

734 - 82

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI:

BERECZ ANTAL

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

XXXI. KÖTET. — I. FÜZET.

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR **ANTOINE BERECZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

I. FASCICULE.

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fait connaître en traduction française, allemande, anglaise ou italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

XXXI. KÖTET.

1903.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE:

B E R E C Z A N T A L

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

→ XXXI. KÖTET. ←

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

.....

B U L L E T I N
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR **ANTOINE BEREZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

.....

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fait connaître en traduction française, allemande, anglaise au italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

TARTALOM.

Czikkék.

<i>Dr. Berzeviczy Albert</i> : Magyar útzók Olaszországban a múlt század első felében	77
<i>Balogh Margit</i> : A Nagy-Magyar-Alföld közepes magassága	379
<i>Dr. Czirbusz Géza</i> : A Szvinyésza tetején	2
„ „ „ Délmagyarországi bolgárok. (Újabb adatok a hazai bolgárok ethnographiájához.)	277
<i>Cholnoky Jenő</i> : Gubányi Károly levele Mandsuországból	20
„ „ A csapadék eloszlásának egyik fontos földrajzi hatásáról	322
<i>Dobsa László</i> : A Szomálík birodalma	57
<i>Dr. Erődi Béla</i> : A földrajz a római nemzetközi történelmi congressuson	391
<i>Gerster Béla</i> : Elnöki jelentés 1902. évről	108
„ „ Imperialismus és a gyarmati politika	126
<i>Hanusz István</i> : A tájképi szép	217
„ „ Tájképi szépségek hazánkban	333
<i>Dr. Márki Sándor</i> : Modjer János Gottfried levelei három földrészből	226
<i>Mihalovits Béla</i> : Néhány narkotikus növény szerepe a perzsáknál	63
<i>Dr. Pintér Jenő</i> : A Magyar Tudományos Akadémia és geographiai irodalmunk Hunfalvy János felléptéig	357
<i>Dr. Schafarzik Ferenc</i> : A földrengésstan mai állásáról	41
<i>Dr. Stein Aurél</i> : Dr. Stein Aurél felolvasása	184
<i>Téglás Gábor</i> : A Töröcsvári-hágó jelentősége Dacia' hadi szervezetében	214
<i>Dr. Thirring Gusztáv</i> : Dr. Jankó János emlékezete	165
<i>Wagner János</i> : A Szvinyésza növényzete	209

Társasági ülések.

Felolvasó ülések	71, 144, 148, 341, 401, 403
Választmányi ülések	145, 147, 148, 400, 401
Közgyűlés	151
Rendkívüli közgyűlés	147
A Magyar Földrajzi Társaság 1902. évi bevételeinek és kiadásainak kimutatása	153

Könyv- és térképismertetések.

I. Hazaiak.

<i>Tragor Ignác</i> : Vác. Ismertető kalauz... ..	264
Kocsér község főnállásának 25-ik éves ünneplése	265
A magyarországi Kárpátogyesület évkönyve	266
<i>Balog Emil</i> : A Jungfrau vasutja... ..	266
A középiskolák 1903. évi értesítőiben megjelent kiválóbb földrajzi értekezések	266
<i>Dr. Rigler Gusztáv</i> — <i>Dr. Tilep Gyula</i> : Vezető Kolozsvár városában.	268

II. Külföldiek.

Osserwazioni scientifiche eseguite durante la spedizione polare	30
Geographen-Kalender	267

Rövid közlemények.

I. Expedíciók.

<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>Hedin Sven legutóbbi közép-ázsiai útja... ..</td> <td style="text-align: right;">32</td> </tr> <tr> <td>Tibeten keresztül ... ..</td> <td style="text-align: right;">34</td> </tr> <tr> <td>Dr. Stein Aurél régészeti kutatása... ..</td> <td style="text-align: right;">34</td> </tr> <tr> <td>Tien-Sanban ... ..</td> <td style="text-align: right;">34</td> </tr> <tr> <td>A Tsad-tó és az Atlanti-óceán közti összeköttetés ... ..</td> <td style="text-align: right;">35</td> </tr> <tr> <td>Brooks A. H. ... ..</td> <td style="text-align: right;">35</td> </tr> <tr> <td>Az orosz éjszaksarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">35</td> </tr> <tr> <td>A svéd fokmérő expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">36</td> </tr> <tr> <td>Amundsen Roald expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">36</td> </tr> <tr> <td>A svéd délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">37</td> </tr> <tr> <td>A skót délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">37</td> </tr> <tr> <td>A déli sarkvidéki expedíció... ..</td> <td style="text-align: right;">37</td> </tr> <tr> <td>Braziliába... ..</td> <td style="text-align: right;">73</td> </tr> <tr> <td>Toll báró és társai ... ..</td> <td style="text-align: right;">73</td> </tr> <tr> <td>Peary hadnagy ... ..</td> <td style="text-align: right;">74</td> </tr> <tr> <td>Amundsen Roald ... ..</td> <td style="text-align: right;">74</td> </tr> <tr> <td>Francia éjszaksarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">74</td> </tr> <tr> <td>Nadhorsé expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">74</td> </tr> <tr> <td>Az Aral-tó tanulmányozása... ..</td> <td style="text-align: right;">156</td> </tr> <tr> <td>Kutató-utazók Czelebesz szigetén ... ..</td> <td style="text-align: right;">156</td> </tr> <tr> <td>Toll báró legújabb értesítése ... ..</td> <td style="text-align: right;">157</td> </tr> <tr> <td>Svéd expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">157</td> </tr> <tr> <td>A svéd délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">157</td> </tr> <tr> <td>A délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">158</td> </tr> <tr> <td>Nordenskiöld délsarki expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">159</td> </tr> <tr> <td>Lassza ... ..</td> <td style="text-align: right;">159</td> </tr> <tr> <td>Toll báró éjszaksarki expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">268</td> </tr> <tr> <td>Az orosz sarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">269</td> </tr> </table>	Hedin Sven legutóbbi közép-ázsiai útja... ..	32	Tibeten keresztül	34	Dr. Stein Aurél régészeti kutatása... ..	34	Tien-Sanban	34	A Tsad-tó és az Atlanti-óceán közti összeköttetés	35	Brooks A. H.	35	Az orosz éjszaksarki expedíció	35	A svéd fokmérő expedíció	36	Amundsen Roald expedíciója	36	A svéd délsarki expedíció	37	A skót délsarki expedíció	37	A déli sarkvidéki expedíció... ..	37	Braziliába... ..	73	Toll báró és társai	73	Peary hadnagy	74	Amundsen Roald	74	Francia éjszaksarki expedíció	74	Nadhorsé expedíciója	74	Az Aral-tó tanulmányozása... ..	156	Kutató-utazók Czelebesz szigetén	156	Toll báró legújabb értesítése	157	Svéd expedíció	157	A svéd délsarki expedíció	157	A délsarki expedíció	158	Nordenskiöld délsarki expedíciója	159	Lassza	159	Toll báró éjszaksarki expedíciója	268	Az orosz sarki expedíció	269	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>Amundsen Roald expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">269</td> </tr> <tr> <td>Az angol délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">269</td> </tr> <tr> <td>A német délsarki expedíció... ..</td> <td style="text-align: right;">269</td> </tr> <tr> <td>Francia délsarki expedíció... ..</td> <td style="text-align: right;">270</td> </tr> <tr> <td>A svéd délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">270</td> </tr> <tr> <td>Zibikov, tibeti utazó... ..</td> <td style="text-align: right;">271</td> </tr> <tr> <td>A Tsad-tóról... ..</td> <td style="text-align: right;">271</td> </tr> <tr> <td>Uj-Guinea ... ..</td> <td style="text-align: right;">272</td> </tr> <tr> <td>Uj-Guinea ... ..</td> <td style="text-align: right;">272</td> </tr> <tr> <td>Czelebesz szigetén ... ..</td> <td style="text-align: right;">273</td> </tr> <tr> <td>Borchgrevink Carsten ... ..</td> <td style="text-align: right;">343</td> </tr> <tr> <td>Nordenskiöld Ottó délsarki expedíciója</td> <td style="text-align: right;">345</td> </tr> <tr> <td>Peary éjszaksarki expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">348</td> </tr> <tr> <td>Grönlandra ... ..</td> <td style="text-align: right;">348</td> </tr> <tr> <td>Angol délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">348</td> </tr> <tr> <td>A svéd délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">349</td> </tr> <tr> <td>Svéd tudományos expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">349</td> </tr> <tr> <td>Macmillan expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">349</td> </tr> <tr> <td>A németalföldi expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">349</td> </tr> <tr> <td>A német délsarki expedíció vissza- térése ... ..</td> <td style="text-align: right; vertical-align: bottom;">350</td> </tr> <tr> <td>Sverdrup éjszaksarki expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">403</td> </tr> <tr> <td>Angol éjszaksarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">404</td> </tr> <tr> <td>Toll báró éjszaksarki expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">405</td> </tr> <tr> <td>Amundsen Roald expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">405</td> </tr> <tr> <td>Az éjszaki mágnessark megállapítása</td> <td style="text-align: right;">405</td> </tr> <tr> <td>Angol délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">406</td> </tr> <tr> <td>A skót délsarki expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">406</td> </tr> <tr> <td>Charcot délsarki expedíciója ... ..</td> <td style="text-align: right;">406</td> </tr> <tr> <td>A Khinai Turkesztánba vezetett ja- pán expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right; vertical-align: bottom;">406</td> </tr> <tr> <td>Boliviai expedíció ... ..</td> <td style="text-align: right;">407</td> </tr> </table>	Amundsen Roald expedíciója	269	Az angol délsarki expedíció	269	A német délsarki expedíció... ..	269	Francia délsarki expedíció... ..	270	A svéd délsarki expedíció	270	Zibikov, tibeti utazó... ..	271	A Tsad-tóról... ..	271	Uj-Guinea	272	Uj-Guinea	272	Czelebesz szigetén	273	Borchgrevink Carsten	343	Nordenskiöld Ottó délsarki expedíciója	345	Peary éjszaksarki expedíciója	348	Grönlandra	348	Angol délsarki expedíció	348	A svéd délsarki expedíció	349	Svéd tudományos expedíció	349	Macmillan expedíciója	349	A németalföldi expedíció	349	A német délsarki expedíció vissza- térése	350	Sverdrup éjszaksarki expedíciója	403	Angol éjszaksarki expedíció	404	Toll báró éjszaksarki expedíciója	405	Amundsen Roald expedíciója	405	Az éjszaki mágnessark megállapítása	405	Angol délsarki expedíció	406	A skót délsarki expedíció	406	Charcot délsarki expedíciója	406	A Khinai Turkesztánba vezetett ja- pán expedíció	406	Boliviai expedíció	407
Hedin Sven legutóbbi közép-ázsiai útja... ..	32																																																																																																																				
Tibeten keresztül	34																																																																																																																				
Dr. Stein Aurél régészeti kutatása... ..	34																																																																																																																				
Tien-Sanban	34																																																																																																																				
A Tsad-tó és az Atlanti-óceán közti összeköttetés	35																																																																																																																				
Brooks A. H.	35																																																																																																																				
Az orosz éjszaksarki expedíció	35																																																																																																																				
A svéd fokmérő expedíció	36																																																																																																																				
Amundsen Roald expedíciója	36																																																																																																																				
A svéd délsarki expedíció	37																																																																																																																				
A skót délsarki expedíció	37																																																																																																																				
A déli sarkvidéki expedíció... ..	37																																																																																																																				
Braziliába... ..	73																																																																																																																				
Toll báró és társai	73																																																																																																																				
Peary hadnagy	74																																																																																																																				
Amundsen Roald	74																																																																																																																				
Francia éjszaksarki expedíció	74																																																																																																																				
Nadhorsé expedíciója	74																																																																																																																				
Az Aral-tó tanulmányozása... ..	156																																																																																																																				
Kutató-utazók Czelebesz szigetén	156																																																																																																																				
Toll báró legújabb értesítése	157																																																																																																																				
Svéd expedíció	157																																																																																																																				
A svéd délsarki expedíció	157																																																																																																																				
A délsarki expedíció	158																																																																																																																				
Nordenskiöld délsarki expedíciója	159																																																																																																																				
Lassza	159																																																																																																																				
Toll báró éjszaksarki expedíciója	268																																																																																																																				
Az orosz sarki expedíció	269																																																																																																																				
Amundsen Roald expedíciója	269																																																																																																																				
Az angol délsarki expedíció	269																																																																																																																				
A német délsarki expedíció... ..	269																																																																																																																				
Francia délsarki expedíció... ..	270																																																																																																																				
A svéd délsarki expedíció	270																																																																																																																				
Zibikov, tibeti utazó... ..	271																																																																																																																				
A Tsad-tóról... ..	271																																																																																																																				
Uj-Guinea	272																																																																																																																				
Uj-Guinea	272																																																																																																																				
Czelebesz szigetén	273																																																																																																																				
Borchgrevink Carsten	343																																																																																																																				
Nordenskiöld Ottó délsarki expedíciója	345																																																																																																																				
Peary éjszaksarki expedíciója	348																																																																																																																				
Grönlandra	348																																																																																																																				
Angol délsarki expedíció	348																																																																																																																				
A svéd délsarki expedíció	349																																																																																																																				
Svéd tudományos expedíció	349																																																																																																																				
Macmillan expedíciója	349																																																																																																																				
A németalföldi expedíció	349																																																																																																																				
A német délsarki expedíció vissza- térése	350																																																																																																																				
Sverdrup éjszaksarki expedíciója	403																																																																																																																				
Angol éjszaksarki expedíció	404																																																																																																																				
Toll báró éjszaksarki expedíciója	405																																																																																																																				
Amundsen Roald expedíciója	405																																																																																																																				
Az éjszaki mágnessark megállapítása	405																																																																																																																				
Angol délsarki expedíció	406																																																																																																																				
A skót délsarki expedíció	406																																																																																																																				
Charcot délsarki expedíciója	406																																																																																																																				
A Khinai Turkesztánba vezetett ja- pán expedíció	406																																																																																																																				
Boliviai expedíció	407																																																																																																																				

II. Statistika.

Ausztrál-Ázsia népessége	273
Svédország népessége	274
Németalföld lakossága	274
Franciaország népessége	274
Románia lakossága	274
Orosz-Lengyelország népessége	274
Durban lakossága	274
Ceylon-sziget népessége	274
Sierra-Leone	275
A Föld kábelhálózata 1903-ban	350
A Föld nagy hajózási csatornái	352
Az Északamerikai Egyesült-Államok	352

III. Vegyesek.

A seismographok	37
A Nilus aszuani torlaszgátja	38
Ausztráliát	38
A kanadai Grand-Tunk vasút-társaság	39
A Chile és Argentínia	39
Az amerikai közlekedés a Levantéval	39
Hedin Sven kutató-útazó	40
Andisan városa	75

Savaii szigete	76
A Panama-csatorna	76
Dróttalan táviró az éjszaki sarkon	159
Az abruzzói herceg kitüntetése	159
A német geographusok XIV-dik nagygyűlése	160
Útazás Keletáziába Oroszországon és Szibérián át	160
A nagy szibériai vasút	162
Mexico északnyugati része	163
A Tuamotu-szigetek	163
André emlékszobra	164
Gellivara és az Ofotenfjord	275
A VIII. nemzetközi földr. congressus	276
A transszibériai vasút	353
Panamerikai vasút	353
A nemzetk. seismologiai congressus	353
A Sirva-tó	354
India és Perzsia közt	354
Kanada új határa	355
A VIII. nemzetk. földrajzi congressus	355
Vasút Mont-Blanca	355
A Magyar Földrajzi Társaság tisztelegése Berzeviczy Albert vallás-és közoktatásügyi ministernél	407

Képek.

Az I. füzetben.

A Szetinye-hegység. (Térkép).....	4
Szetinyei vidéki népviselet	8
Szetinye vidéki oláh házaspár	9
Délkeleti Mandsuországnak térképe az új orosz vasútvonallal.....	23
A mandsuországi orosz vasút hosszanti szelvénye	25

A II. füzetben.

A földrendési hullámok terjedése a Schmidt-féle elmélet szerint és a Schmidt-féle hodograph	44
A földrendési hullámok terjedése a régebbi (1847) Hopkins-féle elmélet szerint és a Seebach-Minnigerode-féle hyperbola alakú hydrograph	46
Balról egy helyi és jobbról egy közeli rengés seismogramma A. Belar szerint	49
Egy távoli rengés seismogramma. (Omori szerint.).....	50
Három, a Magyar Honi Földtani Társulat budapesti földrendési observatoriumában a horizontális nehéz ingák által jelzett távoli rengés seismogramma	51
A budapesti földrendési observatorium nehéz ingája	53
Opiumszívók.....	65

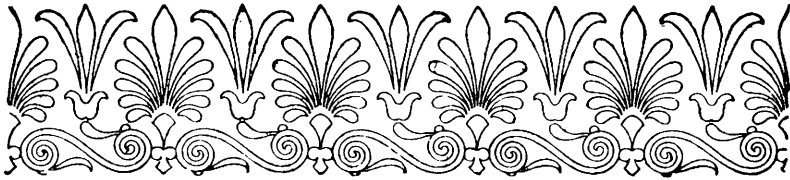
A VIII—IX. füzetben.

Vingai bolgárok.....	285
Borchgrevink Carsten	344

A X. füzetben.

A Nagy-Magyar-Alföld határai és részei	381
--	-----

A Szvinyésza tetején.

Déli Magyarországnak talán legérdekesebb hegysége a Duna alsó völgyét összeszorító, szirtes gátakat és sellőket okozó *Szretinye*, melynek a Szvinyésza a legnagyobbik csúcsa (1226 m).

A ki az Al-Dunát látta, azonnal e hegységre is gondol, mert ez adott alkalmat ős kősegeinek kikönyöklésével a páratlan szépségű kliszurái furdalék-(erosionalis)völgy keletkezésére.

A mint u. i. a Duna bejáratánál Dévénynél az Alpok és Kárpátok között vont határoló árkot, úgy tört magának 137 km hosszú kijáratot a Kárpátok és a Balkán-félsziget hegyrendszerei között. A kijáratnak legvadságosabb szakasza a Kliszura, a hol a Szretinyét kell kikerülnie s a Vaskapú, melynek sziklaküszöbéről formálisan lezuhan a rumén alföldre.

A könyök nyugoti szárát Felső-Kliszurának, a keleti medret Alsó-Kliszurának nevezik. A Kliszura Gornya, Drenkova és Jucz között 25 km hosszúságban legtöbb szirtgáttal akadályozza meg a Duna folyását. Itt lappang mindjárt az elején a Kozla és Dojke nevű kristályos palából álló szirtesgát; 8 km-el alább az úszó bivalyhoz hasonló bivalyszirt; 3 km-rel lejjebb a porfirból álló Izlas és a nagy Taktalia szirt, odébb a kis Taktalia quarcitgátja; majd a szerb parton kikönyöklő Greben sziklafalnak mészköve s annak a magyar part mentén felbukkanó Vranik sziklagereblyéje tartóztatják fel a Dunát. Ennél az utolsó előtti sziklaakadálnál legharagosabban zajog és kavarog a Duna s igen sebes a folyása (3—3½ m) Grebeneden alúl azonban hirtelen két km szélesül ki előbb 950 m keskeny

medre s vize oly csöndes méltósággal hömpölyög tova, hogy Milováczig körülbelül 5 km hosszban a Garola-tóhoz hasonlítgatják a Dunának ezt a mészhegyek keretében kiszélesülő szakaszát. Lehet, hogy a grebeni sellő a Duna néhai zuhatagjának maradványa, mely e széles teknőt kivájta. Alsó küszöbe 5 km alább, az Jucznak nevezett zöldkő-gránit padon leomló sellő lehetett, a hol a Duna Magyarország legdélibb határát érinti. Ez a most említett hét akadály oly megküzdhetetlen vala a szabályozás előtt, miként a Vaskapúnak 250 m szélességben rézsut kimeredező s Pregradának nevezett lapos mésztorlasza, honnan szintén nagy sebességgel zuhant le a Duna árja.*)

A Dohnja Kliszura a Duna föltorlódását okozó Kazán szortílatáról nevezetes. Jucztól Plavisevicza oláh falúig körülbelül 15 km távolságban ős kősegekbe vájta medrét a Duna. Balpartja szerpentin, jobb partvidéke pala, quarczit. Lejebb azonban mészhegyek nyomulnak medrébe, magyar részről a Kis- és Nagy-Csukár, szerb részről a Kis- és Nagy-Sterbecz, melyeknek közeledése a Kis- és Nagy-Kazánt (3500+3400 m) alkotja és a Dunát helyenként 300—150 m szorítja össze. A Nagy-Kazán bejáratán a Duna szélessége 186 m benn a Kazánban 309 m kijáratánál 300-ra. A Kis-Kazán bejárata 250 m, közepe 474 m, kijárata 150 m. A mit a folyó terjedelméből veszít, azt kipótolja mélységével. A 350—760 m magas szirtfalak között szorongó 6000 m³ tömegű áradata 54—60 m mély. A két Kazánt a dubovai kitágulás különíti el egymástól. A Kazán végén kiterjedő ó-gradinai öblözet pedig tavi sceneriájával a greben-milovaczi tó képét juttatja eszünkbe.

A Kliszura vázlatából kitűnik, hogy a Duna könyökének parti keretét ugyanazok a kősegek alkotják, melyek a szerb planyinák és a Szretinye-hegységnek alapzatát és felszínét teszik. Nyugati szára csillám és kristályos pala, gránit, ryolith, pophyr-kőszén képlet, jura és kréta mész; a keleti szárában szerpentin, liasz-kőszén, kristályos pala, juramész, homokkő, konglomerat a partépítő kő, míg a Vaskapú gneisz-gorczon nyugvó krétamész-kő.

Ugyanilyen a Szretinyei plateaunak felépítése. Kristályos és gneisz alapon viasz-kőszén, felső- és középméleti krétamész, keleten szerpentin juramész pászták ékelődnek (Einsackung Peters kijelentése szerint!) ős kősegek redői közé. Különösebben említendő a

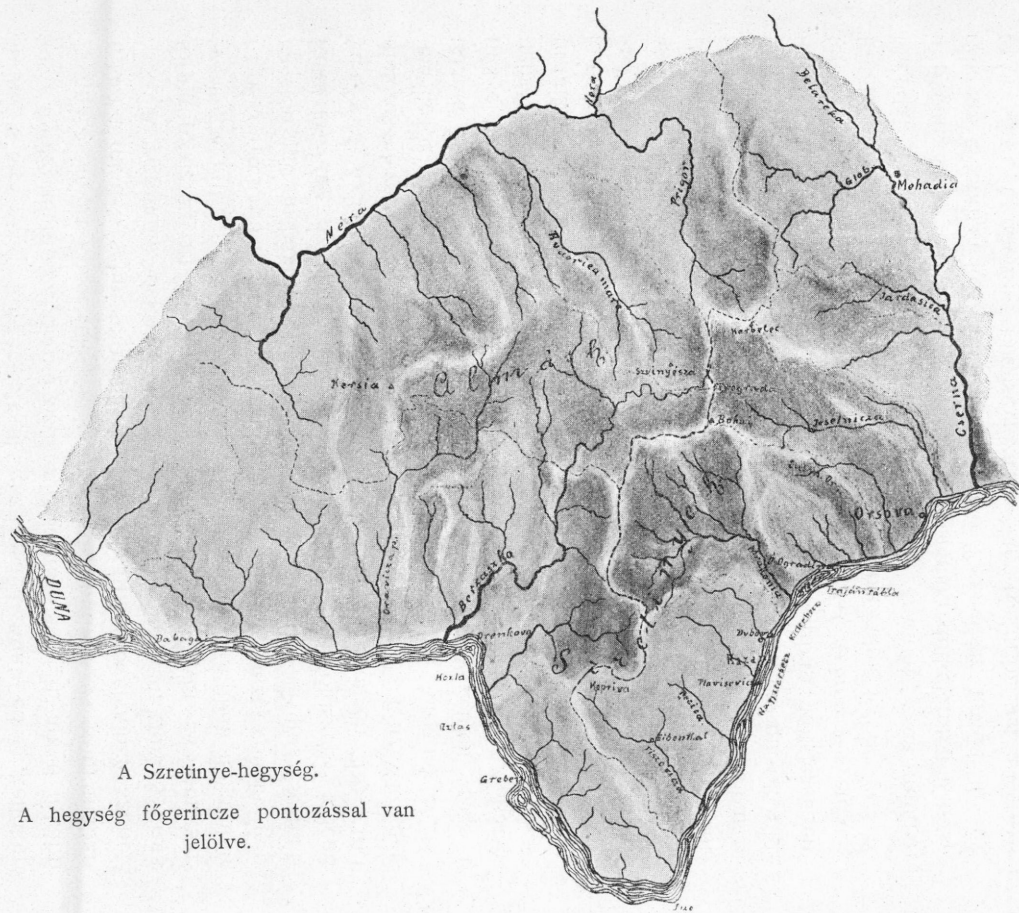
*) A lefolyás sebessége 0.777 pro 100 m. Általában a Kliszurában kétszerre nagyobbul csik a Duna, mint egész alpi szakaszában (Penck: Donau 32. 1.)

treszkovaczi ryolith, az ebenthali. *) berzászka-kozlai és fatzamarei, szvinyészei, dalboszkószén, a tiszoviczai márvány, a melynek a Dunára néző letarolt fala hullámzatosan görbülő rétegeket mutat, a szviniczai óriási Ammonithokat rejlő veres márvány, (Kudernatsch) melyhez hasonlót csupán a Kaukázusban találni (Abich.). A szretinyei bányákat a szekuli, dománvölgyi, resiczainai s steyerlaki kőszén-telepek gazdagsága miatt eddig kellőképp nem fejtik, de mulhatatlanul ezekre is kerül a sor, mi annál inkább kívánatos, mert közel fekszenek az Alsó-Dunához és Romániában a Duna mentén sehol sem találni gőzhajók fűtésére alkalmas szenet.

A Szretinye őskővonulata a reátelepült kőszén, jura s kréta formációval együtt általában éjszak-déli irányt követ és általcsap Szerbiába. Ilyen irányú tehát a főgerinczének vonulata is, ámbár bajos tetőzetén a főgerinczére rátalálni, mert a vízvázasztó vonala igen kacskaringósan halad a Dunának említett V szárai s a Nera, Cserna s Reka között s az egész hegységnek épp oly fennföldszerű jellege van, mint az áttelenes szerb planyináké. Hegyei rendszeren 300—400 méteres felszántott előhegyekkel (pláj) kezdődnek, melyek az V közepe felé erdővel borított hosszú hátaikká magosodnak. Azoknak a hátaknak erdős gerinczén (Kraku) utak, ösvények vezetnek, míg a mélyebben beárkolt patakok melléke kiesik a forgalomból. A háta néhol szabadabb tetőkké (culmea cioca) szélesülnek vagy több háti út találkozásán ormókká (tilva) púposodnak, néha pedig magukban álló kúpok gyanánt emelkednek (verfu).

Az erdős háta, nyitabb ormok és tetők közepette az a hátság tekinthető fővonulatnak, mely a Beszaszka, Rudaria, Globmik, Prigor, Biela Reka, Cserna s a két Kliszura között délről éjszakra felé kanyarog. Keleti kiágazásai és patakvölgyei kurtábbak a nyugatiaknál, gerincze azonban sehol sem meredek; ezt mások után indulva, hibásan állítottam kétrendbeli geográphiámban: kötelességem tehát helyreigazítani tévedésemet. (V. i. *Balbi-Czirbusz* Egyetemes Földleírás V. 274 l. és Magyarország a XX. évszázad elején 1902. 264. l.) Patakjai azonban csakugyan sugárszerűen áradnak szét minden irányban. Délre tart a Jucz- és Boristicza-patak, délkeletre a Kliszurába az eibenthali kőszénbányákból, jövő Tiszovicza, tavább keletre a Becsicza, Lyubotina, Plavisevicza; a Nagy-Kazánba siet a Csukar maren általtörő Ponyikova (hűvös barlang-szádjáról ismeretes) a dubovai kitégülésbe ömlik a Szatu-völgyet (Valea Satuluj), hűsítő Szatul; a Kis-Kazánba a kis Csukár-hegyet kettészelő Mrakonyicza-patak, az

*) Kőszénét hegyi vaspálya szállítja a dolnja Klizurába.

A Szretinye-hegység.

A hegység főgerince pontozással van jelölve.

ó-gradinai öblözetbe a Kosztinecz, Vodna és Szuhavoda patakok, alább a Mala voda s a Jeselnicza-patak. Egyáltalán jellemzetesek a Kliszurának szláv geogr. nevei, míg a Szretinye-hegységben több az oláh mint a szláv elnevezés.

A Cserna a Szakresticza és Jardanicza, a Bela Réka a Globmik-patakot kapja a Szretinye keleti lejtőről. Éjszakra folyik a Prigor, a Nera felé siet a Rudaria mare, délnyugatra csórtet a Dunába a Berzaszka- és Szirína-patak. E patakok között domborúl a Szretinye magasabb ormokat viselő mellékágazataival, mert a fő-hátság, mondjuk a főredő mállékony rétegeit a patakok hátráló erosiója és az abrasio letarolta s elsodorta, akár a Szarku-hegység főgerinczének tetőzetét. A főhátság kiemelkedőbb ormai: a Csoka Belova és Hajdúcza (530 m) a Cioca Filipa 689 m. Eibenthaltól délre, a Verfu Znáména (809 m) a Tiszovicza-patak forrásvidéke, a Kopriva (916 m) Csiklovác (850 m) Petrile alba, vagy Fehérkő (840 m.) Omesnik mik (908 m) a Mrakonicza forránhelye, az Osztres marz (674 m) a Vrapsonicza (936 m) a Berzászka forrásgyűjtéje, a Tilva Bohuluj (1103 m) a Jovernate mase (1133 m) a Prigor ereinek fakasztója: a Pregeda (1111 m) és ennek oldalágán kiágaskodó *Szvinyésza* mare (1226 m) és Szvinyésza mik a Rudaria-patak forrásainak gyűjtője.

A Szretinye legtetejére a *Szvinyészára* Orsováról indulunk. Egy forintért elvisznek Geselmicza falúba, onnét lóháton kell az utat megtennünk, mert az erdős gerinczekeken és a meredek kaptatókon való gyaloglás igen kifárasztaná az embert. Így is 7 óráig kell barangolnunk, míg a pregedai szételephez jutunk, innen megint másfél óráig tart a lovaglás míg a Szvinyésza aljáig értünk. Az út hossza 27 km és pedig a Pregeda tövéig 18 km innen a Szvinyészáig 9½ km Légvonalban persze kis távolságnak látszik az út, de mivel az útba eső hegyhátakon rézsútt kell átkelnünk, a lejtősebb helyeken meg le kell szállanunk, az árkos-kátyús hegyoldalakon logolunk s erősebb kaptatás vagy fárasztóbb lemenetelés után a lovakat pihentetnünk kell — bizony jó hosszúra nyúlik az út. Mi reggel ½7 órakor indultunk a jeselniczai-patak hídjától és délután 5 órakor érkezünk az orsovai-hegység legmagasabb tetejére. Közben kétszer kellett hosszabban pihentetni lovainkat.

Az egész úton hegytetőkön cser és bükk-erdőkben haladunk. Az erdőség a plajon vagyis az előhegyeken délszaki jellegű. A lombos fák közé dió-, hárs- és kőrisfa elegyedik, az alerdő bozótja, flórája dús, a tisztások szántókul használhatók. Feljebb a bükk veszi át

uralmát s a kincstári és közbirtokossági bükkös erdőségek annak mindennemű változatát mutatják. A bükkösök meglehetősen desolált állapotban vannak, a mit az úttalanságon és az erdők nehéz hozzáférhetőségén kívül elemi csapásoknak, viharoknak, fagynak, dérnek tulajdonítanak. A mint a Jeselnicza-patak hidjától balra térünk és a legközelebbi tetőre kapaszkodunk, azonnal erdő köszönt bennünket s annak lombsátora alatt lovagolunk egészen a Szvinyésza tövéig. Ottlétemkor (1902. július hó) rettenetes sok bajt csinált a sok ledöntött fa, kettétört vagy félkörösön lehajló vékonyka bükk-szál. A félméter vastagságú 50—70 m magas szálakat az éjszaknyugati szelek és hirtelen szélrohamok (Windbrüche) döntötték ki. Hihetetlennek hangzik, pedig való, hogy 6—8 decim. vastag faderék éppen közepén törik ketté, hogy 40—50 m magas és méternyi vastagságú szálát gyökerestől rántja ki a szélforogatag. A szélforogatagok nyáron keletkeznek, hirtelen támadnak, talán a romániai alföldön képződő minimális légnyomás miatt; a hegység aljában jégesővel jelentkeznek, fenn a tetőkön pedig tisztásokat, réseket törnek az erdőkben. Május és júniusban 1902. gyakran tomboltak viharok s mi alig győztük júliusban kikerülni a ledőlt és kidöntött fákat, az ösvényeken heverő ép, egészséges törzseket, a hosszában ketté vált vagy három darabra szakított, ránk boruló fiatal bükk-szálakat. Az utóbbiakat megint a zuzmara darabolta össze vagy a hó súlya nyomta le és hasogatta széjjel. A délkeleti és déli szelek télen u. i. sűrű ködöt zúdítanak az erdőkre. Éjjel megfagy a fákra lerakodott vízpára, s minthogy ez naponként hétszámra ismétlődik, nehéz jégoszlopok, nem is jépcsapok, képződnek a fiatalabb ágak között; ezeknek súlya alatt roskadt össze azután a sok csemete. Kérdésemre, nem lehetne-e ezt a sok ledöntött és letört fát értékesíteni, vagy ingyen odaadni a szegény embereknek, azt felelte a kalauzul szolgáló erdővédő: „Nem, mert a nagy távolság miatt senki sem jön ezért a fáért. Azután gyarapítani kell az erdő talaját, mert vékony.“ Valóban a hegység puszta szikláját vékony humusréteg fődí, azért is fordul ki oly könnyen a terebélyes bükk a szélnek hirtelen oldaltámadására.

A közégek távol a hegység lábánál fekszenek. Fenn sem falut, sem kalibát, embert, de még forrást sem találni. Nagyon elvéteve találkozunk egy-egy juhnyájjal. Egy sűrűbb helyen oláh kondás füttyörészetett kondájával, de annak sincsen ott viskója, sztinaja, hanem valahol lenn a padurán, a pojánán, a plájon vagy a hegy alatt.

Útunk a Csoka (Cioca) és a *Vrapszonya* tetők felé vezetett.

A *Predeal* tetőn már 894 m magasságban voltunk, s a 771 m *Cioca mare* mogyoró-bokrok közé rejtett forrásához, az egyedülihez ezen az úton 11 órakor érkeztünk. Kipányváltuk lovainkat, melyek többet szenvedtek, mint mi, mert minekünk lóháton csak az előre-hajló ágak s a keresztben fekvő törzsek ellen kellett védekeznünk, de ezeket a szegény párákat még a marhabögölyök is csípték és vérző sebeket ejtettek rajtuk. A csókai forrásvíz jól esett a hideg sült és hideg kávé mellé, s mi $\frac{3}{4}$ órai pihenő után felfrissülten, czihelődttünk föl széles hátú lovainkra, hogy megint erdők árnyában a *Bohuj* (nem Boluj, miként a katonai térkép írja) 1103 m. magas ormára törjünk. Előbb a 936 m *Vrapszonya*-tetőt haladtunk meg s a *Cioca Ramnilor* hátságát a *Berzászka* forrásával együtt balra hagyva, igyekeztünk a *Tilva Bohuluj* felé. Egyik társam azonban eltévedt az erdőségben; erre a Bohujtól nyugat felé tértem, hogy az elhagyott szénbánya-telepen várjam meg az erdővédet, ki az eltévedtnek keresésére indult. A telepen csendőrökkel találkoztunk, kik valami tolvaj oláh embert nyomoztak s nekem alkalmam nyílt a szénbánya és bányász-telep megtekintésére. A bánya-telep magas fűvel benőtt erdei tisztás, melyen egy, a bányából kicsorgó erecske bujkál virágos partok között. A bánya-hivatal eléggé jó karban levő új épület, de a kertje, verandája már tönkre ment. A 12 bányászlak, apró kétablakos kis házacskák, egy szobával s konyhával, melyeknek rozoga ajtaival s ablakaival a szvinyészei hideg szél kutyálkodik. A telep őrizetére rudariai öreg embert tartanak. Az mutatta meg az elhagyott bánya köszönét. Porhanyós, leveledző, palásan elváló barna szén az, mely bizony össze nem hasonlítható egyéb délvidéki bánya szenével. Talán ezért is hagyták abba fejtését? A széntelep hossza félkilométer, vastagsága másfél méter, legközelebbi folytatása a közeli *Dalbosz* szénbánya, mely *Nikolics* báró tulajdona. Egy órai várakozás után megkerültek az eltévedettek. Újra nyergeltünk és a *Szvinyésza* vagy *Szvinyásza* *) felé tartottunk.

Útunk gyönyörű szálerdőn (községi birtok) vezetett keresztül. Itt is sok volt ugyan a letört és ledöntött fa, de mintha nagyobb gondját viselnék a községi erdőknek. Féregrágtá kérgeket, hervadt lombot, sehol, ösvényeken hentergő faduczokat alig lehetett látni. Az erdei ösvények tiszták és járhatók valának. Pásztorok, Orsovára menő munkások, elárusítók takarították-e el a rőzsét, gallyat s ledült törzseket, — nem tudom, csak hogy a leáldozó nap verőfényében meg-aranyozott erdő tisztábbnak, rendesebbnek, fenségesebbnek látszott.

*) Még *Szvinyéra*-nak is mondják. *Dr. Cz. G.*

Szretinyei vidéki viselet.

Szretinye vidéki oláh házaspár.

Még pihenésre szánt padokat s áhitát gerjesztő symbolumokat is lehetett látni a vastag bükk-sudarak védő lombozata alatt. Lehet, hogy mindez a bánya-mérnök családjának és a bánya-munkások érdeme, mikor még dolgoztak a kőszénbányában. A vegetatio is üdőbb, nagyobb arányú. Pirosuló, sárguló gombákat, nagy levelű páfrányokat, dús málna-, mogyoró- és rekettye-bokrokat, embernyi ernyős sátoros virágzatu virágokat és óriás ökörfark-kórókat lehetett látni úgy a sudarak tövében, mint a tisztásokon. Pillangóból csupán egy Varessa-félét, egy Adonist s egy bükkszender-félét láttam. Forrás azonban itt is csak elvétve akad. Nagy közökben bukkanunk egy-egy vékonyan eresztő fagyosvízű forrásra, de az oly szerényen bugyborékol, hogy szomjas lovaink bármelyike néhány kortytyal fölszippantja.

A Tilva *Lalki* (1052) tövében rejtőző *Rudaria*-patak forrás-erét balra hagyva, erdei ösvényeken nyugati irányban megkerüljük a Szvinyésza derekát. Azután leszállunk lovainkról és gyalog zihálunk a Szvinyésza-csúcs sziklaköves, berkes, mohos és kátyus talaján, nyugati lejtőjén fölfelé, s rövid vártatva fenn vagyunk az orsovai hegység legtetején 1226 m magasságban a tenger, 1150 m a kazani Duna, 860 méternyire a Néra tükre fölött.

A Szvinyésza teteje délnyugattól éjszakelet felé tartó mészkőből álló bástya-falazat gyanánt meredez a *Rudaria*-patak erdős völgye felett. A mészfalnak nagyobbik bástya-tornya a *Szvinyésza-mare* 1226 m, a kisebbik állítólag 70 méterrel alacsonyabb: a *Szvinyésza-mik* 1154 m. Ezt azonban számtani tévedésnek tartom, ha t. i. a Szvinyésza-maré-hez közel eső mészkőhalmazt tartják a kisebbik csúcsnak, mert az alig 30 méterrel alacsonyabb amannál. A szemben álló Pregedáról omlatag sziklavárnak (grad) látszik a Szvinyésza és azért találóan nevezték el előhegyét pregradának = vár elejének. Oláh neve azonban mást jelent. Állítólag a tetején növő komlóvirágú bükk cserjéstől kapta nevét. Az oláhok még kincses hegynek is tartják; azt mondják, tetején vár állott, innen a sok lapos mészkő a csúcsok körül és azok aljában; bennsejében pincze van, hová kincset rejtettek a törökök és a rablók. Otlétemkor szintén ástak a kincs után, de bizony nem boldogultak a kemény sziklával.

A kilátás igen szép a Szvinyészáról. Különösen a *Rudaria*-patak erdős, vadságos völgyteknője s a Néra széles sik völgye, valamint a két Kazán látványra ragadják meg figyelmünket. Éjszakon a Szemenik ködlik, nyugat felől 10 falut látunk a Nera kies völgyében,

köztük Bozovics község fehérlő házait, fölöttük a Plesiva 1147 m erdős tömegét, keleten a Reka és Cserna közötti mehadiái Szesze-min gerincze látszik, fölötte meredezik a két Damogled mésztörzsöke, melynek teteje 120 méterrel alantabb van álláspontunknál, éjszakketlet felé Kornyaréva irányában, a Godjan-Szarku konturjait igyekszünk a felhős látóhatáron kihámozni, de sikertelenül. Annál érdekesebb általegyenesben a Pregeda vonalegyenességü háta a Kokaj nevű (1100 m) sziklahalmazattal, mely éppen szemben áll a Szvinyésza főcsúcsával. A bányásztelepből, hol az éjjelt töltjük s a Dalboszbánya erdő oldalában fekvő fehér házaiból semmit sem látunk, annyira összesímúlnak felülről nézve az erdős háta oldalai.

Igen festői azonban a két Sterbecz hegynek szürkésen fehérlő zordon mészfalazata, a két Kazán napsütötte világos perspectivája, a mit minden túristának és geographusnak ajánlok megtekintésre. Benn a Kazánban akár hajóról, akár a Széchenyi útról nézzük kihajló függővényes szikláit, váltakozva összeszoruló és kitáguló teknőjét — lehetetlen az egész dolnja Kliszurát egy pillantással áttekinteni; innen azonban a V alakú Dunameder*) egész panorámája tárul elénk s a gondolatok egész raját ébreszti föl lelkünkben

Valóban a Duna árja vájta ki e határtvonó sziklamedret a Balkán hegyrendszer és a Kárpátok között? Vagy talán régebbi völgyületek jelölték ki a Duna leendő medrét? A könyökek keleti szárát *Peters* a szerb Perecska folyó néhai völgyének tartja, a mint a Dunának vaskapúi szakasza a Cserna-völgynek meghosszabbítása volna. Nyugati szárát hasadéknak, nem erózió munkájának tekinti és a Duna meder Moldova-Drenkova közti keleti irányú mederszakaszának magyarázatával hozza kapcsolatba. E nyugat-keleti szakasz iránya szerinte párvonalas a liaszkorbelti árkokkal és törésekkel. Ez tehát egy régi szerkezeti, tektonikus völgydarab, melyet valamelyes folyó a pannon beltengerbe, vagy tóba való lefolyására fölhasznált — így csupán V-nek nyugati ága marad magyarázat nélkül, azért későbbben támadt hasadéknak kell tekintenünk.

Annyi bizonyos, mert Tietz, Toula, Kudernatsch, Schafarzik kutatásai kétségtelenné tették, hogy a délvívidéki hegység sok gyűrődést, törést szenvedett különben nem kerültek volna mezozoós

---

*) *Suess* ezt a V alakú hasadásokat p. o. Indiánál, Dél-Afrikánál, Arábiánál geotektonikus nagy repedésekből magyarázza (*Antlitz der Erde* II.)

rétegek őskori palák közé beágyazva. (Graben, eingesackt). A krétaszak felső rétegei azonban közvetlen kristályos kősegeken nyugsznak, azok ideje óta azonban nem volt gyűrődés, de Dunavölgy sem volt. A Kliszurának réteggörbülései p. o. a grebeni sziklafok falán, s a tiszovíczai márványon, a vulkános kilódulások a felső Kliszurában (treszkeváczai ryolith, izlasi és taktaliai porphyr), melyek annyi nehézséget okoznak a Duna nyugodt lefolyásának ezek után a krétaszak előtti időkből valók. A Duna a geologusok állítása szerint sokkal később, a harmadkor után kezdte kibontani a szikla akadályokat a pannon és rumen medenczék között.*) A nélkül, hogy az általtört völgyekről szóló rengeteg irodalom értékét lekisebbiteni akarnám, ott a Szvinyésza tetején a Kliszurának közvetlen látására, akaratlanul is kétségek merültek föl, hogy a Dunának 5800—1580 m³-nyi víztömege magában kivájhatta volna e rengeteg sziklatömegeket. Traján császár 17¹/₂ évszáz előtt csináltatta a szerb parton az országútát. A veszedelmes helyet dobogóhoz hasonló hidakkal kerülte ki, a mely hidakat vas- és kőgerendák tartottak a víz szintje fölött. Mind a fa, mind a vastámasztó rúdoknak fűrt lyukak máig ily állapotban vannak, mint voltak 17¹/₂ évszáz előtt. A Duna megáradt vize se be nem tömte azokat, se ki nem súrolta mélyebbre medrét, mert akkor e lyukak, valamint Traján országútja magasabban volnának a Duna felett, pedig mai napig eredeti magasságukban vannak. A kladovai Traján-hid, melyen a római legiók 106-ban a Vulkán és Vöröstorony szorosokba hatoltak, még 100 évvel később Dio Cassius korában is bámulat tárgya volt. Később eltűnt a hid és a philologusok késnyélig tartó harczot folytattak, hogy hol állott a Trajánnak 16 pilléres hídja az Ister fölött? 1858. január 13-án 1'01 m. szállott le a Duna az orsovai mérczének 0 pontja alá. A hídnak 16 pillére kibukkant a vízből s a philologusok constatálták, hogy 17 évszáz alatt a Duna egyetlen téglát sem tört ki az oszlopokból. (Major J. R. Die Donaustrecke Bázias—Eisernes-Thor. Temesvár, 1894. 42 l.) Ugyan hol maradt a Duna sokszor megáradt vízének vájó creje, mely 17¹/₂ évszáz alatt sem a medrét nem bírja kimélyíteni, de még egyetlen pillért sem tudott kidönteni Traján hídjából? Ez az ár vájta volna ki egyedül a tömérdek szikla-aka-

* Für die Zeit der ersten neogenen Meeresstufe existierte die Enge nicht (Peters: Die Donau 318 l.) „Das Donauthal war in der Zeit der oberen Kreide noch nicht vorhanden, es wurde wie die neogenen Ablagerungen in den höheren Theilen des Gebirges beweisen, erst nach der Tertiärzeit eingeschnitten“ Löwi: Über Thalbildung 93. l.

dályokat? Alig hihető föltevés, habár tudjuk, hogy régebbi időkben, mikor több volt az erdő, eső, s nagyobbak a magyar folyók áradásai: sokkal nagyobb 8000—10,000 m³ víztömeget zúdított tehát másodpercenként a Duna a Kazánba, mint manapság. Csakhogy a Kazánban 4000 m³, nagy vízálláskor 5000 m³ térfogata valjon elégséges-e a mai legnagyobb áradat kétszeresének 10,000 m³ elszállítására? Wavra, Wex, Lanfranconi adataiból világos, hogy a Duna vízállománya száz év alatt tetemesen fogyott. 1737-ben az osztrák-török háború alkalmával 22 ágyúval ellátott hajó mehetett át a Vaskapun. A 18. évszázad utolsó harmadában nagy hajók eveztek föl Konstantinápolyból Bécs felé, ma meg 2 m-ig lemerülő hajók is csak óvatosan haladnak Zimonyig. A mint tehát rózsás mérnöki illusio, hogy a szabályozás után a Duna megfogyatkozott vízmennyisége ki fogja súrolni és mélyíteni liaszkorú rétegpadozatát, gránit, gneisz és szerpentin medrét, oly geológiai képzelgésnek tetszik nekem, hogy a Duna *egyesegyedül* vízerejével, hátráló víz-zuhatagjaival hosszában kivájta volna egész alsó szakaszát a Vaskaputól Drenkováig. (*Göty*: Das Donaugebiet. 1887. 410 l.; *Lanfranconi*: Aktenstücker etc. der Donauregulierung. 1880.; *Penck*: Die Donau. 1891. 35 l.)

Azt azonban el tudom képzelni, hogy délkeleti Európának, nevezetesen az Aegei- és Fekete-tenger roskadozása gyarapította a Duna lejtőjét, folyásának sebességét. Ezért folyik fűzéresen (Suess Ede) s rendszeren a déli partra, a Kazánban tehát a szerb partra támaszkodik, hogy útjába eső akadályaival megbirkózhassék. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy a Fekete-tenger roskadozása kihatott az alsó Kliszura régi völgyülete és a moldova-drenkovai hasadékos szakaszközi gorcznak a felső Kliszura kötömegeinek meglazítására, mi régebbi, nem a történeti időkben, megkönnyítette a Dunának kivájóját, kibontó műveletét. Peters tehát nem ugrott a setétségbe abbeli kijelentésével, hogy a Dunak V alakú könyökének nyugati medre későbbi meglazulásnak és törésnek következménye.

Mindez eszembe jutott a Kazán égnek meredő sziklaszorosának látásán. Miután a ledőlt háromszögellő póznának kőrákásába nevünket írtuk, a sikeresen végzett munka örömezzetével tértünk vissza a bányatelepre.

Az éjjelt ott töltöttük. 1000 méternyi magasságban háltunk, hol kerti virág, zöldség, kapás növény már meg nem terem. Magyarország legdélibb kiszögellésén júliusban jártunk és fűtöttünk a volt bányahivatal helyiségében! Csak az Orion, a Capella, a Gönczöl szekere hét csillagja ragyogott megszokott egykedvűségében, szerafikus égi

felsőbbségében, mintegy gúnyolva az ember fiát, ki már egy kilométer magasságban hiányát érzi a megszokott melegségnek.

Másnap 8 órakor a *Pregedán* keresztül indultunk haza. Az egyenes háton vagy $\frac{3}{4}$ órára kellett lovagolnunk. Elhaladunk a Kokaj (bográcstartó) sziklahalmozat mellett, melyről nem tudjuk, mállási termék-e a halmozat vagy mehanikai úton (jég?) került a hát tetejére? Hasonló halmozatot találunk a Kerbelec 1080 m tetején Balcin (907 m) alatt a lenyalt sziklát (piatra linca), csakhogy ennél a sziklatuskók tojásformára vannak lekoptatva. A Jeszelnicza-patak erdei forrását elhagyva a *Kerbelecz*-krakról, a Culmea Orsovi-ra térünk, a Priboj (860 m) tisztásán a Fontana babi kitűnő vizéből meritünk, innen a Dosu Rakicedor mellett lóval kapaszkodunk fel a Teu *Musziluj* (970 m) oromra, de onnan gyalogszerrel sietünk le a hegy oldalán, mert lóval bajos a hirtelen lejtőn való lejövetel. Azután újra lóháton a Roklana mellett (936 m) erdei úton a *Metyleb* (918 m) tetőre kapaszkodunk, honnan kiárkolt, köves, csúszos-lejtős vízmosáson baktatunk lefelé. A háta magassága egyre kisebbedik. A legközelebbi a Mikszanovecznek magassága már csak 650 m. Ezért erdeje is melegebb, gazdagabb változatosabb a növénysege s bogárvilága. A mikszanoveczy erdőségben a Jeszelnicza felé menet a fák ágain ülő cicadak recsegték nekünk az indulót. Egyik élesebb, másik tompább hangon, de valamennyi ugyanegy alaphangon fűrészel, trilláz csudálatos buzgósággal a 28 fokos melegben. Nem értem, mi szépet találhattak e cicada-concertben a római költők? Talán süket volt a fülük? Horatius, Vergilius, Catullus és Ovidius elragadtatással írnak e bogár czinczogásáról, mely semmivel sem különb a fűrészmalom fűrészenek egyhangú, hol gyorsabb, hol lassúbb, de mindig egyféle recsegésénél.

A Jeszelnicza patak völgyében elnémul a cicada-verseny, itt már a tücsök és a szöcskéek serege veszi át az uralmat. Czirpelésükbe belévegyül a szénát gereblyező oláh lányok dala. Majd fél óráig kell lovagolnunk, míg a hosszú *Jeszelnicza* faluba érünk, mely 1800 lelket számít. Minden ház oszlopos tornácza ablakkal nyílik az utcára; mindenik ház cserepes vagy zsendelyes, zsupfedelest nem látni, de kertet, szilvást igen. Rendtlenebb Plavisevicza, Ogradina építkezés módja és népének külseje, mert itt a lakosok vagyoni állapota is gyöngébb.

Oláh lakosaik sok tekintetben eltérnek a többi krassó-szörényi vármegyei rumenedektől, azért bemutatom ezt a népet néhány jellemzőbb vonásában.

A *szvetinyei oláh* magas termetű, erős izmú, szívós természetű nép. Rosszul él, mégis hosszú életű. Ó-Gradinán ép ottlétemkor temettek egy 116 éves embert. A férfiak barna hajukat ketté választják s a bal oldalra elválasztott hajcsomót a szemükig lógtatják. Ez a legénydivat, hogy még a kalap alól is kilássék a szemig lefésült haj. Szemük kékes-szürke, orruk szabályos, fülük, álluk kicsi. A legények bajuszt, az öregek szakállt is viselnek. Eredeti a széles karimájú fűzőld kalapjuk, melynek magas tetejét belapítva bokkrétával díszítve csurgóra viselik. Még furcsább, midőn csipkés szélű gatyá alatt sárga czipót lát az ember oláh ficsúr lábán. Rendesen azonban bocskorban (opincsi) és saját szőttésükből csinált kapczában (obele) ünnepnap csizmában (csizme) járnak. A kapczát szokás szerint szíjjakkal és színes madzagokkal csavarják alsó lábszárukra. A férfiak opeleje fekete, a leányoké, asszonyoké: fehér. Nyáron alúl kivarrott szélű gatyát és térdén alól érő, fenn varrottas inget hordanak, melyet virágokkal díszített vékony övvel szorítanak szabályos ránczokban derekukra. Télen kabátot (caput) és keskeny szárú nadrágot (ciocareci) (harisnyát) húznak magukra. Pipa, szivar vagy cigarett elmaradhatatlan. Az asszonyok rendszerint pipálnak, a leányok cigarettáznak. A cigarettát maguk készítik 4 krajczáros ú. n. pacska dohányból. Eredeti, hogy a leány virág helyett cigarettát dugdos a füle mögé, hogy kedvesét vagy leánypajtását vele megkínálja. Tizenöt éves korában legszebb az oláh fáta; karcsú, hajlékony, kis kezű, kis lábú, kerek vállú, kerek keblű, de mivel csakhamar beleharap Éva almájába, korán elfonnyadt és hamar vénül. Általában nem igen erőlteti meg magát a fehér nép az érintetlenség erényével vagy a hitvesi hűség scrupulozus megtartásával. Mindazáltal egészséges és csinos gyermekeket szülnék, csakhogy nem szeretik gondjukat viselni. Ezért pusztul el annyi gyermek évenként itt is, meg máshol is oláhok között.

Hajadon korában a leány két ágba font varkocsát koszorú gyanánt füle mögött homloka körül viseli. Hajuk igen dús és szép finom szálú. Csunya szokás azonban az álhaj viselése, mely néha teljesen elüt a természetes haj színétől és a kendőzés. Mivel drágább festékre nem telik, akármilyen piros színt mázolnak orczáikra s komikus látvány, midőn táncz közben a leomló izzadtság csöppjei egészen rózsapirosra festik ingválluk elejét. Leányok és asszonyok köznapon opincseben járnak, ünnepen czipőben (papucsi) és harisnyában (cserapi). Vászoningüket (camasa) csipkével (cipca) és kihimzett virágokkal meg szögletes alakokkal (vergi) díszítik. Elül katrin-

czát, hátul széles övről lelógó piros és sárga szalagokból álló rojtos opreget viselnek, miként a mehádía-vidéki oláh leánykák. Így az asszonyok is, csakhogy azok télen prémes zekét (szkurcsicza) vesznek magukra, a leányok pedig kendőt.

Az oláh házak berendezése olyan mint a sváb házaké. Az utczára néz a főszoba, hol a magasra vetett két ágy, ruhás láda, két szék és lócza, közepén asztal áll. A falakat sok szent kép és tál díszíti. Az ablak közén kendőkkel körüldíszített tükör darab lóg. A szoba valamelyik zugában a házi védőszent képét tartják. A főszoba után a sparherdtes konyha, utána a háló kamara következik, a hol a szerszámot őrzik és a hol hálnak. Az öregek szalmafonadékos ágyon, a gyermekek lenn a földön szalmazsákokon. A ház mögötti tornác végén az éléskamra rejtőzik hagymakoszorúkkal, szalonnával, oldalassal és kukoriczalisztes zsákokkal. Majd minden háznak van zöldséges kertje és szilvása. Az utóbbi sokszor külön a hegyoldalában van s a jólétnek jele; Lovat csak a fuvarosok tartanak, tehenet a gazdagabbak, de kecske, disznó, lúd az van minden háznál. A baromfit eladják, nem eszik meg; a disznót megölik, de kikészítéséhez, füstöléséhez nem értenek. Napi eledelük a mamaliga, melyet fokhagymával, túróval, irós vajjal és savanyú tejjel esznek. A kőkeményre kiszáradt mamaliga kenyér gyanánt szolgál. Ha a városban süttetnek kenyeret, annak fehérnek és kovászosnak kell lennie. Csinálnak továbbá ünnepnap kukoriczalisztből bodagot és lekváros lepényt. Kedvelt ételük a paszuly, fokhagymás kenyér és fokhagymával, borral készített rántotta. Nagy ünnepeken disznó s birkahúst főznek, lakadalmakra marhasültet csinálnak.

A fiatalság ismerkedő helye a korcsma, a kukoriczafosztás estéi s a falu végén levő táncz helyiség, hol a réztrombitások fújják a hora és kolo körtánczot. Tánczközben akkora port csinálnak, hogy alig látni a tánczosokat. Nagy ünnep ősszel náluk a szilvaszedés ideje, mikor szeszt főznek a szilvából, mert itt még dívik a kis üstben való szeszfőzés. Akkor borsos és paprikás pálinkát isznak, tréfálnak, dalolnak és tánczolnak.

Ilyen *doinák* a következők :

I.
Cau a facut, cûsma' a dum
Van facuto de nebun
Ci au facuto de cuninte
Cine intrâ 'n ia sâ caúti.

I.
Ki a korcsmát út szélére építette
Ezt rosszul biz' nem cselekedte,
Hanem okosan nagyon,
Hogy a vendég ott daloljon.

II.

Mei Joane dela cai
Spure gura cui o dai?
Dâ-mi u mic 'n datorie
Panâ la sta Marie
— Dragu tetei n-am ce-ti da
Saruta-te maica ta.

III.

Badea dice câ se duce
Mandra esé 'n drum si plânge
Nu ta duce bade cruce
Ca te tin cu turta dulce
De mi-i tiné cu zahar
La tine nu muí vin ér.

II.

Hej te János udvaros
Csókod' kinek adod?
Nekem adjad zálogul
Mária napján megkapod.
Neked lánykám nincs mit adnom.
Csókot neked anyád adjon.

III.

Mondja a legény, hogy tovább áll.
Visszatartja a leány és sírdogál:
Ne menj babám, el ne hagyj
Gzukros tortával tartalak!
— Ha czukorral is édesgetsz
Enyém többé nem lehetsz.

Az utóbbi kettőt máshol is dalolják, mert az oláh nótának is van szárnya, mint minden népdalnak. Sokszor erdélyi, bihari és marosmenti doinakat hallani Délmagyarországon és viszont bánafi doinakat Biharban. Minthogy keresetviszonyaik szerények, lakodal-muk sem zajos és szertartásos. Az oláhok nagyrészt favágók, bánya-munkások, Orsován fiakkeres kocsisok s földművesek. Ámbár kézbeli ügyességük nagy, de kitartásuk csekély. Oláh munkás alig húz ki 4—6 hetet a bányában, vagy egyéb rendes foglalkoztatásnál — azután megszökik, ha el nem bocsájtják. A földceskáját szintén gyarlón műveli. Ha van egy kis kukoriczája, főzelékje, krumplija és napra-forgó tányérja, melyből a bőjti olajat sajtolja — igen meg van magával elégedve. Tisztaságra, rendre keveset hederít; ünneplő ruháját kivéve háza, kamarája, udvara, istállója, lova, disznaja teli van szútyokkal, piszokkal. Még ételéből sem igen ehetik városi ember, midőn látja, hogy 3 hetes rászáradt mamaliga kéreg borítja a fazék belsejét, melyben p. o. húslevest vagy babot főz, de persze rántás nélkül csak úgy habarva. Csak lakodalmakkor tesznek ki magukért. Húslevesen kezdik az ebédet, utána lencsét, babot és főtt húst esznek, majd marhasült, szilvás lepény kerül az asztalra sok igen sok pálinkával, sörrel, czimetes, czitromos borral — végre befeje-zésül tejes kávé. (!) isznak kalácscsal.

A leányt a legény közeli rokona p. o. nagybátyja kéri meg a szülőktől. Pálinkás kulacsot akaszt a nyakába és aranyat tesz a keszkenőbe. Ha nem tetszik a kérő, érintetlenül adnak vissza mindent — ez a kikosarzás; de ha kedvökre való a leendő vő, megisszák a pálinkát és az üres kulacsot küldik vissza, megüzenvén a fiu szüleinek, hogy jöjjenek legközelebb látogatóba a lányos házba, hol azután ebéd és vacsora vár reájuk. Ebéd után nyilvánosan megkérdik a fiatal jegye-

seket: önkényt vagy kényszerből lépnek-e házasságra? A kedvező felelet elhangzása után a hozományt tárgyalja mindkét fél, megcsinálják esetleg a szerződést, a melynél valamennyi rokon és meghívott tanúként szerepel. Majd tényért tesznek az asztalra s mindenik jelenlevő pénzt dob bele. Ez a pénz a menyasszonyé. Ugyanaz nap este állapítják meg az esküvő napját is.

Azalatt elkészül a lakodalmi zászló. Ez hegyesre kifaragott pózna, melyre piros fehér keszkendőket kötnek, legalább két pirosat s egy fehéret; a pózna tetejébe pedig bearanyozott almát szúrnak. A meghívás az esküvő előtt egy nappal történik. Az esküvő napján a vőfények a násznagygyal együtt elmennek zászlóstúl előbb a legény házába, hol megreggeliznek, innen a menyasszonyért a vőlegénnyel együtt az örömszülékhez. A lányos házban arany füsttel és aranyporral tele hintett bokkrétákkal várják az érkezőket. Mind-egyik legény kap ily aranypikkelyes bokkrétát, a legszebbiket persze maga a vőlegény. Majd megindul a menet az esküvőre. Elül a hadnagy a zászlóval, utána a menyasszony a vőfényvel, azután a vőlegény a násznagygyal, ezek után kor szerint párosan haladnak férfiak és asszonyok, elül a fiatalabb párok, a hátulsó sorokban az öregebbek s gyerekek és kíváncsiak serege.

A menetet a cigány vagy fúvó banda zárja be. Vagyonosabbak a bandát szekérré ültetik, a vendégeket fiakkerbe s így hajtanak nagy lármával karikások és ostorok pattogtatásával Orsovára a templomba. Esküvő után a templom előtt tánczra kerekedik az egész vendégsereg s rogyásig járják a kolót. Majd ilyen sorrendben, aminőben jöttek, mennek a menyasszony házába, csakhogy a zászló után a megesketett pár halad a menet élén. A küszöbön megállítják a menetet. A menyasszony anyja bort és kenyeret tesz lánya kezébe és áldást mond az új frigyre. Benn az új asszonyt ajándékokkal üdvözlők, mit egyenként külön-külön kell megköszönnie. Utána ebédelnek. Estefelé poharát emeli a vőlegény anyósa egészségére s kikéri a leányt a szülőktől. A koczcintás után földhöz csapja poharát, hogy az izzé-porrá törjék. Rossz jel, ha a pohár darabokra nem törik, biztos jele annak, hogy a leány nem szereti hitvesét és megfogja csálni. Az örömanya keszkenőt ad vejének s a menet éltető rivalgás közepette elviszi a leányt a vőlegény házába vacsorára. Ott újból borral kenyérrel, jó áldással fogadják a leányt, ki ajándékot viszen magával a ház minden lakója számára. Azután vig vacsorázás, még vígabb táncz, de legvígabb és kitaratóbb pálinkázás következik, mialatt a fiatal pár a defloráció okából eltűnik a szobából s férjes asszonyok

vezetésére bízza magát. Harmadnap kárlátóba jönnek a menyecske szülei, mi megint alkalom eszem-izsomra és néha verekedésekre.

Egy év előtt ritkán babázik meg a menyecske s a meddig teheti, elhárítja magától a nagy tisztességet, mivel csinosságát, kívánatosságát félti tőle. Ha már egyszer beköszöntött a kicsike, hideg vízben fürösztik meg, melybe ezüst pénzt tettek, hogy mindég egészséges maradjon s megkereszteléséig ki nem viszik a szobából, mert megrontják a gonoszok (Filma). A nőnek sorsa éppen nem irigylésre méltó. Az asszony gondozza a gyerekeket, a kecskét, disznót, tehenet — ha van — ez kapál, gyomlál a mezőn, miközben kisdédét egy lapos teknőbe köti a hátára ez törí és fosztja a kukoriczát, nyűvi és tilolja a kendert, megfonja a lent s megszővi a gyapjukelmét ruhának, harisnyának. Ezért viszi az orsót, guzsalyt mindenféle magával. Sokszor látni Orsován heti vásárok alkalmával, vagy a vasúti pályaházban a szegény oláh asszonyokat hátukon tejes bödönnel, vagy más teherrel, ölükben gyermek, hónuk alatt a guzsaly, melynek orsóját meg-meg pördítik, ha a sikongó gyereküktől tehetik. Aztán még rossz néven veszik az erénycsószók szegénykétől, ha durva férje távollétében egyébként kárpótolja magát néhanapján a városban (Bozovics Orsova) vagy a gyümölcsösben.

Mindamellet mégsem veszi el életkedvét, humorját, reménykedését valami jobb jövő iránt. A téli estéken kukoricza-pattogatás, tollfosztás és fonás közben el-el mereng hosszú, lassú melodiája nótában letűnt leánykori vidámabb napjai felett, vagy pajzán találós meséket, tréfás adomákat mesélget a koma- és a szomszédasszonyoknak. Ily egyszerű népies humor nyilatkozik a következő adomában. Címe: *Miért nincs juha a cigánynak?*

Egy cigány, mesterségére nézve szegkovács, tehenet hajtott ki a legelőre. A kosár előtt fekete juhot fejö juhászt látott, körülötte a sok tejes csöbröt. „Ejnye be sokat tejel ez az egy fekete juh“ — mondá a juhásznak — és oda adta cserébe tehenét a fekete juhért. Csak azt tudakolta ki, mi a neve a juhnak és mivel kell tartani? „Belelaj a neve és fűzfa levelet eszik“ — felelte a juhász. A cigány örömmel hajtotta viskójába a juhot és megparancsolta fiának, hogy mindennap fűzfalevéllal etesse. A bzé (ez oláh neve a purdének) föl is ment a fűzfára levelet szedni, de midőn a juh fehér fogait megpillantotta úgy megijedt tőlük, hogy leesett a fáról. Otthon azt panaszkolta, a juh megakart enni, látta hogy fente a fogát a fűzfa ágain. A cigány apa is szörnyen megijedt és 24 embert úszított a juhra, hogy öljk meg, neki nincs hozzá való bátorsága. Akadt egy bátor oláh, ki a juhot leszúrta. A cigányasszony megsütötte a juhot és asztalhoz ülnek. Akkor veszik észre, hogy nincs fogpiszkálójuk. Becsukták hát a viskót és elmentek galagonya tuskét szedni fogpiszkálónak. Útközben román emberrel találkoznak: Hallod-e frátye, meg ne edd pecsenyémet. Odahaza hagytam, a kulcsot a küszöb alá rejtettem, mert nincs a házban fogpiszkáló. Persze,

hogy megette az oláh a juhot, csupán a csontokat hagyta az asztalon. A hazatérő cigány látja a sok csontot és a sok legyet rajtuk, azt hitte, ezek ették meg a juhpecsenyét és elkezdi a legyeket sorba kalapácsesal ütögetni. Mivel pedig mindenütt hajszolta a legyeket, mindent összetört kalapácsával a viskóban. A nagy zajra berohan a felesége. Arra is szállott egy megkergetett légy s épen a homlokára ült. A cigány vak sietségében és haragjában, hogy a legyek ették el tőle a pecsenyét, e homlokra szállt legyet is agyon csapja kalapácsával, vele együtt persze feleségét is. Most jön a fia: „Mit csináltál apám?” Most nincsen sem húsunk, sem tejünk, sem anyánk — fakadt ki a bzé. Azóta megfogadta a cigány, hogy világéletében juhot nem tart.

Mint látni, nagyon is naiv humor, olyan Eulenspiegel vagy Csálóka Péter-féle. De azon nagyokat nevetnek az együgyü emberek. Az ilyen népies adoma mégis jobban világít be az egyszerű nép lelkébe, mint egy hosszú lére eresztett tudákos néprajzi értekezés.

Ha a halál véget vet földi szeretkezéseik és szenvedéseiknek 6 férfi viszi ki a koporsót, gazdagabbat zenével, szegényebbet sirató asszonyok kesergése között. A sirhantra virágokkal, kendőkkel feldíszített fenyőfát szúrnak, melyet hat héten át tömjénnel füstölnek. A díszítésnek formájából megtudhatni: férfi vagy lány nyugszik-e a hant alatt? Temetés után meghívják a papot s a megjelenteket pomanára, midőn kalácsot esznek és pálinkát isznak.

Dr. Czirbusz Géza.

Gubányi Károly levele Mandsuországból.

(Felolvastatott az 1903. jan. hó 22-diki ülésen.)

Gubányi Károly mérnök, hazánkfia ma már az ötödik évet tölti távol hazájától, a mandsuországi orosz vasút építésénél. A napokban hosszú levelet kaptam tőle, a melyet még 1901. tavaszán kezdett írni s valószínűleg naplószerűleg folytatta szabad óráiban. A levélnek legérdekesebb és legtanulságosabb része az, a melyet alább — írójának utólagos jóváhagyása reményében — kötelességemnek tartok közrebocsátani. Levele mellé jó kis térképet és a mi igen becses dolog, a Mandsuországon keresztül vezető vasútvonal hosszanti szelvényét csatolta, a melyeket szintén bemutatok, minthogy az első részletesebb térkép és szelvény erről a világra szóló fontosságú vasútról.

A gyönyörűen fogalmazott levélnek itt közölt részlete utazás alakjában mutatja be az egész útvonalat Nikolszktól, a hol az új

vonal az usszuri vasúthoz csatlakozik, egész San-hszi falucskáig, a hol az útleírás megszakad, mert ezen a tájon dolgozik jelenleg Gubányi.

A khinai neveket Gubányi hallomás után, az ottani vidék százféle dialektusában írta le, azért a nevek megérthetése végett azokat a rendes irodalmi khinai nyelv átírása szerint írtam le.

Még csak azt bocsátom előre, hogy az útleírás és a közölt hossz-szelvény arról tanúskodik, hogy a vasútvonal mentén tökéletesen hasonlóak a geológiai és orographiai viszonyok, mint azon az útvonalon, a melyen az előbbtől mintegy 200 kilométerrel délebbre én utaztam át Novokievszkától Kirinig. A levél egyes részleteihez a kellő helyen még bátor leszek néhány megjegyzést fűzni, a melyek bizonyítják, hogy mily nagy fontosságú dolgokról értesít ez a nyílt szemmel és rendszeres gondolkozáshoz szokott elmével írott levél.

1901. évi januárius hó 2-án indult Gubányi Vladivosztkból az usszuri vasúton felfelé, délután voltak Nikolszokban, aztán:

Jó későre járt az idő, mire megérkeztünk a határszéli állomásra, Paganicsnájára. Ez az állomás a Vang-lung-khou hágó nyugati oldalán, már mandsu földön épült. Két és fél évi működésem színtere ez a vidék. Sok érdekes és gyakran nehéz idők emléke fűz ehhez a helyhez, a melynek minden zugát, minden hegyét-völgyét ismerem. Itt voltam már akkor, a mikor az első sátrort felütötték a környéken, részt vettem a legelső kitérő munkákban, a mikor még az ős szálerdőn törtettünk keresztül, a vízvázasztótól a Tahejás*) patak völgye mentén lefelé. Itt építettem első telepemet, zsuppfedelű kis faházamat, a melyben közel két évig laktam. Itt fogtam bele legelőször a sziklarobbantásokba, töltésépítésbe, alagút fúrásba. Ma már a civilizáció vonult be a nemrég még teljesen elhagyott, lakatlan vidékre. A sátrak, fakunyhók korszaka már leűnt és helyükbe szép, ízléses, pavillon rendszerű városka épült. Kövezett utak, fasorok, kertek, templom, iskola, szálló, villam-fény stb., szóval egy mesébe való, pompás kis új város.

Hajnalban tovább utaztunk Mandsuország belsejébe. Hosszú tehervonat végére akasztott, egyetlen személykocsiban helyezkedtünk el. Künn a zérus alatt 20—25° C lehet a temperatura, míg benn,

*) Ezt a nevet nem tudom biztosan identifikálni, valószínűleg Ta-hei-tysiao-cze, a mely gyorsan kiejtve Ta-he-gyá-cz'-nak hangzik s annyit tesz, mint „nagy-fekete-híd”. De lehet a Ta-ho-gyei-cz' is, a mi meg a „nagy folyó határát”, avagy „a nagy határ-folyót” jelenti.

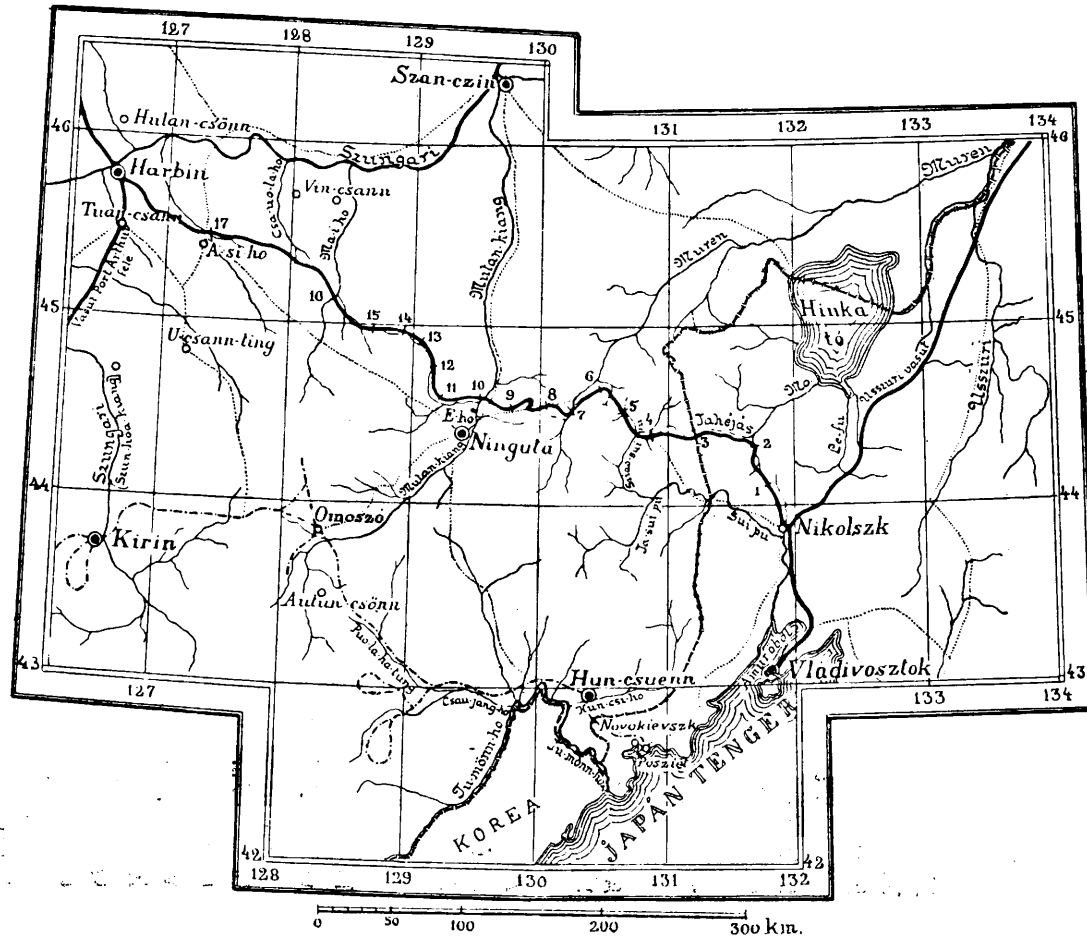
a vígan izzó kályhák mellett elég tűrhető az állapot. A vonal a vízválasztó túlsó oldalán, természeti szépségekben és technikai érdekességekben épen olyan gazdag, mint a Tahéjás völgye. Hatalmas sziklabevágások, kőhidak, támfalak váltják fel egymást, a mint a vízválasztóról fokként lefelé gördülünk. A Sziao-sui-phu egyik mellékágának szurdokait elhagyva, lassankint kiszélesedik a vidék és egészen megváltozik a táj képe. A vízfolyás felé szép széles, alluviális völgyek futnak össze és elszórt földmives-tanyák tűnnek fel a felbarázdált lejtős síkokon. Itt a khinai települők már bevágták faekéjüket az eddig érintetlen szűzföldre. Itt már Mandsuországnak lakott vidékei veszik kezdetüket. A patak völgyében, a mely Boda-hêza (valószínűleg Pu-ta-ho-cz') néven ismert, a vasúti bevágások is más képet nyújtanak, mint a vízválasztó közelében.

Sárga, homokba ékelt, különálló gránittömbök jelzik, hogy más geológiai felépítésű vidék veszi kezdetét, a mely egészen elüt a Vang-lung-khou hágó agyagpalás sziklájától. A gránit elmállásából alakult homoktalajban pompás szép, szabályos lejtőjü rézsüket vágta be a vasútépítők. Nagyon szereti ezt a talajt a khinai munkás. Könnyű elbánni vele, és rendszeren jó haszonnal jár a munkája. Csak az itt-ott előforduló, hatalmas kemény gránit-tuskók eltávolítása okoz sok munkát. Rendszeren tönkre teszik a fúró-aczelt, a repesztő éket, oly kemények, hogy nagy vesződséggel jár a felaprózásuk. Még a csendesvérű khinait is elhagyja szokott türelme“.

Itt meg kell jegyeznem, hogy hasonló nagymértékű, in situ való elmállásban találtam én is a gránitot, különösen az ország délibb részein, a hol a tengeri abrasió könnyen bánt ezzel a mállott kőzettel, míg a Gubányi által is említett tuskók mint hatalmas, gömbölyded sziklák, néha egész hegyek, fenmaradtak. Arra vall ez a tény, hogy a legutolsó geológiai időkben ezen a vidéken az erózió nem nagy mértékben működött.

„A mint elérjük Sziao-sui-phu folyócskát, már tekintélyes gránit-sziklák lejtőin halad a vasút. Hatalmas gránit-bástyák őrzik a mellék-völgyek bejáratait. Az egész vidék képe változatos és festői. A hegytetőkön fenyőcsoportok zöldelnek, lejjebb alacsony törzsű tölgyek, a lejtős oldalakon a fekete nyír szép szálfái látszanak, míg a völgysegélyen fehértörzsű testvéreik kedves csoportjai tűnnek elő. A vízfolyás mentén nyárfák és fűzek követik a patak kanyargós vonalát. Ez a vidék összbenyomása és ez a kép kísér bennünket fel egész a Tai-ping-ling hágó tetejére.

Maga a vasútvonal is igen érdekes ezen a szakaszon. Pompás

1. ábra. Délkeleti Mandszországi térkép az új orosz vasútvonallal. (A vasútvonal mellé jegyzett számok a hosszanti szelvény megfelelő pontjaira utalnak.)

vonalkifejtések, völgyáthidalások, gyönyörű szürke gránitból készült merész ívhidak, szép sziklabevágások, magas töltések és támasztófalak adják meg a vasútszakasznak technikai érdekességét, a melynek kivitele becsületére válik az orosz vasútépítőknél.

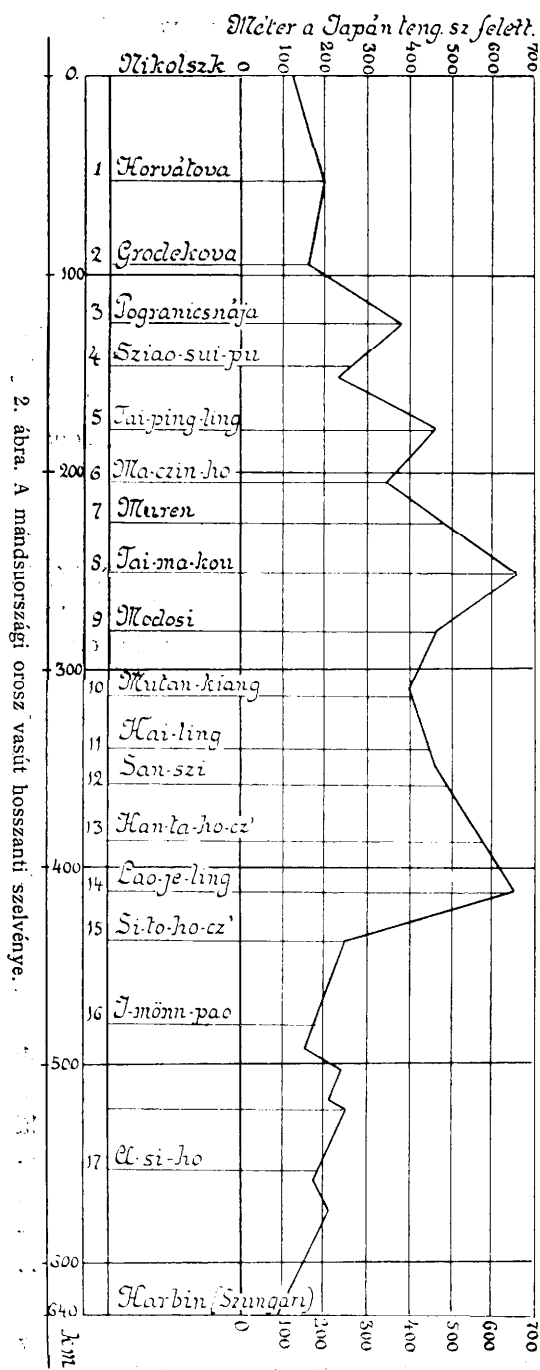
A Tai-ping-ling hágó túlsó oldalán ismét rohamosan esik a pálya a Muren-folyó völgye felé. Termékeny alluviális völgyeken a felbarázdált szántóföldek egyenes sávjait szeldesi a vasútvonal.

Szürke gránitból épült pompás ívhidon visz át a vasút a Muren vizén és két mozdony segítségével kapaszkodik fel az ideiglenes pályán, Tai-ma-kou állomásra, a mely 660 m magasságban fekszik a Japáni-tenger színe felett.

Ez a vidék, a Csang-lung-cz' hegyvonal vidéke geologiailag talán az egész vasút legérdekesebb szakasza. Az egész vidék sűrű erdővel fedett, vulkanikus kúpok csoportozata. Egymást érik az érdekesebbnél érdekesebb bevágások a vonal mentén, gyönyörűen illusztrálva a vidék geologiai felépítését.

A hegyoldalakon fekete, hólyagos lávatömbök és gömbalakú, görgő bazalt-tömegek látszanak, a melyek a vízfolyások mentén lassan gördülnek lefelé. Mint valami óriási szivacs, olyan egy-egy sziklatömb vagy mintha óriási férges furkálták volna össze-vissza. A bevágások a bazalt változatos formáit mutogatják. Egy helyen sötét-szürke, zeg-zug vonalban összeropedezett sziklatömbök vannak átvágva, másutt oszlopos elválású, de vízszintesen is ropedezett rétegeken, majd gömbalakú, szabálytalan tömegeken vág keresztül a vasútvonal. Néhol olyan képe van a feltárt hegy belsejének, mint ha valamely kavargó óriási forrás egy pillanatban megmerevedett volna. A hegyhajlásokban itt-ott igen érdekes agyagbevégek láthatók. A bevágás felső rétege 4—6 méter vastagságban hólyagos lāvából áll. A láva agyagrétegen ül, úgy, hogy a bevágás feneké tiszta sárga agyag. Ott, a hol a láva ráömlött az agyagra, élénk vörös, porhanyós téglanyaggá égett az agyag. Az élénk vörös szín legerősebb a láva fekete vonala alatt, aztán lassankint halványodik egész azon mélységig, a hova a láva izzó melege már le nem ért és itt a rendes sárga agyag egyszínű rétege látszik.

A Csang-lung-cz' hágó vidéke gyönyörű czédrus-erdővel van borítva és minden felé változatos panorámán gyönyörködhetik a szem. Ezen a vidéken néhány alagút fog épülni és egyelőre az ideiglenes pálya a széles hegylejtőn zeg-zug-vonalban ereszkedik alá a Modosi (?) patak völgyébe, majd ezen is túl rohamos esésben, mígnem eléri a Mutan-kiang folyó szép széles völgyvidékét.

Útazásom idejében a vasúti közlekedés a Mutan-kiang folyótól egész a Lao-je-ling vízválasztóig egy időre szünetelt. Kocsin kellett tehát megtenni a közel 100 km hosszú útát. A januárius hónap hideg ugyan, de a kocsi-kázás sok érdekességben bővelkedő, kellemes útazás volt. A Mutan-kiang itt már tekintélyes folyó, 430 m hosszú vashíd épül rajta keresztül. A folyó a jobb parton, magas sziklafal lábát nyaldossa, míg a balpartja messze kiszélesedő, termékeny alluviális síkság, a mely a Hei-ling-patak völgye mentén folytatódik nyugat felé. A vasút is a Hei-ling völgyét követi és szelid emelkedéssel a folyó balpartját szegélyező terasszokon kigyózik.

Az itt elmondottak nagyon érdekes dolgok, mert azt bizonyítják, hogy a vidék felépítése tökéletesen megfelel annak, a mit útazásom eredményeiből következtetni lehetett. Sőt még a következtetéseknel is messzebb vezetnek ben-

nünket ezek az adatok. Az a sok fiatal korú bazalt vagy általában láva, amiről Gubányi megemlékezik, továbbá a 2. ábrában látható hosszanti szelvények középső része azt bizonyítja, hogy az a vulkanikus plató, amelyet a Ha-örl-pa-ling és a Czang-kuang-czhei-ling között találtam s melyet a hegytetőkről nyert kilátások alapján mintegy 60,000km² területűnek becsültem, még ennél is sokkal nagyobb s felnyúlik egészen ide, ahol a Mutan-kiang kijő az éjszaki, lapályosabb vidékekre. Hogy a Mutan-kiang még meredek sziklafalak lábát mossa, arra enged következtetni, hogy a folyó itt is mélyen, kanyónszerűleg vágódott be a bazaltlepelbe. Még csak azt jegyzem meg, hogy a khinai ling szó hágót jelent s ez rendszeren valamely hegláncon való átkelés, tehát a láncon gerinczen fekvő hely. Ezért szoktak a khinaiak által lingnek nevezett helyeken át heglánconkat jelölni, az útvonalra merőlegesen. Ez az eljárás azonban itt Mandsuországon nincs helyén, mert nem láncon-hegységekkel, hanem össze-vissza dobált röghegységgel, vagy lekopott, denudált őshegységgel van dolgunk, amelyet legnagyobb részében eltakart a fiatal korú láva. A hágók tehát itt rendszeren két mély folyóvölgy közé nyúló platódarab, vagy magasabba emelkedett rög vagy pedig valamely nagyobb eruptió-csomópont benyergeléseivel visznek át.

Térjünk azonban vissza a levélre. „A Mutan-kiangtól, mintegy 40km hosszban gyönyörűen megművelt, dúsan termő alföldön visz az útunk. Amint a főfolyó elmarad mögöttünk, csak balra délfelé, a messze látóhatáron látszanak kéklő hegyhullámok, míg jobbfelől, mellékvölgyek által gyakran megszakított, lankás hegyvonal követi a Hei-ling völgy irányát*) A folyócska jobb partja mentén széles, vízholdta homok-talajon mindenfelé a szántóföldek barázdái látszanak, a fűz és nyárfaligetek között elszórt falvak vagy apró tanyák csoportjai tűnnek fel, széles kocsit utak szelidesik át a szabályos barázdájú táblákat.

Amint az egyenes úton, csendes poroszkálással közeledünk az első falúhoz, egyszerre csodálatos meglepődés fog el. Figyelmelet legelőbb a falúvégi gémes kút köti le, majd az apró nádfedelű sárfalú házak tűnnek fel, amelyek körül istállók, csűrök, kukoriczaszárból rakott kazlak és szalmaboglyák környezik az épületeket. A kazlak alján néhány fekete sertés turkál, köztük tyúkuk kapargálnak. Egy-két tarka komondor messziről ugatja a közeledő kocsit . .

---

*) Ne felejtjük, hogy a mellékelt hosszanti szelvény szerint már mintegy 400 m magasságban vagyunk, tehát a terület alig lehet alluviális lapály!

Olyan csodálatos ez az egy-két pillanat, amely alatt az a falúvégi kép kibontakozik előttem, hogy önkénytelenül körültekintek, hol is vagyok most? Olyan, mintha a szép magyar földön valahol a Tisza mentén járnék.

Amint azonban közelebb jutunk a faluhoz, nagyon gyorsan foszlik szét az illuzió. A falú alatt fűz- és nyárfaligetek között apró cserépfedelű oltárok tarkállanak. A gémes kút ostorfáján vödör helyett fűzfakosár bólogat. Aztán a vertfalú, nádfedelű házon széles papirablakok fehérlenek, kéménye pedig egynek sincs, azaz a ház előtt, az udvaron füstöl a kémény. A házak körül alig látni embert. A csilingelő orosz kocsi elől asszony, gyermek, aprajagyja besurran a házba, onnan lesnek ki az ajtó hasadékon a kocsi után. A hangos szavú komondor sem állja sokáig. Bár idegen a fülének az orosz csengetyű hangja, bevárja a kocsit és csak, amikor a nagy szakállú, ködmönös muszka feléje pattint a kancsukával, fog bele valami bizalmatlan, ijedt szűkülésbe és gyáván összekuporodva sompolyog be az udvarra. Ez bizony nem magyar komondor! — A falú is igazi khinai falucska, egyszerű, szerény kis alföldi sárfészek. — Aztán hamarosan más dolog ragadja meg érdeklődésemet. A khinai falúban minden nagyobb udvar kapuján a háromszínű orosz zászló leng. A fehér-kék-vörös trikolor azt jelenti, hogy a telek birtokosa békelábon áll az oroszral és nem fog ellene fegyvert.

A háború folyamán, mindenütt, ahol a háromszínű zászló lengett, védelmébe fogta az orosz a falu békés népét, házaikat, földjeiket, oltárait megkímélte és a föld népének nem esett bántódása. Pedig alig hat hónap előtt még vészterhes idők jártak effelett a vidék felett. Amint a háború Csiliből Mandsuföldre is átterjedt, Kirin felől nagy khinai haderő indult Ningutába és innen az épülő vasút mellékeire. A Mutan-kiang partján a E-ho folyócska torkolatánál jól megerősített khinai váracska állott. Ez a vidék volt a khinai hadi operációk bázisa Kelet-Mandsuországbán, a cél pedig az volt, hogy kiverjék az orosz a vasút vidékéről és viasszorítsák egész a határig. Elégyszer lehetett hallani, khinai fantáziára valló olyan tervekről is, hogy a khinaiak az egész Amur és Usszuri vidéket, Vladivosztkkal, Nikolszkkal, Kabarovszkkal stb. visszafogják hódítani az oroszoktól. Ezekbe a hadi tervekbe azonban goromba kézzel nyúlt bele Csicsagov tábornok, a délkeleti orosz haderő vezére és aránylag nagyon gyorsan véget vetett a khinaiak vérmes reményeinek. Legelőször is Hun-csuennt vette be és a

koreai határ mentén verte vissza a khinai haderőt, aztán E-ho és Ninguta ellen indult. A sereg jó részét már vasúton lehetett szállítani egész Murenig és így elég gyorsan ment a felvonulás. Augusztus hóban Ningutától Kirin felé nyomult az orosz sereg, mindenütt maga előtt szorítva a khinaiakat. A fő ellenállást az E-ho erőd fejtette ki, amely modern ágyúkkal felszerelt és jó karban tartott erősség volt. Orosz részről is elég jelentékeny volt a veszteség, amíg E-ho meghódolt.

Bármely kíméletesen bánt Csicsagov a föld népével, ma mégis sok helyen a pusztulás szomorú képe látszik a vidéken. A tanyákat, ahol a khinai katonaság táborozott, az orosz felgyújtotta. A földművelők egy része szintén rémült meneküléssel futott el az orosz elől. Sok helyen a lakatlan tanyák, learatatlan árpa, köles és kukoricza földek még most januáriusban is az elvonult vész emlékeit ébresztgetik.

Azonban bármennyi rémhírt terjesztenek is az oroszok kegyetlenségeiről Mandsuországbán, ezen a vidéken a békés lakoságnak nem volt bántódása. Bár rémületbe ejtette a népet a háború, most már megjő a bizalmuk és lassankint a menekültek is visszatérnek elhagyott fészkeikbe, a füstös romok falai ismét felépülnek, az orosz administratio békét teremtett, rendet tart, sőt megszabadította a népet a khinai hivatalnokok zsarolásaitól, szóval az élet újra nyugodt kerékvágásba zökkent.

Az udvarok kapui felett lengő háromszínű zászlócskák jelképezik az idők fordulását, meg az az aczél sín pár, amely ma már egész Mandsuföldön keresztül megnyitotta az utat a gőzmozdony előtt.

Sárfalú nádfedeles khinai házban háltunk meg az éjjel. A khinai háznak immár a tetején füstölt a kémény, az ablakai is üvegablások voltak, orosz asszony főzte meg a reggelinket és egy nagy szakálú vén muszka kívánt szerencsés utat, amikor kihajtottunk a sárfallal kerített udvarból.

Az egész útunk mentén aratatlan szántóföldek jelezték az elmúlt háború emlékeit. A földművesek kinn hagyták a termést, a fácánhad egész télen csépli a köles és árpakalászt . . .

A kocsisom, aki most került ki a katonasorból, a tavalyi hadi élményeit kezdi regélni, az útszéli hevenyén felhányt sirdombok, az elhullott lovak fehérítő bordái szintén az elvonult vész emlékeit ébresztgetik. Hei-ling falú közelében, ősrégi görcsös törzsű fák csoportja között, bántatlanul áll egy magányos budhista kápolna. Sár-

kányos fedélmait, tarkaképes oltárait megkímélte a háború, míg közelében a vasúti őrház földig le van perzselve, jelző-póznák, táviró oszlopok kivágvva és elpusztúlva. Érdekes kép ez: pillanatfelvétel a múlt és jövő közötti élet-halálharc egy momentumáról.

Maga a vasútvonal a Hei-ling folyócska mentén, a balparti hegylejtők terassait szeldesi keresztül. A bevágás oldalai néhol 20—25 méter széles kavics-síkok, mert a terassok anyaga apró, tarka, egyforma folyókavics, finom homokkőrétegekbe beágyazva. A kavicsrétegek között közel vízszintes rétegekben tiszta homokkő szalagok futnak. Ezt a lágy homokkővet csákánnyal nagyon szépen lehet vágni s a bevágás lejtőit majdnem geometriai szabályosságú síkokká lehet kidolgozni. Igen érdekes része a szakasznak az a kidülledő hegylejtő, amelyet a pálya szeletszelvényben vág le. Nehány mértföldnyi távolságról nyáron is olyanok ezek a bevágás-lejtők, mintha friss hó lept volna be őket. Az egész hegy fehér kristályos mészkőből van felépítve s körülé nagy számban füstölő kemenczék tanúsítják, hogy az élelmes khinai a legkitünőbb meszet égeti belőle s a vasút mentén több száz kilométer távolságra is elküldözi.

Hei-ling állomást elhagyva, a vidék már folytonosan emelkedik, a folyócska vize rohamosabb lesz, és a völgy lassanként mind jobban összeszűkül, úgy, hogy San-szi alatt már alig két kilométer széles.

Tovább éjszaknyugatra már magas hegyek határolják a látóhatárt és a folyton szűkülő patak völgy mentén, meredeken lemetsett gránit-bástyák teszik a völgynek képét érdekessé és változatossá.

Igen igénytelen kis khinai falú San-szi. Sárfalú, zsupfedelű házai a kanyargós patak partján vannak szétszórva. Egyszerű, igénytelen földműves nép lakik itten, szegények és dísztelenek a fűzfaberkekben feltűnő oltárai is, amelyeken a Föld terményeivel áldoznak az örök mosolygású, jóságos Budhának . . .“

Eddig tart az útleírás. Amint mondtam, a szelvényvel és térképpel együtt olyan fontos adatokat tartalmaz, hogy ilyen hasznos feljegyzéseket nem minden nap kapunk ismeretlen vidékekről. Ebben az utóbbi részben is nagyon fontos feljegyzés, hogy a folyó völgyeit ép úgy kavics és homok terassok kísérik, mint Dél-Mandsuországban s valószínű, hogy itt is ép olyan aranytartalmúak mint odalenn. Érdekes a kristályos mész felemlítése is, mert ez volt az egyetlen mészkő-képződmény, amit magam is Mandsuországban találtam.

Mindez s a korábban elmondottak is azt a benyomást keltik, hogy Mandsuországnak ez az éjszaki része épen olyan felépítésű és épen olyan tájképileg is, mint Dél-Mandsuországnak. A lakosság valószínűleg itt is gyér s csak a folyóvölgyekben telepedett meg. Még jobban megritkította ezeknek a messze földről bevándorolt khinai telepéseknek e sorát a lezajlott háború, amelyről örvendő olvashatjuk Gubányi leveléből, hogy nem tünteti fel olyan sötét színekben az oroszok hadviselését, mint azt valószínűleg czélzatos híresztelések alapján képeltük.

Gubányi levelének végén azt írja, hogy májusban haza jó pihenni. Reméljük, hogy akkor nem fogja megtagadni tőlünk azt a kis áldozatot, hogy személyesen is megszólaljon azokról a tapasztalatairól, amelyeket ott messze-messze gyűjtött s amelyekre méltán büszkék lehetünk mindnyájan, akik ismerjük az ő lelkes munkakedvét, forrón égő hazaszeretét!

Cholnoky Jenő.

Könyvészet.

Osservazioni scientifiche eseguite durante la *spedizione polare* di S. A. R. *Luigi Amedeo di Savoia, Duca degli Abruzzi* 1899—1900. Ulrico Hoepli: Editore libraio della real casa. Milano 1903. (Ő K. F. Savojai Luigi Amadeonak az Abruzzok herczegének 1899—1900-iki éjszaksarki expeditioja alkalmával végzett tudományos megfigyelések. U. H. a királyi ház kiadó-könyvkereskedője. Milano 1903.)

Közelebbről volt alkalmam bemutatni és ismertetni *Savojai Luigi Amadeonak*, az Abruzzok herczegének 1899—1900. évi éjszaksarki expeditiojáról kiadott díszművet, melyet Ő kir. fensége, társaságunk tiszteletbeli tagja ajándékuul küldött társaságunknak. Egy második díszes vaskos kötetet is kaptunk Ő fenségétől ajándékba, a fenti cím alatt, mely műben a sarki expeditio tudományos megfigyelései vannak feldolgozva és kiadva. A nagybecsű anyag két részre van osztva. Az első részben vannak közölve az *Umberto Cagni* fregát-kapitány astronomiai, meteorologiai, nehézségi és mágnesség-i megfigyelései. A sarki expeditionak tudományos eszközökkel való ellátására sokan nyújtottak segédkezet. Giuseppe Palumbo admirális, tengerészeti minister rendelkezésére bocsátotta Ő

Kir. Fenségének mindazon eszközöket, melyekkel a hydrographiai intézet rendelkezett, Andrea Naccari, a torinoi egyetem physikai intézetének igazgatója átengedte a Schneider-féle mágneses theodolitot, Jadanzá N. ugyanazon egyetemen a geodesia tanára átadta a Dover-féle indinometert. A mágnességi és földnehézségi megfigyelésekre használták a Sterneck-féle inga-készüléket, melyet a bécsi Schneider czég készített. Az összes eszközök 42 ládába voltak elcsomagolva. A higanyos barometrumokat kézben vitték magukkal az útra. Az összes eszközök egyenként vannak felsorolva a műben. A tudományos megfigyelések táblázatos kimutatásokban vannak feltüntetve. Az astronomiaiakat Alberto Alessio sorhajóhadnagy dolgozta fel. Az éjszaki fényről fölvett megfigyelések rajzokkal vannak illusztrálva. A meteorológiai megfigyelések G. Rizzo tanártól vannak. A második magában foglalja az állat-, növény- és ásványtan köréből eszközölt gyűjtéseket, A. Cavalli-Molinelli, első-osztályú orvostól. Vannak a gyűjteményben rénmaradványok, rozsmárkopynyák, nagyszámmal molluscák, crustáceák, echinodermáták és férgek. Az egyes állatkörökből való anyagot külön szaktudósok dolgozták fel. A gyűjtött növényanyagból a phanerogámákat Belli S., a cryptogámákat Mattiolo határozta meg. Az ásványtani részben a Rudolf-főherczeg-szigetén talált bazaltot Dr. Piolti G. az ugyanazon földön előforduló zeolitokat Dr. L. Colomba ismerteti.

Érdekelni fogja t. olvasóinkat, ha felsorolom az expeditiora kiadott összegeket tételenként:

a) a Jason hajó vételdíja és kijavitása...	300,000	lira
b) személyi kiadások	160,000	„
c) kutyákra	17,000	„
d) élelmi szerekre	172,000	„
e) ruhatár	72,000	„
f) a szánkirándulások felszerelése	20,000	„
g) tudományos eszközök, könyvek, fegyverek	79,000	„
h) léghajózási anyag	52,000	„
i) orvosszerek és fényképészeti anyag	14,000	„
l) egyes kiadások — szállítás — szénkészlet	36,000	„

922,000 lira

A szorosan csak szaktudósokat érdeklő kötet, mely ívrét alakban 724 lapra (46 ívre) terjed, az expeditioról kiadott népszerű munka kiállításához hasonló díszes alakban és kiállításban jelent meg. A díszkötésű műnek ára 25 lira.

E két mű a sarki expedíciók történetében korszakos eseménynek méltó és érdemes megörökítője. Maradandó tanúságot tesz arról a hősi vállalkozásról és annak fényes eredményéről, mely az Abruzzók herczegének és az olasz névnek dicsőségét hirdeti.

Dr. Erödi Béla.

Rövid közlemények.

I. EXPEDITIOK.

Hedin Sven legutóbbi közép-ázsiai útjáról előadást tartott a Londoni Földrajzi Társaság december havi ülésén. Érdekes előadásából a következő részleteket idézzük: „Legfáradtságosabb volt az utazás Tibetben. Csarkliktól Ladakig 8 hónapig tartott az út és ezen idő alatt a tengerszín fölötti nagy magasság folytán majdnem egész karavánomat elvesztettem. Még a völgyekben is magasabban jártunk, mint a Montblanc csúcsai. A puszta lélekzés is bajos volt és 4 társam épen azért halt meg, mert lélekzeni nem bírtak. Midőn este tanyát ütöttünk, két társunkat már megmeredten és holtan találtuk tevéiken; a másik kettőből lassanként költözött el az élet: először a lábuk halt el s így folytatólagosan többi tagjaik, de mindhalálukig nem vesztették el öntudatukat. Én magam is annyira elgyöngültem, hogy nem tudtam járni és egész nap mozdulatlanul a nyeregben kellett ülnöm, mert a fáradt, szívnek még a kabát kigombolása is éles fájdalmat okozott és úgyszólván elzsibbasztotta. Sokat szenvedtek az állatok is. 45 lóból 44, 39 teve közül 30 púsztult el ezen rettenetes magaslatokon. A Takla-Makan homokpusztáin is sok szenvedésen mentem keresztül, de inkább tizszer elviselném, mint a tibeti utazás fáradalmait. . .

Legtöbbet szenvedtünk a sivatagon Jangikultól Csercsendarjaig. A 180 angol mértföldet ezen óriás homoktengeren, melyben 100—130 m magas dűnák tornyosúlnak, 3 hét alatt tettük meg. Az idő általában kedvező volt, bár a hőmérő 33°-ot mutatott. Csak 4 mohammedán útítársam, 7 tevéim és 1 lovam volt és az egész úton csak egy teve púsztult el. Természetesen egy lélekkel sem találkoztunk. Mi voltunk az első élő lények, a kik e sivatagon átutaztunk. Négy tevét jégutuskókkal raktunk meg (mert a sivatagban

nincs víz), kettő pedig fakészletünket hordta. Embereim bátrak voltak és bárhová is követtek volna; midőn azonban napról-napra magasabb homok-dűnákkal találkoztunk és a tevék minden lépésnél mélyen besüppedtek a homokba, társaim elvesztették bátorságukat. Még csak fele úton voltunk, midőn már mondogatták, hogy el fogunk pusztulni. Titokban én is osztottam nézetüket, különösen azért, mert a jég és a fa már fogytán volt. Hirtelen azonban változás állott be sorsunkban, mert hatalmas hózivatarok közeledtek, melyek vízzel láttak el bennünket. Bár új fáradoalmakat is szereztek, mert sátraiink nem lévén, reggelenként úgy ástuk ki magunkat a hó alól, mégis nekik köszönhetjük, hogy a Gobi-sivatagnak eddig ember nem járta részén átkelhettünk.“

A nagy utazó Lhasszába is el akart jutni. Erről előadásában így szólt: „Nyáron két kísérletet tettem, hogy Lhasszába eljussak. Két mohammedán útitárssal, 4 lóval és 5 öszvérrel indultam útnak. A veszély nagysága tisztán állt előttünk. Mint mongol zarándokok, nyugodtan vonultunk tovább anélkül, hogy sejtettük volna, hogy a pásztorok és jak-vadászok élesen megfigyelnek és megérkezésünket lovas hírnökök viszik hírül Lhasszába. Akadálytalanul közeledtünk célunkhoz, miközben fekete sátrak mellett haladtunk el, a melyekben gyanakodó, de barátságos emberek laktak. Már csak egy napi járásra voltunk Lhasszától, midőn egyik sötét éjjelen állig fölfegyverzett tibetiek hirtelen körülzártak és halállal fenyegettek, ha csak megmozdulunk is. Sok láma is volt köztük és egy öreg, igen barátságos pap. Öt napi szigorú fogság után 67 főrangú kíséretében megérkezett a tibeti kormányzó, mint a Dalai Lama követe, hogy hírül adja, hogy jól fognak velem bánni s minden szükségessel ingyen ellátni, de halál fia leszek, ha még egyszer megkísérleném a Lhasszába jutást. Ezután szabadon bocsátottak és elkísértek Naktohn határáig. Mindazonáltal kísérletet tettem, bár más irányból, de 3 napi járásnyira Lhasszától 500 jól fölfegyverzett lovas most is föltartóztatott s 10 napon át követett, hogy az esetleges harmadik kísérlet is megghiúsítsa. Meg vagyok győződve, hogy európai ember még álrühában sem juthat el Lhasszába, — oly éber figyelemmel őrzik.

A régi Lob Nor helye kiszáradt sülyedés. Elhagyatott hely, az életnek minden jele nélkül. Az éjszaki parton elpusztult templomokat és házakat láttam magas tornyokkal. Négy falut találtam, a melyek egyenes vonalban alig néhány mértföldnyi távolságban fekszenek. Széles utak maradványai láthatók és templom-romok, a melyek egykor igen szép épületek lehettek. A romok alatt kocsi-

kerekeket, vasbárdokat és nagy cserép-korsókat találtam, meg számos (1600 éves) khinai kéziratot. Rengeteg erdők megfehéredett maradványai még növelik a hely elhagyatottságát. 1600 év előtt kétségtelenül nagy posta-út vezetett Pekingtől Kasgarig, a mely a világnak valószínűleg leghosszabb útja volt.“

Kelet-Tibetben Hedin „Holt tengert“ fedezett fel. „Ennek kiterjedése igen nagy, bár mélysége csekély. Midőn kis csónakomon bejártam, oly iszonyú viharok dúltak, hogy majdnem életünket vesztettük el. A tó vize hihetetlenül sok sót tartalmaz, míg fenekén hatalmas sóréteg van. A csónak, az evezők, ruhánk hófehérré vált. A tenger egész vidéke teljesen puszta és sivár.“ L.

* **Tibeten keresztül.** A hírlapok azt hiesztelik, hogy a mi Sven Hedinnek s Landor kutató-utazónak nem sikerült, azt egy japáni tudós végrehajtotta. Ez állítólag elérte Tibet fővárosát, Lhasszát, s minden bántódás nélkül beútaza az egész Tibetországot, sőt Lhasszában a hatóság nagy vendégszeretettel fogadta. Mindezt annak köszönhetette, hogy buddhista vallású, úgy, mint a tibetiek. A tudós japáni könyvet fog írni tapasztalatairól.

Dr. Stein Aurél hazánkfia, a kit az indiai kormány küldött Kelet-Turkesztánba régészeti kutatások végett, 1900. április havában indult el Kasmirból a Pamiron keresztül Kasgarba. Innen Jarkandon át Khotanba ment, a hová október havában érkezett meg. Khotan volt kutatásainak kiinduló pontja. Első sorban a Kuen-Lun hegy-ségbe rándult ki és a Jurungkas vagy Khotan-darja forrásait igyekezett elérni; de ez a kísérlete hajótörést szenvedett, mert a folyó felső folyását járhatatlan szurdok zárja el. Nevezetes vívmánya Steinnek, hogy ezt a területet az indiai háromszögelési hálózattal kapcsolatba hozta, a mely körülmény Khotan földrajzi hosszúságának kiszámítását teszi lehetővé. Számos kisebb kiránduláson kívül Stein nagyobb utat tett a Takla-Makan sivatagban, hogy itt a Hedin Sven által már fölfedezett Kerija-darja melléki romokat pontosan megvizsgálja és egyéb, a homokpuszta által eltemetett városokat kikutasson. Vizsgálatainak eredménye mindenben megerősíti Hedin Sven gondos munkáját. Az ásatások rendkívül nevezetes leleteket hoztak napfényre, különösen azon nagy kiterjedésű romokban, a melyek Nijatól éjszakra terülnek el. Stein is arra az eredményre jut, hogy ezen helységeket még időszámításunk első századaiban hagyták el a lakosok, midőn a homok már eltemetéssel fenyegette őket. L.

Tien-Sanban a múlt nyáron két expedíció is járt. Az egyik

Saposchnikov orosz tanár vezetése alatt, a kihez Friederichsen dr. is csatlakozott, bejárta a Turgén-Aksu, az Ottuk és Külu völgyét, behatolt a Khan-Tengri hegységbe, a hol pontos térképet készített a Sary-dschassy völgyébe torkolló hatalmas glecserről és az Aschu-tör forrásvidékén 5500 m magasságban fényképezte a Tien-San legmagasabb csúcsát, a Khan-Tengrit, a melynek magasságát 6870 m-nek számítja, holott eddig 7200 m-re becsülték.

A másik expedíciót Merzbacher, az ismeretes kaukazusi utazó vezette, a ki főcéljául tűzte ki a Khan-Tengri megmászását, de a kedvezőtlen éghajlati viszonyok, meg a hiányos felszerelés ezen törekvését megghiúsították. Merzbaeher Kasgarban fogja tölteni a telet.

L.

A Tsad-tó és az Atlanti-oczeán közti összeköttetés megállapítására vezetett expedíciót Loeffler francia kapitány. Ezen összeköttetést ugyan Barth már 1852-ben megállapította, de később kétségbe vonták. Loeffler expedíciójának nevezetes eredménye az, hogy a Tsad-tóba ömlő Logone és a Mayo Kebbi, a Benue mellékfolyója közt tényleg van oly 4 km széles süllyedés, a mely a száraz évszakban ugyan csak mocsarak és tavak sorozatából áll, de az esős évszakban teljesen megtelik vízzel, úgy hogy egyenes összeköttetést létesít az Atlanti-oczeán és a Tsad-tó közt, amit valószínűleg hajózásra is föl lehet majd használni.

L.

Brooks A. H. amerikai geológus 1902. május végén indult útnak a Cook Julesből éjszak felé, hogy az alaskai alpokat a Tanana illetve Gukon folyóig bejárja. A legutóbbi tudósítások szerint az expedíció elérte a Kechatno folyót.

L.

Az orosz éjszaki sarki expedícióról, a mely *Toll* báró vezetésével még 1900. június havában indult el a „Sarja“ hajón, hogy Ázsia éjszaki partjának Novaja-Semljától keletre eső részét és az előtte fekvő szigeteket kikutassa, a következő távirati értesítést küldte Mathiesen hadnagy, a „Sarja“ parancsnoka Szt.-Pétervárra: „Birula, az expedíció zoológusa Kotelnyről, a hol az expedíció tagjai a telet töltötték, Új-Szibéria szigetére indult, hogy ott töltsse a nyarat. Május 23-án Toll báró is elhagyta a hajót, hogy a Bennet-szigetre hatoljon. A „Sarja“ július 1-én hagyta el Kotelnik kikötőjét, de augusztus 8-ig a sziget nyugati partján a jéggel kellett küzködni és az éjszaknyugati szelek, meg a jég lehetetlenné tették a hajó előhaladását az új-szibériai szigetek éjszaki partján. A „Sarja“ most a déli oldalon igyekezett a Fadejew- és Új-Szibéria szigetek közti tengerszorosba hatolni, de a jég miatt sem Új-Szibériát, sem Bennet szigetét

el nem érhetette, úgy hogy sem Birulát, sem Toll bárót, a ki Seeberg csillagászzsal ment a Bennet-szigetre, el nem hozhatta. A tél közeledése és szén hiánya miatt a „Sarja“ a Lena folyó torkolatához, Tiksi-be vonult, a hol Brusnev, Volossovitsch társa várakozott reánk. Augusztus 26-án érkezünk ide és 30-án megjött a „Lena“ gőzös. A „Sarja“-t védett öbölben hagytuk a legénység egy részével, a többit, valamint a gyűjtött tárgyakat, az iratokat és a legfontosabb műszereket, meg Nossov fűtőt, a kit egy véletlen lövés lábán megsebesített, a „Lena“-ra szállítottuk. A „Lena“ áthaladt a Bykowan, de hogy a „Sarja“ behatolhat-e a Lena folyóba, az még kétséges. Szeptember 10-én meghalt Nossov, a kit Bulunban temettünk el. Toll báró, Birula és társaik segítségével a tél kezdetére promyschlenikből és kutyákból álló expedíciót szerveztünk. A „Lena“-ról a „Sarja“-ra szemet szállíthatunk. Szeptember 10-én Jakutsba érkezünk“.

Kiegészíti ezen távirati tudósítást Schmidtnek, a sarki bizottság elnökének, Szt.-Pétervárról küldött következő értesítése : „A Brusnev vezetésével Toll segítségére induló expedíció aligha kelhet útra január előtt, mikor majd a nappalok világosabbak lesznek. De könnyen lehetséges az is, hogy Birula és remélhetőleg Toll báró is még előbb elhagyják a szigetet s november végére Jakutsba érnek. Ez főleg attól függ, valjon Toll báró már ősszel visszatér-e Bennet-ről Új-Szibériára, hogy Birulával egyesüljön. Táviratában, melyet május 23-án, a mely napon Bennet felé útra kelt, feleségének küldött, nem tartja kizártnak, hogy a telet Beneten tölti és csak tavasszal tér vissza Új-Szibérián át. Azt reméli, hogy hús-készletét vadászsákmánnyal növelheti“.

Egyébként sem kell aggódnunk az új-szibériai szigeteken visszamaradt kutatók sorsán, mert Toll báró jelenleg már harmadízben jár ezen szigeteken ; ismeri tehát mindazon segédeszközöket, melyek rendelkezésére állanak ; kíséretében több promyschlenni van, a kik a mammut-elefántcsont gyűjtése végett gyakran fölkeresik az új-szibériai szigeteket s így jól ismerik azoknak természeti viszonyait. Kutyák is állanak rendelkezésére, a melyekkel, mihelyt a jégtakaró megengedi, útra kelhet a szárazföld felé. L.

A svéd fokmérő expedíció csak a múlt évben fejezhette be a Spitzbergákon azt a fokmérést, melyet az oroszok társaságában még 1898-ban megkezdett. L.

Amundsen Roald expedíciója, a melyet az éjszaki mágnes-sark helyének pontos megállapítására szervezett, csak a jövő tavasz-

szal indulhat útnak. Amundsen azt reméli, hogy a kérdéses sarkponton 1904/5-iki télen eléri és — ha kedvezők a viszonyok — a Behring-csatornán át szándékozik hazatérni. L.

A svéd délsarkí expedíció, a mely a Falkland-szigetek és Dél-Georgia közti eddig ismeretlen tengert járta be, három havi utazás után a Falkland szigetekre visszatért. Az expedíció úgy oceanographiai, mint zoológiai szempontból nevezetes eredményeket ért el. Az expedíció egy része hosszabb ideig tartózkodott Dél-Georgián is, a hol geológiai, botanikai és zoológiai kutatásokat végeztek. L.

A skót délsarkí expedíció 1902. november elején indult útnak a Firth of Clydeből. Az expedíció hajója a „Scotia“, vezetője Bruce. Célja főleg oceanographiai és meteorológiai kutatások. L.

A déli sarkvidékre expedíciót szervez Borchgrevink vezetésével a washingtoni „National Geographical Society“. Borchgrevink 2 hajóval fog elindulni és végcélja a déli sark. Az expedíció előkészületei egy évig tartanak. L.

II. VEGYESEK.

A seismographok *) részint vízszintes, részint függőleges irányú lökések regisztrálására szolgálnak. A vízszintes irányú lökések jelzésére kétféle készülék van használatban. Az egyik a strassburgi (Bosch-féle) horizontális nehéz inga. Ez nincs absolute horizontálisan fölfüggesztve, mert ezen esetben eredeti helyzetéből kimozdítva abba többé vissza nem térne, vagyis lengéseket nem végezne és így földrengés jelzésére alkalmazható nem volna. A kísérletek azt mutatják, hogy a nehéz inga a legérzékenyebb akkor, ha lengési tartama 7—12 másodperc. Az Ó-Gyallán fölállított nehéz inga eltérése 7·5 másodperc. A földrengést már most az inga végén alkalmazott nagyítva regisztráló készülék az előtte forgó kormozott papírra rajzolja, míg a külön álló óramű ugyancsak a kormozott papíron jelzi az időt. Ha rengés nincs, a regisztráló készülék egyenes vonalat rajzol a kormozott papíron; földrengéskor az inga lengésbe jő s a regisztráló tő görbét von a kormozott papíron, amely görbéből a rengések száma és tartama könnyen megállapítható. A tapasztalat azt mutatja, hogy a strassburgi nehéz inga, a mely a Strassburgban 1901-ben tartott nemzetközi földrengés-kongresszuson mint makroseismikus tüneményeket jelző seismograph szerepelt, éppen a mikroseismikus tünemények jelzésére alkalmas.

*) Dr. Konkoly Thege Miklós tiszt. tag f. é. január 22-iki előadásából.

A másik e csoportba tartozó seismograph a Vicentini-féle vertikális inga, a mely regisztráló készülékével a rengések irányát és intenzitását is megadja, míg ez a horizontális nehéz-ingánál csak akkor érhető el, ha két ilyen ingát alkalmazunk. A Vicentini-féle inga a legtökéletesebb makroseismograph. Ilyen seismographokat fognak fölállítani valószínűleg még május havában Budapesten, Ó-Gyallán, Zágrábban, Temesvárott és Brassóban, esetleg Belgrádban.

A földrengést jelző készülékek másik csoportjába tartozik a vertikális lökéseket jelző Vicentini-féle rúgós seismograph, a mely kőpillére erősített 120—125 cm hosszú rúgóra alkalmazott 50—60 kg-nyi súlyból áll, regisztráló és időjelző készülékkel ellátva. Ennek megbízhatóságát csak a rúgónak hőokoza kiterjedése teszi kérdéssé. E bajon előadó úgy segít, hogy a rúgót nem kőpillére, hanem a rúgó kiterjedését ellensúlyozó, megfelelő hosszú rézrúdra erősíti.

A Nílus aszuani torlaszjátját, melynek 1899. február 10-én tették le az alapkövét, múlt év deczember 10-én adták át ünnepélyesen a közhasználatnak. A zárókövet a connaughti herczegnő helyezte ezen óriási műre, míg a khedive, a ki szintén jelen volt az ünnepen, megindította a gépezetet és megnyitotta az öt zsilipet, melyeken át hatalmas zúgással tört a víz. A gát 2 km hosszú és az általa föltorlasztott víz területe körülbelül megfelel a genfi-tó területének; ez a vízmennyiség, melyet csatornákkal és árkokkal vezetnek szét, elegendő lesz arra, hogy ezer hold — eddig terméketlen — földet a művelésre alkalmassá tegyen. A most említett assuani gáton kívül, a mely 100 millió frankba került, még két ily torlaszját van a Niluson. Az egyik Fajum földjének öntözésére és megtermékenyítésére szolgál, a másik, a mely a delta végén épült, ezt látja el a szükséges vízzel. Mily nagy lendületet adtak ezen óriási vízművek Egyiptom fejlődésének, azt legjobban mutatja az a tény, hogy Egyiptom népessége az utolsó 70 év alatt 2 millióról 10 millióra emelkedett. L.

Ausztráliát éjszak-déli irányban átszelő vasutat tervez a dél-ausztráliai kormány. A vasút Oodnattából, a dél-ausztráliai vasút végpontjából indulna ki és a continensen átvezető táviró-vezetékhez csatlakozva Pine Creeknél létesítene kapcsolatot a Port Darwinból kiinduló éjszak-ausztráliai vasúttal. Az államadóssággal túlterhelt Dél-Ausztrália magánvállalattal akarja megépíttetni a vasutat, a mi nek fejében a vasút két oldalán nagy területeket kínál cserébe. Igaz ugyan, hogy a föld Ausztrália belsejében terméketlen, de ha tekin-

tetbe vesszük Éjszak-Ausztráliának érczben való rendkívüli gazdagságát, majdnem biztosra vehetjük, hogy akad vállalkozó, aki a vasutat megépíti. A délausztráliai kormány, a mely nagy pénzáldozatokkal szervezte Éjszak-Ausztráliát, éppen ezen vasút által igyekszik Éjszak-Ausztráliát a világforgalom számára megnyerni és érczben való gazdagságát hasznára fordítani. Azt reméli a dél-ausztráliai kormány, hogy ez a transzkontinentális vasút lesz Port Darwinon és Port Arthuron át a transzsibériai vasút fölhasználásával a főforgalmi útvonal Európa és Délkeleti-Ausztrália közt. L.

A kanadai Grand-Tunk vasút-társaság új kanadai pacific-vasutat szándékozik építeni. A vasút a „Grand-Tunk“ vasút vonalából ágaznék ki, a Nipisszing-tó mellékén, vagy esetleg Cravenhurstnál és innen Manitoba éjszaki részén, Saskatchewan, Asszinihojan és Albertan át British-Columbiába vezetne, a hol Port Simpsonnál érné el a Csendes-tengert. A vasút-vonal, a mely meglehetősen egyenes vonalban, átlag 450 km távolságban haladna a pacific-vasúttól, körülbelül 4150 km hosszú lesz. Ezenkívül a Nipisszing-tótól egy szárnyvonal vezetne Quebecig. A vasút 1907-ig elkészülhetne és 96 millió dollárba kerülne. Az új vasúton 1160 km-rel rövidebb út vezetne Quebecből Port Simpsonon át Yokohamába, mint a pacific-vasúton Vancouveron át, úgy, hogy Nagy-Britannia gyorsabban szállíthatná csapatait Mandsuországba, mint Oroszország a szibériai vasúton Vladivosztonon át. L.

A Chile és Argentína közt már majdnem 20 év óta folyó határperpet fejezte be november 25-én Edvard angol királynak, mint választott bírónak ítélete. A mindkét fél részéről kiküldött szakértők meghallgatása után Edvard király a pör tárgyát képező 94.000 km² területet olyképen osztotta meg a peres felek között, hogy Chilének 54.000 km², Argentiniának 40.000 km² területet ítelt meg. L.

* **Az amerikai közlekedés a Levanté-val** a múlt év eleje óta megélénkült. A Hamburg—Amerika-vonal és a Német-Levante-vonal közösen közvetlen hajójáratot rendeztek be. Ezt a szolgálatot, az előbbi a „Sicilia“ és a „Georgia“, az utóbbi pedig a „Seriphos“ és „Tenedos“ gőzösökkel végzi. A szükséghez képest külön gőzöskéket is szolgálatba állítottak. A Levantében a német gőzösök Odessa, Novorossisk, Batum, Trapezunt, Samsun, Kerassond, Konstantinápoly, Rodosto, Kavalla, Szaloniki, Szmirna, Piraeus, Patras, Malta s esetleg Algir kikötőit, Amerikában pedig rendszerint New-Yorkot érintik, de szükség esetén Philadelphiát, Baltimoret, Bostont is felkeresik. Az árúszállításon kívül személyek (I. osztályú és fedélközti útasok)

szállításával is foglalkoznak. Különösen görög és török kivándorlók használják az új vonalat. Itt említjük meg, hogy a Fabre-Line nevű francia hajózási társaság elhatározta Piräus és New-York közt félhavonkénti rendes járatok fenntartását s e célból már ügynökséget is alapított a görög kikötőben. A szolgáltatot 8000 tonnánál nagyobb gőzösök fogják fenntartani, a melyek úgy az áru-, mint a személyszállításra be lesznek rendezve. Minden hajón több mint 1500 kivándorló számára lesz III. osztályú hely. Az első gőzös Piräusből február 22-én indul.

* **Hedin Sven** hírneves svéd kutató-utazó Ázsia bennsejében 1894—1897-ben tett utazásainak leírása 1899-ben jelent meg pompás két kötetben Brockhausnál Leipzigben, melynek kivonatos magyar kiadása a Magyar Földrajzi könyvtár I. kötetét képezi. Ezen utazásainak földrajzi tudományos eredményei a Petermann-féle Mitteilungenek 1900. évi pótló kötetében vannak közzé téve. Az 1899-dik évi szeptember havában **Hedin Sven** már ismét úton volt *Kasgarban*; októberben a *Ghasz-tó* közelében, decemberben a *Lob-nur**) környékén tartózkodott. — *Kasmirban* 1901. decemberében volt; m. évi áprilisban pedig a hazatérés alkalmával *Sajokban* tartózkodott s júliusban érkezett haza másodszer Stockholmba. A *Lop-nur* környékén való tartózkodása alkalmával *Kara-Korumtól* 81½ km-nyi távolságban **Hedin** egy régi város romjait fedezte fel s ott a romok közt különféle régi tárgyakat s írásokat talált. Az iratokból *Himly Károly* magyarázatai szerint az tűnik ki, hogy a **Hedin** által felfedezett romok a régi *Lop-nur* mellett volt *Loulan* város romjai, mely a 4-dik század kezdetén sivatagbeli szélvészrek s a kiadások hullámai által pusztult el.

---

*) *Nur*, mongol szó = tó.

Ezen füzet tartalma:

A Szviyésza tetején. <i>Dr. Czirbusz Gézától.</i>	1
Gubányi Károly levele Mandsuországból. <i>Cholnoky Jenőtől.</i>	20
Könyvészet	30
Rövid közlemények	32
I. Expedíciók. — II. Vegyések.	

 Hedin Sven Közép-Ázsiában tett kutató utazásairól f. é. február hó 26 dikán 6 óraker tartandó felolvasó ülésen fog előadást tartani az *Uránia tud. színházban*. Ezen ülésre a társaság buda-pesti tagjai külön meghívót kapnak. Vidéki tagoknak ily meghívót levélbeli megkeresésre a társ. főtitkára küld. Az ülésre egy ülő-helyre szóló szabadjegyet a tagok a meghívóra kapnak az Uránia pénztáránál február hó 16 - 20-ig, naponta d. u. 3—5 óra közt. Vidéki tagok számára a jegy megszerzését megkeresésre a főtitkár szívesen gondolzza febr. 20-ig.

MEGHÍVÓ

a Magyar Földrajzi Társaságnak

f. évi márczius hó 26-án d. u. 6 óraker

a Magyar Tudományos Akademiában

tartandó

✠ KÖZGYŰLÉSÉRE. ✠

A közgyűlés sorrendje:

1. Elnöki jelentés. 2. A tisztviselők és bizottságok jelentései.
3. Az 1903. évi költségelőirányzat megállapítása. 4. Választmányi tagok választása. 5. Indítványok tárgyalása. 6. A választások eredményének kihirdetése.

Budapest, 1903. február hó 10-én.

 A közgyűlés előtt 5¹/₂ óraker választmányi ülés, *leveles tagok* választása végett. — Az ülések után vacsora az István főherczeg szállóban étel-lap szerint.

Vendégeket szívesen látunk.

Dr. Erödi Béla,
elnök.

 Jelen füzetben postai utalványlapot küldünk a t. tagoknak az évdij beküldésére. A kik az évdijt már beküldötték, ne vegyék azt figyelembe.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

B E R E C Z   A N T A L

a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára.

XXXI. KÖTET. — II. FÜZET.

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

B U L L E T I N
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

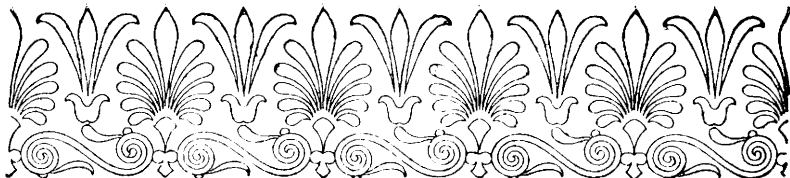
REDIGÉ PAR **ANTOINE BERECZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

II. FASCICULE.

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fait connaître en traduction française, allemande, anglaise ou italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

A földrengéstan mai állásáról.

Magyarországon ritkán van földrengés; de azért teljesen hiányában még sem vagyunk a földrengéseknek, a mint azt a következő statisztikai kimutatás bizonyítja, melyet a mh. földtani társulat földrengési bizottsága immár 21 év óta összeállított *)

	Gyenge rengés	Közepes és erősebb reng.
1882	12	—
1883	11	1 (Miskolcz márczius 27—29.)
1884	9	3 (Djakovo márcz. 24., Vág völgye jún. 29., Csáktornya júl. 22.)
1885	11	2 (Vas m. máj. 1., Éjsz. Erd. részben máj. 26.)
1886	10	3 (Háromszék febr. 22., Nagyvárad ápr. 12., Déva ápr. 29—30.)
1887	6	1 (Vinga július 10.)
1888	7	3 (Sopron várm. ápr. 9—21., Alcsuth aug. 16., Sopron várm. szept. 4.)
1889	10	1 (Szatmár várm. febr. 6.)
1890	5	3 (Zólyom várm. jan. 28., Herkulesfürdő júl. 24., Pozsony nov. 25.)
1891	8	—
1892	5	1 (Tolna jún. 22.)
1893	5	2 (Szatmár és Ugocsa márcz. 12., szerb és magyar fr. ápril 8.)
1894	10	1 (Temesvár decz. 19.)
1895	6	1 (DNy-i vármegyék és Laibach ápril 14.)
1896	8	—
1897	3	1 (Miskolcz január 18.)
1898	3	1 (Sopron szeptember 28.)
1899	1	1 (Sopron június 11.)
1900	—	1 (Vinga január 29.)
1901	1	2 (Veszprém és Győr febr. 16., D-i vár- megyék április 2.)
1902	5	—

21 év alatt 136 gyenge és 28 közepes és erősebb földrengés.

*) *Schafarzik F.* Die Erdbeben-Commission in Ungarn. Bericht der I. internationalen seismologischen Konferenz zu Strassburg. Leipzig, 1901. p. 147—150.

Láthatjuk tehát ebből, hogy hazánkban körülbelül 136 gyenge rengésre 28 közepes és erősebb rengés esik. És minthogy az említett időszakban egyetlen egy év sem múlt el földrengés nélkül, bátran kimondhatjuk, hogy Magyarország azon országok közé sorakozik, a melyekben a földrengések nem tartoznak ugyan a gyakori, hanem a rendszeren ismétlődő jelenségek közé.

Tehát már csak ezen oknál fogva érdekelhet bennünket a földrengések kérdése, de érdekelnie kell a természetvizsgálat általánosságban is, amennyiben olyan jelenségről van szó, mely Földünk belső életének egyik megnyilatkozásának tekinthető.

Eddig a földrengések leírásával és okainak kutatásával főleg a geologia foglalkozott s minden geológiai tankönyvben találunk a vulkanizmus tárgyalásával kapcsolatosan egy fejezetet, mely a földrengések ismeretének van szentelve. Újabban azonban mindinkább külön tudományszaknak tekintik a földrengésekről szóló ismereteink összességét, vagy a mi talán még helyesebb, a geophysika egyik fontos ágának. A seismologia vagy földrengéstan röviden kifejezve a Föld összes seismikus jelenségeivel foglalkozik, tehát nemcsak az erősebb földrengésekkel, melyeket az ember is érezhet, hanem mindazokkal a finomabb rázkódtatásokkal is, melyeket érzékeinkkel észrevenni képtelenek vagyunk.

Hogy mi a földrengés lényege és keletkezésének oka, az daczára annak a roppant munkának, mit a szaktudósok a közelmúltban kifejtettek, jóformán még terra incognita, a melyről ez idő szerint csak annyit mondhatunk, hogy felismerésének még csak az elején vagyunk. Szóval olyan nagyszabású geológiai és geophysikai kérdés előtt állunk, melynek megoldása rendkívül nehéznek mutatkozik, a melytől azonban tárgyánál és irányánál fogva elvárhatjuk, hogy planétánk belső minémiségéről némi tájékozódást fog nyújtani. Hogy mikor fog majd sikerülni e kérdést minden vonatkozásaiban tisztázni: az a jövő titka; de hogy történtek már ebben a tekintetben egyes igen nevezetes lépések: az bizonyos, s épen ez, a további kutatásra nézve igen biztató.

Legyen szabad a kérdést az idevágó irodalom mai állása szerint, ha csak vázlatosan is, megvilágítani. Teszem ezt ugyan főleg a geologia szempontjából, de azért mégis szükséges, hogy a dolog megértése céljából olyan dolgokat is érintsünk, a melyek nemcsak a geologia, hanem a geophysika körébe is vágnak.

A földrengési jelenségeket három csoportba foglalhatjuk össze. Ezek: 1. a rugalmassági jelenségek, melyek a földrengési hullámok

minőségére, alakjára és mozgására vonatkoznak; 2. fontolóra vehetjük a földrengési hullámok hatását a földkéregre és 3. külön csoportba foglalhatjuk össze mindazon jelenségeket, a melyek a földhullámok keletkezésének helyével és okával függnek össze.

A mi a földrengés hatását a Föld szilárd kérgére, a talajra, a talajvízre és a forrásokra, a földön lévő tárgyakra és az emberre, továbbá a mi a hang- és magnetikus tűneményeket s esetleg még más a földrengéssel kapcsolatos jelenségeket illeti, úgy mindezeket módunkban van vagy közvetlenül érzékeinkkel vagy egyszerű eszközök segítségével megfigyelni.

A földrengési hullámok rugalmassági viszonyait pedig az utóbbi években felállított finom seismographok mutatták ki nekünk annyira a mennyire.

A mi pedig a mélyen fekvő földrengési centrumok viszonyait, és a földrengést okozó jelenségek természetét illeti, úgy ezekről soha másképen, mint következtetések által, fogalmat nem fogunk magunknak alkotni.

Ez utóbbi, mondja *Schmidt Ágoston* *) matematikai probléma, a melyhez a természet és az emberi megfigyelés a szám-elemeket szolgáltatják, míg a matematika a számítás módjával és az eredményekkel tartozik.

Minden tovaterjedő földrengés semmi más mint hullám-mozgás, mely mérhető sebességgel pontról-pontra halad mindaddig, míg akár a Föld belsejében, akár annak felületén mechanikai energiája más energiává, t. i. ütközések és surlódás következtében meleggé át nem alakul. A hullámok keletkezésének és tovaterjedésének módját teljesen a *Huygens*-féle hullámteoria értelmében kell elképzelnünk, mely úgy szól, hogy: „minden rezgő mozgás, melyet a rezgési középpont bármely távolibb pontban gerjeszt, minden pillanatban eredője azon rezgő mozgásoknak, melyeket a bármely közbeneső hullámfelületnek különböző elemei ébresztenek, ha ugyanezen elemek mindegyikét külön-külön rezgés középpontnak tekintjük.“

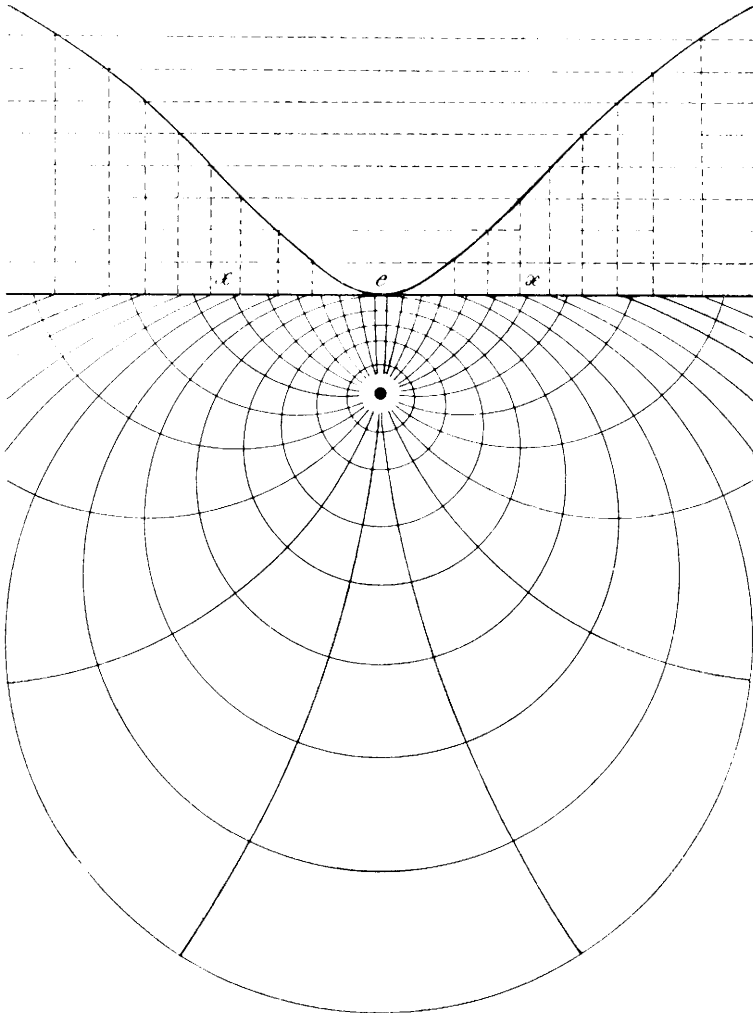
Ezen elv, mely a fény és a hang tovaterjedésének jelenségeit megmagyarázza, joggal alkalmazható az abyssodynamikában is, csakhogy itt hullámfelületek helyett homöseista lapokról és vona-

---

*) *A. Schmidt*: Wellenbewegung und Erdbeben. Ein Beitrag zur Dynamik der Erdbeben. Jahresheft des Ver. f. vaterl. Naturkunde in Württemberg. XXIV. Jg. Stuttgart, 1888. p. 248—70.

laktól s az ezekre merőleges sugarak helyett lökésirányokról szólnunk.

Schmidt A. bebizonyítja, hogy a Föld lefelé egyre növekedő tömörsége következtében a homoeista felületek a Föld belseje felé

1. ábra. A földrengési hullámok terjedése a *Schmidt*-féle elmélet szerint és a *Schmidt*-féle hodograph.

csakis excentrikus gömbfelületek lehetnek, valamint bebizonyította továbbá a *Snellius*-féle törés törvényéből, hogy a lökésirányok nem egyenes irányok, mint azt a régibb kutatók (*Hopkins*, *Mallet*, *Seebach*) gondolták, hanem lefelé domború vonalak, a melyek ennek

következtében egynek a kivételével a Föld felületéhez visszatérítetnek. Az az egy irány pedig, mely meg nem görbül az, a mely egyenesen az antipodákhoz vezet. Fejtegetései során kiemeli azután *Schmidt*, hogy a földszínen az epicentrumtól kifelé megfigyelhető földhullámsebesség nem az alulról ferde irányban fölfelé jövő hullámoknak *valódi*, hanem a földrengésnek *látszólagos* sebessége.

Az előzőkből kifolyólag *Schmidt* a földrengési hullámoknak négyféle sebességét állapította meg.

1. Kiemeli mindenekelőtt azt a rendkívüli módon gyorsuló sebességet, a melylyel azon hullám halad, mely a földrengési centrumtól a Földön keresztül egyenesen az antipodákhoz vezet.

2. Kimutatja, hogy azon lökésirány, mely a centrumtól vízszintes irányban indul, a Föld felületéig fokozatosan kisebb sebességű.

3. Kimutatja továbbá, hogy ezen utóbbi lökésiránynak a Föld felületére való kilépése táján (x körül) a felületi (látszólagos) hullámmozgás sebessége egyenlő a központiával, és végre

4. hogy az épen említett kilépéstől kifelé a felületi gyorsaság megint növekedőben van.

Ezek alapján *Schmidt* eredmény gyanánt kimondja, hogy *a földrengés látszólagos felületi mozgása legalább is akkora, mint a központi sebesség, és ezzel együtt változó.*

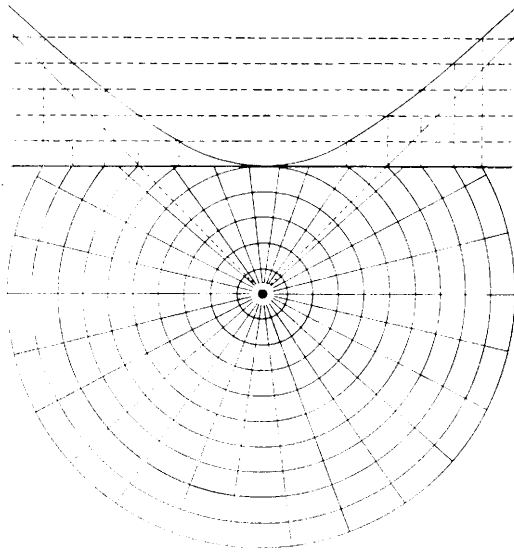
A földrengéstől megrázott része a Föld felületének a mondottak értelmében két zónára oszlik: egy *belső körre*, a melyben a hullámok látszólagos sebessége az epicentrumtól kifelé (e -től x -ig) csökken és *külső gyűrű alakú* területre (x -től kifelé), a melyen a látszólagos sebesség határtalanul gyorsul, de egyszersmind erősségében az észrevehetetlenségig csökken. A belső kör a *közvetlenül* ható lökésirányoknak területe, míg a külső zónára csak a mélységből refractió által *visszatérő* sugarak jutnak. A két terület határán mutatkozó legkisebb sebesség pedig az, mely a földalatti centrum hullámsebességével egyenlő.

De *Schmidt* még tovább megy s olyan módszert közöl, mely közelítőleg bár, de mégis reális alapon a seismikus központ fekvését is megadja. *Schmidt* ugyanis a Föld felületét metsző homocisztákon ordinátákat emel, a melyekre az epicentrumtól számított időket felrakja az időegységet bizonyos hossz mértékben fejezvécn ki. Az ordináták eme metszőpontjait összekötő görbe adja a földrengés *hodograph*-ját (1. ábra), mely szemlélhetővé teszi a földrengésnek különböző gyorsaságait. A vonal meredeksége kifelé való lassúdást jelent s fordítva, mentől jobban közelíti meg a hodograph

a horizontálist, annál gyorsabb a földhullámozás is az epicentrumtól kifelé. Az egészben véve S-alakú hodographnak lefelé domború része az epicentrumtól kifelé lassúaszt, a lefelé homorú része pedig gyorsulást jelent. A kettő közötti határ elválasztja egyszersmind a belső rázkodási területet a külsőtől.

A hodographnak lefelé domború és homorú részei közötti határpontja változó lehet a szerint, hogy mélyebb vagy kevésbé mély

2. ábra. A földrengési hullámok terjedése a régibb (1847) Hopkins-féle elmélet szerint és a Seebach-Minnigerode-féle hyperbola alakú hodograph.

fekvésű a földrengés centruma az epicentrum alatt. Ha a centrum mély fekvésű, akkor a hodograph domború részének világosan kell kifejezésre jutni s ez annál nagyobb, mentől mélyebb a centrum. Ha ellenben a centrum az epicentrummal összeesik, akkor a hodographnak lefelé domború része 0, s alakja pusztán csak lefelé homorú ág, a mely eset pl. mesterséges robbantásoknál áll elő.

Látni való tehát, hogy a hodograph domború és homorú részei közötti határpontjának fekvése, vagyis a belső rázkodási terület rádiusa

és a centrum mélysége egymással szorosan meghatározott viszonyban állnak, a mit *Schmidt Ágost* úgy fejez ki, hogy a földrengés centruma annál mélyebb, minél nagyobb a belső rázkodási terület rádiusa, de kétségkívül ennél mindig valamivel kisebb.

Rövid vonásokban ez volna a földrengésnek ez idő szerint általánosan elfogadott elmélete, s hozzátehetjük, hogy ezen felfogás lényeges haladást jelent az angol *Hopkins* (1847) régebbi magyarázatával szemben, mely a földrengés homoeistáit koncentrikus köröknek, a lökésirányokat pedig egyenes vonalaknak tekintette. (2. ábra). Gondolatmenetével ugyan rámutatott a követendő útra, de távolabb maradt el a valóságtól mint *Schmidt Ágoston*.

Ha most az elmondottakat gyakorlatilag fel akarjuk használni, akkor abból kell kiindulnunk, a mit a Föld felületén közvetlenül megfigyelni és megállapítani képesek vagyunk. Ez mindenekelőtt az epicentrum, valamint főleg számos időbeli feljegyzés, a melyekből a rengés sebességét és hacsak lehet gyorsasági fordulópontja alapján a belső terület rádiusát megállapíthatjuk, a miből azután a földrengés fészkének mélységére is fogunk következtetést vonhatni.

Láthatjuk tehát, hogy a feladat nem olyan egyszerű, de megoldása — ha pontos megfigyelésekkel rendelkezünk — nem tartozik a lehetetlenségek közé. Eddig persze csak kevés földrengésnek lehetett ilyen számítással a centrum mélységét meghatározni, mivel többnyire hiányoztak a pontos, megbízható időfeljegyzések. Egy-némely adattal azonban máris rendelkezünk, a melyek megközelítő értékük daczára mégis felette becsesek. Így pl. kiszámította *Schmidt*, hogy az 1873-iki herzogenrathi földrengésnek legerősebben megrázott belső vagyis pleistoseistos területének rádiusa 4 km, a mi kb. 3 km centrum-mélységnek felelne meg. Az 1877-iki közép-német földrengésnek fészke 37 és 74 km közt keresendő; az 1886-iki charlestowniét pedig 107—120 km köztinek találja. Az 1895-iki erős laibachi földrengés fészkének mélységét a *Schmidt*-féle számítás alapján 70—119 km közti mélységűnek találja *Suess Ferencz*.

Hogy a földrengési elemek számítását az eddiginél pontosabban lehessen eszközölni, mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a megfigyelés és főleg az időjelzés szabatosabbá tétessék, a miért is a seismologusok újabban a földrengéseket önjelző készülékek vagyis seismographok által figyeltetik meg.

Már két-három évtized előtt is léteztek főleg Olaszországban

és Japánban, a földrengés által sújtott eme két országban egyszerűbb és complicáltabb eszközök, melyek a földrengések beköszöntését jelezték. Későbbben függőleges ingákat alkalmaztak, a melyek hegyeikkel az alájuk terített lapra az ingának földrengés alatti mozgását felrajzolták. Ilyen volt pl. a *Milne* pendulum seismograph-ja. Minthogy azonban az ilyen módon kapott rajzok össze-vissza kúszált vonalak voltak, a melyeknek sok hasznát venni nem lehetett, a későbbi szerkezeteknél az írást már mozgó papírszalagokon végeztették. A legújabban szerkesztett ingák horizontálisak, a minő a *Rebeur-Ehler*t-féle könnyű inga és a strassburgi nehéz inga vagy függőlegesek, a minő a *Vicentini*-féle. A két utóbbi közvetlenül rajzolja az inga lengéseit egy előtte folytonos mozgásban tartott papírszalagra, míg a *Rebeur-Ehler*t-féle optikailag, vetítéssel registrál, szintén mozgó érzékeny photographiai papírra, mely azután naponta előhívandó.

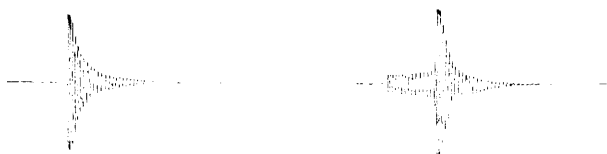
Mindezek az aparátusok a földrengés horizontális componensét adják, míg a verticalisra ugyan szintén vannak már készülékek, de eddig egyik sem mondható elég megbízhatónak. Nem lehet azonban célom a seismographok tüzetesebb leírásába bocsátkozni, hanem megelégszem ezen alkalommal csak annak a közlésével, hogy a Magyar honi földtani társulat budapesti földrengési observatoriumában ez idő szerint egy strassburgi ingapár által történik a megfigyelés.

Azok az eredmények, melyeket most már az ilyen seismographokkal a Föld különböző pontjain elértek, valóban bámulatosak. Mindenekelőtt ki kell emelnünk azon körülményt, hogy a tudomány általuk igen fontos és ma teljességében még eléggé nem méltányolható módszerrel gyarapodott, a melynek segítségével a Földben végbemenő földrengési hullámzásokat a legpontosabban felfoghatjuk.

Mielőtt még seismographokkal rendelkezünk, földrengés esetén a nem nagyon finom érzékeinkkel csak a főhullámokat és a fölökéseket figyelhettük meg s egy-egy földrengés tartalmát mindössze csak néhány, így pl. az 1880. nov. 9-iki zágrábi földrengést 10 mp-ben állapíthattuk meg. E mellett azonban még a legrégebb időkben is mindig feltűnt, hogy az állatok már a tulajdonképeni pusztító földrengés előtt is nyugtalanokdtek, a miből a kutatók bizonyos mikroseismikus hullámokra következtettek, a melyeket az állatok finomabb érzékükkel észrevenni képesek. Most azonban a seismographok arra tanítanak bennünket, hogy egy-egy földrengés egész perczekig, sőt esetleg órákig is eltarthat. Valamint csakhamar arra is rájutottak, hogy a földrengés — ha csak elég erős — óriási

távolságokból is eljuthat mihozzánk. Ilyen módon feljegyezte pl. 1902/3-ban a mi (budapesti) seismographunk is a szalonikii, a guatemalai és legutóbb a bokkarai (andisani) földrengéseket, a strassburg observatoriumban pedig nemrégén még a távoli japán rengéseket is észrevették.

Áttérve azon rajzokra, melyeket ezek az érzékeny ingák szolgáltatnak, először is fel kell említenünk az ú. n. *mikroseismikus nyugtalanságot*, mely az inga minimális, sokszor csak nagyítóval észlelhető apró rezgéseiből áll. Ezek órákig, sőt napokig is el szoktak tartani. Ezen vibrációnak okát még nem tudjuk biztosan, de már is sokan abban a véleményben vannak, hogy ezeknek előidéző oka az athmoszferában keresendő. Ilyen ok lehet többek között az erős szél, de még inkább az erős légnyomásbeli depressió. Így pl. volt rá eset, hogy egy Skandinávia fölötti barometrikus minimum a lemergi horizontális ingát feltűnő lengésbe hozta. S kitetszik ebből, ha ez a jövőben általánosabban megerősítettnek,

3. ábra. Balról egy helyi és jobbról egy közeli rengés seismogramja A. Belar szerint. *)

hogy a *Rebeur-Ehlert*-féle igen érzékeny horizontális ingának még az időprognózisban fontos szerepe lehet, a mennyiben a légnyomásnak mindenkori eloszlását is jelzi. Az eddigi megfigyelések szerint az ilyen mikroseismikus nyugtalanság helyi természetű és az egész Földre soha sem terjed ki.

Valjon a már valamivel nagyobb rezgésekből álló *pulsatiók* is ilyen szempontból ítélendők-e meg, az ez idő szerint még vitás.

Ezeknél sokkal jobban tűnnek fel a tulajdonképeni földrengések seismogramjai, s mindjárt hozzátehetjük azt is, hogy a különböző távolságú rengések diagrammjai alakilag is különböznek egymástól.

1. A helyben keletkezett földrengés diagrammja erős len-

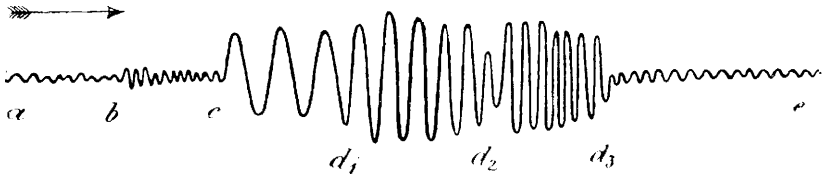
*) A. Belar. Erdbebenbeobachtungen an der Laibacher Erdbebenwarte. Leipzig, 1902 és *Kövcstigelhy R.* A strassburgi első nemzetközi földrengési értekezletről. Földt. Közlöny XXXI. köt. 1901. 145 l.

gésekkel kezdődik, a melyek azután fokozatosan kisebbednek, úgy hogy a rajz egészében kúpnak az átmetszetéhez hasonló.

2. Egy közeli, kb. csak 300—500 km távoli rengés apró lengésekkel, ú. n. tremorokkal kezdődik, a melyekre azután nem-sokára a tulajdonképeni rengés erős lengései következnek. Apróbb tremorok szolgáltatják végre az utórengést. (3. ábra)

3. Egy távoli rengés pedig a felsoroltakénál sokkal hosszabb diagrammot szokott adni, mely órákra is kiterjedhet. Ezekben a diagrammokban megkülönböztetjük a kezdő fázist, a lassú, a gyorsabb főrengést, mely esetleg ismétlődhetik és végre az utórengést. *Omori F. dr.* *) a japáni császári földrengési bizottság tagja a távoli földrengés seismogrammját következőképen taglalja: (4. ábra.)

Ezen távoli rengések, melyek a *Schmidt*-féle hodograf értel-

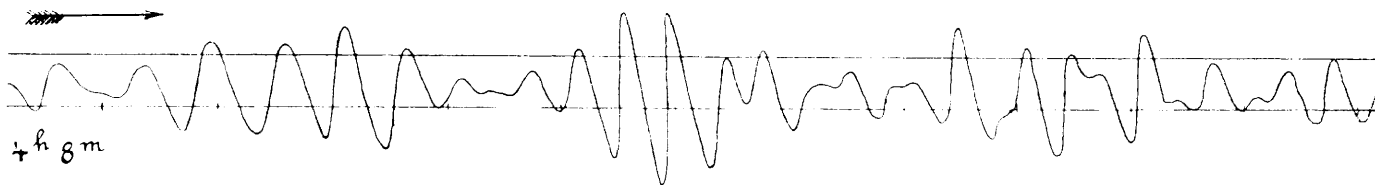
4. ábra. Egy távoli rengés seismogrammja (*Omori* szerint.)

a — A földrengés kezdete.	cd ₃ — A főrengés :
ac — Bevezető rezgések :	{ cd ₁ — kezdő fázisa,
fab — első szakasza,	{ d ₁ d ₂ — lassú hullámzása,
bc — második szakasza.	{ d ₂ d ₃ — gyors hullámzása,
	d ₃ e — végső rezgés.

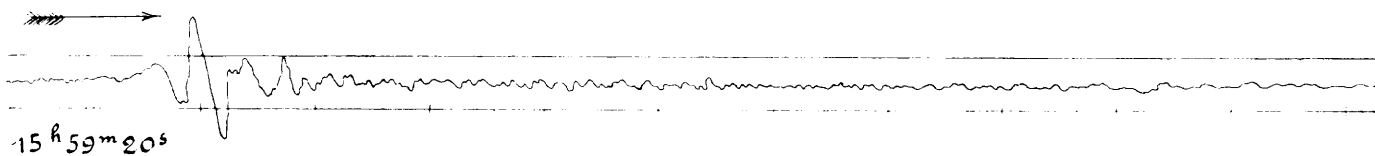
mében, de már a seismographok által is bebizonyítottan roppant gyorsasággal érkeznek hozzánk, emberi érzéssel absolute észre nem vehetők, s ennélfogva teljesen ártalmatlanok. Itt lesz talán helyén való megjegyezni, hogy a horizontális ingák sokkal érzékenyebbek a távoli többé-kevésbé horizontális hullámokra, mint a közeli földrengések meredeken a Földből kilépő lökésekre. Ez utóbbiaknál főképen a lökés verticális componense mérendő erre alkalmas eszközökkel.

A diagramm alakjából a gyakorlott seismologus azonnal tudja azt, valjón közeli vagy távoli rengéssel van-e dolga és az első kilengés megfigyeléséből még az irányra is vonhat következtetést, a honnan a rengés érkezett. Sőt a távoli rengések diagrammaiból

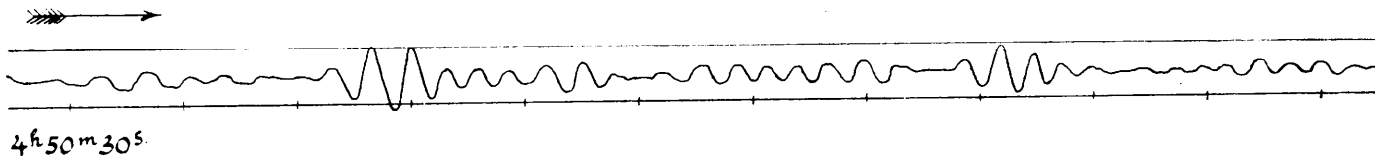
*) *Omori F. dr.* Results of the horizontal pendulum observations of earthquakes, July 1898 to Dec. 1899. Tokyo Publ. of the earthqu. investig. Com. in foreign languages. No. 6. Tokyo 1901. 13 lap.

Ar 1902 április 19-ki guatemalai földrengés budapesti seismogrammja.

Ar 1902, július 5-ki saloniki-i földrengés budapesti seismogrammja.

Ar 1903, február 1-i távoli földrengés budapesti seismogrammja.

5. ábra. Három a Magy. honi földtani társulat budapesti (Stefánia-út 14) földrengési observatóriumában a horizontális nehéz ingák által jelzett távoli rengés seismogrammja. (A vesszőcskék időperczeket jelentenek.)

egyszerű számtani művelet segítségével közclítőleg a földrengés centrumának távolságára is lehet következtetni.

A seismogrammok értelmezése s általában az egész új megfigyelési módszer még távolról sincsen kimerítő és minden irányban kielégítő módon áttanulmányozva. Sok dolog van, a minnek a nyitját még nem tudjuk, de azért mégis bizvást reméljük, hogy a seismologia legnehezebb kérdése is, t. i. a földrengési centrumok fekvése — a mely viszont mély bepillantást fog megengedni magának a földrengésnek természetébe is — egyedül csak a legminutiosusabb seismographos megfigyelés útján lesz majdan megoldható.

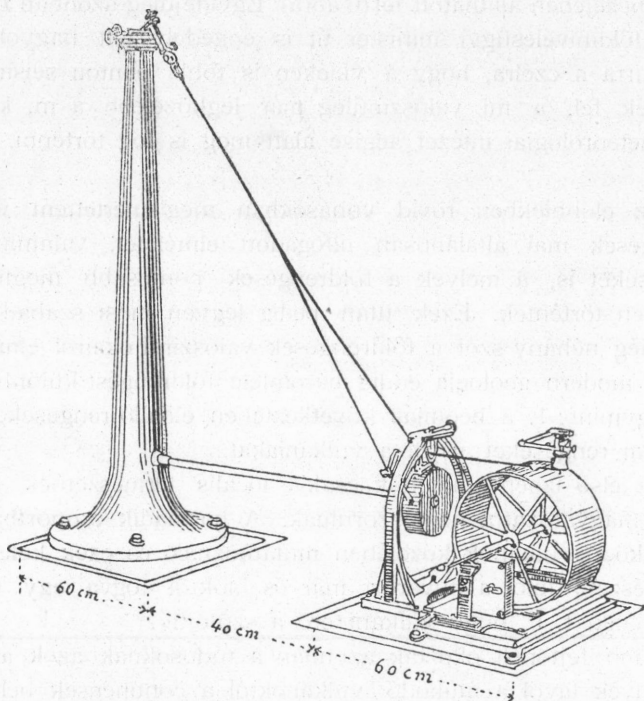
Legyen végül szabad a mellékelt ábrában (5. ábra.) három Budapesten felfogott távoli rengés seismogrammaiból egyes jellemző részleteket bemutatni.

Régebben seismologiai tanulmányokkal csak egynémely tudós foglalkozott, azon tudat azonban, hogy csak egyes földrengési eseteknek ötletszerűen való tanulmányozása fél munkát jelent s hogy egyes országok vagy magának az egész Föld seismicitását csakis bizonyos szervezkedéssel lehet eredményesen megfigyelni, arra készítette a szakembereket, valamint társaságokat is, hogy a földrengések rendszeres megfigyelésére külön bizottságokat állítsanak fel.

Igy keletkezett Angliában a földrengési társaság, így származtak Japánban és Olaszországban a földrengési bizottságok és observatoriumok s így keletkeztek szerényebb hatáskörrel a svájci és magyar földrengési bizottságok is. Japánban és Olaszországban körülbelül már több mint 20 éve annak, hogy seismoskopokat és seismographokat állítottak fel. Működésük azonban csakis a saját, földrengéstől gyakran látogatott hazájukra szorított. Egyedül csak *John Milne* volt az, ki arra törekedett, hogy a seismologiai megfigyelés az egész Föld kerektségére kiterjesztessék s a ki hangoztatta, hogy mindenek előtt a földhullámok gyorsasága mérendő. S nem is nyugodott mindaddig, a mig körülbelül vagy 30 saját szerkesztésű seismographot a Földnek mind az öt részében el nem helyezett. Azóta különösen Németországban és Oroszországban és szórványosan még másutt is állítottak fel különböző rendszerű seismographokat, úgy, hogy 1901. április havában mintegy 90 lehetett a Földünkön működő jelző-készülékeknek a száma. De mit jelent ez a Föld nagyságához képest? Roppant keveset! *)

*) *Weigand Br.* Ausbreitung der mikroseismischen Beobachtungen. Mit 1 Karte. Verh. der I. internationalen seismologischen Conferenz zu Stassburg, Leipzig, 1902. p. 183—88.

A legutóbbi időben azután a németek is jobban kezdtek érdeklődni a dolog iránt s *Lasault*, *Pfaff*, *Seebach*, de különösen a kezdetben említett *Schmidt Ágost* nyomdokain haladva a strassburgi geophysikusokat: *Rebeur*, *Ehlert*, *Gerland* és *Rudolph* tanárokat látjuk előtérbe nyomulni, a kik az utolsó nemzetközi földrajzi congressus elé vitték az ügyet, mely a földrengési megfigyelés világszerte való szervezését a maga részéről is kívánatosnak tartotta, s ebből a célból szűkebb bizottságot küldött ki azzal, hogy ez

6. ábra. A budapesti földrengési observatorium nehéz ingája.

irányban a kellő lépéseket megtegye. Ebből kifolyólag ez a bizottság össze is hívta nemcsak az állandó bizottság tagjait, hanem a földkerekség minden seismologusát külön értekezletre, mely 1901. év április 11–13-ika közt Strassburgban meg is tartott. Azonkívül, hogy ezen a találkozón a 35 megjelent seismologus élénk és termékeny eszmecserébe bocsájtkozott, kimondta az értekezlet egyik főmegállapodásaképen azt, hogy az államok nemzetközi seismologiai szövetkezése felette kívánatos. Minden egyes állam maga szervezi országában a seismologiai szolgálatot, ép úgy, mint pl. a mete-

orologioit; azonkívül pedig összeköttetésben állának az egyes államok seismologiai intézetei a központival, a mely utóbbinak szerepére a jelenvoltak a német csász. seismologiai intézetet választoták meg.

Ezek kiegészítéséül felemlíthetem még azt, hogy még a strassburgi értekezletet megelőzőleg szükségesnek látta a Magy. honi földtani társulati s a földrengéseknek pontosabb megfigyeltetését, a miért is *Dr. S. Semsey Andor* úr adományából egy strassburgi inga-párt szerzett be, melyet a m. kir. földtani intézet Stefánia-úti palotájának mély pinczéjében állíthatott fel (6 ábra). Egyidejűleg azonban *Darányi Ignác* földmivelésügyi miniszter úr is engedélyezett nagyobb összeget arra a célra, hogy a vidéken is több ponton seismograph állíttassék fel, a mi valószínűleg már legközelebb a m. kir. központi meteorologiai intézet aegise alatt meg is fog történni.

Az előbbieken rövid vonásokban megismertettem volna a földrengések mai általánosan elfogadott elméletét, valamint azon törekvéseket is, a melyek a földrengések pontosabb megfigyelése érdekében történtek. Ezek után pedig legyen most szabad befejezésül még néhány szót a földrengések valószínű okairól elmondani.

A modern geologia eddig háromféle földrengést különböztetett meg, ugymint: 1. a beomlás következtében előálló rengéseket; 2. a tektonikai rengéseket; és 3. a vulkániakat.

Az első ízben említettek csakis locális természetűek s különösebb magyarázatra nem szorúlnak. A harmadik csoportba tartozók működő vulkánok közelében mutatkoznak és ezek keletkezése és természete felől a bűvárok már ős idők óta fogva egy véleményen voltak, t. i., hogy vulkáni erő a szülőjük.

Több fejtörést okoztak azonban a tudósoknak azok a rengések, melyek távol a működő vulkánoktól a continensek belsőjében jelentkeznek. Ezeket *Suess Ede* elmés fejtegetései nyomán tektonikaiaknak tartották, azaz olyanoknak, a melyek a Föld szilárd kérgében végbemenő rétegszakadás, törés, vetődés, egyszóval szilárd merev köztömegeknek kisebb-nagyobb zökkenésszerű eltolódásai folytán keletkeznek. Azon erőt pedig, mely ezen dislocatiókat előidézi, *Suess* szerint abban az oldalnyomásban találhatjuk meg, melyet a mindinkább kihűlő Földünkön az ennek következtében összeszuszorodó külső szilárd kéregben mint hegytorlasztó erőt fel szabad tételeznünk.

Suess-nek vizsgálódásai a Kamp-Mürz vonalon valóban iskolát alapítók voltak ebben az irányban. Utána a geologusok mindig és

mindenütt keresték a földrengés és az illető vidék vagy hegység közt az okozati összefüggést, a melyet esetről-esetre több-kevesebb szerencsével tényleg ki is mutathattak. Egyedül csak a tengeri, illetve az óceánok alatti földkéregben keletkező rengések nem illettek valami nagyon jól bele az elméletbe, a mennyiben a sokkal nagyobb nyomás alatt lévő tömörebb tengerfenék talajában bajos olyan fellazított és törésre hajlandó szerkezetet feltételeznünk, mint a feltorlódott vagy felgyúrt szárazföldi hegységekben.

Daczára annak, hogy általában a continensek tektonikája és a földrengések közt nem tagadható a szoros kapcsolat, még sem hallgathatjuk el azt sem, hogy ezen elmélet bizonyos tekintetben hipotetikus, s hogy különösen a geophysikusok azok, a kik a földrengéseknek tektonikai származása ellen felszólalnak.

Hivatkozással azon esetekre, a melyekben az újabb *Schmidt* féle számítás alapján nagy centrum-mélységekhez jutnak, a milyen pl. az 1872-iki középnémet földrengés 37 km centrum-mélységgel a charlestowni földrengés 107 km, a laibachi 60 kilométernél mélyebb centrumával *Gerland G.* *) a strassburgi seismologiai observatorium vezetője egyenesen kétségbe vonja, hogy ilyen mélységekben tektonikai zavarok egyáltalában még lehetségesek, a mennyiben 50 km-nél legalább 1500, 100 km-nél pedig 3000 °C-t kell feltételeznünk, a mely temperatura viszonyokból következtethető, hogy a Föld szilárd kérgének vastagsága egyáltalában alig több mint kb. 30—50 kilométernyi, tehát az egyenlítő félátméréjének (6377.4 km) még 1%-át sem éri el. Ezt szem előtt tartva maguk a geologusok is concedálják, hogy a tektonikai változások a földkéregnek valószínűleg csak aránylag csekély mélységéig lehetségesek.

Viszont nem tagadja, sőt igen valószínűnek tartja maga *Gerland* is azt, hogy a mélyebbről fölfelé haladó erősebb hullámozás a felső szilárd kéregben a rétegboltozat feszültségének kiváltása által csakugyan lehet előidézője olyanféle jelenségeknek is, a minőket a tektonikai földrengés fogalma alá sorolni szoktunk. De ezek nem eredetiek, hanem másodlagos, tehát relais-szerű rengések. Természetesen ki volnának ez alól véve mint eredetiek azon tektonikai rengések, a melyeknek centruma aránylag csekélyebb mélységű s ezek volnának az igazi *primär tektonikai rengések*, de in ultima

---

*) G. Gerland. Über den heutigen Stand der Erdbebenforschung. Verh. des XII. Geographentages in Jahre 1897.

ratione még ezeket is a Föld belsejének finom pulzációja indíthatja meg.

Keresvén ezek után a földrengéseknek tulajdonképeni okait, arra az eredményre jut *Gerland*, hogy ezek csakis a magmában rejők lehetnek. A Föld belsejének óriási nyomás alatt álló gáztömegei fokozatosan, éles határ nélkül mennek át a Föld szilárd kérgébe a miből következik, hogy mielőtt lehűlés folytán megszilárdulnának, előbb a cseppfolyós állapoton kell, keresztül menniök. A gáznemű halmaz-állapotnak a cseppfolyósba való átmenetele azonban nem történhetik valami nagyon csöndesen, hanem valószínű, hogy ez gyakori és heves explozióktól van kísérvé, a mint az pl. már csak az oxigénnek és a hidrogénnek hirtelen, vízgőzzé való egyesülésénél szokott megtörténni. A vízgőzről pedig tudjuk, hogy a Föld belsejében óriási mennyiségben van jelen s hogy ez másutt mint Földünk belső gáznemű tömegének csakis legkülső zónájában nem keletkezhetik, abban kételkedni nem lehet. Ezen a tájon tehát nagyszámú explozióktól kísérvé képződik a vízgőz, a mit különben Földünknek átmeneti zónájában *Zöppritz* is feltételezett.

Ebből kifolyólag *Gerland* egész határozottan ezeket a jelenségeket tekinti a seismikus erők főforrásának. A tektonikus momentumot pedig másodrangúnak tartja.

Hogy a földrengések kiváló előszeretettel tektonikai törések alatt keletkeznek, azt annak tulajdonítja, hogy az ilyen helyeken a megcsökkent nyomás s talán a gyorsabb lehűlés következtében is az említett exploziók gyakrabban állhatnak be, mint másutt. *Gerland* szerint tehát a seismikus jelenségek túlnyomó része *vulkáni erőkben* gyökeredzik.

Láthatjuk tehát ebből, hogy *Gerland* földrengési elmélete sem más, mint hypothezis, ép úgy, mint *Suess*-é; de nem tagadható, hogy *Gerland* tana jobban magyarázza meg a mély centrumú rengéseket, valamint a tengeri rengéseket is.

A legújabb földrengési literatúrában a nézetek még megvannak oszolva és ebben a perczen meddő dolog volna, akár az egyik, akár a másik feltevés mellett állást foglalni, a mennyiben ennek a kérdésnek az eldöntése nem várható pusztá vitatkozásoktól, hanem csak hosszabb ideig tartó beható seismographos megfigyelésektől. Ha azonban a seismologiai kutatás a földrengési centrumoknak mély fekvését általánosabban fogná kimutathatni, akkor a mérleg serpenyője *Gerland* javára fog lebilleni.

Dr. Schafarzik Ferecz.

A Szomálík birodalma.

Az angoloknak a bolond Mollah ellen indított háborúja bizonyára csak ürügy újabb gazdag gyarmat szerzésére: a Guardafui-foktól egész az egyenlítőig terjedő Szomáli-partvidék meghódítására s ezzel Angol-Kelet-Afrikának megkészszerzésére. E föld egyike azoknak, melyek előttünk, gyarmatpolitikával nem foglalkozó magyarok előtt majdnem teljesen ismeretlenek, legfeljebb a magyar születésű Inger Szolimán épen nem dicső szereplése révén tudunk róla annyit, hogy létezik s hogy több európai nagyhatalmasságnak volt kiszemelt zsákmánya. Nem leszen talán érdektelen, ha a szomáli kérdés aktuális voltánál fogva e szemünkben mindenesetre sok különösséggel rendelkező néppel közelebbről megismerkedünk.

Afrikának keleti, Arábiával szemben az Indiai-óceánba kiszögellő partján az egyenlítő és az éjszaki szélesség 12-ik, a keleti hosszúság 60. és 70-ik foka között, Abessziniától délkeletre terül el a szomalik ez érdekes országa. Első sorban az olaszok tartottak reá igényt, hogy gazdag ősforrásainak kihasználásával európai birodalmuk épen nem fényes gazdasági helyzetén segítsenek; Cecci olasz consul expedíciója is e missiónak esett áldozatul; de egyrészt a balúl kiütött abessziniái háború, másrészt a hatalmas angol nemzet sanda szemé az olaszokat e vállalkozástól elriasztották s Erythrea birtokára szorították. Obock és Djibuti (Côte des Somalis) révén a francziák is jogot formáltak e gazdag partvidékre, de úgy látszik, hogy e mintegy 200 földr. mértföld hosszú partvidék utoljára is az angolok zsákmánya lesz, a kik felső harmadát British Somaliland néven már jó eleve megszerezték s ezzel indiai és afrikai kereskedelmük kapcsolatát megteremtették.

Bár e terület lakói nem tartoznak az u. n. „vadnépek“ közé, mert az arabokkal nyilvánvaló keveredésök folytán kulturailag eléggé fejlettek — mégis annyira zárkózottak az idegennel szemben, hogy ritkán sikerült egy-egy utazónak országuk belsejébe hatolva, őket igazi otthonukban megismerni. Nagyrésztük a Cecci-ek sorsára jutott. Régebben a mai Berbéra körül elterülő vidéket ez okból nevezték Barbareának.

A Szomáli-föld túlnyomóan folyókban, tavakban szegény síkság. A bennszülöttek a hegyekben sziklába vájt és falazott medencéket készítenek, melyeknek az esős időkben egybegyűlt víztar-

talma öt-hat óra is elegendő egy-egy törzs és barnai számára. A száraz idő — a nyár — januártól márczius végéig terjed, a többi hónapokban esős idők járnak. Éghajlata igen egészséges s méltán hasonlították Olasz- és Görögország klímájával egybe.

Magának a népnek, mely e földet lakja, eredetéről, történetéről kevés bizonyosat tudunk. Az embertani, néprajzi és nyelvi sajátosságok kétségtelenné teszik, hogy rokonságban vannak az abessziniaiakkal, a tőlök délre lakó s náluk műveletlenebb gallákkal, az erythreai kaferekkel s hogy igen sok arab vér is foly ereikben. Egyik hagyomány szerint országukat valaha gallák lakták, a kik közé később igazhívó arabok költöztek s ezek közösen lennének őseik; e tradícióban van is némi valószínűség. Másik hagyomány szerint pedig — mely bizonyára arab eredetű — eredetileg Noé egyik fia lakta volna országukat s ennek utódai annyira elszaporodtak, hogy egy részök kivándorolni is kényszerült; később a nagy Izmail-Dseberti egyik fia, a pusztába kitett Darod csodálatos módon a szomáli partra jutott; itt egy pásztorleányt vett feleségül és Noé meg Izmail utódai között a mohamedán vallást terjeszté el. Mi igaz ebből, mi nem, ki tudná megmondani, annyi tény, hogy mikor Christoforo de Gama vezetése alatt a portugálok legelőször e vidékre kerültek, a szomáliak fölött már egy mohamedán szultán uralkodott.

A különféle fajú ősökre enged következtetni a bennszülöttek külső megjelenése is. Két typut lehet köztük megkülönböztetni: igazi afrikait, lapos homlok, tompa, széles orr, duzzadt ajkak, esetlen test és hatalmas tagokkal, igen sötét (fekete) bőrszínnel és szemita jellegűt, magas, keskeny homlokkal, gyengén hajlott orr, szép metszésű száj, kissé lógó alsó- és általában keskeny ajakkal, mély tűzű, kicsiny szemekkel, nyúlánk termet és világos barna bőrszínnel.

Az utóbbi typus uralkodik számban is, szellemileg is és a néger kinézésű szomáli magát mintegy alsóbb rangúnak tartja bár társadalmi állásra épen nem áll amannak mögötte.

Mint a már műveltebb afrikai népeknél általában, a szomáliak társadalmi élete is ismeri a kasztokat, de korántsem oly szigorú értelemben, mint azt pld. a hindúknál tapasztaljuk. Valószínű, hogy az alsóbbnéposztályok — közös néven *achdamok* — valaha idegen törzsek hozzátartozói, rabszolgák lehettek, jelenleg is mintegy ez utóbbiakat helyettesítik. Az *achdamok* között legtekintélyesebbek a *tulmadok*, a kovácsok. Kűszöbüket előkelő szomáli át nem lépi,

kezet velök nem fog, leányukat el nem veszi és hozzájuk nem is adja. Ezeknél alacsonyabb rangúak és szegényebbek a *rámi*-k, a vadászok. Míg azonban urok lóháton jár vadászni, nekik lóra ülniök tilos s háborúban is csak mint zsoldos-íjjászok vehetnek részt. Az igazi páriák, elátkozottak osztályát a *jibbir*-ek alkotják. Állandó lakóhelyük nincs; családonként törzsről törzsre vándorolnak s mint bűvészek, kuruzslók, csodadoktorok keresik kenyerüket. Mindenki juttat nekik ételt, italt, ajándékot — mert félnek varázsló hatalmuktól — s ezért cserébe amuletteket, gyógyító erejű kigyókövet és gyógyfűveket osztogatnak. Míg az előbbi két osztály a törzs kebelébe tartozik, ezek szigorúan különváltan élnek, csak egymás között köthetnek házasságot és magasabb rangút megérinteniök is tilos.

Rendkívül komplikáltak és érdekesek államéleti viszonyaik. Egycs pogány törzsek főnököt választanak s ennek okosságban, bátorságban, ravaszságban és szónoklásban kiválnak kell lennie; állandó székhelye nincsen, mivel ide-oda kell utaznia törzse területén, hogy minden fontosabb ügynél jelen lehessen. Alattvalói ezalatt tartoznak őt mulattatni. Nyolcz évi uralkodás után nyugalomba vonúl a főnök, rendesen óriási birtokára. Az előkelőbb mohamedán törzsek fölött öröklött jogon királyok (*ugas*) uralkodnak. Megkülönböztetésül koronát viselnek, mely aranygombban végződő sárga børsapkából s ezzel összefüggő turbánból áll. Tekintélyük azonban a királyi czímmel épen nem arányos. Uralkodnak 30 altörzs és ugyanannyi főnök (*hein*) fölött is, de e folytonosan vándorló különféle hivatású elemekből összetett, rablás és kalózkodásból élő nép nem sokat hederít a királyi szóra.

A királyok és főnökök kezébe van letéve az igazságszolgáltatás hatalma. A törvénykezési eljárás egyszerű és kegyetlen. A gyilkost az áldozat hozzátartozóinak szolgáltatják ki és ezek tehetnek vele, a mit akarnak; ily hozzátartozók nem létében pedig a gyilkos a király, vagy főnök itélete alá kerül, a ki őt azzal a fegyverrel végezteti ki, melylyel áldozatát megölte. A tettenért tolvaj a kár kétszeresét megtéríteni tartozik, ha azonban éhségből lopott, szabadon bocsátandó. A vásárokon elcsípett tolvajt megfosztják ruháitól és így vezetik körül a tömegben, hogy mindenki egy korbácsütéssel emlékeztesse a gyalázatra. Különb a szómáliak egymással szemben igen becsületesek, hűségesek, eskütartók, de az idegennel szemben önzők, kapzsik és erőszakosak. E jellemükre bizonyára befolyással van az, hogy fanatikus mohamedánok. Ezt a

vallást követik nagyrészt, csak egyes nomád törzsek élnek még az ősi pogány vallással, melyre nem egy vonás emlékeztet új vallásukban is.

A szomáli művelődés előrehaladott voltából kifolyólag a nők társadalmi helyzete sem oly alacsony, mint az afrikai népek túlnyomó részénél. A fiatal leányokat a férfaktól elkülönítve nevelik s úgy látszik, a nők adása, vétele nincs náluk divatban. A leány kelengyét visz férje házához s ha ettől elválik, a férfitől marad a hozomány; ha pedig a férj elhal, a nő köteles a sógorához hozzámenni. A házasságkötést a törzs előljárója ceremóniák közt szentesíti. A gazdagok többnejűségben élnek. A nőhiány folytán zanzibári rabszolganőket is vesznek feleségül, de azért az ezekből származott utódok ép úgy a törzs kötelékébe tartoznak, mint a szomáli anya gyermekei.

Szokásaikban általában vegyesen váltakoznak arab, abessziniai, keletindiai és ősi afrikai szokások.

A tetoválást nem űzik, sem fogaiknak természetellenes alakot nem adnak. A haját a férfi hosszúra növesztve viseli s abban díszül legfeljebb művésziessen faragott hajvillát vagy strucz tolltartót hordoz. A nők hajviselete különféle és sokszor bámulatosan művészi frizúrákat mutat fel. Hajkenőjük vaj és faggyú; a férfiaké pedig oltott méz, mely a haját „előkelő” vörösre festi. Az ország belsejében lakó törzsek a gyapjúból készített vörös parókát is kedvelik, az igazhívó szomáli férfi pedig haját lenyírja és turbánt visel. A gyermekek és leányok hajadonfővel, a férjes nők kék fejkendővel járnak; az alvásnál a „frizúra” védelmére hálósipka félét viselnek. Eredeti ruházatuk — a férfiak és nőknél egyaránt — puhára kikészített birkabőr-lepel volt, melyet nappal derekukhoz szorítva, éjjel pedig takaróul használtak; ez ősruházatot azonban mindjobban kiszorítja a gyapot, melyet termelnek és primitív szövőszékeken „kendőkké” (*n'guo*) dolgoznak fel. Két ilyen leginkább kékre festett kendő az egész öltözékük. Egyik övvel a derékhoz van erősítve mint alsó ruházat s ez a férfinál térdig, a nőnél bokáig ér; a másik, melyet a férfi a váll körül átvetve, a nő szorosan a testhez erősítve visel, a felső öltönydarab. Az arabok, „szandál”-ja, vagy itt-ott magas sarkú fapapucs egészíti ki a teljes öltözetet.

A cziczomát nem igen kedvelik. Az amuletteken kívül gyűrű alakú kicsiny fülbevalók, porcellán, üveg vagy szarú karkötők a nők egyedüli ékszerai; — a férfiak esetleg két ökölnyi borostyángömböt fűznek szíjra és akasztanak nyakukba.

Ha a szomáli utazik, fegyverein kívül magával viszi: a *mas-allat*, vörösre festett, címerpajzs alakúra vágott kecskebőrt, imádkozó szőnyegűl; gyökérrostokból font pulaczkot mosdó- és ivóvíznek; egy csomó gyújtófát, növényi rostokból készült fogkeféjét (Rûmai) és egy kis csíptetőt, a tövisek kihúzására.

A harcosok fegyvere hosszabb szúró-lándzsa, rövidebb hajtó-lándzsa és rövid kétélű kard, melyet a keleti népekhez hasonlóan ők is jobbra kötnek fel, hogy a kihúzáskor szúrásra alkalmas helyzetbe jöhessen. A védelemnél nagy szerepet játszik az antilóp-, vagy orrszarvú-bőrből formált kerek, félméter átmérőjű paizs. A műveletlenebb törzsek vasvégű, mérges növényi nedvekbe mártott nyilakat is használnak. A háborúban tarisznya-féle lóg az oldalukon; erre horog van erősítve, hogy a megölt ellenség egy levágott tagját győzelmi jelvényül vagy a zsákmányt reáakaszt-hassák.

Lakóházaik az életviszonyokhoz alkalmazkodnak; a nomád törzsek állati bőrök vagy pálmalevelekből összeállítható és hordozható, boglyakemenczealakú sátrakban tanyáznak; a városokban négyszögletes szalmafedelű fakúnyhókat építenek. A kőből épült házak ritkák és csak a nagy, tengerparti kereskedelmi központokban találhatóak. A házak több lakosztályra osztottak. Van bennök fogadó szoba, heverésre szolgáló gyékényekkel; egy női dolgozó, a szövetek és bőrök kikészítésére felszerelve; végre konyha: tűzhely és füstvezetékekkel. Itt állanak a háztartási eszközök is: egy rézüst, több fatál és művésziesen faragott, a mi salátás kanalainkhoz hasonló evőeszköz, agyagkorsó, strucztojás olajtartó, malomkő, vajjas tömlő, stb.

Mindenesetre legérdekesebbek a félművelt és teljesen műveletlen népeknek ama szokásai, melyeknek ma már legtöbbször magyarázatát sem tudják adni, eredetét kikutatni nem lehet. A babona, a jó és rossz szellemekben való hit, a túlvilági élet fogalma segítik elő e szokások fennmaradását.

Valószínűleg a régi pogány vallásban van eredete ama szokásnak, hogy belső bajok ellen főorvosságnak a tüzet tartják. Szám-talan alakot lehet látni közöttük telve piros égési foltokkal. E gyógy-mód igen egyszerű, de annál fájdalmasabb. Égő faszilánk végzi a műtétet: így láz ellen a homlokot, halántékot és tarkót teszik ki a láng hatásának. Orvosi tudományuk egyebekben is igen kegyetlen gyógymódokat alkalmaz. Ha valakit a köszvény bánt, a fájdalmas testrész bőrét ollóval kicsipik, hogy a rossz vérrel együtt a betegség

is eltávozzék. Ha a nagy czeremóniákkal megült halotti torokon az evéssel és ivással gyomrukat elrontják, a beteg egyén nyelve alsó felületét több helyen bemetszik és két napi böjtölést írnak elő. Valjon az utóbbi kúra vagy a nyelvérvágás használ-e, annak eldöntését olvasóinkra bizzuk. A csonttöréseket faszindelyek közé kötéssel és tevehús meg tej-diéta elrendelésével, a vágási sebeket lószőrrel való összevarrással és három-hat napi böjttel gyógyítják. Ha ünnepeyes alkalmakkor egymás fejét beverik s az ütések folytán a koponyacsont is megsérül, a csontszilánkokat kiszedik s a szabadon látszó agyburokra langyos birkaanyaggyút, öntenek. Ha kígyó marja meg őket s nincs kígyókö az illetőnél, mely őket — hiedelmük szerint — a mérgezéssel szemben közömbössé teszi, levágják a kígyó fejét és szétharapják; ha ez sem használ, egy szem datolyát esznek; ettől okvetlen meg kell a betegnek gyógyúlnia. Ha mérgezett nyíllal találunk el közülök valakit, hasonló mérget cseppentenek a sebesült nyelvére s ha a várt javulás be nem áll, kimetszik vagy levágják a fertőzött testrészt, de csak akkor, ha az illetőnek nem hull a haja, a mely utóbbi esetben már minden orvosszer hiábavaló.

Életük mindennapos nyilvánulásai is telve vannak szokatlan és előttünk furcsa vonásokkal. Baromfit egyáltalán nem esznek, mivel ez állatok tisztátalanok; a kávé nem isszák, hanem megpörkölve és összezúzva vajban eldörzsölik és reggeli ínycséségül fogyasztják el; a megmaradó „vajas-kávé“ azután kezeikre és arcukra kenik s ez szerintök okvetlen szükséges a jó egészség fenntartásához. Tisztátalan voltuk miatt nem tartják a sertést, kutyát és macskát. Nagyon félnek az oroszlán és leopárdoktól s ha olyan helyeken járnak éjjel, a hol e vadak tanyáját sejtik, pajzsukat tartójuk fölé tartva haladnak tovább. A páviánt nem bántják, mivel benne egy-egy elátkozott embert látnak.

A szomálik foglalkozása sokféle. A folyók mentén földműveléssel, kávétermeléssel, a síkságon állattenyésztéssel, s hegyek erdősegeiben tömjén, mirha és gummigyanta gyűjtéssel, a tengerparti városokban kereskedéssel foglalkoznak. Ipart csak annyiban űznek, a mennyiben legszükségesebb eszközeiket részint az erre rendelt alacsonyabb néposztályok, részint az asszonyok készítik el. Tömjén és mirhakereskedésök ősrégi és ezek vásártereitől már a legrégibb írók is fölemlítik Szeila, Berbéra és Háfunt. Keresett kiviteli czikk a strucztoll is. A nomád kereskedők az ország belsejéből egész szárnyakat hoznak a tengerparti városokba, a hol a tollakat osz-

tályozzák és 20—100 darabonként csomóba kötve, súly szerint adják el s ez eladásnál nem riadnak vissza a csalástól sem; rendszeren fa- és ólomdarabokat rejtenek el a tollcsomók közepébe, hogy azok súlyát növeljék.

Kedvencz foglalkozásuk a vadászat, melyen a rámikon kívül néha a strucznek is jut szerep. Az élelmes szomáli betanítja és hátán ülve űzi a vadat. A táplálékul használt vadakon kívül agyaráért vadászszák az elefántot és bőréért az orrszarvút. Az elefántot lábán sebesítik meg karddal, hogy járni ne tudjon és így éhen pusztúljon el, az orrszarvút pedig mérgezett lándzsákkal ölik meg.

Ime röviden mindaz, a mit a szomáliakról tudunk. A legújabb angol háború szereplői mindenesetre érdekes népfajta hozzátartozói. Egyesül bennük a magasabb iszlám-kultúra az ősrégi pogány szokásokkal. A hódítónak bizonyára erős küzdelmébe kerülend ez életrevaló, alkalmazkodni tudó, szabadságára féltékeny, európaiat gyűlölő, nagyrészt fanatikus mohamedánokból álló népet megtörni. Fog-e ez az angoloknak sikerülni, nem tudhatjuk; sőt amennyiben igaz legyen, hogy a szomáli királyok a négusznak adófizetői, ez oldalról is váratlan akadálynak nézhetnek elébe.

Dobsa László.

Néhány narkotikus növény szerepe a perzsáknál.

A közvélemény, továbbá az a jóindulatunk, melylyel a „Kelet francziái“-nak kihíresztelt perzsák iránt — valljuk be őszintén: talán ép e nép életének hézagos ismerete alapján — viseltetünk, oly fokra emeli előttünk a Nap birodalmának lakóit, melyen hajlandók vagyunk elhinni, hogy lényegesen más, föltűnően magasabb kulturális életet élnek, mint Kelet többi fiai, — hogy így életmódjuk is ment azoktól a gyöngöseségektől, melyeket Ázsia egyéb népeinél többé-kevésbbé föltalálunk, s hogy végre sokkal mértékletesebbek és józanabbak, mint többi szomszédjaik. — Fölületes, elhamarkodott ítélettel — különösen ha nem ismerjük a perzsa tettető jellemét s ha nincs alkalmunk oly esetekben megfigyelni, mikor jelenlétünkről

nincs tudomása — könnyen tévedhetünk s az elismerés mérlegét a perzsa javára billenthetjük, de egy kis utánjárás hamarosan meggyőz bennünket arról, hogy Irán lakói is közönséges keleti halandók, kik pl. szintén élvezik a kábító növényeket, sőt, hogy ez az élvezés a legnagyobb általánosságban van köztük elterjedve.

Hogy a török ópiumszívó, az köztudomásu s ép ezért egész közönséges tény, hogy a keleti népek általában keresve keresik az alkalmat, melyben mesterséges módon, egészségük rovására, túlvilági, mámoros álomba merüljenek s ezáltal elérjék az élvezetek netovábbját. Nem csodálkozhatunk tehát, ha egybevetve a vallás azonosságát, az éghajlat megegyező voltát, a nyomasztó életkörülményeket stb., a perzsát szintén a hasis- és ópium-élvezők közt találjuk.

A mint nálunk nem tűnik föl senkinek a kávé általánosan elterjedt használata, — hogy ne is említsük a borsot, paprikát stb. — ép úgy közönséges dolog, ha egy perzsa naponkint 20 — 25 pohárka erős teát képes elfogyasztani. A mint továbbá nálunk mindennapi ténynyé vált már a dohányzás, ép úgy mindennapi dolognak és természetesnek tartja a perzsa, ha ismerősét a magánál hordott szelenczéből egy-egy „jókedv pilulá“-val kínálja meg, mint a hogy az apró hasis- vagy ópium-golyócskákat általánosan nevezik.

*

Perzsiában, a kender őshazájában ép úgy, mint egész Ázsiában föltalálható s kis utánjárással mesterségesen is tenyészthető egy növényfaj, mely hasonlít a nálunk található kenderhez (tulajdonképen azonban ennek csak elfajzása), s melyet a perzsa *sah-dámen*-nek (sah-magnak) nevez. Tudományos neve különben: *Eaunaleis Indica* (indiai kender). Ennek a leveleit nevezik *csersz*-nek, vagy általánosabban *hasis*-nak (máskép *molak*-nak), míg a növény kivonatát, az abból készített golyócskákat *beng* (vagy: *bang*, *guazd*) néven ismerik. Végre előfordúl a *bengolaj* is, mely az őrölt hasisnak tejjel való keveréséből készül. (Tulajdonképen hasis az a gyanta, melyet a növény magvasának teteje izzad ki s melyet magérlelés előtt szednek össze, míg a beng a magvazásnak indult termő fűzér felső része.)

A hasist mindig pipázás közben, rendesen leveleinek a parázson való elégésekor *szívják*, míg a benget tejjel vegyítve *iszszák*. (Innen ez elnevezés: beng-evő. A perzsa t. i. nem csak az ételt, hanem a folyadékokat, sőt a levegőt is *esz*i.) Ebből következik, hogy az előbbi mód szerint való élvezésnél a kábultság gyorsabban

Opiumszívők.

megy végbe, de nem is tart oly sokáig s nem is teszi úgy tönkre a szervezetet, mint a beng alakban való elköltés. Ez az oka annak is, hogy míg a hasist szabadon árulják, addig a benget csak álútakon, titokban lehet megszerezni. Nyilvános árulása még kis mértékben sincs megengedve. Rendesen a dervisek azok, a kik Közép-Ázsiából, főleg Afgánisztánból belopkodják és alattomban árulgatják. Ők maguk persze legmegátalkodottabb élvezői a piluláknak, mint a hogy leghivatásosabb tenyésztői is az országban magának a növénynek. Természetes, hogy így a figyelőnek ép ők szolgáltatják a legjobb médiumokat, mikor az a narkotikus növényeknek úgy gyors, mint későbbi, az egész szervezetre kiható befolyását rajtuk tanulmányozza.

Az igaz, hogy sokszor tévedhet ily alkalommal nemcsak az európai, de a bennszülött szemlélő is, mert a dervis mindig érti a módját annak, hogyan kell saját magán feltűntetni a hasis és a beng hatását, hogy ezáltal annak megfelelő reclámot, s így magának is jó üzletet szerezzen. Nem tekintve az ily képmutatókat, különben is elég alkalma lehet bárkinek — főleg a dervisek és a szegényebb osztálybeliek hasis-élvezetét s annak eredményét — végignézni. Az angol követség mellett levő platánfák alatt Teheránban csaknem állandóan találhatunk hasisszívó vagy már mámorba merült alakokat. Láthatunk ilyeneket a teaviskók előtt is, a mint a víz-pipa parázsán eléggő hasist szapora pöfékeléssel, guggoló helyzetben, semmi másra nem figyelve — élvezik. Gyakorlott s a hasishoz szokott szívót hiába figyelünk bár meddig is, az általunk várt hatás, az elkábulás nem igen fog nála nyilatkozni, mert a hasis csak eleintén okoz nagyobb mérvű izgatottságot, fejfájást, émelygést stb., később hozzászokik a szervezet, sőt ép azért, mert a perzsák meglehetősen mértékletesen szívják abból az általános hitből kifolyólag, hogy ezáltal hangulatuk derültebb, életük vidámabb és hosszabb (szükség esetén bátorságuk nagyobb) lesz, még a legcsekélyebb káros hatás sem észlelhető náluk. Tekintetük nem révedező, viselkedésük, cselekedetük egész normális.

Másképp van a dolog azokkal, kik minden áron földöntúli élvezetbe akarnak jutni, tehát, a kik a túlságba mennek. Pedig Perzsia sokféle nyomorúsága miatt igen nagy ezen mértékletlenek száma is. Mellékelt képünkön ilyen szánandó alakok láthatók. Egyesek közülök a bengtől teljesen elalélva hevernek ott, mások elgyöngülve — mint a közönyös haldokló — várják az álombamerülést; van olyan is, ki bár teljesen tehetetlen magával, mégis szívja a mérges

gőzt, míg a csutora ki nem esik színtelen, vékony ajkai közül. Mindegyik szánandó teremtés, ha csak így külsőleg, nyomorúlt, elcsigázott, kiaszott testükben látjuk is.

Milyen irtózatos belső küzdelem, micsoda természetellenes álmokképek mehetnek végbe s vonúlhatnak végig ezekben az alakokban, mikor még fölébredésük után sincsenek tisztában azzal, hogy ébren vannak-e vagy álmodnak, mikor még talpra állva is ittasok módjára dülöngnek, s kedvetlenül, apatiába merülve vánszorognak tova. A víziók és hallucinációk minden képzelhető alakját átélik a hasis túlságos élvezői, s ép azért, mert a róla való leszokás csaknem lehetetlenség, igen érthető, hogy ily módon a szellemi képesség megzavarodásával a test is hamarosan tönkre megy s elmennek abba a birodalomba, a melybe életükben természetellenes módon kíváncsiak voltak.

*

A hasis mellett nagy elterjedése van Perzsiában egy másik veszedelmes és kábító növénynek is — melyet hírből nálunk is jobban ismernek — t. i. az *ópium*-nak. Magának a növénynek igen sok faja ismeretes. Az osztályozás alapjául az ópium erőssége szolgál, az elnevezés pedig attól a helytől vagy vidéktől van véve, a hol a termelés történik. E tekintetben első helyen áll s nagy híre tett szert Perzsia éjszaki részein, a nedves *Mazendrán* tartományban készült ópium, míg legkevesebbé keresett a főváros kiszáradt környékén található faj.

Ha előszeretettel nyúl a perzsa a tiltott hasishoz, úgy bátran elmondhatjuk, hogy általánosan használja a megengedett ópiumot. Nem csak a felnőttek élvezik, hanem sokszor a gyermekek, sőt a csecsemők is kapnak ópium-golyócskákat vagy legalább is édes ópium-oldatot. Ópium nélkül tényleg nem is tudja elképzelni a perzsa az életet, olyan az szerinte, mint a föld eső nélkül. A mint eső nélkül nincs termés, úgy ópium nélkül kiszárad a szellem. Azért, a ki nem használja, nem lehet sem vígkedélyű, sem élénk képzeletű. Mivel pedig a perzsa minden látszólagos csendessége és magába vonúltsága mellett is túlságosan szereti foglalkoztatni fantáziáját; azért az ópiumot mindenféle alakjában, ételben, italban, pilulákban stb. használja, legyen bár egészséges vagy beteg.

Mi természetesen ezt kissé aggódva fogadjuk s azt hisszük, hogy ennek okvetlenül megadja a perzsa nép az árát, mert egészségét előbb-utóbb aláássa, pedig a perzsa a lassankint való óvatos szoktatással magára nézve az ópium káros vagy mérgező hatását

teljesen megszünteti. Tudvalevő dolog, hogy a szervezet a mérgehez is hozzászokhatik. Nem régiben olvashattuk a „Természettudományi Közlöny“-ben *Calmette* e nemű kísérleteit, a ki a kígyóméreggel már annyira vitte, hogy egy — csak 16 hónapig szoktatott — lóba minden káros hatás nélkül akkora adagot vihetett be, a mekorától első alkalmazáskor 200 ló döglének meg.

Mivel a perzsa meg van győződve az ópium kártalan hatásáról s magára disputálta annak kedély-derítő befolyását, ép oly lehetetlenség volna törvényekkel elvonni az ópium élvezetétől, mint rábírní arra, hogy mondjon le mohammedán vallásáról.

Polák dr. könyvében a következő érdekes esetet mondja el az ópiumra vonatkozólag: „*Hadzsi Mollah Zadik* mustehid (főpap), jó barátom és ismerősöm 115 hold- (körülbelül 111 nap) évnek megfelelő ritka életkort ért el. Életének legnagyobb részében naponkint kb. 4 grán-nyi ópiumot evett s az utóbbi időben oly kevés táplálék kellett neki, hogy életbenmaradását egészen az ópiumnak tulajdonította. Halála előtt egy évvel még méltóságteljesen, görnyedés nélkül elnőkölt egy gyűlésen, s még ahhoz is elég szellemi ereje volt, hogy előttem élénk magyarázatokkal fejtegette az izlam előnyeit.“

Erre *Polák* dr. azt a megjegyzést teszi, hogy az ópium az ő tapasztalatai szerint, ha mérge is, az ép oly lassú hatású lehet, mint a kávé.

Megjegyzendő azonban, hogy csak két ízben nem öli meg a szervezetet e mérge: 1. ha, mint mondtuk, lassankint szokik hozzá az ember; az egyes adagokat, mint az orvosságot, pontos időben veszi be s az egyszer kiszabott mértéket csak nagy óvatosan növeli; 2. ha az ópiumot nem szívja, mint teszi ezt a török, hanem más módon juttatja a szervezetbe.

*

A hasis- és az ópium élvezeténél sokkal nagyobb és általánosabb mértékben van elterjedve Perzsiában a *dohányzás*. Igaz, hogy a tűzimádóknak és bizonyos titkos társulatok tagjainak nem szabad dohányozniok, de ezev számra nézve oly kevesen vannak, hogy bátran elmondhatjuk, hogy Perzsiában mindenki dohányzik. A nők szintén nem tesznek kivételt, mint a hogy nem kivételek az általános szokás alól a gyermekek sem. Az utóbbiak azonban inkább titokban füstölnek, nem azért, mintha félnének a rajta-

kapástól, hanem mivel nagymérvű tiszteletlenségnek és sértésnek tartanak az öregek, ha gyermekeik az ő jelenlétükben dohányoznának. A közös dohányzás ugyanis szerintük már nagy bizalmaskodás, sőt bizonyos tekintetben mértéke a barátságának és szíves fogadtatásnak. Ezért az u. n. békepipa szívása Perzsiában is divatos, habár a pipa a mai modernebb igényeknek megfelelően cigaretta alakjában járja is körül a társaságot.

Általában háromféle módon élvezik szélteben-hosszában a dohányt.

A mi fogalmaink szerint vett pipázás ismeretlen. Huzamosabb ideig egyféle élvezettel ép úgy nem szeret foglalkozni a perzsa, mint kitartást igénylő, komoly munkával. Szereti a változatost és a fölületest.

Ez nála a dohányzásnál abban nyilvánul, hogy sűrűn előszedegeti ugyan dohányzó készletét, de megelégszik vele, ha abból néhány szippantást tesz csak.

A szegényebb osztályból sokan használnak csibukhoz hasonló rövidebb és egyenes szárú pipát, a melyből aranyárga színű, csaknem porrá morzsolts dohányt szívának. Mikor a dohány a tetejére helyezett parasztól meggyűllacl, egymásután gyorsan pöfékelik ki a füstöt s mikor az már meglehetősen vastagon ömlik ki, teljes erővel s mélyen leszívják a tüdőbe s jó idő elteltével bocsájtják csak ki rendesen orrukon keresztül. Néhány ily mély leszívás aztán megteszi a hatást, mely abban áll, hogy az illetőt „jóleső“, gyenge mámor lepi meg. Ekkor, ha mértékletes emberről van szó, az tovább adja a pipát vagy elfojtja benne a tüzet s félre teszi a legközelebbi alkalomra. A többség azonban a vízpipából vagy *kalián*-ból szereti élvezni a dohány füstjét. Ennek a szerkezete ugyanaz, a mi a jól ismert nargilé-é. Guggoló helyzetben szokás a készülék mellé telepedni s belőle a vízen keresztülment, lehűtött és részben megtisztult füstöt szívogatni. Itt is a mély leszívás s a tüdőnek a füsttel való alapos átjárása a főcél. Mivel pedig e módnál a füst sokkal ártatlanabb, mint bármely más fajta dohányzásnál, azért elég észszerűen jár el a perzsa, midőn ily módon élvezi a dohányfüstöt. Pedig a kalián kezelése és szívása, vízének gyakori felfrissítése mind oly okok, melyek miatt más többre becsüli a könnyen hozzáférhető, de egészségtelebb cigarettázást.

A szivarozás Perzsiában nem divat, de a cigarettázás el van terjedve. Érdekes, hogy ezzel a főrangnak nem igen élnek, a minek az a magyarázata, hogy ők könnyen tarthatnak maguknak oly szol-

gákat, kik a kaliánt még útazásaik alkalmával is utánuk viszik és kellőképen tisztogatják.

A cigarettázó perzsa, mint a legtöbb hivatásos dohányzó, maga sodorja esetről-esetre a cigarettát. Ennek alakja azonban nem hengeres, hanem tölcséres. Dohány a papirnak jóformán csak felében van, mert a cigarettából sem szokás egy-kettőnél többet szippantani.

Érdekes megjegyezni, hogy a perzsa nem igen szeret gyújtóval rágyújtani. Ha lehet, kikeresi még európai háznál is az alkalmat, hogy pipáját, sőt cigarettáját is odaadja valami lézengő szolgának, ki aztán a konyhában mindig megtalálható paráznál meggyújtja, elszívja belőle a maga részét s aztán úgy hozza vissza. Magam láttam, mikor a követségünkön adott estélyeken akkor kapták kezükhöz a perzsa ministerek a kaliánt, mikor azt előbb valamelyik házi-szolga vagy piszkos kozák az előszobában alaposan „kipróbálta“.

A jó nevelés pedig úgy hozza magával, hogy a vízpipa szívója előbb följánlja azt legalább szomszédainak; a még jobb nevelés azonban megkívánja, hogy ilyenkor a megkívánt szerényen útasítsa vissza a szívességet s csak akkor szippantson egy-kettőt, mikor már a kalián félre van téve.

Ily módon egyetlen egy kalián egész estére megtette nálunk a szolgálatot, bár mekkora társaság volt is jelen.

*

Befejezésül még — egyebek elmellőzésével — *a teáról* s annak használatáról emlékezem meg.

Mihelyt az ember kiteszi a lábát Törökországból — hol mindenütt és a nap minden szakában fekete kávéval kínálják — és Perzsiába lép, ott rögtön teával fogadják. Ez az az ital, melyet a perzsa legszívesebben és legnagyobb mértékben élvez. Vízet csak ritkán s akkor iszik, ha útközben nincs annyi ideje, hogy teát főzhessen magának.

Részben szerencséje is a népnek, hogy hozzászokott ehhez az italhoz, részben azonban szerencsétlensége. Szerencséje annyiban, a mennyiben a tiszta víz Perzsiában csirája minden betegségnek. Még a fővárost is apró és nyílt árkokban folyó víz látja el a szükséges itallal. Ezekben az árkokban is egyszer vagy kétszer folyik csak hetenkint a víz, a melyet aztán szennyeseivel alaposan megfertőztet az utca népe. De még ha tisztán érkeznek is a víz az egyes udvarok közepén levő nyílt medenczékbe, azokban hamarosan meg-

romlik, mert a házbúliak nemcsak arra használják a felfogott vizet, hogy abból főzzenek, hanem a medenczében végeznek mindennemű mosogatást is.

Szerencsétlensége pedig a népnek a tea annyiban, a mennyiben sokan nem képesek mértéket tartani annak élvezetében. E miatt aztán különféle szív- és idegbajokat szereznek maguknak.

Különben a Perziában használt tea, bár ezelőtt pár évtizeddel Khinából került is ki, manapság már csaknem kizárólag Oroszországból származik. Ez, minőségét tekintve igen jó, a mellett ropant olcsó is.

Elkészítése a következőképp megy végbe: A szamováriba (réz tea-főzőbe) vizet öntenek s azt faszénnel felforraltják. Ezután kieresztenek belőle egy keveset valamely edénybe s megvárják, míg az átmelegszik. Mikor ez megtörténik, kiöntik a vizet s az edénybe teát szórnak. E fölé aztán csak annyi vizet eresztenek a szamováriból, a mennyiből a jelenlevők mindegyikének juthat egy kis újjnyira való. Most a lefödött edényt a szamovári kürtjére állítják s várnak néhány perczet, míg a víz ki nem szívja a tea erejét. Ennek megtörténtével előszedik a boros pohárka nagyságú teás-poharakat, beleöntenek egy újjnyi fekete erős teát, s aztán, rendre a szamovári alá tartják, melyből egészen megtöltik forró vízzel.

Czukron kívül más idegen anyag vagy fűszer nem igen kerül a teába, czukor azonban annyi van benne, hogy íze egészen émelygössé válik. Mindamellert a tea aromája egészében élvezhető, nem úgy, mint nálunk, a hol a citrommal vagy még inkább a rummal egészen elnyomjuk a tea valódi illatát, sőt ízét is.

Mihalovits Béla.

Társasági ülés.

Felolvasó ülés 1903. február hó 26-án az Uránia tudományos színházban. Elnök dr. *Erődi Béla*, kir. tanácsos. Az ülésen dr. *Hedin Sven* tiszt. tag, ázsiai kutató-utazó tartott előadást német nyelven „*Három év Belső-Ázsiában és Tibetben*“ czímen. Elnök az ülést megnyitván, melegen üdvözlí Hedint a Magyar Földrajzi Társaság kebelében, méltatja a földrajzi kutatás terén szerzett érdemeit és kiemeli azon eredményeket, a melyeket a tudományos földrajz az

ő kutatásainak köszönhet. Üdvözli Hedint, mint a földrajzi fölfedezések ünnepelt hősét, a kit a Magyar Földrajzi Társaság is tiszt. tagjává választott, és átnyújtja neki a tiszteletbeli taggá választásáról szóló oklevelet. A színházat zsufolásig megtöltött hallgatóság szünni nem akaró éljenzése követte az elnök szavait, a melyek után Vámbéry Ármin, a társaság tiszt. elnöke, a következő szavakat in-
tázta a közönséghez :

„Igen tisztelt hölgyeim és uraim ! Engedjék meg, hogy dr. Hedin Sven urat, a mi tisztelt vendégünket, néhány szóval önöknek bemutassam és az ő érdemeit a földrajzi kutatás terén röviden vázoljam. Tizenhatsz évvel ezelőtt meglátogatott engem itt Budapesten egy ifjú és elmondta, hogy ő nagyobb útazást tett Perzsiában, Mezopotámiában és a Kaukázusban, a mely útazásáról könyvet fog írni; egyszersmind megkért, hogy ezen művéhez, a mely svéd nyelven fog megjelenni, írjak előszót, hogy ezzel mintegy bevezessem az útazási irodalomba. Az ifjú, a ki most mint Európaszerte ünnepelt kutató-útazó áll előttünk, első tekintetre megnyerte tetszésemet és én teljesítettem is kívánságát. Másrészről azonban figyelmeztettem, hogy nagymérvű fölfedezéseket csak Közép-Ázsia keleti felében tehet. Évek multán értesültem azután a lapokból, hogy dr. Hedin Kelet-Turkesztánban korszakalkotó fölfedezéseket tett, hogy Svédország királya tervei kivitelét hathatósan támogatja és hogy közvetlenül első útja után második nagy kutató-útjára indult.“

„Kelet-Turkesztán csak a legújabb időben lett ismeretessé. Az első turkesztáni útazó Hiouen-Csang (628—645) kínai zarándok volt. Utána következett Marco Polo (1271—1295), a ki a Pamiron át hatolt Khínába, míg három századdal később Goes Benedek jezsuita útazott Pamiron és Tibeten át Khínába. Újabb megbízható adatokat azonban csak Schlagintweit Adolf szolgáltatott a múlt században (1857). 1865-ben Johnson, 1870-ben Shaw, 1873-ban pedig Berzenczey hazánkfia útazott Ázsia ezen részében. Az orosz kutató-útazók közül Przewalskij és Kuropatkin, a francziák részéről Dutreil du Rhins érdemelnek említést. Archaeologiai szempontból nagy érdemeket szerzett 1901-ben Stein Aurél hazánkfia is. De legnevezetesebbek és legérdekesebbek dr. Hedinnek, a mi tisztelt vendégünknek útazásai“.

„Dr. Hedin először 1893-ban útazott Közép-Ázsiába és innen 1894-ben a Pamir fensíkjára. 1895-ben a Kasgar és Yarkend közti területet kutatta ki, a mely útján majdnem életét veszítette. Mindazonáltal folytatta útját és a Pamir kikutatása után a Takla-Makan

sivatagon vonult át, a melyen Khotantól keletre régi romokat fedezett fel. Ezután a Kuen-lun hegységen át Tibet felé tartott. Útjának ezen része kiválóan gazdag physikai, geologiai és geographiai fölfedezésekben. Első útjáról 1897-ben tért vissza Pekingben át Svédországba.

„Hedin második útja, a mely 1899-től 1902-ig tartott, Kelet-Türkisztán délkeleti és Tibet éjszaknyugati részeire terjedt ki. Eredményei: 1. A Tarim folyó kikutatása annak alsó folyásáig; 2. a Tarim és Csercsen-darja vidékének térképezése; 3. a Lob-nor problémájának megoldása; 4. Tibet nagy részének kikutatása. Hedin útja óriási nehézségekkel és küzdelmekkel járt. A rengeteg homokpusztákon a szomjúsággal és a rettenetes homokviharokkal küzdött. Tibetben pedig heteken át vándorolt a puszta és zordon hegyeken az éhhalállal küzdve. De halállal fenyegették a Dalai láma katonái is, ha Lhasszához merne közeledni.“

Vámbéry beszéde után Erődi Béla elnök felkérte Hedint, hogy előadását tartsa meg.

Hedint, a ki 1 $\frac{1}{2}$ óráig tartó lebilincselő és igen érdekes előadását mintegy 100 saját fölvételű fényképeinek vetítésével tette élénkebbé, a nagy és fényes közönség viharos tapsal és éljenzéssel jutalmazta.

Még az elnök mondott köszönetet az ünnepelt előadónak szíves fáradozásáért és azon megtiszteltetésért, a melyben eljövetelével és előadásával a Magyar Földrajzi Társaságot részesítette és ezzel a felolvasó ülés véget ért.

Az érdeklődés a híres kutató-utazó előadása iránt oly nagy volt, hogy Hedin azt másnap ugyancsak az Uránia tudományos színházban megismételte.

L.

Rövid közlemények.

I. EXPEDITIÓK.

Brazíliába január 10-én indúlt el dr. Steindachner Ferencz vezérlete alatt az osztrák expeditió, a mely az Amazontól délre fekvő eddig ismeretlen vidékeket fogja bejárni. E területen 1820. óta (Spix és Martins) tudományos kutatók nem jártak.

L.

Toll báró és társainak segítségére kiküldött expeditió Brussnew mérnök vezetésével február elején indúlt útnak az Új-szibériai szi-

getek felé. Toll báró, a ki nem rendelkezik a szükséges segédeszközökkel, aligha ért el magasabb szélességeket és valószínűleg nem juthatott el az eddig ismeretlen Sannikow-földre sem. Az expedíciónak mindenesetre szép eredménye lesz a Bennet- és Új-Szibéria szigetek kikutatása, a hol Toll báró, illetve Birula, az expedíció zoológusa, a második telet tölteni kénytelen volt; nem is említve, hogy az 1901/902. télen Toll báró a Kotelnoi-, Stolbowoi- és Bjelkowski-szigeteken tett és 3 hónapig tartó kutató-útazásán számos nevezetes adattal gazdagította az expedíció tudományos eredményeit.

L.

Peary hadnagy, mint a „Times“-nek jelentik, újabb expedíciót szándékozik vezetni az éjszaki sarkra és St.-Johnsban már erre alkalmas gőzöst keres. A „Petermann Mittheilungen“ (49. k. 24. l.) ehhez a következő megjegyzéseket fűzi: „Mivel Peary mindedig a Smith-sundot tekintette a legalkalmasabb kiinduló pontnak, úgy valószínűleg most is ezen utat fogja választani; remélhető azonban, hogy ezen újabb expedícióján magasabb szélességeket érhet el hajóján, nehogy az évnék azt a szakát, a mely a szánon való útazásra a legalkalmasabb, arra kelljen fordítania, hogy a Smith-sundból Grönland, vagy Grinell-land éjszaki partjaira hatoljon.“ Az abruzzoi herczeg éjszaksarki expedíciójáról most megjelent művében szintén a Smith-sundot jelöli meg a sarki expedíciók legalkalmasabb kiinduló pontjául, mert az éjszak-amerikai sarki sziget-tenger nagy magasságra nyúlik éjszakra, úgy, hogy ezen útirányban rövidebb út esik a szánon való útazásra.

L.

Amundsen Roald, norvég kapitány és 8 társa április 15-én szándékozik a „Gjøa“ vitorlásan Krisztiániából elindulni, hogy az éjszaki mágnes-sark helyét kikutassa. Az éjszaki mágnes-sark helyét 1841-ben John Ross állapította meg a Boothia félszigeten, azóta azonban helyzete mindenesetre alapos változást szenvedett. Az expedíció 4—5 évig fog tartani.

L.

Francia éjszaksarki expedíciót szervez dr. Charcot, a ki már az 1902. év nyarán is rövidebb útazást tett a sarki vidékeken. Az expedíció 1903. május 5-én indul el Havreból Jan-Mayen, a Spitzbergák és a Ferencz-József-föld felé és 6 hónapig fog tartani. Célja főleg földtani, állattani, meteorológiai és hydrographiai kutatások. Dumon d'Urville óta (1838.) nem járt francia expedíció a sarki vizeken.

L.

* **Nadhorst expedíciójáról**, a mely a Ferencz-József-fjord vidékén, Grönlandban kereste az elveszett Andréet, s útjáról nem rég

tért vissza, a bécsi egyetemen a földrajzi tudósok egyesületének díszgyűlésén Penck tanár udvari tanácsos érdekes fölolvasást tartott. Négy esztendővel ezelőtt, 1899-ben, Svédországban azzal a gondolattal kezdtek foglalkozni, hogy Andréet, a ki tudvalevőleg 1897-ben léghajón akarta elérni a pólust, a Ferencz József-föld vidékén kellene keresni. Nadhorst tanár fölhívást bocsátott ki, hogy küldjenek egy hajót Andrée fölkutatására s két hét alatt a szükséges összeget húszezer koronával túljegyezték. Maga Nadhorst tanár vezette az expeditiót. A Ferencz József-fjord éjszaki részéhez kezdetben nem lehetett eljutni s ezért előbb a déli részt kutatták föl, de eredmény nélkül. A mikor azután behatoltak a Ferencz József-fjordba, fölfedezték az Oszkár király-fjordot, s az expeditió, miután ezerhétszáz kilométert tett meg ismeretlen vidéken, negyvenezer négyszögkilométernyi partvidékről készített pontos fölvételt. De Andréeanak még nyomát sem találták. Nadhorst tanár az eredeti fölvételeket a bécsi egyetem földrajzi intézetének ajándékozta s ezek nyomán magyarázta Penck tanár a svéd éjszaki-sarki expediciónak tudományos eredményét. Az expeditió több helyen klimatikus oázisokat talált a jéghegyek között, virágos mezőket, a melyeken lepkék szálltak virágról-virágra. Az ember csak alig néhány évtized óta, talán a múlt század eleje óta tűnt el arról a vidékről, hogy hová és miért, ez megoldatlan probléma. A Nadhorst-féle expeditió Payer Gyula expedíciója folytatásának tekinthető, mert azóta nem járt hajó azon a vidéken.

II. VEGYESEK.

Andisan városát (Fergana) rendkívüli heves földrengés pusztította el 1902. december 3-án, mely alkalommal körülbelül 7000 ember vesztette életét. December 2-án a barometer 690—700 m/m-re szállt le és december 3-án reggel rövid ideig tartó óriási vihar támadt, melyet heves földrengés követett. Majd erős lökések ingatták meg az épületeket iszonyú zaj és ágyúdörgéshez hasonló zúgás közt. Az első rengés 5 perczig tartott, a melyet félórai szünet követett. Ezután az előbbieknél is hevesebb iszonyú lökés következett, a mely mindent elpusztított. 6 km-re Andisántól a föld kérgén hatalmas rések támadtak, a melyekből víz, iszap és homok tört elő 6—8 m magasra. Ha az egyik rés becsukódott, másik támadt helyette s az előbbi tünetény ismétlődött. A földrengés iránya — úgy látszik — észak-déli volt. Maga a földrengés aránylag kis területre terjedt ki (15.000 km²). Andisannak a földrengés előtt 46,680 lakosa

volt. Andisan és a hozzá tartozó terület Fergana leggazdagabb vidéke. Itt vannak a legszebb gyapjúültetvények, a melyek a bennszülött lakosság legfontosabb kereseti forrását képezik. L.

Savaíi szigetén (Samoa), a melyen a történelmi időben tudomásunk szerint vulkáni kitörés nem történt, 1902 október 30-án a bennszülöttek nagy bámulatára a sziget közepén hatalmas füstfelleg szállt föl, a mely éjjel tüzes oszlopként világít. A kitörés egy kialudt vulkáni kúpnak, a Mangaasi nevű hegynek közelében a sziget közepén történt. Dr. Tetens csillagász, a ki a göttingai tudományos társaság megbízásából Upolu szigetén tartózkodik, hogy ott a német délsarkai expedícióval egyetértőleg földmágnességi és egyéb megfigyeléseket végezzen, november 8-án közelebről megvizsgálta az új vulkánt. Tetens megállapította, hogy a vulkán kraterjéből, a melynek átmérője körülbelül 100 m, majd erősebb, majd gyengébb füstfelleg száll föl és rövid időközökben izzó tömegek löketnek ki, a melyeknek egy része ismét visszahull a kraterbe. Egyelőre a vulkáni kitörés mi veszélyt sem hoz a szigetre. A földrengések is, a melyek a jelenséget kísérték, gyengék voltak és különben is a vulkán a hegyekkel beágazott sziget belsejében távol fekszik az emberek lakóhelyeitől, a melyek majdnem kivétel nélkül a tengerparton találhatók. L.

* **A Panama-csatorna.** Az amerikai Egyesült-Államok kongressusa elhatározta, hogy a Panama-csatorna építését folytatja és a közelebbi években be is fejezi. Az építés még mintegy 144,233.000 dollárba, vagyis 720 millió koronába fog kerülni. Ez összegből a Culebra hegyen való 12,7 km hosszú áttörésre több mint 200 millió korona esik. Tetemes költséget igényel továbbá a Clagres-folyó 776 m hosszú gátja. A csatorna teljes hossza 74 km, a minimális vízmélység 9 m lesz. Az egész csatornát három niveau magasságban tervezik; a legmagasabb a fönnebb említett Culebra-bevágás, mely 20,75 m-re van a tenger színe fölött. Érdekes itt megemlíteni, hogy Lesseps Ferdinánd vezetése alatt összesen 1440 millió koronát fektettek be a csatorna építésébe. Az újonnan alakult Panamátársaságnak aránylag olcsón sikerült az építési jogot megszereznie, mert míg az amerikai kormány 100 millió dollárt (500 millió koronát) kért, lealkudták 200 millió koronára.

Ezen füzet tartalma:

A földrengés tan mai állásáról. <i>Dr. Schafarzik Ferencztől</i> 41
A Szomáliai birodalma. <i>Dobsa Lászlótól.</i> 57
Néhány narkotikus növény szerepe a perzsáknál. <i>Mihalovits Bélától</i> ... 63
Társasági ülések 71
Rövid közlemények 73
I. Expedíciók. — II. Vegyesek.

Rendes tagokul megválasztottak:

Dr. Bátky Zsigmond r. tag ajánlására:

Dr. Seemayer Vilibald, m. nemz. museumi őr. Budapest.

Császár Ferencz rendes tag ajánlására:

Dr. Kléh László, ügyvéd. Budapest.

Gerster Béla alelnök ajánlására:

Brandner Arnold, m. kir. honv. őrnagy. Déva.

Dr. Wolfner Pál, ügyvédjelölt. Budapest.

Hopp Ferencz választm. tag ajánlására:

Laczkó Manó, kereskedő. Budapest.

Mössmer József, kereskedő. Budapest.

Nemeshegyi Béla, földbirtokos. Budapest.

Littke Aurél titkár ajánlására:

Faragó Vilmos, tanár. Budapest.

Dr. Lóczy Lajos tiszt. tag ajánlására:

Böckh Hugó, bányász. és erdész. akadémiai tanár. Selmeczbánya.

Pompéry Elemér választm. tag ajánlására:

Menczer Árpád, kir. szabadalmi bíró. Budapest.

Vitalis István r. tag ajánlására:

Pienczner Lajos, ág. ev. főgymnasiumi tanár. Szarvason.

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector :

Fülöp, Szász-Coburg-Góthai herceg.

A Társaság tiszti kara :

1902—1904-re.

ELNÖK :

Dr. ERÓDI BÉLA, kir. tanácsos, székes-
tővárosi kir. főigazgató.

ALELNÖKÖK :

GERSTER BÉLA, mérnök.

Dr. HAVASS REZSŐ, kir. tanácsos.

FŐTITKÁR :

BERECZ ANTAL, felsőbb leányiskolai
igazgató, ministeri biztos.

TITKÁR :

LITKE AURÉL, egyetemi gyakornok

VÁLASZTMÁNYI TAGOK :

A Budapesten lakó tiszt. elnökök, tiszt. és levelező tagok, továbbá

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tanár.

Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. tanácsos.

Biró Kálmán, honv. huszár ezredes.

Dr. Borbás Vincze, kir. egyet. tanár.

Dr. Brózik Karoly, főreáliskolai tanár.

Cholnoky Jenő, egyet. adjunctus.

Dr. Demkó Kálmán, főgymn. igazgató.

Farkasfalvy Imre, az orsz. stat. hiv. tisztv.

Glück Frigyes, szállodatulajdonos.

Gyöcky Aladár, az orsz. stat. hiv. beltagja.

Hahóthy Sándor, felsőbb leányisk. igazgató.

Hofer Károly, cz. főigazgató.

Hopp Ferencz, kereskedő.

Dr. Jankovich Béla, birtokos.

Dr. Lóczy Lajos, kir. egyetemi tanár.

Pompéry Elemér, szabadalmi bíró.

Dr. Schafarzik Ferencz, m. kir. főgeológus.

Schneider Janos, főreálisk. tanár.

Dr. Staub Mórincz, kir. tan., főgymn. tanár.

Szalay Péter, minist. tanácsos.

Dr. Thüring Gusztáv, a f. v. stat. hiv. igazg.

Wodianer Arthur, kir. tan. könyvkiadó.

A **Közleményekben** megjelenő czikkek tartalmáért a Társaság felelősséget nem vállal.

Kéziratok, reclamatiók, évdíjak és előfizetési pénzek a főtítkárhoz (Budapest, VI. ker. Izabella-útca 65. sz.) küldendők.

A Társaság könyv- és térképtára a Tars. hivatalos helyiségében (VI., Hunyady-tér 13—14. sz. földszint) van elhelyezve. A nagy szünidőt és ünnepeket kivéve ezen hivatal nyitva van minden hétfőn és pénteken d. u. 5—7-ig.

A Földrajzi Közlemények előfizetési ára 10 kor. — Könyvkereskedők 10% kedvezményben részesülnek.

Közleményeinkhez **csinos keménytáblákat** szállít 1 koronáért **Hirhager Károly** könyvkötő. Budapest, Nádor-útca.

Munkatársainkat s a felolvasókat kérjük, hogy a papírosnak csak egyik oldalára írjanak, s ott is elég széles margót hagyjanak; továbbá hogy czikkükhöz vagy felolvasásukhoz az Abrégé számára az egész czikknek körülbelül $\frac{1}{5}$ -öd részére szorított kivonatát is mellékeljék: **ellenkező esetben ezen kivonat a czikkért járó írói díj rovására fog elkészítettetni.** Nem eredeti közlemények (ideértendők a rövid közlemények is) tekintetbe csak úgy vehetők, ha a kéziratban azon forrás is meg van jelölve, melyből a közlemény merített. Kéziratot nem küldünk vissza.

Nyomatott Fritz Ármin könyvnyomdájában, Budapest, József-körút 9.

Kérelem a t. tagokhoz!

Azon nagy veszteség hatása alatt, melyet *Király Pálnak* a nagytudományú s a nevelés- és oktatásterén 35 évi működése alatt oly kiváló érdemeket szerzett tanárnak, társaságunk volt buzgó titkárának váratlan halála okozott, a Paedagogium tanártestülete elhatározta, hogy az érdemes tanár emlékét külsőkép is megőrökíti.

Felkérjük az igen tisztelt tagtársakat, méltóztassanak adakozásuk által a tervezett emlékmű létrejövését lehetővé tenni.

A Paedagogium tanárkara bárhonnán jövő adakozást arra fog fordítani, hogy az elhunyt tanár emlékét művészi emlékművel örökítse meg.

Az adakozások a Paedagogium igazgatóságához intézendők (Budapest, I., Győri-út.)

Rendes tagokul megválasztottak:

Berecz Antal főtitkár ajánlására:

1. M. kir. háromszögölő hivatal. Budapest.

Dr. Csánki Dezső r. tag ajánlására:

2. Komlósy Arthúr orsz. levéltári tisztviselő, Budapest.

Dr. Havass Rezső alelnök ajánlására:

3. Dr. Peregriny János, Budapest.
4. Dr. Serli Sándor, ügyvéd. Budapest.

Hopp Ferencz r. tag ajánlására:

5. Chmel Gusztáv, Budapest.
6. Dr. Delmár Emil, Budapest.
7. Kammer Ernő, Budapest.
8. Szinell János, Budapest.

Littke Aurél r. tag ajánlására:

9. Beluleszko Sándor, m. n. muzeumi segédőr. Budapest.
10. Győry Ella, Budapest.
11. Vezényi Árpád, a magy. ornithologiai központ assistense. Bpest.

Dr. Lóczy Lajos ajánlására:

12. Dr. Almássy György, Gráciban.

Dr. Schafarzik Ferencz ajánlására:

13. Dr. Bangha Aurél, m. kir. posta s távirdagyakornok. Budapest.

 Megjelent: *A Balaton-tónak és környékének részletes térképe.* (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 2 kor. 50 fill.)

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector :

Fülöp, Szász-Coburg-Góthai herczeg.

A Társaság tiszti kara :

1902—1904-re.

ELNÖK :

Dr. ERŐDI BÉLA, kir. tanácsos, székes-
fővárosi kir. főigazgató.

ALELNÖKÖK :

GERSTER BÉLA, mérnök.

Dr. HAVASS REZSŐ, kir. tanácsos.

FŐTITKÁR :

BERECZ ANTAL, felsőbb leányiskolai
igazgató, minisleri biztos.

TITKÁR :

LITKE AURÉL, egyetemi gyakornok

VÁLASZTMÁNYI TAGOK :

A Budapesten lakó tisztt. elnökök, tisztt. és levelező tagok, továbbá

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tanár.

Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. tanácsos.

Biró Kálmán, honv.-huszár ezredes.

Dr. Borbás Vincze, kir. egyet. tanár.

Dr. Brózik Károly, főrealiskolai tanár.

Cholnoky Jenő, egyet. adjunctus.

Dr. Demkó Kálmán, főgymn. igazgató.

Farkasfalvy Imre, az orsz. statist. hiv. tisztt.

Glück Frigyes, szállodatulajdonos.

György Aladár, az orsz. stat. hiv. belltagja.

Hahóthy Sándor, felsőbb leányisk. igazgató.

Hofer Károly, cz. főigazgató.

Hopp Ferencz, kereskedő.

Dr. Jankovich Béla, birtokos.

Dr. Lóczy Lajos, kir. egyetemi tanár.

Pompéry Elemér, szabadalmi bíró.

Dr. Schafarzik Ferencz, m. kir. főgeologus.

Schneider János, főrealisk. tanár.

Dr. Staub Móricz, kir. tan., főgymn. tanár.

Szalay Péter, minist. tanácsos.

Dr. Thirring Gusztáv, a f. v. stat. hivat. igazg.

Wodianer Arthur, kir. tan. könyvkiadó.

A **Közleményekben** megjelenő cikkek tartalmáért a Társaság felelősséget nem vállal.

Kéziratok, reclamatiók, évdíjak és előfizetési pénzek a főtítkárhoz (Budapest, VI. ker. Izabella-útcza 65. sz.) küldendők.

A Társaság könyv- és térképtára a Társ. hivatalos helyiségében (VI., Hunyady-tér 13—14. sz. földszint) van elhelyezve. A nagy szünetekben (VI., Hunyady-tér 13—14. sz. földszint) van elhelyezve. A nagy szüneteket kivéve ezen hivatal nyitva van minden hétfőn és pénteken d. u. 5—7-ig.

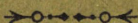
A Földrajzi Közlemények előfizetési ára 10 kor. — Könyvkereskedők 10% kedvezményben részesülnek.

Közleményeinkhez **csinos keménytáblákat** szállít 1 koronáért **Hirhager Károly** könyvkötő. Budapest, Nádor-útcza.

Munkatársainkat s a felolvasókat kérjük, hogy a papirosnak csak egyik oldalára írjanak, s ott is elég széles margót hagyjanak; továbbá hogy **ezikkükhöz** vagy felolvasásukhoz az **Abrégé** számára az egész cikknek körülbelül $\frac{1}{5}$ -öd részére szorított kivonatát is mellékeljék: **ellenkező esetben ezen kivonat a cikkért járó írói díj rovására fog elkészítettetni.** Nem eredeti közlemények (ideértendők a rövid közlemények is) tekintetbe csak úgy vehetők, ha a kéziratban azon forrás is meg van jelölve, melyből a közlemény merítettet. **Kéziratot nem küldünk vissza.**

Nyomatott Fritz Ármin könyvnyomdájában, Budapest, József-körút 9.

Előfizetési felhívás.

A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság.

IRTA: Dr. THIRRING GUSZTÁV

egyetemi magántanár, a fővárcsi statisztikai hivatal aligazgatója,
a magyar tudományos akadémia és a magyar földrajzi társaság levelező tagja.

Számos térképpel és grafikus melléklettel.

Irodalmunkban eddig hiányzott oly munka, mely a magyarországi kivándorlás összes mozgalmairól egységes áttekintő képet nyújtott volna. A sajtó alatt lévő munka a kivándorlás kérdését egész terjedelmében, történeti fejlődésében úgy mint mai alakulatában, okainak s következményeinek kifejtésével dolgozza fel s ekként az ez irányban irodalmunkban felismerhető hézagot kitölteni igyekszik.

A munka első részében a kivándorlás kérdésének jelentőségét tárgyalja társadalmi és állami szempontból s a kivándorlás megindulásának és történelmi fejlődésének képét vázolja.

Foglalkozik azután a kivándorlás statistikájával; kifejtván a kivándorlás megállapításának módszereit, a kivándorlás okozta népvészteséget tünteti fel s a rendelkezésre álló egész statisztikai apparatus segítségével a kivándorlás mérveit állapítja meg. Ezzel kapcsolatban kideríti a kivándorlás topografikus eloszlását, országrészenként és törvényhatóságokként kutatva a mozgalom keletkezését és kifejlődését.

Külön szakaszban adja a kivándorló néptömegek demografiáját, mély bepillantást engedve azon néprétegek életviszonyaiba, melyekből kivándorlóink kikerülnek.

Tüzetesen tárgyalja a kivándorlás általános és helyi okait, az anyaországra gyakorolt visszahatását s azt a nagy rombolást, mely nyomában mindenütt visszamarad.

A munka második főrésze a külföldön élő magyarok helyzetét veszi szemügyre. Támaszkodva a külföldi forrásmunkákra, országról országra haladva vizsgálja a külföldön élő véreink számát, társadalmi és gazdasági helyzetüket.

Végül a befejező rész kivándorlási politikánkról szól; fejtegeti teendőinket s eddigi tapasztalatainkból vonja le véggkövetkeztetéseit.

A szöveget mindenütt **táblázatok, térképek és grafikus rajzok** kísérik, melyek a vándorlások idő- és térbeli alakulásáról könnyen áttekinthető képet nyújtanak.

A munka — mintegy 20 ívnyi terjedelemben — a szerző kiadásában folyó évi május havában jelenik meg s az előfizetők bérmentve kapják kézhez.

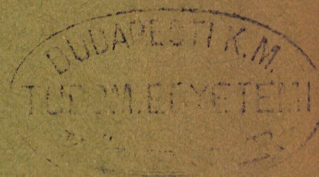
Előfizetési ára 4 korona, mely összeg a szerzőhöz — *Budapest, I., Karátsonyi-utca 15. szám* — küldendő.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

XXXI. KÖTET. — III.—IV. FÜZET.

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

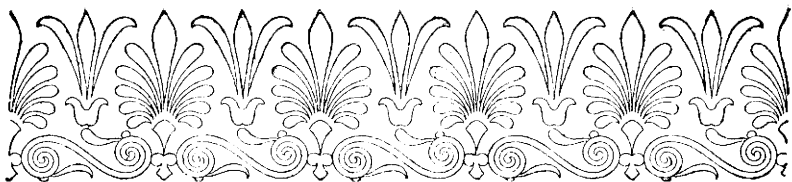
REDIGÉ PAR **ANTOINE BERECZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

III.—IV. FASCICULES.

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fait connaître en traduction française, allemande, anglaise ou italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

Magyar utazók Olaszországban a múlt század első felében.

(Felolvasatott az 1903. évi márczius hó 12-iki ülésen.)

Olaszország, mely a középkorban az európai hatalmi versengések játéklabdája, a renaissance idejében az újkori műveltség megindítója volt, a XIX. század folyamában vált szellemi értelemben az egész művelt világ közjává. Ennek a szellemi birtokbavételnek eszközei az irodalom, a sokszorosító művészek és az utazások voltak, melyek mindegyike a maga körében indítója is eredménye is volt azoknak a szellemi áramlatoknak, a melyek a múlt század első felében váltakozva jutottak uralomra Európában s egyaránt olaszországi forrásokból merítették erejük nagy részét: a classikai és a romantikai iránynak.

Olaszország volt a classicismus álmainak hona; sokkal inkább, mint Görögország, melyet kevesebben ismertek s a melynek területén a cultura folytonossága a középkorban egészen megszakadt. Már a XVIII. században Winckelmann művei közelebb hozták az európai művelt világ felfogásához Itália ókori műemlékeit; Barthelémy Anacharsisa fölkeltette általán az utazási vágyat; a század végén Goethe találta meg a varázskulcsot, mely az Alpokon túli népeknek a Hesperidák kertjét megnyitotta. Ő még egészen a classicismus szemüvegén nézi Olaszországot: antik világ és renaissance, — csak e kettő létezik számára; a mi ezek közé esik, az iránt érzéketlen. Később Madame de Staël Corinneja is segített Európa salonjaiban meghonosítani a classicismus hazája iránti rajongást. Lord Byron műveiben már a romantikai irány megjelenését látjuk; de ő is telve

van csodálattal Itália iránt; életének nagy részét ott töltötte, szenvedélyekkel teljes kalandjai legtöbbször ott élte át, művei nagy részének tárgyát onnan meríti; így ő is Olaszország cultusának apostolává lett. A classicismus hazáját lassankint olyannak kezdték fülismerni, a mely a romantikának is dúsan termő talaja; vajon mi táplálhatta volna hathatósabban ezt a szellemi irányt, mint az olasz városköztárságok középkori változatos élete, küzdelmei, versengései, cselszövényeinek emléke, a heves olasz vér fellobbanásai szerelemben, gyűlölségben és bosszúban? magának az egykorú Olaszországnak színgazdag népélete, a particularismus talajában jól megőrzött sajátosságai, rablótörténetei és örökös conspiratiói ellenállhatatlan ingerrel hatottak a regényességre hajló kedélyekre.

Az olasz irodalom is a XVIII. század végén s a XIX-iknek első felében nagy befolyást gyakorolt az európai szellemi élet minden terén; a költészetben Metastasio, Goldoni, Leopardi, Alfieri, Silvio Pellico és Alessandro Manzoni, a tudományos irodalomban Filangieri, Beccaria, Gioberti és Rosmini művei szereztek híveket az olasz szellemnek, míg ugyanabban az időben az olasz zene, főleg a dalművészet varázsa hódított mindenfelé, a sokszorosító művészetek megkezdődő fejlődése pedig Olaszország múkincseinek ismeretét terjesztette el mind szélesebb körökben.

A szellemi élet e jelenségei nyomában természetesen kifejlődött és mindinkább fokozódó vágy: Olaszországot láthatni, szemléletből megismerhetni, élvezhetni, az apennini félsziget sajátos viszonyai miatt éppen a XIX. század első másfél évtizedében csak vajmi csekély mértékben nyerhetett kielégítést. Az az egész korszak, a melyhez az I. Napoleon neve fűződik, Olaszországot s főleg annak éjszakai részét majdnem állandó véres harcok, vagy legalább a nagy átalakulásokkal járó rázkódtatások és forrongások színterévé tette. Napoleon az egész félszigetet a maga uralma alá hajtotta, a hatalmat azonban nagyjából csak közvetve, rokonai és teremtményei által gyakorolta, kiknek tartományait tetszése szerint cserélgette teljesen fölforgatván Olaszország territoriális viszonyait.

A bécsi congressus azután majdnem az egész vonalon visszaállította a régi állapotokat s határozatainak az osztrák fegyveres erő hamar érvényt is szerzett. 1815-ben, a mikor az európai útazók vándorlása Olaszország felé megint megindulhatott, Olaszország uralmi viszonyai eléggé tarka képet nyújtottak; Piemont és Genua a sardiniai királyé lett, Lombardia és a velencei tartomány Ausztriáé, Modena, Mirandola, Reggio, Massa és Carrara az osztrák Este-ház

souveränitása alatt állott, Parmát Mária Luiza, a detronisált császárné, Luccát pedig az ő kedvéért hercezségétől megfosztott parmai infanszó kapta; Toscanában megint a lotharingiai Habsburg-ház secundogeniturája jutott uralomra, a volt király, III. Ferdinand személyében; az olasz föld legnagyobb országa: Nápoly és Szicília királyi székeben restaurálták a Bourbon-házból való IV. Ferdinándot, I. Ferencz császár és magyar király sógorát s a pápai egyház-államot is majdnem csonkítatlanul állították vissza. Ez az állapot fennmaradt azon az egész korszakon át, melyről itt szólok; de fenntartása nem jelentette Olaszország megnyugvását. Nápolyban már 1820-ban lázadás tört ki a Bourbonok ellen; a párisi júliusi forradalom is 1830-ban visszhangot keltett olasz földön; 1846-tól kezdve pedig úgyszólván minden tartományban megfigyelhetők voltak a jelenségek, melyek a forradalmi szellem növekvéséről tanúskodtak míg aztán 48-ban megindult az áradat, a mely — bár nem mindjárt győzedelmeskedve — két évtized alatt minden idegen és particularistikus uralmat elsöpört Olaszország földjéről s megalkotta az egységes olasz nemzeti államot.

Az olasz politikai viszonyok fejlődésének ez a futólagos áttekintése is megjelöli már azt a különleges helyzetet, a melyet a mi magyar hazánk az osztrák birodalommal való összefüggése következtében a múlt század első felében Olaszországgal szemben elfoglalt s a mely e korszak olaszországi utazásainak történetében is világos kifejezésre jut.

Napoleon leveretése után Ausztria tűnik föl olasz földön annak a hatalomnak a szerepében, a mely uralmat gyakorol, trónokat oszt, a legitimitást védi, a forradalmakat elnyomja, minden nemzeti és egységi törekvésnek útjába áll. Ez gyűlöletes szerep volt ugyan, de mindenesetre olyan szerep, a mely Ausztriát s tehát Magyarországot is sokszoros összeköttetésbe, szoros viszonyba hozta Olaszországgal, s az osztrák befolyást ott érvényre emelte, az osztrák és magyar alattvalóknak ott bizonyos nemű pártfogást biztosított; e mellett különösen azért, hogy az osztrák seregek nagy részét állandóan olasz földön kellett tartani, számos magyar ember is jutott abba a helyzetbe, hogy fiatal éveit egy részét Olaszországban töltse, ezzel az országgal megismerkedjék, benyomásait, élményeit esetleg le is írja, oda későbbi éveiben visszavágyódjék s elbeszéléseivel másokban is fölkelte az érdeklődést, az amúgy is a természet és művészet csodáinak dicsőfényétől sugárzó ország iránt. Az osztrák katonai expedíciók egész Dél-Olaszországig kiterjedtek.

Az 1820-iki nápolyi lázadás elnyomására, a Bourbonok mindig ingadozó trónjának megerősítésére az 1821-iki laibachi congressustól Ausztria kapott megbízást; el is küldte seregét b. Frimont fővezérlete alatt, ki azután győzelme emlékére az androdoccoi hercegi czímet kapta; Nápolyt egész 1827-ig tartották az osztrák csapatok megszállva; a Vezuv 1822-iki nagymérvű kitörése után — melynek leírását három magyar szemtanútól bírjuk, ¹ — a megzavart közlekedést Pompeji és Salerno között osztrák-magyar útászok állították helyre s ugyanazok fejezték be a Murat Joachim királytól megkezdett gyönyörű Strada Nuova di Posilipot. Abban az időben a Róma és Nápoly közötti tengervidék úgy meg volt szállva osztrák csapatoktól s ezek között nagyszámú magyaroctól, hogy például Papp József utazó 1825-ben a Terracina-gaetai útvonalon az utazók biztonsága érdekében sűrűn fölállított őrsőkben magyar honfitársaira talál, velök idegen útítársai nagy gyönyörködésére magyarul beszél s mikor éjjel Nápolyhoz közelednek „a nápolyi olasz hadat lecsepűzött magyarságnak“ seregével találkozik, kik „az éjhez illő méltóságos csendességgel beszélnek a hét mogurok nyelvét.“ ²

Ezt a nápolyi expedíciót Kazinczy Ferencz a „Felső magyarországi Minervá“-ban ³ nem egész méltóan Nagy Lajosnak azzal a hadjáratával hasonlítja össze, melyre őt „eleink lekísérték Nápolyba, megbosszulni a testvérén elkövetett undok gyilkosságot s ismeretekkel meggazdagodva tértek vissza azon vidékekről, melyeknek lakosaira a Római nagyság maradványai jóltevőleg hatottanak“, s hozzáteszi, hogy „mi, kik emlékezünk az ötszáz esztendő előtt történetekre, nem fojthattuk el keblünkben azt a bizonyos reményig menő óhajtást, hogy odarendelt férfaink a szeretett hont Európának e legkiesebb táján sem feledik, hogy ők még ott is ennek fognak élni.“ Ez a remény annyiban mindenesetre teljesült, hogy — mint látni fogjuk — a nápolyi osztrák expedíció épen magyar részeseinek buzgalmából irodalmilag dúsan gyümölcsözött; mint a hogy egyáltalán az itt tárgyalt korszaknak Olaszországra vonatkozó magyar irodalmában a katonák és volt katonák igen előkelő és tiszteletreméltó helyet foglaltak el.

Magyar katonáink azonban nem csak ez által szereztek — a

¹ *Magyar Kurir* 1822. XLIV. és XLV. számában. „Társalkodó“ 1933. októb. 16 és 19-iki számában: *Vándor szünőrái* (B. Lakos János) Pest, 1839. II. 250. s köv. 1.

² „Hébe“ 1826-iki évfoly. „El Rómából Nápolyba.“ 61. 1.

³ 1826. évfolyam, deczemberi füzet, könyvismertetés.

mi szempontunkból — érdemeket olasz földön, hanem azzal is, hogy a kedvezőtlen viszonyok ellenére megalapítóivá lettek annak, az olaszokat a magyarokkal összefűző rokonszenvnek, melynek később mindkét fél oly fényes tanujelét adta. A fokozódó gyűlölet, melylyel ott a múlt században az osztrák uralom találkozott, legkevésbé érintette a magyar katonákat, s különösen a magyar huszárokat; ezek csodálat és szeretet tárgyai voltak az olaszok részéről,⁴ s egyes magyar főtisztek, mint Hrabovszky tábornok Bolognában,⁵ Mészáros Lázár ezredes — későbbi hadügyminiszter — Milanóban, emberséges és lovagias gondolkodásukért köztiszteletben állottak s jó emlékekben maradtak még akkor is, mikor már fegyvereiket az olaszokéval összemérni voltak kénytelenek.⁶

Habár — mint láttuk — Olaszország már a múlt század első felében lett az európai utazók kedvencz úti céljává, az ottani utazás a háború zajának lecsöndesedése után sem volt a mi mai fogalmaink szerint kényelmesnek és könnyűnek mondható, s ezt magyar utazóink legfőlegbe annyiban viselték el könnyebben, a mennyiben saját hazájukban sem voltak e tekintetben elkényeztetve.

Az utazásnak egy általános nehézsége az útlevelkényszer s az útlevel megszerzésének nehézsége volt; Trefort Ágoston,⁷ Szemere Bertalan⁸ elpanaszolták, hogy még a harminczas években is mily nehezen juthattak útlevelhez, a mi miatt rendszeren soká kellett Bécsben vesztegelni, rendkívüli pártfogásokat igénybe venni; Szemerét hazatérte után rendőri felügyelet alatt is tartották egy ideig. Olaszországot — bár nagy része a birodalomhoz tartozott — politikai szempontból különösen gyanus területnek tekintették az örökös forradalmi propaganda miatt, s az olaszokkal való szellemi közlekedést is mindenféleképen akadályozták.

Magát az Olaszországba való eljutást abban az időben, mikor még vasútak nem léteztek, a hajózás nem mindig rövidítette meg; a vitorlás kereskedelmi hajókkal az átkelés Triestből Anconába rendszeren három napra számították, de szélsénde beálltával az utazók néha két hétnél tovább vesztegeltek az istriai partoknál;⁹ Ná-

⁴ L. *Ország Antal* cikkét (Egy nap Milanóban.) a Honderü 1847. I. kötetéb. 355 l. *Novák Károly* cikkét (Lombardiai képek.) a „Társalkodó“ 1843. évfolyamában.

⁵ *Császár Ferencz*: Utazás Olaszországban. II. 239. l.

⁶ L. Mészáros Lázár emlékiratai stb. *Szokoly Viktortól*, 3 kötet.

⁷ Kisebb dolgozatok. Előszó, VII.

⁸ *Csengery Antal* Tört. tanulmányok. 217. l.

⁹ *Paget Jánosné* Wesselényi Polyxena: Olaszthoni és schweizi utazás. I. köt.

polyból Livornoba gyakran 8 napig tartott az út.¹⁰ A harminczas években kezdődött a gőzhajók rendes használata az adriai- és tyrrháni-tengeren s az olasz tavakon, de például Triest és Ancona közt a gőzhajó-közlekedés még a harminczas évek közepén sem volt rendszeresítve, oda tehát még ebben az időben is többnyire vitorlás hajót használtak az útasok. Ezek a hajók rendkívül fogytékosan voltak berendezve, s a tengeren való utazást ezenfölül még terhessé tette a vesztegzárak intézménye, melyben akkor az államok egészségügyi rendszetének minden bölcsessége összpontosult, s mely nem csak hogy temérdek fölösleges zaklatással járt, de sok esetben nem is bizonyult egyébnek, mint kedvező alkalomnak a zsarolásra.

Egyébiránt a szárazföldön való utazás sem volt sokkal kecsgetőbb; az első vasútak olasz földön, a XIX század negyvenes éveiben keletkeztek, és pedig Éjszak-Olaszország kisebb vonalain: a Como-, Monza-milanoi vonalon, melyet azután meghosszabbítottak Treviglio-Verona felé és Pádúa-Velence között, de előbb csak Mestréig; 1846-ban adták át a forgalomnak a vasúti hidat, mely most Velenczét a szárazfölddel összeköti,¹¹ addig a sziget városba Olaszország felől is csak bárkán lehetett eljutni. Abban az időben tehát, a melyről itt szólok, az útzók majdnem kizárólag a lovak- vagy öszvérektől vont különböző járóművekre voltak utalva: a két-, három- vagy négylovas postakocsikra, gyorskocsikra, mindenféle bérkocsikra, köztük kétkerekűekre is (seggione); kisebb kirándulásokat, hegyi útakat, többnyire gyalog tettek meg; a vagyonosabbak ló- vagy öszvérháton; Taormina és Messina között például a század huszas éveiben még egyáltalán csak öszvéreken lehetett közlekedni.¹² A távolságokat „posták“ szerint számították; egy posta Felső-Olaszországban rendszeren nyolcz mértföldnek felelt meg s egy mértföld 1852 méternek, tehát egy posta majdnem 15 kilométerrel egyenlősíthető.¹³ A Vetturinok, vagyis bérkocsisok rend-

¹⁰ Papp József: Tengeri utazás kis töredéke, Igaz S. Zsebkönyve 1821. kiad.

¹¹ L. Hrabovszki Dávid: Velencei Napló, Pesti Divatlap 1847. 23—26. sz.

¹² Le Comte Fedor de Karacsay: Manuel du Voyageur en Sicile, Paris 1826.

¹³ Turinból Genuába az út $2\frac{1}{4}$ postára oszlott, Genuából Milanóba $19\frac{1}{4}$ postára, Milanóból Bécsbe $62\frac{1}{2}$ postára, Velenczéből Milanóba 23 postára, Milanóból Bolognába $18\frac{1}{4}$ —24 postára, Velenczéből Tricsztbe $15\frac{1}{4}$ postára, Velenczéből Bolognába $13\frac{1}{2}$ postára, Bolognából Anconába $15\frac{3}{4}$ postára, Anconából Rómába, 24 postára, Bolognából Flórenczbe 9 postára, Flórenczből Rómába $27\frac{1}{2}$ postára, Rómából Nápolyba $20\frac{3}{4}$ postára, Nápolyból Reggióba $37\frac{1}{2}$ postára. (L. Artaria: Guida dei viaggiatori in Italia, 1834.)

szerint mint utazási vállalkozók szerepeltek, a kik a kialakított ár fejében útasaikat kötelesek voltak minden állomáson szállással és étellel is ellátni, de ennek fejében aztán az indulási és érkezési idő tekintetében korlátlanul zsarnokoskodtak felettök, s csak külön díjazásért voltak hajlandók engedményekre, s különben is kifogyhatatlanul furfangosak voltak úgy ők, mint a fogadósok vendégeik megsarczolásában.¹⁴ Habár az országutak már akkor is kitűnőek voltak Olaszország legtöbb részében, a mai utazó alig tudja elképzelni azokat a fáradaalmakat és kényelmetlenségeket, a melyekkel az ilyen napokig, sőt hetekig tartó, gyakran éjet-napot egybevető, majdnem szakadatlan kocsizás járt, a melynél gyakran egy nyolcz-ülésre berendezett kocsiban tizenkettőnek kellett helyet foglalnia, s melynél az utazók még a fedeles kocsiban is becsületesen megázhattak. A közlekedés e módja mellett például kora reggeltől késő estig kellett kocsizni, hogy az ember Páduából Vicenzába eljusson; Turinból Genuába az út a Ronco-n át gyorskocsival két napot és két éjet vett igénybe,¹⁵ az Ancona-római utat négy napra lehetett számítani — nagyobb félbeszakítás nélkül.¹⁶ Az az előnye azonban meg volt az utazás e régi módjának, hogy a kinek szervezete jól elbirta, az sokkal többet látott, tapasztalt útjában, mélyebben pillantott be az ország és a nép viszonyaiba, mint most, mikor a vasút a legnagyobb távolságokon átröpít s a fogadók teljesen nemzetközi jellegű berendezése mellett az utazás a legtöbbekre nézve valóságos panoráma-nézés, melynél a visszaemlékezésben a hely és a látott tárgy közötti összefüggésnek majdnem minden szála veszendőbe megy.

Az utazás kellemetlenségeinek sok egyéb nemét Olaszországban az akkori politikai, administratív és közbiztonsági viszonyok okozták. Az útlevelet majdnem minden városkapúnál elő kellett mutatni, gyakran a rendőrségnél jelentkezni, sok helyen, — kivált még a háború utáni években — az utazó csak meghatározott idejű tartózkodásra kaphatott rendőri engedélyt. Postakocsit még a harminczas években is csak rendőri igazolvány alapján lehetett kapni. Toscanában, a hol a kormányzat legjobb volt, még aránylag legtöbb a szabadság s a kormány maga igyekezett az idegeneket odavonni, természetesen a tartózkodás és közlekedés is legkellemesebbé volt tőve,

¹⁴ *Császár F.* id. műv. 2 köt. XVI. s köv. fej.

¹⁵ *Császár F.* idéz. műve 1 köt. XIII. fej.

¹⁶ *Szádeczky Lajos*; Berzeviczy Albert utazásai Budapest, 1889. 26 l.

de az olasz föld akkor annyi tartományra volt szabdalva, hogy pl. Genuától Pisáig az útas három önálló fejedelemség területét érintette s a határokon mindenütt megzaklatták a vám miatt, néhol valósággal megmotozták, a területenkint változó pénz-rendszerek pedig ép oly mértékben nehezítették meg az idegenek eligazodását, mint a mily mértékben könnyítették meg a bennszülöttekre nézve amazok kizsákmányolását. A mi végül a közbiztonsági állapotokat illeti, azok bizony még a század közepe felé is sok kifogás alá estek, úgy, hogy az utazók szükségesnek tartották pisztolyt és tört hordani maguknál. Majdnem minden utazónk megemlékszik rablási esetről és gyilkosságokról, melyekről hallott; egyik akasztófákat pillant meg, melyeket a haramiák ijesztésére állítottak fel az útfélen, másik egy kivégzett banditának koponyáját látja közszemlére kitéve; bizonyos útvonalokon — így a főkép veszélyesnek tartott Terracina-gaetain — az útasokat rendszeren katonák vagy carabinieriék kísérték oltalomképen. De másrészt tény az is, hogy utazóink egyike sem látott maga élő haramiát s egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a rablótörténetek híresztelésében sok volt a túlzás s talán a szándékos túlzás is, a mely arra látszott czélozni, hogy az útasok a fegyveres fedezetet igénybe vegyék, a mit természetesen meg is kellett fizetni.

Mindezek érthetővé teszik, hogy daczára a rajongásnak, melylyel a művelt körök nálunk is, mint Európa minden nemzeténél már a XIX. század elején emlegették Olaszországot s daczára a különleges helyzetnek, melyet ránk úgy mint Ausztriára nézve is az olasz területre vonatkozó birodalmi érdekek s különösen az ott szállásoló csapatok teremtettek, aránylag nem nagy azoknak száma, a kik már abban az időben tisztán tanulmány és élvezet czéljából keresték föl a szép Itáliát. Pulszky Ferencz a harminczas évekről találóan írja,¹⁷ hogy akkoriban „olasz utazás még nagyon ritka volt körünkben; a táblabíró nem igen ment ki külföldre, még csak fürdőbe sem, legfőlebb Bécsbe rándult föl hivatalt keresni vagy peres ügyet a cancelláriánál sürgetni; ha tovább utazott, egész életében beszélt külföldi kalandjairól“. Tehetséges, tudnivágyó és magukban nagyobbra való hivatást érző ifjak azonban már akkor is igyekeztek külföldi utazások útján tágítani szellemi látkörüket; már Kazinczy Ferencznek terve volt egy nagyobb külföldi utat tenni Német-, Francia- és Olaszországot beútatni, de Bécsnél s azután

¹⁷ Életem és korom. 1 kötet. 48 l.

később kufsteini börtönénél tovább nem jutott; pedig neki az útleírásokban különös gyönyörűsége telt, de ezt a hajlamát csak hazai útirajzokban elégíthette ki, a melyek egyáltalán nagy szerepet visznek ama korszak időszakai sajtójában, szintén annak tanúságaképen, mily kevés ember gondolt akkor a hazán kívüli utazásra; csak a negyvenes években válnak sűrűbbekké az oly közlemények, melyek a közönségben a külföldre való utazás vágyát látszanak felköltetni akarni. Szemere Bertalan nagy hatást ért el útirajzaival, melyek azonban Olaszországról nem szólnak, mert ő csak egyszer Chamounixba tett kirándulása alkalmával lépte át a sardiniai királyság határát. Gorove István, báró Eötvös József, Kubinyi Ágoston, Szalay László, Tóth Lőrincz is inkább más országokban jártak, Trefort is első útját Német- s Oroszországba tette, csak jóval később tért rá Itáliára is.

Ha olaszországi utazóink fölött akarunk szemlét tartani — természetyszerűen csak azokról szólhatván bővebben, kiknek utazása valami írott nyomot is hagyott hátra, — időrendben elsőként azokkal kell foglalkoznunk, kiket már a napoleoni háborúk alatt kötelességök vitt oda, de kik a legtöbb esetben nem csak a katona szemével nézték Olaszont.

Az elsők közt is legelső Kisfaludy Károly, a kinek már bátyja, Sándor az 1796-iki olasz háború részese, mutatott utat az Apenninek felé, bejárván „a sáros Mincio pázsitos partját“ s gyönyörködven az olasz „ver purpureum“-ban, míg Napoleon Iodii győzelme után francia fogságba került. Károly 1805-ben volt először olasz földön, 17 éves korában, mint katona, és pedig zászlótartó a 32-ik gyalogezrednél, melynek a Caldiero mellett Napoleon ellen kivívott győzelmében része volt. Egy a csatatéren írt „Hadi ének Olaszországban“, őrizi katonáskodása emlékét, benne lelkesíti „Hunniának rettentő bajvivóit“, hogy szálljanak szembe a „vérszomjuhozó despotának zsoldosi“-val:

„Mi Árpád szabad népei
 Mi bátran megütközünk,
 S régi vérünknek hívei,
 Vagy elesünk vagy győzünk.“

Valószínűleg kora fiatalságának ezek az emlékei vitték Kisfaludy Károlyt másodszor is Olaszországba, 1815 nyarán; ennek az útjának egyébiránt még más egész életére s általa irodalmunkra is kiható jelentősége van. Ő tudvalevőleg fiatal korában nem költői,

hanem művészi dicsőségről álmodozott, ideáljai Ráfael és Rubens voltak; nem is nyugodott, míg a művészet igaz honát különösen e czélből meg nem látogatta. Körülbelül egy esztendeig tartott vándorlása, melyről — fájdalom — sem leírást, sem naplójegyzetet nem bírunk, de még csak levelei sem maradtak fenn abból az időből. Valószínű, hogy nagyrészt gyalog járta be a klasszikus föld leg-szebb helyeit, sorra szemlélte híres műremekeit, s életrajzírójának föltevése szerint ecsete után élt, sőt keresetéből régi képeket is vásárolt;¹⁸ annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy épen Olaszország műremekeinek látása érlelte meg benne azt a meggyőződést, hogy belőle sohasem lesz alkotó művész, legfeljebb kenyérkereső mesterember. Ekképen bizonyos tekintetben olaszországi útjának köszönhetjük azt, hogy a festői pályával szakítva — költővé lett.

Azok között a magyar ifjak között, kik mint katonák kerültek abban az időben olasz földre, találjuk báró Jósika Miklóst is, a regényíró, ki mint dragonyos tiszt vett részt az 1813-iki hadjáratban, a Mincio melletti vallegioi csatában annyira kitűnt, hogy soron kívül főhadnagygyá léptették elő s már a következő évben kapitánynyá. Bejárván a bűvös Itáliát s a zord Karsztot, Bécsbe tért ezredéhez, épen a congressus idejében.

Ugyanakkor, vagyis 1814-ben egy más, magyar, főúri származású fiatal katonatiszt is lép először Olaszhon földjére, a ki hivatva volt, mint a haladás minden terén, úgy a haza szellemi és gazdasági érdekei javára értékesített külföldi utazások terén is úttörő és mintakép gyanánt tündökölni az új nemzedék előtt: Gróf Széchenyi István.

Katonai szolgálata vitte őt is első ízben az apennini félszigetre, 1814. tavaszán; Windischgrätz herczeg kíséretében kellett volna Sardiniába utaznia, az ottani király uralmának visszaállítása érdekében; ez azonban fölöslegessé vált s így Széchenyi is csak Genuáig jutott, azonban valószínű, hogy már ennek az első olaszországi tartózkodásának benyomásai indították rá, hogy még ugyanazon év őszén, midőn a világgal meghasonlott kedélyvel, a szerencsétlen ifjúkori szerelem sajnó sebével szívében szellemi „légváltozást“ ment keresni,¹⁹ útját megint Olaszország felé irányozta s ott is maradt egész a következő év (1815) nyaráig. Bár a megelőző évben szabadságot vett, 1815. tavaszán ismét katonai szolgálatot kellett telje-

¹⁸ *Bánóczy József* Kisfaludy Károly és művei. 1 köt. 141 l.

¹⁹ *Falk Miksa*: Sz. J. gróf és kora, 12. l.

sítenie és pedig ugyanazon Murat Joachim ellen, kinek udvara a megelőző télen oly megvetésreméltó színben tünt föl előtte, de kinek neje, a szép és eszes Karolina királynő valósággal elbájolta őt. A torentinói csatában, mely Murat ama szerencsétlen vállalkozásának, előbbi szövetségesével, Ausztriával szembeszállni, véget vetett, a fiatal magyar huszárcapitány fényesen kitűntette magát, kapott is érdemrendeket, de előmenetelben nem részesült.

Széchenyi, első rövid tartózkodását is beleszámítva, tulajdonképpen hat olaszországi utazást tett; a két elsőt — mint említettem — 1814. tavaszán és őszén, mely utóbbi átnyúlva 1815-bc, a hadjáratban való részvételében találja folytatását; a harmadikat 1817-ben, a mikor már tavasszal Olaszhonba jövén egész télig maradt ott, főleg Milanoban, ezredénél tartózkodva; 1818-ban is Olaszországban találjuk őt, a honnan — Flórenczet, Rómát meglátogatva — a nyár derekán Anconából hajón átmegy Törökországba, keleti útját megteendő; 1819-ben onnan visszatérve Malta szigetéről Sziciliába kel át, bejárja a szigetet, valószínűleg ismét Nápolyba tér, de útja befejezéséről adataink nincsenek. Végül 1825. nyarán Dél-Franciaországból jövet keresztülmegy Felső-Olaszországon s Velenczéből Triesztbe utazik.

Utazásai, tartózkodásai, katonai szolgálattételei alatt Széchenyi megjárta, sőt meg is lakta Olaszországnak majdnem minden részét, de legtöbbet kétségtelenül Nápolyban és Milanoban tartózkodott. A közönség előtt Zichy Antal közléseiből nagy részében ismeretes — bár egészében ma is csak kéziratban levő — naplója, úgy tárgyi mint személyi szempontból rendkívüli becsü és érdekű följegyzéseket tartalmaz olaszországi részében is, minden hézagai daczára. Lelki életének forrongásait, közéleti egyéniségének kialakulását látjuk benne, csodáljuk találó ítéletét, éles látását, gyors felfogását és eszmébőségét, megfigyeljük annak az elvének megvalósítását, melyet ő maga így fejez ki: „Elvül tűztem ki magamnak minden virágból, melyet útamban találok, mézet szívni, miután legtöbb virágom úgyis elhervadt már.²⁰ Külföldi utazásaira vonatkozó elhatározása egyúttal merész szembeszállás volt azzal a „Hitel“-ben is²¹ kigúnyolt felfogással, mely szerint „Extra Hungariam non est vita“, melyben ő hátramaradásunk egyik főokát látta; de mialatt utazásaiban számtalanszor fölsóhajtott hazánk akkori szegénysége, műveletlensége,

²⁰ *Gr. Sz. I. külföldi útirajzai és följegyzései.* Budapest, 1890. 185. 1.

²¹ 70 lap.

félszeg intézményei miatt, épen a világban járva szerette meg igazán fáját, érlelte meg önfeláldozó honfiúi elhatározásait, s nőtt olyan „erőssé, ki egész nemzetet hordoz szívében“.²³

Már első szabad akaratból tett olaszországi útja alkalmával, melyre — mint mondja — évek óta készült, „örvend e négy dolognak: levegő, nap melege, jó országút, gyors postalovak.“ De később a szél ellen való hajózás végtelenül untatja, a vesztegzár és vámvizsgálat bosszantásai kihozzák sodrából, olykor parancsolóan, sőt erőszakosan lép föl, a mi többnyire használ; még többet használ pénze, melylyel ugyancsak nem takarékoskodik; cselédekkel utazik, kocsikat visz magával, melyeket aztán keleti útja előtt Rómában elad; Bolognába menet kétszáz forintot oszt ki alamizsnaképen az éhező katonák között, kiknek látása megerősíti elhatározását, hogy megváljék ettől a hadseregtől. Még inkább felháborodik, mikor Páduában egy szökevény katonának borzasztó kivégzését nézi végig.

Általán az élénk, heves impressiók embere, a mint föllázad lelke a visszatetsző dolgok felett, ép oly elragadtatásba ejtik a természet és művészet szépségei. Az olaszokról nincs jó véleménye, Itáliát felséges országnak találja, ott szeretne lakni, de „mily aljas nép lakja“, miért nem lakják inkább angolok, francziák vagy németek? hideg veriték ül homlokára, ha elképzeli, hogy ő olasz volna! Nápoly vidékét leirhatatlanul szépnek találja, fölébe helyezi Konstantinápolynak; egyszer Girgentit mondja a legszebbnek és legmosolygóbbnak, mit életében látott, másszor a lombardiai tavak vidékét találja legkellemesebbnek; az Etna — szerinte — legszebb hegy a világon, nem nyugszik, míg meg nem mássza; az intensív természetélvezet vágya viszi rá, hogy a hol csak szerét teheti, a tengerben úszkáljon.

Olasz útja alatt szemlátomást fejlődik vele született művészeti érzéke; okulására s vázlatok készíttetése végett egy festőt is visz magával, Endert; buzgalommal és kitartással látogatja a gyűjteményeket, meglehetősen önálló és sokszor találó véleményt formál magának, s megütközik a sógra, IV. Ferdinánd látogatására Nápolyban időző Ferencz császár naivsága felett, ki a múzeumok fárasztó nézésére vonatkozólag, az ő bécsi tájszólásával azt mondja Széchenyinek: „Hier ist's doch besser als in Florenz, man wird ender fertig!“ Bár művészeti dolgokban ő is a kor áramlatát követi, s kissé egyoldalú a classicismus iránti előszeretében, elkerül sok túlzást,

²³ Hitel, 22. lap.

melybe kortársai estek. Az empire-korszak bálványát, Canovát, elfogulatlanul itéli meg, a római műtermében látottak elragadják, de azért az antikot mégis magasan fölébe helyezi az ő műveinek s a belvederei Apollot mondja a legszebb férfialaknak. Római látogatása alkalmával még él Canova, mikor utólszor időzik Velenczében, ott már ereklyeként őrzik az elhúnyt mester szívét. Az a vallomása, hogy nincs érzéke a régiségek iránt, inkább csak a középkor régi-ségeire vonatkozik, melyek közül még a velencei Szent-Márk templom sem tetszik neki, az antikot föltétlen tiszteletben tartja, Ráfaelt már Florenczben megszereti, Rómában csodálja; de legélénkebben mégis a modern művészet iránt érdeklődik; Thorwaldsennel, Ráfael Morghennel is megismerkedik, majdnem minden nevesebb művész műtermét meglátogatja, a magyar Ferencziben azonban — ki szintén Rómában dolgozik — semmi tehetséget sem vél föltalálni.²³

Mindenben mutatkozik törekvése: tökéletesen ismerni meg az országot, melyben jár; olaszul jól tud, szorgalmasan olvassa az olasz irodalmat, Petrarcat nem tudja élvezni, de Tassot kedvenczének, Alfierit bálványának mondja; Ferrarában meglátogatja Tasso állítólagos börtönét és megpihen az Ariosto székében. Neve, állása, szeretetreméltósága mindenütt módot nyújt neki a legelőkelőbb körökkel való érintkezésre, a viszonyok megismerésére s éles megfigyelésekre, melyeket tartózkodás nélkül jegyez föl naplójában. A bukófélben levő nápolyi udvart kigúnyolja, de a toscanai nagyherczegre is csipős megjegyzéseket tesz; Flórenczben barátságot köt a monarchia ottani követével, gr. Apponyi Antallal, kit nagyrabecsűl s megkedvel; Lombardiában azt találja, hogy az osztrák uralom még jobb sok másnál. Utolsó olaszországi útja alkalmával már egészen közigazdasági reformjainak eszmekörében él; tanulmányozza a szederfa-termelést és a selyemgyártást, részletes számításokat tesz és terveket készít a selyemtenyésztés meghonosítására birtokain.²⁴

A „legnagyobb magyar“ példáját az olaszországi utazások terén egyik elsőként egy szerény, ismeretlen ember követi, a kivel azonban Földrajzi Társaságunk már egyizben foglalkozott: Berzeviczy Albert Volstán, kinek az 1818—19. és 20. években Európa különböző országaiban tett utazásait Szádeczky Lajos ismertette a „Föld-

²³ Lásd Széchenyi római tartózkodására nézve: *Riedl F.* Magyarok Rómában. 35 s köv. l.

²⁴ Mindezekre nézve l. Széchenyi fentebb idézett utijegyzeteit és szintén Zichy Antal szerkesztésében, az académiától kiadott naplót.

rajzi Közlemények“ 1889. évi V. és VI. füzetében, mely tanulmány külön füzet alakjában is napvilágot látott.

Berzeviczy Albert Volstánt, ki atyám nagybátyja volt, gyermekkoromban még ismertem; magas korban — 84-ik évében — halt meg 1859-ben szülei házában Berzeviczén. Életszokásaiban a ridegségig egyszerű, mondhatni különcz, de felvilágosodott és humanus gondolkodású, széleskörű műveltséggel bíró ember volt; főkép a történeti és jogi ismeretekben hatolt mélyebbre s nagyon kedvelte a zenét, melylyel fiatal korában maga is foglalkozott. Legjobban jellemzi őt egyébiránt a tény, hogy köznemes és nem épen gazdag létére magát arra határozta, hogy akkor, a mikor az utazás nálunk igazán eseményszámba ment mindenkinél, majdnem egész Európát beútzazza s a nagyobb államok fővárosaiban huzamosabb ideig is tartózkodjék. Egyfolytában két teljes évet igénybe vett utazásából — melynek telegrammstilben tartott, de kimerítő naplója egy jókora füzetet tölt meg — három negyedévet szánt Olaszországnak, vagyis az 1818. szeptemberétől 1819. júniusáig terjedő időt, tehát akkor járt ott, a mikor a szép ország még sok sebtét viselte magán a majdnem 20 évig tartott háborús időnek. Ezeknek a háborúknak egy szomorú emléke volt a szívét legközelebről érintő ok is, mely őt Olaszországba vitte. Testvérbátyja, Berzeviczy Ezechiel mint kapitány az osztrák-magyar seregben az 1809. május 12-én Venzone mellett vívott véres csatában esett el; ugyanott temették is el s öcsse első állomásáról, Udinéből azért fordult mindjárt a Karni és cadorei havasok hegyszorosának nyílásában a Tagliamento mellett fekvő kis város felé, hogy ott síremléket állíttasson testvérének, melynek latin felírását közli naplójában.

Venzonéból Trevison át Velenczébe ment, onnan Paduába, Vicenzába, Caldieron át Veronába s úgy Mantuába. Cremonát meglátogatva Piacenzába jutott, onnan Parmába, Modenába és Bolognába. Innen az adriai tenger partja felé tart, Riminín át Anconába jut és Loretoha. Macerata—Tolentino—Foligno—Ternin át Rómába viszi útja, a hol a karácsonyt bevárja s kirándulásokat tesz. Terracina-Capuán át azután lemegy Nápolyba, honnan csak februárban tér vissza, a húsvétet ismét Rómában várandó be. Visszamenet Flórenczben időz, megnézi Luccát, Pisát, Livornot, Genuát, felrándul Turinba, aztán átmegy Milanoba, honnan Paviába és Monzába is ellátogat, s egy darabra a Lago Maggiore mentén haladva, a Simplonon át Svaiczba útzik.

Berzeviczynek ez az olaszországi útja kiterjedésére nézve

egyike a leghosszabbaknak, melyeket ebből az időből följegyezhetünk. Egész tartama alatt mindenütt főleg a magyar vonatkozások érdeklik őt; a könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban magyar vagy magyar vonatkozású könyvek, oklevelek, képek és érmek után kutat; a Velence melletti San Lasaro-szigeten nagy öröme egy Kővér nevű erdélyi magyar embert talál az apát személyében; mindenütt tudakozódik az osztrák-magyar csapatok viszonyai felől s két rokonát is sikerül föltalálnia Berzeviczy Kajetánt és Sándort, kiknek egyike Cremonában, másika Monzában szolgált akkor a seregnél. A mi uralkodó házunk tagjaival is összekerül; József nádor Rómában időzván, tiszteleg nála s az ő pártfogásával kap engedélyt a vatikáni levéltárban való kutatásra, de az engedély csak kivonatok, nem másolatok készítésére vonatkozik; a kivonatok, melyeket szerkeszt, be is mutatja a nádornak, ki azokról meglelégedéssel vesz tudomást. Ott léte alatt Ferencz császár és király is meglátogatja Rómát, a császárnéval, Metternich és Wrbná kíséretében; tiszteletére nagy ünnepélyeket rendeznek, egyízben a vatikáni díszehéden tizennyolcz uralkodó személy foglal helyet a pápa asztalánál. Az akkor uralkodó pápát (VII. Pius a Chiaramonti családból) is többízben látja, ünnepélyes felvonulások és istentiszteletek alkalmával, gyalog is Róma utczáin, látja a mindenfelé letérdeplő népet s a szent atya áldás-osztását. A nápolyi király is megjelenik Rómában, testvérével a lemondott spanyol királylyal s utóbb ugyanennek az exkirálynak nagy pompával rendezett temetését nézi végig Berzeviczy Nápolyban. Több fényes kilivilágítást is lát Rómában, továbbá a nagy karneváli futtatást a Corsón és egy másikat a Piazza Navonán. Parmába éppen akkor érkezik, mikor ott Mária Luizát, — kinek császárnői lakosztályát még változatlan állapotban látta Velenczében — mint parmai hercegnőt nagy örömríadallal fogadják; Milanoban egy katonai zászlószentelést ír le, melyen a viczekirály Rainer főherceg is jelen van s gróf Batthyány Antal fényes ebédet ad; Rómában léte alatt canónisálták püspökké Pyrker László kevéssel előbb kinevezett szepesi püspököt, későbbi velencei patriarchát és egri érseket.

A művészetek közül Berzeviczyt a zene érdekli legjobban; nagyobb városokban mindig meglátogatja a színházakat, különösen az operákat és baletteket s bíráló megjegyzéseket tesz naplójában; az egyházi zenét is szívesen fölkeresi, valamint a hangversenyeket; Rómában Paganini hegedűjátékában gyönyörködik. A képzőművészetekre nézve szűkebb szavú a napló, bár úgy látszik, hogy a jelesebb gyűjteményeket mind végig nézte; az épületek közül leg-

inkább a római Pantheon hatja meg; a Paolo fuori le mura még régi alakjában látja, mert csak 1823-ban égett le. A Ráfael Stanzáit minél gyakrabban látja, annál jobban élvezi; Páduában megfordul az arenában, de a Giotto festéseit, melyek még a harminczas évek útmutató-könyveiben sem szerepelnek, nem látta. Canova, Thorwaldsen műtermeibe ő is ellátogat, Ferenczivel is megismerkedik.

Mint utazó Berzeviczy megfigyel s naplójában röviden jellemez mindent; a mezőgazdaságot, szőlőtermelést és állattenyésztést, a népviseletet és népeletet s a jogintézményeket is. Rómában jelen van egy ítélethirdetésnél, mikor a pápától deportálásra változtatott halálos ítéletet mondanak több carbonari-társaságbeli összeesküvőre. Egy halálos ítélet és egy korbácsbüntetés végrehajtásának is szemtanúja. Mikor elhagyja az olasz földet, véleményét az olasz népről összefoglalja naplójában, s ez a vélemény épenséggel nem kedvező.

Az Igaz Sámuel szerkesztésében — később „Hébe“ cím alatt — megjelent „Zsebkönyv“²⁵ 1821., 1823. és 1826-iki köteteiben három, bár töredékes, de figyelmet érdemlő közlemény olvasható Papp Józseftől; a címhez tett megjegyzés szerint ezek egy „kézirásban levő olaszországi utazásból“ valók, az elsőnek címe: „Tengeri utazás kis töredéke és Livorno“, a másodiké: „Rómába való bevezetésből“ egy kis töredék, a harmadiké: „El Rómából Nápolyba“. Naivan és derűlten, néhol ötletesen és eredeti ítélettel s mindig zamatos magyarsággal ír a kevéssé ismert szerző; úgy látszik többszöri és kiterjedt olaszországi útjairól, melyeknek idejét csak az első közlemény jelöli meg, a Livornoba érkezés napját 1817. aug. 12-ére tevén. Nápoly—livornoi tengeri útja alatt, melyet egy csak katonákkal és ágyúkkal megrakott hajón tesz meg, Papp megfigyeli s leírja a vitorlakezelés módját s a hajójárás gyorsaságának mérését. Livornoban főképp egy osztrák főherczegnőnek, ki a braziliai trónörökös nejevé lett, elútazása érdekli őt, mely miatt akkor a toscanai nagyherczeg is Livornoban időzött; a hajót, mely a fejedelmi arát elszállítandó volt, Jupiterrel hasonlítja össze, ki hátán elvitte Európát. Azt találja, hogy a főherczegasszony „nagy visszaajándék Amerikának a kolompérért!“ Az olaszokon, mikor a fejedelmi vendégek tiszteletére rendezett ünneplést leírja, megjegyzi: „csak mindenben ott kell az olasznál lenni a Pajazzonak!“ A livornoiak azonban nagyon „pallérozottaknak“ tünnek föl előtte a „goromba“ nápolyiak után.

Róma jellemzését azzal kezdi meg, hogy az örök város tulaj-

²⁵ Az 1821-iki kiadás Bécsben Pichlernél, 1822.—26-iki Pesten Müller Józsefnél.

donképen a legnagyobb bűnök, kegyetlenségek, szörnyűségek emlékét őrzi s mégis kimondhatatlan vágy vonzotta ide, — miért? „mert iskolai neveltetése neki is, mint minden magyarnak inkább római, mint nemzeti volt. Többet vesződött Róma nyelvével, történetével, szokásaival mint önönmagáéival“. Bámúltatták vele Aeneast, de nem Árpádot, Numát, de nem Szent Istvánt, Julius Caesart, de nem Zrinyit, Augustust, de nem Mátyást, Camillust, — holott „a nagy Maria Theresia megmondhatná, ha végveszedelemben nem mind Camillusok voltak-e eleink? Azért van ez így, mert bár nekünk is voltak nagy embereink, de nem volt Liviusunk, nem volt Virgiliusunk. Pennára azért, kikarra termettek!... Az írók, képfaragók és festők azok, kik tovább adják a dicsőséget“. Rómáért lángolt, mikor ide elindult, mellette minden kicsinynek látszott: „a csuda Velence, a tudós Pádua, a költős Ferrara, a kövér Bologna, a szép Florenczia“, — azonban csalódás érte, különösen a sivár Campagna látására, a város látványa némileg kiengesztelte, bár mégsem találta oly dicsőnek, felségesnek mint előbb hitte. A nápolyi út leírásából kitűnik, hogy szerző a classikus világot jól ismeri, Horácztot alkalmoszerűen idézgeti, Cicero halála helyén a nagy rhetor végsorsát élénken jeleníti meg. Összehasonlítja a tengerparti vidék mezei jelenségeit a magyarországiakkal, még az ökör bősége is honára emlékezteti. Terracínában meghálván, holdvilágnál a tengerben fürdik; másnap mirtuserdőben jár, melyet ha hazájába varázsolhatna, „valamennyi hajadonunknak adna koszorúra valót belőle“. Hogy az útmenti őrökön magyar katonákat talált, már említettem; mikor kocsitengelye eltörik, azt is magyar katonák igazítják helyre, míg az olaszok Szent Annát hívogatják segítségül.

Ez a legutóbbi úti kaland már kétségkívül a Frimont alatt Nápolyba vezényelt csapatok ott létének idejében, tehát 1821. után történt. Utaltam már rá, hogy ez az expedíció dúsan termelt irodalmi gyümölcsöket. Az osztrák-magyar mérnök-kar egy kapitánya: agyagfalvi Goró Lajos, ki már 1822-ben leírta a Vesuv akkori kitörését a „Magyar Kurir“ két számában,²⁶ 1825-ben egy rendkívül díszes kiállítású, nagy folió-alakú, finom metszetekkel, tervrajzokkal és néhány könyomású képpel ellátott művet adott ki német nyelven Bécsben e cím alatt: „Wanderungen durch Pompeji“,²⁷ melyet kereszt. János osztrák főhercegnek ajánlott. Az előszóban elmondja,

²⁶ A tűzokádóhegy Vezuvius 1822. októberben tört. kirontásának körülállásos igaz leírása... Nápolyból októb. utolsó napján 1822. (XLIV. és XLV. szám.)

²⁷ Mürschner u. Jasper kiadása. (Nemzeti Muzeum Könyvtára.)

hogy szolgálata őt 1821-ben a Campania Felix-be vitte; ennek szépségei és nevezetességei között leginkább Pompeji vonta magára figyelmét, melynek fontosságát az ó-kor megismerése szempontjából méltatja. Megemlíti, hogy Hrabovszky főkvártély-mester és b. Frimont főparancsnok készséggel mozdították elő irodalmi törekvését, lehetővé tévén a pontos helyszíni mérések eszközését is. Elősorolja irodalmi forrásait és közli Campánia általános leírását s történeti ismertetését; azután jellemzi Pompeji fekvését s múltját, — pusztulását Plinius levelei nyomán adván elő, — végül fölfedeztetését a megelőző század második felében. Részletesen szól azután az akkor már feltárva volt utcák, sírok, házak, felírások, mosaikok és falfestésekről, Winckelmann műveinek s az ó-kori culturviszonyoknak teljes ismeretét árúlva el. A „Felső-magyarországi Minerva“ 1826-iki évfolyamában²⁸ nem kisebb ember, mint Kazinczy Ferencz, írt erről a műről rendkívül dicsérő ismertetést, állítván, hogy ez a mű a „kapitány Goró úr“ nevét végig az egész művelt Európán tisztelt névvé tette, s hozzáteszi: „Bár gazdagaink, kik költhetnek és szeretnek költeni, azt tennék, hogy e munkának minden vármegye bírná legalább egy nyomtatványát, s így ezen ismeretek azok között is elterjednének, a kik távolabb lagnak városainktól, s e rettenetes időkben egy könyvért 30 forintot nem adhatnak.“

A „Társalkodó“²⁹ is ismertette Goró könyvét, de sajnálatát fejezte ki, hogy a tudós világot érdeklő jeles mű magyar születésű kiadója nem nemzeti nyelvét választá annak kiadására s honfiainak dicsőségére.

A nemzeti nyelvnek ezt a szempontját figyelembe vette a Nápolyban állomásozott hadak egy másik magyar főtisztje, — akkor alezredes, később tábornok, — báró Lakos János, a kit a tud. akadémia is tiszteleti tagjai sorába emelt s kinek első nápolyi leveleit, melyeket a Hébe közölt 1823-ban, már Kazinczy is fölemlítette idézett ismertetésében. Már ezekben is feltűnik a hivatott írói tehetség, előadása szellemes s a mellett igénytelen a vélemény-nyilvánításban, irálya tiszta, síma és magyaros. Olaszországot a legszebb hazának mondja, melyet Isten Európában teremtett. Nápolyt és környékét szerinte a phantasia föl nem éri, azzal szemben minden leírás erőtlenné tesz. Jellemzi Nápoly legnevezetesebb épületeit és intézeteit; a múzeumot „tündérpalotá“-nak mondja, melyben „két

²⁸ Deczemberi füzet.

²⁹ 1832. november 7-iki szám.

élet fog kezét, mert a mi kétezer év előtt lenni megszűnt, (t. i. Pompeji és Herculánium), íme feltámad a régi sírjából és velünk él és élni fog, midőn mi mind porrá leendünk.“ Nápolyt akkor közel félmilliónyi nép lakta; a levélíró leírja az útczák zajos, mozgalmas életét, s kiemeli, hogy a kocsisok a sűrű forgalomban is vigyáznak a gyalogjárókra, nem úgy, mint Bécsben. A köznép a leírás szerint többnyire mezitláb járt, mindenféle színű ruhában, sapkában, turbánban; félmeztelen alakok is voltak láthatók. Szemben a királyi palotával akkor épült a Szent Ferencz temploma, félkörű oszlopcsarnokával; a farnesei bika antik márványcsoportja akkor még künn állott a szabadban, a Villa Reale (most Nazionale) közepén.

Ugyanez a Lakos János 1839-ben névtelenül egy könyvet adott ki „Vándor szűnőrái“ cím alatt.³⁰ Az első kötet, vagy inkább „rész“ külön címe: „Emlékezet Itáliára, valóság és költemény.“ Már ez a cím is elárúlja, hogy a szerzőnek valószínűleg Goethe „Wahrheit und Dichtung“-ja lebegett szemei előtt. A bevezetés elmondja, hogy fiatalkori emlékekkel van dolgunk, melyek Itália szelid és tiszta ege alatt születtek s melyeket az író hajlottabb korban állított össze az „Óriás hegyek lábainál“, a hová „a Nemere aljából lőketett.“ Ez az első rész Szekfalvy Lajosnak nevezett fiatal magyar tiszt szerelmi és hadi kalandjait mondja el, beleszöve az olasz életet, olasz-honi leírásokat s a napoleoni háborúk emlékeit, többnyire párbeszéd alakjában, néhol egész színdarabszerűen, a nélkül, hogy sejtelmünk lehetne róla, mennyi benne a valóság és mennyi a költemény. A második rész címe „Nápolyi levelek“, s a kezdet szerint e rész tulajdonképen a megelőző elbeszélés végén Nápolyba érkezett Szekfalvy leveleit tartalmazza; de lassankint a regényhős egészen a háttérbe vonul, s a levelek teljesen az útirajz formáját veszik föl és csatlakozva a Hébé-ben régebben megjelent közleményhez, élénk, mulattató, de egyúttal igen alapos és tanulságos modorban ismeretlik Nápolyt, környékét, a Vesuvot, melyen fönnjárt a szerző, Pompejit, a körülfekvő szigeteket. — Ischiát, mely akkor sokkal virulóbb és látogatottabb volt, mint most, jóval terjedelmesebben, mint Caprit, — és különösen érdeklően adják elő a Vesuv 1822-iki nagy kitérését s a kísérő és követő természeti jelenségeket, melyeknek Lakos is szemtanuja volt. Sokszor hivatkozik a szerző Seumére, Vasira, ellenben Madame de Staël leírásait megbízhatatlannak mondja; megjegyzi, hogy Pompeji romjaiból sokkal több volna már

³⁰ Két kötet, Pesten, Trattner Károlynál.

föltárva, ha ott is osztrák útászokat alkalmaztak volna. Figyelmet érdemel, hogy Lakos melegen védelmére kel bizonyos Galantinak, ki már akkor azt hirdette, hogy a Pompejiben kiasott régiségeket nem a nápolyi s egyéb múzeumokba kell szállítani, hanem ott, a hely színén kell megfelelő restauratiók mellett, lehetőleg a régi állapotokhoz híven, közszemlére tenni. Oly elv, melynek helyességét csak legújabban látták be s most már követik is.

Majdnem ugyanabban az időben Szicília is megtalálta a maga magyar ismertetőjét a gróf Karacsay Fedor személyében. Ez is katona, s később ismert nevű katonai és földrajzi író lett, mint tábornok, szervezője volt a perzsa hadseregnek. Hadi szolgálata nagy részét olasz földön töltötte, legutóbb Mantuában mint tэрparancsnok. Mint fiatal dsidás-tiszt, udvari szolgálatot is teljesített Mária Luiza excsászárnó kíséretében, s nyilván ebben az időszakban keletkezett francia nyelven írt „Manuel du Voyageur en Sicile“ című kis könyve, mely 1826-ban jelent meg Stuttgartban és Párisban,⁸¹ Szicília térképével. Kétségtelennek látszik, hogy az „Auguste Princesse,“ kinek kíséretében a szerző az előszó szerint Palermóban huzamosabban tartózkodott, Mária Luiza, akkori parmai hercegnő volt. Akkor papírra tett jegyzeteit dolgozta fel — mint mondja — e könyvecskében, melyet francia nyelven írt, bár ez nem anyanyelve, azért, mert ezt a nyelvet az utazók legtöbbje megérti. Célja az volt, hogy nélkülözhetővé tegye a fölötte terhes és megbízhatatlan „Cicerone“-k alkalmazását, s a kiterjedtebb olvasmányokat és kutatásokat is. Elmondja Szicília történetét, jellemzi az akkori politikai, adminisztratív és társadalmi állapotokat, azután szól egyenként a sziget különböző helyeiről, legterjedelmesebben Palermóról és környékéről, leírja az Etnát is és a közeli szigeteket. Dícséri a sicíliai nép jellemét: szerinte ott még a rablók is tiszteletben tartják a vendégszeretetet szent kötelességét, gyilkosokká csak a bosszú teszi az embereket, s bűneikben is van bizonyos nemes vonás.

1827. után egy felvidéki — és pedig ismét sárosmegyei — táblabíró, a ki magában régési hajlamokat érzett, útazta be Német-, Olasz- és Franciaországot, élvezte ott a képzőművészet remekeit, tanulmányozta a régiségeket s szerzeményeivel megalapította igen érdekes gyűjteményét. Fejérváry Gábor volt ez, a kinek útazásai felől, közvetlenül tőle, fájdalom, semmit sem tudunk, de tudjuk azt, hogy később mentora, útítársa, s a régészetbe és műtörténelembe

⁸¹ Cotta és Renouardnál. (A tud. akadémia könyvtárában.)

bevezetője lett unokaöccsének, Pulszky Ferencznek, a ki emlékirataiban³² neki is szerény emléket állított. Az Eperjesen letelepedett különcz, de nagy műveltségű öreg úr könyvtárában ismerkedett meg Pulszky a Winckelmann s a Visconti műveivel; már fölébredt benne a vágy Olaszországot láthatni, a mikor nagybátyja egy olasz út ígéréssel rávette, hogy görögül megtanuljon. Az akkor 19 éves Pulszky teljesítette a föltételt, s 1833. nyarán útnak indultak, harmadikül Hollender Leo, egy gazdag eperjesi kereskedő fia s szenvedélyes éremgyűjtő, csatlakozván hozzájuk. Münchenen és Tirolon át jutottak a Como-tóhoz, „Európa kertjébe“; itt Cadenabbiában megszállva, kirándulásokat tettek, s ha estve a kert narancsfái alatt ültek, a holdvilágban tündöklő tó partján, az ifjú Pulszky azt hitte, hogy tündérországból van. Bejárván Comót, Bresciát, Veronát, új eszmékör nyílt meg előtte; Páduában azonban nem állottak meg, mert Fejérváry nem szerette a trecentista művészetet, csak a XV-ik század végének s a XVI-ik elejének, vagyis a renaissance tulajdonképeni virágkorának alkotásait tudta élvezni. Maga Pulszky is, mint írja, akkor még tökéletes pogány volt, a plastikában mindent az antik mértékével mért, a képek közül is azokat tudta leginkább megérteni, melyek a II. Julius és X. Leo idejében jöttek létre, „mikor az egyház is pogánynya vált.“ Velence hatalmas, mélabús benyomást tett reá; azt találta, hogy a Doge-palota szabálytalan nagyszerűsége s régi műemlékei éles ellentétben állottak akkori lakóival, az osztrák tisztviselőkkel; néha, mint egy alvajáró, bolyongott a szűk utcákon, elmélyedve a köztársaság korába, míg a fehér egyenruha föl nem költötte álmaiból. Több azóta feloszlott vagy eladott velencei magángyűjtemény akkor még épségben állott fenn. A velencei festőiskola színbája nyitotta meg a Pulszky szeméit a festészet számára s a Bellini Madonnái a keresztény vallásos művészet számára. Bolognában a Michel-Angelo fiatalkori leggyöngédebb művét, az Arco di San Domenico térdelő kis angyalát megsókolta. Florenczben Michel-Angelo nagyszerűsége és tiszta szépsége uralkodtak lelkén; a galleriákban bolyongva, annyi új eszme kelt benne, hogy ismeretleneknek is, kikben műérzéklet gyanított, önkéntes ciceroneként magyarázta a műalkotásokat, míg Hollender azalatt inkább a népelet és színház iránt érdeklődött. Florenczből, hol sok művészzel s ezek között hazánkfiával, Markóval is megismerkedett, Cortonán és Perugián át Ternibe ment, s szeptember 7-én Rómába érkezett.

---

³² Életem és Korom. I. kötet.

Szíve dobogott, arca égett; mindjárt első nap látta a pápai udvar fölvonulását a „Maria del Popolo“-templom felé; az áldás-osztást oly meghatónak találta, hogy még a más vallású idegen is kénytelen volt átérezni a római egyház pompájának nagyszerű jelentőségét. A templomban látta az akkori pápa (XVI. Gergely a Cappellari családból) „jámbor arcát“, Bernetti, Fesch, Zurlan, Giustiniani, Doria és Odescalchi bíbornokokat. „Rómában — úgymond — még a legprózaibb embert is elfogja a régiségláz, hát még engem, ki életem egyik feladatául tűztem ki a műkincsek tanulmányozását. Reggeltől estig nem nyugodtam egy pillanatot, Nibby könyvével kezemben, vándoroltam az emlékek közt.“ A vatikáni könyvtárban megismerkedett Mezzofanti bíbornokkal, ki, a mint hallotta, hogy magyar, magyarul szólította meg, „igazi debreczeni zsíros kiejtéssel,“ melyet magyar huszártól tanult meg. Pulszky e tapasztalatával még úttörő, de a harminczas-negyvenes években utána következő magyar utazók mindegyike ugyanígy találkozik Mezzofanti bíbornokkal, — a kit, úgy látszik, múzeumi tárgyként mutogattak az idegeneknek — s ugyanily meglepetéssel hallja az ő huszáros magyar beszédjét. Pulszky bejárta Róma környékét is, Tivolit, Cicero Tusculumát, a katakombákat, a vízvezetéket, s mindent emlékezetébe véselt; Rómából Nápolyba utazott társaival, hol több kiváló tudóssal ismerkedett meg, a kik magyarázói voltak a múzeumokban s az ásátásoknál; bejárták Pompejít, Sorrentot, Salernot, Paestumot és Caprit is, s azután gőzhajón utaztak Livornoba, onnan pedig még egyszer Florenczbe, Bolognába és Velenczébe, a hol már a Pulszky műismerete alapján vették meg a Grimani-ról nevezett görög vázát, mely a Fejérváry, s később a Pulszky gyűjteményének gyöngye volt. Öt havi fáradalmas útja beteggé tette ugyan a fiatal tudóst, de mint kész archeologus tért róla haza, s a római régészeti társaság 20 éves korában levelező-tagjává választotta. 1845-ben azután Fejérváryval másodszer kereste föl Olaszországot; ezúttal Boehm Dániel, a bécsi pénzverő intézet tudós igazgatója csatlakozott hozzájuk, ki különösen a hamisítványok felismerése tekintetében szolgált útbaigazítással Pulszky-nak. Velenczében a rézmetszetek és véselt kövek, Rómában az etrusk diszedények, Nápolyban a bronzhamisítványok s a mesterséges patina nyújtották főtárgyát a tanulmányosásnak, mely a képek műtörténeti meghatározására is kiterjedt. Egyébiránt ezen az útján is négy hónapig élt Pulszky az olasz természet bájai közt a művészet varázsa alatt, nem hallva semmit sem politikáról, sem magyar országgyűlésről.

Ebben az időben már az erdélyi részekben is megnyilatkozott az érdeklődés az olaszországi utazások iránt, s megjelentek a kisebb-nagyobb olasz tárgyú útirajzok. A kolozsvári „Aglája“-almanach³³ közölt már 1830-ban két római levelet Herepei Gergelytől, melyeket inkább mint curiosumot kell fölemlítenem. A levélíró „édes Jósi“-jához intézi sorait, s bennök mint a temetkezési helyek specialistája, mutatja be magát. Szerinte a mai Róma egy pompás nagy temető, s ezért ő levelében csak két látványt örökít meg: egy „borzasztóan szép jelenést“ halottak estéjén a tiber-parti „S.-Maria della morte“-templom melletti temetőben, mely alkalmoszerű gyász-díszít ölt ilyenkor. Itt azt találja, hogy: „bölcsebb oskola a temetőnél nincsen.“ Mióta ott volt, úgy érzi, mintha jobbá lett volna, mintha forróbban szeretné embertársait. „Jósi“-ját különösen óhajtja látni, s ezzel zárja levelét: „Élj boldogul és szeress!“ A második látogatás a kapuczinusok ismert rémesen bizarr czintermének szól. Ennek látása után azt mondja: „Lehetnek szebb síremlékek és katakombák, de én azt hiszem, hogy lelket rázóbb, innepibb és talán czélarányosabb is a kapuczinusok temetkező helye Rómában. Ez szép! rettenetesen szép!“ S búcsúzásul így szól: „Én szörnyű különösen érzem magamat. Isten veled! nem sokára ölellek!“

A szintén Kolozsvárott megjelent Nemzeti Társalkodó 1838-iki évfolyama (7. és a következő számok) közölt 1835-ből keletkezett „Leveleket olasz földről“ Fábíán Dánieltől. Ezek írója csak Felső-Olaszországot járta be, mert a Széchenyi mintáját követve, meg akart győződni róla, hogy „magyar földön kívül is van élet.“ Már Triestből való átkelése Velenczébe a viharzó tenger miatt nagy bajjal járt, s mikor a szigetvárosból bárkán megy át Fusinába, megint zivatar támad; könyörög a matrózoknak, hogy forduljanak vissza, a miért kettős bért ígér; de azoknak „kebléből minden nemes érzés száműzve van,“ könyörtelenül viszik tovább, s ő félelmében egy sonettet ír a „Tűnő remény“-hez. Szerencsésen partra érvén, megesküszik, hogy többé hajóra nem ül! Az összes levelek meglehetősen naív felfogásra vallanak, s e mellett többnyire elégedetlen és zsémbes hangúak. Velenczében az opera szerez csalódást az írónak, az olasz színpad némely furcsasága, például az, hogy a sugó látható s a színpalak közül kinéznek a színészek, kihozza őt sodrából. Páduában — mint a legtöbb akkori útleíró — csak a Santot, a Salonet Livius szobrával s a híres Pedrocchi-kávéházat említi.

³³ 1830, 2 kötet (Nemzeti Múzeum könyvtára.)

Veronában terjedelmesen írja le az Arenát, Legnagoban, hol az Adigén átvezető híd Buda- és Pestre emlékezteti, érthetetlen okokból két hétig időz, míg Milanot csak futólag nézi meg, s nevezetességei közt első helyre teszi a circust; egyébiránt el van ragadtatva a dómtól is valamint a Malibran Mária énekétől a Scala-színházban. Mielőtt Milanot látná, Mantuát tartja az olasz városok között legfigyelemreméltóbbnak; itt ismerkedik meg Török Ignác útász-kapitánnyal, — a későbbi tábornokkal és aradi vértanúval, — a ki kiviszi őt a Virgilius születéshelyére, Pietotéba.

Ez idő tájt a pesti „Társalkodó“ is (1837-ben) hozott egy rövid útirajzot Velenczéből, vagy inkább a Velence melletti San Lasaro-szigetről s örmény kolostorából az akkor 20 éves Trefort Ágoston tollából.⁸⁴ Mint eperjesi jurátus, Trefort barátságot kötött Pulszky Ferenczczel, ki akkor éppen Olaszországba készült; ő is külföldre vágyott, mire főleg olvasmányai adták az indítást. Ő azonban éjszakkak fordult, s csak miután meglátogatta Némethon egyrészét, Moszkvát és Pétervárt, Svéd- és Dánországot, Angliát és Franciaországot, miután tehát 19—20 éves korában körüljárta majdnem egész Európát, került Dél-Franciaországból Genuába, onnan Milanoba s végül Velenczébe, hová 1837. január havában érkezett. Éjszaki útja leírását Trefort kiadta az Árvízkönyvben; Olaszországról a fennebb említett kis rajzon kívül egyebet nem írt, de hogy az ott is szerzett benyomások mily mélyrehatók voltak, azt tanúsította a mozgalom, melyet hazaérkezése után azonnal egy létesítendő „Műegylet“ érdekében indított,⁸⁵ a mivel alapvetője lett a képzőművészet társadalmi fölkarolásának, mint alapvetője lett később a képzőművészet kormányzati fejlesztésének. Később, a negyvenes években ismételten irányozta útját Olaszország felé, nászútja is az olasz tavakhoz vitte őt. 1845-ben sikerült teljesítenie régi vágyát s meglátni Rómát, közép és déli Olaszországot, Flórenczben megismerkedett ő is Markó Károly híres festő hazánkfiával s az ő tervével a magyar országház felépítésére nézve; ebben az ügyben cikket is írt, melyben kifejtett nézeteit később is fenntartotta.⁸⁶ Trefort mint utazót akkor is, később is az jellemezte, hogy minden utazásán nem csak élvezni, de tanulni is igyekezett s minden utazás

⁸⁴Megjelent a „Kisebb dolgozatok, írta: Trefort Ágoston“ című 1882-iki kiadványban is.

⁸⁵Lásd az erre vonatkozó cikket a fentebb idézett „kisebb dolgozatok“ 6. lapján.

⁸⁶Lásd a kisebb dolgozatok előszavát V—VI l.

szerzett benyomásait és tapasztalatait gyakorlatilag igyekezett a hazai közviszonyok javára értékesíteni.

Toldi Ferencznek a harminczas években tett olaszországi útjáról nincsenek adataink. 1836-ban járt olasz földön Zsedényi Ede is, aki útjának egy érdekes és rokonszenves epizódját beszélte el később barátainak.³⁷ Pompejiben járt egy spanyol és egy angol társaságában. A fórum úgy föllelkesítette a spanyolt, hogy egy emelt helyére lépve nagy tűzzel szavalt valamit spanyolul; utána az angol lépett ugyanoda s nagy phlegmával mondott el valamit angol nyelven. Zsedényit is készítették társai, hogy beszéljen a fórumon magyarul. Akkoriban írta Vörösmarty a „Szózat“-ot; Zsedényi elszavalta annak első néhány versszakát. Érezte saját megindulásán, hogy szépen szavalhatott; a köréje csoportosult munkások vállukra emelték s körülhordozták a fórumon. Egyszerre csak úgy érezte, hogy valaki a kezét csókolja meg s könnyek hullanak rá. Leszállván a vállakról egy öreg munkás magyar nyelven köszönte meg neki azt az örömet, hogy tőle magyar szót hallhatott. Egy magyar katona volt, a ki francia fogságba került s azután olasz földön maradt.

1840-ben Lonovics püspökkel Gróf Szécheny Antal utazott — mint huszonegy éves ifjú — első ízben Olaszországba, a hol hat hónapot töltött, bejárva Velenczét, Ferrarát, Bolognát, Loretot, Rómát, Nápolyt, Sienát, Flórenczet és Milanot. Rajongással kereste föl a művészeit remekeit s naplójában megpróbálta följegyezni rendkívül élénk benyomásait; de később elégedetlen lévén e följegyzések sentimentalismusával, elégette azokat.³⁸

A harminczas évek végétől kezdve már sűrűbben találkozunk Olaszországot járó magyar utazókkal, kiknek útirajzait vagy leveleit különböző folyóiratok tették közzé. Legnagyobb részök beéri azzal, hogy az osztrák uralom alatt álló lombard-velencei tartományokat járja be. Meglehetősen egyformaság mutatkozik abban, hogy mely helyeket keresik fel s azoknak mely nevezetességeire fektetik a súlyt. A Hírnök 1837-iki évfolyamában például³⁹ Peregriny Elek számol be egy útjáról, mely Velenczétől Milanoig terjedt. Célja úgy látszik főleg az iskolai intézmények tanulmányozása volt, s e

³⁷ Ezt az adalékot Szily Kálmán szives közlésének köszönhetem, ki azt 1863-ban hallotta Zsedényitől.

³⁸ *Thallóczy Lajos*: Gr. Szécheny Antal. Századok. 1901. évfoly. 302. 1.

³⁹ 45, 48 szám.

tekintetben nem sok épületeset tapasztalt. Egyébként igen rokon-szenvesen szól az olasz viszonyokról, s szembeszáll Nicolainak akkor nálunk is elterjedt művével, mely alkalmas volt az útzókat Olaszországból elriasztani. Részletesebben szól a közlekedési viszonyokról, dicsérve az olaszországi útzókat, ismerteti a pénzrendszereket, elismerőleg említi az olaszok szolgálatkészségét és sok hallott operaelőadásról tesz említést. Diskay Lajos a Hasznos Mulattató 1838-iki közleményei szerint⁴⁰ csak Velenczében járt. Dr. Zima János a „Regélő“-ben 1839-ben közölt „Útzási vázlatok“-ban⁴¹ ismerteti útzóját, mely Udine, Venzone, Treviso, Velence és Pádua között mozgott. Novák Károly a „Társalkodó“ 1843-iki évfolyamában „Lombardiai képek“ cím alatt nyolcz fejezetből álló útzóját tett közzé, mely Velenczéből indul ki s a Como-tónál végződik, a honnan a szerző Tirolba ment át. Elmondja, hogy mikor Ferencz császár kevéssel előbb Pádúában járt, tiszteletére a Palazzo della Ragione óriás termét, az ú. n. Salonét télikertté alakították át. Vicenzáról szólva főlemlíti, hogy Velo gróf egymaga 40.000 pengő forintot adott a Palladio síremlékére s hozzáteszi: „Néhány ily Velot adjon az ég édes hazámnak s lesz Mátyásnak szobra, lesznek dicső férfainknak fényes emlékoszlopai.“ Ott akkor mindenütt magyar katonák szállásoltak, a pesti újonczokat Vicenzában találta; úgy tapasztalta, hogy, bár kedvelik őket, nem tudnak ottani helyzetökkel megbarátkozni, főkép magyar étel és ital után sóvárognak. Peschiera várát megnézi, Sermione félszigeténél megemlékszik Catullusról; Milanóban a dómon 120 tornyocskát számlál össze, — általán mindenütt szereti a számokat és méreteket is regisztrálni, — de jelezni igyekszik a társadalmi életet és népviseletet is. A Teatro della Scalát nevezi Milano valódi főtemplomának; megemlékszik az Arco del Sempione-ról is, mely akkor még Ferencz császárra és Rajner főherczgre emlékeztető felírást viselt homlokán.

Hrabovszky Dávid tanár, egy ismertebb útzó a „Pesti Divatlap“ 1846-iki és 1847-iki évfolyamában⁴² adta ki 1845. és 1846-iki velencei látogatásainak naplóját. Elragadtatással szól a Tizian Mártir Péter meggyilkoltatását ábrázoló képéről a Giovanni-Paolo templomban, mely néhány évtizeddel később tűzvész alkalmával elégett, úgy, hogy mi már csak másolatait ismerjük. Összehasonlító számítást tesz a városok akkori házszámaira nézve; Velen-

⁴⁰ 48 s köv. számok.

⁴¹ I. köt. 164. s köv. lapok.

⁴² 1846: 29, 31, 34, 36, 38, 38 számok és 1847: 23—26 számok.

czőnek akkor állítólag 29.103 háza volt, Pestnek pedig csak 6000 s ez utóbbi számra megjegyzi, hogy e házaknak fele oly apró, a minő Velenczében csak igen kevés található. Megcsodálja a Szent Márk-tér gázvilágítását. A Frari-templomban Ferencz császár rendeletére akkor készült a Tizian síremléke; feltűnő, hogy sem e templom Bellini-madonnáját, sem a Maria Formosa Palma-féle Szent Borbáláját nem említi, a mi az akkori úti kézikönyvek hiányosságának tulajdonítható. A Lagunakon átvezető vasúti hidat első látogatásakor épülni látja, mikor másodszer van ott, a hid már kész, ő az első egyike, kik rálépnek s elgondolja, hogy ime Velence, mely másfélezer évig sziget volt, most megszűnt az lenni. Meglátogatja Murano üvegyárait is, de az üvegszál fonása neki nem tetszik, mert az kivetkőztetése az anyagnak a maga valódi természetéből. Fölemlíthetem még itt Ország Antal egy cikkét a „Honderűben“,⁴³ mely egy milanoi látogatásról szólva leírja a magyar huszárok gyakorlatát a Piazza d' Armin és több rokonszeűves vonást jegyez föl parancsnokukról, Mészáros Lázár ezredesről; továbbá „Rádi“ cikkeit a „Hölgyfutár“-ban,⁴⁴ melyek „Úti képek“ Olaszhonból“ cím alatt Treviso, Mestre, Velence, Verona és Brescia leírásait adják.

A negyvenes évek olaszországi útirajz-irodalmának különösen figyelemreméltó jelensége két magyar főrangú hölgy könyve; az egyik két kötetes mű 1842-ből, ily cím alatt: „Olaszthoni és svájci utazás“⁴⁵ szerzője: Paget Jánosné Wesselényi Polyxena bárónő, a nagy Wesselényi Miklós unokatestvére. A másik német és magyar nyelven jelent meg 1843-ban; a német eredeti ily cím alatt: „Tagebuch einer überzähligen Ausschussfrau auf einer Reise nach Italien.“⁴⁶ A nem épen vaskos könyv címlapja mellett egy kisededővodát és egy kórházat ábrázoló kép látható, mert tiszta jövedelme az abaújmegyei kisededővoda és kórház javára volt szánva; szerzője: gróf Csáky Antalné báró Vécsey Anna.

A Paget Jánosné utazása egyike a leghosszabbaknak, melyekről irodalmi adataink vannak; 1835-ben tette meg s bár csak januártól július második feléig tartott, — a mi az akkori utazási viszonyok mellett épen séggel nem volt sok idő, — a könyv írója megjárta

⁴³ 1847. évf. 1 köt. 355 l.

⁴⁴ 1852. évf. 74 s köv. számai (a cikkek 1849–50-ből vannak keltezve.)

⁴⁵ Kolozsvárott, a kir. Lyceum betűivel. Néhány mutatvány már a Nemz. Tarsalkodó 1841-iki 13-ik s köv. számaiban jelent meg.

⁴⁶ Pest, Geibel Károlynál.

ez alatt Anconát — hová Triestből hajón jutott, — Loretot, Spoleto, Ternit, farsangolt Rómában, a hol a husvétii ünnepeket is bevárta, kirándult Tivoliba, Albanoba, lement Nápolyba, onnan Pozzuoliba, föl a Vezuvra, Pompejibe, Salernoba és Paestumba; visszatérván Rómába, felútaozott Perugián át Florenczbe, hol résztvett a tavaszi inultságok és ünnepélyekben, kirándulásokat tett, azután meglátogatva Bolognát, Modenát, Parmát, Milanonak vette útját, hol hosszasan időzvé, Monzába és a Como-tóhoz ment s ott lépte át a svájczii határt.

Az útleírás, mely a maga idejében Erdélyben elterjedt és kedvelt olvasmány volt, őszinte, szókimondó, élénk és lelkes, minden affectátiótól ment megnyilatkozása egy eszes és művelt nőnek, a ki egészen nő, nemének minden jelességeivel és gyöngéivel, a nélkül, hogy szégyelné vagy leplezné ez utóbbiakat. Tartózkodás nélkül elárúlja, hogy voltak perczei, mikor a florenczii kalapok jobban érdekelték minden „Belle arti“-nál s a római előkelő társaság gyarlóságainak feltárására, a florenczii chronique scandalleuse elmesélésére, ismeretlen egyéniségek élettörténetének részleteire háromszor annyi időt és tért fordít, mint a művészeti és történeti nevezetességek méltatására. Mindenütt a kiváló nők emléke iránt érdeklődik, hisz „neme felsőbb elhivattatásába“, fölényt vél érczni a duchessák és principessák fölött, de nyíltan bevallja, hogy a Péter-templom megnézését a sok estély és tánczmultság miatt halasztotta, beavat ruhatárának titkaiba és azt sem hallgatja el, hogy bosszantotta az a rendőri pedanteria, a melylyel érkezésekor minden fogadóban kora fölől is megkérdezték.

Rangja, összeköttetései, vagyona nem csak arra képesítik, hogy az utazók legraffináltabb kedvteléseit is megszerezze magának, — így a Vatikán antikmúzeumának fáklyafénynél való megtékinését s a Sagre Grotte meglátogatását, egy improvisator külön felléptetését, — de a legelőkelőbb körökkel is hozzák mindenütt összeköttetésbe; kihallgatást kap a pápánál, a mi némi nyugtalanságot okoz neki, mert erős protestáns létére sem a láb- sem a kézcsókra nem akarja magát rászánni s szerencsésen el is kerül; Flórenczben bemutatják a nagyherczegnek és ismételve látogatást tesz az ott lakó Bonaparte Lajosnál, a már köszvényes, öreg hollandi exkirálynál, ki egy szeretetreméltóságában is szájalmas bukott nagyság benyomását teszi rá. Mezzofantit természetesen ő sem kerül el s megajándékozza unokabátyja, Wesselényi Miklós könyvével a „Balítéleték“-kel; általan, a Wesselényi névre való büszkeségét nem leplezi,

s hogy mint e nemzetség tagja, jó honleány is, azt a maga módja szerint azzal igazolja, hogy mikor a hazai politikai viszonyok rosszra fordulásáról értesül, lemond rögtön egy bárról s néhány napra magába zárkózva sír hona sorsa felett. Sírva fakad Salernóban is, a hol megszállja a honvágy.

Erős fajszeretete nem gátolja honfitársai hibáinak felismerésében; habár az olaszokat általán meglehetősen nyomorúlt népnek tartja, irigylil velök született érzéköket a művészet iránt, melyet nélkülözünk mi, kiknél a szépnek szeretete csak „tudomány-nevelte szokás”. Hogy nála nem egészen így van, azt nem csak ő szereti hinni, de néhol a művészetre vonatkozó, bár szűkre szabott megjegyzései is igazolják. Igaz, hogy Ciceronéi vastag tévedésekbe ejtik, de természetes érzéke és művelt ízlése többnyire útat tör magának s néhol egészen önálló és jó ítélethez juttatja.

Gróf Csáky Antalné útja Triesztból szárazföldön Udine-Trevison át Velenczébe irányult, onnan Pádua Ferrarán át Bolognába, továbbá Flórenczbe utazott; Luccán, Pisán, Livornon és Carrarán át Genuába jutott, Novi, Pavián át érte el Milanot s meglátogatván a Lago Maggioret és a Como-tavat, a Stelvio-szoroson kelt át Tirolba. Könyve valóságos napló, annak minden közvetlenségével és rendszertelenségével; leírása — valószínűleg úgy a mint esténként papírra vetette, — néhol kellemes, élczes csevegéssé bővül, sűrűn közbeszótt francia mondatokkal, néhol rövid, száraz megjegyzésekből áll; helyenként — egész Baedekerszerűen — még a fogaló ajánlatos voltáról s a látott dolgok méreteiről is megemlékszik. Míg Pagetné úti naplója egy mulatni szerető, ünnepeelt fiatal nő visszaemlékezéseit tartalmazza, itt egy hajlott korú hölgyvel van dolgunk, kinek törődött testét a szellem üdesége tartja fenn s ki följegyzéseinél valószínűleg arra gondol, hogy otthoni kedveseinek minél hivebben tudja majd a látottakat és tapasztaltakat elmesélni. Az előszó különben elárúlja, hogy útijegyzeteit Pichler Karolina írónővel közölte s annak bátorítására adta ki. Csákyne mindig Bécsre gondol, mindent bécsi mértékkel mér s az ottani viszonyokat rendszeren minden más fölé helyezi; a művészetben inkább az értékes és ritka anyag, mint a külalak aesthetikai szépsége érdekli; a plastika iránt meglehetősen közönyös, a festészet sokkal inkább vonzza s leginkább a természet szépségei. Tőle megtudjuk, hogy Velence műkincsei conserválása érdekében az osztrák uralom korában sokat tett egy Benyiczky nevű magyar ember; továbbá, hogy Markó festő, kit Pulszky még Flórenczben, Pagetné pedig

Rómában talált, az ő idejében Pisában volt letelepedve, a hol jól ment a dolga. Útirajzait a megelőzőktől megkülönbözteti az, hogy leírja a művészek életét Carrarában, az olasz tavak szép vidékét s különösen a Borromeo-szigeteket és részletes leírását adja a Monzában őrzött lombard vas-koronának.

A műalkat magasabb igényeinek igyekszik megfelelni a Császár Ferencz „Útazás Olaszországban“ című két kötetes műve, melyet 1844-ben adott ki⁴⁷ s gróf Nádasdy Lipótnénak ajánlott, ezzel is jelezvén — a mit előszava is kifejez, — hogy munkáját főkép a hölgyközönség olvasmányául szánta; a magyar nőknek az előszóban figyelmébe ajánlja, hogy az olasz nők ajkain mindenütt nemzeti nyelvök hangzik s hogy ugyanezt lehetne magyar hölgyeinktől is elvárni.

Császár Ferencz nem népszerű alakja irodalmunknak; abban a kiméletlen harcban, melyet ő és Petrichevich Horváth Lázár a „Honderűben“ folytattak Petőfi ellen az ő költeményeinek állítólagos nyersesége és póriassága miatt, a magyar irodalom és közvélemény s mondhatni az egész művelt világ is velök szemben foglalt állást; ez is egyik oka lehetett annak, hogy művei oly hamar mentek feledésbe. Olasz útirajzait eléggé gondos tanulmánynyal írta s azzal az igyekezettel, hogy lehetőleg teljes egészét nyújtson, miközben mindig főfigyelmet fordít a magyar vonatkozásokra, a honi viszonyokkal való összehasonlításra s úgy a haza szeretetének melegségében mint hibáink és hátramaradottságunk jóakarátú ostorozásában lelkes magyarnak bizonyul. Útazása, melyet még 1839-ben tett meg, nem terjedvén messzire — dél felé csak Bolognáig és Flórenczig hatolt, — bő leírása a látott helyekre nézve mindenestre a legtöbb ismertetési anyagot nyújtja az egykorú útirajzok között s az útazás viszonyaira is éles világot vet, sőt helyenkint terjengővé lesz és fölösleges részleteket és kitéréseket is felölel. Földrajzi szempontból érdekes, hogy Császár velencei időzése alkalmával (1839 december) a várost annyira elöntötte a tenger vize, hogy a Szent Márk-téren csolnakázni lehetett. Habár Császár mindig igen szerényen nyilatkozik a saját művészettörténeti illetékeségéről, mégis főfeladatául úgy látszik a művészet ismertetését tekintette. Szembetűnő, hogy e téren a munka elején mozog legbizonytalanabbul; módszere az lévén, hogy minden városban, melybe érkezik, legelőször is egy helyismertető könyvet olvas el, így lassan-

⁴⁷ Budán a m. k. egyetem betűivel.

kint látköre tágul, ítélete biztosabbá lesz s kevesebb hibába esik. Teljesen félszeg példái a Michel-Angelo megítélésében, kinek római műveit úgy látszik még reproductiókban sem látta; egyéb tévedéseinek okai nagyrészt a műtörténeti ismeretek akkori általános állásában s abban az uralkodó felfogásban keresendők, mely az ő idejebeli utazók mindegyikénél észlelhető. Ma például érthetetlennek látszik az, hogy valaki Flórenczben időz, Flórenczről leírást ad és a Fra Angelico, Botticelli, Filippino Lippi, Lorenzo Credi neveit még csak tollára sem veszi; a primitiveknek ez a teljes elhanyagolása s viszont a Guercinok, Domenichinok, Carraccik, Salvatore Rosák, Carlo Dolcik kritikátlan fölmagasztalása, a modernek közt Canova istenítése uralkodó vonása az akkori aesthetikai felfogásnak, melytől egy utazónk sem tudott szabadúlni s melyet annál kevesebb van okunk zokon venni, minél inkább tapasztaljuk ma is ezen a téren a más irányú túlzásokat és majdnem évadonként változó divatokat.

Az olaszországi utazók különleges típusát képviseli Ranolder János, — előbb „egyetemi tanító“, majd pécsi kanonok s később veszprémi püspök⁴⁸ — kihez hozzásorolhatjuk Somogyi Alojzot is;⁴⁹ ezeknek úti célját benyomásait és útleírásait a katolikus híveknek — s különösen egyházi férfiaknak — vallásos fölfogása és buzgalma határozza meg. A végcél mindig Róma, a kereszténység legmagasztosabb emlékeinek tárháza, az apostolok utódjának székhelye; az egyházi ünnepélyek s a fogadtatás a pápánál szoktak az ily zarándokút-leírásoknak is kimagasló fénypontjai lenni. De Ranolder például nagy utat is tett, bejárta Közép- és Nyugat-Európát s Franciaországból jut olasz földre, egyenesen a Lago Maggiorehez, a hol borromeoi Szent Károly emlékei lelkesítik, az ő nyomdokait keresi Milanoban is és Pavia környékén: Turinban, Rómában a jezsuita-convictus szervezete, tanrendszere érdekli. Mikor az a levele, melyben beszélgetését XVI. Gergely pápával írja le, a „Religio és Nevelés“-ben megjelent, a pápa már halott volt s helyét az a IX. Pius volt elfoglalandó, a kinek uralkodása alatt a pápai Róma oly nagy változásnak nézett eléje.

A mult század közepén a magyar és az olasz földön egyaránt a turistaság hol kedélyes, hol oktató vagy rajongó hangja a forrada-

⁴⁸ „Utazási Vázlatok“ a *Religió és Nevelés* 1843, 44 és 46-iki évfolyamaiban.

⁴⁹ „Egy keresztény vándor naplójából“ a *Religió és Nevelés* 1846-iki évfolyamában, S. Aloiz név alatt.

lom zajába merült el. Mikor ez a zaj lecsendesült, porba hullott hazánk tájáról megint sokakat látunk a szép Itália felé vándorolni; de ezek nem utazók, kik okólni, üdülni, lelkesedni mennek a Hesperidák újkori kertjébe, hanem bujdosók és száműzöttek, a kik nem az „Italiam petimus“, hanem a „Patriam fugimus“ jelszava alatt kelnek át a tengeren vagy a havasokon. Később mások követik őket; rajongó, kalandvágyó ifjak és merész szabadságharczosok, a kik, mint a Petőfiről hirdetett világszabadság bajnokai, mennek küzdeni más nemzet egységeért és függetlenségeért, mikor a mienk kivívásának órája még nem ütött. Ezek a magyar vándorok: az emigránsok és önkéntes szabadságharczosok fűzték mind szorosabbra a rokonszenv és barátság régi kötelékeit a magyar és olasz nép között, mely viszony remélhetőleg mindkét nemzet életében az erősödés és haladás állandó forrásának fog bizonyulni.

Berzeviczy Albert.

Elnöki jelentés 1902. évről.

(Felolvastatott az 1901. évi márczius hó 26-diki ülésen.)

Engedjék meg, hogy az év földrajzi eseményeire vetendő eme visszapillantásomnak első részében csak a kimagaslókról emlékezzem meg, azokról, a melyek az elmúlt földrajzi évet különösen jellemzik.

Miután társaságunk érdekében áll, hogy a külföld a magyar földrajzi munkálatokról tájékozott legyen, fölolvadásomnak második részében jelentést fogok tenni a magyar geographusoknak és geographiai íróinknak ez idei tevékenységéről, még pedig avval az alappossággal, a melylyel íróink szívesek voltak társulatunkat működésükről tájékoztatni.

Ennek a visszapillantásnak a jelentéseket tartalmazó részét ekként a legszükségesebbre szorítván, legyen megengedve, az előadásomra kiszabott időből így megnyert perczeket, olyan themának a megbeszélésére felhasználni, a mely ugyan szorosan összefügg a geographiával — sőt geographia ismeretek nélkül tulajdonképen nem is tárgyalható — de a mely thema politikai vonatkoztatásai miatt, mégis csak kinő tárgyalásainknak rendes keretéből. Értem az időszaki sajtóban az utóbbi időben sűrűn szellőztetett

imperialismus kérdését és különösen az úgynevezett magyar imperialismusét, mondjuk: a geographiailag is terjeszkedni vágyó politikát és az avval kapcsolatosan felmerülő kérdéseket.

* * *

A *déli sark* ismeretlen világának szellemi elfoglalására megindult tudományos hadjáratban a nemzetek ugyancsak Moltke stratégiai elveit követik. Külön-külön marsiroznak, a betöltendő szerepeket egymás között szépen kiosztják, hogy aztán karöltve, egymás támogatásával, ostromolják meg a közös cél: a déli sarkvidéknek teljes felfedezését. Ennek az elvnek hódolva és a menyire lehetett egymást a munkálatuk menetéről tájékoztatva, haladtak a déli sarkon időző angol, skót, a svéd és a német expedíciók ez évi útjaikban a déli sark belseje felé. Az Angol Földrajzi Társaság újabban hozott nagy áldozatokkal egy második expedíciós hajót — Colbeck-hadnagy parancsnoksága alatt — küldött ki a déli sarkvidékre azon célból, hogy a Scott kapitány alatt kiküldött első expedíciójának élelmezési készletét kiegészítse.

Éjszaki sark vidékeit kutató útjukról három évi ott tartózkodás után, a véletlen összetalálkozása folytán, ugyanegy napon, szeptember 19-én tért vissza két nevezetes expedíció. Sverdrupé az egyik, a ki a Fram hajóval az éjszak-amerikai sarki szigettenger legéjszakibb részében végzett nevezetes felfedező munkát; Peary-é volt a másik, a ki a Cap-Breton táján és Grönland legéjszakibb részében igyekezett a sark felé hatolni. A svédek a Spitzbergákon fogtak hozzá a leges-legéjszakibb tájon végzendő felméréshez. De az oroszok is kivesszik a maguk részét a közös kulturmunkából. Három expedícióval, melyek között a Toll báróé érte el a legnevezetesebb eredményeket, igyekeznek Éjszak-Szibéria és a Kara-tenger eddig ismeretlen vagy csak felületesen ismert vidékeit kikutatni.

* * *

A múlt évben *Ázsiában* befejezett felfedező utak közül az egész világon a legnagyobb feltűnést keltette társulatunk legifjabb tiszteletbeli tagjának, Dr. *Hedin Svennek* Tibetben és a Tarim-medenczében végzett útja. Azon barátságos fogadtatás után ítélve, melyben a társulat tagjai illustris vendégünket részesítették, talán szívesen fognak önök néhány olyan adatot hallani, a melyek Hedin munkájának értékét kitűntetik, de a melyeket vendégünknek szerénysége tiltotta itt felemlíteni. Hedin legutolsó utazásáról 1149 darab térképet hozott haza, melyek egymás mellé téve, összesen 300 m

hosszúiak ; 35,000 darab tervvázlatot és photographiát készített a helyszínen ; 114 helynek astronomiai meghatározását végezte s ezenkívül egy nagy természetrajzi- és archeologiai gyűjteményt hozott magával haza. Hogy pedig eme munkáit minő pontossággal végezte és hogy azoknak minő tudományos értéket tulajdonítanak, arról *Stein Aurel* hazánkfia tesz tanúságot. Steinnek alkalmá volt Hedinnel előbbeni keleti Tibetben tett útjáról készített térképeiket a tereppel és saját felvételeivel összehasonlítani. A felvétel kiderítette, hogy Hedin munkáit kitűnően és lelkiismeretesen végezte.

Stein Aurel jelenleg az angol-indiai kormány szolgálatában álló jeles hazánkfia, az indiai kormány segítségével, expedíciót szervezett, melyvel keleti Tibetet és a közép-ázsiai Takla-Makán-sivatag keleti részét beútaza és ama vidékeket geographiai, de főleg nyelvészeti és archeologiai szempontokból kikutatta. Útjában igen nevezetes eredményeket ért el. Két ókori, a sivatag homokjában eltemetett várost fedezett fel és kutatott ki. Az angol kir. geographiai társaság egyik ülésén tartott felolvasása, valamint útjának eredményeit összegező népszerű könyve méltó feltűnést keltett az egész világon.

Ázsia belsejében a Tien-San-hegységben Dr. *Almásy György*, főleg biológia kutatásokat végző hazánkfia utazott. Igérete szerint még ez évben lesz szerencsénk, a társaság egyik ülésén, jelentését érdekes útjáról meghallgatni.

Déchy Mór társaságunknak tiszteletbeli, fáradhatlan munkálkodásával a világ geographusai között kitűnő névvel bíró oszlopos tagja, a hetedik és befejező kaukázusi expedícióját végezte ez évben. Útairól, munkálkodásáról, a magyar geographusok munkái ismeretése alkalmából lesz még egyszer szerencsém bővebben szólni.

Különösen jellemző vonása az évnek az a lázas energia, a melylyel a vasútépítés Ázsiában mindenfelé megindult.

Alig, hogy az óriási szibériai vasutat a nyár folyamán az oroszok forgalomba helyezték, máris egy második nagy ázsiai vasút építéséhez fogtak hozzá. Ugyanis építeni kezdték és 1905. évig befejezni ígérik az 1800 kilométer hosszú Orenburg-taskenti vasutat, a mely vállalatukkal ismét hatalmas lépéssel jutnak közelebb céljukhoz : a sárga continensnek lépésről-lépésre való elfoglalásához.

De a többi Ázsiában gyarmattal bíró valamint az ott autochton, de a keleti nemzetélet álmába végleg el nem merült nép sem rest a vasútépítés terén. Nem említve a már egészen európai modern úton haladó japániakat, a francziák Indó-Khinából dél-Khinába, az

angolok Afganisztánba és Burmában építenek vasútakat. A németek óriási vasúti vállalattal — a bagdadi vasút építésével — próbálkoznak Kis-Ázsiában gazdasági- és kereskedelmi terjeszkedő politikájuk részére talajt nyerni. Sőt a gazdasági reformok iránt érzékkel alig bíró keleti fajú nemzetek is kezdik már a vasutat politikai eszköz gyanánt felhasználni. Így a visszamaradozó Törökország is rászánta magát a vasútépítésre és a saját erejéből kezdte építeni a Damaskus-Mekkai vonalat. A törökök e vasút segítségével remélik a félhold hanyatló világát új életre ébreszteni, illetve a Mozlim világ feletti uralmuk fennmaradását biztosítani.

*
*
*

A búr háborúnak befejezése következtében a békés viszonyok visszatértek *Dél-Afrikában*. Európai fajrokonaink most már zavartalanul folytathatják ennek a földrésznek tudományos feltárását, a mely művelettel egyszersmind ezen országokat a bennszülöttektől fegyverrel foglalják el.

Valamennyi európai Afrikában gyarmattal bíró nemzet kutató és hódoltató expedíciókat küld ki gyarmatának belsejébe. Azon legközelebb eső okból teszik ezt, hogy birtokukat felmévén, azt térképezvén és a természeti kincsek tekintetéből is kikutatván, közelebről ismerjék fel azokat a módokat és azokat az utakat, a melyekkel gyarmatbirtokukat hasznosíthatják. A második lépés a civilizáció útján azután a vasútnak az építése. A közlekedési eszközökkel nemcsak gazdasági céljaikat szolgálják, hanem ezekre európai fajrokonainknak gyarmataik felett gyakorolt, többé-kevésbbé zsarnoki hajlamú uralmuk biztosítása végett is van szükségük.

Az afrikai gyarmatokban, ez idő szerint, majdnem mindenütt az első berendezkedési munkákat végzik. Megindult a vasútépítés is, ha nem is oly mértékben és nem oly kiterjedésben, mint az ma Ázsiában folyik.

Nagy akadálya ennek a kulturumnak a fekete földrész equatorialis klímája és túlnyomóan kedvezőtlen csapadék viszonyai. De számos példa van rá, hogy az afrikai vasútépítés bajjaival megküzdő európai fajrokonok, az előbbeni időkhöz képest, ma már igen nagy könnyűséggel s relative olcsón is tudnak ott vasútakat építeni. Ma már Afrikában is alig van ország, a melyben több vasútépítési vállalkozás meg nem indult volna.

Még a félvad, suverenitását féltékenyen őrző Abissziniában is építik már erősen a — francia Dsibutiból az Abissziniába belsejébe Adis-Harrarba menő — vasutat.

A francziák a tengerparttól Dahomeybe, Szenegali és Niger mellékgyarmataik belsejébe építenek évről-évre több száz kilométer hosszúságú vasutat.

Lipót királynak sugallatára és az ő támogatásával a belgák a Congo-államban hozzá fogtak egy vasútnak építéséhez, mely Stanley-villetől a fekete földrész szívébe, egészen az Albert Nyanza-tóig visz.

Az angolok Rhodesia éjszaki részében folytatott nagy háromszögelési és fokmérési munkáikkal a Fokföldtől egészen a Zambezi vidékéig értek. Rhodes Cecil-nek a múlt évben bekövetkezett elhalálása nem akasztotta meg az általa propagált tervnek — az Afrikát déltől éjszakra átszelő táviró- és vasúti vonal építésének — fokonként való megvalósítását. Ezt a nagy tervet előkészítendő, az angolok Ethiopiával egyetértésben szabályozták a szudáni határkérdéseket. Anglia nagy területi áldozatokat hozott ez alkalommal, hogy a Baro és a Szobat-folyó vidékén megkapja Ethiopiától azokat a területeket, a melyeket az építendő nagy tranzkontinentális vasútja át fog szelni.

Valódi korszakos jelentősége van a Szudánra és Egyptomra nézve az angolok legutóbbi nagy alkotásának az: aszuani óriási gátnak, a melynek építését tavaly fejezték be. Mintegy $1\frac{1}{2}$ milliárd köbméter nagyságú víztömeget nyertek vele az egyiptomi földmivelés részére. Ez a mű az elseje volt azoknak a vállalatoknak, melyekkel az angolok a Szudán és Egyptom öntözését kiterjeszteni és előmozdítani óhajtják. Már is arról tárgyalnak, hogy a Tana-tóban további 2000 millió köbméter vizet tároljanak. Schweinfurth azonban azt tanácsolja, hogy a Nilusnak az 5—15 éjszaki szélességű fokok között levő teljesen elmozsarasodott részét, azt, a melyben a víz most óriási területen szétfolyik és elpárolog, szabályozzák és fogják szűkebb partok közzé. Ha ezt a szabályozást végrehajtják, óriási, a mainál sokkal nagyobb víztömegek fognak a folyam alsó részébe jutni, melyek az egész Nilusi völgy és nem csupán egyes vidékek javára fognak szolgálni.

* * *

Éjszak-Amerikának geographiai és geologiai tudományos feltárása évről-évre mind intenzívebben halad. Az államok segítségével megjelenő nagy tudományos művekben, mint a minő, teszem azt, az Egyesült-Államok geologiai felvételéről megjelenő — teszik mindenkinek lehetővé országuk viszonyait részletesen megismerni. Társaságunk könyvtárának egyik díszje ez utóbbi mű.

Az állam által szervezett expedíciókkal folytatják az Egyesült Államok Alaska eddigi ismeretlenül maradt és nagy érczgazdagságú

területeinek feltárását. Ez alatt Dél-Amerikában, Ecuadorban, az a fokmérő expedíció, a melyet a francziák 18-ik századbéli első fokmérésök ellenőrzése, illetve megújítása végett kiküldtek, szintén haladt és befejezte az alapvonal felmérését. Oly pontosan dolgoztak, hogy a 6 angol mértföld hosszú alapvonal két mérése csak 7 milliméterrel különbözött egymástól.

Két eseményről lesz nevezetes az 1902. év Amerika történetében. Az egyik az Antillák és Közép-Amerika vulkanizmusának megélénkülése. A második az Egyesült-Államok közvéleményének megváltozása a panamaicsatorna munkálatait illetőleg és a nicaraguai tervek végleges feladása. Van összefüggés a kettő között. Ugyanis a martiniquei katasztrófa alkalmat szolgáltatott a geographusoknak és különösen a geologusoknak a vulkanizmus tanulmányozásának eddigi módját megvizsgálni és azt vita tárgyává tenni. A dél-amerikai vulkánok terepein tett tanulmányozásokról híres dr. Stübel Antal barátom, a kivel szerencsém volt 1877-ben a közép-amerikai partokon, jelesen Columbia és Guatemala partjain egy útát tenni, már évtizedek előtt, s most újból rámutatott arra a szinte vétkes felületességre, a melylyel a vulkanizmus és a vulkanikus jelenségek tanulmányozásnál az úgynevezett „aktív“ vulkánok tűzokádó krátereinek és az ott előforduló eruptiók tüneteinek a megfigyelésére szorítkoznak. Holott a tűzokádó kráterek csak topographiai és tipikus jelzői, még pedig csak már a kialvó stádiumot jelzői, egy kiterjedtebb eruptió-centrum sokkal általánosabb természetű vulkanikus jelenségeinek. Heilprin, Hill és Rimel amerikai tudósok, a kik a martiniquei katasztrófa alkalmából az Antillák és a guatemalai katasztrófák körülményeit a helyszínén vizsgálták, hasonló következtetésekre jutottak.

Heilprin kifejezte azt a nézetét, hogy valószínűleg összefüggés létezik a kis Antillák és a Guatemala-nicaraguai eruptió központok között, a mely összefüggés a Karaibi-tenger mély fenékszakadása által jelezve van. Véleménye szerint az Egyesült-Államok által még a múlt év elején építeni szándékolt nicaraguai-csatornának építményei, a közelükben létező u. n. aktív vulkánok által veszélyeztetve volnának. Ha más indokok is szólottak a panamai-csatorna vonala és a panamai munkálatoknak újra felvétele mellett, a martiniquei, illetve a st.-pierrei és a guatemalai katasztrófák mindenestre döntő befolyást gyakoroltak az Egyesült-Államok közvéleményének a megváltozására. Ehhez a magam tapasztalatából felvilágosításul még csak azt jegyezem meg, hogy, habár igaz, hogy a

nagy-oczeánközi csatorna kikötőit, új telepeit, egy ú. n. aktiv vulkán közelébe építeni merész dolog, de a mi egyébként az amerikai isthmusok földrengési viszonyait illetné, nem lehet mondani, hogy földrengések gyakoriabbak volnának Nicaraguában, mint Panamában. Hogy ha az építendő csatornán földrengés által könnyen megrongálható sok zsilip lesz, úgy az a veszély, hogy a csatorna időről-időre használhatlanná válik, a panamai-csatorna vonalon is létezni fog. De abban a tekintetben is, hogy a panamai vonalon kevesebb ilyen kényes építményre van szükség, előnyösebb a másikonál ez a vonal. Ha az Egyesült-Államok képviselő-testülete kormányának e csatorna megszerzése végett a régi panamai társasággal kötött megállapodásait ratifikálja, úgy ez a sokat hányat-vetett vállalat is valahára a biztos révpartra fog jutni.

A dél-amerikai ú. n. színes köztársaságok között folyton dúló háborús viszálykodások kora is végéhez látszik közeledni. Ugyanis Dél-Amerikának két oly vezető állama, mint a minő Argentina és Chille, már oda jutottak, hogy a harcz és vérengzés barbár gyönyöreiről egyszer már le tudtak mondani, és nagy határviszálykodásukat az angol királynak választott bírósági döntésével békésen rendezték.

* * *

Egy másik, nem oly nagy jelentőségű, de reánk nézve érdekes, és fájdal munkra, területünk egy csekély kisebbedését eredményező határviillongást, a tátrai Halas-tó környékén támadt különbséget, oszlattott el szintén egy nemzetközi bíró, a svajci főtörvény-székek elnöke.

Az Európában előfordult geographiai érdekű események között mindenesetre nevezetes marad a Berlinben október 10-én és 11-én megtartott első német gyarmati congressus. A németek a congressuson végzett munkáikkal, de egyébként is bátran lépnek fel a legelőrehaladottabb gyarmatosító és világkereskedelmet űző nemzetek vetélytársaiul.

Ma már kétségtelen, hogy a sokszor és igaztalanul gúny tárgyává tett alaposságuknak és szívóosságuknak köszönhetik ők nem csak a tudományokban és a katonai téren elért sikereiket. Ez a két jó tulajdonságuk képesítette őket üzleti érzékük és üzleti tehetségeik nagy arányú kifejlesztésére is. Nagyobb szabású conceptiókra képesítő lendülettel viszik világkereskedelmi és gyarmatosító vállalataikat mindenfelé.

A magyar gographiai események felsorolásánál illesse meg a vendéget az elsőség. Dr. Hedin Sven illustris vendégünk körünkben már az 1903-ik évben jelent meg s tehát, szokásaink szerint, látogatásáról tulajdonképen csak a jövő évi jelentésben szólhatnánk. A jelen esetben azonban ettől a szabálytól annál is inkább kell eltérni, mivel vétenénk az udvariasság szabályai ellen, ha Hedinnek társaságunk két felolvasó ülésén tartott gyönyörű előadásairól, megtartásuk után csak egy évvel emlékeznénk meg. Nem mulasztjuk el tehát ebből az alkalomból is köszönetünket kifejezni azért a nagy élvezetért, a melyben az illustris utazó felolvasásával minket részesített.

A magyar geographiai munkálatok között kétségtelenül az első hely illeti meg a Lóczy tiszteleti tagunk vezetése alatt dolgozó *Balaton-bizottságunknak* munkálatait.

A *Balaton-bizottságot* a lefolyt évben az immár teljesen befejezett kutatások sajtó alá rendezése foglalkoztatta leginkább. Az eredmények kiegészítése és ellenőrzése azonban megkívánta, hogy több irányú pótló utazások és térszíni reambulálások történjenek a Balaton környékén. *Laczkó Dezső* fáradhatatlan munkatársunk Veszprém város környékén a múlt évben is nagyon sok triaszkorú fossziliát gyűjtött, melyek feldolgozására jeles szakérők munkásságát sikerült biztosítani. A cefalopodák revízióját dr. *Arthaber György* wieni docens és dr. *Freck Frigyes* breslaui egyetemi tanár urak voltak szívesek elvállalni. A túskebőrűek fosszilis maradványait *Bather F. A.* a British-muzeum őre írja le kiadványaink számára. A fosszilis fatörzseket dr. *Tuzson János* selmeczbányai bányász- és erdész-akadémiai magántanár tanulmányozza. Dr. *Lörenthey Imre* egyet. magántanár úr pedig a Balaton környékén maga gyűjtötte pontusi puhatestűek leírásával fogja öregbíteni azokat a szép eredményeket, melyek *Halaváts Gyula* m. kir. főgeológus úr fáradozásaiból egy nagyon tartalmas tanulmányban már elhagyták a sajtót. *Cholnoky Jenő* kiegészítette és befejezte tanulmányait a Balaton tükrének fényjelenségeiről és hullámjairól.

Minthogy a Balaton-tónak és környéke részletes topographiai térképének tervrajzai már 1900-ban elkészültek, de sokféle akadály miatt csak 1902. végén készülhetett el a kövön a térkép: szükséges volt a tó környékét reambulálni, hogy a két év alatt nagyon megváltozott tó-partja az időközben felépült villákkal, villa-telepekkel, a Keszthely-tapolczai új vasútvonallal, új utakkal és új szőlő-telepeivel lehetőleg híven ábrázolva legyen. E reambulálást, egybe-kötve tűzetes geologiai megfigyelésekkel *Lóczy Lajos* végezte.

A kir. magy. Természettud. Társaság megbízásából és támogatásával ifj. dr. *Entz Géza* egy évnél hosszabb ideig állandóan figyelemmel kísérte a Balaton planktonját.

Kéthetenkint vagy havonként gyűjtötte a vízben lebegő mikroszkopikus kicsinységű állati és növényi alakokat. Tanulmányainak eredményei kiadványainkat fogják gyarapítani.

Az 1901/1902. rendkívüli enyhe télen egy napra sem fagyott be a Balaton, jegén tehát megfigyeléseket nem tehattünk. Kedvezőbb volt az idej 1902/1903. tél, mely már november hó végén jégtakarót borított a tóra. *Lóczy Lajos* ismételve járt a jégen és kétszer körülutazta a tavat a kétizbeni befagyás jelenségeinek megfigyelése végett. Báró *Eötvös Lóránd* Ő exellenciája pedig dr. *Cholnoky Jenő*, dr. *Pekár Imre* és dr. *Steiner Lajos* urak közreműködésével január és február havában három hétnél tovább tartózkodott graviméteres és magnetikus mérések céljából a jég hátán.

A kiadványokból: néhai dr. *Jankó János*-tól „A Balaton melléki lakosság néprajza“ magyar nyelven; dr. *Pantocsek József*-tól: A Balaton kovamoszatai (Die Bacillarien des Balatonsees) magyarul és németül; végül *Lóczy Lajos*-tól: A Balaton-tónak és környékének részletes térképe (Spezialkarte des Balatonsees und seiner Umgebung) magyarul és németül jelent meg 1902-ben. Mind a három kiadvány közkezen forog.

A geológiai rész paleontológiai függeléke nagyjából magyar és német nyelven ki van nyomtatva és még csak a fenn megnevezett négy munkatárs közleményét várjuk, hogy a túl a dunai középhegységről 1000-et jóval túlhaladó fosszilis állatmaradványok leírásával gazdagítsák a bizottság kiadványai a paleontológiai iradalmat.

Elhagyták a sajtót dr. *Steiner Lajos* földmágnességi méréseinek és *Sterneck Rudolf* nehézség-erő meghatározásainak eredményeit tartalmazó közlemények is, magyar meg német nyelven és még csak báró *Eötvös Lóránd* graviméteres tanulmányainak befejezésére van szükség, hogy a geophysikai megfigyelésekre szóló kötet kiadassék.

Már csak kevés munka van hátra, hogy a tanulmányok eredményei mind a nyilvánosság előtt legyenek. A tíz év előtt fogalmazott terv megtestesülése, emberileg szólva, biztosítva van! Nem a bizottság és a melléje állott buzgó munkatársaké a főérdem e sikerben, hanem azon férfiaké, a kik megajándékozva a M. Földrajzi Társaságot nagy bizalmukkal, őt kezdettől fogva támogatták és a munkálatokat lehe-

tővé tették. Hálásan köszönjük dr. *Darányi Ignác* földművelésügyi és dr. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter urak Ó Nagyméltóságainak, hogy az 1902. évben is kiutalványozták a Balaton tudományos tanulmányozására és az eredményeinek közrebocsátása végett az eddigi 4000, illetőleg 6000 korona évi segélyt és kilátásba helyezték ezen összegeket a folyó évre is.

* * *

A magyar geographusok egyéni munkálkodásáról írva, a t. tagtársak fel fognak engem menteni azoknak a hasznos és érdekes munkálatoknak felsorolásától, a melyeket társaságunk közlönyében olvasni alkalmuk volt.

De a magyar geographiai munkálatokról szerkesztett jelentés hézagosa volna, ha nem ismertetném, lehetőleg tömören, geographiai íróinknak és utazóinknak a „Közlemények“ -ben nem említett útait és munkálatait.

Dr. *Almásy György*, *Stummer—Trauenfels* grázi zoologussal a Tien-sán északi lejtője és a Balkhán-tó között a Tien-sán központi részeit utazta be. Utazásának eredményei, a M. T. Akadémia és a kir. magy. Természettudományi Társulat támogatásával, nagy munkában, mely fényesen leendő illusztrálva képekkel és panorama rajzokkal, még ebben az évben megfognak jelenni.

Biró Lajos ez évben tért vissza Uj-Guineából. A jeles tudósunk földrajzi és állattani kutatásaiból rendkívül érdekes előadással tett a magyar közönségnek jelentést.

Cholnoky Jenő társaságunk levelező- és választmányi-tagjától megjelent:

1. A Földtani Közlönyben a futóhomok mozgásának törvényeiről szóló értekezése, a melyet a külföldön általánosan elismertek. Megállapította benne a teljesen szabadon mozgó homok három fő alakját, úgy mint a dűnét, a barkhánt és a garmadát. Hermann J. Klein a Gaeában közölt ismertetésével a „garmada“ szót bevitte a német irodalomba. A félig kötött homokterületek formáinak keletkezése szintén egyike a legfontosabb eredményeknek, a mely a deliblati homokpuszta felszínének sajátos alakját teljesen megmagyarázza.

2. Megjelent a „Levegő Phisikai Földrajza“ című 21 ivre terjedő könyve, a melyben különösen sok munkát okozott Közép-Európa csapadékos térképének összeállítása.

3. Érdekes eredményeket szolgáltatott a júniusi hőcsökkenések-

ről tanulmánya, a melyről a Math. és Physikai lapokban jelent meg egy czikke. Medárdus napjának jelentősége, úgy látszik, tudományosan beigazolt s az Európa felett nyáron hirtelen megerősödő, monzun-szerű nyugati szélre vezethető vissza.

4. A nyár folyamán folytatta a Nagy-Alföld tudományos tanulmányozását mélt. Semsey Andor úr támogatásával.

5. Több tud. folyóiratban jelent meg néhány értekezése; előadásokat tartott a Földrajzi, Földtani, Turista, Szabad-Lyceum-társulatokban és a Huszár Ujlaki-féle műteremben.

6. Az elmúlt télen részt vett báró Eötvös Lóránd gravitációs méréseinél a Balaton jegén.

Czink Lajostól megjelent a Közokt. Minister megbízásából Fiume iskolái számára irt könyvecske *Hazánkról és Ausztriáról*.

Dr. Czirbusz Gézáttól megjelent 1902. évben a szerkesztése alatt megjelenő Délvidéki Kárpát-Egyesület közlönyében 4 dolgozat: 1. Délmagyar Kárpátok; 2. Délmagyarország számokban; 3. A gyopár; 4. Kirándulás a Kazán-szorosba.

A „*Magyar Állam*“ tárczájában: Utazás a Délvidéken.

„*Turista Lapok*“-ban: Körútazás a Délvidéken. XIV. évf.

„*Délmagyarországi Közlöny*“-ben: Bukarestben.

Önálló mű: Magyarország a XX. évszáz elején.

Déchy Mórnak, társaságunk tiszteletbeli tagjának 1902. évi geographiai munkálkodásáról írva, a melylyel Kaukaszban tett felfedező kampányait befejezte, nem háríthatjuk el magunktól azt a kötelességet, hogy kitűnő honfitársunk geographiai működésére egy visszapillantást ne vessünk. *Déchy* már korán — mint igen fiatal ember — kitűnt a geographusok közt Európának minden nevezetesebb hegységében tett kutató hegymászásaival. Több nevezetes csúcsot legelsőnek ő mászott meg. Himalayai útjával, a Nepal és Szikkim között levő hegyláncz kikutatásával, nevet szerzett magának az ázsiai kutatók között. De *Déchy* különös specialitásává tette és nevének dicsőséget szerzett kaukaszsi hét útjával. Kaukaszsi biológiai és geographiai tanulmányai nagyban járultak hozzá, hogy ama hegységről létezett homály ma már tudományosan fel van derítve. A világ összes geographiai újságai hoztak előbbi útjáról közleményeket. A hetedik és utolsó, 1902-ben tett expedíciójáról, — melyben Laczkó Dezső tanár úr, mint geologus, és két tyrolí hegymászó vett részt — csak két rövid közlemény jelent meg; az egyik a Magy. Földr. Társaság közlönyében, a másik a Petermann Geogr. Mittheilungen 1902. évi X-ik füzetében. Ez utolsó útazása

alatt is sikerült úgy a délkeleti Daghestani hegylánczokból, különösen a Bazardzuzi csoportból, valamint a nyugati Kaukazusból a nagy Laba-folyam forrásvidékét körülálló gletserfedett hegylánczolatból fényképi felvételeket haza hozni. Az elsők ezen területekről, melyeket földrajzi szempontból vettek fel és melyek a hegyek külső domborzati formáit visszatükrözik. Ezekkel a photographiákkal folytatta Déchy az előbbi hat utazásból eredő felvételeket, úgy, hogy most már a kaukazusi magas hegységről, nyugaton kezdve egészen a keleti végéig a fényképi felvételek egyöntetű sorozata áll rendelkezésünkre. A múlt évi utazásával Déchy befejezte kaukazusi kutatásait, és most már az elért eredmények közzétételével van elfoglalva.

A múlt évben eszközölt botanikai és földtani gyűjteményeket átadta a Nemz. Múzeum növénytani intézetének és a m. kir. földtani intézetnek, kiegészítvén ekként az előbbi utazásaiból eredő és ott meglevő gyűjteményeket.

Déchy útjairól megjelentek továbbá:

Hollós: Adatok a Kaukazus gombáinak ismeretéhez. (Növénytani közlemények 1902.)

Pigullus plantarum Caucasiae a Cl. M. de Déchy 1897. in excelsioribus Chewsurae lectarum: determinaverunt Sommier et Levier. (Bollettino Soc. bot. ital. 1900.)

Sommier et Levier: Enumeratio Plantarum in Caucaso lectarum Petropolis et Florentiae 1900. 586 pag. 49 táblával. (Publ. Természettudományi Füzetekben is 1899.)

Festetics Rudolf gróf, ki Tolna nevű jaktján feleségével Ausztráliában 8 évig hajózott a Csendes-oczeanban. S.-Franciscoból kiindulva a Havai szigeteket, Szamoát, a Fidsi- és Tuburi csoportot, az Uj-Heibrídeket és a Salamon szigeteket látogatta meg. Utazásáról most adta ki könyvét. Gazdag néprajzi gyűjteményeit a M. N. Múzeum ethnographiai osztályának ajándékozta. Gróf Festetics útazási eredményeit a „Chez les cannibales“ című gyönyörű képekkel illusztrált kötetben adta ki. E munka is előreláthatólag még ez évben fog a Földrajzi Társaság könyvtárában megjelenni. Gróf Festetics Rudolf néprajzi tanulmányai jelentősek és remek eredeti fényképei nagy tudományos becsesel bírnak.

Gubányi Károly mérnök hazánkfiának Mandzsuriai útjairól s a földrajzot is érintő mérnöki munkálatairól „Közlemények“-ben nyújtottunk felvilágosítást.

Gubányi hazaútazóban van Mandzsországból és a nyarat itt fogja tölteni.

*Hanusz István*tól: az Athenaeumnál „A finn birodalmából“ című dendro-geographiai 20 íves könyve. Megírta a Franklinnál megjelenő Hellwald földrajz V-ik kötete részére Magyarország orographiájából a Duna-Tiszát és az Alföldet illető részt.

I. *Természettudományi Füzetek* (Temesvár): 1. Az ember betegségeinek földrajzából (Anthropogeographia); 2. Az emberi élet tartama (Anthropogeographia).

II. *A magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai*: Vadvirágaink érdekében. (Phylogeographia.)

III. *A Természet*: 1. Hazai történetünk állatregéből; 2. Állati eledeleink (néprajz); 3. Az emberevről (néprajz); 4. Magyarföldi állatregék; 5. A csókolódzás (néprajz).

IV. *Zoologiai Lapok*: 1. Orvosságok az állatvilágból (néprajz); 2. Magyarország állatvilágából (Zoogeographia).

V. *Az Időjárás*: Hol van hideg igazán? (Chorographia.)

VI. *Kertészeti Lapok*: A nagyvárosok és fáik.

VII. *Szőlőszeti és Borászati Lap*: Példátlan-e a mostani hideg? (1902. decz.)

VIII. *Homok* (gazdasági folyóirat): 1. Az időjóságról (meteorologia); 2. Kultivált növényeink őshazája (Phylogeographia); 3. Az Alföld faja (Phylogeographia).

Dr. *Havass Rezső* levelező tag, társulati alelnökünk buzgósággal folytatta ágitatóját felolvasásokban és hírlapokban, melynek célja Dalmáciának visszacsatolása Magyarországhoz.

Kiss Gyula mérnök, a ki ezelőtt a Szibériai vasútak tracirozásánál volt elfoglalva, jelenleg a Santung-Vei-hsien-Csi-nan-fui vasútvonal építését vezeti.

Lasz Samu tagtársunk, befejezte a középiskolákról II. és III. osztálya számára írt *Földrajz*-ának második kötetét mely az öt világrészt tárgyzva 26 térképpel és 180 képpel jelent volt meg a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) czégnél. Sven *Hedin*-nek, budapesti előadásai alkalmából pedig a „*Magyar Hírlap*“ f. évi február 26. számában közölt tárczacikkben emlékezett meg a közép-ázsiai kutatásokról; s ügyet vetett a *Széchenyi-Lóczy* expedíciójának tudományos eredményeire is.

Márki Sándor tiszteletbeli tagunk munkássága mindinkább *történelmi irányban* halad a múlt évben a közokt.-ügyi minisztérium megbízásából Budapesten 1902. aug. 1—15. a szűnidei tanfolyamon középisk. tanárok számára előadásokat tartott a történet-tanításról, részletesebben a történelmi falitérképekről; kijelölte az

azok szerkesztésénél követhető magyar szempontokat és a megrajzolásra legalkalmasabb korszakokat; összetette a magyar történelmi térképeket, melyek egyenesen hazánkat tűntetik föl; kiemelte a kézi-atlaszok fontosságát; megjejlölte a térkép feladatát a nemzeti művelődésben és szólott a hazai és külföldi tanulmányútak fontosságáról, eredményüknek rendezése módjáról. A hunyadmegyei történelmi társulat közgyűlésén Hunyadmegye monographiájának I. kötetét bemutatta. Három földrajzi tankönyve jelent meg újabb kiadásban, s Magyarországon Nagy Lajos korában című tört. térképe Acsády Magyar Nemzet Története és Európa Mátyás király korában cz. térképe az általa szerkesztett *Mátyás-Emlékkönyv* mellékleteként jelent meg.

Magyar utazóink közül dr. *Stein Aurél* hazánkfia maradandó hírnevet szerzett magának. *Stein* 13 év óta angol-keletindiai szolgálatban van. Régebben, mint a Lahorei egyetem tanára, most pedig mint a tanulmányi kormány főtisztviselője működik.

Stein mint jeles szanszkrit nyelvtudós már régebb idő óta fel-tűnt az indiai éjszaknyugati vidékek ókori földrajzát, archeológiáját és néprajzát megvilágító tanulmányaival és a M. Tud. Akadémiában 1897-ben tartott székfoglaló értekezésével: „A fehér húnok és rokon törzsek indiai szerepléséről“ itthon is nagy elismerést aratott.

Az indiai kormány megbízásából dr. *Stein* 1900. júniusában egy expedíciót vezetett az éjszaknyugati Himalájon keresztül keleti-Turkesztánba. Ezen expedíció két feladattal volt megbízva. Az Indusz-Dsildsit-i nohana és Kasgár között a Szarikoli felföldnek, valamint a *Muztagh* hegységnek Khotantól délre elterülő vidékeinek topographiai megvilágításával, különösen pedig a Khotantól éjszakkeletre a Takla-Makan sivatagban futóhomoktól eltemetett városok archeologiai fölkutatásával. Mind a két feladatot dr. *Stein* fényesen megoldotta. Trigonometriai kapcsolatba hozta a Karakorum vagy *Muztagh* hegység legmagasabb csúcsainak közvetítésével Khotant az indiai trigonometriai hálózattal és e város helyzetét térképeink eddigi ábrázolásaihoz képest nyugat felé tette.

Legfényesebb eredményt hoztak régészeti kutatásai a Takla-Makán sivatagban. Nagyszámú munkásnéppel az 1900/1901. év telén egymás után kereste föl a homoktól elöntött régi telepeket, és néhány munkával az alapokig ásta fel azokat. Temérdek régiséget, bútorokat, házi szereket, okmányokat, pénzt, terrakotta szobrocskákat ásott ki. A régi iratokból konstatálta, hogy a Kr. e. 2. században Khotan környékén indiai bevándorlók a görög-hindú kultúrát hozták át a Himaláján. Temérdek régészeti lelet, görög

érmek, fatáblára írott ó-hindú és szanszkrit kéziratok, görög pecsétek, (Pallas-Athenai) okmányok kerültek birtokába.

Földerítette Stein azt is, hogy már időszámításunk első századaiban az a hely, a honnét az ó-hindú-görög emlékeket kiásatta, romba dőltek és elhagyattak. Másutt a 6—8. Kr. u. századból származó régi oázis városok romjait kutatta hasonló szerencsével. A régi budhismus indiai és khinai kultúra egyesüléséből eredő bőséges emléktárgyak, képek, szobrok, kéziratok stb. jutalmazták *Stein* buzgalmát és azt a vállalkozását, hogy egész sereg munkással hetekig lakott télnek idején a sivatagban; tevéhátton odahordozott jéggel látva el a munkásokat ivóvízzel.

A Khotan vidéki sivatagbeli várromokat régóta ismerjük. Az odavaló lakosság egy része kincskereső és messze elkalandozik a homok sivatagban fekvő romokhoz. Legelőször *Hedin Sven* közölt felette érdekes leírásokat és képeket a régi városokról.

Stein alapos archeologiai történeti és nyelvészeti tudással és rendszeres előtanulmányokkal felfegyverkezve fogott a munkához és olyan eredményeket hozott haza a Takla-Makán sivatagból, melyek *Layard* és *Rawlinson* ninivei felfedezései vagy *Schliemann* trójai ásatásai mellé sorakoznak érték és terjedelem tekintetében.

A Takla-Makán városairól a monda és az utazók úgy szólnak, mintha azokat a futóhomok hirtelen temette volna el. *Stein* kimutatja, hogy a városok fénykorában sűrű lakosság volt a Takla-Makán déli peremén. Csatornákkal öntözték földeiket. Szerinte a városok elpusztulását, a lakosság megrikkulása okozta. Az öntöző csatornák elhanyagoltattak és ennek következtében a városok körüli termékeny talaj sivataggá változott.

A lakosság megfogyatkozásának okait a Han és a Tang dinasztiák letűnte idején a khinai történetben följegyezve találjuk.

Dr. *Stein Aurél* hazánkfiára méltán büszkék lehetünk, olyan dicsőséget szerzett ő a magyar névnek Indiában és az angol tudományos világban sőt világszerte is, mint ötven évvel ezelőtt *Kőrösi Csoma Sándor*, aki a tibeti nyelvet és irodalmat tette hozzá férhetővé az angoloknak.

*Stein Aurél*nak útleírása a közép-ázsiai ó-kori történet és archeológiai kutatás terén korszakot alkotó eredményeiről magyarul is meg fog jelenni a Földrajzi Társaság könyvtárában. Május 14-én pedig a Társulatnak felolvasó ülésén 109-nál több vetített képpel illusztrált előadását lesz szerencsénk tőle magától anyanyelvén, magyarul hallani.

Szentgáli Antal hazánkfia, mint egy előkelő amerikai vállalkozó czég tagja, vezeti a vladivosztoki kikötő építkezési munkálatokat. E tehetséges fiatal embertől még sok szépet várhatunk.

Dr. *Sáringer János* elkészítette „Fizikai földrajz“ című könyvét a felsőbb leányiskolák számára, melyet Szuppán Vilmos keresk. akad. igazgató úrral együtt írt.

*Thirring Gusztáv*ól, társulatunknak levelező és válaszmányi tagjától általános feltűnést keltő kivándorlási dolgozatán kívül (mely májusban könyvalakban is megjelenik tetemesen kibővítve) a magy. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének munkálatai közt egy czikk a sárosszegyei kivándorlásról; Czirbusz Géza Magyarország a XX. évszázad elején című munkájának kritikája a Közgazdasági Szemlében jelent meg.

Társulatunk *kivándorlási bizottságának* megbízása és felkérése folytán *Thirring Gusztáv* megírta a „Magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság“ cím alatt a kivándorlás kérdésének földrajzi vonatkoztatásait is tárgyaló, mintegy 20 ívnyi terjedelmű művét. E műnek első részét a társulat 1902. okt. 23-án tartott felolvasó ülésén, nagy érdeklődést keltve, felolvasta.

A *kivándorlási bizottság* továbbá rendezte 1902. év tavaszán a Magyar Közgazdasági Társaság hasonlóczélú bizottságával egyetemben *Hegedűs Loránt*nak a székely kivándorlást tárgyaló felolvasásainak sorozatát.

A bizottság tagjai közül különösen *Balás Árpád* buzgólkodik, mint egy másik hazafias társaságnak, a Nemzeti Szövetségnek vezérigazgatója, azoknak a kapcsolatoknak a megerősítésén és meggyarapításán, melyek az amerikai magyarságot hazánkhoz kötik.

Indítványát, hogy az amerikai magyarok által lakott területek földrajzi viszonyait, valamint mindazon országokét is tanulmányozzuk, a melyekbe Magyarországból kivándorlási áradat irányul, és végül azt a kívánságát is, hogy e tanulmányokról a közönséget tájékoztassuk, — nem lévén rendelkezésünkre anyagi eszköz az indítványnak megvalósítására, — társaságunk tagjainak figyelmébe a legmelegebben ajánljuk. Időközben törvénynyé váltak *Szell Kálmán* belügyminister Ó Excellentiájának a kivándorlást szabályozni czélzó javaslati. A képviselőházban e törvényjavaslat tárgyalásnál elmondottak azt a reményt ébresztették fel bennünk, hogy arra az esetre, ha a kormány a kivándorlással összefüggő kérdéseket csakugyan hivatott, tudományos munkát végezni képes férfiak által fogja részleteiben is tanulmányoztatni, úgy csakhamar el fog oszlatni az a

homály, a mely a kérdésnek eddigi, kevésbé tudományos, mert tisztán egy osztály érdekéből, az u. n. agrárius nézpontról történő tárgyalása következtében az egész jelenséget fedi.

A *kivándorlási bizottság* tagjainak ismételten hangoztatott véleményének kell kifejezést adnom, midőn az elnöki jelentés kapcsán azt az óhajt fejezem ki, bárha a magas kormány, mint azt más alkalommal is tette, a *kivándorlás* kérdésének tanulmányozásánál is az európai művelt államokban a hasonló kérdések megvizsgálásánál alkalmazott módszert követné és olyan férfiakat bízna meg a kérdésnek figyelemmel való kísérésével, a kik eddigi működésük és tudományos készségük folytán képességgel bírnak a tudományos természetű feladat megoldására.

* * *

Társaságunk *választmánya* 1902-ben 6 ülést tartott. Tárgyalásai a rendes folyó ügyeken kívül felölelték: a) a kivándorlási bizottság működését; b) a földrajzi könyvtár ügyét, a melynek 3-ik köteteként a közel jövőben fog megjelenni Szilády Zoltán műve, a mely a Vasklivia expedíció eredményeit tartalmazza. A következő kötet Sven Hedin most készülő munkája lesz középázsiai utazásáról. c) Foglalkozott a választmány a Nagy Földrajzi Atlaszsal is, a mely immár befejezéséhez közeledik és oly munka lesz, a mely a külföldiekkel is kiállja a versenyt. d) Nagy munkát adott a választmánynak a vallás- és közoktatásügyi miniszter ő Nagyméltóságától a Társaság számára átengedett s 5 szobából álló új helyiség berendezése és rendezése, mely utóbbinak intézésére külön könyvtár-bizottságot küldött ki, melynek elnöke dr. Havass Rezső alelnök; tagjai pedig Cholnoky Jenő, György Aladár, Pompéry Elemér, dr. Thirring Gusztáv és Wodianer Arthur vál. tagok és a titkár mint a Társaság könyvtárosa. e) Végre nagy gondot fordított a választmány a föllovasó ülések rendezésére is.

Az 1902. október hó 2-án tartott választmányi ülésen a választmány jegyzőkönyvileg örökitette meg fájaldalmát és részvétét dr. Jankó János halála fölött, a ki 10 éven át volt a társaságnak fáradhatatlan és lelkes titkára.

Felolvasást tartottak:

Január 9-én: Cholnoky Jenő a Deliblati homokpusztáról.

Február 6-án: Bertrand Alfréd kutató-utazó az Uránia tudományos színházban „A barotszik országában a Zambézi felső folyásánál. Kutató-utazás Afrikában és visszaútazás a Viktória-vizesése-

ken, Matabele-országon, Transvaalon, Natalon keresztül a Jóréménység fokához.“

Február 27-én: Cholnoky Jenő felolvasta özv. Mocsáry Béláné ismertetését a Csendes-oczeán partján és Alaszkában tett útazásáról.

Április 24-én: 1. dr. Jankó János bemutatja Biró Lajos német-új-guineai néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzékét. 2. Gerster Béla a Duna—Tisza és Duna—Fiume közti vízi-útról. 3. Pompéry Elemér a tengerközi csatornákról.

Október 23-án: dr. Thirring Gusztáv a felvidék népességének megfogyatkozásáról.

November 13-án: 1. Balogh Margit a Nagy-Magyar-Alföld középmagasságáról. 2. Littke Aurél Kletz Gábor „Budapest telepdedési fejlődése“ cz. művét ismertette.

November 27-én: 1. Bogdánffy Ödön (vendég) a Tisza és Duna árvizeiről. 2. Cholnoky Jenő a Medárdus-napi időváltzásról.

December 11-én: 1. dr. Kövesligethy Radó a Föld és Hold történetéről. 2. Kiszely Károly „A gruzin hadi úton“ czímen

Ezenkívül a Magyar Földrajzi Társaság és a Magyar Közgazdasági Társaság kivándorlási bizottságai a székely kivándorlásról fölolvadó ciklust rendezték, a melyen Dr. Hegedűs Lóránt orsz. képviselő tartott négy előadást a kivándorlásról, még pedig: márczius hó 10-én a magyarok helyzetéről Romániában; márczius hó 11-én a moldvai csángók sorsáról; márczius hó 12-én a székely kivándorlás okairól; márczius hó 14-én „Mit tegyünk?“ czímmel.

Közleményeinkből 1902-ben megjelent a XXX. kötet 10 füzetben 29 $\frac{1}{2}$ íven s emellett kiadtuk francia s részben német nyelven a XXIX. kötethez tartozó Abrégét 6 $\frac{1}{2}$ ívnyi terjedelemben.

Könyv- és térképtárunk ezen évben is számos új művel gazdagodott ajándék, csere és vétel útján, úgy, hogy a munkák száma meghaladja a 3000-et. Az egész könyv- és térképtárt a folyóiratokkal együtt a társaság új helyiségében, a külön e célra szolgáló könyvtárszobában, helyeztük el s újra rendeztük. Az új helyiségben olvasószobát rendeztünk be, a hol a titkári hivatalos órák alatt a könyv- és térképtár, valamint a csere útján a világ minden részéből érkező folyóiratok állanak a tagok rendelkezésére. A könyv- és térképtár címjegyzékének elkészítését és a könyvtár kezelés minden ágára kiterjeszkedő szabályzatot, most tervezi a könyvtár-bizottság.

Tagjaink száma 1902-ben szaporodott 3 tiszteletbeli és 35

rendes taggal; ellenben fogyott elhalálozás által 2 tiszteletbeli, 2 levelező és 9 rendes taggal, kilépés és törlés által 20 rendes taggal.

Meghaltak: Holub Emil, Péch József tiszteleti, Dr. Jankó János, Király Pál levelező, Bakonyvári Ildefonz, Balugyanszky Béla, dr. Gindele Jenő, Hátsek Ignác, Holitscher Ede, dr. Pethő Gyula, Requinyi Géza, dr. Szontágh Ábrahám és dr. Schwicker János Henrik rendes tagok.

Gerster Béla.

Imperialismus és a gyarmati politika.

(Felolvastatott az 1903. évi márczius hó 26-án tartott közgyűlésen.)

A tengereken járó vállalkozó szellemű nemzetek soha sem szűntek meg terjeszkedő politikát követni. Előfordul ugyan, hogy mint minden étvágy, úgy a nemzeteknek idegen földre támadó étvágya is egyszer csak kielégítést nyer. Ilyenkor még a legmegátalkodottabb hódító nemzettel is megesik, hogy egy időre, a terjeszkedéstől nem csak tartózkodik, hanem a máséra való sandítást — a gyengébbek birtokának elfoglalását, a humanitás törvényeibe és a politikai tiszta erkölcsökbe ütköző eljárásnak nyilvánítja.

Mondani sem kell, hogy az ilyen politikai divat mindig csak múló jelenség volt a világon és hogy a nemzetközi életben az önzetlenségnek és a politikai tisztaságnak korszakait, rendszeren az erélyes cselekvésnek és a tűzzel-vassal való terjeszkedésnek egy-egy újabb periódusa szokta felváltani.

Hogy egy közel fekvő példával illusztráljam ezt az állítást, felemlítem itt az 50-es és 70-es évek között a külpolitikában is jelentős szerepet játszó Gladstone-féle doctrinér liberalis epizódot, a melyben az angolok nem csak az elmélet hangoztatásával, de számos politikai tettel megpróbálták, még a külpolitikába is a politikai tiszta erkölcsöket beköltöztetni. Hogy minő eredménnyel, azt mindjárt látni fogjuk.

A liberalismus virulásának, fiatalságának a korszaka volt ez az idő.

Többé-kevésbé megértett nagy jelszavak a kebleket akkor még hevíteni képesek voltak. Az abolíciónak, a négerrek rabszolgasága eltörlésének, a népek egyenlő jogainak és elhatározásuk szabadságának proclamálása mámorító hatást gyakorolt a kedélyekre.

A nemzet szemeiben nagyszerű távlat nyílt a jövőbe. Meglátta a szent Grált: a humanitás történetében reá váró nagy szerepét ismerte fel. Nehogy azonban tündéres látományának a hatását megzavarja, a nemzet nem kívánta, vagy éppen a kedélyállapotában talán nem is volt képes a nemzeti életnek legközelebbi reális feladataival bővebben foglalkozni, még kevésbbé ezt az anyagi viszonyok rendezésénél elmaradhatlan józansággal tenni.

Állapota hasonlított a fiatal serdülő lányokéhoz, a kik első szerelmi ábrándvilágukba csak a minden anyagiasságtól ment, csak a föld minden sarától megtisztult vitézeknek engednek belépést. De az elvont elméleteknek ebből a szűztiszta világból, a rideg való hamar kiábrándította az embereket. És a lelkesedés mámorában elkövetett és akkor magasztosaknak tűnő tettekre, valamint az önzetlenség fittogatása következtében elvétett mulasztásokra csakhamar rábizonyult, hogy a nemzet állandó érdekeivel ellentétesek.

Igy történt ez Angliában, a hol manapság már alig találunk embert, a ki nem kifogásolná honlétársainak azt az eljárását, hogy a fellángolás egyik pillanatában, minden ellenszolgálmány kikötése nélkül, a jóniai szigeteket a görögöknek egyszerűen odaajándékozták. Épen úgy nincs ma már senki Angliában, a ki nem tekintené súlyos hibának, hogy az angol közvélemény és a kormány, a bolgár atrocitásokkal inscenált mozgalom behatása alatt, rámentek 1876-ban a politikai tiszta erkölcsök lépére, és Törökországot, mely coloniális és kereskedelmi politikájuknak egyik sarkpontja, legveszedelmesebb ellenfelük kénye-kedvének, az oroszokénak, kiszolgáltatták. A valódi politikai erkölcs beplántálásához, a haladás és a civilizáció feladatainak megoldásához, erőre és cselekvő képességre van szükség, nem tétovázásra. Ezen okból manapság már mindenki belátja, hogy az angolok nem tettek szolgálatot a civilizációnak, a midőn csupa politikai zsénből és önerejükben való bizalmatlanságból, 10 éven át tartózkodtak attól, hogy Egyiptomot elfoglalják, minek következtében az ott rájuk váró s azóta dicsőséggel folytatott culturmunkát annyival későbbben végezték.

Úgy látszik, hogy a mi államférfiaink sem vonhatták ki magukat ehez, a 60-as években uralkodó „liberális“ politikai irány behatása alól, a midőn osztrák ellenfelüktől, annak 1866-ban történt leveretése után sem követeltek több — azóta nagyon is szükségesnek bizonyult — nemzeti vívmányt, mint a mennyit a porosz háború megindítása előtt igényeltek volt.

De a politikai nagylelkűségnek kora lejárt s ma már mindenki

és mi is tisztában vagyunk vele, hogy a nemzetek egymás közötti viszonyainak a szabályozásánál az a politikai irány, a mely a 60-as években járta s a mely a saját nemzete fejlődésének szükséges feltételeiről megfeledezett, a sociologiai alapokon álló nemzeti politika fejlődésmenetében, csak a gyermek-kort képviseli.

Azóta sokat haladtunk, tudományosabban, mélyebben tanultuk megismerni a hatalmi problemát, valamint az evvel kapcsolatos colonialis terjeszkedés kérdését. Köszönhetjük pedig ezt a haladást főként a materialistikus történelmi módszer emlőin felnevelkedett Bismark-félc diplomatiái iskolának, a mely a gyakorlati politikai életben is bebizonyította a módszernek helyes és célszerű voltát. Így jutottunk ma oda, hogy a legdemokratikusabb köztársaságok is, p. o. az Egyesült-Államok vagy Franciaország, nem ösztönszerűleg, hanem a hatalmi fenomen helyes elméleti felfogása következtében, ugyanolyan buzgósággal dolgoznak, mindegyik a maga oldalán, a saját több világrészre kiterjedő imperiumuknak a felépítésén, mint a minő lankadatlan szívóssággal munkálkodik az absolutistikus Oroszország világbirodalma határainak a kitolásán.

A világbirodalmakat építő nemzeteknek láthatóan azonos a céljuk: nemzetük jövőbeli fejlődésének a legtágabb materialis és geographiai alapot megadni. Törekvésük oda irányul, hogy a saját becsületükből, tehát anélkül, hogy szövetséges segítségelmére utalva lennének, ne csak megéljenek, hanem szaporodó népességük részére és ennek növekedő igényeihez képest, elegendő munkateret s a beálló szükség szerint újabb és újabb piacokat nyissanak. Abba a helyzetbe kívánnak jutni, hogy nemzeti vállalkozásaikat, kereskedelmi és politikai terveiket, önállóan, versenytársakkal, sőt esetleg ellenséggel szemben is, mind békés, mind harczi eszközökkel kivívassák és aztán a kivívottakat megvédhessék.

Nem kell hangsúlyoznom, hogy ez a politika, ha új alakban is, de lényegében teljesen megegyez minden idők imperiumainak a politikájával. A különbség a régi történelmi és a mostani idők világhatalmasságainak viszonyai között csak abban van, hogy a földteke ma már egész terjedelmében a civilizációnak megnyitva lévén, elég tágas térnek bizonyul arra, hogy több világhatalom is létezzék egymás mellett; a mi a régi classikus világhatalmak idejében, a melyek tudvalevőleg egymás mellett sehogy sem férhettek meg, képzelhető sem volt.

De a világhatalmaknak ma is, mint régente, alkotó elemük, legelső és legnagyobb gondjuk, államuknak, nemzetüknek egye-

temes önczélúságát, mindenkitől való absolut függetlenségét biztosítani és fenntartani.

Ezeket a czélzátokat a népek életüknek abban a szakában, a midőn a társadalmilag szervezetlen életet éltek, majdnem kizárólag csak fegyverrel voltak képesek szolgálni; ma azonban már a békés és a szellemi eszközöknek is nagy szerep jut a nemzeti hatalmat fenntartó munkában. De mindazonáltal még nagyon távol állunk tőle, hogy egy nagy nemzet a magának megkövetelt önczélúságot és a feltétlen függetlenséget csupán békés eszközökre, csupán békés eljárásokra támaszkodva, biztosítottaknak tekinthesse. Sőt ellenkezőleg, a nemzetközi solidaritás érzéke olyan primitív és laza még ma is, hogy a gondolkozó ember keblét a legnagyobb kétség tölti be a sok békeintézmény, a sok békegarantia és a nagy békeagitáció haszna és komolysága iránt, látván azokat a mind élesebbé váló fegyvereket, melyeket a nemzetek a közöttük dúló gazdasági élet- és halál-harczba belevinni kénytelenek. A felett alig lehet kételkedni, hogy ha a megkezdett tempóban folytatjuk ezt az annyiszor feldicsért gazdasági és békés küzdelmet, úgy már nem lehet messze az idő, a mikor a falat kenyérért, a gazdaságánál még gondosabban előkészített fegyveres tusát kellend a nemzeteknek egymással megvívniok.

Az európai hatalmak, valamint már az Egyesült-Államok is, napról-napra mind határozottabban kénytelenek a terjeszkedő politika lejtőjére lépni. A modern nagy-államokban ugyanis a népszaporodás általában nagy mérvű. Az államoknak azon sociális berendezkedései azonban, melyek a népszaporodással járó kalamitás elhárítására szolgálnának, olyannyira tökéletlenek és oly kevésse felelnek meg a nép igényei nagy arányú és természetes emelkedése folytán támadó követelményeknek, az elegendő keresetet nyújtó munkaalkalmatosság bősége annyira kezd a culturállamokban apadni, hogy másként, mind terjeszkedő gazdasági politikával, vagyis újabb és újabb találmányok bevezetésével, új szárazföldi és tengerentúli piacok megnyitásával boldogúlni ma is már alig lehet. De kérdezzük, hogy meddig, milyen időpontig lesz lehetséges csupán békés eszközökre támaszkodva a túlnépesedés és a munka alkalmatosság megritkulásának veszélyei ellen védekezni?

A társadalmi élet még egy harmadik automatikusan jelentkező orvos-szert is nyújt a túlnépesedés calamitása ellen; s ez a kívándorlás. De ez az orvos-szer csak akkor és addig marad foganatos, a meddig az a viszony áll fenn, hogy valahol a földtekén az embe-

reknek jobb dolguk van, mint otthon. A mint azonban az uralkodó termelési rendszernek kifejlődése -- mondjuk jelenleg a capitalistikus termelési rendszernek -- mindenütt befejeződik, s a socialis és termelési viszonyoknak egyensúlya az egyes országok között beállott, akkor az embereket már materiális ok nem fogja ingerelni, hogy kivándorlással segítsenek sorsukon.

Hogy ha tehát már a jelenben is erősen érezhető a gazdasági- és socialis állapotoknak a nyomasztó volta, úgy előre látható, hogy ez a viszony napról-napra mind feszültebbé fog válni. Nem tagadható, hogy ez a helyzet a modern nemzeteket mozgóbbakká, frissebbekké, a cselekvésre hajlóbbakká tette. A machiavelistikus passiv politika, melynek elve a türelemnek diadalra juttatása volt, vagyis az a politika, a mely az érett alma ölbe-húllását várta, úgy látszik, végleg lejárta magát. A népesség megsűrűsödésével a nemzeti egyedek életében is mindjobban érvényesül a létért való közdelemnek a törvénye. A fejlődésre, a hosszú életre már csak az a nemzet tarthat számot, a mely a maga igazait, a maga egyéniségét, szellemi és testi erőinek teljes megfeszítésével, mindenkivel szemben érvényre juttatni képes. A béke tehát ezentúl is csak relativ fogalom lehet. Végének kell szakadni, ha a nemzet tulajdonképeni élet-feladatát, mely a fejlődéssel összevág, nem képes többé békés eszközökkel elérni. Felesleges bővebben kifejtenem, hogy mindaddig míg az egyéni lét, valamint a társadalmi szervezetek léte is attól függnék, hogy valjon megállják-e a korlátlan versenyt és míg a földet lakó fajok testben és lélekben, szellemi felvevő képességben és jellemben egymástól különböznek, addig a közöttük felmerülő viszályoknak a békés úton való kiegyenlítése jámbor óhajlás fog maradni.

Észrevehetően közeledik az a fatalis időpont, a melyben valamennyi culturállamban már többen leszünk, sem hogy ősi, tradicionalis határainkon belül meghúzódó s a határon túl nem vágyó nemzeti életet élhetnénk. Már ma is úgy vagyunk vele, hogy abban az esetben, ha mi nem megyünk a szomszédunkhoz, ő hatol be hozzánk, ő ül a nyakunkra, hogy fejlettebb iparával, kereskedelmével, követelőbb-ügyesebb politikájával, a saját házunkban minket gyűrjön le, minket szipolyozzon ki. Akarva, nem akarva, talpunkra kell tehát állni, ha élni akarunk; és nekünk kell a támadó szomszéd házába behatolnunk, vele a nyílt versenyt ugyan úgy, mint ő azt a mi házunkban teszi, ott fel kell vennünk. A hatalom tehát csak úgy marad meg fogyatkozás nélkül valamelyik nemzet kezében, ha az illető nemzet nem-

csak átöröklött kitűnő faji tulajdonságokkal bír, nemcsak ha a megszerzett cultur kincseket és a helyesen fekvő és a népesség számára elegendő geographiai területet megóvni tudja, hanem, ha ezeken felül még az élelmességet és a szellemi mozgékonytságot is oly mértékben elsajátítja, hogy a versenyt, a rosszabbodó viszonyok daczára győzelmesen megállja.

Összefoglalhatjuk most már a mondottakat. Az imperialistikus politikának a vezéreszméje az önálló lét, a nemzeti egvednek túlszárnyaltatás és az ennek következtében beálló hatalmi lefokozás veszélye elleni megvédése. A terjeszkedés tehát csak az egyik gyakorlati eszköze, csak érvényesülésének egyik gyakorlati módja az imperialistikus politikának, nem pedig ez a politika maga.

Valódi nagyhatalom csak az, mely fennállásának biztosítékait önmagában bírja, a mely tehát nem szorúl szövetségre, még kevésbé más hatalmak garantiájára. Ennek következtében kimondhatjuk, hogy imperialis, nagy arányú terjeszkedő politikát kis- és közép-állam nem képes folytatni.

Vizsgáljuk meg most aztán közlebről, hogy mily eszközökkel védekezhetik a nagyhatalom a túlszárnyaltatás, illetve a lefokozás veszélye ellen. A legfontosabb eszköz ebben is: a nemzet gazdasági- és socialis-életének czélszerű berendezkedése. Első követelmény: a nemzet gazdasági szervezetének olyan működése, hogy a többi hatalomával lépést tartó népszaporodási aránya megóvható legyen. Mert a modern imperialistikus irányú világ-hatalom a legkevesbé engedheti meg azt, hogy őt a katonai téren a versenytársak túlszárnyalják. A nemzet katonai értéke, habár nem kizárólagosan, de egyenlő viszonyokat feltételezve, még is nagyban függ a háborúban kiállítható harcosok számától, ez pedig természetesen, arányban áll a nép számával.

Igy jutunk tehát annak a megállapításához, hogy a modern világ-hatalom imperialistikus politikájának támaszkodnia kell mai napság a nép termelő-képességének a fejlesztésére és annak lehető fokozására.

Mert amint a colonialis politika terén is bebizonyosult, hogy csak a helyes üzleti alapon folytatott politikának volt és lehet sikere, úgy áll ez a tétel általánosságban az imperialistikus politikára nézve is. Egyszóval az üzleti szellemnek a nemzet gazdasági életébe való behatolása a legfontosabb kelléke a mai imperialismusnak. Sokkal fontosabb kellék az üzleti szellem egy nemzet terjeszkedő politikájának a sikerére nézve, mint a leggyönyörűbb, de csak elméleti értékkel bíró históriai jogcímek az elfoglalandó földre.

Nem kell bővebben kifejteni, mert elegendő arra rámutatni, hogy modern módon, — tehát a versenyképességet megóvva, — csak az a nemzet tud termelni, de jó hadsereget helyesen felszerelni és siker reményével a tűzbe vinni is csak az tud, a melyik minden téren a legmodernebb elméleti és gyakorlati készültséggel bír.

Végre a versenyképességnek egyik főfeltétele a cselekvésre hajló szellem. A ki látni tud, az előtt elég világosan kidomborodik a nemzetek fejlődésének az a menete, hogy az a nemzet lesz elől, a melynek polgáraiban meg van a képesség a nemzeti erőt nagy és a kor igényei által követelt nemzeti vállalkozásokban egyesíteni.

A mellékelt tabellákkal igyekeztem az előbbieken mondotakat illusztrálni. Minket, magyarokat az érdekel első sorban, hogy miféle hatalmi viszonyok állanak fenn köztünk és a szomszédaink között. Azért igyekeztem mindenekelőtt szemlélhetővé tenni a mi, és a szomszédságunkban levő 3 nagy államnak: Oroszországnak, Német-birodalomnak és Ausztriának a viszonyait.

Az 1-ső tábla feltünteti a népszaporodási absolut viszonyokat. Bátorkodtam tört-vonalakkal az eddigi fejlődésből következtetve a népszaporodásnak a jövőben várható viszonyait vázolni.

Kitüntettem ebben a tabellában más államoknak népszaporodási viszonyait is, még pedig a fejlődő, a stagnáló és a visszamenő államokét azon okból, hogy az olvasó hazánknek a világ népszaporodási viszonyaiban elfoglalt helyét jobban mérlegelhesse, mint ha csupán a közvetlen szomszédok ide vágó viszonyait kitüntettem volna.

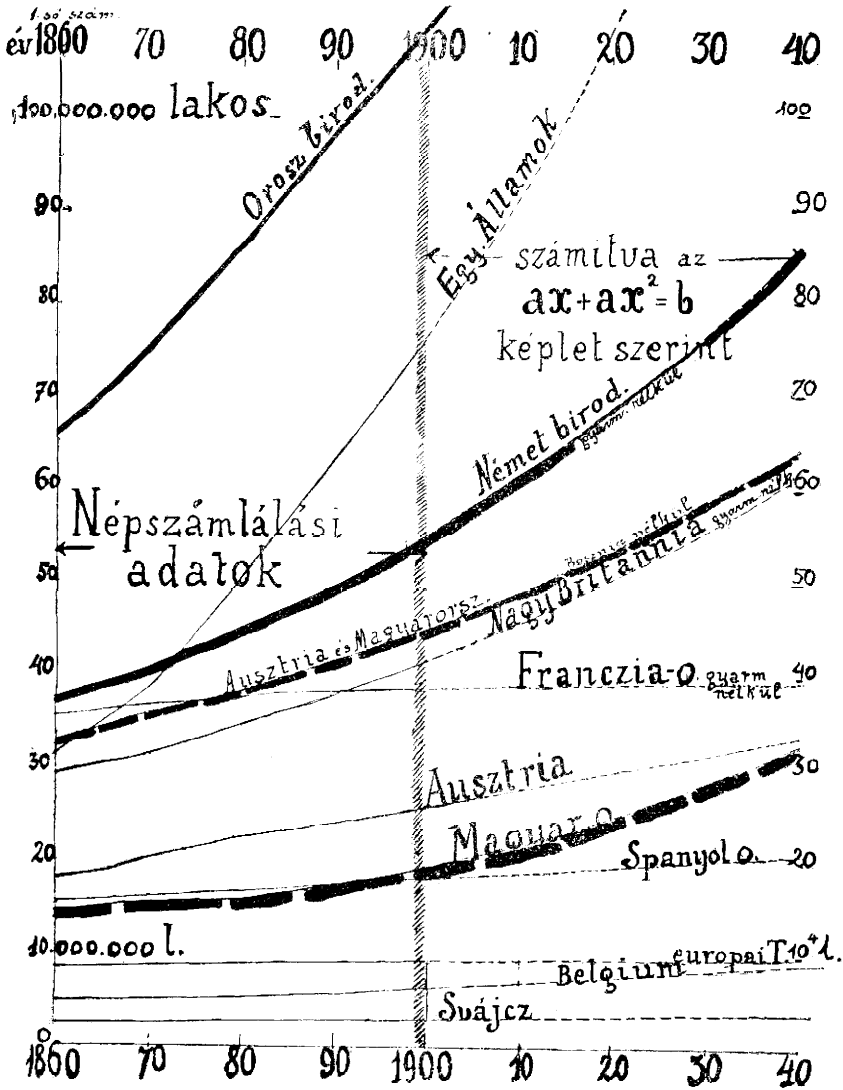
A 2-ik táblában az évtizedenkénti szaporodási arányszámokat tüntettem ki, azért, hogy az összeállításnál várható következtetések útján a népszaporodási arányok valószínű alakulásáról képet nyerjünk.

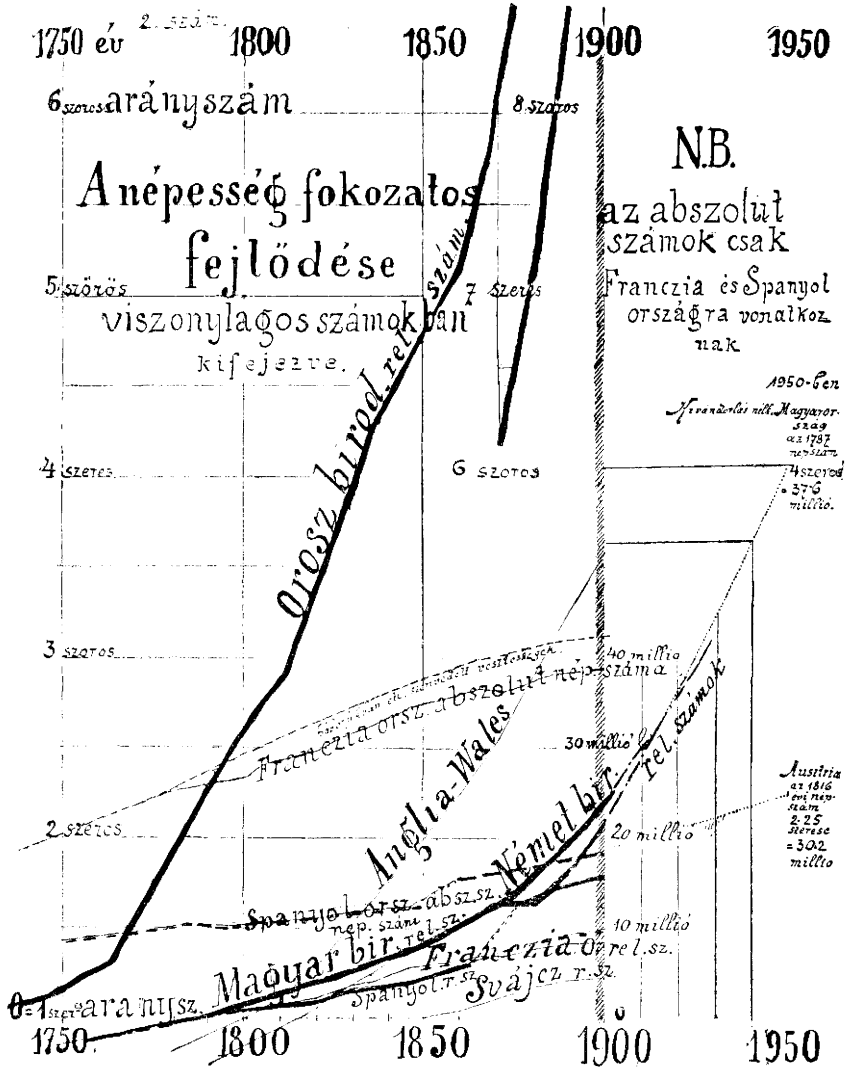
A 3-ik táblán kitüntettem az államoknak tipikus fejlődésmenetét, ha a népszaporodási arányt vesszük mértéknek.

A 4, 5, 6-ik számú három rendbeli táblázat-sorozatban pedig a népesség és haderő között létező arányokat mutattam be. Ezekből az egyes államoknak jövőbeli várható egymáshoz való arányára vonhatunk következtetéseket. Ki van tüntetve ezeken a táblákon:

- a) a hadseregek béke- és hadi létszáma;
- b) az adózó képesség fejlődése, kifejezve az állami budgetek összege által;
- c) a hadügyi kiadások fejlődése;
- d) a közoktatásügyi kiadások fejlődése;
- e) a tanerők számának fejlődése.

A népesség fejlődése abszolút számokban.

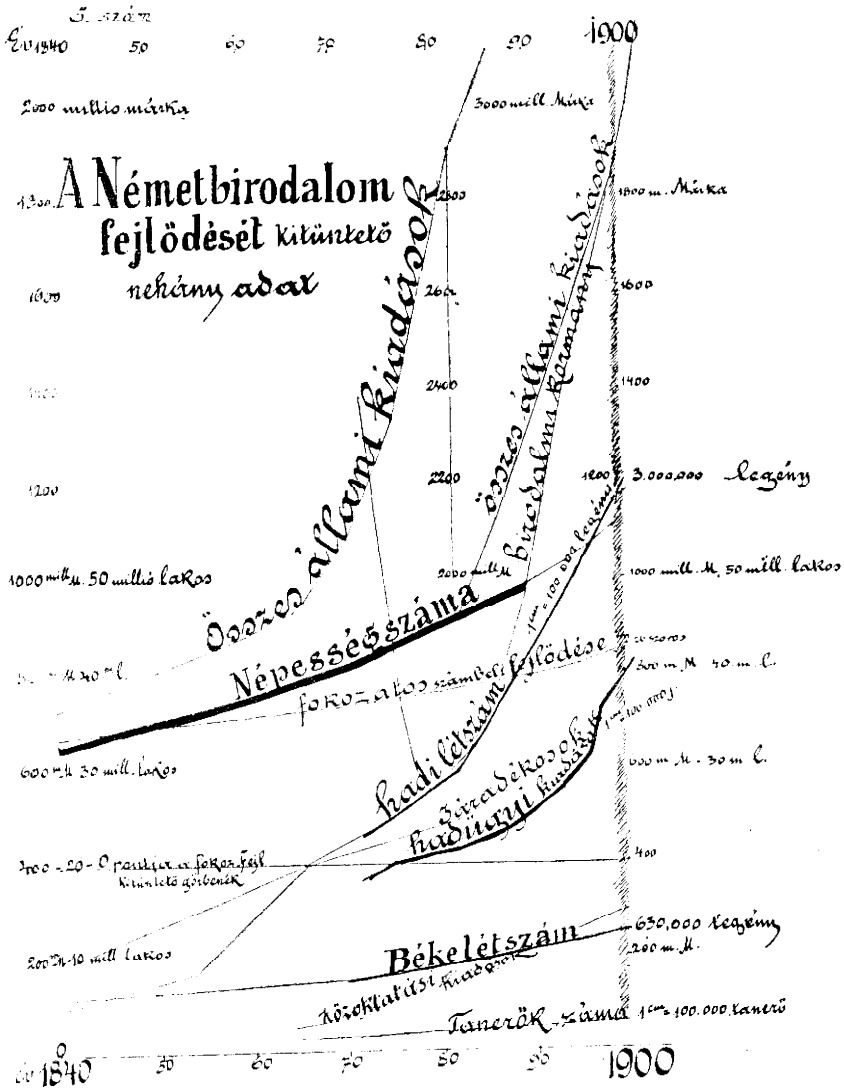

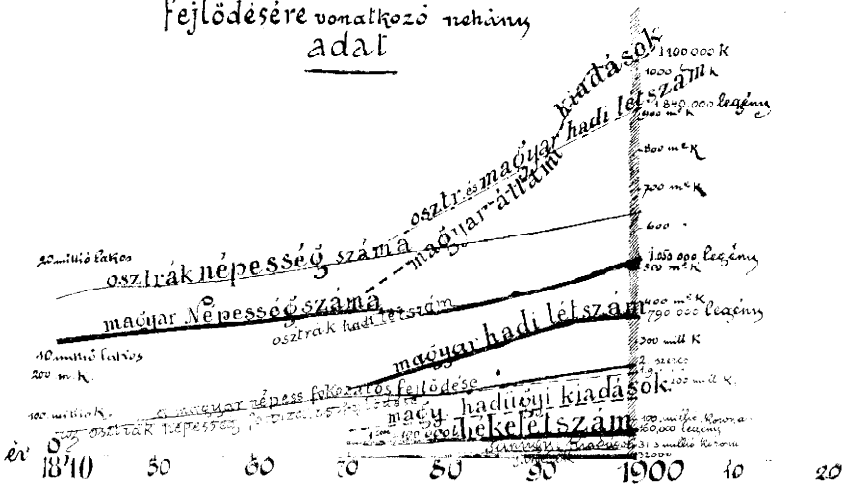

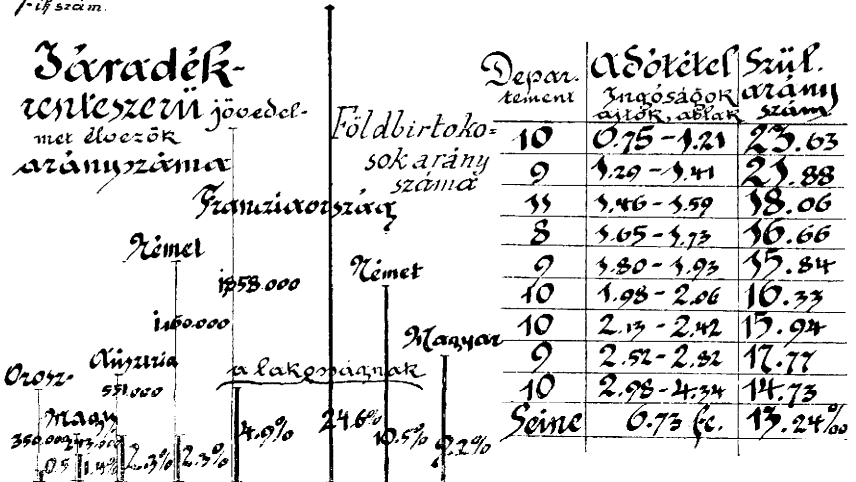
6. if szám

Magyarország és Ausztria fejlődésére vonatkozó néhány adat

7. if szám.

Járadék- rentszerű jövedel- mel előzők arányzása

A 7-ik számú táblán igyekeztem némely gazdasági berendezkedések mivolta és a népszaporodási arány fejlődése között létező összefüggésre világot vetni.

A tabellákból a következő tanulságokat vonom le:

Fentebb már említettem, hogy a szabad versenyen alapuló mai társadalmi rendszerben a nemzetek csak népszaporodási arányuk megóvásával védhetik meg magukat a katonai téren való túlszárnyaltatástól és ennek következményeitől.

Ennek az arányszámnak az alakulása függ, első sorban, a születések arányszámától, aztán a halálozásokétól, végre a vándorlások számbeli végeredményétől.

E három közül a legfontosabb tényező a productiv természetű: a születési arányszám. Csak ha ez magas, csak ha sok a születés, áll fenn egyáltalán annak a lehetősége, hogy az ország lakosságára nézve magas népszaporodási arányszám képződjék.

Hogy minő fontossággal bír egy nemzet népességi viszonyai alakulására a magas születési szám, azt legjobban illusztrálja a következő példa:

1897 és 1898-ban Németországban a halálozási	
arányszám volt átlagban...	21·58 ⁰ / ₀₀
„ „ Franciaországban ...	20·60 ⁰ / ₀₀

tehát közel egyenlő.

De mivel a születési arányszám ugyanebben az időszakban volt:

Németországban ...	37·06 ⁰ / ₀₀
ellenben Franciaországban ...	22·25 ⁰ / ₀₀

A népszaporodási arányszám — eltekintve a vándorlási tényező befolyásától volt:

Németországban ...	15·48 ⁰ / ₀₀
míg Franciaországban csak ...	1·65 ⁰ / ₀₀

Normalis viszonyok között a vándorlásoknak befolyása a népszaporodásra nem nagy. Így például a felhozott esetben és a fent említett időszakban:

Németországban volt ...	0·4 ⁰ / ₀₀
Franciaországban pedig ...	0·8 ⁰ / ₀₀

Hogyha a vándorlás állandóan erős mértékben és negatív értelemben befolyásolja egy cultur-ország népszaporodási arányszámát, úgy az ilyen jelenség bizonyosan rendellenességnek, vagyis egy társadalmi baj létezésének a következménye. Hogy ez a baj célszerű intézkedésekkel, főleg gazdasági politikával elhárítható,

annak beigazolására felemlítem, hogy a 70-es években évi 200.000 lélekre rügő németországi kivándorlás ma már ennek a számnak egy tizedére és pedig 20.000 kivándorlóra csökkent.

Minálunk ezzel ellenkezőleg a 70-es években alig létező kivándorlás, helytelen gazdasági politikánk következtében, évente 100.000 honfit elragadó nemzeti betegséggé nőtt.

De nemcsak a vándorlásoktól eredő, hanem a születési, valamint a halálozási arányszámtól eredő — a népszaporodási arányt befolyásoló — tényezők is a legnagyobb mértékben függenek az ország gazdasági és socialis állapotától és jogrendének irányától.

Egy cultúr-nép által lakott országnak természeti kincsekben való bővelkedése már magában is képes a születések arányszámát kedvezően befolyásolni. Mert az erősen termelő országban keletje van a munkáskéznek, a munkások életszükségleteiket aránylag könnyen szerzik meg, ennek folytán szintén törvényszerű jelenség, hogy az ilyen világban a csemetéknek a világrahozása és felneveltetésük nem okoz szertelen gondot a szüléknek.

De ugyanolyan, sőt talán még a kedvező geographiai viszonyoknál nagyobb befolyással van a születések arányszámára a népnek, a fajnak, az élelmessége. Az a véralkatbeli képesség az, a melylyel minden akadályt legyőzni és a fajnak fejlődéséhez szükségeseket minden áron megszerezni tudja.

A germán fajokban és a magyar munkásfajban ha amazoknál kisebb mértékben is, de megvan a szükséges szellemi mobilitás és a physiologiai rátermettség arra, hogy a hová az ilyen fajhoz tartozó ember kerül, ott ő egy erősen producáló műhelyt teremt csakhamar magának.

A kedvező születési arányszámokat felmutató és a nyugati műveltségi körbe tartozó államok valamennyien tyikus nagy producensek.

Igy p. o.:

Az európai Oroszország... .. 46—47⁰/₀₀ születési arányszámával.

Magyarország ... .. 42—44⁰/₀₀

Ausztria 37⁰/₀₀

A Német-birodalom 37⁰/₀₀

Anglia és Wales ... .. 31·4⁰/₀₀

Az Egyesült-Államok ... .. 27⁰/₀₀ felül szü-

letési arányszámaikkal mind nagy értéktermelők, habár némelyikök-nél, így p. o. Angliánál már a régebben felgyűjtött vagyonnak fix ka-

matoztatásából eredő jövedelmek is bizonyos szerepet játszanak a nemzet gazdasági szervezetében. A sociologusok és a statisztikusok még egy harmadik tényezőjét említik fel a népszaporodási arány kedvező alakulásának, s ez a kis embereknek, a parasztoknak és a proletároknak az a gondtalansága, hogy a fejlődésnek egy bizonyos fokáig, még szűk anyagi viszonyok közepette is, sok gyermeket hoznak a világra. De ez a nemtörődömség a világra hozott gyermekek sorsával nem tart örökké. Mert a kifejezetten inséggel küzdőknel, az úgynevezett paupereknél, akiknek száma a kapitalistikus rendszerben folyton-folyvást nő. Az erős születési arányszám már nem csak nincsen meg, de a halálozási arány ezeknél annyira felemelkedik, hogy a valóban szűkölködők osztálya, köztudomás szerint, már alig szaporodik. Az általános szabály tehát az, hogy a mint a bő termelés lehetősége szűkül, vagyis a mint a közvetlenül az élet-szükség fedezésére szolgáló javakat meghaladó értékek, v. i. a tőke megszerzésének lehetősége szűnni kezd, s a nép mindikább fixrozott természetű, avagy renteszerű jövedelmekből kénytelen élni, a születések arányszáma általában apad.

Az intelligens szülék nem képesek, vagy nem kívánják, jövedelmeknek határolt természete miatt, magukat a nagy család fenntartásával járó gondokkal terhelni. Szülte legyen már most ezt az irányt, földművelő országban, a föld és birtokszerzésnek a nehézsége, vagy bármí más, a természetes fejlődést megakasztó körülmény; avagy ipari országban származott volna a termelés csökkenése az ipari túltermelésből, az eredmény ugyancsak az: a születések arányszámának a fokozatos apadása.

Ezek szerint kételkedni sem lehet a felett, hogy Malthus törvénye szerint, *népszaporodási arányunkat csak úgy leszünk képesek megtartani, ha sikerülni fog termelésünket a népesség arányszámának emelkedéséhez mérten fokozni.* Valjon ebbeli kötelességünknek eleget teszünk-e ma, a midőn a productivitás évről-évre annyira csökken, hogy most már évente majdnem 100.000 azoknak a száma, a kik a mienknél jobb és több munka-alkalmatosságot nyújtó országokba kivándorolnak? Az erre a kérdésre való feleletet adja meg mindenki magának.

De constatálható, hogy egy másik irányban is elhanyagoljuk a népszaporodási arány fenntartása tekintetében fennálló nemzeti kötelességeinket. Felejthetetlen Jankó tagtársunknak a Balaton-bizottság által a Balaton ethnographiájáról kiadott szép művében, elszomorító adatokat találunk arra nézve, hogy miként terjed el a dunán-

túli törzsgyökeres magyar vármegyék földművelő családai között a két, egy és semmi gyermek rendszer.

Az összefüggés ezen társadalmi betegség és a gazdasági viszonyok között tisztán megállapítható. A minthogy hasonló jelenséget máshol így p. o. Franciaországban, ugyancsak a gazdasági okokra sikerült visszavezetni. Ez a baj nálunk nem nőhetne volna ki magát egy egész országrészt ellepő társadalmi betegséggé, ha a dunántúlon az óriás birtokokat parcellázták és a lakosságnak az erősebb productióra alkalmat nyújtottak volna, vagy pedig, ha a nép culturfokát emelvén, a lakosságot képessé tettük volna arra, hogy igényeinek természetes növekedéséhez mérten sorsán javítson. Egy nép igényei között pedig, a legelső és erkölcsileg a legjogosultabb, a családfenntartáshoz szükségesek megszerzése.

Itt változásnak kell beállnia, mert lehetetlennek tartjuk, hogy a magyar nép lemondjon a számbeli túlsúly elérésének a chanceai-ról; nem hihetjük, hogy vetélytársainak a teret egészen és véglegesen átengedni akarná.

Miért nem volna emberi észszel és emberi eszközzel az keresztülvihető, hogy a nyugat-európai államok népsűrűségéhez képest alig lakott és pusztaságnak is beillő, de páratlan természeti kincsekkel bővelkedő országunkban, a produktivitást minden téren és minden módon fokozzuk, és hogy a mai 42—44‰-ot kitevő születési arányszámot, az oroszok 46—47‰-jára — sőt azon felül — ne emeljük.

De ennél még jelentősebb eredményt fogunk elérni, ha olyan culturalis, gazdasági és socialis reformokat hajtunk végre, melyekkel az ország egészségügyi állapotait az Európában mindenütt elért nivóra feljavitjuk és a mai szégyenletes 33‰ halálozási arányszámot az európai számra leszorítjuk, vagyis 19—20‰-ra. Nincsen kétség benne, hogy a mint sikerült az Egyesült-Államokban a népszaporodási arányszámot, az ország természetes gazdagságának helyes és czélszerű kihasználására irányuló politikával, állandóan az évi 2‰ arányszámon fenntartani, úgy ezt az eredményt, ha az ország minden polgára — áthatva a nagy nemzeti kötelesség-érettől — a maga részéről a szükséges áldozatot meghozza, mi is el fogjuk érni.

Társaságunk feladatai legszebbikét teljesíti, midőn a maga részéről és a maga szempontjából közreműködik azon igazságnak a közfelfogásba való beplántálásánál, hogy népünk szaporodó arányának a megóvása a legnagyobb mértékben honfiai kötelessége a nemzet minden osztályának. Ezt az arányt csak radikális, a

kereseti viszonyokat minden téren és alapjukban javító gazdaság-socialis intézkedésekkel lehet megvédeni, sőt meg van annak a lehetősége, hogy az arányt esetleg még meg is javítjuk. Ha ezt tesszük, úgy nem csak tűrhető gazdasági állapotokat teremtünk itt a hazában a nemzet derekát képező földművelő népességünk számára, de biztosítjuk magunkat az ellen is, hogy ezen elemek kivándorlása folytán, nemzeti vérvesztességeket szenvedjünk.

Szinte képzelhetlen, hogy minő változások, minő fejlődés állana be nálunk arra az esetre, ha népünk bátor és vállalkozó elemének megadnók az őt joggal megillető európai culturát, annak az elemnek, mely szellemi visszamaradása, tudatlansága és conservativ hajlamai daczára évente százezer számban vállalkozik arra, hogy az oceántúlon egy kis vagyonkát szerezzen, szándékozván az édes hazába visszatérni, hogy itt újra és fokozottabb mértékben dolgozzon. Népünknek ezeket a nagy és hatalmas dispositióit ápolni s a magyar nép utolsó fiának is olyan culturát adni, mint a minővel a világ legelőrehaladottabb népének gyermekei bírnak, ez a legkevesebb, a mit az élő generáció a honért megtehet, s a mit a vezetőknek egy ilyen tehetséges és vállalkozó szellemű népért megtenni kötelességük.

Intézményesen kell gondoskodni arról, hogy minden magyar munkás ember találjon e hazában annyi és olyan foglalkozást, a mennyivel a saját életének és családjának szükségleteit és a műveltségben való előrehaladásának eszközeit megkereshesse.

Jogosult továbbá az a kívánság is, hogy a haza tegye minden fiának ép oly könnyen és ép oly mértékben lehetővé, szellemét kimívelni, mint a minő módon a művelt nemzetek fiainak ezt a lehetőséget ma már megadják.

Hogy ha ezt a gazdasági, politikai és culturalis talapzatot megadjuk a magyar társadalomnak, vele nemcsak azt értük el, hogy kedvezőbb természeti viszonyaink, valamint népünk lelki alkatának jobb minősége folytán, a velünk ma már gazdasági élet-halál harcza keveredett szomszéd állam népességi számát rövid időn elérjük és túlhaladjuk, hanem népünk természetes és kedvező fajsúlyának érvényesülést szerezve, megadjuk egyszersmind a lehetőséget arra nézve is, hogy a műveltségben és az üzleti szellemben mindenkivel versenyezzék. Ha ez megtörtént, úgy honfitársaink a világ minden részében, de kiválóan társországainkban megtelepedni képességgel bírván, úgy kikötőinkben és Dalmáciában, valamint az egész külföldön nemzeti productióink részére új piacokat és új munkatereket nyitni s a modern időben egyedül lehetséges üzleti módon

majdani nemzeti terjeszkedési politikánknak alapjait is le fogják rakni.

Czélt nem érhetünk, hogyha terjeszkedési politikánkat csupán pergamentre írott argumentumokra támasztjuk. Nekünk nem lehet sem imperialistikus, sem egyáltalán semmiféle régi birtokaink visszafoglalására irányuló politikára mindaddig még csak gondolni sem, a meddig a gazdasággal karöltve haladó cultúrpolitikánkkal nem teszszük lehetővé, hogy gazdaságilag egészen a magunk lábán járjunk s a magunk kizárólagos rizikójára és felelősségére kezdjük a sorsunkat intézni. Hogy terjeszkedő politikát nem lehet akkor folytatni, ha az állam a saját fennállását nem a saját maga erőforrásaira, hanem idegen államéra, idegen néppel való szövetségre alapítja, az kétségtelen.

A közös számlára való terjeszkedő politika, pedig két egyenlő szövetkező fél között bizonyosan harc és háborúra vezet. Egyenlőtlen crejű feleknek ilyenemű vállalatairól meg tudjuk, hogy a közös vállalatból a gazdaságilag erősebb húzza az aránytalanul nagyobb hasznot.

Schlezwig-Holsteinnak a poroszok és osztrákok által közösen történt elfoglalását nyomban követte a két fél között kitört háború. A második esetet pedig illusztrálják Bosznia és az occupáló két állam közt fejlődött gazdasági viszonyok. Ha hatalmunkban is volna, sem volnánk képesek az occupált tartományokból azt és annyi hasznot húzni, mint a mennyit onnan ma Ausztria fejlettebb iparával és gyakoroltabb kereskedelmével, fáradság nélkül, tényleg húz.

Gerster Béla.

Társasági ülések.

Felolvasó ülés 1903. január hó 8-án a Tud. Akademia üléstermében. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tan.

Az ülés tárgyai voltak:

1. *Schafarzik Ferencz* dr. vál. tag előadása a Földrengéstan mai állásáról.

2. *Győry Ella* r. tag értekezése a Kis-Magyar-Alföld magasságáról.

Felolvasó ülés 1903. január hó 22-én a Tud. Akademia üléstermében. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tan.

Az ülés tárgyai voltak:

1. *Erődi Béla* dr. elnök bemutatta *Savojai Luigi Amedeo* abruzzoi herczeg művét éjszaksarki útazása tudományos eredményeiről.

2. *Cholnoky Jenő* lev. tag. fölolvasta *Gubányi Károly* hazánkna levelét Mandsuországból.

3. *Konkoly-Thege Miklós* dr. tiszt. tag a modern seismographokat bírálta mechanikai szempontból.

Választmányi ülés 1903. január hó 28-án a társaság saját ülés-termében. Dr. *Erődi Béla* kir. tan. elnöklése mellett jelen vannak: dr. *Havass Rezső* alelnök, *Berecz Antal* főtitkár, *Farkasfalvi Imre*, *Hahóthy Sándor*, dr. *Lóczy Lajos*, dr. *Thirring Gusztáv* vál. tagok és *Lillke Aurél* titkár. Elmaradását kimentette *Biró Kálmán* vál. tag.

Elnök az ülést megnyitván, a főtitkár őszinte részvételnek ad kifejezést azon szomorú eset alkalmából, a mely a Társaság tisztelt elnökét anyjának halálával érte. — Szomorú tudomásul szolgál.

Az elnök köszönetet mond a szíves részvételért és jelenti, hogy a Társaság érdemes főtitkára a napokban fejezte be a „*Földrajzi Közlemények*“ XXX. kötetének szerkesztését. Ezen alkalomból az elnök meleg köszönetét fejezi ki a főtitkárnak azon 30 évi fáradhatatlan munkásságáért, melylyel örök emléket állított magának a Magyar Földrajzi Társaság történetében. — A választmány melegen üdvözli a főtitkárt és erőt, egészséget kíván neki további munkájához.

A főtitkár köszönetet mond a szíves üdvözlésért és köszönetet a Közlemények munkatársainak, a kik buzgón támogatták nehéz munkájában, a választmánynak és a régi tagoknak, a kik vele együtt küzdöttek a kezdet nehézségeivel és igéri, hogy a mennyire hanyatló kora engedi, továbbra is buzgón fogja szolgálni a Társaság ügyét.

Ezután:

1. A múlt ülés jegyzőkönyvét annak fölolvása után — hitelesítik.

2. Intézkedések *Hedin Sven* felolvasása ügyében. Egyszersmind javasolja elnök, hogy *Hedin Svent*, a ki Társaságunkat művének átengedésével megtisztelte és európai körútjában a Társaság kebelében is előadást fog tartani, a február 12-én tartandó rendkívüli közgyűlésen tiszteletbeli taggá válaszszák. — Mindezt a választmány tudomásul veszi és hozzájárul.

3. Elnök a fölolvadó üléseket illetőleg jelentést tesz. — Tudomásul szolgál.

4. Elnök jelenti, hogy a „Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei“ két új kötettel, néh. dr. *Fankó János*nak „A balatonmelléki lakosság néprajza“ és dr. *Pantocsek József*nek „A balatoni kovamosszatok“ című munkájával szaporodtak. Ezen új köteteket dr. *Lóczy Lajos*, a Balatonbizottság elnöke fogja a Társaságnak a márczius 12-diki ülésen bemutatni. — Tudomásul szolgál.

5. Elnök jelenti, hogy *Savojai Luigi Amedeo* abruzzoi herczeg elküldte a Társaságnak két kötetes művét éjszaksarki útazásáról, t. i. a „*La Stella Polare*“ és az „*Osservazioni scientifique*“ címűt. Ezen munkákat elnök a fölolvadó ülésen a Társaságnak bemutatta és a „*La Stella Polare*“-t a Közleményekben is ismertette, — a mit a választmány tudomásul vesz.

6. Elnök jelenti, hogy *Pethő Gyula* és *Király Pál* halálával a Társaság két számvizsgálóját veszítette el, és új számvizsgálókul ajánlja *Farkasfalvi Imre* és *Pompéry Elemér* vál. tagokat, — a kiket a választmány meg is választ.

7. Elnök javasolja, hogy a főtitkár a Közlemények borítékján adja tudtára a tagoknak, hogy az új helyiségben a Társaság könyv- és térkép-

tára a titkár hivatalos órái alatt (hétfőn és pénteken d. u. 5—7-ig) a tagok rendelkezésére áll. — A választmány ezen ajánlatot helyesli.

8. Elnök jelenti, hogy *Balás Árpád* rendes tagtól levelet kapott, melyben előadja, mily sok magyar állampolgár vándorol ki Amerikába és a Balkán-félsziget egyes államaiba, és kívánatosnak tartja, hogy a Magyar Földrajzi Társaság ezen ügygyel behatóbban foglalkozzék. Elnök is szükségesnek tartja ezt, de azon nézetten van, hogy a Társaság az ügynek a kivándorlási bizottság létesítésével eleget tett, — a mit a választmány helyeslőleg tudomásul vesz.

9. Főtitkár jelenti, hogy *Richthofen Ferdinand* báró 70-dik születésnapjának megünneplésére alakult bizottság ezen ünnep emlékére állítandó alapítványhoz a Társaság részvételét kéri. — Tudomásul szolgál.

10. Főtitkár jelenti, hogy egy japáni tudós a Társaság támogatását kéri. — Tudomásul szolgál.

11. Főtitkár jelenti, hogy a Geodätisches Institut Potsdamban, a tokyoi földrajzi társaság, a Gradmessungsbureau, valamint a mexicói meteorologiai intézet köszönetüket fejezik ki a Földrajzi Közlemények kötetecinek megküldéséért. — Tudomásul szolgál.

12. Főtitkár bemutatja a főváros tanácsához 1200 korona segélyért benyújtott kérvényt. — Tudomásul szolgál.

13. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi ministerium leiratban arról értesíti a Társaságot, hogy a Társaság helyiségének fűtését a m. kir. állami felsőbb leányiskola részéről 50 korona évi átalányért megengedi azon megjegyzéssel, hogy ezen felül csak 100 kor.-ig veheti igénybe a Társaság a fűtő-anyagot a nevezett leányiskola pénztárának rovására. — Tudomásul szolgál.

14. Főtitkár jelenti, hogy a kereskedelemügyi m. kir. Ministerium megküldte a Társaságnak a párisi kiállításon kapott oklevelét és érmét. — Tudomásul szolgál.

15. Főtitkár jelenti, hogy a M. N. Múzeum megküldte a Múzeum 100 éves fönnállásának emlékére kiadott emlékkönyvet. — Tudomásul szolgál.

16. Főtitkár jelenti, hogy a fővárosi Tanítók Otthona kiadványai fejében cserepéldányt kér a Földrajzi Közleményekből. — A választmány a cserepéldányt megadja.

17. Főtitkár jelenti, hogy Szilágyvármegye alispáni hivatala megküldte Szilágyvármegye monographiájának II. és III. kötetét, — mit a választmány köszönettel vesz tudomásul.

18. Főtitkár jelenti, hogy a *Schweidel József* emlékére állítandó szoborra adakozásra szólította föl a Társaságot a Zomborban megalakult szobor-bizottság. — Tudomásul szolgál.

19. Főtitkár jelenti, hogy *Wodianer Arthur* vál. tag. Magyarország és Európa fali térképét, valamint Ő Felségének és dr. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi Ministernek arczképét ajándékozta a Társaságnak, — a mit a választmány köszönettel vesz tudomásul

20. Főtitkár jelenti, hogy dr. *Borbás Vincze* vál. tagtól levelet kapott, melyben nevezett vál. tag a kolozsvári egyetemen ny. r. tanárrá történt kineveztetése folytán búcsút mond a választmánynak. — Tudomásul szolgál s hálásan emlékezik meg a választmány az eltávozott szaktársnak a választmányban való buzgó működéséről.

21. Főtitkár jelentést tesz *Bakonyvári I.* zalavári plébános és *Requinyi G.* pécsi főreáliskolai tanár r. tagok elhunytáról. — Szomorú tudomásul szolgál.

22. Rendes tagok megválasztása.

23. Dr. *Havass Rezső* alelnök jelenti, hogy immár megjelent „A

magyar korona országainak helységnévtára“ új kiadásban, valamint az új helységek jegyzéke. Ugyanekkor szóba hozza *Farkasfalvi Imre* vál. tag a távolságmutató térképeket is, — mire a választmány a titkárt bizza meg ezen új kiadványok beszerzésével.

Ezzel az ülés véget ért.

Választmányi ülés 1903. február hó 12-én a Tud. Akademiában. Dr. *Erödi Béla* kir. tanácsos elnöklése mellett jelen vannak: gróf *Széchenyi Béla* tiszt. elnök, *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, *Bartos József*, *Biró Kálmán*, *Cholnoky Jenő*, *Demkó Kálmán*, *Farkasfalvy Imre*, *Hahóthy Sándor*, *Hopp Ferencz*, dr. *Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, dr. *Schafarzik Ferencz*, dr. *Thirring Gusztáv* és *Wodianer Arthur* vál. tagok és *Littke Aurél* titkár.

Elnök az ülést megnyitván, jelenti, hogy az 1903. január 28-án tartott vál. ülés határozatképes nem lévén, annak jegyzőkönyvét a jelen vál. ülés elé terjeszti megerősítés végett. A jegyzőkönyv fölolvása után — a választmány az 1903. január 28-án tartott vál. ülés határozataihoz mindenben hozzájárul, mire ezen ülés jegyzőkönyvét hitelesíti.

Ezután:

1. Elnök jelentést tesz *Hedin Sven* felolvasása s a további felolvasó ülések ügyében. — Tudomásul szolgál.

2. Főtitkár jelenti, hogy a múlt évben a választmány *Laczkó Dezső* r. tagot érdemeire való tekintetből lev. taggá akarta választani. Akkor ez az alapszabályok értelmében lehetséges nem volt, most azonban, midőn a halál megritkította a lev. tagok sorát, *Laczkó* megválasztásának mi sem állja útját, és azért javasolja, hogy a f. évi márczius hóban tartandó vál. ülésen a választmány a választást megejtse, — a mit a választmány helyesítőleg tudomásul vesz.

3. *Havass Rezső* dr. alelnök jelenti, hogy a könyvtár-bizottság 1903. február 6-án tartott üléséből azt javasolja a választmánynak, hogy a könyvtár és a Társaság helyiségének tűzbiztosításáról gondoskodjék. A könyvtár-bizottság, a mely a könyvtárt 30,000 és a helyiség berendezését 1000 koronára becsülte, őt bizza meg avval, hogy ezen ügyben eljárjon. A biztosító társaság, ha a biztosítási szerződés 6 évre köttetik meg, az első évre 30 K 20 fill., minden következő évre 23 K 25 fillérben állapította meg a biztosítási összeget. — A választmány mindehhez hozzájárul és a szerződés megkötését jóváhagyja.

4. Dr. *Thirring Gusztáv* vál. tag azt javasolja, hogy *Sven Hedin* táviratban értesíttessék tiszt. taggá történt megválasztásáról, — a mit a választmány is helyesel.

Rendkívüli közgyűlés 1903 február hó 12-én a Tud. Akademiában. Dr. *Erödi Béla* kir. tanácsos elnöklése mellett jelen vannak: *Széchenyi Béla* gróf, tiszt. elnök, *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, *Littke Aurél* titkár, *Bartos József*, *Biró Kálmán*, *Cholnoky Jenő*, *Demkó Kálmán*, *Farkasfalvi Imre*, *Hahóthy Sándor*, *Hopp Ferencz*, dr. *Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, dr. *Schafarzik Ferencz*, dr. *Thirring Gusztáv* és *Wodianer Arthur* vál. tagok, *Balogh Margit*, dr. *Bangha Aurél*, *Bulyovszky Lilla*, dr. *Fialovszky Lajos*, *Freund Vilmos*, dr. *Gáspár Ferencz*, *Glatz Nándor*, *Heinrich Adolfné*, dr. *Hortli Henrik*, *Ĵablonszky János*, dr. *Ĵákó János*, *Jassniger Ĵakab*, *Kammer Ernő*, *Krécsy Béla*, *Lasz Samu*, dr. *Márffy Oszkár*, *Odor Emilia*, *Révy Ferencz*, *Teesz János*, *Timár Pál*, *Tiszay Kálmán* és *Tóth István* rendes tagok.

Elnök az ülést megnyitván, ajánlja, hogy *Hedin Svant*, a híres ázsiai kutató utazót, a ki európai körútjában a Magyar Földrajzi Társaság kebelében is előadást fog tartani, tiszt. taggá választják, — mire a közgyűlés *Hedin Svant* egyhangulag tiszt. taggá választja.

Ezután *Cholnoky Jenő* lev. tag előadást tartott Belső-Ázsia pusztáiról.

Felolvasó ülés 1903. február hó 26-án az Uránia tud. színházban. (Lásd f. é. II-dik füzetben 71. lapon.)

Felolvasó ülés 1903. márczius hó 12-én a Tud. Akadémiában.

Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos.

A felolvasó ülés tárgyai voltak:

1. *Lóczy Lajos* dr., a Balaton-bizottság elnöke, bemutatta a bizottság újabb kiadványait.

2. *Berzeviczy Albert* dr. vál. tag előadása: „Magyar utazók Olaszországban a mult század első felében.“

Választmányi ülés 1903. márczius hó 26-án a Tud. Akadémiában.

Dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos elnöklése mellett jelen vannak: *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Déchy Mór* tiszt. tag, *Bartos József*, *Biró Kálmán*, *Cholnoky Jenő*, *György Aladár*, *Hahóthy Sándor*, *Hopp Ferencz*, dr. *Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, *Schafarzik Ferencz*, *Schneider János*, *Thirring Gusztáv* és *Wodianer Arthur* vál. tagok, és *Litke Aurél* tükár. Elmaradását kimentette dr. *Berzeviczy Albert* és *Bercz Antal* főtitkár.

Elnök az ülést megnyitván,

1. levelező tagul ajánlja *Laczkó Dezső* veszprémi kegyesrendi tanárt, a ki, mint a Balaton-bizottságnak évek óta buzgó munkatársa, kiváló érdemeket szerzett. — A választmány *Laczkó Dezsőt* egyhangulag lev. taggá választja.

2. Elnök tiszteletli tagul ajánlja *Stein Auréll*, a ki legutóbbi kelet-turkesztáni kutató utazásán a földrajzi tudománynak kiváló szolgálatokat tett, valamint *Molnár Viktor* min. tanácsost. — Ezt a választmány jóváhagyólag tudomásul veszi és a közgyűlés elé terjeszti.

3. Elnök jelenti, hogy a *Hedin Sven* előadása alkalmából befolyt összegből 587 K maradt. Erre nézve azt javasolja, hogy ezen összeget külön tartalék-tőke gyanánt helyezzük el a Társaság pénztárában és a kutató-utazóknak a Társaság kebelében tartandó föllovasó üléseinek rendezésére fordítsuk, — a mit a választmány jóváhagyólag tudomásul vesz.

4. Elnök jelenti, hogy *Stein Aurél* kutató utazó f. é. május hó 15-én előadást fog tartani a Társaság kebelében. Az előadást *Stein* magyar nyelven az Uránia tudományos színházban fogja megtartani. — Örvedetes tudomásul szolgál.

5. Elnök választmányi tagokul ajánlja *Kőrösi Albint*, *Marx Jánost* és *Révy Ferenczel*. — Tudomásul szolgál.

6. Elnök előterjeszti az 1903-ra egybeállított költségvetést, a mit — a választmány jóváhagyólag tudomásul vesz, illetve elfogadás végett a közgyűlés elé terjeszt. (Lásd alább.)

7. Elnök jelenti, hogy a Rómában, április havában tartandó nemzetközi történelmi congressuson képviselni fogja a Társaságot. -- Tudomásul szolgál.

8. *Pompéry Elemér* vál. tag, mint a számvizsgáló bizottság tagja, bemutatja az 1902. évi számadást, a melyet a számvizsgálók átvizsgáltak és teljesen rendben találtak. Ugyanezt jelenti *Wodianer Arthur* a Balaton-

bizottság számadásairól. — Ezeket a választmány tudomásul veszi s jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszti.

9. *Lóczy Lajos* vál. tag jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister által f. é. márczius hó 14-én, 862. eln. sz. a kibocsátott „A magyar iskolai helyesírás szabályai“-nak az idegen földrajzi nevek helyesírására vonatkozó része teljesen ellentétben van nem csak az 1891. évi berni nemzetközi geographiai congressus erre vonatkozó határozatával, hanem a Magyar Földrajzi Társaságnak e tárgyban nyilvánított fölfogásával is. Az 1891. berni nemzetközi geographiai congressus ugyanis abban állapodott meg, hogy valamennyi latin betűvel író nemzet országaira nézve az illető ország hivatalos helységnévtára irányadó a térképek helyneveire nézve. A most kiadott „Helyesírás Szabályai“-nak 13. §-ában pedig a 4. pont ennek ellenére így hangzik: „A görög nevek s a latin betűs nyelvek nevei közül is egészen magyarosan írjuk azokat, a melyek minálunk is egészen népszerűek, úgy, hogy már magyaros kiejtésük is megállapodott“; s az erre vonatkozó példák közt ott találjuk a „Páris, Hága, Göttinga, Drezda, Grác“ elnevezéseket, mint a melyeket szabály szerint így kell írni. Ha eltérve a földrajzi congressus határozataitól, mi az idegen neveket magyarosan írjuk át, vagy épen bármiféle más elmagyarosított nevet használunk azok megjelölésére, semmi jogunk és semmi okunk sincs többé azon panaszkodni, hogy viszont a mi helyneveinket is az idegen nyelvű népek saját nyelvjárásuk szerint átalakítva vagy átírva fogják használni. Ha mi Bécsot írunk, nem vehetjük rossz néven, hogy viszont az osztrákok „Ofen-Pesth“-et használnak. Azért kéri a választmányt, hogy még ezen ülésből. sürgős fölterjesztést intézzen a vallás- és közoktatásügyi Ministerhez és kérje őt a rendelet megváltoztatására. — Ezeket a választmány jóváhagyólag tudomásul veszi és dr. *Havass Rezső*, *Gersler Béla* alelnököket és *Lóczy Lajos* vál. tagot bizza meg azzal, hogy a Társaság fölterjesztését személyesen adják át a Ministernek.

10. Rendes tagok választása.

*

A 9-dik pontban említett fölterjesztés szövege a következő:

„Nagyméltóságú Minister Úr! Kegyelmes Urunk! A Magyar Földrajzi Társaság Választmánya f. é. márczius hó 26-án tartott ülésén azzal bízott meg bennünket, hogy a Társaság nevében Nagyméltóságodhoz forduljunk a f. é. márczius hó 14-én, 862. eln. sz. a. kelt rendeletével kibocsátott „A Magyar Iskolai Helyesírás Szabályai“-nak 13. §-ának található azon pontok ügyében, amelyek az idegen földrajzi nevet magyar helyesírásával foglaloznak.

A Helyesírás Szabályainak 13. §-ában a 4. pont ekképen hangzik:

„4. A görög nevek s a latin-betűs nyelvek nevei közül is egészen magyarosan írjuk azokat, amelyek minálunk is egészen népszerűek, úgy, hogy már magyaros kiejtésük is megállapodott“ s az erre vonatkozó példák közt ott találjuk a „Párizs, Hága, Göttinga, Drezda, Grác“ elnevezéseket, mint amelyeket szabály szerint így kell írni.

A szabályokhoz csatolt Tájékoztató Szójegyzékben ugyancsak ott találjuk a „Boroszló, Drezda, Göttinga, Grác, Hága, Lipcse, Miláno, Párizs, Tübinga, Velence“ szavakat, mint a megfelelő idegen helynevek magyaros átírásait.

Az 1891. évi berni nemzetközi geographiai congressus akképen állapodott meg, (Comtes Rendus p. 112), hogy valamennyi latin betűvel író nemzet országaira nézve az illető ország hivatalos helységnévtára irányadó

a térképek helyneveire nézve. A kiejtés megkönnyítése végett aztán minden országhoz kis szótár készüljön.

De talán senkinek sem fáj jobban, mint nekünk magyaroknak, ha helyneveinket nem a helységnévtár szerint írják le, hanem amint azelőtt általános szokásban volt, hogy még román nyelvű népek is csak német neveiken említették földrajzi helyeinket (Pressburg, Stuhlweissenburg, Fünfkirchen, Ofen-Pesth, Segedin, Kronstadt, Hermannstadt stb. stb.)

Ha eltérve a földrajzi congressus határozataitól, mi az idegen neveket magyarosan írjuk át vagy épen bármiféle más, elmagyarosított nevet használunk azok megjelölésére, semmi jogunk és semmi okunk sincs többé azon panaszkodni, hogy viszont a mi helyneveinket is az idegen nyelvű népek saját nyelvjárásuk szerint átalakítva vagy átírva fogják használni. Ha mi Bécsset írunk, nem vehetjük rossz néven, hogy viszont az osztrákok Ofen-Pesthet fognak használni. Valósággal fegyvert adunk nem csak az idegen népek, hanem a hazánk területén lakó nemzetiségek kezébe is, amelylyel magyar elnevezéseinket megtámadhatják s azoknak idegenes (németes, romános, tótos) átírását követelik és használják.

A berni congressus határozata óta az igazán tudományos testületek és komoly tudományos kiadványok mind sűrűbben alkalmazkodnak ehhez a megállapodáshoz.

Andréának 1893-ban megjelent „Allg. Handatlas“ című nagy atlaszában a 250. térkép „Ungarn und Galizien“ lapján már a magyar helyneveket találjuk és pedig úgy, hogy az egyszerű fordítások (Debreczin, Szegedin, Wesprim) helyett legnagyobb részt csakis a magyar írásmód tűnik fel a térképen, s csak az egészen elűtő német neveket találjuk meg, elvesző vékony nyomtatással a helyes magyar nevek alatt záró jelben.

Ugyanezt az eljárást követi Vidal Lablache 1898-ban Parisban megjelent atlaszában, továbbá Schrader, Prudent és Anthoine „Atlas de Géographie Moderne“ című, 1901-ben szintén Parisban megjelent atlaszában is.

A wieni katonai földrajzi intézet térképéről is lassan leszorúlnak a magyar helyek német elnevezései s helyettük a helységnévtár nevei foglalják el az őket megillető helyeket.

Általánosan elterjedt ma már az egész tudományos világirodalomban a helyes helységnévtári elnevezések használata, nemcsak Magyarországra, de valamennyi egyéb latin betűkkel író nemzet országaira nézve is. Sikerült ennek az egyedül helyes, jogos és igazságos eljárásnak már a magyar geographiai irodalomban is helyet szorítani s ma már iskolai könyveink, atlaszaink mind így készülnek. Kogutowicz Magy. Földrajzi Intézetének általánosan elterjedt atlaszában már a helytelen magyar elnevezések helyett Wien, Wiener-Neustadt, Vencsia, Napoli, Breslau, Dresden, Paris stb. áll s az iskolák fiatal nemzedéke ma már így is beszél a városokról, hála középiskolai tanáraink buzgalmának és lelkiismeretességének.

Nagyméltóságod rendeletének ez a pontja azonban egyszerre sajnosan akasztja meg a helyes irányú fejlődést. A tanár nem fogja már most tudni, hogy a Nagyméltóságod által elfogadott, sőt ajánlott tankönyvek és atlaszok törvényszerű helynév-írásához alkalmazkodják-e, vagy pedig ugyancsak Nagyméltóságodnak ezen rendeletéhez, amely az előbbivel homlokegyenest ellenkezik, ellentétben áll a tudományos világ megállapodásával és fegyvert ad hazánk ellenségeinek kezébe, hogy azzal magyar helyneveink létjogát támadják.

Épen most folyik a Magyarhoni Földtani Társulat küzdelmé az idén Wienben tartandó geológiai congressus vezetésével abban a tekintetben, hogy a congressus rendező bizottsága a kivándorlások útirányainak meg-

jelölésére olyan térképet köröztetett, amelyen a magyarországi helyek német névvel vannak megjelölve. A Társulat új térkép kibocsátását követeli, a helyes nevekkal ellenkező esetben megtagadja részvételét a congressuson. Ebben a küzdelemben legerősebb fegyver a Társulat kezében éppen a magyar atlaszoknak és iskolakönyveknek helyes földrajzi nomenclaturája, amely mintegy megköveteli a viszonyosságot német nyelvű szomszédaink részéről is. Ha azonban ez a rendelet a congressus rendezőségének kezébe kerül, lehetetlen lesz kivívnunk a remélt sikert s a magyar helyneveket jogaiba visszallítani.

Mindezeknél fogva arra kérjük a Nagyméltóságú Minister urat, hogy következő javaslatunkat elfogadni kegyes legyen.

Méltóztassék pótló rendelet alakjában a következő javításokat elrendelni:

1. A 13. §. 1. pontjából a helynevek kihagyandók, tehát a pont eképen legyen: 1. E szerint a latin írású nyelvek (p. az olasz, spanyol, francia, angol, német, svéd, finn, oláh stb. nyelv) személy-neveit, köztük a latin betűs szláv nyelvekét is, lehetőleg változatlanul írjuk p. Caesar, Michelangelo (olv. Mikelándzselo), Rousseau, Schaksperc v. Shakespeare, Goethe, Väinämöinen, Kosciuszko (olv. Koscsusko).

2. A 13. §. 4. pontjának példái közül maradjanak el a földrajzi helynevek: Athén, Párizs, Hága, Göttinga, Drezda, Grác szintúgy a sor végén: (Tehát nem Troia, Páris, Vesuv stb.)

3. Ugyancsak a 13. §-ba 5. pont gyanánt beillesztendő a következő utasítás: 5. A helynevek közül a latin betűkkel író nemzetek országainak helyneveit az illető országok hivatalos helységnévtára (vagy gyakorlata) szerint kell leírni és a nálunk egészen népszerű, másként hangzó helyneveket átmenetileg, legfeljebb csak zárójelben szabad csatolni, p. Wien (Bécs), Breslau (Boroszló), Leipzig (Lipcese), Venezia (Velenceze) stb.

A nem latin betűkkel író nemzetek (orosz, szerb, török, kínai) országainak helyneveit pedig lehetőleg kiejtésük szerint írjuk le, ne pedig idegen (angol, német v. francia stb.) átírással p. Vladivosztko és nem Wladivosztock; Pozsarevac és nem Passarowitz, Sztambul és nem Stambul.

4. A Tájékoztató szójegyzékből a „Boroszló, Drezda, Göttinga, Grác, Hága, Lipcese, Milánó, Párizs, Tübinga“ Velence szavak maradjanak el.

Ezzel a javítással a nagy hasznú és valóban szükséges rendelet értéke nagyban emelkedni fog s méltó lesz ahhoz a széles látkörű és nemes intencióhoz, amely Nagyméltóságodat a rendelet kibocsátásakor vezérelte.

Tiszteletteljes kérelmünk meghallgatását a Magyar Földrajzi Társaság nevében kérve, maradunk a Nagyméltóságú Minister Úrnak tisztelő hívei

Bpest, 1003. III. 29.

Dr. Havass Rezső
társ. alelnök

Dr. Lóczy Lajos
választm. tag.

Közgyűlés 1903. márczius hó 26-án a Tud. Akadémiában. Dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos elnöklése mellett jelen vannak: *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Littke Aurél* titkár; *Déchy Mór* tiszt. tag; *Bartos József*, *Biró Kálmán*, *Cholnoky Jenő*, *György Aladár*, *Hahóthy Sándor*, *Hopp Ferencz*, *Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, *Schafarzik Ferencz*, *Schneider János*, *Thüring Gusztáv* és *Wodianer Arthúr* vál. tagok; dr. *Báky Zsigmond*, *Beluleszko Sándor*, dr. *Fialovszky Lajos*, *Heinrich Adolfné*, dr. *Horti*

Henrik, Kiszely Károly, Krécsy Béla, Lasz Samu, dr. Pikler Gyula, Sárossy Bella, dr. Gerli Sándor, Steiner Jenő, Tiszay Kálmán és Stark Lipót a Galilei szabadkőműves páholy képviselőtében.

1. Elnök kijelenti, hogy a közgyűlés megtartására az alapszabályok értelmében a tagok elegenden vannak jelen, megnyitja a közgyűlést, felkéri *Hahóthy Sándor* vál. és *Sárossy Bella* rend. tagokat, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvét annak idején hitelesítsék és felkéri *Gerster Béla* alelnököt, hogy olvassa föl jelentését az 1902. évről. — Mi megtörténvén a közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

2. *Pompéry Elemér* vál. tag fölolvassa a társaságnak 1902. évi számadásait s jelentést tesz a társaság vagyoni állásáról, egyben mint a számvizsgáló bizottság tagja jelenti, hogy a bemutatott számadásokat tételenként átvizsgálták, az eredeti okmányokkal összehasonlították s mindent teljes rendben találtak Hasonló jelentést tesz *Wodianer Arthur* a Balaton Bizottság számadásairól. — A közgyűlés a jelentést és a számadásokat tudomásul veszi s a választmánynak és a főtitkárnak s a Balaton-Bizottság elnökének az 1902. évre a felmentvényt megadja; az 1903. évi számadások megvizsgálására *Farkasfalvy Imre, Pompéry Elemér* és *Telkes Simon* tagokat kéri fel.

3. Elnök előterjeszti az 1903. évi költségelőirányzatot 8667 kor. 37 fill. bevétellel és 8670 kor. kiadással és javasolja, hogy a netán fennmaradó többlet az új helyiség berendezésére fordíttassék. — A közgyűlés a költségelőirányzatot és az elnök javaslatát elfogadja.

4. Elnök jelenti, hogy a közgyűlés legközelebbi pontja 8 választmányi tag megválasztása 1903, 1904 és 1905. évekre. A szavazatok beszédésével és összeszámolásával *Pompéry Elemér, dr. Schafarzik Ferencz* és *Lasz Samu* tagokat bizza meg és a választás tartamára az ülést felfüggeszti.

5. A szavazatok megszámlálása alatt dr. *Thirring Gusztáv* lev. tag tart emlékbeszédet dr. *Jankó János* felett.

6. A fölolvadás után elnök indítványozza, hogy a közgyűlés *Stein Auréll*, kelet-turkesztáni kutató-utazót és *Molnár Viktor* min. tanácsost, az Uránia tudományos színház igazgató elnökét tiszt. taggá válaszsza. Egyben jelenti, hogy a társaság választmánya *Laczkó Dezsőt* lev. taggá választotta. — A közgyűlés *Stein Auréll* és *Molnár Viktort* egyhangulag tiszt. tagokká választja és az elnök jelentését tudomásul veszi.

7. *Pompéry Elemér* szavazatszedő bizottsági elnök felolvassa a választási jegyzőkönyvet, a mely szerint választmányi tagokul *Bartos József, dr. Brózik Károly, Hopp Ferencz, Körösy Albin, Marx János, Révy Ferencz* és *Schneider János* 1903. 1904 és 1905-re megválasztattak. Tudomásul szolgát.

Ezzel az ülés véget ért.

A Magyar Földrajzi Társaság

1902. évi bevételeinek és kiadásainak kimutatása:

BEVÉTELEK:

	kor. fill.
1. A pénztárban maradt 1901-ről	1956.18
2. Évdíjakból és évdíjhátralékokból	4328.—
3. Előfizetésekéből	552.—
4. Kamatokból	464.22
5. Államsegély	2000.—
6. Vegyes bevétel	31.30
7. Adományokból: Salvator Lajos főherceg úrtól 200 K, Hopp Ferencz úrtól 100 K, Első magy. ált. Bizt. Társaságtól 200 K, összesen	500.—
Összesen	9,831.70

KIADÁS:

	kor. fill.
1. A Földr. Közl. XXX. köt. s a XXIX. köt. Abrégéjének kiadási költségei	5226.86
2. Tiszteletdíjakra	1200.—
3. Pénztárkezelési díj és évdíjak behajtási költsége	488.—
4. Szolgáknak	193.—
5. Vegyes nyomtatványokért	283.50
6. Irodai átalány	150.—
7. Postaköltség	330.45
8. Könyvtárra	291.80
9. Helyiségbérlet, fűtés, világítás és berendezés	855.76
10. Vegyes költség	158.96
A kiadások összege	9,178.33

Bevétel: 9831.70 K. Kiadás: 9178.33 K. Marad: 653.37 K.

Berecz Antal,
főtitkár, és pénztárkezelő.

Jelen számadást tételenként megvizsgáltuk, az eredeti okmányokkal egybevetettük és rendben találtuk.

Budapesten, 1903. márczius 21-én.

Farkasfalvy Imre, s. k.   *Pompéry Elemér,* s. k.   *Telkes Simon,* s. k.
kiküldött számvizsgálók.

S Z Á M A D Á S

a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottságának 1902. évi bevételeiről és kiadásairól.

B E V É T E L:

	kor.	fill.
1. Pénztári maradvány az 1901. évről	7181.04	
2. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister segélye	6000.—	
3. A földművelésügyi m. kir. Minister segélye	4000.—	
4. Tőkésített kamatok	88.91	
5. Hölzel E. 1901/2-iki elszámolása eladott német kiad- ványokról... ..	44.30	
6. Közvetlenül eladott magyar példányokért... ..	284.37	
Összesen	17,598.62	

K I A D Á S:

	kor.	fill.
1. Szerszám, javítás, tűzkárbiztosítás... ..	15.69	
2. Szállítás, posta s okm.-bélyegek	249.84	
3. Utazási költségek	671.92	
4. Napszámok	83.40	
5. Könyvek... ..	10.80	
6. Anyag szükséglet, csomagolás... ..	71.52	
7. Publicatiók költségei	13,445.24	
Összesen	14,548.41	

Marad készpénzben 3050 kor. 21 fillér.

A bizottság működésének kezdete óta 99783 korona 82 fillért vett be és 96733 korona 61 fillért adott ki.

Dr. Lóczy Lajos.

Ezen számadást átvizsgáltuk, a kiadások tételeit az okmányokkal összehasonlítottuk s úgy a tételeket, mint az összegeket teljesen rendben találtuk.

Budapest, 1903. márczius 24-én.

Farkasfalvy Imre, Pompéry Elemér, Wodianer Arthur,

a M. Földrajzi Társaság választmánya részéről
kiküldött számvizsgálók.

A Társaság vagyonállása 1902. végén.

	kor.	fill.
1. Alapítványi tőke:		
a) 1300 frt névleges értékű és 5000 kor. névértékű 4%-os m. földhitelintézeti záloglevél és 600 kor. 4%-os m. járadék kölcsön-kötvény a Földhitel- intézetnél elhelyezve	8200.—	
b) 3500 kor. 4%-os magy. járadék kölcsön-kötvény névértéke	3500.—	
c) A társaság Hunfalvy János alapja: egy drb. 200 kor. papíráradék kötv. és 486 K	686.—	
2. Könyvek, térképek és bútorok becsértéke	7000.—	
Összesen	19,386.—	

Előirányzat 1903-ra.

BEVÉTELEK:

	kor.	fill.
1. Pénztári maradvány 1902-ről	653.37	
2. Évdíjakból és előfizetésekből	5000.—	
3. Kamatokból	464.—	
4. Államsegély	2000.—	
5. Egyéb segélyek	500.—	
6. Vegyesekből	50.—	
Összesen	8667.37	

KIADÁS:

	kor.	fill.
1. Közlemények XXXI. kötetének s a XXX. kötet Abrégéjének kiadása	5000.—	
2. Tiszteletdíjakra	1200.—	
3. Pénztárkezelés és az évdíjak behajtásának költsége	500.—	
4. Szolgáknak	250.—	
5. Irodai átalány	150.—	
6. Vegyes nyomtatványokra	300.—	
7. Postaköltség	350.—	
8. Helyiség fűtése, világítása és tisztogatása	300.—	
9. Könyvek beszerzésére	500.—	
10. Vegyesekre	120.—	
Összesen	8670.—	

Rövid közlemények.

I. EXPEDITIÓK.

Az Aral-tó beható tanulmányozásával foglalkozott 1900. nyarán az Orosz Földrajzi Társaság megbízásából Berg. Első sorban Butakov és Poszpjelov 1847/48-ki fölvételeit vette bírálat alá, azután pedig azon sokat vitatott kérdést igyekezett megoldani, vajon valóban apad-e a tó vize? A tó 74 mrel fekszik a Kaspi-tó, tehát 48 mrel a tenger szintje felett. Nagy kiterjedéséhez képest mélysége aránylag csekély; az egész területnek csak 30%-ára jut 30 m mélység; a legnagyobb mélység 68, a közepes 15 m. A part keleten és délen sík, nyugaton és éjszakon meredek és helylyel-közzel sziklás. A tó 1900. év nyarán észlelt vízállását Berg összehasonlította a régivel, és ennek alapján megállapította, hogy a tónak az elpárolgás okozta vízvesztését teljesen pótolja a beömlő Amu-darja és Syr-darja vize; e tó vize tehát nem fogy, sőt az 1847/48. és 1874-diki megfigyelésekkel szemben a tó vize körülbelül 60 cmrel magasabban áll. A vízszin ezen ingadozása a beömlő vizeknek periodikusan változó mennyiségéből ered, úgy, mint a Kaspi-tónál. Az Aral-tóba ömlő vízmennyiség azon ingadozástól függ, a melynek a közép-ázsiai magas hegységekből a hó mennyisége alá van vetve. Az ingadozás periodusát a következő évszámok tüntetik föl:

Minimum: 1800., 1835., 1861., 1885.

Maximum: 1820., 1850., 1880., 1900/01.

L.

Kutató-utazók Czelebesz szigetén. 1902. július-október hónapokban a Sarasin testvérek hatoltak át Czelebesz szigetén éjszakai irányban, Palu és Paloppo közt. Utazásuk kezdetén ugyan a bennszülöttek föltartóztatták, teherhordó szolgálk pedig elhagyták; miután azonban a makaszari kormányzó csapatjával megjelent és a bennszülött fejedelm cselszövéseinek véget vetett, akadálytalanul folytathatták útjukat. Meneteléseiket augusztus 28-án kezdhették meg újra, és 8 nap mulva már átmentek a Palu- és Koro-folyók vízválasztóján. Útjuk innen az eddigelé ismeretlen Koro-folyó, majd egyik mellékfolyójának völgyében haladt. Az 1900 m magas Topapuhegységen átkelve, Leboni vidékére értek, a melytől délre emelkedik Czelebesz szigetének valószínűleg legmagasabb hegysége, a 3500 mre becsült Korouve. Október 3-án érték el az utazók Paloppot. L.

Toll báró — a legújabb értesülések szerint — az Új-szibériai szigeteken visszamaradt társaival nem egyesülhetett. Birula, az Új-szibériai szigeteken visszamaradt expedíció vezetője ugyanis február elején a következő távirati értesítést küldötte Szt.-Pétervárra: „Toll junius elején indult az Új-szibériai szigetekről éjszak felé; a jég július 17—30 közt olvadt. Egyebet nem tudok. A szigetet november hó 21-én hagytam el s december 28-án értem Kaszacsjeba. Brusznjev február havában a szigetekre utazik. Gyűjteményeim egy részét magammal hozom, a többi a jövő nyáron érkezik.“ Ezen szűkszavú értesítés is élénken ráutal azon veszélyes helyzetre, a melybe a fáradhatatlan sarki kutató jutott. Lehetséges ugyan, hogy Toll bárót csak a jég gátolta meg abban, hogy az Új-szibériai szigeteket Birula elindulása előtt elérje, de azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy kutyáinak elpúsztulása akadályozta meg abban, hogy a Bennet-szigetet elhagyja. Ezért Jakuczkból Toll megmentésére már el is indult az expedíció. E célból az orosz tudományos akadémia is szerez expedíciót Kolcsak hadnagy vezetése alatt. Kolcsak a „Sarja“-expedíción is részt vett. L.

Svéd expedíció indul 1903-ban Novaja-Szemljára. Az expedíció szervezője s vezetője Ekstam Otto dr., a ki már több ízben járt Novaja-Szemlján. Jelen expedíciójának célja főleg természettudományi kutatások és topographiai fölvételek; ezért geológust, zoológust, botanikust, hydrographust és meteorológust is visz magával. L.

A svéd délsarkí expedíciónak a Falkland-szigeteken és a Tűzföldön végzett tudományos munkálatairól Andersson, az expedíció geológusa a „Geographical Journal“-ban a következőket jelenti: Miután az „Antarktik“ Dél-Georgiából Port Stanleyba visszatért, az expedíció megkezdte tudományos munkálatait a Falkland-szigeteken. A kutatások kiterjedtek a szigetek s a környező tenger flórájára és faunájára, a melyből immár gazdag gyűjtemény áll az expedíció rendelkezésére. A geológusok a devon korú homokkőben, a melyből a sziget nagyobbára fölépül, számos tengeri állat kövületére bukkantak. Különös figyelmet fordítottak a Falkland szigetekre jellemző kőfolyásokra; ezeknek eredetét Andersson az olvadó hó árvizeinek tulajdonítja, a melyek nagy mennyiségű törmelékot szállítanak a völgyekbe. A tengerparton végzett megfigyelések a partvonal kettős elmozdulását állapították meg: a szűk folyóvölgyek, a melyek a tenger szintje alá sülyedtek, azt bizonyítják, hogy a szigetek a jégkorszakot megelőzőleg 30—50 lábbal magasabban emelkedtek a

tenger színe fölé, míg a parti terraszok arra utalnak, hogy a jégkorszakra következő periodusban legalább 210 lábbal mélyebben sülyedtek a tenger alá, mint jelenleg. A Falkland szigetekről az expedíció visszatért a Tűzföldre, a mely úton értékes anyagot gyűjtött ezen tenger még ismeretlen faunájából. A Tűzföldről, a hol a Beagle-csatorna bejárását folytatták, a Shetland szigetekre szándékozott utazni az expedíció, hogy ott állat-, növény- és földtani kutatásokat végezzen. Erre nézve azonban még hiányzanak a közelebbi értesítések.

L.

* **A délsarkí expedíció.** A Discovery póthajója, mely január hó 23-án találkozott a „Discovery“-vel a Mac-Murdo öbölben, a Victoria-földön Littletonba visszaérkezett. Ez által értesülünk, hogy a „Discovery“ nevű hajón a délsarkot kutató expedíció fontos eredményeket ért el.

Littletoni távirat szerint, a mely a Scott kapitány, dr. Wilson és Shackleton hadnagy által tett szánút részleteit adja elő, a szánkázás eleinte elég könnyű volt, de később a hó annyira meglágyult, hogy a szánkázás teljesen lehetetlenné vált. A szánkókat úgy kellett vonszolni, a mi óriási fáradságba került. Ez a nehéz munka 29 napig tartott. Az így elért legnagyobb szélességi fog 82° és 17' volt, ezen túl haladni örült merészség lett volna, mert az összes kutyák elpúszultak, a kapitány és a legénység pedig a nélkülözések következtében teljesen kimerült. A napi ételadagokat is csökkenteni kellett. A visszatérés rendkívül nehéz volt. Sűrű köd szállt alá, úgy, hogy az expedíció három napig teljes sötétségben haladt előre. Shackleton hadnagnak egy véredénye megrepedvén, életveszélyesen beteg lett, úgy, hogy csak erős szervezete mentette meg a haláltól. Az expedíció tagjai által a délsarkí szárazföldre tett kirándulások szintén igen érdekesek. A Cap Crozierről való visszatérés alkalmából egy alosztályt nagy hóvihar lepett meg és egy matróz nyomtalanul eltűnt, míg egy másik matróz csodálatos módon menekült meg. Ugyanis, miután az utat eltévesztette és 36 órán át ájultan feküdt a hó alatt, életre kelve, feltalálta a hajóhoz vezető utat.

A legjelentékenyebb szánka-utat Armitage hadnagy tette meg, a ki 52 napon át volt távol az expedíció többi tagjaitól. Egyszer 9000 láb magasságra ért fel, a hol már csak a legnagyobb nehézséggel volt képes lélegzeni. A „Discovery“ hajón skorbutban senki sem szenvedett, de a szánkázások alatt mindenki megkapta. Hogy a hajón a skorbut nem púsztított, az a megfagyott ürü-húsnak köszönhető.

* **Nordenskiöld délsarki expedíciója** után a svédek segítő-expedíciót küldenek. A svéd kormány ezen célra az országgyűléstől 200,000 koronát kér.

Lassza, Tibet fővárosa már 25 óta elérhetetlen célja az európai kutató-utazóknak. Legutóbb Sven Hedin is a legnagyobb veszélyek közt két kísérletet is tett, hogy elérje a dalai láma székhelyét, de sikertelenül. Most értesülünk, hogy 1902-ben két utazó látogatta meg, még pedig hosszabb időre a buddhisták szent városát. A tudományosan képzett kutatók utazása a titokzatos város számos érdekességéről ad fölvilágosítást. Az egyik utazó a mongol Zibikov a szentpétervári egyetem volt hallgatója az Orosz Földrajzi Társaság megbízásából utazott Lasszába, ahol mint a buddha vallás híve minden nehézség nélkül látogathatta meg a buddha szentélyeket. Zibikov 319 kötet könyvet hozott útvjáról, amelyeket a lámák az utolsó 9 évszázadban írtak. A könyvek, amelyek 122.000 oldalra terjednek, főleg bölcsészet, csillagászat, történelmi és földrajzi tudományokra vonatkoznak. A könyveket az Orosz Földrajzi Társaság elnöke az ázsiai múzeumnak ajándékozta, hogy a tudósok számára hozzáférhetőkké tegye. Reméljük, hogy a tudós mongol, ha topographiai fölvételeket nem is eszközölt, útvjáról bővebb értesítést fog közölni. A másik utazó, a kinek sikerült Lasszába jutnia, egy buddha vallású japáni ifjú, a kinek nevét azonban az indiai lapok egyelőre elhallgatják. Célja főleg a buddha vallásnak lasszai s japáni szerzetesek közötti különbség tanulmányozása volt. Útvját s ennek eredményeit japán s angol nyelven szándékozik ismertetni. Mily úton jutott a két szerencsés kutató a szent városba, még eddig nem tudjuk, de útvjuk mindenesetre fölvilágosítást fog nyújtani úgy magáról Lasszáról, mint azon útvkról, a melyek Tibet belsejébe vezetnek.

L.

II. VEGYESEK.

* **Dróttalan táviró az éjszaki sarkon.** A dróttalan táviratozást az éjszaki sarki kutatásnak is rendelkezésére fogják bocsátani. A tengeralatti éjszaki sarki expedíció, a melyet Scholl és Anschütz-Kaempfe müncheni tudósok szerelnek föl, a Spitzbergákon dróttalan táviró-állomást fog fölállítani, a másik végállomást pedig az expedíció viszi magával, úgy, hogy az utóbbi folytonosan összeköttetésben lesz a spitzbergai állomással.

* **Az abruzzói herczeg kiténtetése.** A Berliini Földrajzi Társa-

ság május 3-án ünnepelte meg fönállásának hetvenötödik évfordulóját. Az ünnepségen sok külföldi vendég jelent meg. Az abruzzói herczegnek odaitélte a társaság a nagy arany Nachtigall-érmet, a kis arany Nachtigall-érmet pedig Swerdrup útzónak. A két érmet Nachtigall Gusztáv híres német Afrika-útzó emlékére alapította a társaság. Ezen az ülésen ünnepelték meg Richthofen báró 70-dik születésnapját is.

* **A német geographusok XIV-dik nagygyűlése** az idén lesz junius 1-től 7-dikéig, Cölnben. A helyi bizottság elnöke, dr. *Schumacher H.* tanár, főtítkára dr. *Hassert K.* tanár. Az ülések tárgyat a kutató útzásokról szóló jelentések, a tengerek ismeretére vonatkozó, továbbá a gazdasági és az iskolai geographia körébe eső kérdések fogják képezni; az utolsó napon pedig a Rajna-tartomány honismeretével fognak foglalkozni. Kirándulások lesznek a „Sieben gebirg“-be, „Rolandseck“-be, a Laachi-tóhoz és az aacheni medenczébe. A nagygyűlés alatt rendezendő földrajzi kiállításon főképen a Rajna vidékére és Cöln városra vonatkozó térképeket és modelleket fogják bemutatni. A földrajzi társaságok tagjai mint rendes tagok vehetnek részt ezen nagygyűlésen 6 mark befizetése mellett, mely összeg a fönnemlített főtítkárhoz Cölnbe (Bismarckstrasse 301.) küldendő.

* **Útzás Keletázsziába Oroszországon és Szibérián át.** A chinai keleti vasúton és a délmandsuriái szárnyvonalon az eredeti megállapodások szerint a rendszeres forgalomnak az 1903. év elején kellett volna megindúlnia, de a chinai forradalom, a Mandsuországi egyes állomásain fellépett kolera és sok egyéb körülmény miatt a vasút építése oly késedelmet szenvedett, hogy a vasútnak a rendszeres forgalom számára való megnyitása csak az 1904. év elejére remélhető.

E vasútról a „*Glaser's Annalen*“ közöl most érdekes adatokat. Mandsuriából, a chinai keleti vasút kezdő állomásáról Transbaikalia határán a vonatok még rendszertelenül közlekednek Charbin felé (a chinai keleti vasút és a mandsuországi szárnyvonal találkozási pontja), Dalny felé (orosz szabadkikötő a Liao-tung félsziget délkeleti részén). Ezek a rendszertelenül közlekedő vonatok, a melyek óránként alig haladnak 20 kilométert és tulajdonképen csak az építési anyagoknak rendeltetési állomásukra való szállítására szolgálnak s személyforgalom érdekében csak szükség szerint állanak meg bizonyos állomásokon. Ezen az állapotban azonban orosz lapok szerint legkésőbb a nyár folyamán akként fognak segíteni,

hogy addigra a személyforgalmat a chinai keleti vasút nyugoti szakaszán és a dél-mandsuországi szárnyvonalon Port-Arthurig rendszerezítik.

A szibériai vonalokon azonban egészen Mandzsuriáig már megindult a rendszeres forgalom. Minthogy a Baikal-tó délkeleti részén levő 260 km hosszú kanyarulat, a Baikal-körvasút, még építés alatt van (csak körülbelül 60 km készült el), a személyeket és árukat gőzkompokon szállítják át a tavon.

A szibériai vonalokon a gyorsvonatok (I. és II. osztálylyal), melyek ez idő szerint hetenként háromszor közlekednek Moszkva és Irkutzk között, kereken 27 km óránkénti átlagos sebességgel haladnak, míg a közönséges személyvonatok jelentékenyen kisebb sebességgel haladnak, a mi főként az alkalmazott könnyű sínrelvénnyeknek következménye. Nem sokára 5-ször fognak hetenként Moszkvából gyorsvonatot indítani; 1904-től kezdve pedig naponta.

A személyforgalom Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia közt Oroszországon keresztül csak akkor fogja hatását éreztetni a szibériai vasúton, ha e vasút teljesítő képességének fokozására célbavett kormányintézkedések mind végrehajtottak. Azonban több új határozattal, a melyek a szibériai vasúton a legközelebbi időben kerülnek kivitelre, a nemzetközi összeköttetés még nem kész állapotában is igyekeznek e vonal használatát a Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia közti közlekedés céljaira kényelmessé és csábítóvá tenni.

E célból legközelebb Wirballen, Alexandrowo, Szosnovice és Graniza határállomásokon különleges menetjegyet fognak kiadni az átmeneti személyforgalomra Mandzsuria állomásig. Az átmeneti forgalmat egyelőre a Moszkva és Irkutzk között közlekedő különvonatokhoz csatlakozóan fogják lebonyolítani. A különvonatok a szibériai vonatok I. és II. osztályú kocsijaiból és a nemzetközi hálókocsitársaság I. osztályú kocsijaiból állanak, és e vonatok Moszkva és Irkutzk közt egyelőre hetenként kétszer fognak közlekedni. Wirballenből Szentpéterváron át, Alexandrowoból, Szosnoviceből és Granizából pedig Varsón és Brest-Litovszkon át gyorsvonat fog e vonathoz csatlakozni.

A menetár Wirballenből Szentpéterváron át Mandzsuria állomásig I. osztályon 154 rubel (kb 397·3 K), II. osztályon 144 rubel (kb 371·5 K) lesz. Alexandrowóból, Szosnowiceből és Granizából Varsón és Brest-Litovszkon át Mandzsuria állomásig I. osztályon 154 rubel 85 kopek (kb 399·6 K), II. osztályon 144 rubel 35 kopek (kb 372·4 K) lesz.

Wirballenből és Alexandrowoból Mandsuria állomásig a távolság kb 8320 km, Szosnovicetől és Granizától kb 8406 km. A menetidő egyenlőre 12—13 nap lesz.

A rendszeres forgalom megindítása után, vagyis az 1904. év elején a chinai keleti vasúton és a délmandsuriai szárnyvonalon, a chinai keleti vasút igazgatósága és nemzetközi hálókocsi-társaság különvonatokat szándékozik indítani, a melyek hetenkint háromszor fognak Mandsuria és Dalny, illetőleg Port-Arthur (Charbinon át) állomások közt közlekedni. A további összeköttetést japáni és chinai kikötőkkel a chinai-keleti-vasút-társaságnak saját gőzhajói fogják fenntartani. Az útasok elszállásolására a társaság Inkoóban és Dalnyban külön szállodákat szándékozik építtetni.

Az orosz és külföldi vasútigazgatóságoknak és a nemzetközi hálókocsi-társaságnak mult év folyamán tartott közös értekezletein határozatba ment, hogy az 1904. év kezdetétől Európa majdnem minden fővárosában közvetlen menetjegyet adnak ki az átmeneti forgalomban Mandsuria, Charbin, Mukden, Inkoo, Dalny, Port-Arthur, Sanghai, Nangaszaki, Peking és Tiencsin állomásokra.

A menetjegyek 60 napig lesznek érvényesek, a menettérti-jegyek pedig 9 hónapra. Minden útas 50 km szabadpodgyászsúly vitelére jogosult.

Az 1904. év kezdetétől Nyugat-Európa valamely főbb pontjától 18 nap alatt lehet majd Port-Arthurba vagy Dalnyba, 22—24 nap alatt valamely japán kikötőbe eljutni.

A nagy szibériai vasút eredeti tervének kivitele elé a Baikal-tó mellékén és attól keletre oly akadályok gördültek, hogy sok tekintetben új tervek kidolgozása vált szükségessé. Mivel a Baikal-tó déli oldalán közvetlenül a tó partján emelkednek a hegységek s így itt a vasút építése nagy pénz és időáldozatokba került volna, egyelőre a tó megkerülését mellőzve a tavon át gőzösökkel akarták a vonatokat a másik partra szállítani. Mivel azonban a tó a kedvezőtlen időjárás miatt gyakran befagy, ami a vonatok rendes közlekedésének útját állja, rögtön hozzáfogtak a tavat megkerülő vonal kiépítéséhez. Az akadályok, a melyekkel a vonal kiépítésénél meg kell küzdeni, főleg a tó nyugati partján Lisztvenicsnaja és Kultuk közt okoznak nagy nehézséget, úgy hogy evvel a vonal részszel csak 1905-ben készülnek el, míg a keleti parton a Kultuk és Miszojava közti útvonal már befejezéséhez közeledik. Csak ezen vonalrészek megépítése után áll majd helyre a közvetlen összeköttetés Kelet-Ázsiával. A transzibériai vasút tervezete még más változást is szenvedett. Az ere-

deti terv a vasutat a Silka és Amur folyók mentén Kabarovszkig vezette, a hol az Usszuri vasútvonalhoz csatlakozott. Az új terv szerint a vasutat csak Sztrjetenszkig építették meg, míg a fővonal délkelet felé Mandsuországon keresztül vezet Port-Arturba. A Sztrjetenszk és Kabarovszk közti 2000 km hosszú útat eddig gőzösökön tették meg a Silka és Amur folyókon. Mivel azonban ez télen, amikor a folyók befagynak, lehetetlen és nyáron is a sekély helyek és a homokzátványok következtében alig keresztülvihető, az orosz kormány elhatározta, hogy Sztrjetenszk és Kabarovszk közt műutat építtet, amire 9·3 millió rubelt előirányoztak. A délkelet felé irányuló fővonal (a transmandsuriai vasút) Csitától 120 km-re ágazik el a transszibériai vasút fővonalától, 300 km után eléri a khinai határt és azután kelet felé vezet a Dalai-nor éjszaki széléhez. Innen a vasút a Kailar völgyét követi, majd átvág a Khin-gan hegységen és azután a Jal, a Nonni, illetve Szungari völgyein halad Kharbinig, a hol ismét kettéágazik. A mellékág kelet felé Vladivosztokba vezet, a fővonal pedig Kvang-csing-czun és Mukdenen át Port-Arturba.

L.

Mexico északnyugati részében, a Sierra Madre szűk völgyében Lumholtz kutató utazó huihol nevű néptörzsre bukkant, a mely a civilizáció legelemibb eszközeivel sem rendelkezik. Lumholtz egy éven át tartózkodott e nép közt, barátságot kötött a törzsfőnökkel és tanulmányozta a nép szokásait és hagyományait. A törzsfők szívesen fölvilágosították az utazót és egész kis néprajzi gyűjteménnyel látták el, a mely most a new-yorki természetrajzi múzeumban van elhelyezve. A nép főtápláléka a rozs, amit sajátos módon termeszt. Vékony pálczikával nyilást szúr a földbe s ebben helyezi el a magot. Tűz előállítására még a kova és tapló szolgál. Bőrük színe világos vöröses barna; középtermetűek és ruházatuk valami szövETFéléből készült ing, illetve a nőknél szoknya-féle és tehénbőr sarú. Kerek házakban laknak, amelyeket sárral összeragasztott kövekből építenek és szalmával fődnek be. Eredetükről mitsem tudnak, csak egykori vízözönről és bárkáról mesélnek. Vallásuk fejletlen és egyénenként változó. Több isten, imádók. Isteneikhez főleg azért imádkoznak, hogy a vetéseiket esővel öntözzék. Isteneiknek a templomokban és a barlangokban simbolikus tárgyakat áldoznak, amelyeket 5 évenként újjakkal cserélnek ki.

L.

A Tuamotu-szigeket, a polynéziai szigetek legkeletibb csoportját legközelebb nagy katasztrófa érte. Január 15-én az árhullámok

egész sora mosta végig a tenger szintjét csak 20 lábbal meghaladó korallszigetek a mi a szigetek lakosságának nagy részét a tengerbe sodorta. A katasztrófát túlélőknek az „Exselsior“ francia gőzös, amely Tahiti és a Tuamotu szigetek közt posta- és személyszállítást közvetíti, hozta az első segítséget. De Précaire, az „Excelsior“ kapitánya a következő értesítést küldi a szigeteket ért veszedelemről: „Január 22-én indultam el Anaából Hikueraba. Az egész úton kokuszdiók, fa és mindenféle tárgy borította a tengert, a mi már ráúttal arra, hogy valami szerencsétlenség történt. Midőn Hikuerába megérkeztünk, alig ismertük meg a szigetet. A parton nagy embercsoportot láttunk, amely francia zászlót lobogtatott. Mivel a szigetnek ezen úgyszólván lakatlan részén rendes körülmények közt embereket alig lehet látni, két társammal partra szálltam. Brunati dr. rögtön elém sietett s előadta a január 15. szerencsétlen eseményeket. Január 15-én este hatalmas orkán pusztított a szigeten. Az orkánt óriási hullám követte, amely mindent elpusztított. 400 ember a vízbe fúlt vagy az összeomló házak romja alatt lelte halálát. A kik a katasztrófát túléltek, számra 896-an, e helyre menekültek. Brunati tanácsára elhatároztuk, hogy közülök azokat, akik Hikuerán maradni nem akarnak, a szomszéd szigetekre szállítjuk. Így tehát a lakosokat Hao, Marokan és Makemo szigetekre osztottuk szét. Ezen szigetekeken is iszonyú pusztítást vitt véghez az orkán. Marokan szigetén a forgósél a házakat és fákat 100 m hosszú, 30 m széles, 1½ m magas romhalmazzá döntötte. Itt 95 ember lelte halálát és csak 88 menekült meg. Hao és Makemo szigetekeken is elsöpörte a falvakat az orkán.“

L.

* **André emlékszobra.** Stockholmból jelentik, hogy a Svéd Földrajzi Társaság elhatározta, hogy Andrének az eltűnt léghajósna szobrot emel. A gyűjtést már megindították.

Ezen füzet tartalma:

Magyar utazók Olaszországban a múlt század első felében.	
<i>Dr. Berzeviczy Alberttől.</i>	77
Elnöki jelentés 1902. évről. <i>Gerster Bélától</i>	108
Imperialismus és a gyarmati politika. <i>Gerster Bélától.</i>	126
Társasági ülések	144
Rövid közlemények:	156
I. Expedíciók. — II. Vegyesek.	

Rendes tagokul megválasztottak:

Berecz Antal ajánlására:

Szarvasi ág. hitv. ev. főgymnasium.

Dr. Erődi Béla ajánlására:

Báró Eötvös József Collegium. Budapest.
Sárossy-Schleiminger Bella. Budapest.

Gerster Béla ajánlására:

Neuschloss Marczel, kir. tan. Budapest.

Dr. Havass Rezső ajánlására:

Perényi Lajos polg. isk. tanár. Budapest.

Dr. Lóczy Lajos ajánlására:

Dr. Alter Béla, főgymn. tanár. Veszprém.
Horánszky Lajos, orsz. képviselő. Budapest.
Rédl Gusztáv, polg. isk. igazgató. Tapolcza.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

B E R E C Z   A N T A L

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

— XXXI. KÖTET. — V., VI. és VII. FÜZET. —

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

B U L L E T I N
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR **ANTOINE BEREZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

V. — VII. FASCICULES.

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fait connaître en traduction française, allemande, anglaise ou italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

Dr. Jankó János emlékezete.

(Felolvastatott 1903. márczius hó 26-án tartott közgyűlésen.)

Mélyen megszorodva, lelkünk mélyéig megrendítve álltuk körül múlt évi augusztus 1-én felejtetetlen barátunknak, szeretett tagtársunknak, *dr. Jankó Jánosnak* gyászos ravatalát. A koporsó szemfödele bezárult egy fiatal élet fölött, mely telve volt küzködéssel, munkával és fáradsággal; de nem nélkülözte a sikert, eredményt s dicsőséget sem. Csakhogy a küzködés s a munka jóval több volt, mert fiatal életéből 15 év ezzel telt el, a sikerben s a dicsőségben pedig alig volt ideje gyönyörködnie. Amikor ugyanis küzködésével oly pozíciót teremtett magának, melyben fáradozásaiért némi kárpótlást nyerhetett volna: a kéréllhetetlen végzett elszólította körünkből, egyszerre véget vetve annyi megkezdett munkának, annyi szép reménynek, melyet hozzá fűztünk.

Jankó János halála nem ért váratlanul; ismerősei, barátai rég tudták, hogy szervezetén komoly betegség rágódik, mely előbb-utóbb végzetessé válhatik, de senkisé semjtette, még a hozzá legközelebb állók sem, hogy a baj annyira előhaladott, senkisé képzelte a veszélyt oly imminensnek — talán ő maga sem, bár az a lázas gyorsaság, melylyel dolgozott, az a szünetet s pihenést nem ismerő türelmetlenség, mely összes működését jellemezte, szinte arra utal, mintha megsejtette volna, hogy a Gondviselés csak rövid életet szánt neki, amelynek tehát minden pillanatát ki kell használnia. És ki is használta azt annyira, hogy szinte csodálkozással kérdezzük: honnan vette Jankó János ily rövidre mért élet alatt azt a sok időt, mely annyi becses munka megírásához, oly nagy-

szabású alkotások létrehozásához szükséges? Csodálkoznunk kell azon a rendkívüli munkaképességen, mely lehetővé tette, hogy oly rövid idő alatt annyit dolgozott, amennyi egy hosszú életnek is elég lett volna; mert 15 év alatt nem kevesebb mint 20 önálló munkája, 100 tudományos értekezése s 135 apróbb közleménye s hirlapi cikke jelent meg, melyeknek terjedelme szinte hihetetlennek tetszik — kerek számmal hatezer nyomtatott oldalra rúg! És ha nem is tagadható, hogy Jankó működése kezdetben — amig természetének fiatalos hevénél fogva hiányzott valamely határozott irány — talán túlságosan elágazódó volt, túlságosan heterogén köröket ölelt fel: csakhamar kijegecedett belőle annak a határozott iránynak a magva, mely működését arra a szakmára terelte, melyen nagy szolgálatokat tehetett hazájának s a tudománynak.

Jankó János 1868. márczius 13-ikán született Budapesten. Atyjától, a hírneves festőművésztől és rajzólótól örökölte — ha nem is művészi tehetségét — de rendkívüli szorgalmát, óriási munkaképességét s éles megfigyelőtehetségét, melynek későbbi tudományos kutatásában oly jó hasznát vehette. Már a középiskolában kitűnt szorgalmával s tehetségével, kortársait messze megelőző készségével és szinte túlkorai érettségével. Amidőn más gyermek még alig ébredt némi öntudatra, az ő agyában már irodalmi tervek érlelődtek meg s későbbi nagy alkotások csirái fogamzottak meg, úgy, hogy fékezni kellett ambícióját. Roppant sokat olvasott s már legfiatalabb korában is nagy előszeretettel földrajzi olvasmányokra fektette a súlyt, már előre sejtve és érezve magában hivatottságot, mely őt is erre a térre utalja. Alkotó, teremő creje már fiatal korában nyilvánult meg benne, már mint 15 éves fiú próbálkozott meg irogatással s a Kis Lap 1883-ban közölte két első dolgozatát, „A Szardella és Botrog“ és „Növényi élet a vízben“ cím alatt. Azután hirlapokban és hetilapokban jelentek meg tőle egyes dolgozatok, 18 éves korában pedig már egy hosszabb cikksorozatot közölt *Előmunkálatok a tudományos pomológiához* cím alatt s egy előkelő tudományos közlönyben a Természetrajzi Füzetekben *Tótkomlós flóráját* adta ki. Irodalmi zsendéit tehát már komoly szakközlönyök találták érdemesnek a közlésre, jeléül annak, hogy a félig még gyermekifjú munkái sem nélkülöztek önálló értéket és némi tudományos becslet. Ebben az időben a fiatal — céljai tekintetében még tájékozatlan — tehetség határozatlanságával sok mindenfélével foglalkozott; irogatott földrajzi, növényteni, kertészeti dolgozatokat, de a földrajz iránti érdeklődése s lelkesedése mindjobbán

fejlődött ki benne s Afrika iránti előszeretete nemsokára rajongássá vált. Afrikát látni, Afrikában utazni, Afrikában felfedezéseket tenni, azt tekintette ő akkor élete legszebb feladatának s nem is nyugodott addig, míg fiatalkori terveit — habár csak kis részben — megvalósíthatta.

Középiskolái végeztével az egyetem orvostani karára iratkozott be, de csakhamar meggyőződve róla, hogy ez a pálya ideáljai megvalósítására nem alkalmas, átlépett a bölcsészeti karra, ahol földrajzot és természetrajzot hallgatott. Ebben az időben ismerkedtem meg Jankó Jánossal. Jól emlékszem rá, 1887. tavaszán volt, amikor mint az egyetemi antropológiai intézet asszisztense a külső váczai úti régi felhagyott temetőben ásatásokat rendezvén, Jankó János főnököm buzdítására hozzám csatlakozott, hogy az ásatásokban segédkezzék s ismereteit ott is gyarapítsa. Akkor még medikus volt, de már akkor el volt tökéelve, hogy a tanári pályára lép át s a földrajznak szenteli életét. Én akkor már a Földrajzi Társaság titkára voltam s mint ilyenhez gyakran jött el a fiatal egyetemi hallgató, hogy afrikai terveit felől beszélgessen és egyik-másik kérdésben tanácsokat kérjen. Bámulnom kellett az alig 19 éves ifjúnak roppant olvasottságát s gazdag ismereteit. Atyjának Klauzál-utczai műtermében volt egy kis emeleti fülke, olyan kakasülőféle, az volt az ő dolgozó helyisége és műhelye. Itt tanulmányozta ő az afrikai irodalmat és szőtte felfedező útjainak terveit. Egy alkalommal egy rengeteg láda könyvet mutatott nekem, mely címére érkezett. „Nem kapom itt sehol az afrikai irodalmat, — mondá — hát elhozattam a bécsi Földrajzi Társaság könyvtárából a szükséges munkákat, valami nyolczvan kötetet.“ És a rengeteg könyvanyagot német, francia, angol, portugál munkákat, bámulatosan rövid idő alatt tudta feldolgozni s abból kivenni azt, amire tanulmányaihoz, terveikhez szüksége volt. Az afrikai kutatások nagy problémái foglalkoztatták őt s különösen az *Uëlle-folyam* rejtélyes problémájának megoldása lelkesítette és serkentette munkára; fel is állított erre vonatkozólag egy elméletet, mely szerint az Uëlle-folyó az Itimbirinek volna felső folyása; a későbbi kutatások nem igazolták Jankó feltevését, de ő feltevése mellett oly meggyőző érveket tudott felhozni s oly plauzibilissé tudta azt tenni, hogy erre vonatkozó munkálatának készséggel adott helyet közleményeiben nemcsak a Magyar Földrajzi Társaság, de a Skót Földrajzi Társaság is *Scottish Geographical Magazine* című előkelő folyóiratában. Ugyanekkor a Kongo név magyarázatáról írt értekezését közölte a Petermann-féle

Geographische Mittheilungen, egy botanikai dolgozata pedig a *casseli Botanisches Centralblatt*-ban jelent meg. Valamennyi oly nivaean állott tehát, hogy elsőrendű szakközlönyök közzétehették az előttiük teljesen ismeretlen 19 éves ifjú dolgozatait. 1889-ben a platánok leszármazásáról írt egy terjedelmes phylogenetikai munkát. Soká nem bírta azt elfelejteni és megbocsátani, hogy ezt a dolgozatát idehaza nem tartották közlésre méltónak; lefordította németre s küldte Lipcsébe, ahol Engler-nek ismert s elsőrendű Botanische Jahrbücher-jei készséggel megnyitották hasábjait az igen terjedelmes dolgozat előtt, mely a platánfajok mythológiájának s leszármazásának becses monographiája, mely egy amerikai szaktudósnak, Ward Lester F.-nek alkalmat adott arra, hogy vele egy angol szaklapban terjedelmesen és igen elismerőleg foglalkozzék. A külföldi tudósnak fogalma sem volt arról, hogy a munka szerzője, kit ő következetesen Professor Jankónak nevez, 21 éves ifjú volt, ki ~~csak~~ ^{nem} tanulmányainak elején állott. Nemcsak Ward, de legújabbban (1901) *Jaenicke* is elfogadta Jankó genetikai fejtegetéseit, jeléül annak, hogy a fiatal ember a botanikai irodalomban is maradandó becsűt tudott alkotni.

Az említetthez hasonló, többször ismétlődő esetek -- amidőn munkáját idehaza nem méltányolták eléggé -- elkeserítették Jankót s amúgy is harcra kész természetét néha talán kissé messzebb elragadták, mintsem saját érdekében kívánatos volt. Jankó érezte erejét, megtudta itélni tehetségének értékét, azért nem egyszer felháborodott azon, hogy munkáit csak azért mellőzik, mert ő még csak 20 éves ifjú volt. Tehetségének tudatában, önérzete tiltakozott ily mellőzés ellen s sokszor keserű panaszra fakadt amiatt, hogy idehaza üldözik, dolgozatait nem veszik semmibe s így kénytelen azokat külföldre küldeni, ahol minden nehézség nélkül közlik. Némileg érthető talán az a bizonyos fokig kedvezőtlen elbírálás, melyben a fiatal Jankó fellépése egyszer-máskor részesült. Lobbanékony természete nem egyszer ellentétbe hozta Jankót tanáiraival s elismert szaktudósokkal, kik nem mind bírták Jankót megérteni, mert komoly törekvését s nagy ambícióját stréberkedésnek tekintették s kik nem mindig látták szívesen, hogy a fiatal ember igazának tudatában a tekintélylyel szemben is tudta és merete megvédeni álláspontját. Ebben része lehetett annak is, hogy Jankó néhány éven át roppant sokat írogatott hírlapokba, amiért némelyek komoly dolgozatait is csak a hírlapi cikkek mértékével szerették mérni. Igaz ugyan, hogy Jankó rá volt utalva a hírlapi írogatásra, mert komolyan

készült afrikai útjára s ennek költségeit bizony nagyobbára hírlapi irogatással szerezte meg. Némi segílyt kapott ez útjára a budapesti kereskedelmi és iparkamarától is, mely kereskedelmünk érdekeinek az afrikai partokon való tanulmányozásával bizta volt meg.

Afrika látásának vágyától égve indult el első afrikai útjára 1888. április végén s midőn május 16-ikán az igéret földét megpillantá, boldogsága nem ismert hatást. „Amidőn Afrika földére léptem — írja egyik hozzám intézett levelében — megcsókoltam ezt az én második hazámat“. Jankónak ez az útja csak próbaút volt, mint ő maga írja. Czélia a már említett kereskedelmi vonatkozason kívül a Nilus deltájának megvizsgálása volt, különösen abból a szempontból, hogy a folyam deltája a lerakódások folytán miként változott meg s miként alakult ennek folytán a tengerpart fejlődése. Ezt a feladatot rövid néhány hét alatt szép sikerrel megoldotta, s bár a mocsárláz tanulmányainak korai befejezésére kényszerítette, mégis egy szép munkában, mely a M. k. Földtani Intézet kiadásában jelent meg és több becses szakértekezésben, közte a bécsi Földrajzi Társaság folyóiratában is számolt be útjának tudományos eredményeiről. Munkája külföldön is figyelmet keltett, Schweinfurth György, a kitűnő utazó és Afrika ismerő külön Budapestre írt, hogy a munka neki megküldessék. Egy évvel rá Tripoliszban és Tuniszban tett utazásokat, melyeknek eredményeiről a szaklapokban több becses közlemény jelent meg.

Ezek az utazások csak néhány hétig tartottak, úgy, hogy nem zavarták meg Jankót egyetemi tanulmányainak folytatásában. Mikor 1890-ben az egyetemet elhagyta, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából a külföld, nevezetesen: Anglia és Franciaország föld- és néprajzi intézeteit tanulmányozta, majd letette a doktorátust „*Gróf Benyovszky Móricz, mint földrajzi kutató*“ című dissertatiója alapján. Ekkor került ő assistens minőségében az egyetem földrajzi intézetébe, Lóczy Lajos tanár mellé, egyúttal a Magyar Földrajzi Társaság titkári állásában utódomban lett. De időközben, még mielőtt külföldre ment volna, hosszabb ideig a fővárosi statisztikai hivatal szolgálatában is állott s képzettségének, szorgalmának ott is sok jelét adta.

Jankó idáig majdnem kizárólag földrajzi tanulmányokkal foglalkozott s azoknak eredményei gyanánt sok becses értekezés és tanulmány jelent meg. Csak néhányat sorolok fel a már fentebb említettekén kívül: *Tót-Komlós magánrajza*, melylyel még 1887-ben a Magyar Földrajzi Társaság pályázatán jutalmat nyert; *A Faro-*

szongo vízesés a Kongón (a Budapesti Szemlében 1887-ben); a *Kongó név eredete* (a Földrajzi Közleményekben, 1888-ban); *Érdelkeink Éjszak-Afrikában és Kereskedelmünk Éjszak-Afrikában* (mindkettő a Nemzetgazdasági Szemlében 1888-ban); *Afrika és a magyarok* (a Budapesti Szemlében, 1888-ban); *Egyiptom éjszaki partjain* (a Földrajzi Közleményekben, 1888-ban); *A Szábel partjain* (u. o. 1889-ben); *Egyiptomi geológiájához* (a Földtani Közlönyben 1889.); *A Fellah* (a Budapesti Szemlében 1890-ben); *A tunisi Dsebel Bu Kornein geológiájához* (a Földtani Közlönyben 1890-ben); a már említett doktori értekezés: *Gróf Benyouszky Móricz életrajza*, (Ráth Mór kiadásában megjelent mű, melynek 9 ívét ő írta); *Magyarország hegyvidékeinek csoportosítása*, a Magyar Földrajzi Intézet kiadásában 1891-ben megjelent becses dolgozat, mely Magyarország hegységeinek rendszeres osztályozását adja s a maga nemében igen sikerült alapvető munkának mondható.

1891-től kezdve fordulat állott be munkásságában. Lehet, hogy mivel középiskolában működni soha sem szándékozott, a földrajz tekintetében pedig úgy alakultak a viszonyok, hogy itt önálló tudományos munkásságot biztosító állásra nem igen számíthatott: lehet, hogy ez érleltette meg benne a tervet, hogy oly szakmára vesse magát, melyben működésének tágabb tér nyílik, lehet, hogy más okok indították rá: szóval Jankó János lassanként elhagyta a szorosán vett földrajzi irányt s a néprajzzal kezdett foglalkozni. Első néprajzi dolgozata egy kis cikk volt: *Adatok a pomázi szerbek néprajzához*, mely a Túristák Lapjában még 1889-ben jelent meg; igénytelen kis apróság, melynek semmi különös bece se nincs, ha mégis felemlítem, teszem azért, mivel ez is jellemzi Jankó tehetségét és kitűnő megfigyelő képességét. A Magyarországi Kárpátgye-sület akkor alakult Budapesti Osztályának egy kirándulásán látta egy pomázi vendéglőben az ottani szerb nép tánczeit s azon fél óra alatt, melyet ott töltött, annyi érdekes adatot tudott összegyűjteni a nép viseletéről és szokásairól, hogy valóban bámulnunk kellett éleslátását és kitűnő észlelő képességét. Komolyabban azonban csak 1891-ben kezdett a néprajzzal foglalkozni, amidőn egyrészt afrikai néprajzi gyűjtésének eredményeit közölte *Die Barabra* cím alatt (a Rundschau für Geographie und Statistik című bécsi folyóiratban), részint pedig Erdély, különösen Kalotaszeg néprajzi viszonyait kezdte kutatni. Ebbeli tanulmányainak eredményeit sok kisebb értekezésen és cikkben kívül, egy a saját kiadásában megjelent nagyobb munkában tette közzé, melynek címe volt: Kalotaszeg ma-

gyar népe. A 223 lapra terjedő s 12 táblával ellátott munka volt próbaköve Jankó néprajzi készültségének. Bizonyos oldal felől oly éles megtámadásban részesült a munka, mely sem Jankó komoly ambíciójához és becsületes törekvéséhez nem volt méltó, de még kevésbé a bíráló személyéhez. Mert még ha megengedjük is, hogy Jankónak ezen első nagyobb ethnographiai munkája sok tekintetben fogyatékos is, azt még a legszigorúbb bírálónak is el kell ismernie, *de* hogy ez volt az első néprajzi monographia, melyben néptünk valamely része rendszeres és módszeres ethnographiai vizsgálat alá vettett és amely magasra kiemelkedett azon, többnyire minden tudományos alapot nélkülöző s rendszerint csak népszokások egyszerű leírására kiterjeszkedő terjengős néprajzi munkák közül, minők korábban minden cél tudatos előkészület nélkül tömegesen jöttek létre. Ez a munka, de még inkább egy évvel később megjelent második ethnographiai munkája, melyet „Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe” czimén a Magyar Földrajzi Társaság adott ki, s mely tudományos módszere és következtetései tekintetében már sokkal tökéletesebb, ráterelte az irányadó körök figyelmét, mint olyan fiatal tudósra, kitől a néprajzi tudomány terén még sikereket lehetett várni. Így került Jankó 1894-ben a nemzeti múzeum néprajzi osztályának ujonnan szervezett segédi állásába, Xántus János mellé, kinek kevéssel utóbb bekövetkezett halála után utódja lett, előbb segédőri, azután őri rangban, míg végül 1901-ben, 33 éves korában, tehát szokatlanul fiatalon, osztályigazgatóvá neveztetett ki.

A meglepően gyors előmenetel, melyben Jankó részesült, bőven indokolva volt azokban a rendkívüli érdemekben, melyeket a néprajzi osztály átszervezése, fejlesztése és felvirágoztatása körül egyfelől, a tudományos irodalom terén másfelől szerzett. A nemzeti múzeum néprajzi osztályát, mely régebben jóformán csak a Reguly- és Xántus-féle gyűjteményeket foglalva magában, a múzeum egy kis folyosóján fért el, Európa hasonló gyűjteményei közt is számot tevő s egy nagy épületnek több mint száz szobáját elfoglaló múzeumná alakította át, melynek nemzeti szempontból legbecsesebb részei az ezredéves kiállítás néprajzi falujából kikerült értékes anyag s az ismert ösfoglalkozási gyűjtemény, továbbá gróf Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazásaiban beszerzett negybecsű gyűjtemények, melyek a magyarokkal rokon népek ethnographicumát szinte párját ritkító teljességben mutatják be. Sikerült továbbá megszereztetni Fenichel Sándor hazánkfia új-guineai gyűjteményét, később Biró Lajos hasonlóan gazdag gyűjteményeit, külföldi utazásairól pe-

dig ismételve tért haza gazdag tudományos zsákmánnyal meg-
 rakva. A kiállítás néprajzi falújáról írt munkája adott neki először
 alkalmat, hogy a magyar építkezési mód kérdésével foglalkozzék,
 mely kérdésben elfoglalt álláspontja erős vitákra adott alkalmat
 ugyanazzal az ellenféllel, ki már első munkáit is gáncsoskodva fo-
 gadta. Ezen időben megjelent néprajzi dolgozatai közül csak a ne-
 vezetesebbeket említem meg, minők: *A székely ház* (az Ethnographiá-
 ban, 1895-ben); *Adatok a bács-bodrogmegyei sokácok néprajzához*
 (u. o. 1896-ban); *Az ezredéves országos kiállítás néprajzi falúja*
 (a kiállítási nagy munkában); *Bíró Lajos német-új-guineai néprajzi*
gyűjtéseinek leíró jegyzéke (a néprajzi osztály kiadványa 1899.);
Magyar típusok (u. o. 1900.) stb. Ezen szorosán szakmájába vágó
 tanulmányok mellett talált Jankó még időt arra is, hogy a magyar
 irodalmat néhány jeles külföldi földrajzi munka átültetésével gaz-
 dagítsa; lefordította Slatin pasának *Tűzzel-vassal a Szudánban*
 című kétkötetes munkáját (1896) s az ifjúság részére írt két csinos
 könyvet: *Stanley útzásai, kalandjai és felfedezései Afrikában*
 (1891) és *Grönlandon át hócipőn*, Nansen műve alapján
 (1897).

A magyarokkal rokon népek ethnographiájának kutatása kü-
 lönösen azóta foglalkoztatta Jankót, amióta gróf Zichy Jenő őt
 kaukázusi útjáról hazahozott gyűjteményének leírásával bízta meg.
 Hogy ennek a megtisztelő megbízásnak megfelelőhessen, Jankó 1896-
 ban Oroszország néprajzi gyűjteményeit tanulmányozta, amidőn is
 arra a meggyőződésre jutott, hogy ázsiai rokonaink néprajzának
 kutatása merőben lehetetlen az orosz szakirodalom ismerete nélkül.
 E célból nagy szorgalommal nekifeküdt az orosz nyelv tanulásá-
 nak, aminek későbbi útzásai alkalmával igen nagy hasznát vette.
 A gr. Zichy-féle gyűjteményekről készült munka 1897-ben jelent
 meg e cím alatt: *Gróf Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai út-
 zásai. A néprajzi gyűjtemény leírása*. A 322 lapra terjedő munka a
 kaukázus népeinek ethnographiai ismertetését s a gyűjtemények ki-
 merítő leírását adja, magyar és francia nyelven.

A munka megjelenése után az a megtisztelő felhívás érte Jan-
 kót gr. Zichy Jenő részéről, hogy újonnan szervezendő expedíció-
 jához mint ethnographus csatlakozzék. Jankó vágyainak teljesülését
 látta e meghívóban, mert mi sem lehetett nagyobb kívánsága, mint
 a magyarokkal rokon népek ethnographiájának a helyszínén való
 tanulmányozása. Feladata volt az osztják rokonság kérdésének ta-
 nulmányozása és a magyar halászat eredetének kutatása. 1897.

július 19-én indult el Budapestről s eleintén Finnországban végzett tanulmányokat, majd a fiatal finn *Sireliussal* együtt hónapokon át kutatta Oroszország néprajzi gyűjteményeit Reval, Dorpat, Mitau, Riga, Volna, Szmolenszk s Moszkva városában. Fél évig tartó tanulmányok után Sirelius az osztjások közé ment, Jankó pedig Odessa, Kercs s Batum érintésével Tifliszbe utazott, ahová 1898. márczius 31-ikén érkezett. Itt találkozott gróf Zichy Jenővel s itt állapították meg, hogy Jankó feladata először is végig tanulmányozni a Volgamelék múzeumait s csak azután határozni az utazás további része felől. Így járta be Asztrakhánt, Szaratovot s az egész Volga-deltát, mindenütt a magyar ethnographikumok analogiáit kutatva és rajzolva. Ezután kezdődött Jankó osztják expeditiója, mely júliustól szeptemberig tartott; csónakon járta be az egész vidéket, 3000 versznyi útát, s feldolgozta az irtysi osztjásokat Demjankától Szamarovóig, az Obi melléki osztjásokat Szamorovótól Szurgutig, behatolt az őserdőbe a Demjanka, a Szalym és Nagy-Jugán völgyein s így a 3000 versznyi útból több mint 2000 versztet kizárólag az őserdőben tett meg. Az Ob melletti Narymban találkozott Sireliussal, ki ezalatt a szomszédos vidéket kutatta át, kiegészítvén ugyanazon rendszer alapján végzett vizsgálásaival Jankó kutatásait és gyűjtéseit. Szibéria őserdőiben végezte Jankó legszebb és legbecsesebb tanulmányait; de ugyanott szerezte ama gyilkos kór csiráit, mely lassan rágódott szervezetén s idő előtt megállította a tudományért dobogó nemes szívét. Szibériai kutatásaiból igen gazdag és becses néprajzi gyűjteménnyel megrakva tért vissza, melynek feldolgozásához Budapestre való visszatérése után, (amely 1898. október 22-ikén történt) azonnal hozzáfogott.

Fáradásainak eredményei gyanánt jelent meg nagy munkája: *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. I. kötet: A magyar halászat eredete.* A magyar és német nyelven kiadott nagy mű 634 lapnyi terjedelemben tárgyalja a magyar halászat kérdését, és sok irányban új világot vet a magyar őshalászat kérdésére. E hely nem alkalmas arra, hogy a mű méltatásába bocsátkozzam; de nem is érzem magamat arra hivatottnak, hogy ehhez a tisztán néprajzi s őstörténelmi kérdéshez hozzászóljak. Csak annyit említek meg, hogy a mű egyes fogyatkozásai daczára is kiérdemelte a tudós világ elismerését és háláját, de régi ellenfelei részéről újra vihart zúdított szerzőjére. Jankó kiméletlenül, de fényesen verte vissza ez újabb támadást s ez volt talán az utolsó csata, melyet vívnia — és megnyernie kellett. A legutolsó támadás ellen, melyet halála után csak

6 Bivnia

a legújabb időben intéztek több oldalról egyik három évvel ezelőtt megjelent munkája ellen, már nem védekezhetett.

Ázsiai kutatásai mellett folyton foglalkozott Jankó még egy másik kérdéssel is, melynek megoldására évek hosszú sorát szentelte: a Balaton néprajzával. A Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottságának megbízásából 1894 óta tanulmányozta a Balaton környékének néprajzát s hosszú vizsgálódásainak eredményeit egy nagyszabású munkában tette közzé e cím alatt: A Balaton-melléki lakosság néprajza. (4-r. VIII. és 428. lap). Ez volt Jankó hatyúdala.

A sors még megengedte, hogy teljesen kiszedve láthassa fáradozásának ez újabb tanujelét, de a nyilvánosságra csak halála után került a mű. Fáradhatatlanul, lázasan dolgozott e munkán, mely mellett egyéb dolgozatokat nem igen publikált. Múzeumának fejlesztése mellett ez időben különösen vidéki néprajzi múzeumok létesítésén fáradozott s mint a múzeumok országos felügyelője ez ügyben sokféle útazott és sokat dolgozott. Ily minőségben útazott múlt évi július hó végén is Kolozsvárra s onnan Borszékre, ahová a hosszú útazástól kimerülve érkezett meg. De azt remélte, hogy e gyönyörű vidéken hamar helyreáll egészsége s örömtelt szívvel írta haza családjának, hogy már jól van s a legszebb reménnyel tekint a jövőbe. De amire a reménnyel telt levél annak a kezébe került, kit legforróbban szeretett e Földön, már megelőzte a villam szárnyain repülő ama gyászos hír, (1902. július 29-én) hogy Jankó János immár pihenőre tért testét-lelkét kimerítő nehéz munkája után!

Harmincznégy rövid évre terjedt ki Jankó János életpályája, mely telve volt munkával és fáradtsággal, de sikerrel és dicsőséggel is. Bármit mondjanak egyesek, kik egész életén át csak gáncoskodni tudtak fölötte, annyi tagadhatatlan, hogy Jankó János nem volt közönséges tehetség. Tehetsége, szorgalma, ambíciója rendkívüli volt, megjelenése, a tudomány terén való működése, az a mód, ahogy magát felküzdötte: eltérő volt a rendes sablontól. Szinte előkészület nélkül, váratlanul toppan elő a gyermekből lett férfiú, kinek a sablonostól eltérő ítélete sok embert elidegenít ugyan magától, de végre elnyeri a pártatlanul ítélő szakkörök elismerését. Lobbanékony természete sok ellenséget szerez neki, de azokat is lefegyverzi tiszteletre méltó ambíciója s az az önzetlen s nemes nagyratörés, mely csak a tudomány érdekét nézi. A földrajzi társaságban is kételkedő szemmel nézik eleinte a fiatalosan heves Jankót,

de a bizalmatlanságot csakhamar felváltja az őszinte benső szeretet és tisztelet s Jankó oszlopos tagjává válik a társaságnak, melyben 11 éven át viseli a titkári tisztelet. S amint a sablontól eltérő, akadályokat nem ismerő volt elhúnyt tagtársunk tanulmányában, olyan volt akkor is, midőn élte boldogságának megalapításáról volt szó. Mint ifjú, jóformán még gyermek ismeri meg távoli Karinthia hegyvidékén azt a fiatal bájos lényt, kit a sors élete párjául jelölt ki neki; de nemcsak fiatal kora, társadalmi előítéletek is gátat emelnek boldogsága elé. De Jankó nem ismer akadályt: mindkét család akarata ellenére kiküzdí magának kiválasztottját, nem riadva vissza attól sem, hogy házassága meglazítja a legdrágább kötelekeket, melyek addig családjához fűzték. Megalapít egy ideálisan szép családi életet, melybe a legteljesebb boldogság költözik be. És végre komoly jellemével, becsületes szándékaival lefegyverezi frigyének ellenzőit is s visszanyeri, amitől az előítélet megfosztotta volt. Szakmáján kívül csak családjának él, s családjáért küzd.

Régi, benső barátság fűzött engem is Jankó Jánoshoz. Mint fiatal kezdő hallgató, később mint meglett ember is mindig bizalommal, szeretettel fordult hozzám, valahányszor biztatásra, tanácsra volt szüksége. Amennyire ellentétes volt természetünk, amennyire eltérők voltak nézeteink apróságokban, mégis éppannyira megértettük egymást, amidőn komoly dolgokról volt szó. Mint fiatal ember az egyetemen, később a Földrajzi Társaságban, ahol az örökömet átvette, a turista-egyesületben, a statisztikai hivatalban sokat dolgoztunk együtt, és az őszinte baráti vonzalom szálai mind erősebben fonódtak össze. Életének azon szakában, amidőn belső küzdelmek dúltak szívében, amidőn szembe kellett szállania a világ előítéletével, sokszor kitárta előttem szíve keserveit, amelyek még a meglett férfiút is megviselték volna. Ezért is szorosabbá vált köztünk a baráti viszony, mely akkor sem hidegült el, midőn életpályáink jobban szétágazódtak s ez okból ritkábbá vált közöttünk a kölcsönös érintkezés. Mélyen elszomorodva vettem én is a gyászos hírt Jankó János korai elhúnytáról. S amidőn ma ez ünnepélyes órában nekem jutott a szomorú kötelesség, hogy elhúnyt társunk és barátunk emlékének néhány szót szenteljek, tudom, hogy tollam gyenge arra, hogy őt érdemei szerint méltassam, tudom azt is, hogy érzelmeimet sem vagyok képes híven visszaadni, de szívem azt súgja, hogy Jankó Jánost nem az ékes, hangzatos szónoklat, de a szív mélyéből fakadó egyszerű, keresetlen szó méltatja legmegfelelőbben. Egyenes, nyílt, őszinte, semmi melléktekintetet nem

ismerő volt Jankó János jelleme, egész lénye: épen olyan egyenes, őszinte s közvetlen fájdalunk is, melyet fiatal barátunk korai elvesztése fölött érzünk, aki hirtelenül feltűnt és csak rövid ideig, de fényesen ragyogott a hazai tudományosság egén.

Dr. Thirring Gusztáv.

* * *

Dr. Jankó János irodalmi működése! *)

1. *Önállóan megjelent munkák és nagyobb dolgozatok.*

Dr. Holub Emil afrikai utazásai. Budapest 1889, Ráth Mór. (Az első kötet első négy ivét fordította.)

Gróf Benyovszky Móricz életrajza. A Jókai—Ráth-féle Benyovszky vállalatból az Életrajz II. kötet 25—28. füzetében az 5—13. íveket írta. Budapest 1889.

Gróf Benyovszky Móricz, mint földrajzi kutató. Kritikai megjegyzések Kamcsatkától Makaóig tett útjára. Budapest 1890, Kilián. (8-r. 31. lap.)

A Nilus deltája. A delta földtani és földrajzi felépülése. 4 táblával. (Magy. kir. Földtani Intézet Évkönyve. VIII. köt. 9. füzet, n. 8-r. 120 lap.) Budapest 1890.

Das Delta des Nil. Geologischer und geographischer Aufbau des Deltas (Jahrbuch der Kgl. ung. Geologischen Anstalt, VIII. köt. 9. füzet.) Budapest 1890. (n. 8-r. 131. l.) Németre fordította Dr. Thirring Gusztáv.

Stanley utazásai, kalandjai és felfedezései Afrikában. Stanley eredeti művei alapján, Burdo életrajzi vázlatának felhasználásával. Budapest, 1891. Eggenberger. (8-r. 281 l.)

Magyarország hegyvidékeinek csoportosítása. A magyar földrajzi intézet megbízásából. Térképmelléklettel. Budapest 1891, m. földr. intézet. (n. 8-r. 55 l.)

A Magyar Földrajzi Társulat könyv- és térkeptárának címjegyzéke. 1873—1889. Budapest 1891., a társaság kiadása. (n. 8 r. VIII. és 66. l.) Dr. Thirring Gusztávval együtt.

Kalotaszeg magyar népe. Budapest 1892. Athenacum. (8-r. 223 l., 12 táblával.)

Torda, Aranyoszek, Toroczko magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány. Budapest, 1893. Magyar Földrajzi Társaság. (8-r. VII. és 296 l., 10 táblával.)

Dr. Jankó János javaslata a néprajzi kiállítás ügyében. (A kiállítás kiadványa.)

Slatin Rudolf pasa: Tűzzel-vassal a Szúdánban. Fordította Dr. Jankó János. 2 kötet. Budapest 1896. Athenaeum.

Kalauz a néprajzi missió-kiállításban. Budapest 1896. (8-r. 50 l.)

Pótfüzet a néprajzi missió-kiállítás kalauzához. Budapest 1896. (8-r. 14. l.)

Grönlandon át hóczipőn. Nansen Fridtjoff eredeti műve alapján. Budapest 1897. Eggenberger. (8-r. 232 lap.)

Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai. I. rész. A néprajzi gyűjtemények leírása. (Magyar és francia szöveggel.) Budapest 1897, Ranschburg. (n. 8-r. 322 lap, számos illusztrációval.)

---

*) Az elhunyt irodalmi jegyzéke alapján Dr. Semayer Vilhalm múzeumi őr szíves közreműködésével.

Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. Budapest 1897. (Matlekovits : Magyarország az ezredik évben cz. munkája V. kötetében.) (n. 8-r. 140 lap.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya gyűjteményei. I. Biró Lajos német-újguineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjtésének leíró jegyzéke. (Magyar és német nyelven.) Budapest, 1899. (1-r. IV és 98 l.) Az Osztály kiadása.

II. Magyar Typusok. Első sorozat : A Balaton mellékéről. (Magyar és német nyelven). Budapest 1900. (4-r. 9. l., 24 táblával.) Az Osztály kiadása.

Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útazása. I. kötet. A magyar halászat eredete. (Magyar és német nyelven). Budapest és Lipcse, 1900. (4-r. 634 l.)

Válasz Herman Ottó úrnak a „Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útazása“ című könyv I. kötetéről irt recenziójára. Budapest, 1900. (8-r. 44 l., 14 ábrával.) Ugyanez németül.

Zárszó a „Magyar halászat eredete vitájához.“ Budapest 1901.

A Balaton-melléki lakosság néprajza. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, III. kötet, II. rész.) Budapest 1902. (4-r. VIII. és 428 lap.)

Ugyanez németül Dr. Semayer Vilibáld fordításában.

2. Szaklapokban és folyóiratokban megjelent dolgozatok.

a) A földrajzi tudomány köréből:

Tót-Komlós. Magánrajz. A Magyar Földrajzi Társaság által megdícsért és megjutalmazott pályamű. (Békésvármegyei művelődéstörténeti és régészeti egyesület 1885/6-iki Évkönyve. Békés-Gyula, 1887, 57—91. lap.)

Faroszongo vizesés a Kongón. (Budapesti Szemle. 1887. aug. füz., 298—302. l.)

A Kongó név eredete. (Földrajzi Közlemények. XIV. köt. 1887. 505—509. l.)

Erklärung des Namens Kongo. (Petermann's Geographische Mittheilungen. Gotha. 1881. I. füzet, 28—29. lap.)

The Welle-Problem. (Scottisch Geographical Magazine. Edinbourgh. 1888. I. füzet.)

Az Uelle-kérdés. (Földrajzi Közlemények. 1888. 53—70. l.)

Das Uelle-Problem. (Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. 1888. 9—16. l.)

Érdekeink Éjszak-Afrikában. (Nemzetgazdasági Szemle. 1888. I—III. füzet, 106—126. l.)

Kereskedelmünk Éjszak-Afrikában. (Nemzetgazdasági Szemle. 1888. VII. füzet, 520—542. l.)

Afrika és a magyarok. (Budapesti Szemle. 1888. márcz. 135. sz., 423—438. l.)

Egyiptom éjszaki partjain. (Földrajzi Közlemények. 1888. IX—X. füzet, 553—605. l.)

A földrajz az egyetemen. (Egyetemes Közoktatásügyi Szemle. 1889. 19. sz., 762—768. l.)

Egyiptom geológiájához. (Földtani Közöny. XIX. köt. 1889. 336—344. l.)

Zur Geologie Egyptens. (Földtani Közöny. XIX. köt. 1889. 383—389. l.)

A pomázi Kőhegy. (Turisták Lapja. I. évf. 1889. 5. sz.)

Über die Entwicklung und Topographie der Nilmündung von Rosette. (Mittheilungen der K. K. geograph. Gesellschaft in Wien. 1889. 4—5. füz. 182—188. és 262—269. l.)

- Báró Tóth Ferencz útazása Egyiptomban 1771-ben. (Földrajzi Közlemények. 1889. 329—344. 1.)
- Baron Franz Tóth's Reisen in Aegypten im Jahre 1771. (Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. 1889. VII. füz.)
- Makedónia és Ó-Szerbia. (Földrajzi Közlemények. 1889. 415—422. 1.)
- A Szabel partjain. (Földrajzi Közlemények. 1889. 454—496. 1.)
- Sur le Sabel. (Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. 1889. 9. sz.)
- A magyarországi tatárjárás leírása a khinai évkönyvekben. (Századok. XXIV. köt. 1890. 44—48. 1.)
- A Fellah. (Budapesti Szemle. LXIV. köt. 1890. 391—415. 1.)
- Gróf Széchenyi Béla khinai útazása. (Budapesti Szemle. LXII. kötet. 1890. 136—152. 1.)
- Japán a nemzetközi kereskedelemben. Fordítás Kreitner Gusztáv után. (Földrajzi Közlemények. XVIII. köt. 1890. 272—289. 1.)
- Stanley legújabb útazása. (Földrajzi Közlemények. 1890. 113—124. 1.; Magyar Szalon 1890. július; Protestáns Új Képes Naptár 1891.)
- A tuniszi Dzsebel Bu Kornein geológiájához. (Földtani Közlöny. XX. kötet, 1890. 26—35. 1.)
- Zur Geologie des Djebel Bu Kornein in Tunis. (Földtani Közlöny. XX. köt., 1890. 1—10. 1.)
- Az Alpine Club kiállítása. (Turisták Lapja. III. évf. 1891. 31—33. 1.)
- Graf Moritz Benyovszky als geographischer Forscher. (Ungarische Revue. 1891. 97—129. 1.)
- A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról. A Britisch Múzeumból. (Századok, 1891. nov. 32. 1.)
- A földrajzoktatás a külföldön. (Egyetemes Közoktatásügyi Szemle. 1891. 170—174, 229—236, 262—275 és 446—453. 1.)
- The Crownlands of the Kingdom of St. Stephans. (Térkép, megjelent Felbermann: Hungary and its people cz. munkájában. London, 1892.)
- Aradvármegye földje és népe a középkorban. (Földrajzi Közlemények. 1891. 508—526. 1.)
- A Szinganfui nestorianus emléktábla. (Fordítás: gr. Széchenyi Béla keleti útazásának II. kötetében, n. 8-r., 30. 1.) 1892.
- A Német-Masszai-Földön keresztül. (Fordítás Bauman Oszkár után.) (Földrajzi Közlemények. 1893. 350—357. 1.)
- Beniowski w. swietle nowszych badán. (Ateneum, 1894. 316—328. lap.) Varsó, 1894.
- Újabb útazások a déli sarkvidéken. (Földrajzi Közlemények. 1894. évf. 421—424. 1.)
- Titkári jelentés a Magyar Földrajzi Társaság 1894. évi működéséről. (Földr. Közl. 1895. 224—227. 1.)
- Aradvármegye földje és népe az újabb korban. (Földrajzi Közlemények. 1895. 329—342. 1.)
- Land und Leute des Comitatus Arad in der neueren Zeit. (Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. 1895. 56—69. 1.)

b) *A néprajzi tudomány köréből:*

- Adatok a pomázi szerbek néprajzához. (Turisták Lapja. I. évf. 1889. 98—100. 1.)
 Jegenyei helynevek. (Ethnographia. II. évf. 1891. 272. 1.)
 Kalotaszegi babonák. (Ethnographia. II. évf. 1891. 273—286. 1.)
 Die Barabra. (Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. 1891. 247—254. 1.)
 A kalotaszegi és erdélyi magyarságról. (Erdély. 1892. 1—3. szám.)
 A „Néprajzi Furcsaságokhoz“, Czirbusz Géza dr.-nak. (Erdély. 1892. 300. 1.)
 A votjákok közt. Dr. Munkácsi Bernát naplójegyzeteiből összeállítva. (Ethnographia. III. évf. 1892. 94—108. 1.)
 Az ámin czéhrendszer Tuniszban. (Élet. 1893. 396—401. 1.)
 Halászati eszközök. I. Uj-Zeeland. (Ethnographia. III. évf. 1892. 321—326. füzet.) II. Finn-ország. (U. o. IV. évf. 1893. 55—59. 1.)
 Középoroszország legősibb emberfajtájáról. (Ethnographia IV. évf. 1893. 70—76. 1.)
 A toroczkói vasbányászat és kohászat. (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. XXVII. köt. 1893. 53. 1.)
 Torda, Aranyosszék, Toroczkó népies építkezése. (Építészeti Szemle. 1893. ápr. II. k.)
 Die magyarische (Székler-) Bevölkerung von Torda, Aranyosszék und Toroczkó. (Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. 1893. 121—188. 1.)
 Népies építkezés a Biharhegységben. (Ethnographia. V. évf. 1894. 66—69. 1.)
 Igriczek a Biharhegységben. (Erdélyi Múzeum. 1894. 32—38. 1.)
 Megjegyzések Kanyaró úr birálatára. (Erdélyi Múzeum. 1894. 172—177. 1.)
 Jelentés a balaton-melléki néprajzi tanulmányokról. (Földrajzi Közlemények. 1894. 167—174. 1.)
 A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya. I. A néprajzi tárgyak statisztikája. (Ethnographia. V. évf. 1894. 104—109. 1.)
 Jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról. (Ethnographia. 1894. 370—372. 1.)
 Barlanglakó a Balaton mellett. (Élet. 1894. 11. szám.)
 A székely ház. (Ethnographia. VI. évf. 1895. 18—37. 1.)
 A földközösség Magyarországon. (Ethnographia. VI. évf. 1895. 55—64. 1.)
 Jelentések a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról. (Ethnographia. 1894. 74. 1.)
 Régi hazai lőportartók szarvasgombokból. (Archaeologiai Közlemények XVIII. k. 1895. 81—117. 1.)
 Adatok a bács-bodroghmegyei sokaczkok néprajzához. (Ethnographia. VII. évf. 1896. 34—64. és 132—165. 1.)
 Adatok a román vallás megismeréséhez. (Ethnographia. XI. évfolyam. 1900. 211—220, 257—268, 326—333, 345—352, 394—399 és 446—450. 1.)
 A néprajz Finnországban. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. I. évf. 1900. 1—13. 1.)
 Biró Lajos német-ujguineai expedíciója. (U. o. 81—32. 1.)
 Mag. U. T. Sirelius osztják expedíciója. (U. o. 32. 1.)
 A M. N. M. Néprajzi Osztályának gyűjteményei 1870-től 1899-ig. (U. o. 33—48. 1.)

- A M. N. M. Néprajzi Osztályának gyarapodása. (U. o. 58, 142, 159. l.)
 A magyar ház vitájához (U. o. 30, 62—64 és 80. l.)
 A doroszlói dob- és csukavarrók eredete. (Természettud. Közlöny. 1900. 309—312 és 367—368. l.)
 Az orvosok XI. archaeologiai kongresszusa Kiebben. (Archaeol. Értesítő. 1900. 1—3. sz. és a M. N. Múzeum 1899. évi jelentésében.)
 Der XI. russische archaeologische Kongress zu Kiew. (Centralblatt für Anthropologie und Urgeschichte. 1900.)
 Halaló fű. (M. N. M. Néprajzi Osztályának Értesítője. II. évf. 1901. 12. l.)
 Turbukháló Erdélyben. (U. o. 13. l.)
 A M. N. M. Néprajzi Osztályának gyarapodása. (U. o. 13, 65, 142, 143. l.)
 Jelentés az 1900-ban Párisban tartott XII. anthropologiai és archaeologiai és III. ethnographiai nemzetközi kongresszusokról. (U. o. 53—64. l.)
 A magyarok eredete. (Uránia. 1901. okt., nov.)
 A M. N. M. Néprajzi Osztályának gyarapodása. (M. N. M. Néprajzi Osztályának Értesítője. III. évf. 1902. 15 és 63. l.)
 A Virchow-ünnepély Berlinben (U. o. 17—29. l.)
 A magyar halászat eredetéről. (U. o. 37—47. l.)
 A Festetics-gyűjtemény. (U. o. 56—61. l.)
 Vidéki néprajzi múzeumok. (U. o. 81— 1.)
 Néprajzi felolvasás a M. N. Múzeumban. (U. o. 16. l.)
 A rontó-bábúról (U. o. 48. l.)
 Nécsey István. (U. o. 64. l.)

c) *A természettudományok köréből és vegyesek.*

- Előmunkálatok a tudományos pomológiához. 10 cikk. Gyakorlati Mezőgazda. Magyaróvár, 1886. január—június.)
 Tót-Komlós flórája. (Természettud. Füzetek. 1886. X. köt. 175—178 és 253—254. lap ; magyarúl és németül.)
 Az almák rendszerének tudományos iránya. (Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek. 1886. aug. 229—233. lap és Kertészeti Lapok. 1886. szept. 9.)
 A magyar gyümölcs-nomenclatura. (Gazdasági Lapok. 1887. február 20., XXXIX. évf. 8. sz.)
 Adatok Fiume flórájának ismeretéhez. (Magyar Növénytani Lapok. 1887. 121—123 sz., 138—142. l.)
 Equisetum albr. marginatum Kit. (Botanisches Centralblatt, Cassel, 1888. Nr. 1.)
 A virágos növények fajainak száma és megoszlása. (Természettud. Közlöny. 1888. 226. füzet.)
 Állatok szerepe a televényképződésben. Dr. Conrad Keller nyomán. (Természettud. Közlöny. 1888. 230. füzet.)
 A Bambusz. Schröter nyomán. (Természettud. Közlöny. 1889. 242. füzet. 489—496. lap és Hankó-Szterényi: Természettudományi Olvasmányok. 1890. 184—195. l.)
 Abstammung der Platanen. (Engler's Botanische Jahrbücher. XI köt. 1891. 412—458. l.)
 Magyar Középiszola. (Egyetemes Közoktatásügyi Szemle. 1890. máj. 15.)

3. Könyvismertetések és apró közlemények.

- Chavanne : Reisen und Forschungen im Kongostaate. (Földrajzi Közlemények. 1888. XVI. köt. 296—297. 1.)
- Stanley : Der Kongo und die Gründung des Kongostaates. (Budapesti Szemle. 1888. május. 309—314. 1.)
- Farini : Durch die Kalahari-Wüste. (Földrajzi Közlemények. 1888. 402. 1.)
- Johnston : Der Kilima-Ndjaró. (Földrajzi Közlemények. XV. köt. 1887, 252—254. 1.)
- Schickert a szerbokról. (Földrajzi Közlemények. 1889. 559—560. 1.)
- Budapesti Turista-térkép. (Földrajzi Közlemények. 1889. 437. 1.)
- Dr. Winkelmann a Kaukázusban. (Földrajzi Közlemények. 1889. 443—445. 1.)
- A pilis-szt.-kereszi kasácsonyünnepély. (Túristák Lapja. II. évf. 33—37. 1.)
- Chélard : La Hongrie contemporaine. (Földrajzi Közlemények. 1890. 396—402. 1.)
- Meteorhullás. (Természettud. Közöny. 1890.)
- Emke úti kalauz Magyarország erdélyi részeiben. (Élet. 1891. 9. füz. 226—227. 1.)
- Számota : Régi utazások Magyarországon és a Balkánon. (Élet. 1891. 6. füz.)
- Hankó : Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása. (Élet. 1891. 9. füz.)
- Stanley utolsó utazásának irodalma (Élet. 1891. 7. szám.)
- Felbermann Lajos könyve Magyarországról. (Földrajzi Közlemények. 1891. 9—10. füz.)
- Márki : Egy magyar humorista. (Földrajzi Közlemények. 1892.)
- Atlas für commerciale Lehranstalten. (Földrajzi Közlemények. 1892.)
- Finnország lakossága ; Boxström nyomán. (Földrajzi Közlemények. 1892.)
- Balbi-Czirbusz : Egyetemes földrajz. (Földrajzi Közlemények. 1893. 229—232. 1.)
- Vadona : Az öt világrészről. (Földrajzi Közlemények. 1893. 232—234 1.)
- Herman : Az éjszaki madárhegyek tájáról. (Földrajzi Közlemények. 1893. 234—238. 1. és Élet. 1893. 22. sz.)
- Arad-vármegye monographiája. II. köt. (Földrajzi Közlemények. 1893. 239—243. 1.)
- Krohm : Die geographische Verbreitung einer nordischen Thiermärchenkette in Finnland. (Nyelvtud. Közlemények. XXIII. 1893. 331—334. 1.)
- Middendorf : Per. (Földrajzi Közlemények. 1894. 40—48. 1.)
- Finn és magyar csillagnevek. (Nyelvtudományi Közlemények. XXIII. 1893, 224—227. 1.)
- Hein : Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo. (Ethnographia. 1893. 367—371. 1.)
- Tariczky : Tátrafüred vidéke. (Élet. 1892. II. 21. szám.)
- Hassert : Reise durch Montenegro. (Földrajzi Közlemények. 1892. 8. füz.)
- A dömösi karácsonyfaünnepély. (Túristák Lapja. IV. évf. 1892. 20—22. 1.)
- Hampel : Die Bronzfunde aus dem Gebiete jenseits der Donau. (Centralblatt für Anthropologie. 1896. 150. 1.)
- Nagy : Fund aus der Zeit der Völkerwanderung am Budapester Wettrennplatz. (u. o. 151. 1.)
- Földr. Közl. 1903. május—június—július V—VI—VII. füzet.

- Hampel: Die alten Bronzefunde von Aranyos und Ördöngös-Füzes (u. o. 152. l.)
- Bella: Neue Funde aus Csorna. (u. o. 152. l.)
- Darnay: Zwei Hallstadt-Funde in Nagy-Somló (u. o. 153. l.)
- Matzenauer: Peru. (Földrajzi Közlemények. 1894. 48—51. l.)
- Róhricht: Bibliotheca Geographica Palestinae. (Földrajzi Közlemények. 1894. 51. l.)
- A föld bensejének hőmérsékéről. (Földrajzi Közlemények. 1894. 55. l.)
- A források keletkezése. (Földrajzi Közlemények. 1894. 56. l.)
- A krajnai karsztbarlangok. (Földrajzi Közlemények. 1894. 56. l.)
- Balbi-Czirbusz: Egyetemes földrajz. (Abrégé du Bulletin de la Société hongroise de Géographie, 1894. 90—92. l.)
- Vadona: Des cinq parties du monde. (Abrégé du Bull. de la Soc. hongr. de Geogr. 1894. 92—93. l.)
- Herman: Monts aux oiseaux. (u. o. 93—97. l.)
- Monographie de département Arad (u. o. 97—99. l.)
- Török: III. Béla király és neje csonterekléiről. (Ethnographia. 1894. 127—132. l.)
- Benyovszky emlékiratainak legújabb kiadása. (Századok. 1894. 448—457. l.)
- Havass: Magyar Földrajzi Könyvtár. (Magyar Könyvszemle. 1894. 198—200. l.)
- Verhandlungen der Conferenz der permanenten Commission der internat. Erdmessung. (Földr. Közlemények. 1894. 289—290. l.)
- Gerando: Le défilé du Bas-Danube. (Földr. Közlemények. 1894. 290—291. l.)
- Berecz és Kugotovicz: Elemi iskolai atlasz. (Földr. Közlemények. 1894. 324. l.)
- John Murdoch az eszkimókról. (Földr. Közlemények. 1895. 184. l.)
- Schmidt: Die Vorgeschichte Nordamerikas. (Földr. Közlemények. 1895. 185. l.)
- Hirschberg: Um die Erde. (Földr. Közlemények. 1895. 185. l.)
- Vámbéry: A magyarság keletkezése és gyarapodása. (Földr. Közlemények. 1895. 186. l.)
- Homolka: A magyar korona országainak földművelési térképe. (Földr. Közlemények. 1897. 47. l.)

4. Hírlapi cikkek.

- A Szardella és a Botrog. (Kis Lap. 1883.)
- Növényi élet a vízben. (Kis Lap. 1883. aug. 19.)
- Fővárosi vázok. (Budapesti Hirlap. 1884. aug. 17. és 18., 227. és 228. sz.)
- A növények védelme. Magyar Szalon. 1885. januári füzet, 442—448. lap.)
- A Gyopáros. (Budapesti Hirlap 1885. június 19.)
- A növények életfeltételeiről. (Magyar Ifjuság Lapja. 1885. 16—21. füzet.)
- A bányászéletből. (Magyar Szalon. 1886. júniusi füzet. 266—271. l.)
- A francziák Afrikában. (Nemzet. 1886. decz. 24.)
- A massanaki kérdés. (Nemzet. 1887. febr. 17.)
- A massovai gyarmatpolitika. (Vasárnapi Újság. XXXIV. évf. 9. szám. 1887. febr. 27.)
- Magyar útazók Afrikában. (Egyetértés. 1887. április 1.)
- Nőútazók Afrikában. (Fővárosi Lapok. 1887. ápr. 14.)
- Velenczében. (Fővárosi Lapok. 1887. jún. 29.)

- Henry Moreland Stanley. (Nemzet. 1887. júl. 23.)
 Ahol Stanley meghalt. (Budapesti Hirlap. 1887. júl. 25. és Világkrónika 1887. július 31.)
 Stanley utolsó útazása. (Nemzet. 1887. szept. 8.)
 Boleszlava Javoszevszka. (Fővárosi Lapok. 1887. szept. 10.)
 Stanley útjáról. (Budapesti Hirlap. 1888. febr. 23.)
 Az oroszok Afrikában. (Nemzet. 1888. április 12.)
 Brindisiig. (Fővárosi Lapok. 1888. máj. 18.)
 A sivatagban. (Fővárosi Lapok. 1888. máj. 29.)
 Alexandriából. (Nemzet. 1888. jún. 5.)
 Ramlákban. (Fővárosi Lapok. 1888. jún. 6.)
 A Nilus deltájában. (Budapesti Hirlap. 1888. jún. 14.)
 Damietteből. (Nemzet. 1888. jún. 16.)
 Unser Getränkehandel in Nord-Afrika. (Pester Lloyd. 1888. júl. 23.)
 Unser Mehlhandel in Nord-Afrika. (Pester Lloyd. 1888. júl. 5.)
 A Menzaléh taván. (Nemzet. 1888. júl. 13.)
 A máltai. (Pesti Napló. 1888. júl. 25.)
 Rosette. (Nemzet. 1888. júl. 28.)
 Kairói népalakok. (Magyar Szalon. 1888. 481—488. 1.)
 A szenusziták. (Pesti Napló. 1888. aug. 10.)
 Dr. Hunfalvy János. (Nemzet. 1888. decz. 6.)
 A karáfái vélinél. (Pesti Napló. 1888. decz. 21.)
 A rabszolgaság Afrikában. (Nemzet. 1888. decz. 21.)
 Budapesti Turista-térkép. (Fővárosi Lapok. 1889. júl. 13.)
 Adilla. (Pesti Napló. 1889. ápr. 23.)
 Az Oszolyon. (Fővárosi Lapok. 1889. máj. 7.)
 Triesztben. (Fővárosi Lapok. 1889. máj. 22.)
 Velenczében. (Fővárosi Lapok. 1889. máj. 27.)
 Velenczétől Cataniáig. (Pesti Napló. 1889. jún. 9.)
 Cataniából. (Fővárosi Lapok. 1889. jún. 12.)
 Maltában. (Nemzet. 1889. jún. 6.)
 Tripoliszben. (Pesti Napló. 1889. jún. 28.)
 A lótusevők szigetén. (Nemzet. 1889. jún. 12.)
 A bairám Szfakeszben. (Fővárosi Lapok. 1889. jún. 18.)
 Az európai élet Tuniszban. (Pesti Napló. 1889. júl. 3.)
 Hammam-Lif. (Fővárosi Lapok. 1889. júl. 5.)
 A Kebbel. (Nemzet. 1889. júl. 27.)
 Magyar tengerészeti kereskedelem. (Egyetértés. 1889. júl. 27.)
 Kabil Mária-monda. (Pesti Napló. 1889. júl. 28.)
 Adzsis. (Nemzet. 1889. aug.)
 Bona. (Nemzet. 1889. szept. 21.)
 Francia arabok. (Nemzet. 1889. szept.)
 A zsidó negyed Tuniszban. (Nemzet. 1889. okt. 8.)
 Turista felolvasás. (Vasárnapi Ujság. 1889. 50. sz.)
 Gróf Teleki Samu útazása Kelet-Afrikában. (Nemzet. 1889. jan. 3, 22, 30, febr. 1, 6, 7, 8, 9, 13 és 14.)
 A Kárpátgyesület Budapesti Osztálya. (Fővárosi Lapok. 1890. jan.)
 Gróf Széchenyi Béla khinai útazása. (Nemzet. 1890. febr. 13.)

- Benyovszkyáda. (Fővárosi Lapok. 1890. jún. 2.)
 Éneklő koldusok a bánffyhunyadi vásáron. (Kalotaszeg. 1890. aug. 17.)
 A pálinka meséje. (Kalotaszeg. 1890. aug. 24.)
 Jegénye. (Fővárosi Lapok. 1890. aug. 22.)
 Egy utazó élményeiből Visszaemlékezés Széchenyi Béla gróf keletázsiai
 utazására. (Nemzet. 1891. febr. 15.)
 Kalotaszegi női ruházat. (Vasárnap Ujság. 1891. 42. sz.)
 Munkácsy Honfoglalásának anthropológiája. (Pesti Hírlap. 1891. nov. 4.)
 Magyar Turista-Egyesület. (Fővárosi Lapok. 1891. szept.)
 Ungarische Ortsnamen. (Pester Lloyd. 1892. márcz. 12.)
 In Neupest, in Ofen. (Budapesti Hírlap. 1892. szept. 18; Nemzet. 1892.
 május 10; Földr. Közlemények. 1893. 42—43. 1.)
 Őszinte szó. (Aranyosvidék. 1892. aug. 14.)
 Dr. Jankó János levele Budapestről. (Aranyosvidék. 1893. ápr. 30.)
 Népies építkezés a Biharhegységben. (Aranyosvidék. 1893.)
 Varrotások a karácsonyi bazárban. (Fővárosi Lapok. 1894. decz. 4.)
 Kalotaszeg. (Vasárnap Ujság. 1895. szept. 22.)
 A csehszláv néprajzi kiállítás Prágában. (Vasárnap Ujság. 1895. 47. sz.)
 Biró Lajos. (Vasárnap Ujság. 1895. 47. sz.)
 Magyar expedíció Ceylonban. (Vasárnap Ujság. 1896.)
 Gróf Széchenyi Béla keletázsiai utazása. (Vasárnap Ujság. 1897. 7. sz.)
 Über einen Ainoschädel. (Pester Lloyd. 1897. márcz. 6.)
 A magyar ház vitájához. (Budapesti Hírlap. 1900. jan. 31.)

Dr. Stein Aurél felolvasása

az 1903. évi márczius hó 15-diki ülésen khinai Turkesztánban tett régészeti
 és földrajzi kutató útvjáról.

1900. június havában India kormánya külön megbízást adott
 nekem arra, hogy régészeti kutatások végett beutazzam keleti vagy
 khinai Turkesztán déli részét és kiváltkép Khotan környékét.

Régi tervem valósult meg ezzel. Az utazás eszméjét még
 1897-ben ama nevezetes régészeti szerzemények keltették fel bennem,
 a melyeket Dutreuil de Rhins jeles francia utazó, — akit Tibetben
 meggyilkoltak — hátrahagyott iratai között találtak. Ezek közt
 ugyanis ó-ind nyelven nyirfa-kéregre írt kézirat-töredékek is voltak,
 a melyek az eddig ismeretes legrégebb indiai kéziratnak bizonyultak.
 A töredékek Khotan vidékéről származtak és koruk Kr. u. első
 századig vezethető vissza.

Ugyanekkor igen nevezetes és épen Khotan vidékéről szár-

mazó szerzeményekkel gyarapodott a belső-ázsiai régészeti gyűjtemény is, a melyet dr. Hoernle, a jeles indologus alapított Kalkuttában. E leleteket, a melyek közt papirosra írt kéziratok, régi agyagedények töredékei, és egyéb maradványok voltak, állítólag kincskeresők találták Khotan körül a Taklamakán sivatagban és az indiai kormány képviselői vásárolták össze Kaszárban, Ladákban és Kásmírban.

De e maradványok származásáról megbízható tudósítást sohase kaptunk. Nem szerezhettünk bizonyosságot azon romokról sem, a melyekből a tárgyakat állítólag kiásták; mert régészeti szempontból khinai Turkesztánnak még egyik részét sem vizsgálták meg.

Részletes úti tervezetemet 1898-ban nyújtottam be. Pandsáb és Bengál alkormányzói, akik alatt hivataloskodni szerencsém vala, lelkesen pártolták és egy év múlva lord Curzon az indiai alkirály és központi kormánya helybenhagyták azt.

Egy évre különleges kiküldetést nyertem és 600 fontnyi (14000 korona) összeget bocsátottak rendelkezésemre utazásom és kutatásaim előre becsült költségeinek fedezésére.

Egyedül e lelkes támogatásnak köszönhetem, hogy tervemet megvalósíthattam és tudományos vállalkozásomat sikerrel befejezhettem. Utazásom gyakorlati előkészületeit megkönnyítette Gore ezredes, az indiai topographiai intézet főnöke, a ki nagy érdeklődéssel kíséri a földrajzi kutatásokat. Ő adott mellém egy beneszülött al-geometert a szükséges térképező műszerekkel felszerelve.

1900. április közepén végre elhagyhattam a tropikus és túlcivilizált Kalkuttát és elúztam Kásmírba. E szép alpesi vidéken, a melyhez régebbi látogatásaim kedves emlékei fűznek, kiegészíttem tábori felszerelésemet és előkészíttem mindazt, a mi szükségleteink szállítására vonatkozott. Nagyon segített mindezen előkészületekben ama praktikus tapasztalat, melyre a kásmiri hegyek közt meg India afgmán határvidékén hosszú évek során folytatott táborozásaim következtében szert tehettem.

Az indiai kormány engedélyével Gilgit és Hunza hegyvidékein keresztül utazhattam Kaszárba, útam legközelebbi célpontjára. Május hónap vége felé a magas heglánczokon annyira leolvadt a hó Kásmír és Gilgit közt, hogy meg lehetett kísérelni teherhordó állatokkal is az épen megnyílt hágókon az átkelést. A hágókat ugyan még magas hó borította és az időjárás épen nem volt kedvező: mindazonáltal baj nélkül keltünk át a Trágbal és Burzil mintegy 3600—3900 m magas hágóin. Gyors menetben haladtunk

most a kietlen, de fenséges Dard-völgyeken és az Indus-folyam sziklaszorosain keresztül, míg végre június 11-ikén érkezünk Gilgit völgyének főhelyére. Itt rövid pihenőt tartottam, részint, hogy a következő hegyi útra a szükséges előkészületeket megtegyem, részint, mivel néhány érdekes adatot szerezhettem itt be a dard nép szokásairól és hagyományairól, a mely nép már Herodotos óta lakja e völgyeket. A Gilgit biztonsága felett örökdő néhány angol tiszt szíves vendéglátása és segélye megkönnyítette a munkát. Így tehát kellemes emlékekkel telve búcsúztam el június 15-én az utolsó brit-indiai állomástól és elindultam a nehezen megközelíthető Hunza felé.

A Rakipósi-hegység hatalmas, örök hóval fedett sziklabástyáit jártuk itt körül. Ezen hegy legmagasabb csúcsa a 7500 m-t is túlhaladja. Oly kilátás tárult itt eléem, a milyennél nagyszerűbbet még a Himalájában sem láttam soha.

Útunk harmadik napján Hunza és Nagir fejedelmeinek birtokára léptünk. Nilth sziklavára mellett, a mely az 1891-diki ostrom óta vált híressé, érdekléltem a Rakipósi-hegység jégárjairól lenyúló mély szurdokvölgyet, a hol Manners-Smith százados, gilgiti barátom, kis csapatjával megmászta a meredek sziklafalat és véglegesen megtörte a hegylakók ellenállását. Örömmel vettem észre, hogy a derék hegylakók, a kiket itt legyőztek, csak oly büszkék egykori ellenségük és legyőzőjük hőstettére, mintha azt ők maguk vitték volna véghez. Magyarázata ennek a barátságos érzületnek, hogy a győztes hatalom meghagyta őket saját fejedelmeik alatt, saját szokásaikban. A völgynek valamivel magasabban fekvő részében Thol falunál egy még jó karban levő sztupát találtam emlékeül ama korábbi századoknak, a mikor még ezen elzárt völgyben, valamint a többi nehezen hozzáférhető nyugati hegyvidéken is a lakosság Buddha vallását követte.

A Rakipósi képe továbbra is uralta a völgy egész kilátását. Aliábád-ban közel Hunza főnökének várához, két napot töltöttem el szorgalmas munkában egész úti felszerelésemnek átcsomagolásával, hogy ezután emberháton, kúlikkal, szállíthassam tovább; mert a nehéz hegyi ösvények, a melyeken egyedül lehet a Tagdumbási Pámirt a nyári hónapok alatt Hunza felől megközelíteni, mindenféle teherhordó állatra merőben járhatatlanok.

Humájun vezír, a hunzai mír nek jelenlegi erélyes főtanácsadója intézte az előkészületeket a nehéz útra. Alig hihető, hogy ezen kis hegyi terület népsége még csak 10 év előtt is rablásai és rabszolgát elragadó portyázásai következtében a szomszédos vidé-

kek réme volt. Pedig Humájun vezír is az ilyenmű személyes élményeiről érdekes dolgokat mesélt nekem. Június 20-án Baltitba helyeztem át táboromat, a hol viszonztam a mir-nek látogatását az ő régi felettébb érdekes várában. Másnapra megkezdtük gyalog fásztó meneteléseink sorozatát, a Hunza-folyó szurdokain felfelé.

A téli ösvényt, a mely a folyó medrén sokszor átkel, járhatatlanná tette a hóolvadástól megnövekedett folyó. A meredek hegyfalakon és a völgy jobb oldaláról a folyó partjáig leereszkedő hatalmas jégárokokon keresztül olyan kapaszkodók vezettek át bennünket, hogy az alpesi turisták is megeléghették volna ezek sokaságát. Ösvényünk gyakran vitt bennünket keskeny sziklapárkányokon és a sziklafalak oldalán durván összetákolt létraféle erkélyeken (*vajik*) végig, a melyeken a teherhordás vérfagyasztó vállalkozás volna mindenkire nézve, a bámulatosan biztos lábú tevékeny hunzai hegylakók kivételével. Akárhány helyen az én kis fox-terrier kutyám, a mely pedig velem sok hegyi kiránduláson járt a kasmiri Himálában, rászorult arra, hogy ölben vigye tovább egyik vagy másik vezetőm.

Miközben e hajmeresztő örvényléseken átmentünk és rémületesen fenséges tájképek között haladtunk, sokszor eszembe jutottak azok az élénk ecsetelések, a melyekkel Fahien és több más kínai buddhista zarándok az Indus-folyó melletti szurdokokról megemlékeztek. Hat napig tartott ez a hegymászás. Végre Miszgarban, Hunza legéjszakibb házcsoportjánál elbocsátottam az edzett hegyi lakókat, akik holminkat és érzékeny tudományos szereinket a legkisebb sérelem nélkül hordták a veszélyes úton. Most már a Pámírról érkezett bizony kevésbé gondos *jak* állatokkal kellett felváltanom e derék embereimet.

Június 28-án végre átkeltem a 4800 m magasságú és mély hóval fedett Kilik-hágón khinai területre, a Tagdumbás Pámírra. Itt megkezdtük a térképezést mérőasztallal 1:506827 mértékben. Hegyi útazásunk alatt a jelentősebb phototheodolit felvételek és a rendszeres trianguláció mellett mindenütt folytattam ezt a munkát, a hol csak az idő engedte.

Gyakran emlékeztem vissza hálával ez időben és annak előtte is ama tereptani kiképzetésre, melyet hazai katonai szolgálatom idejében a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémiában nyertem.

A közel 5200 m. magas Khus-bel csúcs tetejéről egyszerre pillanthatam meg azokat a hegygerinczeket, a melyek az Indus-, Oxus- és Jarkend-folyók vízválasztóit szolgáltatják és egyszersmind

Brit-India, Oroszország, Khína és Afganisztán politikai határait is viselik.

Bárha útam sietős volt, mégsem állhattam ellen a kísértésnek, hogy kirándulást tegyek nyugatra és legalább meglátogassam a Vakhzsir-hágót, a mely az Oxus forrásai felé vezet. Közel a hágó tetejéhez 4900 m magasságban sátrat ütve július hó 2-án áthattoltam az Áb-i-Pandsa-völgy fejehez és közel jártam azokhoz a nagy glecserekhez, a melyek, a mint azt elsőnek lord Curzon állapította meg, az Oxus-folyó forrásait képezik. Felemelő érzéssel töltött el az elhagyott hegyi pusztaságban annak a tudata, hogy végre itt állok annak a távoli vidéknek küszöbén, a mely Baktriát és a felső Oxus völgyét magában foglalja, a hová gyermekkorom óta vonzott kutatási vágyam. Persze, tudtam, hogy ez alkalommal még zárva maradt előttem a tiltott ország kapuja!

Daczára a nagy tengersizfeletti magasságnak a Vakhzsir-hágó és kelet meg nyugatfelőli kaptatója aránylag könnyen járhatók. Ha összehasonlítom a térszerint Hiuen-cziang, a nagy nevű khínai zarándok itineráriumával, arra a következtetésre jutok, hogy ő Kr. sz. után 649-ben a Pa-mi-lo (Pámir) völgyén keresztül Szarikolba vezető útjában ezt a hágót használta. Amint lefelé haladtam a lassankint kiszélesedő Tágdum-bás Pámir völgyén Tájkurgán felé, a mely Szarikd kerület főhelye, örömmel töltött el az a tudat, hogy újra Hiuen-cziang útján járok, a kinek nyomait ókori Indiának annyi buddhista szent helyére követtem. Táskurgán helyzetét és rom maradványait pontosan megegyezőnek tapasztalám Hiuen-cziang és az előtte ott járt Szung-jun khínai zarándok leírásával, a melyek e helyet a régi Kie-pan-to fővárosául említik.

Azt tartom, hogy Táskurgán mint históriai pont sokkal nagyobb korra tarthat igényt, mint azt e jámbor khínai utazók feljegyzései sejtetik. A helyszínén tett megfigyeléseim meggyőztek arról, hogy igaza volt régi pártfogómnak, Sir Henry Rawlinson-nak, a ki először mutatott rá arra, hogy Táskurgán, a mi törökül „kőtorony“-t jelent, megtartotta nevét csak úgy mint helyét is Ptolemeus ókori görög geographus λιθινος πύργος-ának. Ő valamint előtte a hírneves Tyrusz-i Maximus úgy ismerték ezt a helyet, mint Szerike legnyugatibb városát, vagyis, mint a központi khínai birtokoknak legtávolabbi emporiumát.

Felvételeinket földrajzilag lehetőleg érdekes területekre kiterjesztendő úgy választám Kasgár felé vezető további útirányunkat, hogy az út azokat a völgyeket kövesse, melyek az Orosz-Pámir és

a harántos irányú Musztágh-Ata hegyláncz nyugati lejtője közé esnek. Július hó 13-án eljutottam a „Kis Karakul“-tó partjára, a Musztágh-Ata, vagyis a „jéghegyek atyja“ éjszaki lábánál. Mintegy 3660 m. magasságban voltunk itt. Számos kirándulásban a Musztágh-Ata több magas kiágazását másztuk meg és sikerült a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt e főséges hegyvidéknek pontos felvételét elkészíteni. Különösen az volt a munka jelentős érdeme, hogy sikerült az indiai triangulációs hálózatot a Musztágh-Atát éjszokról és éjszakeletről kíséző, nagy glecserekkel koronázott és 7000 m-nyi magasságon túl emelkedő hegylánczokig kiterjeszteni.

Bár magasságuk nem ér fel Musztágh-Atájéhez, mégis e körülbelül 40 kilométernyi szakadatlan vonalban elterülő jéggel és örök hótömegekkel fedett hegyfalak bátran kiállják a versenyt ama hegyóriás csillogó kupolájával is.

E havasi régiókban való tartózkodásunk bizonyára a legkedvezőbb évszakba esett. Mindazonáltal csak ritkán volt egy pár órára derült, felhőtlen, esőtől, vagy hófergetektől el nem takarva az a fenséges panorama, a mely bennünket környezett. Nehéz munkánk volt e nagy magasságokban a metsző, hideg szél miatt is.

Fototheodolit-felvételek kedvéért és hogy tüzetesebb tapasztalataim legyenek a „Jéghegyek atyjá“-ról, július hó 18—19-én két hegyi kirándulást tettem a Musztágh-Ata központi tömegének nyugati lejtőjére.

Útirányom azon a gerinczen vezetett fölfelé, mely a Jambulak jégárt éjszak felől szegélyezi és alúlról tekintve megszakítás nélkül látszik felemelkedni a hegyóriás iker-csúcsainak éjszaki ormáig.

Az időjárás legkevésbé sem kedvezett, és mászásunk második napján gyakori szélrohamok és hóviharok értek bennünket. Hypsometriai leolvasásaink szerint csaknem pontosan 6000 méternyi magasságig hatoltunk fel e napon.

Majdnem nyolcz órai folytonos kapaszkodással a mély hóban értük el e magasságot közel 4600 m magasságban felütött tanyámtól. Az a két kirgiz, akiket rábírhattunk, hogy velünk jöjjenek, nagy meglepetésünkre először betegedett meg a magasságban úgy, hogy jakjaikkal hátra kellett őket hagyni. Mintegy 5700 m magasságban a hindu algeométer maradt el; a levegő nagy főfájást és ellankadást okozott neki. Utána a Gilgitből velem jött Punjáli vadász, kitűnő hegymászó létére kért engedelmet arra, hogy visszamaradjon. Végre csak két hatalmas legény, a „hunzai toborzásból“, a kiket a hunzai

vezír választott ki számomra hasznos vezetőkül, tartott ki velem az izzasztó kapaszkodásban.

A megelőző napon, mialatt a phototheodolittal dolgoztam, előreköldöttem őket a hegyredő kikémlésére. A jó hegymászók ekkor körülbelül 600 méterrel magasabb pontig jutottak el, itt azonban továbbhaladásuknak hirtelen mélyedő járhatatlan sziklaszakadékok alatta hatalmas jégárral állta útját.

Minthogy az időjárás fenyegetőleg alakult, le kellett mondanom arról, hogy a hegygerincznek ezt a legtávolabbi pontját elérjük, ámbár testi állapotunk különben teljesen képessé is tett volna bennünket ez erőlködésre.

Leszállás közben nyugat felé szétfoslottak a fellegek és leírhatatlanul fenséges tágas panorámát tártak ki előttünk. Valósággal az egész Pámir-vidékre kiterjedt az messze délfelé az Indus völgyét őrző hatalmas jeges csúcsoktól egészen az orosz Transz-Alai lánc csillogó hegy-óriásaiig.

Jól mulattam azon érzelmeken, melyeket e magasztos kilátás derék Hunza embereim keblében ébresztett fel. Ők csak a szinte végtelen területet látták, mely itt nyílna bátor kis nemzetüknek rablásra, portyázásra, — ha dél és éjszak felől nem őrködnének az angol meg az orosz hatalom a Pámir békéje felett. Bevallom, nem tagadhattam meg egészen sympathíámat hűséges társaim gondolatmenetétől.

Az éjszakát elég kellemetlenül töltém mintegy 5000 méternyi magasságban a meredek lejtőn nagy vesződéssel felütött kis sátramban. Éjjel erősen havazott és a vihar fűtta a havat; miután hasztalan várakoztam másnap a jobb időre, kénytelen valék ismét lemenni a Kara-kul mellé. Mielőtt elhagytam e barátságatlan, de mégis elbűvölő környezetet, megelégedéssel hallottam a kirgizek legendáját, a mely ős szentről (Pír) beszél, a ki titokzatos tanyán tartózkodik a Nagy jéghegység megközelíthetetlen magasságain. Ez a legenda megőrizte azt a „régimését“, melyet Hiuen-cziang hallott arról az óriás ecstatikus álomba merült buddhista remetéről, a kit jámbor hegylakók szeme néha-néha megpillantott egy magas felleg födte hegység ormán. Nyilvánvaló, hogy a Musztágh-Atával azonos „régimésének“ hegye is.

Július hó 23-án elindultam a kasgári lapály felé azon az úton, a mely a Gez völgyoszoroson vezet keresztül. Ezen rendkívül szűk és nehezen járható szurdokban azonban az egyik híd leszakadt, úgy, hogy e miatt nagyot kellett kerülnöm és a hatalmas Szarguluk-

glecseren átkelnem. A szurdok alsó részén egyáltalában nem lehetett járni a nyári árvíz miatt, melyet a sok jégárból táplált Jamanjár-folyó hozott a völgybe. Így tehát ama kietlen hegytömkelegbe kellett térnünk, melyen keresztül a kilencz hágójáról Tokuz Davan-nak nevezett és teherhordó állattal alig hozzáférhető ösvény az egyedüli útvonal. Daczára a fárasztó hegyi útnak gyors menetelésben haladtunk előre. De volt okunk örülni, mikor végre Tásmaliknál július 28-án elértem a síkságot. Másnap este több, mint 80 kilométernyi lovaglás után bevonultam Kasgárba.

Itt Macartney úr, az brit-indiai kormány politikai képviselőjének vendégszerető fedele alatt a legszívélyesebb fogadtatásra leltem. Teljes két havi fárasztó és csaknem megszakítás nélküli hegyi utazás után szükségét éreztem némi pihenésnek, mielőtt ismét elindultam volna Khotan felé, kutatásaimnak tulajdonképeni terepére. De négy heti tartózkodásomnak egyéb és nyomósabb oka is volt. Tekintettel arra a nagy kiterjedésű területre, a melyen útam a legközelebbi időszakban átvezetni fog, karavánomnak gondos szervezése nagy jelentőségű dolog volt. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a háts lovakat beszámítva, nyolcz tevére és tizenkét ponni lóra lesz szüksége karavánomnak. Az állatok megválasztásának nagy veszélyességét az credmény derekasan jutalmazta. Mert daczára a nagy fáradságnak, a melyet a következő 8 hónapon át végzett körülbelül 4800 km-re rúgó menetelések hegyeken, sivatagon keresztül rájuk róttak, a Kasgárból szerzett állatoknak egyike sem dőlt ki. Ép úgy, mint a felszerelést, a kísérők számát is nélkülözhetetlen minimumra szorítottam. Karavánom tagjai voltak a két tevehajtó, két lovász, (a kik közül az egyik khinai tolmácsként is szerepelt), a szakács és személyes szolgám, — mindnyájan turkesztáni mohamedánus, Kasgár vagy Jarkandból. Megemlíthetem itt, hogy Turkesztán nyelvében az úgynevezett keleti törökben már Indiából való elindulásom előtt gyakoroltam magamat. A magyarba átvett sok török szónak nagy hasznát vettem a Turki elsajátításában.

Kasgári tartózkodásomnak egyik célja az volt, hogy megismeressem a khinai tartományi kormányral tervezett kutatásaimnak célját és jellemét. Macartney barátom fáradozásai e tekintetben tökéletesen sikerültek.

Későbbi tapasztalat igazolta, hogy a Tao-tai-tól, vagyis a tartományi kormányzótól lefelé, valamennyi khinai tisztviselő, a kivel csak érintkeztem, készségesen és őszintén nyújtott nekem tőlük kitelhető támogatást.

Annál hálásabban emlékezem meg változatlan jóságukról és figyelmükről, mert akkor élveztem ezt, a mikor ők már tudták, hogy az európai hatalmak lángba borították a khinai birodalom keleti részét.

Hiuen-cziang útazásának leírásai, a Szi-ju-ki könyvre való utalásaim különösen jó segítségre szolgáltak, hogy megértethessem a khinai tisztviselőkkel tervezett kutatásaim czéljait. Minden művelt khinai hivatalnok — úgy látszik — olvasott, vagy hallott legenda-szerű elbeszéléseket a híres khinai zarándok útazásairól a nyugati vidékek buddhista országaiban. Velök való érintkezés közben soha sem idéztem fel hiába emlékét a „Tang dynasztia“ nagy nevű szerzetesének a mint népszerűleg nevezik Hiuen-Cziangot, a kit joggal reklamálhattam khinai védszentemül.

Bár mennyire el voltam foglalva Kaszári tartózkodásom alatt mindenféle úti előkészületekkel, mégis sikerült több érdekes régészeti tanulmányt végezni a város szomszégságában fennmaradt régi buddhista sztúpák vagy emlék-tornyok romjai körül. Ezek közül a Mauri Tim nevezetű sztúpa szembeszökő hasonlatosságot mutatott fel ama buddhista romokkal, melyeket India éjszaknyugati határán, a Kábul völgy vidékén is, volt alkalmam megvizsgálni.

Szeptember 11-én végre elindúlhattam Khotan felé. Meneteléseim elején azt a kevésbé ismert útirányt követtem, a mely az Ordampádsáh szentélye körüli futóhomok területet szeli át. Ez szolgált első ízlelőjéül az igazi sivatagnak. Sikerült is ennek a különös jellegű búcsújáró helynek a pontos fekvését a térképen meghatároznom.

Jarkandtól tovább a rendes karaván-úton haladtam, mely a nagy sivatag déli szegélyén többnyire kopár és lakatlan, homók- és kavics-térségeken keresztül tart Khotannak. Nekem történeti érdekességű volt ez út, mert sokféle régészeti és topographiai megfigyelésem bizonyosságot tett arról, hogy mi ugyanazon a nagy útvonalon haladtunk, melyen a régi klasszikus világ idejében az Oxus mellől és a távoli nyugatról a kereskedelem Khotanba, és innét tovább, Khinába irányult. Marco Polo is ezt az utat követte. Lehetetlenég itt részletesen szólnom akármelyik bizonyoságról. De azt legalább megemlítem, hogy Gumán túl az út mellett nagy kiterjedésű foltokat találtam, a melyeken az erodált lösz-talaj sűrűn van durva agyagedény töredékekkel, tégladarabkákkal, salakkal és egyéb hasonló kemény hulladékkal elelve. E foltok az egykori falvak és házcsoportok helyeit jelölik meg, és e hulladék az utolsó emléke

az évszázadokkal elébb ott virágzott életnek. Az ilyen törmelékekkel fedett helyeket ott „tati“-knak nevezik az elszórt oazisek lakói. A „tati“-k mindenütt szembeszökő képét mutatják annak a hatalmas vajú hatásnak és nagy átalakító befolyásnak, a melyet a tavasszal és nyáron száguldó szelek és homokviharok a sivatagon és annak peremén a talajra gyakorolnak

Október 12-én elérkeztem Khotan városába, annak a területnek mostani főhelyébe, melyet régészeti kutatásaim színteréül választék. Midőn a khotani oázist már egy nappal előbb elértem, meghatottság szállta meg lelkemet; mert még mielőtt felfedezéseim munkámat jutalmazták, átéreztem, hogy ez a kis királyság mily nagy szerepet játszott az antik történet ama fölötté vonzó fejezetében, mely India, Khína és a klasszikus nyugat művelődéseinek keresztezését és elvegyülését látta Belső-Ázsiában.

Khotanban időt kellett engedni a „kincskeresők“-nek, a kik a szerte fekvő régi romhelyeket fel szokták keresni, hogy oly régészeti tárgyakat gyűjthessenek, melyekből előre eligazodhatnék az egyes pontok viszonylagos fontossága és régisége felől. Örömmel használtam fel ezt a várakozási időt arra, hogy egy földrajzi feladatot teljesíthessek, melyet a specialis jelentőségűnek tudtam.

A nagy Kuen-luen hegyláncznak az a része, a mely a Jurung-kás-, vagy Khotan-folyó forrásterületét foglalja el, igazán még soha nem volt térképezve. A Jurung-kás főágának igazi eredete, valamint környezetének orographiája eddigelé ismeretlen maradt.

Október 17-én lehetőleg könnyű felszereléssel elindultam a hegységbe. Tan-Darin, a khotani ambán mindent megtett expedícióm sikere érdekében. Ez a szeretetreméltó és tudós mandarin mindvégig igaz és megbízható barátom maradt; melegen érdeklődött munkám iránt és mindig készségesen támogatta azt.

A Jurung-kas völgye járhatatlan torkolatától egy napi járóra Dsamada és Kumat falucskák közelében ássák a becses nephrit követ; a folyó ettől nyeri „fehér (kás, vagy nephrit) kő“ nevét. Ez a drágakő tette híressé Khotant ősidóktól fogva Khinában, meg a keleten.

Hogy Karanghu-tágh-ra, a legdélibb lakott helyre eljussunk, párhuzamosan fekvő magas hegygerinczek egész során kellett átkelnünk. Valamennyi teljesen kopár volt és nagy mértékben mutatta az óriási elmállást, mely az ő széthulló sziklaalakulataival az egész hegységet jellemzi.

A harmadik párhuzamos hegygerinczen 4300 m magasságban

egy nagy kiterjedésű panoráma tárult ki előttem a felett a vidék felett, melyet térképezni óhajtottam. Délkelet felé hatalmas hegytömeg emelkedett, melyben nem lehetett félreismerni a „Kuen-luen 5-ös számú csúcsát“, melyet Ladak felől, persze fölötte nagy távolságból az indiai trianguláció a hálózatba vett már. E közel 8000 m magasságú hegyóriás mögött délre és délkeletre látható volt a hóval fedett magas csúcsok fenséges sora; a mint a Tibet felé eső vízválasztót megjelölik. Csakhamar felismertem, hogy a Jurung-kás-folyó völgyét a főhegyláncz és a K. 5 jelű nagy tömeg között vágta be. Az utóbbit a völgyekben legeltetésből élő fölötte gyér hegyi népeesség csak a „Musztágh, azaz jéghegység“ név alatt ismerte.

A Jurung-kás olyan mélyen van bevágva, hogy a folyót magát látni nem lehet, de folyását jól megjelöli az a rés, a mely a a Musztághról lenyúló, csodálatot gerjesztő hegybordák és a közel hasonló magasságú vízválasztónak kulisszái közé mélyed. Leszállásunk a Jurung-kás sziklaszurdokába — mintegy 1800 m-rel lejjebb — olyan vállalkozás volt, melyre sokáig vissza fogok emlékezni. Az ösvény meredeksége és egyenetlensége maga is veszélyes volt, és még ránk borult az éjszaka is. Teherhordó ponni-lovainknak az ösvény csaknem járhatatlanná vált. Szerencsére Karanghu-tághban jakokkal lehetett lovainkat felcserélni. Ez a kis pásztortanya megközelíthetlensége következtében egyúttal fegyenczgyarmat gyanánt szolgál Khotan válogatott gonosztevői számára. Neve azt jelenti: „vakító sötét hegység“; és a száműzetésnek e szomorú helye bizony rászolgál a találó megnevezésre.

Hátrahagyva lovainkat és minden nélkülözhető podgyászt, Karanghu-tághban megkísérlém útam a Jurung-kás völgyében felfelé folytatni, a meddig csak lehet. A hegyi pásztorok a meleg forrásától „Isszik bulak“-nak nevezett ponton túl nem ismernek utat. Itt a folyó még késő ősszel is meglábolthatatlan és egészen betölti azt a szűk hasadékot, melyet magának a „Kuen-luen 5-ös számú“ hegycsúcs hatalmas déli sarokbástyája körül bevéssett. Még a jak sem képes a völgyben tovább menni felfelé. Hindu geométerem és két „taghlik“ vagyis bennszülött hegylakó kíséretében október 27-én néhány angol mértföldnyire behatoltam a szurdokba; nagy vesződéssel és nem kis veszedelmek között kapaszkodtunk fel a meredek sziklafalak között, melyek a zord hegygerinczeket dél felől ellepik. Vajjon járt-e ezelőtt emberi láb e hasadékban, ki a megmondhatója? Vad kecskék nyomaira akadtunk, de teherhordó emberek számára nem lertünk járható ösvényt. Ezért utóljára is vissza

kellett fordúlnom. Térképfelvételünk azonban minden kétség fölé helyezte azt, hogy a folyónak igazi forrása mily irányban van, és hogy messze a Polutól délre fekvő magas tibeti platón keresendő.

Karanghu-tághból nehéz úton haladtunk egy zord hegyvidékre, a mely eddig absolute *terra incognita* volt. Közel a magas hágókhoz tanyát ütve, sikerült megmászunk több pontot, a mely felvételeinknek kiválóan kedvezett; különösen a Brinzsak gerincz volt ilyen 4660 m tengerszín feletti magasságban. Az itt készült tájképek minden leírásnál jobban illusztrálják e hegység bűvös nagyszerűségét. Egy jégárborította mintegy 6250 m magas és messze elnyúló hegytaraj alatt minden irányban fantasztikusan csipkézett gerinczek mély szurdokokkal váltakoznak; a távolból háborgó tenger hullámaihoz hasonlítanak. Rendkívüli derült időjárás kedvezett nekünk; de a növekedő hideg és a fagyasztó szél ebben a nagy magasságban a felvétel munkáját ugyancsak nagyon fárasztóvá tette.

A Jagan hágón túl bőséges alkalman volt megfigyelni, hogy milyen rendkívüli eredményeket támaszt a vízvájás (erozio) az olyan hegységben, a melynek kőzetanyaga mélyreható elmállásnak van alávetve. Csak a víz vájó erejének tulajdoníthatjuk a nagy mélységig bevágott fölötte szűk szurdokok labirintusát, melyen napokig kellett áthaladnunk. Pedig épen e vidéken fölötte gyér úgy az eső-, mint a hó-esés, és az ebből következő vízhiány nagy akadálynak bizonyult. Szerencsére a hideg lehetővé tette, hogy jég szállítása által legyőzzük.

A legutolsó hegyláncz, a melyet a síkságok felé átszeltünk, váratlanul az eddigiéknél is nagyobb kilátást tárt elénk. A dél felé látható sok magas hófedte csúcs között az indiai trigonometriai hálózatnak még két pontját sikerült felismernünk. Ekként helyzetünket theodolittal pontosan megállapíthattuk, és végre a mohón keresett kapcsolatot Khotan és az indiai triangulatio között létrehozhattuk.

Éjszak felé elterült előttünk a homoksivatag hatalmas síksága; végtelennek látszott, mint akár az óceán. Nem felejttem el egykönnyen az első éjt, melyet e hegyláncz ormán töltöttem. A sivatag felett elterülő porfellegben búbájosan tükröződött vissza a teli hold fénye csak úgy, mint a tenger felületén. Gyönyörködve e látványban, vártam, míg megérkezett a víz, melyet a 2000 m-nyi mélységben alantuk fekvő Karakás völgyéből kellett hozatnunk. Persze az ebéd, melynek megfőzéséhez szükségeltük, csak úgy reggeli 2 óra táján készült el.

November közepén vissza kellett érkeznem Khotanbe, a hol utazásunk nélkülözésekkel teli gyors menetelése után szívesen engedtem embereimnek és állataimnak jól megérdemelt rövid pihenőt, mielőtt a téli munkához a sivatagba indultunk volna.

Én magam nagyon el voltam foglalva azoknak a régiségeknek a vizsgálataival, a miket egy hónappal előbb kiküldött keresőink a sivatag különböző romhelyeiről elhoztak. Több kirándulást is tettem, hogy a Khotani oázison belül fekvő régi helységeket tűzetesen felvegyem. Ezzel sikerült fellelni helyét csaknem valamennyi régi buddhista szentélynek, melyeket a régi khinai zarándokok leírtak. Valamennyin most mohammedán ziarat, vagy szentek sírjai vannak és ma is búcsújáró helyek. A helyi kegyelet ekként itt is, mint egyebütt a keleten, túlélte a vallásváltozást, mely a mohammedán hódítást követte.

Csak néhány rövid megjegyzést kockáztathatok itt ezen régi romhelyek legérdekesebbikéről, a régi székvárosról magáról. Ennek törmeléktelepe, mely tömérdek régiséget, úgy mint terrakottákat, pecséteket, érmekeket stb. szolgáltatott, mélyen eltemetve fekszik a kis Jotkan falu szántóföldjei alatt, mintegy 11 km-re nyugat felé a mai várostól. Mintegy 37 évvel ezelőtt egy kis csatornának véletlen bevágódása arany-leletet juttatott napfényre Jotkan közelében. Ezután a khotani kincsre vágó khotaniak persze buzgón hozzá fogtak e helyen az aranymosáshoz és ennek következtében mintegy $3\frac{1}{2}$ hektárnyi területen kiásatott a talaj. Ennek partjait gondosan átvizsgálva, felismertem, hogy a jotkani „kulturréteg“, — hogy így nevezzük azt — különböző helyeken $1\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{4}$ méter vastag törmelékéből áll. Ez századokon keresztül a helyszínen halmozódott fel, a mikor még házak foglalták el e helyet. Azt is meg lehet állapítani, hogy időszámításunk kezdetétől a 11. századig állott itt Khotan fővárosa. A kulturréteget 3— $6\frac{1}{2}$ m vastagon tiszta talaj borítja. Ez a földtakaró határozottan ama sankolásnak az eredménye, a mely a hosszú időn keresztül folyó föld- és kertöntözést kísérte, a milyen az oázisban ma is szélében és intenzíve gyakorlatban van.

A Taklamakán sivatag régi romhelyei közül azt választám első ásatásaim helyéül, melyet a khotani kincskeresők Dandan-Uilik, vagyis „elefántcsontos házak“-nak neveznek. Turdi, a kincskeresők furcsa czégének öreg s miként meggyőződtem, megbízható tagja, innét hozott nekem több érdekes régiséget. További kérdezősködések alapján kipuhatóltam, hogy Dandan-Uilik ugyanaz a hely, me-

lyet dr. Hedin emlékezetes útjában a Kerija darjá felé látott és a melyről útleírásában úgy emlékezik meg, mint „Taklamakán régi városáról“.

Miután Khotanben a téli „campaign“ előkészületeit sietve befejeztem, december 7-én elindultam éjszak felé Tavakkal kicsiny oázisába, a mely a sivatag peremén fekszik.

Khotan szíves ambánjának szigorú rendeletei következtében sikerült itt csakhamar 30 napszámot szerződtenem az ásatásokhoz, a kiket magammal vittem a sivatagba; négy hétre való élelemmel is elláttam karavánomat. A földművesek persze nem szívesen merészelnek messzire a sivatagba, babonás félelemből és mert ismerik a sivatagnak vízhiány meg a homok fürgetektől fenyegető igazi veszélyeit is, az ambán parancsa nélkül aligha sikerült volna elegendő munkás kezét találnom, különösen a nagy téli hideg idején.

A lovakat visszaküldöttem Khotanbe; mi gyalog indultunk útnak, a nagyon megterhelt tevék az élelmet és a nélkülözhetetlen podgyászt cipelték. A mozgó homokban nehéz dolog volt a menetelés a homok-dűnéken át, bárha azok kezdetben 5 méternél sehol sem voltak magasabbak. Turdi 5 nap alatt szerencsésen átvezetett bennünket a homoksivatagon arra a helyre, a hol a századok óta elhalt nyárfa-törzsek kiszáradva és megfehérülve emelkedtek ki az alacsony dűnék között és megjelölték az egykori földművelés közelségét. Másnap december 18-án a keresett romok közt ütöttem fel tanyámat.

Csakhamar felismertem, hogy e régi telep fenmaradt romjai kicsiny épülecsoportokból állott, melyek ide s tova éjszak-déli irányban két és egy fél km hosszú és kelet-nyugati irányban másfél km szélességű területen voltak elszórva. A mindig favázból álló és vakolattal fedett falak, a hol szabadon állottak a talaj felett, néhány lábnyi magasságig le voltak törve, a hol pedig alacsony dűne borította el őket, csak a faváznak a homokból kiálló oszlopai jelölték meg a házcsoportok helyét. A szabadon lévő épületromokat már feldúlták a bennszülött „kincskeresők“. Időnkinti turkálásaik és a szél nagy pusztításokat okoztak e romok között. Némely falon mindazonáltal felismertem Buddhákat, vagy Bodhiszattvákat ábrázoló freskók maradványait, világos bizonyítékául annak, hogy e romok a buddhista időszakból maradtak fenn és hogy némelyikük a Buddhakultusz szentélye volt.

Szerencsére a bennszülött „kincskeresők“, mert nem képesek hosszabb tartózkodáshoz elegendő eleséget magukkal vinni, mindig

csak néhány napig maradhatnak a romoknál. Ezért soha sem voltak képesek hosszabb ideig áskálni a homoktól mélyebben eltakart romok között. A mikor tehát én kicsiny munkás-seregemmel rendszeres ásatáshoz fogtam, csakhamar érdekesebbnél érdekesebb régészeti leletek kerültek napfényre a félig homokba temetett épületekből. A kis buddhista szentélyekben nagyszámú gipsz szobrokat és domborműveket, freskókat és fatáblácskákra festett szent képeket találtam. Valamennyi lelet a buddhista hitrege szentjeit és legendáit ábrázolta. Stylus és kivitel tekintetében e leletek meglepően hasonlítanak a régi indiai művészet ama korbeli alkotásaihoz, a melyeket az Adsanta-barlangtemplomok híres freskóiból ismerünk. A hol a sivatag száraz homokja megvédte a festményeket, a színek bámúlatozó élénkségekben maradtak meg. Ime itt az indiai cultura régen elveszett reliquiái léptek ki sírjaikból, amaz indiai művészetnek, mely második hazát lelt itt messze Belső-Ázsiában, mielőtt tovább elterjedt volna Buddha cultuszával együtt a legtávolibb keletre, Khínába-Japánba.

Nagy volt az örömöm, mikor egy kis kolostornak földszinti lakhelyét ástuk ki és munkásaim az első kéziratlapokra akadtak. Nagy gonddal magam ástam ki azokat és, miután megtisztítottam a homoktól e drága ereklyéket, azonnal felismertem, hogy szanszkrit nyelven írt és a buddhista kánonhoz tartozó szöveg részleteit tartalmazza. Az írás palaeografikus jellegéből ítélve ezek és egyéb Dandan-Uiliki szanszkrit kézirat-töredékek közelítőleg a Kr. sz. utáni 7. századból származnak. India klasszikus nyelvén írott szövegmaradványokon kívül még más érdekes irodalmi leletek is kerültek elő e rombadólt klastromból, úgymint nagyszámú kézirat-lapok és külön okmányok papíron indiai jegyekkel írva, azonban nem indiai nyelven. Figyelembe véve, hogy a freskók alatti feliratok ugyanazon eddigelé ismeretlen nyelven szólnak, valószínűnek kell tartanunk, hogy a khotani néptől azon korban használt nyelven vannak a feliratok és okiratok fogalmazva. Eddigi elemzésük arra mutat, hogy régi iráni azaz keleti-perzsa dialectussal van dolgunk.

Más kis monostorok romjai közt khínai papiros okmányokat találtunk; ezek lehetővé teszik, hogy nagy pontossággal megállapítsuk azt az időt, a mikor Dandan-Uilik romjait véglegesen elhagyták. A csinosan összehajtogatott kis papiros-tekercesek között voltak hivatalos levelek, kölcsönökről szóló térítvények, kérvények és hasonló tárgyú irások. Ez okiratoknak angol és francia kiváló szinológusok részéről történt átvizsgálása kimutatta, hogy azokban a khínai

években keltek, melyek a Kr. sz. utáni 781—790-ki éveknek felelnek meg. Alapos az a következtetés, hogy ezek a mindennapi életre vonatkozó okiratok nem nagyon hosszú idővel előzték meg azt az időpontot, melyben ezt a lakhelyet elhagyták.

Az a három hét, mely hajnalhasadtától napnyugtáig folytonos munka között telt el, lehetővé tette, hogy minden kinyomozható romot a homokból kiássunk. Boldog idő volt ez, habár tetemes nélkülözéssel kellett megküzdenem. A sivatag kemény tele már akkor beállt, mikor Khotant elhagytuk. Dandan-Uilik-ban a hőmérséklet éjjelenként rendszeren -23° C-ra szállt le. Nappal pedig sohasem emelkedett árnyékban a 0° fölé. Az időjárás felhős volt, de szerencsére kevés szél járt. A szél hiánya mindennemű hosszabb munkának lényeges előfeltétele a sivatagban. Az elszórt házcsoportokat és templomokat környező egykori gyümölcskertek kihalt fái tüzelővel bőven ellátták bennünket. De azért embereim sokat szenvedtek a szabad ég alatti tanyázás miatt, valamint a rossz víztől is. A vizet úgy nyerték, hogy az egyik mélyedésben kútát ástak mintegy $1\frac{1}{2}$ km távolságban a romoktól és abból merítették a félig sós, lúgos vizet.

Az én kis indiai sátram is ugyancsak csikorgó hideg lakás volt éjjelenként. Mihelyt este a hőmérséklet -3° C-ra sűlyedt, lehetlenné vált az írás és az olvasás; ilyenkor ágyamba bújtam, akár mennyire is szerettem volna a napközben lelt kéziratokat és egyéb leleteket tanulmányozni. Persze a tábori ágyamban sem volt könnyű megbírkózni a környékező nagy hideggel. Mulatságos dolgokat mesélhetnék kísérleteimről míg végre sikerült arczomat megvédeni a nagy fagytól a nélkül, hogy lemondjak a lélegzéshez szükségelt friss levegőről.

Hű bajtársam, kis terrier kutyám, Jolczi Bég is, ámbár jó kasmíri bundával járt éjjel-nappal, nálam keresett ilyenkor meleg tanyát. Ágyam takarói közt csak akkor ült fel, midőn jó falatokat adhattam neki saját esti ebédemből. Saját magam hosszú évi tapasztalat után hozzászoktam testtel-lélelkel a sátoros élethez és olyan kedves munka közben, milyent a négy és félhavi sivatagbeli expedíció nekem nyújtott, ez az idő valósággal gyönyörűséges volt előttem.

Dandan-Uilik romhelyének részletes térképezése, egyéb félig topographiai, félig régészeti jellegű megfigyelésekkel együtt, nagyon valószínűvé teszi, hogy Dandan-Uilik szántóföldjeit olyan csatornahálózattal öntözték, melyek még későbbi évszázadokban is a Csira

és Gulakhma hegyi-folyókból szállították a vizet a romoktól délfelé eső területre.

Vannak olyan megfigyeléseim (melyek kifejtéséhez azonban itt nincs időm), hogy az ezidőszerint művelés alatt levő területeken most is olyan állapotok vannak, amelyek ráutalnak arra, hogy az öntözőcsatornák elhanyagolása (hosszabb politikai zavarok következtében) lehetett legvalószínű oka a telepek elhagyásának. E mellett szól az a körülmény is, hogy a telepek elhagyása mindenestre lassanként történt, nem pedig valami hirtelen természeti katasztrófa következményeként. Szodoma és Gomorra legendája, melyet Turkesztánban a „rég városok“ hirtelen eltemetetéséről a futóhomok-dűnék által szélteben mesélgetnek, jóval régibb keletű Dandan-Uilik romjainál; azokat már Hiuen-cziang és a régibb buddhista zarándokok is hallották. E legendáknak ennél fogva a folklore szempontjából van csak érdekességük. A hol azonban biztos történeti és régészeti bizonyosságaink vannak az ellenkezőről, a tudományos kutatás számba nem veheti a legendákat.

Januárius 6-án hazaküldöttem *tavakbéli* munkásaimat, a kik olyan derekasan dolgoztak és három napi járás úton valóban ijesztő területen keresztül a Kerija darjá-hoz érkeztem. Egymást követő 70 m magas homokgerinczek vannak erre, a legmagasabbak, melyeken valaha átkeltem. Kútat is csak harmadnap áshattunk. További négy napi menetelés elhozott bennünket a félig befagyott folyó mentén Kerija-oázisba és városba, ahol Khondaloi, az ambán, legszívélyesebb fogadtatásban részesített. Itt hallottam először, hogy a nagyon sűrűn látogatott mohamedán búcsújáró helytől Imán-Dsáfar-Szádiktól éjszakra a sivatagban is léteznek romok. A híradás fölötté fogyatékos volt, a távolság nagy. Azonban bizonyos útmutatásokból ennek a romhelynek különös érdekességére következtettem. Rászántam magam tehát felkeresésére.

Nijá-ban, ennek a vidéknek legkeletibb lakóhelyén, a melyről már Hiuen-cziang is szól, midőn Ni-jang név alatt a khotani királynak keleti határvárosát nevezi meg, nagyon biztató nyomokat szereztem arra nézve, hogy a felkeresendő romokban sokkal régibb és ennél fogva sokkal nagyobb jelentőségű lakóhelyre akadok, mint az eddig megvizsgáltak. Nagy távolsága miatt Khotantól a „kincs-keresők“ szerencsére semmit sem tudtak róla. Egy kalandor jellemű fiatal nijai lakos volt az egyedüli, a ki újabb években járt a romoknál. Az egyik régi házban különös alakú két kis fatáblát szedett fel és hazavitte játékszerű gyermekeinek. A mikor elém hoz-

ták ezeket, azonnal felismertem, hogy ama régi indiai írással vannak fedve, a mely kharosthi név alatt ismeretes és a melyről tudva van, hogy időszámításunk első és második századában volt használatos az éjszak-nyugati Pandsábban. Örömet, a mennyire lehetett, elpalástoltam. Főtörekvésem most az volt, hogy mielőbb 40 munkást szerződtessek és az útazáshoz szükséges felszerelést beszerezzem.

Három napi járás után a cserjés bozóton át, a mely a Nija folyó kanyargó medrét sűrű ővvel szegélyezi, eljutottunk Imám Dsáfar Szádik sajtáságos szentélyéhez. Itt a folyó véglegesen elvész a homokban, és amennyiben ásás útján sem lehet az éjszak felé elterülő sivatagban vízhez jutni, tovább haladásunk attól függött, mennyi vizet vihettünk magunkkal. Szerencsénkre a még mindig tartó nagy hideg folytán, mely ebben és a következő hónapon is végig kitartott (január 26-án — 27° C-t jegyeztem), lehetővé vált, hogy a vizet jég alakban rendesen és megfelelő mennyiségben szállítsuk. A sivatagban éjszak felé haladva 48 kmnyi út után január 27-én este érkezünk annak a nagy kiterjedésű területnek a déli szegélyére, a melyen a keresett romok elszórva vannak.

Tanyámat egy, a homokba félig eltemetett kis sztúpa mellett ütöttem fel, és másnap egyenest annak a házromnak tartottam, a melyben Ibrahim, a már említett fiatal nijabeli ember, az ő felíratos tábláit kiásta. Ő azt állította, hogy még többet hagyott ott, e néki persze értéktelen portékából.

Édes izgalomnak pillanata volt az, a melyben a házhoz közeltem, a melynek gerenda-töredékei úgy emelkedtek ki a futóhomokból, mint valami szétmálló hajóroncs a tengerparton. A homok-rézsűn csakhamar néhány szerteheverő írásos táblácskát leltem szabadon és még többet vékony futóhomok-takaró alatt abban a kis szobában, melyből Ibrahim kiásta őket. Az a ház, a mely e táblákat magában foglalta, valamint a többi épület is hatalmas gerendák és oszlopok vázából volt építve. A faváz közeit kemény vakolat-falak töltötték ki, a melyek belül vastag rőzsefonadékkal voltak megerősítve. Ahol homok nem borította el e falakat, ott azok tökéletesen elpúszultak; azonban a megfehéredett és széthasadozott oszlop-gerendák még magasra kimeredtek a talajból.

A legelőször felkutatott épületet az előbbi évszázadokban a felhalmozódott homok védte; ezt a homokot pedig újabban jó részt elfűtta az épület mellől a szél. A felíratos táblák feltűnően ép állapota tehát annál meglepőbb. Több mint száz darab került

elő az említett kis helyiségből és egy nagy terem ugyanabban az épületben másnap jóval megkétszerezte e számot.

E romok fényképe megkönnyíti azt, hogy fogalmat nyújtsak a szélhatás vajú munkájáról (deflatio), mely ezt és a romhelynek többi épületét elpusztította. Az a ház, melyet e fénykép ábrázol, eredetileg úgy látszik, hogy valami vidéki hivatalos személyiség lakhelyéül szolgált. Megmaradt részei egy a környező síkságtól 4—5 m-re kiemelkedő kis platón foglalnak helyet. Ez a mélyebben fekvő talaj kétségtelenül a szélerozió (deflatio) eredménye. Míg a ház törmeléke megvédte az alatta fekvő talajt és az így megtartotta eredeti magasságát, addig a körülötte levő felszint, a mely löszből áll, a szélerozió lassanként mind jobban koptatta.

Ennek a nagy jelentőségű romhelynek legtöbb épülete szenvedett a széleroziótól, de azért voltak olyan épületek is, melyek még mélyen a homokba temetve valának. Ezeknek kiásatása folyamában nagyon sok érdekes tárgy került napvilágra, melyek annak a régmúlt időszaknak kézműiparát és műizlését szépen illusztrálják. A fafaragással készült műtárgyak u. m. gondosan készült székek, architrávok és más épületrészek stb. olyan dekoratio motivumokat viselnek, a milyeneket India éjszaknyugati határán rombadölt buddhista kolostorokból jól ismerünk. Az ekkép megállapított kor teljesen megegyezik azzal a kronologiai adattal, a melyet a felírtos táblák kharosthi betűi hirdetnek. Az ilyen táblácskák, köztük — úgy látszik — jegyzetek és lajstromok, ugyanazon lakások szobáiban elszórtan heverték.

Számtört fegyverdarabok, házi eszközök, egy hegedű féle hangszer és egyéb házi használatra szánt tárgy, valamennyi fából, élénken szemünk elé varázsolja ennek a régen eltemetett vidéknek mindennapos életét időszámításunk első századában.

Miközben a romok kiásatását végzém és az őket körülvevő gyümölcsösöknek és kerteknek tervrajzát elkészítém, nehezemre esett elhinnem, hogy annyi évszázad vonult el ez elhagyott épületek felett. Feldőlt nyárfák, köztük 15 méternyi hosszúságúak félig homokkal borítva a régi falusi utak helyét jelölik. Manapság is Turkesztánban mindenütt az utakat és csatornákat nyárfasorok szegélyezik. A rözseösvények akkor épen úgy, mint most, kerítették a kerteket, a homokból kilátszó gyepük tanúsága szerint. Kevés ásás elegendő volt, hogy nem egy helyen száraz levelek kicsiny halmazát fedezzük fel, melyek akkor halmazódtak a kerítések aljában, mikor a most kiszáradt, megfehéredett és szélverte törzsek

még éltek. A fatörzsek között munkásaim könnyen felismerték a különféle gyümölcsfákat, a barackfákat, a szilvát, a kajsziat és a szederfát stb. Tetszett arkhaeologiai szívennek az érzés, hogy oly növények, kertek között jártam, melyeknek fiaik akkor virágoztak, mikor még uralkodtak Rómában a Caesar-ok, az Indus mellett pedig még ismerték a görög írást!

A talált tárgyak jellege és állapota világosan hirdette, hogy az épületekből legutolsó lakói minden értékest elhordtak. Szerencsére meghagyták a szeméthalmokat és a hulladékot, a melyek engem a legnagyobb régészeti érdekességű leletekkel jutalmaztak. E tekintetben a legbecsesebb bányát egy kicsiny és fölöttébb elpusztult épület szolgáltatta, a mely valószínűleg valamely falubeli tisztviselő hajléka volt. Ennek a háznak egyik szobája teljes másfél méternyi vastagságban hordta az eredeti padmaly felett a megkeményedett szemetet. Edény cserepek, rongyok és egyéb hulladékok között több, mint 200 darab fára írt okiratot leltem itt a legkülönbözőbb alakban és nagyságban. Az indiai kharosthi jegyekkel televesett fatáblák voltak legnagyobb számmal, ezeken kívül azonban keskeny faszeletek kerültek elő khinai írásjegyekkel és két tuczat kitünő állapotban lévő kharosthi okirat juhbőrön; ez olyan lelet, a melyet anyagánál fogva az indiai civilizációban élő buddhisták között alig lehetett várnom.

A kharosthi táblák közt sok kifogástalanul jó állapotban van, és még magán hordja az eredeti agyag-pecsétet és a zsinégeket, a melyekkel összekötötték őket. Ekként az okmányírás és felszerelés technikai körülményeit is pontosan tanulmányozhatjuk. Mindegyik okmány, mely levelet vagy jelentős feljegyzést tartalmaz, — akár hosszúkás négyszögletű, akár ék alakú — eredetileg gondosan hozzáillesztett takaró darabbal, vagy borítékkal volt ellátva, mely a címet avagy „tartalom“-jegyzéket is viselte. Nagyon ügyesen kieszelt zsinegkötéssel és csinosan alkalmazott agyagpeccéttel volt az egész bezárva, hogy jogosulatlan szem elé a tartalom ne kerüljön.

Ezen fatábla okmányokon levő agyagpeccétek nevezetes sorozata különösen azért kiváló érdekességű, mert bizonyosságot nyújt arról, hogy milyen nagy befolyása volt a klasszikus antik nyugatnak még a messzefekvő Khotanben is. Gyakran alkalmazott peccét — valószínűleg tartományi vagy megyei főnök peccéte — a vértezett Pallas Athene képét mutatja az aegis és villámmal csak úgy, mint az ókori érmeken látható. Egy másik finom kivitelű peccét egy ruhátlan alak jól vésett tisztán klasszikus formáit, talán Erosz-ét

mutatja. Más pecséteken arczképfek láthatók klasszikus ókori mintázásban, de felismerhetően barbár typosokról.

Jól tudjuk, hogy az ókori klasszikus művészet nagy befo-lyású volt Baktriá-ban és India északnyugati határán. Azt azon-ban előbb alig sejtettük, hogy olyan messze keletre elhatott Belső-Ázsiába, megtéve a félútat Peking-ig!

Az okmányok tartalmától bizvást várhatjuk, hogy azok Belső-Ázsiának történetére és művelődésére sok nagy jelentőségű adato-kat fognak szolgáltatni. Egy olyan civilizációról lebbentik fel a fátyolt, melyet eddig úgyszólván teljesen elveszettnek hittünk.

Mínthogy a feltalált szövegek fölötte nagy számúak és vál-tozatosak, mínthogy írásuk gyakran nagyon is kurzív, a mínthogy ilyenmű jegyzeteknél természetes és még egyéb nehézségek is fenn-forognak, tökéletes kibetűzésük tetemes időbe és fáradságba fog kerülni. Arról azonban már a helyszínen megejtett vizsgálatom alapján bizonyosságban voltam, hogy az okiratok nyelve az indiai „prákrit“-nak, szanszkrit kifejezésekkel bőven vegyített korai alakja. Azóta szaktudós vizsgálat kimutatta, hogy a legtöbb okmány hivatalos jellegű rendeletet, jelentést, útleveleket stb. tartalmaz. A mellett találunk magán feljegyzéseket, baráti leveleket stb. Sok ok-mány pontos kelettel van ellátva; az ő fejedelmük, — kiket mahá-rádzsa címmel illettek — uralkodási éveivel jelölték. Ez talán lehe-tővé teszi majd, hogy a Khotan-ban fennálló dynastia khronológiáját e korszaknak jó nagy részére megállapítsuk. De akármilyen legyen is az ezután vizsgáldásoknak eredménye, egy nagy jelentőségű historiai tény már is világosan áll előttünk. Az indiai nyelvnek használata az okmányok túlnyomó többségében figyelembe véve a rendes életbe vágó tartalmukat meggyőzően igazolja azt a helyi hagyományt, melyről már Hiuen-cziang is hírt adott és a melyet egy régi eddig számba sem vett tibeti szöveg is hirdett t. i. hogy Khotan vidékét időszámításunk előtt két századdal az északnyugati Pandsab-ból való bevándorlók hódították meg és kolonizálták. Je-lentős dolog az, hogy az a kharosthi írás, mely fatábláinkon mu-tatkozik, épen a régi Texila vidékén volt leginkább használatos, a melyet a fentebbi hagyomány a khotani bevándorlók ősi honául mond.

Nagyon érdekes valóban, hogy egy olyan gyarmathelynek romjai, melyek el voltak temetve messze távol a barbár éjszakon a „nagy homoktengerben“ (a mint a hindu mythologia homályos sejtelemmel nevezi a Taklamakán sivatagot), csaknem 2000 év után a legrégebb indiai írott okmányokat nyújtották nekünk, olyan írás-

ban, mely Indiában csak feliratokról ismeretes és olyan az igazi életből merített tartalommal, a minőt eddig még magában Indiában sohasem láttunk. Nem kevésbé meglepő az, amit a Khotan és Khina közti vonatkozások különben jól kimagyaráznak, hogy a régi hindu írásokkal együtt eltemetve leltük a legrégebb írott khinai feljegyzéseket is.

Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy ezt a nevezetes helyet már időszámításunk harmadik századában elhagyták. Eltekintve a kharosthi írású fatábláktól és bőrre írt okmányoktól, kezeink közt van az egyik ősrégi szemétdombból előkerült khinai fatáblácska, melyen szinologus tudós barátaim minden kétségen felül felfedezték a K. u. 269-diki év dátumát. Nagy világossággal beszélnek az érmeik is. Nagyszámú leleteim a telep minden részéről a khinai Han dynasztia rézpénzeit tartalmazzák. Ez a dynasztia Kr. sz. u. 220-ban tűnt le. A papiros használata Khinai-Turkesztánban legalább is a 4. századtól kezdve be van bizonyítva. Azonban ennek a telepnek a szeméthalmai között, valamint a házakban is a papirosnak a legkisebb nyomát se találtam.

Három heti folytonos ásás után, mely oly nagy és olyan becses archeologiai zsákmányt adott, elhagytam a lebilincselő romok táját, hogy a távolabb keletre fekvő romokat felkeressem, melyekről Nijában hallottam. Mintegy 150 km-nyi menetelés a nagy dűnekkel telt sivatagon keresztül Imám-Zsáfartól keletre, elhozott bennünket oda, a hol az Endere-folyó végleg eltűnik a homokban. Innét egy napi járásra délkelet felé egy sztúpa romjait leltem és ettől nem messzire egy kis kerek erődöt, mely be volt építve homoktól elborított házakkal.

Az ásások az erőd kellő közepén egy buddhista templomot tártak fel és ennek belsejében érdekes sztukko szobrokat, azonkívül nagyszámú kéziratokat papiroson. Ezek a kéziratok különböző szanszkrit, tibeti és egy ismeretlen nyelvű szöveget tartalmaznak. Az utóbbiak különben a már említett indiai bráhma-jegyekkel vannak írva. A tibeti kéziratok kétségkívül az eddig felfedezett legrégebb írott maradványai ennek a nyelvnek, valószínűleg Kr. sz. u. a hetedik századból.

Érdekes tapasztalat volt az, hogy oly tibeti papiros lapokat, melyek eredetileg a buddhista kánon egyik terjedelmesebb szövegéhez tartoztak, szétvágva és külön-külön elhelyezve találtam a szobrok lába előtt; kétségkívül votív tárgyakul szolgáltak. A buddhista szentélynek valami jámbor látogatója az ő könyvével mennél

több szentnek akart kedveskedni. Egyéb érdekes felfedezések voltak tibeti és khinai sgraffito feliratok, apró votív ajándékok művésziesen készült selyem és gyapot-szövetek darabkáiból stb. De mindezekről csak nagyon röviden szólhatok ez alkalommal.

A tibeti hódoltság bizonyítékai azt hirdették, hogy Enderében elértem ennek a területnek legkeletibb határait, melynek átkutatását tűztem ki különös feladatamul. Ezért február 26-án nyugodt lelkiismerettel fordulhattam nyugat felé, a hol még több romhely várt megvizsgálásra. Utazásomat a 290 km távolságra eső Kerijáig hét erőltetett menettel végeztem. Khon-Daloi ambán erélyes támogatása lehetővé tette nekem, hogy két nappal később Kerijából pihent munkásokkal, új teherhordó állatokkal és élelemmel ellátva elindulhattam Karadong felé, mely romhely Kerijától 240 km-re éjszakra van a sivatagban; Karadongot előbb dr. Hedin látogatta meg röviden.

Ez az úgynevezett „ősi város“ tulajdonképpen nem áll egyébből, mint egy durván épült négyszegletes épületből, mely valószínűleg erősített állomásul szolgált azon a régi országúton, a mely éjszak felé Kucsának tartott. Ezen az elhagyott helyen ásásaim sok nehézséggel jártak. A homokdűnék, melyek az épület belsejét elfedték, nagyon magasak voltak és embereim csak úgy mint magam sokat szenvedtek a mindennap kerekedő homokviharoktól. Leleteink, miként azt előre sejtettem, gyérek voltak. De elég meglepő volt az a bámulatosan jó állapotban levő kevés gabonanemű, buza, rizs, bab, stb., amit kis mennyiségben egy kamra padozatában leltünk, a mely valami régi őrszoba lehetett.

Gyorsított menetekben siettem vissza a lakott vidékre. Többféle régészeti és topographiai szempont késztetett arra, hogy megtekintsem a Gulakhma oázistól éjszakra fekvő sivatagban keressem annak a Pi-mo városnak romhelyét, melyet Hiuen-cziang Khotán és Nija közti útjában meglátogatott. Valószínű, hogy Marco-Polo ugyanazt a várost értette Pein név alatt.

Elég bajjal járt a homok-sivatagban a keresgélés, különösen mert vezetőink bizony járatlanok voltak és nagy vízhiányban is szenvedtünk. De végre sikerült felfedeznem a keresett helyet, egy nagy kiterjedésű, de fölötte szétmált romokkal fedett területet, melyet „Uzun Tati“, vagyis „távoli Tati“ néven ismernek az oázis lakói. Nagyon tanulságos volt a történelmi topographia szempontjából azoknak a körülményeknek a tűzetes megvizsgálása, a melyek közt a sivatag permén ezen a tájon a földművelés folyik.

Azt tapasztaltam, hogy emberemlékezet óta is az oázisnak egyik-másik falva 10—13 km-nyire áttelepedett délfelé, és pedig egyedül annak következtében, mert az öntöző vizet nem lehetett többé elég messzire elvezetni.

A régi falvak és majorok széthulladozó romjai, a melyekből minden hasznavehető tárgyat elhordtak a tulajdonosok, még láthatók. Sok kilométernyire nyomozhatók az üres csatornák, melyeket a homok lassanként betölt; mindenfelé szembetűnnek a körülárkolt szántóföldek is. Ez a legjobb megvilágítása annak a folyamatnak, a mely sok száz évvel ezelőtt érte az olyan ősi helyeket is, mint a Niján túl fekvő romhely és Dandan-Uilik.

A nappali gyorsan növekedő hőség és a fokozatosan erősödő homokviharok figyelmeztettek, hogy végét járja az az évszak, a melyben a sivatagban dolgozni lehetséges. Ez okból, mihelyt visszaérkeztem április 5-én Khotan alá, azonnal hozzáláttam azon régi romhelyek felkutatásához, a melyek a khotani oázis éjszakkéleti részében még megvizsgálásra vártak. Itt egy nem reménylett fontosságú felfedezés várt reám. Midőn Akszipil és egyéb kisebb érdekességű terület megvizsgálása után Ravakra érkeztem, egy nagy sztúpa vagy Buddhista ereklyetoronny emelkedett előttem. A sztúpa körülvevő négyszögletű kápolna udvarral együtt Khotan vidékének valamennyi fenmaradt romja között a legnagyobb. Pedig öreg Turdi, derék kincskereső vezetőm és faktotumom, elébb csak, valami régi házféléről“ beszélt nékem e ponton.

A nagy sztúpa udvarának vastag falai mellett elkezdett ásatások a hatalmas stukko-szobroknak hosszú sorozatát hozták napvilágra; Buddhákat és Bódhiszátvákat ábrázoltak emberfeletti nagyságban és sok kisebb dombormű körözte. Nehéz volt ezeknek a bőséges szoborműveknek a gondos kiásása. A belső faváz, mely egykor a nehéz stukko-tömegeket hordotta, elkorhadt és megfosztva e támasztékától a súlyos szobrok összeomlással fenyegettek, mihelyt a védő homokot eltávolítottuk. Növekedett a veszély, azon viharok következtében, melyek egész ottani tartózkodásom ideje alatt kisebb-nagyobb erővel dühöngtek. Nagy elővigyázattal kellett tisztogatni a szobrokat és aljukat csak arra az időre fedtettem ki, a míg lefényképeztem őket. A nagyobb szobrok elmozdításáról természetesen szó sem lehetett; a kisebb példányokból néhányat nagy fáradozás mellett sikerült szerencsésen Londonba szállítani.

A Ravak-ban talált szobrok és reliefek tiszta világossággal mutatják az India éjszaknyugati határvidékének rombadólt budd-

hista kolostoraiban és szentélyeiben talált szkulpturák úgynevezett „görög-buddhista“ stylusát.

E körülmény tüzetes tanulmányozása, számos fényképem alapján, nagy történeti és művészeti jelentőséggel bír. Nem került ugyan napfényre semmi felirat és kézirat sem e romokból, de a sok rézpénz, mely votív ajándéku volt szerte letéve, eléggé bizonyították, hogy Ravak-sztúpa a Han dinasztia korában épült. Ekként a szobrok ide s tova valószínűleg ugyanolyan korúak, min a Nija-folyó melléki romok.

Naponkénti homokviharok, a növekedő hőség és naptűzés a ravaki kiásatást munkásaimnak és nekem fölöttébb fárasztóvá tették. Beláttam, ideje volt, hogy a sivatagból kivonuljak.

Khotanba visszatérve sikerült tiszta világot vetnem annak a sok furcsa kéziratnak és „ismeretlen jegyekkel telt nyomtatványnak“ igazi természetére, a melyeket Turkesztánban útzó európaiak újabb időben Khotanból nagy mennyiségben vásároltak és nemcsak Calcuttába, hanem London, Páris és Szt.-Pétervár nagy nyilvános gyűjteményeibe is eljutottak. Már előbb is erősen gyanakodtam, hogy ezek a „leletek“ hamisítványok. A téli kutató útam folyamában minden kétségem elszállott ezek hamisított volta felett. Volt okom azt vélni, hogy Izlám Ákhun nevű khotani ember, a kitől az 1895—98-ban a legtöbbet vásároltak e portékából, a hamisításba közlelről be van avatva.

Khotanba visszaérkezve Pan-Darin ambánt kértem, tegye lehet tővé, hogy Izlám Ákhunt személyesen megismerjem. Néhány nap múlva elem hozták ezt az érdekes embert Csira, a Keriya kerület egyik falujából, a hol legutóbb élt mint kuruzsló.

Izlám Ákhun bevallotta ugyan, hogy ludas mindenféle más csínyben, a miért a khinai bíróságtól el is vette méltó büntetését. Azonban a „régí könyvek“ dolgában eleinte erősen hangoztatta ártatlanságát. De végre ügyes védekezése a hosszas keresztkérdések alatt hiúnak bizonyult és utóbb teljesen beismerte bűnét. Majd megmutatta azt is, hogy miképen és minő anyaggal készítette az állítólagos „régí könyveket“.

Daczára annak az igazán meglepő ügyességnek, a melyet Izlám Ákhun és gyárának munkásai kifejtettek, soha sem sikerült nekik olyan szöveget összeállítani, mely következetesen tartalmazta volna valami ismert írásnak a betűit. Most már egyéb — a kutatásaimból folyó — ismeretek alapján is könnyű a hamisítványt az igazi régí kéziratoktól megkülönböztetni.

Április 28-án búcsút vettem Khotantól és május 12-én ismét Kaszában valék Macartney barátom vendégszerető hajlékában, miután pontosan 8 hónapig európai embert nem láttam.

Az indiai kormány megszerezte volt nekem az engedélyt, hogy Orosz-Turkesztánon át utazzam Európába, és felhatalmazott arra, hogy az egész régiség-gyűjteményemet Londonba vigyem.

Május 29-én, épen egy év után, hogy Srinagart elhagytam, elindultam Kaszából 12 nagy ládába elcsomagolt kincseimmel együtt. Még mély hó fedte az Alai-hegység hágóit; fáradsággal, de azért baj nélkül keltünk át rajtuk Andizsán felé. Itt elértem a transzkáspii vasút végállomását. Krasznovodszk-ig utaztam rajta, rövid ideig Margelánban és Szamarkandban is tartózkodtam; az utóbbi hely arkheologiai műtárgyai nagy érdekűek voltak rám nézve.

Krasznovodszk-ból áthajóztam Bákuba és végre július 2-án megérkeztem Londonba. Nagy meglepéssel helyeztem a British múzeumban a belső-ázsiai sivatag homokjából kiásott régiségeket ideiglenes biztonságba. Sem kiásott tárgyaimban, sem körülbelül 1000-re rúgó fotografiai lemezemben nem esett a hosszú utazás alatt semmi baj.

12 heti megbízásom Londonban alig volt elegendő gyűjteményeim előzetes elrendezésére és egy rövid első jelentés megszerkesztésére. Miután Indiába való visszatérésem után ottani „iskola-főfelügyelői“ hivatalommal járó kötelességeim nem hagytak időt semminemű tudományos munkálkodásra, az indiai kormány később megadta a szükséges engedélyt, hogy újra Angolországba visszatérve egy évi munkaidőt szenteljek útleírásom megírásának és részletes tudományos eredményeim feldolgozásának. Az előbbi el is készült, de tudományos feladataim befejezésétől, minden fáradozásom mellett, még távol maradtam ezidő szerint is.

A Szvínység növényzete.

1900. július hó első felében növényzeti szempontból kutattam át a „Délvidék“ ezen szép hegyóriását, de növényzetét oly szegénynek találtam, hogy noha onnan semmiféle botanikai följegyzésünk nincsen, nem tartottam érdemesnek, a máskülönben kedves kirándulásomat közzétenni. Különös véletlen, hogy csak ma bukkantam rá e folyóirat ez évi 1. füzetében dr. Czirbusz Géza derék cikkére,

és már most nagyon kevésből áll, e közleményt saját kirándulásommal kiegészíteni. Másrészt a következő körülmény is buzdít soraim megírására: Az, a ki kelet felől, pld. Orsova tájékáról szemléli a Szvinyésza nagyszerű mészszikláit, mindenesetre kedvet kap a megmászásához; jelentékeny költséggel és még vérmesebb reményekkel mászsza meg és legalább is rossz néven vehetné tőlem, ha e tekintetben tett tapasztalataimat eltitkolnám. Végre meg igazán nem lehet mérvadó a tanulmány tudományos értékére nézve a vidék gazdagsága vagy szegénysége. A Szvinyésza szegénységéről is csak a szakember személyes vizsgálatából győződhetik meg a világ és hogy kevés a virága, arról nem tehet ő sem, annál kevésbé tehet róla az, a ki kutatta.

Nyugat felől másztam meg. Július 4-én reggel 6 órakor indultam az oraviczai póstakocsin Stájerlakra. Az út mellékéről csupa közönséges és innen is jól ismert növényt jegyezhettem föl. Említésre méltó legfeljebb a *Trifolium resupinatum* L., melyből több példányt figyelhettem meg a robogó kocsiról. Marilla közelében több *Genista radiata* L. bokor tűnt fel; a gyönyörű jegenyefenyő erdőben pedig főleg az *Aposeris foetida* és *Aconitum moldavicum* tömérdek példánya érdemel említést. 7 $\frac{1}{2}$ órakor már elhagytuk Marillát. Alig hagytuk el az erdőt, hirhedt vadászlakhoz értünk. Valamikor — így szól a rege — elpusztult itt minden ember kocsistól, lovastól. Ijesztő, ember nagyságú és emberhez valamennyire hasonló förtelmes, fehérre meszelt faragványt állítottak a vadászlak keletre néző ajtajába . . . és azóta nem éri az útast veszedelem. Hatalmas szél kerekedett, póstásom megfújta a kürtjét és én „Lenau“-hangulatban úsztam tovább.

Stájerlakra 8 $\frac{3}{4}$ órakor érkeztünk. Vidéke egyhangú, érdektelen. Köröskörül legelőkkal vagy kaszálókkal borított lapos dombok láthatók. Itt a bozovicsi póstakocsira kellett átszállanom. Ez sajnos nincsen személyszállításra berendezve, úgy láttam azonban, bárkit elvisz 3 koronáért szívesen, de bárki is legyen, annak — akár van málhája, akár nincsen — Bozovics határában le kell szállania, nehogy előljárói mellékkeresetétől megfosszák. A kocsí különben egészen közönséges, de igen könnyű egylovas parasztkocsi, melynek ülése bádoggal bevont láda. Úgy mentünk mint a szélvész és ha valaki oly betegségben sínylődik, melyet a kocsí rázása meggyógyít; melegen ajánlhatom a „Stájerlak—Bozovicsi“ póstajáratot. A lelkemet is majd kirázta.

Emberemmel, fájdalom, nem tudtam beszélni. Csak ezt mon-

dogatta: „Wart e bisl“ — s a sok wart e bisl daczára egyszer majd ott hagyott engem az úton. A stájerlakai útcaajtókon ékeskedő bagolyrajzoktól — a bozovicsi vízesésig pedig sok mindent jegyeztem föl, magyarázatot azonban semmire sem kaphattam. Az út különben rendkívül érdekes. Jobbról, balról merő sziklák tornyosulnak, néhol áthajló sziklák alatt haladtunk, rajtuk a *Dianthus petraeus*, *Viola banatica* és egyéb ismert növény díszlett. Itt-ott egy-egy vizér fakadt és árnyékos helyeken alpinumnak is beillő *Arum maculatum*, főleg pedig a ritka *Laserpitium Archangelica* Wulf tenyészett. A napsugárban tömérdek *Apatura Iris* röpködött és ugyancsak próbára tette gyűjtési szenvedélyemet.

Délután 2 órakor Bozovicson voltunk. Két tanítványom: Jéva György és Szabó József a község szélén várt, ebéd után pedig áthajtattunk Rudariára, hol többek között az iskolát is megtekintettem. Itt annyi ugró rovarot szedtem föl, hogy az egész úton teljesen elegendő volt belőlük és többszörös kísérlet daczára sem tudtam ezektől megszabadulni. Az érdekes a dologban az, hogy ezeknek is hasznát vettem, miképen? majd kitudódik.

5-én pitymalat előtt fölszedelőzködtünk. Egy lóra volt csak szükségem, oláh vezetőmnek azonban 3 lova volt, elhozta magával mind a hármát, kevés hijjával az ő szerencsétlenségére. Agyagos, törmelékkal beszórt területen haladtunk, csaknem déli irányban s rövid idő alatt fölértünk a 720 m magas Socolotura. *Rosa polyantha* Borb., *Calamintha hungarica* Simk, *Achillea crithmifolia* W. K. *Scleranthus dichotomus* Schur, *Sedum glaucum*, *Stachys nitens* Jka és egyéb e vidéken közönséges növény többnyire lerágott, csenevész példányokban tenyészett. Följegyeztem egy 2 cm magas *Trifolium arvense* példányt is. Majd 2—3 méter magas, állatoktól rágott, pásztoroktól nyesett bükkcserjésben haladtunk tovább, melynek teljesen letarolt területén virágot sem láthattunk. A Comoresnitán a sasharaszton kívül már egyéb, bár közönséges, páfrányok és spórás mohok is tűntek fel. A *Tilva Snamenuluion* keresztül menve átléptünk a *Rudarica mare* jobb partjára és fölértünk délután 4 óra tájban a *Svinecea mare* és mica közt fekvő nyeregre.

Előbb a Kis-Szvinészát másztuk meg. Sziklatömbökkel megpakott és bükkcserjékkel benőtt tetején, árnyékos helyen tömérdek *Saxifraga Heuffelii* S. N. K. terem. Sok édes gyökerű páfrány, *Viola banatica*, *Scabiosa banatica*, *Potentilla pseudo-chrysantha* Borb., — *Arabis alpina* f. *nana* Baumg., *Thalictrum aquilegifolium*, *Coronilla varia*, *Potentilla argentea* var. *perincisa* Borb., — *Asperula*

taurina, Valeriana officinalis var. pratensis Dierb., — Hieracium pratense Tausch, Phegopteris dryopteris, Aspidium lobatum, angulare, Asplenium, trichomanes, Ruta muraria stb. A nyergen sok Chrysanthemum macrophyllum, Nepeta pannonica, egészen fejletlen menta, gyalog bodza, csalán és egyéb kóró nehezen járható csoportokban tenyészik. A Nagy-Szvinyésza szikláin sok Saxifraga aizoon f. minor Koch. tenyészik. Egyik virágon gyönyörű Hoplia farinosát leltem. Saxifraga adscendes, Campanula Grosseckii, egy tő Laserpitium Archangelica, Parietaria officinalis, Doronicum cordatum, geranium phaeum és egyéb.

Az éjszakát a sziklák alatt, a N.-Szvinyésza keleti oldalán tűz mellett töltöttük. Társaim jóízűen aludtak; csak engem került az álom. Okát már jeleztem. Ábrándozva élesztgettem a tüzet. Éjféltájban lépések zaja hallatszott. Valaki a lovakat kerülgette — valószínűleg ugyanaz, a ki ezt a helyet ajánlotta nekünk útközben, éjszakázásra; — egyet sikerült a társaim közül nagynehezen talpra állítani és meglehetősen sűrű kőzapporral el is riasztottuk a vendéget, a ki közvetlen pitymalat előtt még egyszer szerencsét próbált.

Napkelte előtt tovább indultunk kelet felé a Bregeda völgybe. Mindenütt parlagi flóra. A Rumex conglomeratus helyenként nagy területeket borít. Majd a Corhanu Rudaria, végre a Jovernata mare kaszálóit vizsgálva — némelyik egészen kék a csengetyűkétől, másik fehér a papvirágtól, megint másik sárga a malaczfűtől (Hypochoeris) — letértünk a Tilva Chirsi meredek, fásasztó és érdektelen lejtőjén és a Rudarica mare szűk, szakgatott és igen érdekes völgyében folytattuk útunkat. A járás kellemetlen volt. Sokszor vízben kellett gázolni, de kísérőim nem csekély csodálkozására ragaszkodtam a járatlan, útatlan völgy átkutatásához. Láttam, hogy a katonatérkép a völgy végében malmot tüntet föl, szűk teljesen útnélküli szorost, ezt azonban szépen elhallgattam. Régi tapasztalatom, hogy az ilyen helyeken jutalmazza az ember fáradtságát a legnagyobb siker. Jobbra-balra mogyoró, orgona (ezek szokatlanul gazdagon gyümölcsöztek), virágos kőrís, egy-egy kocsánytalan tölgy cserje, galagonya, a Crataegus Kyrstostyla is, fagyal, tömérdek rózsza (denticulata Borb., belgradensis Paņç., transsylvanica Schur, micrantha var. pleiotricha Borb., stb.) Rubus glandulosus var. ochrosetus Borb., két új alak (fájdalom, annyira fejletlenek még, hogy teljesen nem tisztázhatók), a cserjéket néhol tömérdek iszalag bércse növi be, a sziklákon Dianthus giganteus, Lychnis coronaria, Sempervivum patens . . . pompáznak, szóval öröm végig nézni a pompás növény-

csoportokon, ha mindjárt gyűjteni keveset érdemes. Egyszerre összeszorult a völgy alagúttá. Benne $1\frac{1}{2}$ —2 m mély víz folyt. Sok gondolkozás után levettük a lóról a papírcsomagokat. A legmélyebb vizet a sziklafal párkányán elkerülve átadogattuk a csomagokat vezetőmnek. A lovakat átúsztattuk és a legnagyobbra a párkány végétől — mikor már talpra állt, ráguggoltam és magam is átmentem.

Vagy 20 lépést haladva, 4 m mély vízesés állta útunkat, melynek lábánál a szikla oldalába malom volt ragasztva. A legnagyobb megerőltetéssel föllármáztuk a molnárt, ki keresztet hányva, fölmászott a vízesésen és hosszas tanakodás után, minden erő és segítség fölhasználásával fölvezették a lovakat a szédítőn meredek sziklalejtőn. Mikor az út közepén voltak s egy-egy lovat 3 embernek kellett támogatni, aggodalom fogott el engem is.

Hajszáltól függött embereim és a lovak élete. Később büszkén mondta el a vezetőm, hogy ő és a lovai is voltak már ilyen úton. Sok éven keresztül csempész volt az oláhországi határon. A sziklafalak kiszögellő apró párkányai, repedései különben tele vannak *Alyssum subsinatum* Borb. ritka növényfajjal, itt-ott pedig a *Silene flavescens* is tenyészik.

Mikor a lovak biztosítva voltak, visszatért a két tanítványom és a molnár és mi a málhával a vízesésen keresztül mentünk le a malomba és onnan a Rudarica mellett be a faluba.

Nagyszerű látvány jutalmazta meg bátorságunkat, fáradtságunkat. A Szokolosicza-szoros mindkét oldalán fantasztikus sziklák emelkednek 20—25 m magasra: baloldalon a Kraku Mlegyin, jobboldalon a Kraku Skumpin. Baloldalon feltűnik egy hatalmas női fej a „Petra“, jobbra tőle, kissé távolabb a hasonló nagyságú, méltóságos püspökhöz hasonló férfialak a „Peter“.

Késő este értünk a faluba. Az éjszakát Bozovicson töltöttem, honnan Aninán keresztül, vasúton hazatértem. A Szvinyészának nem jutott tehát abból a növénygazdagságból, mely az Al-Duna partvidékét jellemzi. Ruhája meglepően egyszerű.

Wagner János.

A Törcsvári-hágó jelentősége Dacia hadi szervezetében.

Azt hiszem nem lesz érdektelen a földrajz tanításával, vagy tanulmányozásával foglalkozó szaktársaimra az a szerencsés felfedezésem, mely szerint a déli Kárpátok legfestőibb csoportozata: t. i. a brassói és fogarasi havasok horpadásában kivezető *Törcsvári-hágó* római táborhelyét sikerült a Barcaság déli hajlatában *Rozsnyó* és *Volkány* közt megtalálnom.

Dacia topographiáját vizsgálgatva ugyanis már régóta feltűnt nekem, hogy az *Olt* hévízi térdhajlatában elhelyezett castrumtól keletre az *Apáczta-perzsányi* hegységen túl jelentékenyebb katonai állomással nem találkozunk. Annyira függő helyzetben épült azonban a hévízi castrum, hogy annak stratégiai jelentőségét csakis a *brassó-háromszéki térség* további táborhelyeivel magyarázhatjuk meg. Épen azért irányítám figyelmemet már 1893 óta az *Olt* kettős hajlata felé s a határszorosokat rendre járva, végre a festői váromjáról emlegetett s újabban nyaralóul is használt városias kinézésű *Rozsnyótól* nyugatra *Volkány* felé a *Barcza* széles áradványi terén 614 m háromszögellési ponttal is jelzett „*Erdenburg*“ (*Földvár*) nevű emelkedésben sikerült a keresett táborhelyek egyikét megtalálnom. Határozott római készítményű s az iszapolás, égetés kitűnősége mellett a legiónariusok szokásos csiga, majd meg X alakú újjbenyomataival feltűnő téglák, különféle párkányos cserepek, faltörmelékek, cserépedénytöredékek igazolják a maradványok rómaiságát, habár az erőd csakis földvár vala. Kettős sánczfala *Rozsnyó* és *Volkány*, vagyis kelet és nyugat felé a hosszabb, 114—114 méteres oldalon 6—6 méter kapunyílást tár fel; míg a rövidebb oldalak hossza 108 m. A belterületen a praetorium téglafalazatának romjai szóródtak szét s a szorgalmas szász gazdák mély szántása sem bírta lebarázdálni a térségből 1'5 m kimagasló sáncznégyszög körvonalait. A szóban forgó római táborhely geographiai és katonai kapcsolatát, nyugat felé a persányi hegységen át, keletre a Barcaságról a háromszéki térségre s délnek a *Királykő* 2241 m s a *Bucsecs* 2508 m szirtóriásai közt kivezető törcsvári-hágó irányában kelle megállapítanom. Nyugatra a persányi hegységet *Krizba*, *Mogyorósról* átszelő hegyi útnak az *Olt* átjárójául épült *Heviz* tábor hely-

ben nem bajos a kapcsolatot kijelölnünk. Keletre a *Fekete-ügy* vonalában jelölhetem meg a folytatást, de a közbeeső táborhelyet az Ojtozi-szorosig feltétlen biztossággal nem tűzhettem ki. Egyelőre tehát érjük be itt az irányvonal megjelölésével, mert ennél úgysis fontosabb közgazdasági és hadászati szerepe juthatott táborhelyünknek a déli határhegységen át, a romániai lapályon át *Alsó Moesia* (Moesia inferior) felé.

Épen azért erre vonatkozó tanulmányom eredményét tartom szükségesebbnek itt összefoglalni. A táborhelytől délre tekintve egyfelől a *Bucsecs*, másfelől a *Királykő* szabják meg határhavasok útirányait. A *Bucsecs* felé a Barczával párhuzamosan elézuhogó *Kis-Vidombák* (Weidenbach) mind inkább keskenyülő völgye egészen a Tömörihágó (Predeál) közelében 1804 m Keresztényhavas (Schulleris) aljáig vezető ösvényeknek nyit utat, úgy hogy a rozsnóiak egész könnyű szerrel látogathatják ezt a fontos átjárót. A *Nagy-Vidombák* vize, mely ennél is közvetlenebb kapcsolatot szolgáltat a *Bucsecs*-hez, mert annak mellékszírtjéből: az 1598 m Coltiu *Bucsecsiu*-ból ered sőt egy keleti ágával a *Salo* patakával egyenesen a romániai oldalon fekvő *Busteni*-hez, a csempészek, katonaszökevények által jól ismert útirányt képez.

A rozsnói táborhelynek tehát eme lóháton és gyalog ősidőktől fogva használt hegyi átjárók felé fontos katonai feladatot szánhattak a tervezők, mert a *Prahova* völgyében igen régi forgalom jeleit sikerült már kimutatnom.

De fő rendeltetését mégis a Töröcsvári-hágó biztosításában látom. Három jelentékeny hegyi víz nyit innen délre a határhegység felé utat. Legrövidebb a keleti *Kis-Barcza* (Barchesbächel), mely a határig nem is ér el *Töröcsvár-Szohodol* nevű negyedétől, az előhegységben ered. Ennél mélyebben vájódik be a nyugati *Barcza*, mely a romániai *Dimbovica* és *Árgis* közelében a *Királykő* nyugati oldalán 1901 m keletre indulva a *Királykő* lábánál, *Zevnyes*-től fordul éjszakra. *Thököly Imre*-nek 1690. augusztus 20-án a *Dimbovicza* mellől 20 ezernyi sereggel errefelé a *Nagy-Királykő* mögött végrehajtott betörésének fényes példája igazolta, hogy a *Barcza* bevajódása jelentékenyebb hadi operációkra is felhasználható. Sőt ha meggondoljuk, hogy *Tököly Imre* egyik kapitánya: *Daróczi András* még a zord tél idején 1690 karácsonyjakor is képes vala a mai országhatárul szolgáló 1682 m *Capu-Tomasuliu* kerülőjével a *Valea Turculor* (Törökök völgyére) át ezt a betörést oly sikerrel megismételni, a Veteráni tábornok által ellene küldött huszárezredet parancs-

nokával, a hannoverai herczeggel megsemmisíthető: ezen mellék átjáró földrajzi jelentőségét a *rozsnyói* római castrumra is könnyen megállapíthatjuk.

Csakhogy a rozsnyói castrum arcvonala tulajdonképen a két mellék hegyi-átjáró közt innen 25 kilométernyire kialakult s amazoknál sokkal kényelmesebb *Töröcsvári-hágó* felé irányul. Ime a szomszéd *Ó-Tohan*-nál egyesül a *Nagy-Barcza* a *Töröcsvár* vizével. Ez utóbbit Új-Tohánon át *Töröcsvár* felé követve a német lovagrend által 1211-ben *Dietrich* nagy mesterükről elnevezett s magas szírtfokáról örökdő Töröcsvár (*Dietrichstein*) alatt, a vámhivatalon (*Alsó Töröcsvár*) felül 800 méterrel kezd emelkedni a hágó. Felső Töröcsvár házait 1240 m elhagyva 1300 m a határkeresztnél (*La cruce*) lépjük át a vízválasztót. A hirtelen lejtő 7 kilom. már a *Dimbovióra* hídjánál pusztuló *Celate Namtinky* (Németek vára) romjaihoz vezet. Ebben keresem én a rozsnyói castrum külső állomását oly módon, hogy *Töröcsvár* szírtfokára is feltételezett egy közbeeső őrtornyot. A rozsnyói castrumtól a *Podu Dimbovitzi*-ig terjedő 32 kilométer távolság tehát a hágó beszámításával épen egy napi menet távolságot képvisel.

A Podu Dimbovitzi-től 4 km hágó út választ el *Rucarutól*, az első romániai helységtől a *Dimbovicâ* mellett. Onnan újabb kaputató vezet *Nemvesti*-re, mely helységtől a *Siu Tirgulin* mentén a magyar királyok *Hosszúmezője* s a mai *Campulung* mellett találjuk a rómaiak újabb táborhelyét, az ú. n. *Zsidovat*, melynek felfedezését Tolílesen György bucaresti egyetemi tanárnak köszönhetjük. *)

A Töröcsvári-hágó vala az Árpádok idejében a legjártabb. A tatárok fő csapata is itt tört be. II. Endre a Barczaságra telepített német lovagok fő feladatává a határszorosok, első sorban ennek őrizetét bízta. Nagy Lajos 1377-ben falakkal véteté körül a várat s Apácza Krczba Hétfalu várjobbágyait védelmére rendelé. Zsigmond 1427-ben itt ment be Hosszúmezőre. A keleti kereskedelem ott arénlált s Brassó városa II. Ulászlótól 1498-ban 3000 forintért 10 évre, majd 6300 forintért 25 évre vette zálogba s Mátyás alatt egy porkolábbal, 10 darabonttal őriztette. Bethlen Gábor alatt évi 2000 forintot fizetett a város, míg 1637-ben II. Rákóczy György 10.500 forintra emelte a bért. Az erdélyi fejedelmek postái is itt közlekedtek az akkor *Tirgovist*-ban lakozó havasalföldi

*) Tolílesen: Neue Inschriften aus Rumänien. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen 1891. Jhg. XIV. Heft. 1. 15. lapján.

vajdákkal s ezek a pósták, valamint póstai követek Brassó városának sok pénzébe kerültek. *)

Ime tehát az Árpádok s az erdélyi fejedelmek a rómaiak példáját követték a Törösvári-szoros katonai és kereskedelmi használatában s a szászok által Rozsnyó fölé épített, középkori sziklavár teljesíté azt a szolgálatot, a mire a Rozsnyó Volkán közt a térségen romjaiban is oly feltűnő római castrum szolgált.

Téglás Gábor.

A tájképi szép.

Nem született még meg a mester, a kinek ccsete Kelet tájképeit abban a vakító és mégis megható világosság-pompában vissza bírná adni, melyet ott a reggeli és esti napfény a színárnyalatok tékozló bőségével a vidékekre áraszt. Hildebrandt Eduard, korunk legnagyobb tájfestőink egyike is megbénúlnak érezte magát ez előtt a föladat-nagyság előtt, és legkiválóbb festménye, melyen a világító égi testek fejedelmének fölkelését és leáldozását, a hogy az a keleti tartományokban végbe megy, vászonra varázsolni megkísérelte, alig egyéb, mint túlkapások a fény hatásainak föltűntetésében.

És mégis ő közelítette meg legjobban a valót, az ő művészi szeme fogta föl a keleti világítást túláradó fényében, mondhatni, magát az illatos légfátyolt, — de a mester kezében is csak földanyag maradt a szín, melylyel a fényvilág szellemét visszatükröztetni akarta, mert az neki sem sikerült teljesen, írja Brugsch pasa.

Humboldt is úgy szól, hogy a keleti tájkép szépségeinek forrása a Nap, bölcsője a kék ég, s a keleti ember lelki nyugalma egyedül onnan vonul be a szívébe. Hat a kedélyre a messze elnyúló, végtelennek látszó semmi a pusztán, hol az anyatermészetnek mindenható ereje mintha megbénúlt volna, hogy a teret megfelelő módon fölékesítse, s annak is csak azt a félhomályát bírta a neves Rembrandt mesteri ecsete megközelítő híven visszaadni, azt az esti hangulatszint, a mely magába olvaszt mindent, föloldódik benne minden, a mi a Nap fényében előbb ragyogott.

*) Dr. Mika Sándor, Weiss Mihály, Magyar történeti Életrajzok 1893. 34. 1.

A puszta-sík határtalan területével tájkép-jellem dolgában egyedül a tenger végtelen tükre bír versenyre kelni, hol a puszta bánatos hangulatú esti sötét violagyűrűje helyett a leáldozó Nap vérpiros színt húz a báránnyelű égre, színes korongja a vízbe merül; azután, mikor félszemével néz már csak vissza, egyszerre mintha elnyelné valami, fejjel bukik bele a hullámozó tengerbe. A végtelenség fogalmát, képét semmi sem adja úgy vissza, mint a víz-sivatag, mely a hajó párkányáról olyannak látszik, mint valami kaucsukponyva, melyet alúlról láthatatlan erők mozgatnak, s ha vihar tör elő a látóhatár hajlatából, az a nagy ponyva erős ráncokat vet. (Ifj. Hegedűs Sándor.)

Alkotó tájképi elemnek a légtérben úszó vízgőz, vagy oda föl-sodródott port nem tekinthetni, de befolyásolják a tájképi szépnak a hatását. A kevés mennyiségű víz mindennek tükröző, ragyogó színt ad, mint a görög ég alatt látni; a több vízgőz ellenben rejtelmességet, bizonytalanságot lehel rá a tájra, mint Skóciában és Norvégiában, hol az alakok fantasztikusak. A mérsékelt mennyiségű por melegebb tónust ad a tájnak, tömörebb és szilárdabb körrajzot fejleszt. A nagyon tiszta lég a határokat pontosabbakká teszi, éleesebbé a körvonalokat, de hidegen hagyja a kedélyt. Aitkin János vagy 1500 észlelet után mondja, hogy a pornak fele tömege 500 m magason túl nem igen emelkedik a légtérbe, de ha köbméterenként 326—850 szemecske úszik benne, már fátyolszerűvé teszi azt.

A mi vulkáni hamut az Indiai-óceán hatalmas Krakatoa tűzhányója vagy 10 km magasra lökött fel a légtérbe, 1883. november eleje estéin, napnyugot előtt oly fehéres, utóbb sárgás-zöld színű festést adott az ég aljának, hogy az minden tájképi alkotó elemre melancholikus hangulatot lehel, — széppé tette, de bánatos széppé. Volt is csodálója elég Európában is, mert elhatolt az egész a magyar Alföldön, sőt az Atlanti-óceánig, és azon túl.

A természeti széphez a szemlélő részéről hangulat is szükséges, a léleknek bizonyos emelkedettsége, mit a konstantinápolyi törökök szemüvegnek neveznek. Vámbéry füle hallatára ugyanis ekép szólt egyik török főúr nyugot-európai vendégéhez: A te szemüvegeden keresztül, noha kristály az, nem tanúod meg soha igazán méltányolni a mi Bogazicsi-nknak (Boszporusz) a szépségét. Tégy a helyébe likőrös üveget, annak tartalma föleleveníti a látásodat és mindent kétszeres fényben, ragyogásban fog az neked föltüntetni. Izgató szer kell a Kelet emberének, hogy túlságig vitt nyugalmasból némi idealizmusig emelkedhessék.

A múlt század 40-es éveinek idealizmusával közelített Császár Ferencz Itália klasszikus földéhez; oda tett útjában így szól:

Velenczét szép tiszta őszi nap reggelén a tengerből feltűnni látszó sudár tornyaival, számtalan templomainak többnyire ólommal fedett kúpjaival oly bájos látomány, oly varázsnemű tünemény, melyhez hasonlót, nem hiszem, hogy az ó- és új-világ bármely városa is mutathatna. A habokból egymásután kiemelkedő torony-csúcsokon túl ismét víz ömlik el, melyet távol messzeségben az euganei halmok s a tiroli havasok láncsora rámozdít be. A látomány még szebb, még felségesebb, ha e magas hegylánczokat kora hó borítja, akkor bérceik a fellegekkel vegyülnek össze s a tisztában kelő Nap sugarainál tündérek lánghonakép tűnnek föl a kéjittas szem előtt. Ki gőzhajón utazik Triesztből Velenczébe, ne mulassza el a kedves élvezetet, melyet e látomány nyújt; benne annál könnyebb részesülnie, minthogy a gőzös rendszerint napkeletkor érkezik a lagunák közelébe.

A genuai öböl Sestri de Levante részén felkiált: Ennél szebb vidéket képzelni is alig lehet; a természet és ember-ész versengve, iparkodtak itt annak báját emelni. Szeretem, hogy szárazon jövék, s ha még Spezie völgyére gondolok, mely vetturiónk szerint a nápolyi öböl kiességével vetélkedik, haragudni tudnék a sorsra, ha tengeren vezetendett Livornoba. Gyakran, ha az olajfák s kúpriszek közül kitünedező fehér lakokat vagy a hegyek szirtormán ridegen álló kápolnákat egymástól a legszebb távolsági arányban emelkedni látjuk, készek volnánk hinni, mikép valamely jótévő tündér, haladt el az Appenninek Liguri-tengerben fürdő ez ormai felett, s a magasból szórta rájuk a Mindenható szent s a halandók csinos lakait.

A Monte Pincio a Gianicolo leszámításával, mint turisták jelzik, Róma legszebb pontja. Lába előtt látja az ember az egész örök-várost s a Nap ott áldozik le épen a szemközt eső S. Pieort háta mögött, bearanyozva Michel Angelo fölséges kupoláját. Olyan látvány, a mely egymaga megérdemli, hogy gyalog zarándokoljon érte az ember Rómába.

Elbájoló a forró földöv gazdag növényiségtől borított vidékein a táj; akár halmos, akár sík az, különösen leírhatatlan szépek a nappal első órái. A mennybolt teljes azurkék és kristálytisza, a fény és légkör bűbája dél varázslatos ege alatt a Föld legdisztelemebb zugát is ragyogóvá teszi. A Nap nem csak világosságot áraszt, mond Ceylonról May, de színt is ad mindennek, körülveszi könnyű párázattal s vele a levegő átlátszóságát nem csonkítja,

összhangzóbbakká teszi a színárnyalatokat, enyhíti a vakító sugarak hatását s az egész természetre oly nyugalmat áraszt, mely az ember lelkébe is belopódzik.

Legőszintébb a természet a tájképek mutatásában magas éjszakon; nem kaczerkodik, vagy megad mindent, vagy megtagad mindent. Vagy ragyogó tiszta fénnel önt le minden hegycsúcsot, minden víztükröt, vagy teljesen elborít mindent sűrű köddel. Középutat nem ismer, de olyan ott azon a tájon maga az ember is, nem udvarias, hanem egyenes, úgy kell őt vennünk, a mint van, akár tetszik, akár nem.

Svájcztot a hegyeinek, Norvégiát a völgyeinek elragadó szépsége teszi felejthetetlenné; de mindennél elbájolóbb ott a nyári napforduló idején a tengeren az éj. A hullámokon pillanatról-pillanatra változik a színpompa. A fehérén csipkézett habok élvonalán az alkony és hajnalpír ölelkeznek és színeik egymásba folynak, majd aranyos rózsaszín, majd ezüstös világoskék ömlik át violaszínbe, ezüst-szürkébe, végre sötétzöldbe. Ott tehetett tanulmányokat Hans Makart a világos éjeken és ott leshette el a színpompa nyilvánulás természetét. Nem csoda, ha ott azok hatása alatt annyi rege, oly mély érzésű dalköltészet árja fakadt az emberi szívből.

A svájczai havasokra pedig Szemere Bertalan szerint a berni főegyház tornyából esik a nagyszerű s fölséges kilátás.

A völgyben lenn hangzó Aar, mely a szörnyű Finsteraarhorn tövéből ered, kéklő hullámaival, mint kedvesét, öleli körül a hegyet, min a város ül, túl rajta nevető mezejű dombok zöldelnek, tarkázva pásztorházak fehér s erdő-szakaszok barna pontjaival, s ezek és a fölöttük kéklő hegyek mögött az ijesztő alakú Niesen óriás feje feketéllik s az egész képet a hóval borított Jungfrau-, Schreckhorn-, Stockhorn-csúcsok fejedelmi sora, a magasban egymásra tolakodott fehér fellegeként zárja be a távolban. Dícső tájkép. Benne délnek viruló s ligetes völgyei mellett éjszaki hó és jéghegyeit látod, míg ezeken a Nap fénye hideg tisztaságban tündököl, amazoknak ugyanaz mint teremítő-, tenyésztő-, tápláló-láng életet, illatot, színt ad. És ez itt az első pillantás az ígéret földébe. (Útazás külföldön 1845. II. 216.)

Tekintsd át — mondja Császár Ferencz a millanoi dom tetején állva — egy hosszú, sóvárédes pillanattal a lombardi és piemonti gyönyörű síkságot, melyből Turin tornyai merülnek föl; a délre kéklő Appennineket, melyek a tenger kék hullámaikat rejtik el; Helvéczia és Szavoja havasait liliom-csúcsaikkal, a lenyugvó Nap vég-

sugáraiban fürdőket és a könnyű köd gyanánt elterülő Lago di Como és Maggioret, — és mondd akkor, hogy nem nagy, nem szép a természet műveiben, nem nagy, nem földfeletti a lángész alkotmányaiiban. Ah, egy ily pillanat sok évre nyújt éledeletet, sokat feledtet az élet keserűségeiből.

Az algiri Musztafa-Superieur-ról gyönyörű panoráma nyílik. A. Atlasz impozáns hegyláncolata fölött a főséges Djurdjura emeli magasra hólepte fejét, mintha élvezni akarná azt a grandiózus szinjátékot, melyet a természet ünnepi hangulatában nyújt itt az emberiségnek. Az azúr égboltozaton rózsaszín, amarant és ibolyaszín felhők, mint vidám gyermekek kergetőznek; kicsiny, fehér bárkák a homályba burkolózó kikötő felé tartanak. Az El-Djuzáir hegycsúcs fehér, akárcsak a menyasszony; a mormoló habok altatják el minden este mélabús danáikkal. A lélek ilyenkor megtisztul, a szív ellágyul, a szemekbe könny gyülekszik.

A Mustafáról kaczkíásan tekintenek elő az olaj-, narancs- és citromfák között szeszélyesen elszórt mór villák; narcisz, jazmin, tubarózsa és jáczint illatoz körülöttök. Az egész útról, mely Algirből Mustafa-Superieur-re vezet, kilátás nyílik a Földközi-tengerre s a mosolygó kertek sorára. A természet szeszélye a legkülönbözőbb perspektívákat nyújtja, a kertészek mértani vonalait fantasztikusan szakítva meg. A zöldnek minden képzelhető nuancea mutatkozik itt, az olajfa szürkéje, a taxus sötétje, a kaktusz kékes, a banánfa gyöngye zöld árnyalata; a virágok a legtokéletesebb színpompába egyesülnek, a színeknek valóságos orgiája ez.

A Splendid-szálló karcsú tornyai, piramis-szerű födelei élesen és büszkén válnak ki a milieuból; a középén mórstilű, kupolás és félholddal ékesített torony emelkedik. Meglepi az idegent a fejedelmi pompával emelt épület, a stilszerű mór udvar, a fehér márványos oszlopcsarnok, mely pihenésre és ábrándozásra hív, a Nap ellen hatalmas ernyővédőt nyújt. A terrasszáiból még gyönyörűbb a kép. Suttog és zúg a fenyű és az eucalyptus és zúg a tenger is. Bal felől van Algir, a Nap beragyogja.

Jobbra Konba halmi emelkednek. Itt búcsúzott el a Nap ettől a remek földdarabtól; azontúl a mitidjai lapály látszik, melynek óriási zöld szőnyege a Bonzegra lábáig ér. Erzsébet királyasszonyunk 1894. decemberben a Mustafa-Superieur-nél áldottabb helyet nem választott volna téli időzésére. Ha egyáltalában van boldogság a földön, úgy talán ott van annak hazája, oly szép. (Pesti Napló 1894. december 28.).

Kimagyarázhatatlan káprázatos a tájkép, mely Egyiptomban a gizehi piramisokról szem elé tárul.

Keletre rózsaszínű párázatba takartan terül el tündöklő minaretjeivel, karcsú pálmáival a világ legszebben fekvő, festő városa Kairó. Mechemet Ali alabastrom moshéjának két hajszál vékony tornya a Mokattam-hegy tetején úgy emelkedik a háztenger fölé, mint két újj, mely az ég felé mutat. Alatta a Nilus ezüstös kigyóvonala, hátán a fehér vitorlát, dahabich-k, tarka gőzösök sokaságával.

Éjszakra, délre, nyugotra a végtelenség nyílik meg, sárga ködös tér, hol szemhatár nincs. A Szahara sivatag, a halál országa, sárga alja az égbolt peremét is olyanra festi, összeolvadva a szürke végtelennel. Csak a zöld keskeny szalag vigasztalja a szemet, a mint a Nilus iránya mentén, szeszélyes kanyarulatait csaknem párhuzamosan követi.

Hihetetlen pompával költözik el a Nap Egyiptomban a sivatag karjai közé. A szivárvány minden színe fölragvog az égen s befestí azt soha nem látott fényes bájjal. Ide jöjjenek festőink, írja Platz Bonifác dr., hangulatot meríteni a sötétkék égből, a fényes színű égből, a melynek szingazdagságából éles körvonalakkal emelkednek ki a nyomorult falvak, viskók és elszórt datulyapálmák. A tájszépnek alkotó eleme Egyiptomban a magasba törekvő datulyapálma és a sötét cziprus.

E két fa a keleti nyugalom és türelem jelképe. Azt a benyomást teszi a pálma a szemlélőre, mintha a mozdulatlan levegőben azért nőtt volna föl éveken keresztül, hogy csak fönn a levegő-ég közelében hajtson levelet, teremjen gyümölcsöt; a cziprus pedig örökké egyforma mélységes zöldjével, mozdulatlan koronájával, a nyugalom megtestesülése. A messze terjedő banán és cukornád-ültetvény, a gyapotföldek, narancs- és citromligetek fölé már a civilizáció eget ostromló jelvénye, a gyárkérmény emelkedik ki, az angol uralom óta a talajból e mind sűrűbben kikelő, füstöt okádó szórnyeteg, mely e tájat prózaivá alakítja.

A mint a beiruti vasútvonalat El-Muallakát elhagyja, Kelet természeti szépségeinek csodálatosan gazdag tartományába robog be. Szinte hihetetlen tájképek tárulnak föl. Lilaszínű erdők sárga levegőben úszva, mély szakadékok között ezüstszerű fák, a melyek hatalmas koronája a megszakadt hegy csúcsáig szökik föl; mindenfelől források csobognak, hegyi patakok szeldesik keresztül-kasúl az erdő, melyből madárfütyülés veri föl a táj csendjét. Néhol egy-

más mellett futnak a hegyi vizek, árjokat. a napsugár s az ezüstszínű falevelek visszaverődő fénye vörösre, zöldre, kékre festi.

Majd sivatagnak rohan neki a vonat, a terméketlen sárga homokkal megtelt levegőjű tájba s az utazó a tüdejében, szemében, ruháján viszi magával az arab sivatag egy részét Damaszkuszba, melyet a keleti poézis képletes nyelve a paradicsomi páva gazdag tollazatú színeihez hasonlít, holott oly kevés színből van össze-téve a képe s mégis oly tarkának, összhangzatosnak, izlésesnek a hatását költi föl, mint a damaszkuszi selyemkendő, a melyet ezer-színűnek néz a szem, pedig csak három szín van benne.

Bagdad város a távolból elragadó látványt nyújt. A magas pálmafák zöld koronája, mint hullámozó tenger övezi a házak töme-gét, belőle fehéren válnak ki a minaretek és a mecsetek, az utóbbiak hagymaalakú kupoláin a tarka mázos cserép ragyogva veri vissza a Nap sugarait. Varázslatosan szép az a tájkép a hajnal óráiban, írja Strausz Adolf, a mikor sűrű meleg pára lebeg a föld fölött és mikor a déli Nap szinte lángoló sugaraitól narancsszínben úszik a a levegő. A rizsföldeken flamingók, pelikánok sétálnak, narancs-és gránátfa-ligetek árnyékolják be sötétzöld lombjaikkal a villákat.

Nagyon prózai a síksági folyó képe és még sem nélkülözi az a tájképi szép alkotó elemeit.

Hesse-Wartegg a khinai Peihofolyóról írja, hogy a hajó-útas folyton kénytelen a fődélzetten helyet változtatni, mert a mi világos fényt szór a tájra, a naptűzés hol az egyik, hol a másik oldalról éri, a mint a hajó az esős kanyarulatokat követi. Teljesen kiesik az ember a tájékozódásból; a mely helységet baloldaltól látott, az csakhamar jobbról tűnik elő, ugyanazon hajót hol egy, hol más irányban lát gőzölni s az alacsony partok között az a látáscsalódás éri, mintha a hajók a terjedelmes rizsföldeken haladnának; a hajlatok és öblözetek miatt olyan a folyó képe, mint valamely tágas hosz-szú pinkás mocsáré.

A dél-szibíriai pusztán napáldozatkor a róna halvány bíbor-fényben úszik s a legsajátosabb fényhatások gyönyörködtetik ott a a szemet. A mint a Nap letűnik, a bíborszín ibolyává és világos-kékké változik, mely néhány percz múlva a sötétebb árnyalatok gazdag fokozatán át az éj sötétébe megy át, de az éjszakák nem nagyon sötétek, a tiszta levegőben a csillagok villamos lámpaként ragyognak s a Hold ezüsthénye ömlik el a kirgizek mélabús ha-záján.

Mikor a világjáró turista, a rengeteg, rideg khinai birodalom-

ból a fölkelő Nap országába, Japánba átkel, mond Hesse-Wartegg, a szép fekvésű Nangaszaki-ba való mentében új világot, a tündérek birodalmát éri, Kiushiu-szigetnek az a mélyen bevágódó fjordja, mely Nangaszaki-hoz vezet, klasszikus szépségű vidék; ideális, olimpusi táj, mintha az ókori derült hangulatú görög istenek laka volna, vagy a bájos Chrysanthemum nővéreké.

A fjordkapú kanyargó bejárata nem Norvégia hideg, mezítelen tenger sikátoraira emlékeztet, a melyeket szürke köd ül meg, hó-pelyhek szitálózása tölt el, jegesek bélelnek ki és közben-közben az oda települt ember rideg lakásai kuczorognak. A nangaszaki-i aranyszarv teljes ellentéte azoknak. Míg amott a kimért méltóságú, szinte kiméletlenül erőszakoskodó anyatermészet fenyegetően, mint elnyomó zsarnok lép föl: emitt a mosolygó tájon szeretetteljesen simulnak a szelíd lejtők a sötétkék, átlátszó, csöndes víztükrökhöz, a mely mértföldek hosszán kígyózt be Kushiu-sziget szívébe, az igazán boldog phaeákok országába.

Pompás sziklarészletek váltakoznak ott, szelíden emelkedő hegyoldalokat búja tenyészetű falomb föld; tiszta, mosolygó falucskák illeszkednek azok lábaihoz a tengerpart mellé, kertek, rizsföldek táblái tarkítják a tájat; olyan gondozott, édes azok tekintete, mintha mind csak multság kedvéért volna oda alkotva. A hol a víztükrök kékjéből itt-ott szigetek emelkednek ki, azok merészen fölszökő karcsú sziklaoszlopai a festői formájú fenyvekkel, Cryptomeriákkal versenyeznek, melyikök hódítóképesebb? A sárgás sziklafalakon virágba ment kúszó növények lapulnak meg, mosolygó képüket megkettőzi a teljesen átlátszó víztükrök.

A haragos-zöld lombok tengeréből egy-egy kis bálvány-templom fehérlik ki, a sziklatetők ormait vörösre meszelt pagodák koronáznak. A száz és száz apró sziget között kecsesen kanyarognak a könnyű japán csónakok, fehér vitorlaik olyanokká teszik, mintha úszó hattyúk volnának. Szinte bántó erre a paradicsomi környezetre hogy ma már szennyező kőszénfüstöt gomolygató nagy gőzösök célcsavarai, kerekei kavarrják föl a szűzies víztükröt, a paradicsomi táj csöndjét. Ott hol a fjord végződik, a sötét erdő koszorúza zúgban vonult meg a szép Nangaszaki, a melynek hívogató házai alig különböztethetők meg a szép természeti környezetben, annyira összeolvadnak.

Megihlették Ejszak-Amerika elbájoló tájrészletei ifj. Hegedűs Sándor lelkét; adott is művészi tollat New-York fekvéséről, a prairiekről, a Rocky-Montains-tól, Felső-Californiából, Floridából bámu-

latosan ragyogó, érzékeltető leírásokat, beszédesebbek azok, mint a tájfestő ecsete, mely csak egy-egy pontot köthet le, ő pedig szinte mozgó fényképeket nyújt, a melyek színei sem halaványulnak. Olvashatok pedig „Az óriások világa“ cz. munkájában, mely Lampel Róbert „Magyar Könyvtár“-a 303. számú füzetében jelent meg.

Haiti-szigetre azt mondja a spanyol, hogy az Úristen a teremtés utolsó délutánján alkotta s nem is lett vele kész; francia írók ellenben úgy nyilatkoznak, hogy minden tekintetben a legkiváltságosabb pontja az a sziget az egész újvilág eddig ismert földjének, a természetnek: oly szép. Sir Spencer Saint John pedig úgy ír, hogy bejárta az egész földtekét és nem lelte párját San-Domingonak, olyan annak a fekvése; sehol a hegyekről elbűvölőbb kilátás nem nyílik, mint ott.

Alig van fölségesebb tájkép-bontakozás a földtekén, mint a 7000 m magas Aconcagua délamerikai vulkán ormáról. Fitz-Gerald, Zurbriggen és Vines 1897. januárban, ott tehát nyárszakban mentek föl, mondhatatlan szenvedések árán, a porfir sziklából kiépült csúcsra, melynek a tetején vagy 60 □ m fösík van. Maga az agyaggal burkolt hegyóriás nem nevel szép növényzetet, de annál magasztosabb látókört tár minden irányba. Róla szinte belátni a közel hozzá forrongó, füstölgő vulkáni kéményekbe. Az alatta terülő Pacific-óceán tükre ki-kiterjeszkedik, a mint az Aconcagua oldalára települt föllegek nyílást engednek; olyan az, mint egy nyugodt tó, síma érczlap, de a mely a délutáni órákban izzó tűzben ég.

A tájképi szépet nem mindenki tudja élvezni; mert nem mindenki veszi észre. Amint Szemere Bertalan írja, sokan csak a hang nyelvét értik, — pedig az alak, a szín, a fény is beszél s csak ez a nyelv az, a mi soha nem hazudik, a mi legtökéletesebben magyaráz. (Útazás külföldön 1845. II. 244.)

Hanusz István.

Modjer János Gottfried levelei három földrészből.

Egy csomó levél fekszik előttem.*) Szerető kezek szedték számba az elsárgult lapokat, gondosan összekötözgették, szeretettel őrizgették.

Szeretet vezette a tollat, mely végig szántotta az avult papirlapokat, szeretet sugárzik ki minden egyes sorból.

Száz esztendősnél régiebbek ezek a levelek, mégis megvannak mind egytől-egyig. Nem kallódhattak el, mert őrködött felettük a testvéri szeretet, a mely egy csöppet sem állt alatta annak a testvéri szeretetnek, mely létre hozta ezeket a leveleket.

1791-ben szomorúság ütött tanyát a különben mindig vidám és elégedett lelkészakban.

A család szemefénye, az idősebbik fiú elbujdosott hazúlról, s távol honától, a messze idegenben igyekezett gyógyírt keresni sebzett szívére.

Azt remélte, hogy a változatosságokban gazdag katonaéletben elfeledheti boldogtalan szerelmét s ezért oda hagyta szerető szüleit, hű testvéreit, honát és felcsapott katonának.

Triesztben lévén állomáson, alkalmá nyílt arra, hogy tehetségeit mint hajóorvos értékesíthesse.

Dán, holland és angol zászlók alatt útazza be a világot, szeli keresztül a tengereket és a sok változó benyomás lassankint elfeledteti vele szerencsétlen szerelmét.

De a mily arányban halványul boldogtalanságának emléke szívében, ép oly arányban kezd növekedni keblében egy újabb, a régínél nem kevésbé kínos és fájó érzelm: a honvágy.

Valjon hogy van öreg édesatyja, valjon boldog-e szeretett nővére, elégedett-e, szerencsés-e fivére ?

Gondolnak-e még reá elhagyott szerettei? Ezek és ezekhez hasonló gondolatok arra serkentik, hogy szakadatlanul küldözgessen leveleket távollevő kedveseinek.

---

*) Modjer Ágost daróczy evangélikus lelkész dédátja kapta testvéröccsétől e leveleket, melyek apáról fiúra szállva jelenleg Modjer Ágost vejének Müller Arnold mérnök úrnak tulajdonát képezik Szász-Régenben. Modjer János a hazai irodalomban teljesen ismeretlen szász utazó lévén, folyóiratunk olvasói, mint földrajz-történelmi adalékot remélhetőleg szívesen fogadják leveleinek magyar fordítását, ha ezekben a levelekben egyébként sok magándologról van is szó.

Nehéz sors jutott osztályrészeül. Pihenés nélkül szeli keresztül a tengereket, mivel mindenképen el akarja érni azt, hogy tehetős, sőt, ha lehetséges, még gazdag ember váljék belőle.

Ezer veszély környezi, de ő a veszedelmek között sem tudja feledni szeretteit és szülőhónát. Bár leveleire választ nem kap, azért mégis hűségesen ír haza és tudósítja övéit minden lépéséről; alapítandó családi tűzhelyére pedig esdve kéri ősz atyja áldását. Örömprepesve tudatja a már boldog atya gyermeke születését hozzátartozóival; gyermeki szeretettel értesítve édes atyját a kis Minka megérkezéséről s kincsét édes anyja és nővére után nevezi, pedig ezek már régen ott nyugszanak a szülőföldjük hús ölében.

Tizenöt hosszú év után kapja leveleire az első választ.

Ez a hön óhajtott levél örömkönyeket fakaszt a viharedzett férfi szeméből; de örömkönyei csakhamar átváltoznak a bánat könyeivé, midőn azt olvassa, hogy jó atyja már régóta megtért őseihez, a nélkül, hogy idősebb fiát még egyszer keblére szoríthatta volna.

Imádott nővére pedig áldozatául esett a mostoha sorsnak.

Őt kiűzte honából és örök vándorlásra kényszerítette a szerencsétlen szerelem, míg nővére épen szerencsétlen szerelme folytán tért oly korán örök nyugalomra.

„Kérlek, ne írj többet nekem erről a tárgyról“, írja fivérének, „fogadjunk örökös hallgatást“.

Első gondolata a „hazamenetel“. De igen „kritikusak“ az idők. A háború démona száguld keresztül a világon, minél fogva lehetetlen az utazás. „Mihelyt béke lesz, haza megyek“, írja. Szegény ember, vajjon mikor teljesülhet vágyad?

1808-at írtak azon időben.

Ez a gondolat nem hagyja el többé. Időközben meghal a Fokföldön szeretett felesége. Megöli a láz. Imádott gyermekének pedig így is, úgy is Európába kell mennie „neveltetés céljából“.

Honvágya újult erővel ragadja meg, bár maga is beismeri, hogy könnyelműség lenne tőle felcserélni a „legboldogabb és legszabadabb országot“ *) egy másikkal, a melynek egyedüli előnye csak az, hogy szülőföldje.

Azonban „ismét arról kezdenek beszélni, hogy Ausztria és Franciaország közt háború fog kitörni; adná isten, hogy ne legyen belőle semmi“; de lett; most már a leveleket is alig lehetett rendel-

*) Anglia.

tetési helyökre juttatni. Sok fortély, még több körültekintés kellett ahoz, hogy hírt küldhessen fivérének. Végre sikerült. Levele haza jutott s fivére olvashatta, hogy bátyja szegre akasztotta az orvosi tudományt és felcsapott kereskedőnek ; „nem azért, mintha az előbbi nem tudná eltartani az embert, hanem mivel ez utóbbi több nyereséget nyújt“.

Tizenöt évi távollét után végre újra Európa földjére lép. Emészti a vágy, hogy szülőföldjét láthassa, de nem elégítheti ki mindjárt, mivel „leküzdhetetlen akadályok tornyosodnak előtte“ ; reméli azonban, hogy három-négy év múlva keblére ölelheti öcscsét.

Már csak azért is haza kell mennie, mivel aggasztja imádott leányának sorsa, kit ugyan elhelyezett Londonban egy kitünő nő-növeldeben, de a kit későbbben hazájába akar vezetni, hogy azután állandóan ott tartózkodjék.

Üzleti érdekei ismét kiszólják a távol idegen világrészekbe, s ő leküzdve honvágyát, követi a kötelesség hívó szavát. Reméli, hogy ez lesz az utolsó nagyobb útja s hiszi, „hogy ezen az úton nyeresége lesz“.

Azonban ember tervez, Isten végez. Kétszer is megteszi a hosszú utat s szívében mindig ott a remény, hogy ismét vízszontláthatja a drága „bár szerencsétlen hazát“.

Útazásai közben beleszeret egy szép angol nőbe s így kétszeres kedvessé lesz előtte Európa. De nem hagyja nyugodni a „gyűjtés“ gondolata, s azon törekszik, hogy, ha nem is sokat, de mégis hagyjon valamit forrón szeretett leányának. Hangya szorgalommal dolgozik tehát gyermekéért, saját vágyait alávétve Katalinja érdekének.

1810-ben ezt írja : „6—8 hónapba bele fog kerülni, míg újra Európában lehetek. Minden valószínűség szerint előbb egy utazást fogok tenni a délamerikai spanyol gyarmatokra, mivel elhatároztam, hogy ezen az utazáson nyernem kell, hogy ez legyen azután az utolsó“.

Csakugyan az utolsó is lett, de másképen, mint a hogy gondolta.

Úgy rendelte el a sors, hogy hazájától távol kelljen élnie és meghalni. Erről az utolsó útjáról nem tért vissza többé.

Miként tette meg „legutolsó, legnagyobb utazását, nem tudjuk ; ennek a nagy utazásának az emléke beléveszett abba az óriási tengerbe, mely először egy életre, majd pedig örökre elválasztotta őt szeretteitől és szülőföldjétől.

Katalin derék gyermek volt és Isten bizonyára meghallgatta atyja hő imáját; azonban a sors nem akarta, hogy a „legboldogabb és legszabadabb országot“ atyai szülőhónával cserélje fel.

Mi lett belőle, hol élt, hol halt meg? nem tudják atyái rokonai. Martin bátyja sem írt többet. Elhallgatott.

A nagy Napoleon világrendítő hatalma széttepte az utolsó szálakat is, melyek e családot egymáshoz fűzték s csak elsárgult levelek tanúskodnak arról a nagy szeretetről, melylyel a viharedzett férfiú rokonai és „szerencsétlen“ hazája irányában viseltetett élete utolsó pillanatáig.

1.

Trieszt, 1791 octobris 20.

Kedves, jó Fivérem!

Septemris 11-éről keltezett leveled csak octobris 11-én kaptam meg, a mely nap egy 15 napig tartó utazásról tértem vissza. Hogy csak ma válaszolok, annak oka nagy elfoglaltságomban rejlik.

Tudni akarod, hogy miféle állásban vagyok. Ezt most még nem mondhatom meg neked, de legközelebbi levelemből meg fogod tudni.

A mi a vallási kérdést illeti, én protestánsabb vagyok, mint te; és sohasem tanácsolnám senkinek sem — legkevésbé pedig fivéremnek — hogy katolikussá legyen; s miért gondolkozom így? mert én, ki közel 3 év óta élek köztük, jól tudom, hogy miben áll a római hit; míg te ebben a kérdésben csak theoretice tudsz valamit, s nincs semmi gyakorlati tapasztalatod. Mialatt ezeket a sorokat írom, tudd meg testvérem, hogy a mise énekét hallom zengeni s a csengetést hallom az áldozáshoz, egyszóval körül vagyok véve a papoktól (Pfaffen), de remélem, hogy csakhamar megszabadúlok tőlük, mert tegnap este az itteni evangélikus lelkésznél voltam, ki Szászországban egyházi tanácsos is egyszersmind s ennélfogva elég nagy úr; sokat beszéltünk vele erről a tárgyról; röviden: ha megint írsz nekem, akkor ne beszélj semmiféle vallásról sem fehéret, sem feketét, mivel nem vagyok bizonyos abban, hogy nem török-e fel leveleimet; másról akármiről írhatasz, a mit csak akarsz. Majd tudatni foglak, hogy mikor fogadhatok el atheista leveleket is, s akkor azt is megírom, hogy milyen volt ebben az esztendőben a fatumom; szóval: mindent.

Szegény atyámat végtelenül sajnálom a kapitány adósságköveteléseért, de még inkább azon mostoha viszonyokért, a melyek-

ben él; Istenben vetett bizalmam mindenkor — még a legnagyobb kétségbeesésben is, midőn a púsztulás szélén állottam — megsegített; Ő nem fog elhagyni benneteket sem. Hidd el nekem, testvér, hogy a ti összes nyomorúságotok, jajgatástok egy elveszett jó anya után, a jövőbe vetett sötét tekintetetek, és még 10 ennyi baj még csak ízelítői sem annak, a mit én július 26-tól augusztus 2-ig kiálltam; mit? kiálltam? ki tudja, még mi minden vár reám? De hallgatok, elhatározásomat már megalkottam; ha nem megy a dolog úgy, a hogy elképzelttem, s a melyre én szóval és írással törekszem, (épen most érkezik egy hajó, mely 9 ágyúlövéssel jelenti be magát), akkor az első holland hajóval átvitorlázom Amerikába s akkor.... Adje! örökre.

Legnagyobb gyönyörűséggel a hajók építését s a kanálisok partján sürgő-forgó hajós nép munkálatait nézem.

— — — — —
 — — — — —

Még egyet! írd meg, mennyi idős atyám, Hanchen, kit sokszerszer tisztetek és csókolok, s hány éves vagy te magad, s mennyi lenne boldogult anyánk.

Tudasd azt is, hogy mi van a ládámmal, melyet Prinert városi órás úrnál hagytam a Hundsrücken-útczában. Mily igazat mondasz június 24-iki leveledben, — melyet azonban csak július 23-án kaptam meg — „Ki tudja, látjuk-e egymást ebben az életben!“ Félek testvér, hogy ez így lehet, mert nincs arra semmi valószínűség sem, hogy titeket, az én legkedvesebbjeimet, még megláthassalak ezen a világon. Nagy Isten! Hova jutottam már fiatal koromban, s még mi minden történhetik velem!!! Mindenre kész vagyok, s minden szerencsétlenségnek daczosan a szemébe nézek, mivel kézszebb vagyok inkább törni, mint meghajolni. Néhány év óta semmi szerencsétlenség sem tudott könyet sajtolni ki a szememből, a legborzasztóbb, a mi csak érhetett, anyám halála; a szemrehányások, melyekkel egy alávaló elhalmozott, a mindenkitől elhagyatottság, a kimondhatatlan nyomor, a végtelen szegénység nem tettek bátoralanná, csak némává néhány órára, képtelenné a gondolkodásra, a fájdalomra. Nem barát, hanem ellenség hozta hírül anyám halálát a leggyalázatosabb szemrehányásokkal illetve a megboldogultat s nekem meghagyva, hogy kerüljem a házatáját és én elkerültem. Ne csodálkozzál, hogy így bánt X. velem. Becsületes flumei embereket, kikkel companista volt, gyalázatos módon forgatott ki a pénzükből, s hogyha nincsen még eddig, hát rövid

idő múlva be fogják panaszolni a főbányabíróságnál s elveszik tőle az üzletet; én személyesen beszéltem ezzel az úrral, s tudom, hogy még a testén való ingével is adós. De elég erről. . . . .

Tolmácsold atyám előtt tiszteletemet s gyermeki üdvözlétemet azon kéréssel, hogy ne aggódjék miattam; neked maradok őszinte és szívből szerető testvéred

Jean Modjer.

Tiszteld nevemben Bandit szívélyesen. A megboldogult halálának és temetésének a dátumát nagyon szeretném tudni, valamint azt, hogy miféle Ujvárossy házasodott meg.

2.

Modjer Mihály Traugott úrnak

per Wien
— Nagy-Szeben

Brassóban
Erdélyben.

Amsterdam, 1794 aug. 25.

Legdrágább atyám és szívből szeretett testvéreim!

Három év telt el azóta, a mióta hírt hallottunk egymásról; szívem mélyéből kívánom, hogy ezen levelem a legjobb egészségben és meglegedettségben találjon benneteket. Ezen idő alatt, majdnem az összes európai vizeket bejártam a dán zászló alatt, mint orvos és megnéztem csaknem mindenik valamire való tengeri kikötővárost; nemsokára mint fő-chirurgus az itteni keletindiai társaság szolgálatában Bataviába fogok menni. Egy, legkésőbbben 1½ év múlva — ha Isten is úgy akarja — ismét itt leszek.

Azon holland boot, melyen alkalmazást nyertem, a Kraay nevet viseli; a Jó-reménység-fokánál és Bataviában nem szándékszik több időt tölteni, mint a mennyi a velünk viendő iratok átadásához szükséges; ezután újból visszatérünk Európába. — Ha ezen utazásom alatt utólérne a halandók közös végzete, erre az esetre egy bizonyos dán hajóskapitánynak Hei Lorenz úrnak — a kivel Kopenhágából jöttem ide, s a ki nagyon jó barátom, — a kezeibe helyeztem minden holmimat, s ő az esetleg hátrahagyandó vagyont becsülettel átfogja szolgáltatói nektek; ha tehát akarjátok, úgy küldjétek be neki a címeket; az övét megtaláljátok levelem végén. Kopenhágában körülbelül 120 birodalmi tallérnyi vagyonom van (ezt a pénzt azonban csak pár hónap múlva fizetik ki), ezt ő átveszi s kölcsönöz nekem helyette 100 holland forintot 15%-ra; 2 holland forint ér egy birodalmi tallért. Nekem hónaponta 40 holland forint a

fizetésem. A felszerelési költségek csaknem 216—220 frtra rúgnak; beleértve azonban néhány árúczikket is, a melyeken nagy nyereséggel adhatok majd túl Afrikában, vagy Indiában, ha tehát, — a mit nem remélek — meghalnék ez alatt az útazás alatt, akkor a nevezett kapitány számot fog nekünk adni mindenről tőle telhetőleg, mivel az ily távol országbeli hagyatékok megszerzése mindig sok nyomorúsággal jár.

Hát, kedveseim, hogy-mint vagytok? Él-e még derék, öreg atyám? Hát neked van-e már eklézsziád Testvérem s te kedves Hanchen hogy-mint vagy?

Mit csinál a feleséged, édes fivérem? Vannak már gyermekeitek? Oh! mit nem adnék érte, ha tudnám, hogy mind életben és jólétben vagytok!

Mennyiszer gondoltam már reátok s mennyiszer fogok még rólatok gondolkozni! Ti boldogok vagytok és nyugodtan éldegéltek, engem pedig sorsom egyik pólustól a másikig űz.

Mennyi veszélyt és fáradságot álltam már ki eddig, s mennyi áll még előttem?

De mindez nem csökkentette legkevésbé sem bátorságomat, sem pedig vissza nem tarthatott attól, hogy célomat, melyet még Triesztben tűztem ki magamnak, megvalósítsam, vagy pedig tönkre menjek a küzdelemben; ez a cél pedig a következő volt: Valamivé, sőt gazdaggá lenni! A középút, a mely talán a legjobb, nincs ínyemre. Országokat látni, nemzetekkel — melyeket ti jóformán még névszerint sem ismertek — érintkezni, ez már azelőtt is vágyam volt, mielőtt a regementhez kerültem volna, s csak az alkalmat vártam, hogy teljesíthessem azt; soha sem jutott eszembe, hogy benn maradjak a regementnél, csak kényszerűségből tettem. Épedve vártam az időt, midőn a magam urává lehetek s azt tehetem, a mit akarok. Egyedül csakis ügyességemnek köszönhetem, hogy megéltem a világon s hogy továbbra is meg fogok élni; mindig a saját eszemet követtem, soha nem a másét, s a jövőben is így fogok cselekedni! Becsületérzésem s a törekvés, hogy tisztességes és igazságszerető emberré váljak, mindentől vissza fognak tartani, a mi szégyent hozhatna reám; mert ebben a tekintetben nagyon érzékeny vagyok.

Ha oly szerencsés leszek, hogy ebben az útazásban annyit gyűjthetek magamnak, a mennyiből tisztességesen megélhetek, akkor haza megyek; ha nem, akkor — majd utána nézek, hogy mihez kezdjek újból. Pár nap múlva Geseehbe megyek, hol a hajó már

felvont vitorlával várja az első kedvező szelet, hogy indulhasson. Két Khinába igyekvő hajó lesz a társunk addig, míg az első vihar szét nem kerget egymástól. — Körülbelül tíz hónap múlva írhattok nekem a következő cím alatt:

Herrn Herrn Gottlieb Modjer, Doctor op de Paket de Kraay.
Adresse op de Zee Deik bei Pitter Jakobs in de junge König
von Denemarken a Amsterdam.

A levelet visszatértemig megőrzik s átadják nekem ebben a házban, a hova mindig szállani szoktam.

Most, kedveseim, Isten kegyelmébe ajánlak benneteket és ha ezen a világon nem találkozánk többé, reméljük, hogy a más-világon láthatjuk majd egymást.

Isten áldása legyen rajtatok!

Szivem összeszorúl, s nem tudok egyebet mondani, mint azt, hogy a túlvilágon is becsületes és hű fiú és testvér fogok maradni.

Modjer János Gottlieb,

fő-chirurgus

a Keletindiai-társaság tengerészi szolgálatában.

A cím:

Herrn Herrn Kapitän Hei Lorenz Commandant das Schiff der
jungs Thomas.

Adresse op de Zee Deik bei Pitter Jakobs in de Junge König
von Denemarken a Amsterdam.

3.

Legdrágább, forrón szeretett Atyám! Fivérem! és Nővérem!

Fiatok, testvéretek az, ki ezen levelet írja s kit ti talán már halottnak képzeltek. Képtelen vagyok érzelmeimnek és vágyaimnak — Titeket még egyszer láthatni — kifejezésére. Már azon az úton voltam, hogy újból megláthassam szeretett hazámat; azonban sze szélyes sorsom nem akart engem boldognak és megelégedettnek látni (ismét vissza kell mennem oda, a honnan jöttem) s még csak reményt sem nyújt, hogy egyáltalán, vagy rövid időn belül megláthassam újból Európát.

1794-ben Amsterdamból Bataviába mentem, mint a Holland-Keletindiai-társaság szolgálatában álló fő-chirurgus. Hat hónap előtt az Atlanti-óceánon reá ütött arra a hajóra, mely engem is útasai közé számlált, egy francia kalózhajó s Brestbe hurczolt. Tizenegy

napot töltöttünk fogságban. Mindenünket elvették, nem maradt semmink sem. Mi Malagából, Spanyolországból jöttünk és vagy Péter-várra vagy Hamburgba akartunk menni.

Brestből Anglián keresztül Kopenhágába, innen pedig Amsterdamba mentem. Itt határoztam el, hogy Kelet-Indiába megyek s vagy a jobb szerencsét, vagy pedig a halált keresem. Ekkor írtam nektek, vagy talán augusztus hóban?

Bataviában — hol talán az egész földön a legegészségtelenebb az éghajlat s hol az európaiak évente ezerszámra pusztúlnak e miatt — nyolcz hónapon át egyik betegségből a másikba estem, de végre mégis csak felgyógyultam s életben maradtam, a mi oly szerencse, mi 100 közül egynek jut osztályrészeül. Ezen év elején alkalmam nyílt nagyon nagy előnyökkel orvosi minőségemben visszatérhetni Európába. De kénytelenek voltunk ezt a szigetet érinteni, a hajót s a rajta levő terhet elházalni s újból visszatérni. Tíz nap lefolyás alatt neki indúlok Tranquebarnak a Coromandel partra és a mint remélem, rövid ott-tartózkodás után onnan visszamegyek Bataviába, hol legalább is három évig kell maradnom.

Oh! miért nem él többé jó anyám! Ő egyszer azon kívánságának adott kifejezést egy számomra Bécsbe címezett levelében, hogy boldog lenne, ha engem ellátva láthatna! Vágya már pár év óta beteljesedett, de ő, a Drága, számomra örökre feledhetetlen, soha sem hihette, hogy kívánsága Kelet-Indiában teljesédjék be! . . .

Ha tettem valaha valami nemest, ha felszárítottam valaha egy könyvet a szerencsétlen szeméből, úgy azt az ő példájára tettem; az ő jóságára, az ő irántam tanúsított anyai szeretetére való emlékezés mindig drága volt szívemnek, s emléke szent fog maradni előttem utolsó lehelletemig! Oh anyám! Te, a kinek szerető gondoskodása boldoggá tette gyermekségem napjait; fogadd el ezen áldozatát gyöngéd érzelmeimnek, szeretetem emlékeül.

Legdrágább, legjobb Atyám! Az utolsó levélben, melyet fivérem nekem írt, atyai áldásodat adod; fogadd ezért gyermeki köszönetemet; áldásod a mai napig szerencsét hozott reám: óh! bár szóval mondhatnék köszönetet érte! De hiába! nem tehetem! Óh! Szeretteim! Lehetetlenség, hogy ti annyit gondoljatok reám oly érzelmekkel, mint én reátok. Kérditek: miért? Azért, mert ti hazátokban vagytok családokat és barátaitok körében, míg én egy távoli, forró égöv alatt, hová eddig még senki sem jutott el családomból, sőt talán még szülővárosomból sem; s mégsem idegen nekem ez a táj, különösen pedig nem a Jáva szigete, hol olyan barátokat találtam, milyeneket Epurópában hiába kerestem.

Kedves Fivérem, hogy telik életed? bizonyosan boldog és megelegetett vagy feleséged karjai közt; talán pár kedves gyermek zajong körülöttetek . . . Irigyelnék Téged, ha képes lennék erre; a hályog lehült szemeimről: volt egy idő, midőn a csendes házi boldogságot ha nem is vettem egészen meg, de férfiatlan dolognak tartottam; országokat és tengereket beutazni, a világ egyik végétől a másikig bolyongani volt az a szenvedély, a mely keblemben dülva, pihenés nélkül űzött tova. Ez a szenvedély meglehetősen oda lett hosszás betegeskedésem óta; nem egyszer voltam közel a halálhoz, sőt egyszer már halottnak is hittek, mivel 4 óra hosszat teljesen eszméletlenül feküdtem; két hónapig tartó vízkór után — csak nagy nehezen tudtam kiszabadulni a halál torkából — végre megszűnt a betegségem. Ez a 8 hónap, a mely idő alatt sokszor kellett az ágyat őriznem, s midőn volt elég időm, hogy eddigi életemet átgondoljam, esetleges tévedéseimet elítéljem s levonjam a jövőre szóló életszabályokat, — nemcsak testemben, hanem lelkemben is nagy forradalmat idézett elő.

Nődet, fivérem, igaz barátként ölelem és tisztetem, s gyermekeidet ezer csók közt szorítom kebelemre; ha megtagadná a sors, hogy átléhessem még valaha a szülői ház küszöbét, mondd meg nekik, hogy volt egy fivéred, ki — bár jó volt — egyetlen egy fiatalos meggondolatlanság folytán oly örvénybe jutott, melyből nem tudott kiszabadulni s a mely oly messze sodorta, hogy ő nem egyszer elhagyatottnak érezte mindenkitől magát a világon, kivéve a jó Istent: s a pusztulás szélén állva, talán a kétségbeesés emészti fel, ha a végtelen irgalom nem menti meg épen akkor, midőn minden segítség lehetetlennek látszott már; s hogy talán örökre távol kell maradnia hazájától, s mindazoktól, kik drágák szívének.

Nem vigasztal egyéb, mint az, hogy ha tévedtem, ez nem történt soha rosszindulatból, s hogy ezáltal másnak sohasem okoztam kárt, csak magamnak, s hogy lelkiismeretem szabad attól a szemrehányástól, hogy valaha szánt-szándékkal kárt okoztam volna embertársaimnak.

Téged, kedves nővérem, öllelek, csókollak innen a távolból oly érzellemmel, melynek a leírására képtelen vagyok; azon nap, melyen azt fogom hallani, hogy boldogan élsz: örömnapom leend; ha nem lenne a távolság oly rendkívül nagy, akkor talán tehetnék valamit anyagi javad növelésére, de így lehetetlen. Azonban: türelem! Az idő már annyit megváltoztatott; miért kételkednék abban, hogy egyszer majd a mi javunkra is fordul a kerék! Fivérem!

Tiszteletreméltó apósodat és anyósodat barátilag üdvözlöm. E barátoknak csak az alkalma hiányzik, hogy meggyőzze őket azon tiszteletről, melyet irányukban érez. Az idősebb Ujvárossy úrnak add át tiszteletemet és szívélyes üdvözetemet; az ifjabbat ölelem s baráti érzelmekkel köszöntöm. Zakul öcsémet és egész családját üdvözlöm s biztosítom őket irányukban érzett nagyrabecsülésemről. Bécsi barátaimat: Golter, Mádatsch és Klein urakat szintén tisztelem.

Titeket, drágáim, a legforróbb gyermeki és testvéri szeretettel öllek s azon szívből jövő kívánsággal, hogy bár boldogítana a Mindenható mindazzal, a mi az embert ezen a világon igazán boldoggá teszi; biztosítalak Titeket, hogy semmit sem kívánok annyira, mint azt a szerencsét, hogy megérhessem, hogy még egyszer ölelhesselek benneteket; ha az Ég másképen határozott volna e felől, akkor legyetek meggyőződve változhatatlan szeretetemről, s arról, hogy ha birtokában leendek még gondolataimnak, utolsó leheltem a ti reátok való emlékezéssel lesz egybeforrva. — Könyeim megakadályoznak a továbbírásban. — Isten veletek! Az ég áldjon benneteket s ha itt e földön nem láthatnók egymást, a túlvilágon bizton fogunk találkozni. Úgy halok meg, mint hű fiatok és fivéretek

Modjer J. G.

Mauritzius szigete, vagy Isle de France, 1797. okt. 22.

Czímem a következő:

An denB urger J. G. Modjer Opper Chirurgus in dienst van de Neederlandsche Ostindische Compagnie a Battavia.

A „Burger“ szót egy törvény írja körül; ha Hollandiában a régire változnának a viszonyok, akkor e helyett: An de Well Edle Heer-t írhatok.

Ezen leveletem egy barátom viszi magával Amsterdamba, kit Weegenauer Petrusnak hívnak s ki tengerészkapitány ugyanazon szolgálatban, mint én, s ki megígérte, hogy borítékot csinál a levelemre, melybe bele írja az ő saját amsterdami czímét. Ha tehát majd feleltek nekem, akkor előbb írjátok fel az én czímemet, azután készítsetek egy borítékot, s ezt címezzétek ezen úrnak, a ki majd átadandja a levelet az első Indiába induló hajónak.

Még egyszer öllek benneteket ezer- meg ezerszer s maradok örökké hű fiatok és testvéretek

M. I. G.

15—16 hónap múlva remélem választokat olvashatni. Óh! mit nem adnék érte, ha már túl lennénk ezen az időn!

4.

Szeretett Fivérem!

1797-ben írtam nektek Mauritzius szigetéről; megkaptad-e a levelet? nem tudom; azóta megint tettem egy utazást Indiába, s most itt tartózkodom 9 hónap óta. Vagyoni viszonyaim meglehetősen jók, de most perben vagyunk az angolokkal hajóink miatt; ha elvesztenők ezt a pert, akkor én, saját részemről szintén veszítenék körülbelül 8000 császári forintot és akkor ismét kényszerítve lennék arra, hogy Indiába menjek; ha megnyerjük a pert, akkor visszatérek Európába, de még nem Erdélybe, mert az még messze van.

Indiában annyi mindenféle új szokáshoz szoktam hozzá, hogy Európában nem tudnék kis vagyonnal megélni.

Szívemből kívánom, hogy ezen levelem szeretett atyámat és kedves testvéremet a legjobb egészségben találja; mit nem adnék érte, ha erről bizonyos lehetnék!

Neked, kedves Fivérem, bizonyval vannak már gyermekeid; óh, hogy örülnék, ha őket és kedves feleségedet átölelhetném, de kevés remény van hozzá.

Kedveseim, örömmel tudatom veletek, hogy márczius 2-án én is házasságra lépek egy szeretetreméltó leánynyal. Ő Németországban született és 9 év előtt jött ide atyjával, ki Chirurgy Major volt a Würtemberg Regimentnél, mely regementet annak idején a hollandusok zsoldba fogadtak a würtembergi herczegtől; anyja már pár évvel ezelőtt elhalálozott s atya néhány hét múlva újabb házasságra fog lépni egy özvegygyel; egy 14 éves nővére van csak, míg ő maga 16 éves és 8 hónapos.

Lássátok, ily csodálatos játékot űz velünk a sors! Ki hitte volna ezt akkor, midőn 1790-ben búcsút vettem tőletek! Óh! bár élne még boldogult anyánk! hogy örülne, mert már bizonyára el van látva Hannchen is és neked is van eklézsziád; mennyire szeretnék nektek valami emléket küldeni, de Isten tudja, hogy még ezt a levelet is megkapjátok-e? Kimondhatatlanul szeretnék levelet kapni tőletek; ha nem kétkedtek irántatok való igaz szeretetemben, elképzelhetitek, hogy mennyire szívemből fakad ez a vágyam! Menyasszonyom sajátkezüleg fog nektek pár sort írni.

Ha még él atyám, akkor ölelem őt gyermeki szeretettel; testvéremet ezerszer csókolom; csókold meg nevemben nődet és

gyermekeidet; üdvözöld mindazokat. a kik még gondolnak reám; téged pedig biztosítalak arról, kedves testvérem, hogy még a sír szélén állva is őszintén szerető testvéred fogok lenni!

Modjer J. G.

fő-chirurgus a Cristianus Septimus nevű dán hajón.

Vorgebürg der guten Hoffnung (Jóreménység-foka)

1799. febr. 23.

U. i. Gyorsan és röviden kell írnom, mert a hajó, mely leveletem magával fogja vinni, előbb indul, mint gondoltam, még pedig holnap. Az az úr, ki e levelet magával viszi, az Adenburg nevet viseli s ő megígérte, hogy gondoskodik a válaszról. Miután nem tudom, melyik világrészben leszek ebben az időben, azért a következő czímet írátk: Herrn J. G. Modjer, letétbe helyezendő Pösselt doctor úrnál, a Jóreménység-fokánál; erre tegyetek egy boritékot a következő felírással: Adenburg György chirurgus úrnak, ki Madame Kelleropnál lakik az új kikötő 23. sz. a. Koppénhágában.

5.

Jóreménység-foka, 1800. jún. 15.

Több levelet írtam már nektek, szeretett bátyám és drága nővérem, de sohasem kaptam választ; tudom, hogy nem ti vagytok a hibásak, hanem az az út, a melyen keresztül kaphatom kezeihez leveleimet. Remélem, hogy most megtaláltam az alkalmat egy folytonos, megszakítás nélküli levélváltáshoz; az a mód a következő:

Horneman Henrik úr, ki főnököm volt a hajón s kivel ide jöttem Koppenhágába tér vissza s szavát adta, hogy ezen leveletem, s a saját czímét elküldi nektek; ekkor a ti leveletek először az ő kezeihez fog jutni, ő feltöri a felső boritékot s abban egy nekem szóló levelet fog találni, mely egy második boritékkal lesz ellátva, ő ezt a levelet az első kedvező alkalommal meg fogja nekem küldeni.

Ha kézhez kaptátok kedveseim 1799. februárjából kelt leveletem, akkor abból olvashattátok, hogy a múlt évben március 3-án megnősültem; most azt tudatom veletek, hogy 1799. decz. 24-én nőm életet adott egy leánygyermeknek, ki a szent kereszttségben az Anna, Katalina, Johanna nevet nyerte, édes anyám, nőm anyja és a te neved után, kedves nővérem. Keresztszülőknek ti vagytok bejegyezve és apósom meg a felesége.

1799. nov. 24-ike óta angol szolgálatba léptem s a itteni

General Hospitalban működöm, mint chirurgus. Jó javadalmazásban részesülök.

Kedves öreg atyámnak, ki, mint hiszem, nem is tekintve agg korára, még életben van, adjátok át úgy nőm, mint saját részenről gyermeki csókjainkat és üdvözleteinket.

Szívemből kívánom, hogy ezen levelem téged, kedves fivérem, kedves nőddel és egész családdal egyetemben, valamint téged kedves testvérem a legjobb körülmények közt találjon. Nőmmel együtt ölelünk benneteket s kérünk, hogy köszöntsétek helyettünk úgy az egész családot, mint minden jó barátinkat.

Szívélyes öleléssel és változatlan szeretettel maradok hű testvéretek

Modjer J. G.

Czímem :

Mr. J. G. Modjer

Surgeon General Hospital

Cope of Good Hope

Apósomtól és nőm nővéreitől fogadjátok a legszívélyesebb üdvözleteket.

6.

Modjer J. G. lelkész úrnak

Brassóban.

Koppenhága, 1800. nov. 15.

A zárt levél, mint azt látni is fogják, fivérektől Modjer J. G.-től jön.

Ha ismét kedvök kerekednék neki írni, akkor ezt a következő módon tegyék : írják fel a fivérök nevét a borítékra s a „Jóreménység-foká“-t, ez alá pedig: Duntzfels C. W. úr gondoskodásába ajánlva, Koppenhága. Én majd találni fogok módot arra, hogy Duntzfels úr eljuttassa a levelet a Fok-földre.

Ne hanyagolják el az írást; fivérök ügyes, tevékeny és jó ember, ki megérdemli úgy az önök, mint minden derék ember barátságát.

Ő doctor volt azon a hajón, a hol én Superchargo voltam, jól ismerjük egymást s én igen óhajtanék neki levelet vinni a Fok-földre családjától. Még azt is megtehetik, hogy csak az én nevemet írják fel a fivéröknek szánt levél hátsó oldalára.

Barátom fivérének őszinte tisztelője.

Horneman Henrik.

7.

Szeretett Testvérim!

Azon különböző levelekre, melyeket három évi itt tartózkodásom alatt írtam, nem volt szerencsém sohasem választ kapni. Talán elvesztek a levelek; Isten tudja.

Mindazonáltal megragadok minden alkalmat, hogy mégis hallhassak valami hírt rólatok; úgy gondolom, ideje lesz már tíz év óta.

Ha egyszer kapok majd levelet tőletek, akkor tudósítani foglak benneteket jelenlegi viszonyaimról; annyit azonban tudomástokra kell hoznom, hogy megházasodtam, már van egy leányom, a második gyermek is útban van s jó viszonyok közt élek.

Miután meg vagyok győződve irántam való szeretetetekről, képzelem, mennyire örültök ennek.

Nőmmel együtt ölelünk benneteket, kedveseim, s szívből kívánjuk, hogy ezen levél a legjobb egészségben találjon benneteket.

Maradok változatlanul hű és örökké szerető fivéreték

Modjer J. G.

Vorgebürg der guten Hoffnung 1801. aug. 25. (Jóreménység-foka.)

Czímem:

Mr. J. G. Modjer
Surgeon General Hospital
Cape of good Hoop

Erre tegyetek egy boritékot a következő felírással:

Dr. Somers Phisician Gen. Hospital Cape of good Hoop

E felé a boriték felé tegyetek még egyet: Mr. Donnelly Surgeon No. 30 King-street, Bloomsbury, London.

A levél először Londonba fog menni, Donnelly úr fel fogja bontani s tovább küldeni ide Somers doctornak, ki majd átadandja nekem.

Ezen az úton annyiszor írhattok nekem, a hányszor csak akartok. Adje!

U. i. Gyermeki üdvözlét és csók tőlem és nőmtől kedves átyánknak; kis leányom, ki már gagyog egy keveset, adott nekem egy csókot, hogy adjam át nagyatyjának, nagybátyának, és nagynénjének.

8.

Vorgebürg der guten Hoffnung, 1802. ápr. 16. (Jóreménység-foka).

Drága Fivérem!

Sokszor írtam már neked úgy Indiából, mint innen, de sohasem voltam oly szerencsés, hogy választ kapjak tőletek. Isten tudja, mi volt ennek az oka! de ezt a levelemet bizonyosan megkapod, feleségem nagybátyja magával fogja vinni Stuttgartba, Würtembergbe, itten pedig gondoskodni fog arról, hogy a levél Bécsen át minden bizonnal kezeidbe jusson; válaszod az ő címére előbb hozzá fog menni, ő neki pedig majd gondja lesz reá, hogy leveled az ő correspondentiája révén hozzám érkezzék; ezen az úton végre elmondhatjuk tíz hosszú év után, mely idő alatt hírt sem hallottunk egymásról, hogy még mindig szeretjük egymást.

Unokatestvérem, kinek Martin János Gáspár a neve, kapitány és regiment-kvartélymester a Würtemberg regimentnél, mely itt volt garnizonban. Ő majd tudodra fogja adni címét Würtembergből.

Mit csinál kedves testvérem s él-e még öreg atyám? Hogy érzik magukat kedves nőd és gyermekeid? Remélem, hogy jól, nekünk is van egy 2 esztendőös leányunk. Ha Isten éltet s tetszeni fog neki, akkor remélem, hogy körülbelül 2 év múlva ölelhetlek benneteket.

Legdrágább fivérem! tudakozódjál a brassói kalmároknál, hogy mi módon lehetne a legalkalmasabban Hollandiából Bécsen vagy más kereskedő városon keresztül pénzt szállítani Brassóba, vagyonomat, mely nem nagy ugyan, de mégis elég arra, hogy tisztességesen megélhessek belőle otthon. Hollandiáig könnyen el tudom juttatni, a nehézség csak abban rejlik, hogy hogyan juttassam Erdélybe anélkül, hogy igen sok költségembe ne kerüljön. Ha te tudnál valamely biztos correspondentiáju postát Bécsben, mely a pénzt váltókban Hollandiából Bécsbe és Bécsből haza szállítaná, ez lenne minden esetre a legbiztosabb: ez az ügy, a mint látod fontos s elvárom tőled, hogy tedd meg a magadét s adj oly gyorsan a mennyire csak lehet biztos választ.

Legkedvesebb testvérem, rögtön, a mint meg fogom tudni, hogy leveleim reád találtak, azonnal többet fogok írni neked a viszonyaimról. Feleségem üdvözöl benneteket és barátságokra ajánlja magát; én kedveseim öllelek és csókollak titeket s maradok változatlanul szerető hű testvéretek.

Modjer J. G

U. i. Ha édes atyám, — ki számításom szerint már körülbelül 80 esztendősen lehet — még él, úgy biztosítsd őt úgy saját, mint feleségem részéről gyermeki szeretetünkről és tiszteletünkről.

Czímeni: „Myn Heer De Heer J. G. Modjer.“

Magister Chirurgial a Cabo de goode Hoop.

Herrn Herrn Mich. T. Modjer

Pfarrer zu

pr. Wien
— Hermanstadt
— Frankfurt

Cronstadt
in Siebenbürgen.

9.

Amsterdam, 1805. szept. 20.

Modjer Mihály Traugott úrnak

Brassó.

Főtisztelendő úr!

Nagyrabecsült barát!

Mivel a. h. január hónapjában barátomat Modjer J. G.-t a Jóreménység-fokánál a legjobb körülmények közt elhagytam, van szerencsém kötelező ígéretemnek eleget tenni s önnek az ő érdekében írni.

Ő már több levelet írt önnek, de egyre sem kapott választ. Felesége az 1804-ik esztendőben elhalálozott s egy körülbelül két esztendősen Katalin nevű leánykát hagyott hátra.

Modjer barátom szeretné tudni, hogy ön családjával együtt életben van-e, s hogy milyenek a viszonyok hazájában.

Ön tisztelt barátom parancsoljon, fiához (?) az én barátomhoz írt leveleinek a Jóreménység-fokára expedálását illetőleg.

Szíveskedjék levelét a mellékelt címre címezni. Én azt azután az első alkalommal el fogom expedálni.

Különben maradok alázatos és őszinte szolgája

Hanssen Hans Boneke.

Adresse: „Capt. H. B. Hanssen ten Huysen Van den Heer Nes Broers op zee Dyk in het Fortuyn a Amsterdam“.

An d. Herrn Herrn Michael Traugott Modjer

Pfarrer zu

per Wien
Oesterreich.

Cronstadt
in Siebenbürgen.

10.

Szeretett Fivérem és drága Nővérem!

Ha nem szeretnék annyira benneteket és nem vágnék annyira hírt hallani rólatok, akkor régen bele kellett volna már fáradnom a nektek való írásba; mert már több 10 esztendejénél, hogy állandóan írok nektek, de soha sem volt szerencsém választ kaphatni. Ezt a levelet boldogult nőm nagybátyja Martin J. G. viszi Európába; megígérte, hogy gondoskodni fog a levélről és megküldi nektek a saját címét; én azonnal kimerítő tudósítást fogok nektek körülményeiről küldeni, mihelyt hírt kapok felőletek; én is szeretnék rólatok hallani.

Öllek benneteket s a tieiteket s maradok egész életemen át hűn szerető testvéretek

Modjer J. G.

Vorgebürg der guten Hoffnung.

1806. márcz .17.

U. i. Ha Koppenhágán keresztül akartok írni, akkor az ottani közvetítőm: Cock J. S. úr az Uhlefeld-téren.

11.

Fokváros, 1807. jan. 31.

Szeretett Fivérem!

1806. február 10-ről kelt leveledet ezen év október hó 24-én kaptam meg; az öröm, hogy 15 hosszú év után ismét hírt hallhattam családomról, könyekre fakasztott. A levél tartalmáról, ha Isten is úgy akarja, majd szóval fogunk beszélni. Mihelyt béke lesz összecsomagolok és hazamegyek. A váltók árfolyama igen magas jelenleg és a jónak szállítása igen veszélyes. Van ugyan meglehetősen vagyonom, de veszíteni valóm nincsen.

Igen örvendek, kedves fivérem, hogy te becses családdal együtt jó körülmények között vagy. Ölelem és csókolom kedves nődöt, valamint gyermekeidet: Ferenczet, Amáliát és Saroltát; kis Katalinám is sokszor csókol benneteket; bocsásd meg levelem rövidségét, de más alkalommal majd többet fogok írni. Isten áldjon meg! Szerető fivéred

Modjer J. G.

Czím: „Herrn Herrn J. G. Modjer, Vorgebürg der guten Hoffnung“.

12.

An den hochwolehrrwürdigen Herrn Herrn M. T. Modjer

Pfarrer der evang. Gemeinde zu

Sommerburg

a Reps

in Siebenbürgen.

Per Wien in Oesterreich

— Hermanstadt

Stuttgart, 1897. aug. 11.

Mélyen tisztelt Uram!

Nagytiszteletű predicator úr!

Vége abban a helyzetben vagyok, hogy megküldhessem önnek öcsce ura, az én érdemes barátom és sógorom leveleit, melyek közül az egyik, a mint méltóztatni fog látni, már csaknem másfél éves; ezt akkor adta át ő nekem, mikor elúztam a Fokföldről. Ezen útazás alatt azonban szerencsétlen eset folytán egy angol czirkáló elfogott bennünket s Angliába hurczolt, mely alkalommal minden irataimat és leveleimet elvették tőlem s csak a per eldölése után adták őket vissza, még pedig felbontva. Több mint egy esztendei pereskedés után végre visszakaptam a hajót és a rakományt a perköltségek ellenében, melyek 30 fontra rúgtak.

A második levelet Angliában tartózkodásom alatt csempészték hozzám.

Ha nagytiszteletű uram leveleket kíván fivére urának küldeni, kérem, hogy küldje azokat mindig hozzám; a pontos és gyors továbbításról biztosítva lehet, mivel nekem mindig van alkalmam arra, miután Dániában, Hamburgban, Hollandiában és Angliában meg vannak a határozott correspondeseim s miután minden esztendőben küldök oda egy hajót.

Ismeretlenül is ajánlom magamat s maradok nagytiszteletű uramnak kiváló nagyrabecsülésem kifejezése mellett alázatos szolgája

Martin J. G.

württembergi kir. kapitány.

13.

1808. okt. 14.

Drága Testvérem!

Hogy ezen levelem téged tieiddel együtt jó egészségben találjon, az legfőbb vágyam. Pár nappal ezelőtt szerencsésen és jó egészségben érkeztem meg leányommal Európába.

Mindkét leveledet, melyet Hanssen barátom útján küldtél, meg-

kaptam és feleltem is reájok; képzelheted, hogy mily nagy volt örömem, midőn végre annyi év után hírt kaptam felőled. Ezt az örömet azonban nagyban csökkentette egyrészt jó atyánk halálának a híre, másrészt a tudósítás boldogult nővéremről s az ezt környező körülményekről. Kérlek, ne íj nekem többet erről. Nem tudom, hogy mikor láthatlak és mikor ölelhetlek kedves fivérem, mert nagyon nehéz, sőt csaknem lehetetlen eljutni hozzád. Ne kérdezd: miért és hogyan? Merre vagy? Az idők nagyon kritikusak mostanában. Czimem a következő: An die Herren Keetman u. Comp.

még egyszer és tisztábban : Keetmann & Comp.	à Hamburg; ez a ház majd gondoskodni fog arról, hogy leveled tartózkodási helyemre jusson; kitalálhatod, ha utána gondolsz, hogy hova.
---	--

Drága testvérem! Írd meg nekem körülményesen, hogy hogy vagy; írd meg, hogy körülbelül mennyi vagyont kellene magammal vinnem, hogy egy kis földbirtokon tisztességesen megélhessek. Nincs kedvem a tétlenségre, ez halálom volna; közlöm veled szándékaimat: talán ismét megházasodom, ha köztetek leszek, még életem legszebb éveiben vagyok s soha sem voltam beteg, kivéve battaviai tartózkodásom alatt.

Írd meg lelkiismereted szerint, hogy milyen állapotok vannak hazánkban, úgy a politikai, mint a vallásszabadság tekintetében, s hogy megérdemli-e a fáradságot, hogy egy boldog és szabad hazát felcseréljek egy idegennel, a melynek bizonyára nagy előnyei vannak: tulajdonképen hazám is és te benne lakozol.

Kedves fivérem, nem vagyok gazdag, de van anyyim, hogy becsületesen megélhessek. Csak ki ne törjön ismét a háború hazánkban; ez esetben körülbelül egy fél év leforgása alatt visszaútaozom; leányomat azonban itt hagyom egyrészt neveltetése, másrészt a hosszú út miatt. Hogy én vissza fogok-e térni valaha Európába, azt az Isten tudja, a kiben továbbra is akarunk bízni.

Leányommal együtt öllek és csókollak úgy téged, mint kedves nődet és gyermekeidet s szívből kívánok nektek minden képzelhető jót. Éljetek boldogul! Örökre hű fivéred

Modjer J. G.

N. B. Czimem:

Herrn J. G. Modjer, s egy szó sem több; ez után írátok a hamburgi címet.

An den Hochwürdigen Herrn

M. T. Modjer, Evangel. Pfarrer in Sommerburg

per Wien in Oesterreich

— Hermanstadt.

— Sárkány.

a Reps

in Siebenbürgen

Gebrüder Faber.

14.

London, 1808, októb. 27.

Drága Testvérem!

A. c. okt. 14-én írtam neked Keetman & Comp. urak címére Hamburgba; ezen levelemben nem nevezhettem meg tartózkodási helyemet; mostani levelem titokban megy, egy barátom viszi magával Hollandiába, mivel a communicatio a szigetország és a szárazföld között B . . . e-nél halálbüntetéssel sújtatik; légy tehát akkor is elővigyázatos, midőn ezen cím alatt írsz nekem s csak Myn Heer de Heer J. G. Modjert említs. Barátom majd gondoskodni fog, hogy megtalálja a levél.

Az ő címe:

Myn Heer de Heer E. A. H. Michgorius ten Huyre van de Heeren Wonter Johems en Mejan in Comp. a Hage.

Ird meg kedves testvérem, hogy vagy s hogy vannak a tieid, s körülbelül mennyire lenne szükségem, hogy kint a falun egy kis jószágon tisztességesen megélhessek; ne gondold, hogy én henyélni akarnék, Istenemre nem, ez halálom lenne. Nem, én dolgaimat magam akarnám vezetni, mert én nekem nagy kedvem van a falusi élethez: kis leányomat magammal hoztam s pár nappal ezelőtt elhelyeztem egy nagyon jó fehérszínű-nevelőintézetben.

Írj nekem úgy a politikai, mint a vallási állapotokról Erdélyben, mivel én idegen vagyok a hazámban, s nem szeretném felszerélni egyikét a legszebb, legboldogabb és kétségkívül legszabadabb országnak a nap alatt egy földért, melynek előnye az, hogy ott születtem, s hogy te ott lakozol, testvérem. Lehet, hogy még egy tengeri utazást kell tennem, mivel még nem tudom bizonyosan, hogy fognak beütni, de azt hiszem, hogy ezen a télen át itt maradok. Ismét beszélnek háborúról Ausztria és Franciaország közt. Adja Isten, hogy semmi se legyen belőle. Ha talán más úton küldhetnél levelet nekem, íme a címem:

J. G. Modjer Esqr. at Mes.: David & Caard, Broadstreet Union Court No. 5. a London.

Két levelet kaptam tőled, egyiket 1806. febr. 10-ről, a másikat 1806. május 1-ről.

Mind a kettőt körülbelül egy évvel azután kaptam, hogy te írtad őket.

Ez minden 1791. óta, midőn te, kedves nőd és boldogult nővérünk az utolsó levelet küldtél nekem, melyet Triesztben

kaptam meg s melyet a mai napig szent emlék gyanánt őriztem meg! Hol van az az idő, midőn utoljára láttuk egymást 1790. júliusában Brassóban? Akkor láttam utoljára atyámat, anyámat, nővéremet — s talán téged is; 18 esztendő voltam akkor, s most csaknem 36 vagyok. Arczvonásaid még élénken élnek emlékezetemben, te nehezen ismernél meg engem, mert nagyon megváltoztam. Most pedig írj csak annyi levelet, a mennyit csak tudsz. Én is hasonlóképen fogok cselekedni.

Öllelek hozzádtartozóiddal együtt s hívetek maradok a halálban is.

Modjer J. G.

An den Hochwürdigem Herrn

Michael Traugott Modjer Evangel. Pfarrer in Sommerburg.

Per Wien in Oestrych.

— Hermanstadt.

— Sárkány.

a Reps

in Siebenbürgen.

15.

1808. november 10.

Szeretett Fivérem!

17 hosszú esztendő óta csak két levelet kaptam tőletek; az egyik 1806. febr. 10-ről, a másik ugyanazon év május 1-ről van keltezve; én nem csak hogy mindkettőre feleltem a szokott úton, hanem még több mást is írtam, de sem rólad, sem Hanssen barátomról hirt sem hallottam ez óta.

86 napig tartó utazás után szerencsésen megérkeztem ide leányommal ezelőtt 5 héttel s ez már a harmadik hozzád intézett levelem; fogok még többet is írni; egy közülök majd csak helyre jut, ehhez a jelenlegihez van a legtöbb bizalmam. Azon ház, mely eljuttatja hozzád ezt a levelet, át fogja adni neked a czímét; a ház tudja, hogy én hol vagyok s gondoskodik majd a leveleimről; a jelenlegi idők nagyon kritikusak s nem lehet az ember eléggé elővigyázatos.

Czímem:

De Heer J. G. Modjer, egy szó sem több.

Legkedvesebb Fivérem, hogy vagy? s hogy vannak a tied? Oh, mennyire szétvetett a sors bennünket egymástól!

Nemcsak az összes orvosokat, hanem szülőföldemet is vádoló azért, hogy annyira jutottunk, hogy még oly hasznos és

nélkülözhetetlen tudomány, mint a milyen valóban az orvosi, sem képesít arra, hogy megélhessen belőle az ember. Hála Istennek, nincsen már reá szükségem, hanem azért mégis csak furcsának találom!!!

Kedves Fivérem, írd meg nekem kimerítően, hogy milyenek most Erdélyben a viszonyok úgy a politikai, mint a vallási szempontokat illetőleg s hogy érdemes-e Európa legszebb, legszabadabb és legboldogabb országát odahagyni s felcserélni egy országgal, a mely ezzel össze sem hasonlítható, s a melynek egyéb előnye nincs, mint az, hogy ott születtem s hogy te ott lakozol, testvérem. Írd meg egyúttal azt is, körülbelül mennyi vagyonnal kellene bírnom, hogy egy kis falusi jószágon függetlenül élhessek; a tél folyamán itt maradok; a levél hat sarkán hat betűt* fogsz találni, ezek adják tartózkodási helyem nevét; remélem több leveledet fogom olvashatni, ha végre reám találnek. Még nem tudom határozottan, itt maradok-e, vagy ismét vissza megyek; minden attól függ, miként bonyolódnak le üzleti-ügyeim; de igen valószínű, hogy még kénytelen leszek egy útazást tenni; talán békénk lesz ebben az időközben, jelenleg csaknem lehetetlen átjutni, én pedig annyit dolgoztam s mindenemet a mérlegre tettem. Türelem!!!

Kis leányomat, ki igazán nagyon eszes gyermek, beszereztem egyik legjobb fehérnép-nevelő intézetbe s remélem, hogy sok örömet fogok vele megérni. Írd meg jó bőven, hogy hogy érzed magad kedves sógornómmal és gyermekeiddel; türelmetlenül nézek leveled elé. Ifjúságunk virágában hagytuk el egymást; mi minden nem történt már azóta! mikor fogjuk egymást viszontlátni? Ah! ebből az okból szeretném csak mégegyszer látni hazámat — más-különben úgy is idegen vagyok ott.

A legmelegebb testvéri szeretettel öllelek.

Örökre tied
Modjer J. G.

An den Hochwürdigen Herrn M. J. Modjer
Evangel. Pfarrer in

Sommerburg
Reps
in Siebenbürgen.

per Wien in Oestreich.
— Hermanstadt.
— Sárkány per Frankfurt.

*) L—o—n—d—o—n.

16.

Michgorius E. V. H. úrnak holland nyelven írt levele 1808. dec. 10-ről keltezve Amsterdamból. Elküldi a levelet és késznek nyilatkozik további levelek közvetítésére.

1809. január 20.

Drága Fivérem!

Majdnem tizenöt évi távollét után végre szerencsésen megérkeztem ebbe a világrészbe negyedfél hónapra.

Három levelet írtam már kellő címekkel különböző úton. Remélem, hogy legalább egyet megkaptál közölnök. Az összekötés majdnem egészen megszakadt a szárazfölddel s ezért nagyon nehéz a levelezés; azért nem nevezem meg tartózkodásom helyét, hogy ha levelem kitalálnák bontani meg ne tudják honnan jött*); mily kritikus időket értünk meg! Kedves Fivérem! Több levelemből olvashattad, hogy az orvosi tudományal felhagytam s már öt év óta a kereskedemmel foglalkozom.

Nem azért, mintha ez előbbi nem tudná fenntartani az embert, hanem azért, mivel ez utóbbinál többet lehet szerezni és mivel Indiában mindenki, — bármely szakmája is legyen s bármily kevés pénzzel is rendelkezék — kereskedik.

Midőn ide érkeztem, levelet kaptam tőled 1807. okt. 17-ről keltezve. Ebből láthattam, hogy feleleteimet a Fokföldre intézett leveleidre megkaptad. Hogy hol marad oly sokáig leveled? a jó Isten tudja!

Egyszerre több levelet kell írnod s minden 14 napban, vagy minden hónapban egyet elküldeni, hogy legalább egy a sok közül helyre jusson.

Még néhány hónapig itten maradok s azután visszamegyek a Fokföldre; biztosítalak arról, hogy nagyon fáj az a szívemnek, hogy téged és tiedet fel nem kereshetlek ez alkalommal s nem szoríthatlak hűséges szívemhez, de áthidalhatlan akadályok vannak útamban; igen terjedelmes lenne azoknak a leírása e helyen; talán, ha az Ég életet és egészséget ad, remélem, hogy három-négy év leforgása alatt megölelhetlek; addig türelem! Kis leányomat azzal a határozott szándékkal hoztam magammal, hogy illő nevelésben részesítem s egy kitünő nő-nevelő intézetben helyeztem el. A

*) Bizonyára megértesz.

leány jóeszű, s mi több, igen jószivű, atyja iránt a legnagyobb tisztelettel és szeretettel van eltelve és remélem, hogy sok örömöm fog benne telni. Szívből kívánom és remélem, hogy ugyanígy lesz a te gyermekiddel.

Nagyon szerencsétlen vagyok leveleimmel, mióta itten vagyok több barátomnak írtam a szárazföldre, de feleletet még egytől sem kaptam.

Drága Fivérem, írd gyakran, hogy meggyőződhessek jólétedről, midőn újra itt hagyom Európát. Írd meg, hogy milyen idős Ferencz és hogy mire akarod taníttatni. Írd meg azt is, hogy a fiatal Ujvárossy, meg a bécsi barátom Madatch, Klyn és Galtler élnek-e még és hogy vannak? De ne csináld leveledet igen terjedelmesre, mert nem továbbítják őket; minél tömörebben írsz annál jobb; azt is szeretném tudni, hogy a fiatal Fronius meg Cristoph, kik mindig jó barátaim voltak, élnek-e még? Milyen arcokat fogunk vágni, mikor viszontlátjuk majd egymást, egykori iskolatársaimat és fiataalkori barátaimat!

Alig nőve ki a gyermekkorból, mint kész legények búcsúztunk el egymástól és mint a férfikor delén túl levő férfiak fogjuk majd talán újból látni egymást! Mily változások történhetek azóta! Idegen leszek szülőházamban!

Caatjém és én ölelünk és csókolunk benneteket és maradok örökké szerető fivéred

Modjer J. G.

Czím:

H. J. G. Modjer by. Herrn Brune & Comp.

Tovább egy szót sem többet, erre egy borítékot a mellékelt czímmel: (Wächter & Comp. Amsterdam.)

P. s. Él-e még unokatestvérünk, atyai nagybátyánk fia, kinek menyegzőjén voltam s mint emlékszem, igen jól mulattam? barátságos üdvözetemet add át családunk emez ágának is. Tiszteletre méltó apósodnak és anyósoknak add át szintén mély tiszteletem kifejezését.

Czakul bátyámnak és egész családjának add át baráti üdvözetemet

An den Hochwürdigen Herrn

Michael Traugott *Modjer* Pfarrer der evangelischen Gemeinde
zu Sommerburg

per Wien in Oestreich

— Hermanstadt in Siebenbürgen

Sárkány

a Reps

18.

1809. márcz. 15.

Szeretett drága Fivérem!

1808. X/27-ről kelt leveledet f. hó 6-án kaptam meg; miután pár nap múlva egyik legjobb barátom a szárazföldre utazik, bizonyos vagyok benne, hogy megkapod jelen soraimat, haugyan ismét nem tör ki egy újabb háború, mint a hogy hírlík.

Levelednek minden egyes szavára akarok felelni, kedves fivérem.

A mi boldogúlt nővértünetk etti, hallgassunk felöle örökre; vagyonom felét oda adnám, ha nem eset volna meg ez a história. Hogy mennyire gyászolom szegény nővéremet, azt egyedül csak a jó Isten tudja, a ki szintén csak egyedül tudja, hogy mennyire szerettem öt.

Nyugodjanak gyöngéden szeretett hamvaid, egykor viszontlátlak téged megdicsőülten! Téged is kedves fivérem, valamint megboldogúlt szülöinket is: igen, én hiszem és remélem ezt!

Azt hallám, hogy jól folyik sorod, hogy szeretett nőd és négy jó gyermeked van, kedves fivérem; oly jól esik nekem, mint semmi más ezen a világón.

Bár mindig jó dolgótok lenne neked és a tiednek, ezt kívánom a legőszintébb szívvvel.

Legszeretettebb fivérem! Igen sértett engem az, hogy hogy tudtál arra a gondolatra jönni, hogy a te én utánam való vágyódásod önzésnek tűnhetnék fel előttem; a legtávolabbról sem gondoltam erre s megfoghatatlan előttem, hogy hogyan jöhettél erre a gondolatra.

Azt is hiszed, hogy én téged nem szeretlek annyira, mint a hogy atyámat és nővéremet szerettem ebben a tekintetben is igazságtalan vagy irányomban, kedves fivérem; soha sem különböztettem meg öket tőled szívémben. Egyedül anyámat — ha be kell valanom — szerettem jobban, mind titeket együttvéve, de ehhez a drágának, az örökre feledhetetlennek a legnagyobb joga is volt. Hogy irántad érzett szeretetemnek kézzelfogható bizonyítékát adhasam, azért, — ha csak ki nem talál törni a háború — minden lehető meg fogok tenni, hogy bár csak egy hétre is meglátogathassalak; de maradni nem maradhatok, mert ezt semmiképen sem engedik meg ügyeim.

Az idők hossza egy csöppet sem csökkentette irántad érzett szeretetemet, de gondold meg azt, hogy öregebb és komolyabb lettem, azonkívül az utóbbi években különböző szerencsétlenségek folytán háromszor vesztettem többet 10,000 frt-nál s ezen kívül még hol marad szeretett, élete virágjában levő feleségem elvesztése? Apósomat és anyósomat, soha sem ismertem még derekabb és igazságszeretőbb embereket náluknál, kik szerettek és tiszteltek engem, ezelőtt 6 évvel vesztettem el 10 hónapi időköz alatt ezelőtt egy évvel halt meg a legjobb fokföldi barátom özvegyét és 4 árváját*) nem a legjobb körülmények között hagyva hátra. Óh! még sokat írhatnék neked, de ez is elég, hogy komolyabbá tegye az embert! Ezt az utazást kizárólag azért tettem, hogy egy kis lendületet adjak ügyemnek, de nem ütött úgy be a dolog, mint reméltem; hja! a háború! a háború!

A chirurgiával már régebben szakítottam és most kereskedő vagyok. Sokszor annyi dolga van az embernek s oly kellemetlen ügyek fordulnak elő, hogy igazán nem csoda, ha szórakozott valaki, különösen akkor, ha az üzlet nem megy úgy, mint a hogy okunk volt remélni, hogy kellene mennie s hogy mehetne is.

Vagyonomnak nagyobb részét a Fokföldön hagytam s jelenlegi speculációimhoz annak csak egy részét használtam fel; azonkívül társ vagyok a Fokföld egyik legtekintélyesebb czégében; azok az üzletek, a melyeket itt bonyolítok le, nemcsak az enyimek s ezért inkább meg vagyok kötve s nem vagyok ura időmnek.

Gondolj csak az útra innen Hamburgba vagy Hollandiába; mindenüvé csak belopóznom lehet s nem szabad megmondanom, hogy honnan jöttem; ha pedig elcsípnek, akkor fogságba vetnek, már pedig ez — a mint ügyeim jelenleg állanak — tökéletesen ruinaálna engem. Azután meg tovább utazni Bécsbe, onnan meg Erdélybe s azután ismét visszatérni, oly országokon keresztül, melyeknek oly különböző érdekeik vannak: azért azonban ígéretemhez híven minden lehető meg fogok tenni, hogy meglátogathassalak; júniusban elvárhatsz, de azért nem nagyon számíts reám, mivel a nehézségek rendkívül nagyok.

Négy gyermekről írsz nekem, holott én csak háromról tudtam. Úgy látszik, hogy a negyedik csak nemrégiben született; teljes szívből kívánunk szerencsét hozzá.

Leányommal nagyon meg vagyok elégedve; az intézetben, a hol jelenleg tartózkodik, a legnagyobb dicsérettel emlékeznek meg

*) A kiknek én vagyok a gyámja.

róla úgy szorgalmáért, mint jelleméért. Az európai levegő igen jó hatással van reá, úgy nő, mint egy fiatal fenyő.

Ird meg, hogy tud-e valaki angolul a szomszédságtokban, akkor meglehet leányomnak az az öröme, hogy levelezzen nagybátyjával akkor is, mikor én nem leszek már többet Európában, mert németül egy hangot sem tud. Azok a kérdéseim, a miket arra nézve tettem, hogy mennyiből lehet megélni Erdélyben, a jövőre vonatkoztak tájékoztatóul; okvetlenül vissza kell mennem a Fokra, de remélem, hogy nem maradok 2—3 esztendőnél tovább, addig, a meddig ügyeimet rendbe hozom. Azután eljövök ide vissza, elhozom szeretett leányomat, hogy vele együtt visszatérjek szülőföldemre ott élni és meghalni! Meg vagy-e most elégedve velem, kedves fivérem? Azért rövidek leveleim, mert *kénytelen vagyok rövideket írni*; nagy leveleket nehéz továbbíttatni. Azt hiszem, hogy teljes megelégedésre feleltem soraidra; nem akarom levelem addig bezárni, míg el nem érkezik az indulás napja. Öllelek tieiddel együtt.

Márcz 27. Holnap útazik a szárazföldre barátom, kinek czíme: *H. F. Korsten, Middelburgban, a Holland-királyságban.*

Ha még ki nem tört a háború, akkor bizonyosan megkapod ezt a leveletem.

Szeretett fivérem! Midőn ezen soraimat olvasod, akkor én már valószínűleg megint a tengeren leszek; ügyeim e hó 15. óta más, és pedig *nagyon jó fordulatot* vettek,*) azonban épen e miatt vagyok kénytelen hamarább itt hagyni ezt az országot, mint a hogy terveztem.

Ha Isten életet ad és egészséget, akkor két-három év múlva biztosan visszatérek s akkor leányommal együtt szerető testvéri karjaid közé akarok sietni, hogy melletted élhessek és halhassak! Drága fivérem! Leányom itt marad; ha meghalnék, mielőtt ezt a drága és mindenekfelett szeretett gyermeket viszontláthatnám, akkor itt hátramarad végrendeletem, melyben téged és anyai nagybátyját — a legbecsületesebb embert — nevezem meg gyámjaiúl.

Nagybátyja, az én legjobb barátom, a Martin János Gáspár nevet viseli és Stuttgartban lakik Württembergben. Jelenleg itt tartózkodik, de mihelyt én elutazom, újra haza tér, s ő az, ki gondoskodik arról, hogy azok a költségek, a melyeket leányom okoz, az ő és ügynökeim útján itt illően kifizettessenek.

---

*) Ezért Martin úrnak vagyok lekötelezve.

Gyermekem itt marad az általános békéig, hogy azután majd biztonságban küldhessem át előbb nőm családjához Württembergbe, majd pedig hozzád, a hol majd maradnia kell. S ha nem lennék oly szerencsés, hogy viszontláthassam szülőföldemet, s hogy egykor abban a földben nyugodhassam, a melyben születtem, akkor tegye meg ő ezt helyettem! Ajándékozd neki mind azt a szeretetet, a melylyel irányomban viseltetek s tekintsed őt úgy, mint egymás iránt érzett szeretetünknek zálogát. Jó feleségedet, szeretett sógornőmet arra kérem, — úgy, a hogy csak egy atya tud kérni egyetlen, forrón szeretett gyermekéért, — legyen anyja, legyen barátnője neki! Könyeim reá hullnak a papírra! Még soha sem éreztem azt annyira, hogy mily nagyon szeretem őt, mint most, midőn válnunk kell! Isten, az árvák és kiskorúak atyja gondoskedni fog róla, mert ő jó gyermek, engem soha sem búsított. Atyai áldásom ott fog lebegni felette

Fel kellett állanom és ki kellett sírnom magamat; még soha sem voltam ennyire megindulva! Óh! bár csak megkaphadnád ezt a leveletem! még többet fogok neked írni mielőtt eltávozom s néhányat hátra fogok hagyni.

Ha ki talál törni a háború, akkor keress egy levélközvetítőt Triesztben s írd ezen az úton. Ebben az esetben sok francia hajó fog ott megfordulni. A cím pedig: Modjer J. G. úrnak. Brune & Comp. uraknál . . . -ben, te már tudod, hogy hol! Ezek az én itteni ügynökeim, de ha a szárazföldön akarod küldeni, arra az esetre is mellékelek egy címet. (Ez: „Wagner, Wächter & Comp. Amsterdam.“) A Martin J. G. úrral való levelezéssel nagyon lekötelezel; ez lesz a legjobb mód arra, hogy leányomról és rólam hírt hallhass; mert ő neki nagy üzletei vannak itt és a Fokföld közt, s évente átjön.

F. hó 28. Szeretett Fivérem! Zárnom kell, mivel barátom pár óra múlva indul. Hogy szerencsésen keresztül jusson, s hogy te megkaphassad ezen leveletem, az a legfőbb vágyam!

Jó fivérem! Írd minden hónapban egy levelet, a sok közül talán megkapok akkor egyet. Szárazföldi címem: Modjer J. G. úrnak Brune & C. uraknál, egy szó sem több; erre tégy egy borítékot a következő felirással: „Wagner, Wächter & Comp. úrak, Amsterdam“; ők már tudni fogják, hogy hová kell mennie a levélnek, s ha nem tör ki a háború, akkor bizonyosan meg fogom kapni minden leveledet. Ez a most megadott cím Martin úrnak is a címe azon esetre, ha nem írhatnál neki egyenesen Stuttgartba.

Szeretett Fivérem, drága Sógornóm! Még egyszer ajánlom

nektek az én szeretett Katalinámat azon esetre, ha én már nem lennék többé, ez irántatok érzett szeretetemnek az emlékét; s az égben, Istenemre, meg foglak benneteket kérdezni, hogy teljesítettek-e kérésemet?

Forrón szeretett fivérem! Öllelek téged és a tiedet leánnyommal együtt ezer- meg ezerszer!

Isten áldása legyen rajtatok! A halálban is hű fivéred marad

Modjer J. G.

19.

Szeretett drága Fivérem!

1809. július 23.

Különböző, innen küldött leveleimre, fájdalom, csak egy választ kaptam.

Hogy ezt a levelemet mikor fogod megkapni, azt az Isten tudja, miután ezen új, szerencsétlen háború folytán a közlekedés újból elakadt s az út bezárult; ki álmodta volna akkor, mikor még otthon voltam, hogy Ausztria ennyire fog jutni? Hogy mennyire szenved e miatt szegény hazánk, azt könnyen el tudom magamnak képzelni! Kívánod-e még ezután, hogy hazamenjek, hogy tanúja legyek hazám romlásának és lealacsonyíttatásunknak? De elég erről, a mi még megnyugtató reám nézve az, hogy te oly messze lakozol a csaták színterétől s így nem várhatok egykönnyen látogatást!

Szeretett fivérem! Pár nap múlva elhagyom Angliát s visszatérek a Fokföldre, de úgy gondolom, hogy 8—9 hónap múlva újból vissza jöhetek. Én többfélét írtam neked boldogult nőm bátyjáról, Martin J. G. úrról, ki a Fokföldön kapitány volt ezelőtt a Würtemberg ezrednél, melynek chirurgusa boldogult apósom volt; ez az úr — s ezt ki kell emelnem — az én legjobb barátom, felhagyott a katonasággal már több év előtt, és most tekintélyes kereskedő; saját számlájára egy dús rakományt küld a Fokföldre s engemet tett meg Superchargo-nak, a miért nekem nagyon lekötelezettnek kell éreznem irányában magamat; annál is inkább, mivel oly szíves volt a leányom felett való felügyeletet magára vállalni távollétem alatt, s minden szükségesről gondoskodni, sőt, halálom esetére atyai szerepet vállalni.

Mily ritkák az ilyen barátok, azt tapasztalásból tudhatod kedvesem, s ezért nagyon szerencsésnek nevezhetem magamat, egy barátom birtokában.

Neked, drága Fivérem és ennek az én nemes barátomnak hagyom hátra egyetlen, szeretett gyermekemet, drága nőm zálogát, ha azon eset bekövetkeznék. Arról, hogy te atyja és barátja leszel,

teljesen meg vagyok győződve! Különösen ajánlom őt derék sógornóm, szeretett feleséged kegyeibe, ki bizonyára anyja lesz neki s kérlek mindkettőtöket, mint ezen gyermek atyja s mint fivér arra, hogy kettőzzétek vele szemben azt a barátságot és azt a szeretetet, a melyet irányomban éreztek.

Ama jobbik világban, ha itt többé nem láthatnálak s nem szoríthatnálak testvéri szívemhez, ott foglak megkérdezni, hogyan bántál el Katalinámmal, szeretted-e őt úgy, mint engem, s atyja voltál-e néki?

Forrón szeretett fivérem! hogy mennyire szeretlek s hogy mennyire szerettelek mindig, azt jól tudod! Azt is tudod, hogy a te és a tieid jóléte épen úgy a szívemen fekszik, mint a saját jólétem! s hogy életem legnagyobb szerencsésének tartanám még egyszer láthatni téged és beszélhetni veled, melletted lakni, szeretett, bár szerencsétlen hazámban, a te oldalodon vándorolni át az életen s egykor szülőim és testvéreim sirjában nyugodni! Hogy ez volt mindig legforróbb vágyam, arra tanú a jó Isten, ki felettünk lakozik! Talán beteljesül, még nem adtam fel a reményt.

Katalinom egyelőre itt marad; nagyon jó intézetben van és jól tanul; kár, hogy csak angolul tud írni, máskülönbent tudtára adnám, hogy mi a kötelessége. Ajánlja magát és kéri, hogy szeressétek őt.

Bátyám és legdrágább barátom saját címének megadásával fog gondoskodni ezen levelemről azonnal, a mint csak vége szakad a ti felétek dülő viharok. Adja Isten, hogy mentül előbb vége szakadjon. Ő ekütazásom után azonnal Németországba fog utazni, de onnan sokkal hamarabb fog visszatérni, mint én utazásomról.

Drága fivérem! ezen levelemet azon forró óhajjal zárom, hogy bár mindig jól folya sorotok; öllek, csókollak és üdvözöllek mindnyájatokat teljes szívemből. Oh! fivérem, látlak-e még valaha, vagy pedig nem lesz sohasem részünk ebben a leírhatatlan örömben? Mikor fogok ismét hírt hallani felőled? Mennyire vágyódom utánad!

Isten áldjon! A síron túl is szerető fivéred

Modjer J. G.

U. irat. Ha ezen utazásom alatt meg találne halni, visszahagyom neked szeretett Katalinámat, mint irántad érzett szeretemnek hagyatékát s mint egyellen fivéred emlékét! Hallod?

Ha alkalmad lenne egyenesen ide írni, íme a cím: Mr. J. G. Modjer by the care of M. Jos Brune a Jourdan No. 32.

Quen-Sreet

Cheapside

L — — — — n. .

Leányomnak a neve Anna boldogútt édes anyánk, Katalin boldogútt anyai nagynyja és Johanna boldogútt nővérünk után. 1799. X. 24-én született.

Holnap elutazom; még egyszer ajánlom egyetlen, forrón szeretett leányomat, légy több az ő számára, mint a mennyi az én számomra lennél, ha egyszer haza kerülnék; egyedül csak ő tenné számomra nehezzé a halált. Kedves, jó gyermek, soha bánatot nem okozott nekem s megérdemli a boldogságot; atyai áldásom lebeg felette s kérem a mindenhatót, hogy tegye őt boldogabbá, mint édesapját, a kinek bizony elég keserűségben volt része ezen a világon. Forrón szeretett fivérem! még egyszer öllelek téged és tiedet testvéri szivemre, az ég legnagyobb áldása legyen rajtatok, gondolj reám és leányomra fivérem akkor is, mikor nem leszek már többé!

Élj boldogul! Változatlanul hűn szerető fivéred

Modjer J. G.

Aug. 20-án, este 10 órakor.

An den Hochwürdigen Herrn

M. T. Modjer, Pfarrer der evang. Gemeinde zu

Sommerburg

per Wien

24 kr.

— Hermanstadt.

à Reps

— Sárkány.

in Siebenbürgen.

Nyitva.

20.

Szeretett drága Fivérem!

Már f. hó 5-én elhagytam azt a helyet, hol az utóbbi tíz hónapot töltöttem s ismét a Fokföld felé hajóztam. Kedvezőtlen szelek és viharos időjárás miatt kénytelenek voltunk ama bizonyos ország egyik kikötőjében horgonyt ütni; én felhasználom tehát az alkalmat drága fivérem, hogy még egyszer írjak neked.

Én L . . . onból több levelet írtam a számodra, de csak egyet kaptam 1808. X. 27-ről datálva, a minnek bizonyára a háború az oka. Nyomorútt állapotok lehetnek szegény hazánkban; ki álmodta volna, hogy még ennyire juthatunk valaha!

Boldogútt nóm bátyja, ki a legjobb barátom, s a kinek a köz-

vetítésével már többször írtam neked, ezen leveletem is magára vállalta, valamint egy másikat, a melyet L.-ben hagytam hátra. Ő a tulajdonosa azon hajórakománynak, a melynek most én vagyok a Superchargoja s a melylyel utazom. A sebészetre már évek óta nem gondolok!

Szeretett Katalinám bátyja felügyelete alatt L.-ban marad egy kitudó nőnevelésben; ő megígérte nekem, hogy halálom esetére atyja helyett atyja lesz leányomnak; ezen barátom nagylelkűségéről és lankadhatatlan barátságáról nem mondhatok neked soha sem eleget; megérdemli legnagyobb nagyrabecsülésetet s az én örök hálámat.

Egyetlen gyermekemet kegyeidbe ajánlom kedves fivérem azon esetre, ha bekövetkeznék halálom. Ajánlom, mint egy szentséget, mint irántad érzett szeretetemnek bizonyosságát; szeresd őt annyira, mint a hogy engemet szerettedél s akkor nyugodtan halok meg. A túlvilágon megkérdézem majd tőled, hogy teljesítetted-e kérésemet? Igen, be kell vallanom, egyedül csak ez a gyermek nehezíti meg előttem a halált!

Kedves nődet, kit 1000-szer csókolok, arra kárem, ruházza át gyermekemre mind azt a barátságot, a melylyel irányomban viseltetik. Isten meg fogja áldani ezért gyermekeiben.

Leányom egyelőre L.-ban marad, addig, a míg újból visszatérek, a mi körülbelül $\frac{3}{4}$ év leforgása alatt meg fog történni. Történjék, a mi akar, kebelbarátom és bátyám Martin J. G., ki Stuttgartban lakik Württembergben, hol úgy az ő saját családjá, valamint boldogult nőm familiája lakozik, hírt ad majd neked mindenről. Ő és te vagytok leányom gyámjai, te és ő vagytok legjobb barátaim ezen a világon, s ha meg találnék halni, akkor azzal a tökéletes meggyőződéssel halnék meg, hogy leányomat jó kezek közt hagytam hátra. Ő 1799 decz. 14-én született, keresztszülei anyai nagyszülei s te és boldogult nővérem voltatok; anyját 1804. április 7-én vesztette el. Neve Anna Catharina Johanna. Anna boldogult anyánk, Catharina boldogult anyai nagyanyja és Johanna boldogult nővérünk után. •

Jövő nyáron, ha szerencsésen visszaérkezem, remélem, hogy végre részesülhetek abban a kimondhatatlan örömben, a melyre már évek óta vágyunk, hogy átölelhesselek téged szeretett fivérem! Oh! Mennyi mondani valónk lesz! Mennyi ezerféle dolgot fogunk kérdezni egymástól, s mennyit fogunk egymásnak elbeszélni! Oh! Egek! Megérem-e valaha ezt az örömet?

Drága fivérem! Én eligérkeztem L.-ban egy nagyon derék leánynak, de kikötöttem, hogy kövessen szülőföldemre, ő neki sok az ellenvetése, és pedig joggal az iránt, hogy egy oly idegen országba menjen, a melynek még a nyelvét sem ismeri: de inkább megszakítom az összeköttetést vele- *bármennyire is szerelem őt*, sem hogy megmásítsam szándékomat.

Talán szerzek ez alatt az utazásom alatt annyit, a mennyiből otthon kényelmesen megélhetek; ha nem, akkor még egy utazást fogok tenni, a mely után azt hiszem, hogy menni fog a dolog; mert kedves fivérem, nekem sokkal többel kell bírnom, mint a mennyit te írsz; nagyon el vagyok kényeztetve; a mi mást, a ki hazájából ki sem mozdult, boldoggá tenne, azzal én talán nem is lennék megelégedve.

Következő márcziusban, vagy legkésőbbben áprilisban remélem, hogy ismét L.-ban lehetek s hogy ott fogok leveleket találni tőled; több levelet kell írnod, mert sokkal több vész el, mint a mennyi helyre jut közülök.

Írj néhány szót Madatsch, Klyn, Golter és különösen a fiatal Újvárossy felől, kik ifjúkori barátaim s egyetemi pajtásaim voltak; már többször kérdezősködtem róluk, de te soha sem válaszoltál ezekre a kérdéseimre; lehet, hogy elvesztek a leveleim.

Szeretett, drága fivérem, minden jót kívánok ezen levelemben neked és a tiednek. Éljen boldogul!

Fivérem! Isten áldjon meg és teljék sok örömeid gyermekeidben! 1000-szer öllelek téged kedves nőddel és gyermekeiddel együtt s maradok változatlanul szerető, hű fivéred *Modjer J. G.*

A Louisa hajó fedélzetén, 1809. aug. 27.

U. i. Leveledet még egyszer végigolvasva arra jöttem, hogy te kételkedve abban, hogy még most is annyira szeretlek, mint ezelőtt, mivel leveleim nem oly hosszúak és nincsenek annyi melegséggel írva, mint az előbbieik. Mentségül nem hozhatok fel mást, mint azt, hogy az utóbbi években igazán sok kellemetlenséget értem meg és különböző szerencsétlenségek folytán csaknem egész vagyonomat elvesztettem; ez bizony lesújtja az embert s azonkívül évről évre öregedve a gondok is növekednek. Higyj nekem fivérem! Én téged mindig annyira szerettelek, a mennyire csak egy testvért és jó barátot szeretni lehetséges s hogy az a legfőbb vágyam ezen a világon, hogy még egyszer láthassalak s hogy melletted élhessek és halhassak meg. Isten, a mindentudó erre tanúm! Még egyszer Isten veled! Örökre a tied!

21.

Amsterdam, 1810. jan. 8.

Nagytiszteltű Uram!

Mélyen tisztelt Uram és Barátom!

Kevéssel ezelőtt történt ideérkezésem alkalmából azon öröm ért, hogy vehettem igen becses, okt. 10-ről keltezett sorait; igen lekötelezett velök.

Szept. végén elküldtem önnek kedves öcsémnek egy iratát, melynek a duplicatunát Hamburgon keresztül továbbíthattam. Remélem, hogy legalább az egyik eljutott önhöz.

Ebből láthatja, hogy ő augusztusban, mercantilís ügyekben ismét a Jóreménység-fokára ment, honnan, ha minden jól bonyolódik le áprilisban, de legkésőbbben májusban vissza fog térni. Kedves kis nièce-ünk L.-ban tartózkodik, nagyon jó növelében; atyja távolléte alatt én ügyelek fel reája.

1807-ről keltezett becses sorait nem kaptam kézhez, különben nem mulasztottam volna el válaszolni reá.

Nagy öröömre lesz mindenkor barátságos tudósításait olvasni, melyekre mindig készséggel fogok válaszolni. Legyen szíves hozzám intézett leveleit borítékban ide Wagner, Waechter & Co. urakhoz küldeni, kik azokat majd mindig hűségesen átadják, vagy megküldik nekem.

Néhány nap múlva ismét L.-ba utazom, honnan a jövő nyáronál előbb nem fogok visszatérni.

Talán lesz egyszer szerencsém személyes barátságot köthetni önnel; persze ez a körülményektől függ.

Érdemes fivére régóta igen vágyik látni *önt*, egyetlen, drága fivérét s a múlt tavasszal egyedüli vágya volt, hogy önhöz utazhasson. Remélem, hogy pár év múlva kedvezni fog neki annyira a szerencse, hogy kedvencz tervét, a szülőföldjén való önálló életet megvalósíthassa.

Becsés barátságába a legmelegebben ajánlva magamat, vagyok a nagytiszteltű úrnak baráti érzelmeim és teljes nagyrabecsülésem kifejezése mellett odaadó barátja és szolgája

Martin J. G.

Sr. Hoch Ehrwürdigen Herrn M. T. Modjer

Ev. Pfarrer zu

Sommerburg
über Hermanstadt

22.

Madeira szigetén, 1810. máj. 26.

Drága, szeretett Fivérem!

L.-ban való teendőim gyors és váratlan elútazásom folytán oly bokrosak voltak, hogy lehetetlen volt írnom neked; de tudtam, hogy itt ki fogunk kötni s ez vígaszomra szolgált.

Április 14-ről kelt leveletem, melyet, ha jól emlékszem, április 19-én, vagy 20-án küldtem el, s melynek couvertjében egy új utazást jeleztem, remélem, hogy megkaptad.

Utolsó levelém fő tárgya leányom volt, s e jelenlegié is ő. Nem vagyok-e alá vetve minden pillanatban az elvesztése veszélyének s nem kell-e gondoskodnom arról a teremtményről, kinek én vagyok az apja s kinek a javát előmozdítani kötelességem?

Igen, ismétlem, ő az én egyetlen gondom, ő az én egyetlen szeretett gyermekem; soha sem búsított, s itt a távolban, azon lehetőségnek a tudatában, hogy talán soha többé viszont nem láthatom, áldom őt; bár lenne a mindenható édesatyja s részesítené ezen a földön több örömben, mint a mennyiben engem részesített, engem, ki oly keveset élveztem; leghőbb vágyam ez; leányomnak pompás szíve van, Isten nem fogja elhagyni. Azt mondtam neki búcsúzá-sunkor: én elmegyek drága Katalinám, Isten tudja, hogy viszontlátlak-e; de légy mindig jó, mindig derék, bízzál Istenben, ő soha sem fog elhagyni téged addig, a míg te hiszel benne s el nem hagyod őt; nézz atyádra, ki bízva az isteni gondviselésben egy újabb, veszélyes útra indul; a jó gyermek nem tudott beszélni, csak sírt; barátnőm s ennek egyik kedves testvére jelen voltak. Szomorú óra volt ez!!! Egyszerre lemondani a legédesebb reményről s elhagyni azt, a ki szívünknek a legdrágább, ahhoz férfi-jellem kell! Soha többé nem teszem európai talajra lábomat, míg meg nem győződöm arról, hogy ott is maradhatok! Leányom, kedvesem, fivérem: szóval mindenki, a kit csak szeretek, abban a világrészben van s nekem mégis csak vágyódnom kell!

Hangulatom borús, nem tudom elfelejteni azt, hogy mit kellett odahagynom. Isten áldjon, Fivérem, Isten áldja nődet és gyermekeidet! Légy atyja leányomnak, ha én már nem leszek.

Isten áldása legyen mindnyájatokon!

Örökre szerető fivéred

Modjer J. G.

U. i. Az első alkalommal írni fogok neked a Fokföldről, de ne válaszolj addig levelemre, míg nem jelentem ezt neked express. Őllek téged és szeretett tiédet s ezerszer csókollak benneteket.

A síron túl is szerető fivéred

M. J. G.

An den Hochwürdigen Herrn M. T. Modjer

Pfarrten der evangelischen Gemeinde

zu Sommerburg

per Wien.

— Herrmanstadt.

— Sárkány.

a Reps.

23.

A Jóreménység-foka, 1810. aug. 26.

Legdrágább és legszeretettebb Fivérem!

Viharos és hosszas utazás után végre megérkeztem ide e hó 19-én, majdnem mindent azon állapotban találva, melyben elútasom alkalmával hagytam volt; kivételt egyedül a szerencsére felhagyott behódoltatás tett, ez még X/4-én elkezdődött s a beülakók nagy rémületére akkor is tartott, minőn f. év jan. 19-én távoztam a Fokföldről.

Meddig fogok itt időzni, kedves Fivérem, azt az egek tudják csak; lehet, hogy teszek egy tengeri utat tovább, kelet felé, de minden valószínűség szerint nem fogok jövő év májusában, vagy júniusában Európában lehetni. Így pocsékolódnak el legszebb éveim, s mire annyit fogok összeszerezhetni, a mennyiből megélhessek, már vén leszek s nem tudom élvezni!

Úgy látszik, hogy sorsom nem akar megváltozni!

Írtam neked Madeiráról, kedves fivérem, remélem, hogy megkaptad levelemet; egyedül vagyok! mindenki, a kiket szeretek s a kik drágák szivemben, egy más világrészben lakik s Isten tudja, láthatom-e őket valaha?

L.-ban tartózkodásom alatt két leveledet vettem, egyiket 1809. X/30., a másikat 1810. jan. 8-áról keltezve. Mind a kettőből kiiláglott hű testvéri szíved és kedves, derék nőd meleg, barátságos érzelme; — igen, olvasás közben könyekig indítanak meg leveleid, de nem vártam kevesebbet és Isten, ki bele lát szivembe a tanú reá, hogy én a te gyermekeiddel szemben ugyanúgy tennék, a hogy te fogsz tenni az enyémmel, a mint ígеред — ha ebben a világban

nem köszönhetném meg neked és erődnek jóságtokat, úgy a másikban, ama jobbikban bizton meg fogom azt tenni!

Mindenesetre gondoskodni fogok arról, hogy leányomnak, ha nem is sok, de mégis némi vagyont hagyhassak hátra, s ezért inkább morális nevelése okoz gondokat nekem. Azt kívánom azon esetre, ha itt a távolban érne utól a halál, hogy Catharinámat a lehető legrövidebb idő alatt átvigyék a szárazföldre, előbb rövid látogatásra anyja családjához, azután pedig menjen állandó tartózkodásra hozzátok, az én szülőföldemre. Bátyja Martin János Gáspár úr és te. fivérem vagytok végrendeletem szerint megnevezett gyámjai.

A többit Istenre hagyom, ő az árvák atyja gondoskodni fog felőle is!

Élj boldogul fivérem! Isten áldása legyen rajtad és kedves tieiden; teljék sok örömöd gyermekeidben és tartsa meg Isten sokáig kedves nődet, ez legforróbb kívánsága örökké szerető fivérednek

Modjer J. G.-nek.

U. i. Nem várok feleletet!

An den Hochwürdigen Herrn M. T. Modjer
Pfarrer der evangelischen Gemeinde.

zu Sommerburg

Per Wien.
— Hermanstadt.
— Sárkány.

a Reps in

Siebenbürgen.

24.

A Jóreménység foka, 1810. nov. 16.

Szeretett Fivérem!

Két leveledet vettem, midőn a múlt áprilisban L-ba érkeztem, s két másikat kaptam kézhez itten; az egyik febr. 3-ról, a másik febr. 24-ről van keltezve.

Az a tétele levelednek, melyben kedves nőd, az én drága sógornőm betegeskedéséről tudósítasz, mélyen megindított; legforróbb kívánságom, hogy midőn e leveletem olvasod, ismét teljesen egészséges legyen!

Utolsó utazásom alatt szörnyű viharokat álltam ki. Miután télire érkezünk meg ide, egészségem is szenvedett, de most már ismét helyre jöttem és jól is vagyok annyira, a mennyire jól érezheti magát az, ki távol van azoktól, kik szívének legdrágábbak.

Mielőtt elhagytam L-t, írtam neked onnan egy levelet. Azon kívül írtam még Madeiráról és innen is aug. hónapban. Egyszer bizony nagyon veszélyes helyzetben voltunk, de én nyugodtan néztem a tajtékzó tengert s azt gondoltam, ha meghalsz, hivatásod teljesítése közben halsz meg; Martin barátodat és fivéredet gyermeked atyja, sógornódet pedig gyermeked anyjaként hagyva hátra!

Hat-nyolcz hónapba bele fog kerülni, míg újból visszatérhetek Európába; valószínűleg előbb tenni fogok egy utazást a délamerikai spanyol gyarmatokban, mert elhatároztam magamat, ez utazás alatt valamennyit gyűjteni, hogy azután ez legyen az utolsó!

Ha visszatérek Európába szentül fogadom, hogy meglátogatlak, kerüljön bármibe! Azonkívül szavamat adtam L-ban egy leánynak s egy férfi adott szava szent! Azonkívül szeretem is őt, s ha nem lennének egymásnak elígérkezve, úgy mindent elkövetnék arra, hogy megnyerjem beleegyezését!

El vagyok halmozva munkával. Épen ezért zárnom kell; az első kedvező alkalommal majd többet!

Szívem a tied, akárhol is legyek ezen a világon: Öllelek és kedves tiedet ezerszer s maradok örökre változatlanul hű fivéred

Modjer J. G.

An den Hochwürdigen Herrn M. T. Modjer
Pfarrer der evangelischen Gemeinde

Per Wien
— Hermanstadt
— Sárkány.

zu Sommerburg

à Reys.

Közli: *Dr. Márki Sándor.*

Könyvészet.

Vác. Ismertető kalauz. Irta: Tragor Ignác dr. Kiadja a váczi Múzeum-egyesület 30 képpel és 1 térkép mellékletekkel. Vác, 1903. Mayer Sándor nyomása. Ára füzve 50 fillér.

E 112 oldalra terjedő, kis 8-adrétű könyvnek tartalma: Előszó. A múlt emlékei. A város képe. A város népe. Közép és alsó város. Séta a felső városban. Vác vidéke. A Pokol. A Naszály. Migazzi. Katalinvölgy. Visegrád. Betűrendes mutató. Befejező megjegyzések.

Ritkán kerül ismertető toll alá olyan monografia, mely nem

a nagyszabású, folians-kaliberű leírást tűzte ki céljául, hanem, hogy eleven, kellemes, élvezetes röpke képeket fessen. E könyv első sorban az idegen forgalom fokozását célozza, de a mellett megfelel magasabb igényeknek is. Szerzőt nemcsak a szülőföld szeretete sugalmazta, de magasabb apparatus is vezette. Vác vidéke természeti és tájképi szépségeit az tudja csak méltatni, a ki áldottaknak hirdetett tájakat is látott a hazában és azon kívül, a mellett a tollforgatás egészen keze ügyében van. Kívált a Dunapart leírásánál magas lendületre emelkedik a szerző; szebb is, fejedelmibb is ott a Duna képe, mint akár Bécs, Pozsony, Komárom, Esztergom, Visegrád, Budapest, Ercsi, Baziás előtt, — noha a legutóbbi helyt magába ölelte nemzeti czimerünk másik három folyóját is; Vácznál pedig hatalma $\frac{3}{3}$ részével jelenik meg, vize $\frac{1}{3}$ -át a Vértesek lába alá küldötte Tahiba.

A könyvbe foglalt 30 kép csinos és hű, jól fölvelt photographiák után készültek s azokat a váci nyomda világosan, tetszőtősen tette át papírra. Nem kifogástalan ellenben a város tervrajz melléklete, igen összeszorított és a kiállítása is nem e könyvnek megfelelő. Szerző beszámol az irodalommal is, a mely Vác-zal foglalkozik. Ezek a külső-belső érvek, a melyek alapján e sikerült helyismertetőt mindenkinek örömet ajánljuk, igazi élvezettel lehet azt forgatni.

H. I.

Kocsér község főnállásának 25-ik éves ünneplése. Közrebocsátva a képviselőtestület határozata folytán. Nagy-Kőrös, 1903. Nyomatott Ottinger Kálmán könyvnyomdájában.

Ez 52 lapra terjedő, 8 adretű füzet tartalma; 1. Bevezető. 2. Unnapi beszéd. 3. Kocsér község múltja és jelenéből. 4. Kocsér birtokosai. A Duna-Tisza-köz az egyik legéletrevalóbb fiatal községe kialakulásáról szól folyóiratunk (Földr. Közl. 1885, 595—608. 1.) mikor e jász telep még csak 8 éves község volt; hatalmasan fejlődött azonban azóta jó vezetés alatt álló népe a sokáig ugar talajon és visszaállítja a háborús viszonyoktól összetört ősi Kocsért, melyről főnmaradt a régi írásokban, hogy a budai káptalan 1488. május 22-iki keletű okirata határjárást tartalmaz Felső-Alpár, Szent-Király és Kécske között és e határjáró bizottságban Jósa György kocséri kúnkapitány is részt vesz. (Gyárfás István: Jászkunok története 1883. III. 697—699.) Az egri várhoz tartozott jászkún községek összeírásában szerepel Kocsér község még 1570-ben, de 1587-ben már nem. (Vándorffy János: Jászapáti város 1859. 151—152.) Van pedig ma e községnek már 4-edfél ezer lakosa,

patikája, hetivására, társalgó és olvasóköre, okszerű gazdálkodása, a hol adóvégrehajtóra szükség nincs. És remélhető, hogy nagyobb méreteket ölt, míg az 50 vagy 100 éves főállása emléktünnepét fogja tartani.

H. I.

A magyarországi Kárpát Egyesület évkönyve XXX. évfolyam 1903. 2 melléklettel. Igló. Nyomatott Schmidt József könyvnyomdájában.

A 172 oldalra terjedő kötet tartalma: 1. Englisch Károly: Téli magas túrok és első hegymászások a Magas-Táfrában. 2. Broske M. A Lomniczi-csúcs megmászása a Jordán-úton át 1902. június 17-én. 3. Weber Samu: Mauksch Tamás életrajza. 4. Jeltsch H.: A batizfalvi tóhoz vezető út, mint turista-ut kezdete. 5. Barcza Imre: Bolyongásunk a Bükkhegységben. 6. Englisch Károly: Adatok a Magas-Tátra entomológiájához 7. Az egyesület ügyei. 8. Apró közlemények; c) A Halastó körüli ország határrendezés; b) A Küzéporom megmászása az Öttö felől; c) Adatok a magastátrai csúcsmászások történetéhez; d) A Sátán megmászása, két más csúcsról leszállás; e) Tátraképek. 9. Halálozás: Chodász János. 10. Mellékletek: Magas-Margitcsúcs. (Bibircs-csoport.) Leszállás a Magas-Margit horhosról.

H. I.

A Jungfrau vasútja. Irta: Balog Emil, a budapesti közúti vaspályatársaság mérnöke. Budapest, „Pátria“ irodalmi vállalat és nyomda részvénytársaság nyomása 1903.

Ez a 29 lapra terjedő rendes 8-adrétű füzet a következő kiegészítéseket tartalmazza: 1. A hegyi vasútról általánosságban. 2. A Jungfrau vasút története. 3. Hajtó erő. 4. Munka-telep. 5. A vasút. 6. Az építés jelenlegi állapota. Szövegében van egy helyszínrajzi térkép, valamint a Jungfrau vasút hosszanti szelvénye, mind a kettőnek aránya 1:100,000; a Jungfrau vasút orografiai képe és 8 fotografiai fölvétel után készült csinos kép. Irt e tárgyról rövidebben a Természettudományi Közlöny 1903. júliusi füzeté is.

H. I.

A középiskolák 1903. évi értesítőiben megjelent kiválóbb földrajzi értekezések leírások közé tartozik:

1. *Sziüinidői tanulmány után.* Irta: Wiesinger Károly a sümegi reáliskola értesítőjének 3—34. lapjára. A leíró tanár útja sűrűn taposott ösvény (Bécs, Bécsujhely, Semmering, Ischl, Salzburg, Innsbruck, Brenner, Dél-Tirol, Lombardia, Venezia. Fiume, Zágráb), de mint nyiltszemű geográfus és természetrajz tanár észrevesz sok oly érdekest, a mi mások figyelmét kikerüli, vagy azt tarják, hogy följegyzésre nem érdemes. Bevallottan a tanítványai számára ir,

de örömmel és kellemes okulással forgathatja az is, ki az iskola-padból már kinőtt és esetleg ugyanazon útvonalon járt.

2. *A mi római zarándok útaink.* Irta: Hadady Géza a lévai főgymnasium 3—34. lapjaira. Útirány: Budapest, Zágráb, Fiume, Ancona, Róma és ugyanazon vonal vissza. A ki Rómát 5 nap keretében jól megakarja látni, olvassa el ezt a leírást; vonzó, eleven, közvetlen az, saját szemével lát az író mindent, nem a Baedekerével, vagy a ciceróne üvegén át. A földrajz iránt való kedvet föl-költi, a műérzékét fejleszti, az irányja keresetlen, nem magas igényű, de kedvvel forgatható útirajz.

3. *Időjárás Niregyházán (1871—1902.)* Irta: a nyiregyházi főgymnasium értesítője 3—34. lapjára Mészáros Ferencz, a fizika tanára. Az értékes dolgozat kikezdő részei: I. Megfigyelés, megfigyelők. II. Légnyomás. III. Hőmérséklet. IV. Páratartalom. V. Felhőzet. VI. Szelek. VII. Légköri lecsapodások. Világos kép tár az érdeklődő szeme elé a gonddal megkészített összeállítás a Nyir-ság főhelye éghajlatáról. A ki Szabolcs vármegye momgrafiáját megírja, nem nélkülözheti ezt a tanulmányt.

4. *Bél Mátyás földrajzu.* Írta Dékányi Kálmán a marosvásárhelyi ev. ref. főgymnasium értesítője 30—143 lapjára. Tartalma: Bevezetés. Bél Mátyás élete és munkássága. A Notitia Hungariae novae megírása. Ismertetése kötetenként. A mű bírálata és méltatása. A mű térképei. A Bél Mátyás életére, irodalmi munkásságára, műveire vonatkozó irodalom.

Elkelt ez az ügyesen összeállított emlékemelés hazai geografiánk tiszteletreméltó patriarkájának.

H. I.

Geographen-Kalender. In Verbindung mit Dr. Wilhelm Blankenburg, Professor Paul Langhans, Professor Paul Lehmann, und Hugo Wichmann herausgegeben von Dr. Hermann Haach. Erster Jahrgang 1903/1904. Mit dem Bildnis von Ferdinand von Richthofen in Stahlstich und 16 Karten in Farbendruck. Gotha: Justus Perthes 1903. Ára csinos vászonkötésben 3 márka.

Ez a teljes címe a $32\frac{3}{4}$ ívre terjedő 16 rétvű zsebkönyvnek, a következő tartalommal: I. Naptár, csillagászati és physikai földrajzi táblákkal, 34 lapon, Lehmanntól. — II. Az 1902. év világeseményei, a 35—52 lapon, Langhanstól; megvilágítja a szinteröket a munka végéhez csatolt 16 térképből az első 9. — III. A földrajzi kutató-utazások 1902-ben, Wichmanntól, az 53—78. lapon; megvilágítja az útirányokat a 10—16. térkép. — IV. Az 1902. év földrajzi irodalma, a magyarnak kivételével, Blankenburgtól, a 79—154. lapon. — V. Az iskolai földrajz 1902-ben, a magyar földrajzi tanterv fejlőd-

dése elhallgatásával, Haachtól, a 155—210. lapon. — VI. A földrajz halottai 1902-ben, Haachtól, a 211—238. lapon. — VII. Statistikai adatok a Föld összes országairól, Haachtól, a 239—320. lapon. — VIII. A földrajz és rokon-szakok íróinak névsora külön, számozott 124 oldalon, Wichmanntól. A névjegyzékbe, mely vagy 4000 nevet ölel fel, Társaságunk tagjai és Közleményeink munkásai közül csak Ternér Adolf, Lóczy Lajos és dr. Havass Rezső jutottak be. A földrajzi folyóiratok és tanszékek katalógusát a II. évfolyam igéri. Ugyan bele jönnek e a Földrajzi Közlemények? A térképei kicsinyek, 16-od rétűek, mint a könyv alakja, mihez képest igen apró betűsek, de a kivitelük csinos. Hogy e díszesen kiállított könyvet oly olcsón adhatja a könyv-piacz, bizonyára a 64 oldalt betöltő és jól fizető hirdetések tették lehetővé.

H. I.

Vezető Kolozsvár városában. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlésének tagjai számára, szerkesztették: dr. Rigler Gusztáv egyet. tanár és dr. Tilep Gyula egyet. tanár-segéd. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1903.

E 4 ívre terjedő, 16-od rétű füzetnek tartalma: Általános tudnivalók. A város története. Látnivalók. Gyűjtemények, tárak. Tanító- és nevelő-intézetek. Nagyobb gyárak és ipartelemek. Egészségügyi berendezések. Séták és kirándulások Kolozsvár vidékére. Mellékletül e város tervrajza, megfelelő mutatóval, mely koczkák szerint jól vezet. Legérdekesebb része a füzetnek az, mely a város környékének csinos földrajzi leírását adja.

H. I.

Rövid közlemények.

I. EXPEDITIÓK.

Toll báró éjszaksarki expedíciója. Mint annak idején megírtuk, Toll megmentésére a szt.-pétervári akadémia is szervezett expedíciót, a melynek vezetését Kolcsak hadnagyra bízták, a ki a Sarja expedíción is résztvett. Kolcsak február 9-én hagyta el Szt.-Pétervárt és június végén a szt.-pétervári akadémia azt az értesülést nyerte, hogy Kolcsak néhány parti lakó és a „Sarja“ matrózainak kíséretében szánon az Új-Szibériai szigetekre indult; ha itt Toll báró

expeditióját nem találja, Bruneta szigetére igyekezik eljutni, mert Kolcsak nézete szerint valószínűleg itt tartózkodnak Toll és társai. Bruneta szigete körülbelül 200 werftre van az Új-Szibériai szigetektől és teljesen ismeretlen terület, a melynek éppen csak a létezéséről van tudomásunk. Június végén már három éve múlt annak, hogy az orosz éjszaksarki expedíció Toll báró vezetésével a Sarja hajón elhagyta Szt.-Pétervárt.

Az orosz sarki expedíció tervezetét Bergmann, Popov, Voeikov tanárok és Makarov tengernagy dolgozták ki a fiziko-kémiai társaság megbízásából. A tervezet a következő tünemények megfigyelését tűzi ki célul: 1. A napsugárzás és a levegő polarizációja. 2. A felhők mozgása. 3. A levegő elektromos tüneményei. 4. A földmágnesség elemei. 5. A levegő és a tenger vízének kémiai összetétele. 6. A sarki jég kikutatása. A nevezett társaság a terv kivitelére már megtette a szükséges lépéseket.

Amundsen Roald expedíciója, a melynek célja az éjszaki mágnessark helyének megállapítása, május elején Norvégiából útra kelt.

Az angol délsarki expedíció után újabb segítő expedíciót küldenek. Az a körülmény ugyanis, hogy az expedíció az antarktikus tél kezdetéig nem tért vissza, újabb aggodalomra szolgáltat okot. Midőn ugyanis az első segítő expedíció, a mely a „Morning“ hajón indult a „Discovery“ fölkeresésére és evvel a Mac-Murdo öbölben csakugyan találkozott is, a jégbe fagyott Discoveryt f. é. márczius 2-án elhagyta, az expedíció már csak annyi szénkészlettel rendelkezett, a mennyire 1904. januáriusig szüksége van. Így tehát gyors segítségről kell gondoskodni. A londoni Földrajzi Társaság saját költségén szervezi ezen második segítő expedíciót. Az előmunkálatokkal megbízott (tengerész-tisztekből álló) bizottság a „Terra Nova“ bálnahajót szemelte ki az expedícióra, a melynek felszerelése 3 hónapot fog igénybe venni; mindazonáltal még idejében érkezhetnek az expedíció támogatására vagy megmentésére. Vajjon a „Morning“, a mely jelenleg Littletonban horgonyoz, résztveend-e a segítő expedícióban, még nem bizonyos.

A német délsarki expedíció eddigi eredményeiről a következőket olvashatjuk Drygalskinak, az expedíció vezetőjének előleges jelentésében: 1902. február 14—22 közt a „Gauss“ számos kísérletet tett, hogy az úszó jégrögök közt dél felé nyomúljon a nélkül azonban, hogy nagyobb sikert ért volna el, sőt február 22-én a jég a hajót eddig ismeretlen szárazföld közelében teljesen körülzárta és

majdnem egy teljes évig (1903. február 8-ig) fogva tartotta. Az expedíció a fölfedezett partvidéket „II. Vilmos császár“-partjának, az öblöt pedig, a melyben a jég a „Gauss“-t körülzárta, „Posadovsky“ öbölnek, ennek déli részén fekvő 366 m magas vulkáni kúpot pedig „Gauss“-hegynek nevezte el. 1902. márczius 29-én a szép csendes időjárást fölhasználva, léghajón 500 m magasságba emelkedtek és fényképfölvételeket eszközöltek. Márczius és április hónapokban számos kisebb kirándulást tettek részint a vidék tanulmányozása, részint tudományos gyűjtés végett. Májustól szeptemberig a rettenetes viharok és hózivatarok teljesen megakadályozták a kirándulásokat, míg szeptember elejétől december elejéig ismét hosszabb utazásokra nyílt alkalom, december elején azonban a jégtakaró fokozatos szétzüllése miatt ezeket is be kellett szüntetni. A „Gauss“ csak 1903. február 8-án szabadult ki óriási fáradság és küzdelem árán a jégzárból és tovább folytatta útját nyugat felé. Mivel azonban a hajó tovahaladását a jég igen gyakran megakadályozta, a vihar és úszó jéghegyek pedig állandó veszéllyel fenyegették, Drygalski elhatározta, hogy Dél-Afrikába visszatér. 65° 58' déli szélesség és 79° 83' keleti hosszúság alatt tehát irányt változtatott és a Szt. Pál- és Új-Amsterdam-szigetek érintésével f. é. június 9-én Simonstownba (Falsebai) érkezett. L.

Francia délsarki expedíció. Dr. Charcot, a ki eredetileg éjszaksarki expedíciót tervezett, az utolsó pillanatban arra határozta el magát, hogy a déli sarkvidékre indul. Úgy látszik, hogy de Gerlache belga kapitány, az 1897/99-iki belga délsarki expedíció vezetője, a ki Charcot kérésére szintén részt vesz az expedíción, beszélte rá, hogy a déli sarkvidékre induljon. Az expedíció legközelebbi célja Nordenskjöld fölkeresése és azután a Grahamlandtól nyugatra fekvő terület kikutatása. Az expedíció hajója a „Pourquoi pas?“ nevet viseli; résztvevői Zimmermann Ch., a lyoni egyetemen a földrajz tanára és két zoológus: Perez Ch., bordeauxi egyetemi tanár és Bonnier J., a Sorbonne tanára. Az expedíció költségeihez maga Charcot 150.000 frankkal járúl, az ezenfelül szükséges összeget magánadakozások fedezik. A francia kormány a szükséges műszerek és szénmennyiség ingyenes átengedésével és 10.000 frankkal támogatja a tudományos vállalatot. L.

A svéd délsarki expedíció után, a mely Nordenskjöld vezetésével az Antarktík hajón indult a déli sarkvidékekre, a svéd kormány segítő expedíciót küld. Mi akadályozta meg az Antarktík visszatérését, azt csak sejteni lehet. A legvalóbbszínű az, hogy az

Antarktikot dél felé való előnyomulása közben a jég körülzárta és kiszabadulását lehetetlenné tette. Az sincs kizárva, hogy a hajót valami komolyabb baj érte; talán megsérült a gépje, vagy zátonyra jutott vagy megrongálta a vihar és a jég. Ha ilyféle szerencsétlenség akkor érte a hajót, mielőtt még elérte volna Louis Philippe földjét, a hol az expedíció a telet töltötte, akkor Nordenskjöld és társa újabb teelésre lennének kényszerítve, a mi helyzetüket valóban válságossá teheti, mert csak egy évre való élelmiszerről gondoskodtak. A segítő expedíció főfeladata lesz, hogy mielőbb elérje Nordenskjöld téli szállását. Az expedíciót a „Fridtjof“ hajón Gylden O. kapitány vezeti és augusztus végén kel útra. *L.*

Zibikov, tibeti utazó, június hó elején az Orosz Földrajzi Társaság közgyűlésén tartott előadást kutató útjáról. Hogy Zibikov akadálytalanul jutott Tibet fővárosába, azt kizárólag annak köszönheti, hogy nemcsak a tibeti nyelvben bír teljes jártassággal, hanem a buddha vallás szertartásaiban is otthonos. Ha azonban a tibetiek megtudták volna, hogy Európában tudományos kiképzetésben részesült, vállalkozása épp oly kevéssé járt volna sikerrel, akárcsak Dutreuil de Rhins-é vagy Sven Hediné. Zibikov ugyanazon az úton utazott Tibetbe, a melyet Prsevalszkij, orosz utazó követett 1879-ben. Miután a Bumza-hegységen (eddig jutott el Prsevalszkij) átkelt több kelet-nyugati irányú párhuzamos hegylánczokból álló vidék terült el előtte. Csak Lasszától 100 km-re éjszakra találkozott állandóan letelepedett lakossággal, a mely földműveléssel foglalkozik. Lassza a Szanpo (Bramaputra) széles völgyében fekszik az Uicsunak, a Szanpo éjszaki mellékfolyójának partján. Tibet lakóinak számát Zibikov nem becsüli többre $3\frac{1}{2}$ milliónál. Lassza lakossága, nem számítva a nagyszámú kalmárokat és zarándokokat, aligha haladja meg a 10.000-et. A jelenlegi dalai láma 27 éves. A mi a térképezést illeti, Zibikov eredményei — úgy látszik — csak Lassza város régebbi tervrajzának helyesbitésére szorítkoznak. Részletes úti jelentése mindenestre véget fog vetni annak a sok téves nézetnek, a mit Tibetről, annak lakosságáról és állami intézményeiről terjesztettek azok az európai utazók, a kik csak rövid ideig tartózkodtak Tibetben és mivel a bennszülöttek nyelvében jártasak nem voltak, idegen kereskedőktől és zarándokoktól szereztek kétes értékű tudósításaikat. *L.*

A Tsad-tóról, annak partjáról és szigetvilágáról érdekes tudósítást közöl (La Géographie 1903. 421. l.) a francia tisztek kutatásai alapján Destenave, a tó mellékének katonai parancsnoka. A

Tsad-tó alakja olyan háromszög, a melynek alapja körülbelül 170, s magassága 180 km. Területi kiterjedése megközelítőleg 20,000 □ km. A tó keletről nyugatra vándorol, — keleti partja tehát sekély s szigetkoszorú övezi; a tó keleti felének mélysége nem haladja túl az 5—6 m-t, sőt legtöbbször csak 1— $\frac{1}{2}$ m-t tesz; a nyugati rész 10—12 m mély és csak kevés mocsaras szigettel bír. A délkeleti parton a tó 10 év lefolyása alatt körülbelül 1 kmnyi eltolódást szenvedett. A víz szélének ezen fokozatos elmozdulása és a nyomában járó kopár part arra készítette a lakosokat, hogy marhacsordáikkal a part előtt képződő szigetekre költözködjének. Mintegy 50,000 ember telepedett le a magasabb szigeteken, a melyek 15—20 m-re emelkednek a víz színe fölé; marháikat, a melyeknek száma meghaladja a 70,000-et, az alacsonyabb szigeteken legeltetik. A déli, magasabb szigetek lakói az állattenyésztésen kívül köles és gyapottermelést űznek; az éjszaki, alacsonyabb szigetek lakói azonban nomádok, a kik barmaikkal szigetről-szigetre vándorolnak. A tó vízállása változó és azon vízmennyiségtől függ, a melyet a Sari-folyó a tóba ömleszt; legmagasabb a vízállás december hónapban, a mikor a víz színe 120 cm-rel magasabb a rendesnél. Ekkor a parti tavak is megtelnek vízzel, a mi nyáron ismét elpárolog és sóréteget hagy vissza. Ezt a bennszülöttek összegyűjtik. A tóban sok a hal, de a szigetlakók csak elvétve foglalkoznak halászzalattal.

L.

Uj-Guinea éjszaknyugati félszigetét kutatta ki a németalföldi expedíció Wichmann A. utrecht-i tanár vezetése mellett. Az expedíció Amberpon szigetével (Geelvink bai) szemben indult a félsziget belseje felé. Miután a meredek parti hegységeken átkeltek, már a második napon elérték a Jakati vízterületét. Most őserdővel borított nagy kiterjedésű síkságon vezetett keresztül a kutatók útja, melyet a Jakati számtalan mellékfolyója szel át. Legközelebbi céljuk most a Vasziáni-folyó volt, a mely állítólag a Mc. Cluer öbölbe ömlik. A folyó mellékén kőszéntelepekre bukkantak, a további kutatást azonban a nagy esőzések folytán beállott magas vízállás és az élelmiszerek hiánya megakadályozta. Az expedíció tehát visszatért kiindulási helyére. Innen a Humboldt baiba hajózott, a melynek partján újabb kutatásokat végeztek. Nevezetesen körülhajózták a Szantani tavát, megállapították a tó partjának geológiai összetételét, a déli partján pedig harmadkori kőületek gazdag lelhelyére bukkantak. A kikutatott vidék állatvilágából az expedíció oly gazdag gyűjteményt szerzett, a mely minden eddigit messze fölülmúl. Az expe-

dítió a Cyklop-hegységen át tért vissza állomására, a hol megteszi mindazon előkészületeket, a mik a sziget belsejének kikutatására szükségesek. *L.*

Czelebesz szigetén befejezték kutatásaikat a Sarasin testvérek, miután a sziget eddig teljesen ismeretlen délkeleti félszigetét, keletnyugati irányban a Bingkoka és Kendari öblök közt átszelték. Február 20-án indultak el Kolakából a félsziget belseje felé, a hol eddig európai utazók még nem jártak. Eleinte nagy akadályokkal kellett küzdeniök, a melyeket az időjárás viszontagságai és a bennszülöttek gördítettek eléjük, de az expeditió végre is fényes eredménynyel végződött. A félszigeten két hegyláncz vonúl végig éjszaknyugat-délkeleti irányban. A nyugati hegyláncz a Szusszua, a keleti a Tobungku-hegység. A kettő között levő mélyedésben nagy kiterjedésű mocsár, az Opa-tó fekszik; a tóból a 70 m széles és 7 m mély Konavéka folyó ered, a mely a keleti hegylánczot áttörve, a Szampara öbölbe ömlik. Az utazás egyik legfontosabb eredménye annak megállapítása, hogy a délkeleti félsziget sohasem függött össze a szigetvilág valamely tagjával, holott az előbbi expeditiók az összefüggést éjszaton a Philippini szigetekkel, délnyugaton Jávával, keleten a Molukkokkal kimutatták. Az expeditió márczius 12-én ért a Kendari-öbölbe, a honnan visszatért Európába. Egy németalföld-indiai társaság Czelebesz szigetének folytatólagos kikutatását tervezi. *L.*

II. STATISZTIKA.

Ausztrál-Ázsia népességének állapota az 1900., illetve 1901. év végén a következő volt:

	1900. decz. 31.	1901. decz. 31.	szaporodás
New-South-Wales...	1,364.590 lélek	1,379.890 lélek	15.300 lélek
Victoria	1,197.318 „	1,208.705 „	11.387 „
Queensland	498.250 „	510.515 „	12.265 „
South-Australia ...	357.035 „	360.212 „	3.177 „
Nord-Territorien ...	4.416 „	4.583 „	167 „
West-Australia ...	178.056 „	194.889 „	16.883 „
Tasmania	172.377 „	174.233 „	1.856 „
Ausztráliai szövetség	3,772.042 lélek	3,833.027 lélek	60.985 lélek
New-Seeland	769.321 „	787.657 „	18.336 „
Ausztrál-Ázsia	4,541.363 lélek	4,620.684 lélek	79.321 lélek.

T. S.

Svédország népessége. Az 1901. évi december hó 31-én végrehajtott népszámlálás eredménye szerint Svédországnak lakossága 5,175.000 lélek volt; ebből 2,526.000 férfi és 2,649.000 nő.

T. S.

Németalföld lakossága az 1901. év december hó 31-én tett 5,263.159. lelket; ebből volt 2,603.447 férfi és 2,659.712 női lakos.

T. S.

Franciaország népessége. Franciaországban öt évről öt évre népszámlálás tartatik. A legutóbb (1901. márczius hó 24-én) végrehajtott népszámlálás eredménye szerint Franciaország lakossága nem egészen 39 millió lélek volt. Bár e szám 450.000 lélek szaporodást mutat és így tehát az 1891—1896-diki szakasszal szemben kedvezőbb, még sem tartják kielégítőnek, és komoly aggodalomra ad alkalmat.

T. S.

Románia lakossága, az 1899. évi népszámlálás szerint az azóta történt természetes szaporodással együtt, de a bevándorlást és kivándorlást tekintetbe nem véve, az 1902. év elején 6,081.572 lélekre tehető, melyből 3,078.442 férfi, 3,003.130 pedig női lakosság volt. A népesség összes számából 3,931.921 lélek Oláhországra, 1,881.261 Moldovára és 268.390 lélek pedig a Dobrudzsára esett. Románia legnépesebb városai Bukarest 286.105, Jassy 78.376, Galacz 63.247, Braila 59.236, Krajova 45.451 és Plojesti 43.300 lakossal. Románia népességének 18·8% városokban, 81·2% pedig községekben stb. lakik.

T. S.

Orosz-Lengyelország népessége. Az 1901. évi január hó 1-én Orosz-Lengyelország lakossága 11,168.276 lelket számlált. A királyság (74 lakossal) egy □ km-re sűrűség tekintetében meghaladja a szomszédos poroszországi tartományok lakosságát, hol csak 60, sőt Franciaország lakosságát is, hol 72 lélek esik egy négyszög kilométerre. *Varsó* főváros lakossága ugyanakkor 736.625 lelket tett.

T. S.

Durban lakossága. Az 1902. év I-ső felének vége felé Durbanban népszámlálás volt, melynek eredménye szerint Durban lakossága 60.446 lélek. Ezekből 28.049 európai, 747 kevert, 12.460 indiai és 19.190 bennszülött.

T. S.

Ceylon-sziget népessége. Az 1901. évi márczius hó 1-ső napján végrehajtott népszámlálás adatai szerint Ceylon-sziget lakossága 3,565.954 lelket számlált, a katonaságot, a kikötőben horgonyozott hajók legénységét és a hadifoglyokat bele nem értve. A lakosság, melyet 664.311 család képezett, 28 városban, 12.870 faluban és

598.076 házban lakott. 10.000 lakos közül volt 6.537 singhalesa, 2.669 tamil, 639 mór, 66 burgher és eurasia, 33 malay, 18 európai és 27 egyéb nemzetiségű. *T. S.*

Sierra-Leone, Afrika nyugati partján a hat és kilencededik szélességi fok alatt, egyike a legrégebb angol gyarmatnak. A tulajdonképi gyarmat áll Sierra-Leone félszigetből Freetown fővárossal, Sherbro-sziget és Turner és Sulima félszigetektől. A partvonal hossza 150 mértföld, kiterjedése a gyarmatnak pedig kb 2000 angol négyszög mértföld. A leírt terület éjszaki és keleti határán elterülő Ronietta, Bandajuma, Panguma, Karene, Koinadugu országrészek angol protectoratust képeznek, melynek határai Afrika belseje felé szorosan megállapítva még nincsenek. *Freetown* fővárosának kitűnő kikötője van, mely Lagos után (Aranypartvidék) Anglia legfontosabb kereskedelmi piacza a nyugat-afrikai partvidék mentén. Itt is, mint Nyugat-Afrika egész partvidéke mentén, a malária-láz uralkodik, melynek az európai hosszabb időre ellentállani nem képes. A hőség ritkán süllyed 26 fok Celsiusra, annál gyakrabban azonban 36—38 fokra (Celsius szerint) emelkedik árnyékban. A tulajdonképi Sierra-Leone gyarmat népességének száma a protectoratus nélkül az 1902. évi népszámlálás szerint 76.655 lelket tett; ezek közt a fehér 493 volt. Freetown fővárosának lakossága ugyanakkor 34.463 lélek volt. A népesség mind — az európaiakon és még a portugál uralomból származott keverék-vérűeken kívül — a különféle négerfajokhoz tartozik. Az angol kormány nagyszámú iskolák és internátusok alapítása és segítése által azon igyekszik, hogy a bennszülött lakosság műveltségi fokát emelje, melynek egyik eredménye az is, hogy számos bennszülött a gyarmat közigazgatásának több ágában résztvesz. *T. S.*

III. VEGYESEK.

Gellivara és az Ofotenfjord közt június 19-én nyílt meg az új vasút-vonal, a melynek végállomása 68° 77' éjszaki szélesség alatt fekszik. A vasút főjelentősége abban áll, hogy hozzáférhetőkké tette azokat a hatalmas ércztelepeket, a melyek Svédország éjszaki részén elterülnek. A legfontosabb lelőhelyek maga Gellivara és az ettől 105 kmre éjszakra fekvő Kirunavara és Luassavara. A 80-as évek óta ugyan vasút köti össze Gellivarat Luleával, a honnan évenként nagy mennyiségű érczet visznek külföldre, mivel azonban a Luleai-öblöt majdnem félévig elzárja a jég, a svéd s norvég kormány a norvég parton Gellivara és az Ofotenfjord közt új vasutat épített,

a mely már most a Gellivarától éjszakra fekvő érczelepek kiaknázását is lehetővé teszi. A vasút végpontján a tengerparton Navrik városát alapították, a mely már most néhány ezer lakossal bír. E város, nem csak mint az érczelepek kiviteli kikötője bír fontossággal, hanem kedvező fekvése, a Lofotok közelében, egész Éjszak-Norvégia fontos kereskedő városává fogja tenni. Új város Kiruna is, a mely a Kirunavara-hegy aljában valóban amerikai gyorsasággal keletkezett. Lappland, ezen jövő fővárosa nemsokára 10.000 lakost fog számlálni.

L.

A VIII. nemzetközi földrajzi kongressus az éjszak-amerikai Egyesült-Államok földrajzi társaságainak képviselőiből alakult bizottság határozata szerint 1904. szeptemberében lesz Washingtonban. A rendező-bizottság elnökévé Mc Gee tanárt, a washingtoni National Geographic Society tagját, főtitkárrá Mc Cormick dr.-t választották. A Washingtonban tartandó üléseken kívül a congressus más városokban is tart összejöveleket, s végül átteszti székhelyét St. Louisba, a hol a nemzetközi művészeti és tudományos congressussal egyesülve, folytatja üléseit. Az ülések befejezése után kirándulásokat terveznek Mexico városába, a Grand Cannonba, a Yosemite völgyébe, a Yellowstone parkba stb.

L.

Ezen hármas füzet tartalma:

Dr. Jankó János emlékezete. <i>Dr. Thirring Gusztáv</i> tól	165
Dr. Stein Aurél felolvasása. <i>Dr. Stein Auréll</i> tól	184
A Szvinyésza növényzete. <i>Wagner Jánost</i> ól	209
A Töröcsvári-hágó jelentősége Dacia hadi szervezetében. <i>Téglás Gábert</i> ől	214
A tájképi szép: <i>Hanusz István</i> tól	217
Modjer János Gottfried levelei három földrészből. <i>Dr. Márki Sándor</i> tól	226
Könyvészet	264
Rövid közlemények:	
I. Expedíciók. — II. Statistika. — III. Vegyesek.	268

Rendes tagokul megválasztottak:

Berecz Antal ajánlására:

Dévai állami tanítóképző intézet.

Eisenkolb Aurél polgári iskolai tanár. Lippán.

A BALATON

tudományos tanulmányozásának eredményei.

Kiadja :

• Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága.

Ezen nagy műből eddig a következő részletek jelentek meg :

1. *A Balaton limnológiája.* Irta Cholnoky Jenő. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)

2. *A Balaton állatvilága,* többek közreműködésével dr. Entz Gézától. (Bolti ára 9 kor. Tagok számára 2 kor. 40 fill.)

3. *A Balaton mosszat-flórája.* Irta dr. Istvánffy Gyula. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)

4. *A Balaton vizének chemiai viszonyai.* Irta Ilosvay Lajos (Bolti ára 1 kor. 20 fill. Tagok számára 80 fill.)

5. *A Balaton környékének csapadékviszonyai.* Irta Bogdánfy Ödön. (Bolti ára 3 kor. 60 fill. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)

6. *A Balaton környékének éghajlati viszonyai.* Irta dr. Sáringer János. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 2 kor.)

7. *A Balaton vizének hőmérsékleti viszonyai.* Irta dr. Sáringer János. (Bolti ára 2 kor. Tagok számára 80 fill.)

8. *A Balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása.* Irta dr. Boleman István. (Bolti ára 4 kor. Tagok számára 1 kor. 50 fill.)

9. *A Balaton környékének edényes növényei.* Irta dr. Borbás Vincze. (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 4 kor.)

➤ *Megrendeléseket a Földrajzi Közlemények szerkesztősége fogad el (VI., Podmaniczky-utca 75) vagy a Balaton-bizottság elnöke, dr. Lóczy Lajos egyetemi tanár (Egyetemi földrajzi intézet IV. ker. Szerb-utca 10.)*

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector :

Fülöp, Szász-Coburg-Góthai herczeg.

A Társaság tiszti kara :

1902—1904-re.

ELNÖK :

Dr. ERŐDI BÉLA, kir. tanácsos, székes-
fővárosi kir. főigazgató.

ALELNÖKÖK :

GERSTER BÉLA, mérnök.

Dr. HAVASS REZSŐ, kir. tanácsos.

FŐTITKÁR :

BERECZ ANTAL, felsőbb leányiskolai
igazgató, ministeri biztos.

TITKÁR :

LITTKÉ AURÉL, egyetemi gyakornok

VÁLASZTMÁNYI TAGOK :

A Budapesten lakó tiszt. elnökök, tiszt. és levelező tagok, továbbá

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tanár.
Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. tanácsos.
Bíró Kálmán, honv.-huszár ezredes.
Dr. Brózik Károly, főreáliskolai tanár.
Cholnoky Jenő, egyet. adjunctus.
Dr. Demkó Kálmán, főgymn. igazgató.
Farkasfalvy Imre, az orsz. statist. hiv. tisztv.
Glück Frigyes, szállodatulajdonos.
György Adárád, az orsz. stat. hiv. beltagja.
Hahóthy Sándor, felsőbb leányisk. igazgató.
Hofer Károly, cz. főigazgató.
Hopp Ferencz, kereskedő.

Kőrösi Albin, főgymn. tanár.
Dr. Lóczy Lajos, kir. egyetemi tanár.
Marx János, minist. tan., m. á. v. igazgató.
Pompéry Elemér, szabadalmi bíró.
Revy Ferencz, áll. felsőbb leányisk. igazgató.
Dr. Schafarzik Ferencz, m. kir. főgeologus.
Schneider János, főrealisk. tanár.
Dr. Staub Móricz, kir. tan., főgymn. tanár.
Szalay Péter, minist. tanácsos.
Dr. Thirring Gusztáv, a f. v. stat. hivat. igazg.
Wodianer Arthur, kir. tan. könyvkiadó.

A **Közleményekben** megjelenő cikkek tartalmáért a Társaság felelősséget nem vállal.

Kéziratok, reclamatiók, évdíjak és előfizetési pénzek a főtítkárhoz (Budapest, VI. ker. Podmaniczky-útcza 75. sz.) küldendők.

A Társaság könyv- és térképtára a Társ. hivatalos helyiségében (VI., Hunyady-tér 13—14. sz. földszint) van elhelyezve. A nagy szünet és ünnepek kivéve ezen hivatal nyitva van minden hétfőn és pénteken d. u. 5—7-ig.

A Földrajzi Közlemények előfizetési ára 10 kor. — Könyvkereskedők 10%, kedvezményben részesülnek.

Közleményeinkhez **csinos keménytáblákat** szállít 1 koronáért **Hirhager Károly** könyvkötő. Budapest, Nádor-útcza.

Munkatársainkat s a felolvasókat kérjük, hogy a papirosnak csak egyik oldalára írjanak, s ott is elég széles margót hagyjanak; továbbá hogy cikkekükhöz vagy felolvasásukhoz az **Abrégé** számára az egész cikknek körülbelül $\frac{1}{2}$ -öd részére szorított kivonatát is mellékeljék: **ellenkező esetben ezen kivonat a cikkért járó írói díj rovására fog elkészítettetni.** Nem eredeti közlemények (ideértendők a rövid közlemények is) tekintetbe csak úgy vehetők, ha a kéziratban azon forrás is meg van jelölve, melyből a közlemény merítettett. **Kéziratot nem küldünk vissza.**

IRODALMI ÉRTESÍTÉS.

* *Mihalovits Béla* tagtársunk előfizetést hirdet

*** „Egy év Perzsiában“ ***

úti és néprajzi vázlatok, tizenkét főlvetelben

czímű munkájára. Előfizetési ára 1 K 80 fillér.

Szerző a közelmúltban teljes egy évet töltött Perzsiában az osztrák-magyar minister mellett, s mivel így az irányadó körök révén oly helyekre is bejutott, hová nem mindenkinek van megengedve, így közvetlen tapasztalatból, s egy másik munkájában, Vámbéry által is megdicséért *megfigyelési módon* ismerteti rendre: 40 napig tartó odaúttazását, azután a perzsák mindenemű szokását, szertartását, játékát, családi és társadalmi viszonyait, a sah udvarát, életmódját, családi körülményeit stb., végre Perzsia hegy-ségei között másodmagával megtett visszaúttazását.

Abban az esetben, ha kellő számú előfizető jelentkezik, a munka mellé *eredeti képeket is mellékel* a kiadó. (Becsek D. fia könyvnyomdája, Székely-Udvarhelyen.)

* *Dékáni Kálmán* tagtársunk pedig előfizetési felhívást küldött szét

*** „Bél Mátyás földrajza“ ***

czímű munkájára. A hazai földrajzi irodalom első tudományos színvonalon álló terméke Bél Mátyás, a hírneves pozsonyi pap négy kötetes, mintegy 2768 folio lapra terjedő *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című latin nyelvű térképekkel, a városok rajzaival és címképekkel ellátott nagy díszműve. Nem csak a XVIII. századbeli hazai szellemi termékek között áll e mű első helyen, hanem mint a világirodalom számottevő tényezője is, elismerést érdemel.

Bél Mátyás „*Notitia Hungariae*“-jának igazi értékét és még ma is használható óriási anyagának becességét nem csak a földrajz művelőjére, hanem a történelem, genealogia, ethnographia kutatójára nézve is tulajdonképen nagyon kevesen ismerik. Ezt megismertetni, a mai tudományos rendszerrel összehasonlítani czélja Dékányi „Bél Mátyás földrajza“ című tanulmányának.

A mű 7—8 ivre fog terjedni, közölve lesz benne Bél arcképe a *Notitia* egyik címlapja után, továbbá a műben különösen érdekes Mikoviny-féle térképek egyike hű facsimilében.

A mű ára 3 korona, s az előfizetési pénzek a megrendelők pontos címével mielőbb az íróhoz (Maros-Vásárhely, Borsos Tamás-utca 18. sz.) küldendő.

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector :

Fülöp, Szász-Coburg-Góthai herczeg.

A Társaság tiszti kara :

1902—1904-re.

ELNÖK :

Dr. ERŐDI BÉLA, kir. tanácsos, székes-
fővárosi kir. főigazgató.

ALELNÖKÖK :

GERSTER BÉLA, mérnök.

Dr. HAVASS REZSŐ, kir. tanácsos.

FŐTITKÁR :

BEREZ ANTAL, felsőbb leányiskolai
igazgató, ministeri biztos.

TITKÁR :

LITKE AURÉL, egyetemi gyakornok

VÁLASZTMÁNYI TAGOK :

A Budapesten lakó tiszt. elnökök, tiszt. és levelező tagok, továbbá

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tanár.
Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. tanácsos.
Bíró Kálmán, honv. huszár ezredes.
Dr. Brózik Károly, főreáliskolai tanár.
Cholnoky Jenő, egyet. adjunctus.
Dr. Demkó Kálmán, főgymn. igazgató.
Farkasfalvy Imre, az orsz. staúst. hiv. tisztv.
Glück Frigyes, szállodatulajdonos.
György Aladár, az orsz. stat. hiv. beltagja.
Hahóthy Sándor, felsőbb leányisk. igazgató.
Hofer Károly, cz. főigazgató.
Hopp Ferencz, kereskedő.

Kőrösi Albin, főgymn. tanár.
Dr. Lóczy Lajos, kir. egyetemi tanár.
Marx János, minist. tan., m. á. v. igazgató.
Pompéry Elemér, szabadalmi bíró.
Révy Ferencz, áll. felsőbb leányisk. igazgató.
Dr. Schafarik Ferencz, m. kir. főgeologus.
Schneider János, főreálisk. tanár.
Dr. Staub Móricz, kir. tan., főgymn. tanár.
Szalay Péter, minist. tanácsos.
Dr. Thirring Gusztáv, a főv. stat. hivat. igazg.
Wodianer Arthur, kir. tan. könyvkiadó.

A **Közleményekben** megjelenő czikkek tartalmáért a Társaság felelősséget nem vállal.

Kéziratok, reclamatiók, évdíjak és előfizetési pénzek a főtítkárhoz (Budapest, VI. ker. Izabella-útca 65. sz.) küldendők.

A Társaság könyv- és térképtára a Társ. hivatalos helyiségében (VI., Hunyady-tér 13—14. sz. földszint) van elhelyezve. A nagy szünidőt és ünnepeket kivéve ezen hivatal nyitva van minden hétfőn és pénteken d. u. 5—7-ig.

A Földrajzi Közlemények előfizetési ára 10 kor. — Könyvkereskedők 10% kedvezményben részesülnek.

Közleményeinkhez **csinos kemény táblákat** szállít 1 koronaért **Hirhager Károly** könyvkötő. Budapest, Nádor-útca.

Munkatársainkat s a felolvasókat kérjük, hogy a papirosnak csak egyik oldalára írjanak, s ott is elég széles margót hagyjanak; továbbá hogy czikkükhöz vagy felolvasásukhoz az Abrégé számára az egész czikknek körülbelül $\frac{1}{6}$ -öd részére szorított kivonatát is mellékeljék: **ellenkező esetben ezen kivonat a czikkért járó írói díj rovására fog elkészítettetni.** Nem eredeti közlemények (ideértendők a rövid közlemények is) tekintetbe csak úgy vehetők, ha a kéziratban azon orrás is meg van jelölve, melyből a közlemény merített. **Kéziratot nem küldünk vissza.**

Nyomatott Fritz Ármin könyvnyomdájában, Budapest, József-körút 9.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL

a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

XXXI. KÖTET. — VIII. és IX. FÜZET.

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR **ANTOINE BERECZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

VIII.—IX. FASCICULES.

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fait connaître en traduction française, allemande, anglaise au italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

Délmagyarországi bolgárok.

— Újabb adatok a hazai bolgárok ethnographiájához. —

1885. szeptember havában az „Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben“ című irodalmi vállalat megindításakor felszólítást kaptam koszorús írónk Jókai Mór aláírásával, írnam le az említett vállalat délmagyarvidéki részében a bolgárok néprajzolatát. „Tekintetes Uraságának feladata abból állna, hogy a Magyar Szent Korona országaiban lakó bolgár nép ismertetésére szolgáló fejezeteket, melyeket annak idején szerkesztőségünk fog Uraságának kijelölni, részint maga írná meg, részint pedig annak kidolgozására szerkesztőségünknek alkalmas írókat ajánlana, kiknek dolgozatai revideálására szintén Uraságát fogjuk felkérni.“

15 év elmúlt, meghalt *Hunfalvy* János mesterem is, kinek pártfogása folytán került nevem valószínűleg a dolgozó-társak tisztes listájába, mert csak e nagy geografus ismerte tüzetesen a délmagyarországi bolgárokról 1882-ben írt monographiámat, — de bizony senki fel nem szólított ez illető fejezetek megírására. Azt hittem *Strausz* Adolfra bízták a bolgárok ismertetését, mert időközben kivülem *Strausz* foglalkozott legtöbbet bolgárokkal; de azt az írórt sem szólította fel a szerkesztőség, hanem *Jancsó* Benedek dr.-t kérte föl erre, ki a vállalat magyar részében (Magyarország VII. K. 596.) a délvidéki hegyrajzolatall kapcsolatban írt azután rövides vázlatot a bolgárokról. Újat nem mondott róluk s talán mégis érdekelte a vállalat előfizetőit a délvidéki bolgárság néprajzolata, mert az utolsó kötet befejezése előtt megint felszólítottak, irjam le a hazai bolgárokat, de legfeljebb két levélre való terjedelemben. Megírtam, el is küldöttem az új adatokat közlő kéziratomat a szerkesztőségnek, de bizony ezt a dolgozatomat sem közölték.

Ez okok birtak arra, hogy a délvidéki bolgárokra vonatkozó *újabb adataimat* összegezve, monographiám mintegy kiegészítéseképen bocsássam közre a Magyar Földrajzi Társaság közlönyében, mely 25 év óta az ország különböző vidékeiről írott dolgozataimat kitüntető figyelemben részesítette. A mit a külföldi ethnographusok a hazai bolgárokról eddig közöltek, ez kizárólag a *Földrajzi Közleményekben* és a Prohászka-féle néprajzi vállalat: *Die Völker Oesterreichs* XI. kötetében közlött dolgozataimra támaszkodik, p. o. legújabban *Auerbach: Les races et nationalités en Autriche Hongrie*, Paris 1898. című könyvében. A Földrajzi Közlemények Abrége-jét tehát figyelemmel olvassák külföldön s így talán mégis csak teszek némi szolgálatot a hazai ethnographiának, ha a 21 év előtt megjelent monographiámat az azóta gyűjtött adatokkal és helyesbítésekkel kiegészítem.

21 év óta sok változott. A bolgár rajok elszéledtek, kiköltöztek, vagy más nemzetiségekbe olvadtak. Ethnikumuk is változott egyik-másik tekintetben, — e változásokról akarok beszámolni dolgozatom keretében.

1. **A délmagyarországi bolgárok két néprajzi csoportja.** A délvidéki bolgárság két változata a tiszta *fajbolgár* és a *krassován* maig él anthropologiai jellegében és néprajzi stylistikájában. Az elsőnek a temesmegyei Vinga (vagy Vinica = szállós hely) s a torontáli Ó-Bessenyő a főtelepe, a krassovánok pedig, azaz Krassóból származottak Krassova körül a krassóvármegyei Jabalcsa (Almásfalu), Klokoltcs, Lupák, Nermet, Rafnik, Vodnik, Királykegye falvakban s Krassova községben laknak tömegesebben.

A krassovánokat *Fényes* (1833.) és *Balogh* Pál (1889.) nagy demographiai művében horvátoknak nevezi és a csanádegyházmegyei schematismusban csakugyan szintén ilyenekül vannak feltüntetve; de arról a horvát vagy pláne dalmata eredettől a krassovánok semmit sem akarnak tudni. „Mi krassovánok vagyunk, nem horvátok“ — mondják ők s az 1900. népszámlálás az egyebek rovatában megint krassován falvaknak nevezi azt a 7 községet. Krassovánoknak szerb lakóit olyan értelemben, a minőben sokaczkoknak, bunyeváczkoknak nevezi a bácsbodrogi és baranyavármegyebeli katolikus szerbeket. Ilyeneknek tekintem én is a krassovánokat, azzal a különbséggel, hogy nyelvüket és kath. vallásukat a horvát és bosnyák franciskánus plébánusaiknak tudom be érdemül, kik a bolgárokkal jött szerbeket is katholizálták és hogy én oláh-ruhát és szokásokat felvett, szerbül beszélő *vegyülék* népnek tekintem a

krassován varietást, melynek törzsöke azonban bolgár volt. Azt sohasem mondtam, hogy a mai krassován bolgárnyelvű, ellenkezőleg a *Dél-magyarországi Bolgárokról* Temesváron 1882. írott monographiám 85. lapján határozottan állítom, hogy a krassován *nem* bolgár többé, hanem a szerb, főleg az oláh hatások alatt sajátosan kialakult *különálló* nemzetiségi *egyediség*.“ Tehát sem nem horvát, sem nem szerb, annál kevésbbé dalmata vagy illir, mely utóbbi elnevezés tudvalevőleg semmit sem mond, mert politikai jelszó, nem ethnographiai elnevezés. *I. Napoleon* nevezte el Illiriának az osztrákoktól elhódított tengermelléket és *Gáj* hozta forgalomba a nagy horvát eszme támogatására. Illirek voltak az ókorban s a Balkánfélsziget szárazföldi törzsökének nyugati felében laktak, illirek lehetnek a mai Albánok is, de azoknak semmi közük a később letelepedett délszlávokhoz, u. n.: horvátokhoz, dalmátokhoz és bosnyákokhoz. Horvátokat és szerbeket a kiejtés és hangoztatás csekély különbsége választja el egymástól, a két nemzet különbsége kulturai, vagyis vallásában, külön történelmi és földrajzi fejlődésében, de nem nyelvben gyökerező. Azért azok a bosznita és horvát barátok divatba hozhatták a határőrvidék uralma alatt a horvát nyelvet, — a krassovánok tájszólását még sem lehet tiszta horvátnak nyilvánítani, tiszta szerbnek sem, hanem külön tájszólásnak (patois). Hogy pedig a népnek physikuma és külső habitusa nem délszláv, nem dalmata, sem szerb, sem horvát, hanem inkább oláhos és bolgár jellegű: az első pillantásra feltűnik még annak is, ki sohasem hallott a testi typus continuitásáról, maradoságáról (Chamberlain, Gobineau, Scemayer). Ugyan hasonlítsa össze bárki a Krassovánok külsejét, ruházatát, ha más forrásmunkája nincsen, az „Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben című vállalat délszláv tárgyú leírásával, valjon lehet-e a krassovánokat egy kalap alá venni a horvátokkal, bosnyákokkal vagy dalmatákkal? Alkalmazza rájuk *Hadsics* leírását (Magyarország II. K. 616.) a délmagyarországi szerbokről, valjon tősgyökeres szerbek-e a krassovánok? Azután hasonlítsa össze házaikat, ruházatukat az Olton inneni ruménekéjével való szokásaikat, babonáikat, mythologiai alkotásaikat, vesse össze a környező honi oláhok és a délvidéki bolgárok hasonló tárgyaival s nem hiszem, hogy nagykönnyen képzelgésnek deklarálná *Pesty Frigyes* s *Gorove**)

*) *Pesty Frigyes*: Krassóvármegye története. 1884. 256. l. *Gorove*: A bán-sági bolgároknak hajdani és mostani állapotjuk. *Tudományos gyűjtemény*. 1837. VIII. 5—40. l.

történeti s az én néprajzi adataimat. Végre is a jelen kutatásoknak nem szabad figyelmen kívül hagyni a régibb kutatások eredményeit sem s az ismeretlen adatot az ismerethez kell kapcsolni, hogy helyes következtetésekre juthassunk.

Pesty Frigyes ezeket tudja a krassovánokról: „Krassova alapítói és megszállói nem a bolgárok voltak, kiknek utódai máig (1884.) e vidéket lakják; mert a bolgárok csak Nagy Lajos idjében vándoroltak be. Valami más szláv fajnak kellett előbb itt laknia. Nagy Lajos király Stratimir bolgár czárt, ki ellene a törökökkel szövötközött, 1365-ben megverte és az Olton inneni Bulgáriából bántást alakitott; de már 1369-ben visszahódította Sztracimir Viddint, és a franciskánusok által megtérített bolgárokat kegyetlenül üldözte. Ennélfogva a *bolgárok* közül számosan Délmagyarországba menekültek, a hol Szvinicza (ma szerb s oláh), Szlatina, Karánsebes, Rékás, Lippa és *Krassova* jelöltettek ki nekik megtelepedési helyekül. A török hódító hatalma rohamosan fejlődött. Az egyesült szerb-bolgár sereg 1371-ben a Maricza-völgyben, 1389-ben a Rigómezőn ment tönkre. 1393-ban esett el Tirnova. Bajazid szultán féktelen zsarnokságot gyakorolt, mely elől a ki tehette, menekülni igyekezett. Ez időtájra teendő a bolgárok *második* bevándorlása Délmagyarországba (valószínűleg szerbekkel együtt! Dr. Cz. G.) A krassovai plébánia évkönyvei világosan az 1393. évet mondják beköltözési évnek. (Én 1366. olvastam ugyanez évkönyvben v. ö. Földr. Közl. 1883. IV. f. idézett szöveget Dr. Cz. G.) A menekült katolikus bolgárok a krassovai kerületben Krassován, Jabalcsán és Lupákon foglalnak el szállást. A mohácsi veszedelem után a török Magyarország nagyobb részére is kiterjeszté hatalmát és *most* már nem volt a bolgároknak hova menekülniök; ha tehát a török a síkságon garázdálkodott, ők a Karaszvölgy erdős szurdokaiban, katalanaiban (Krassova-patak) kerestek menedéket. A fordulat nagyon későn állott be és Délmagyarország a XVIII. század első felében szabadult meg a töröktől. A lelkési teendőket a legrégebb kortól fogva a bolgár egyházi provinciához tartozó bosnyák *ferenczrendi* barátok teljesítették, kik *Bulgária* és *Bosznia* kolostoraiból származtak és pedig e nép *illir* anyanyelvén 1726-ban a jezsuiták vállalták el a lelkészkedést és 1741-ig működtek. Ettől kezdve megint bolgár ferenczrendi barátok vették át a lelkési hivatalt, kik 1744-ben Krassován rendházat, a mostani plébánialakot építették. 1766-ban négy ferenczrendi barát lelkészkedett itt. Ez évben Engel püspök a krassovai kerületben két plébánia felállítását látta szük-

ségesnek, mert a krassovai plébánia 7 egymástól távol fekvő „vegyes rác” községből áll. A püspök tehát 1785-ben Rafnikon (a vodniki filiaja) és Klokoticson állított új plébániákat, hogy a *nemkatholikus lakosok* (szerbek, oláhok?) eltávolíttassanak és hogy iskolamester kineveztessek, mert ilyen sem Krassován, sem Szlatinán nem volt. 1785-ben a csanádegyházmegyei papságra ruháztatott a 3 Krassován plébánia, de az 1285-ben alapított krassovai főesperességet, a mely időközben megszűnt, csak 1860-ban állította fel újra Csajághy püspök.

Eddig *Pesty Frigyes*.

Közléseiből kitetszik: 1. hogy már 1285-ben volt Krassova főesperesség, mely az akkori Krassóvármegye egész területére terjedt ki s a XVII. században még meg volt, mert 1323. és 1333-ban pápai tizedet hajtanak be Pál krassovai főesperesre; 2. hogy Krassóvárnak eredeti lakossága szláv vala. Szerbek voltak-e azok a szlávok, kiket talán az Árpádok valamelyike telepített le ide vagy régebbi szlovének? — bizonytalan. 3. Ezekhez a szlávokhoz menekültek Nagy Lajos idejében a kiüldözött kath. bolgárok és a törökök elől menekülő szerbek. 4. Krassova a krassován nép bölcsője, mert a többi 6 krassován falu innen népesült és innen kormányoztatott 1366—1785-ig.

Négyszáz év alatt tehát kifejlődhetett a „vegyes rác” községekben a különálló krassován typus.

Pesty adatait ki kell egészítenem a következőkkel: 1. A Krassóvába menekülő bogumil (paulitjeni) és katholizált bolgárokkal már első ízben is szerbek s talán oláhok is költöztek be. *) 2. Szerbek jöhettek Boszniából is a ferenczrendiekkel, de horvát vagy dalmát be-telepítésről semmit sem tudnak a plébániák évkönyvei. Legtermészetesebb geogr. következtetés, ha a *szerbket* a Morava völgyéből deriváljuk. A Morava völgye mindenkor a seregek országútja vala, melyek azután leúsztak a Dunán a szerb part Rama nevű kikötőökléseiig. Itt szemben a Nera és Karas torkával, legkeskenyebb a Dunameder s legalkalmasabb az átkelésre. Ezért építettek a rómaiak a Karos és Nera közti Ó-Palánka helyén Lederata castrumot, az avarok Hegyes Orom nevű földvárt, a magyarok palánkokkal,

---

*) *Krassovani advenae* . . . e Turciae provinciis, signanter e Bulgaria, Servia et *Rumelia* isthuc (t. i. Krassóvába) confluentes“ szövegből nem lehet pontosan megállapítani, a mai bolgárlakta Rumeliát vagy talán Romániát érti-e a krónikairó. (Krassovai plébánia Évk. VI. §§.)

sánczokkal körülkerített várat, mely a mohácsi veszedelemig meg volt. A Morava tövében, a mai Kosztolácz mellett Viminacium római vár állott, szintén a Morava—Karas átkelő-út védelmére. Ezen a természetalkotta úton özönlöttek a menekülő szerbek a Karas és a Nera völgyeibe, belepték Verseczet és környékét. A törökök zaklatása elől pedig sokan falhatoltak a Karas-völgynek rejtett zugaiba. Szóval a krassovai szerbek — nézetem szerint — egyenest Szerbiából jöttek, — nem Dalmáciából.

A *bolgárok* két úton jöhettek Délmagyarországba.

a) A szerb Perecska-völgyön át a felső Kazánba, Szviniczára s innen a Dunán fölfelé a Nera völgybe Szlatinára, Károlyfalvára, vagy odébb feljebb a Karasvölgyön keresztül a krassói meszes feltárság falvaiba.

b) Vagy pedig ugyancsak az Al-Duna felől a Cserna-Bjela-folyók völgyein keresztül a Temes völgyébe jutottak Karánsebes, Rékás községekbe s innen Lippára. Minthogy útjukba két Szlatina falu esik, a Temes- és Néra-völgyi Szlatina, nem tudni, melyiket értette a krónika író? Valószínű, hogy a néramenti Szlatina volt első megálló helyük, mielőtt a Karas folyó felső völgyében meghúzódtak. 3. A jövevény bolgárok és szerbek nyelvi összeolvadása 1766-ban megtörtént, de ruházatukat már előbb kellett hogy felcseréljék az oláhok viseletével, különben nem nevezi a krassován községeket Engel püspök vegyes *rác*z falvaknak s ugyanakkor egy 1761. térkép *oláh* falvaknak (*Szentkláray*: Délmagyarország története.) A krassovánok különben a maguk kath. ünnepei mellett tartják a gör. kel. oláh ünnepeket is, csakhogy ezeket világi (laicus) ünnepeknek nevezik. 4. A püspök leíratából nyilván következik, hogy a krassován falvakban a bosznita barátok missiója alatt hivatalból folyt a katholizálás. Az „eltávolítás“ alatt ellenkezőleg betelepítést, térítést kell érteni. A mely szerb vagy bolgár fiút bosnyák barát keresztelt és tanított, abból kath. szerb lett, csakhogy krassóvármegyei kiadásban és már oláh-bolgár costume-ben.

Igy képzelem ennek a vegyülék nép-változat keletkezését, ha csak valaki kétségtelen történeti adatokkal és anthropologiai mérésekkel igazolni nem fogja Fényest, hogy a krassovánok valóban betelepített horvátok, kik teljesen fölszűröcsölték a közéjük telepedett bolgárokat. Még mindig eldöntetlen kérdés maradt azonban, hogy: 1. a Nagy Lajos korabeli krassovai ős szlávok miféle szlávok lehetnek? 2. hogy a krassován bolgárokat miért nevezték sokáig az oláhok paulityeni bolgároknak? 3. miért nincsen ...ics, ...vics végű szerb

családnév köztük, hanem van elég ...a, ...on, ...in, ...ov, ...ko végű családnév? P. o. Gera, Birta, Udovicza, Lovrin, Lukacsela, Min-sonja, Kurja, Gyurova, Belcsa, Muszlin, Padinjancz, Ageszko bolgár családnévek, Toma, Milya, Luka, Joza, Paun (Pál), Gyuregy (György), Petar, Nedelko, Filko (Fülöp), Joan, Janas bolgár keresztnévek.

2. **A bolgárok száma 1900-ban és lakóhelye.** Két évtized alatt változott a bolgárok létszáma, még pedig mindkét csoportra nézve negative. 1882-ben huszonöt és félezerre becsültem a délvidéki bolgárok számát, ma 20,000-re teszem a számukat és pedig 10,944 fajbulgárt és 8069 krassovánt. A hiányzó 5000, részint kiköltözött Bulgáriába és Romániába vagy az ország más vidékére, p. o. Temesvár, Győr határában zöldségkertésznek, részint beleolvadt a szerbek, rume- nekbe, kisebb számmal németekbe és magyarokba. A részletes ki- mutatót statisztikai táblában közlöm.

Ma is három vármegyében lakik a délvidéki bolgárság. A *faj- bolgárok* Temesben és Torontálban, a krassovánok pedig Krassó- Szörényvármegyében, Temesvármegyében 6 helységben élnek; több- ségben vannak: Viagán, Brestyen, jelentékeny kisebbségben Székely- keván, Omoron, Dentán s Dettán. Torontálban 13 helyen találunk bolgá- rokat. Fajttöbbségük van Ó-Bessenyőn, felét teszik Bolgártelep lakossá- gának s tekintélyesebb töredéket alkotnak Sándoregyházán, Kanakon, Rogendorfon; jelentéktelenebbet Offszeniczán, Módoson, Ó-Lécz, Lukácsfalva, Gáj községekben s néhány szálláson, Nagy-Becskere- ken és Pancsován, továbbá a krassóvármegyei Szviniczán, hol vala- mikor többségben voltak s Plaviseviczán, hová újabban költöztek. Eltűntek vagy néhány családra leolvadtak Idvarnok, Lukácsfalváról 1882. óta Izgár, Vermes, Lovrin, Szatina, Hujducicza, Barácsháza, Petróvoszeló, Rékás, Lippa, Orsova, Elemér községekből s Arad, Temesvár, Szeged, Versecz, Karánsebes városokból.

A *krassovánok* 10 községben laknak. 1883-ban a Földrajzi Közleményekben publikált dolgozatomban 8650-re becsültem szá- mukat 7000 helyett az 1900. népszámlálás 8069-re teszi számukat. Ab- solut többségben vannak: Krassován, Jabalcsán, Klokotacson, Lupákon, Nermeten, Rafnikon s Vodnikon, szóval a hét krassován községben; kisebbségben élnek Királykegyen, Nagy-Szurdukon; nincsenek többé Nikolinczen, Ulmán, Izbistyén, Károlyfalván és Szkeuson. Mivel 1883-ban valószínűleg tévedtem számításomban, 20 év alatt körül- belül ezer lélekkel szaporodhattak. (*Természettud. Füzetek* 1903. XXVII. k. 2. sz.)

Az 1456 m magas Szemenik-hegyre hullámos meszes feltérség

A délmagyarországi bolgárok 1900. statisztikája.

I. *Krassóvádnok.*

Varmegye és járás	Város vagy község	Összes lakosság	Magy.	Német	Román	Szerb	Kras-só-ván	Varmegye és járás	Város vagy község	Összes lakosság	Magy.	Német	Román	Szerb	Kras-só-ván
Krassó-Sző-rénymegye, Bogsán Resiczai jár.	Királykegye	1115	20	922	—	—	348	Moldovai j.	Károlyfalva	3512	114	3218	94	60	34
	N.-Szurdúk	1010	30	160	706	—	72		Szinicza	1419	26	7	33	1291	50
	Jabalcsa	422	—	—	—	—	407			Összesen . . . 8069					
	Klokkócs	1192	6	15	—	—	1146								
	Krassova	3353	16	102	57	—	3119								
	Lupák	878	—	—	—	—	810								
	Nemet	745	—	—	—	—	738								
	Rafnik	792	—	—	—	—	782								
	Vodnik	461	—	—	—	—	450								

II. *Balgárok.*

Temesvárii. Deltai járás	Breslye Denta Delta	1010 3220 400	29 257 768	130 623 2839	— 1217 122	— 37 37	832 330	Balgár	Torontálom. Bantlaki jár.	Kanak Offszencza Mósos	1338 994 4020	254 15 211	105 875 2132	47 26 61	566 52 1354	Balgár
Kubini járás Vingtai járás	Székelyleve Vinga	3400 4762	2655 718	5326 704	45 —	427 —	2416	Balgár	Nagy-Becs-kereki jár. Nagy-Szent Miklós jár.	26,560 819	9228 417	8055 183	201 30	8011 —	197 194	346 5421
	Krassó-Sző-rénymegye Orsovai jár.	Plaviscoviza	457	9	15	398	—		15	Pancsovai j.	19,000 2312	1254 261	7434 37	387 —	7874 60	60
Összesen . . . 3079																

A délvizideki bolgárok száma . . .

10,944

támaszkodik, melybe a Néra (Piatra Nedej 1439 m) a Berzava, a Mönis-patak és Karas-folyó ásták be szirtes medrüket. A Néra délre folyik és Bozovics alatt felveszi a Steierlak felől jövő Möniszt. A Berzava felső szakasza párvonalos a Karaséval és éjszakknak majd nyugat-

Vingai bolgárok.

nak Resiczának tart. A Berzavát a rómaiak Borsa vagy Burzua néven ismertek, mi a brzava = sietős szónak elferdített alakja. Itt a feltérségen csakugyan még sebes folyó. A Karas (Krassova. m. sziklás folyó kras = kőszál) a Mosnyák-hegy éjszaki lába (859 m) és a

Cseresznej vadászlat közti ágazatból ered. Joggal nevezik köves medernek, mert több ízben bukik le fokozatokon a *Naves mare*: a *krassói feltérségbe* kiárkolt keskeny medrében, a míg a Prolasz nevű furdalék völgyében valóságos zubogókban = kaszkádokban omlik szikláról-sziklára. Lejebb Krassó felé kitágul a völgye s pompás nagy levelű *Petasites officinalis*, *Helenium*, *Inula*, sűrű mogyoró és rekettye bokrokat táplál csöppjeivel, míg végre a Bohúj-patakkal egyesülve Krassova alatt teknővé szélesül ki. A nevezett feltérség, melyet helyenkint pompás bükkösök szakítanak meg, telve van nyáron kazlakkal és legelő nyájakkal. A krassovánok birkái, kecskéi és csordái legelnek a füvellőkön. A krassován falvak mind a Karas jobbpartján vannak elszórva. Krassova felett Nermet, Jabalcsa, Klokotics, a dognácskai-úton Vodnik, Rafnik; Dognácska és Resicza között Lupák. Krassovától keletre a 926 m Polom-hegy választja el a Berzava völgyét a Karas völgyétől. Krassovától délre van Gerlistye hajdan krassován, most oláh lakosokkal (1692 lélek), tőle délre a Zsiltén és Bohúj patakok között emelkedik az *Aninai fennsík* a híres hegyi pályával. Igen érdekes a Mosnyák-hegyen keresztül folyó Ponyászka-patak, mert abban a hegyben igen nagy cseppkő-barlangot, a *komárniki* cseppköves barlangot alkotja, különben mind az aninai mind a Naves-mare nevű fennsík a Bohúj és Karas között gazdag karsztos tüneményekben. Krassovának 26½ ezer holdnyi területe van. Lupáknak 4000 h., Klokoticsnak 3800 h., Nermet 3200 h., Rafnik 2000 h., Vodnik 1300 k. hold a határa. (Fr. Stokk. Aus der südungarischen Schweiz. I. Heft. Pancsova. 1896. 77. V. ö. Stokk cikkét a komárniki barlangról a temesvári *Délvidéki Sport* cz. folyóirat 1903. III. sz Szerk. Dr. Czirbusz Géza D. K. E. titkára.)

A délvidéken eszerint három vármegyében, 29 községben (1883-ben 36 községben) él még a bolgárság.

3. **A bolgárság faji jellege és jelleme.** A délvidéki bolgárság embertani jellegéről most is csak azt mondhatom, mit 21 év előtt. Nagyfogú, nagyszájú, kerek állú, barnahajú, csontos alakok, erősen kiálló tompa (tukacs) orral és kerekre lapított koponyával. Ezt a lapítást azonnal a bába teszi meg a gyermekben. A nőknél jellemző az előre nyúló alsó ajk. A bolgárok eszerint a kerek fejű barna típus-hoz tartoznak. Azon azután nem vitatkozom, hogy az ősbolgárok a töröknyelvű csuvaszokhoz tartoztak-e, miként *Nagy Géza* állítja, vagy az ugorokhoz, miként a szlavisták hiszik. Csak annyi bizonyos, hogy hamar olvadtak bele a balkán félszigetbeli szlovénekekbe s trákokba s ezer éven keresztül mint szláv nép szerepelnek Euró-

pában. A mi pedig a krassovánokat illeti, fenntartom a 21 év előtt mondottakat. Világosabb bőriük a bolgároknál és zömökebbek. Fia-
talabb korban szelidebbek a formáik, de később eldurvulnak, kiszéle-
sülnek s bizonyos mongolos szögletességet öltenek; ilyen az apró
szem, széles arcz és áll, kidülő arczsontok, nagy száj s fakó szín,
a hegylakókat jellemző nehézkes járás és ösztövérség.

Ha csakugyan török vér csorog a fajbolgárok ereiben, megtudom
magyarázni maradhatatlan természetüket (nomadizmus) költözködési
kedvüket, egyeseknél az enyém s tied birtokfogalmaknak laza megkül-
önböztetését, valamennyinél a munkának a nőre való hártását, a nemi
élet szabadosságát s vallási közömbösségüket. Mindezt a török eredetből
és a törökök százados hatásából lehet kimagyarázni, csak azt nem, hogy
sem a krassovánokon, sem a fajbolgárokon nem fogott (170 év alatt) a
magyar új hazának műveltebb, európaibb nevelő hatása. Mióta ná-
lunk laknak a bolgárok, egyre változtatják lakóhelyüket, ki- és be-
vándorolnak, amiért lehetetlen topographiai állandóságot megállapí-
tani e nép délmagyarországi elterjedésére nézve. Még a legstabilis-
sebbek a vingaiak és óbessenyeiek is többre vihették volna a népese-
désben, ha kalandos vágy nem fészkelne sziveikben. Egyre azon
török a fejüket — hol és mikép lehessen jobb sorsra jutni? Gyar-
matokat alakítanak, házalnak, bérleteket kötnek, kertészkednek,
vinczelléreskednek, takarókat, szőnyeget, gyékény-kosarakat, ka-
sokat árulnak — akár balkánvidéki testvéreik. A haszonvágy nagy
tényező tetteik irányításánál. A hamis tanúzás, pénzért való hamis
esküdözés, okirathamisítás, birtokfosztás esetei erre vezetendők vissza.
A vallás megszokottság náluk, nem lelki szükséglet. Kevésbé szól ez
krassovánokra, hol a vallás titkai — mint minden titokzatosság —
elbűvülő és megfélemlítő hatással van férfire és nőre egyaránt, de
a fajbolgár csak amúgy törökösen vallásos, azaz a külsőségekre, szer-
tartásokra helyez súlyt, azokat a társasélet szükséges rendelkezé-
seinek tekinti, többnek nem. A mily könnyen lett az orthodox bul-
gárból bogumil, paulikán, a bogumil bolgárból (paulityeni) katolikus,
ép oly könnyen cseréli föl vallását a bolgár keletire, ha Bulgáriába vagy
Romániába költözködik. Az izlam azonban mitsem rontott lelkületén,
míg a szerbeket és bosnyákokat teljesen kiforgatta szláv valójukból. (Dr.
Czirbusz: Európa leírása, a Balbi-féle földrajz. V. K., 2. r., 560 l.)

A bolgárnak alapjelleme a csöndes, békeszerető önérzet,
haszonvágyó és reális gondolkodásmód. Sokat tart magára és közön-
bös más nemzetiségekkel szemben; kapzsi és földéhes, ki oda köl-
tözik s avval foglalkozik, a hol jó dolga van s a hol könnyű szerrel

gyarapszik. Dolgos, szorgalmas, de nem szokásból vagy belső kényszerből, hanem haszonvágyból. Cselédnek el nem szegődik, ha csak nem muszáj, inkább házal, kertészkedik vagy jobb vidékre vándorol. Mióta Bulgária önálló fejedelemség lett, sokan szökdösnek ki Bulgáriába útlevel nélkül, a mi annál könnyebb a bolgárnak, mivel jól tud olá Hul, szerbül; de magyarul, németül nem bír jól megtanulni. (A köznépet értem.) A haszonvágya perlekedésre, hamis tánúzásra is ragadja. Perlekedéseiben kitartó, fufangos, ravasz. Azt mondja róluk egy köztük élő plébános „valamennyije született prókátor“. Önérzetességét még a vallás sem bírja megalázni. A bolgár ritkán gyónja meg összes bűneit, először mert megalázva érezné magát a papja előtt, azután vallási és lelkiismeretes dolgokban nem igen scrupulosus. A bolgár csak azelőtt alázza magát, kitől fél vagy hasznot vár, máskülönben fittyet hány uraságára, mihelyt az illető tőle elfordul. Otthon csendes, dolgos. Ritkán pöröl vagy káromkodik, talán tekintélyeskedésből, mert hisz ő is volt török alattvaló, megtanúlhatta volna tehát a káromkodást. Káromkodása nem átkozódás vagy trivialitás, rendszeren ez: „Nevváta közsa“ = „a bőrét, a lelkét neki!“ A bolgárok józanságáról, takarékoságáról, jóhiszemű becsületességéről (gyilkosság, gyujtogatás elő nem fordul köztük), férfias derekasságáról (1848-ban kitűnő katonák voltak), a bolgár nők csendes alázatosságáról, anyai és hitvesi erényeiről, fáradhatatlan serénységéről, 21 évvel ezelőtt kimondott véleményemet maig fenntartom.

A bolgárnak szellemi tehetsége külsőségeken tapad, a közvetlenre irányul. Analyticus nem syneticus. Szorgalom, talentum van köztük, de lángelmét még nem produkált eddig az európai bolgárság. Bolgár diákjaim mind közepes tehetségűek, de alkalmazkodni tudó, csendes, serény diákok voltak. Ez az alkalmazkodni tudás a savoire vivre nagy elvének ez életben is veszik hasznát, s a ki bolgár léte re magasabb társadalmi polczot vívott ki magának,*) azt nem annyira alapos tudományával, mint gyakorlati eszességével érdemelte ki. A bolgárok, a vingaiakat kivéve, nem igen szeretik fiaikat iskoláztatni, mert az iskolázott úri bolgárból magyar lesz, tehát¹ elvész a nemzetiségre nézve; az iskoláztatás sok pénzbe kerül és a bolgár fiúk szerény tehetségére való tekintettel mindig kétséges kimenetelű. Jobb szereti a bolgár fiút mielőbb a gazdálkodásra fogni s hagyományos bolgár szellemben és világnézetben megtartani, mely prak-

*) Volt és van Délmagyarországon több bolgár ügyvéd, polgármester, köz- és körjegyző, tanító, pap.

tikus észszel az súgja neki, a földön való boldogulás nem rangtól és sok tanulástól, hanem a kevéssel való beérés mesterségétől és a vagyonosságtól függő. Olvasni és írni azonban mindnyája tud, mert a szülők maguk tanítják gyermekeiket odahaza bolgárul írni s olvasni.

Minthogy logikai gépezetét nemszereti a bolgárimpraktikus kérdésekben megerőltetni és elkoptatni, a hülyeségig bosszantóan babonás, akár fajbolgárnak, akár krassovannak nevezik. Minden ismeretlen dologgal szemben gyermekiesen naiv és hiszékeny sekély lelke, a mellett csökönyös (begriffsstützig) elfogultan korlátolt, ki minden kapacitálásra süket és megátalkodott az egyszer elméjében meggyökerezett nézetében. Innen értelmetlen babonáihoz, szertartásaihoz való merev ragaszkodása, előkelő tartózkodása és separatismusa más nemzeti-ségekkal szemközt.

Elmélyedéstől irtózó lelkének prózai alaphangulata másrészt távol tartja minden hevesebb vagy erősebben hullámzó érzelmi felbuzdulástól, élénkebb emótiótól. A minő egyhangú a nótája, kimért s unalmasan lépkedő, csöndesen forgó, kolotáncza: olyan hímezetlenül egyszerű a dalköltészete, melyben alig csillog fel egy költői kép, alig villanik föl egy-egy ötletes fordulat.

Például: *)

Aratók dala.

(Az aratók gúnyosan panaszkodnak, hogy becsapta őket a gazda.)

1.	1.
Kadêti vija žatváre Stel' da dojtj u nam resáre Idêti u Hajdusicza Ima rabota za sinca.	Hová mentek ti kaszálók? Jertek hozzám aratók! Menjetek Hajdusiczára Vár ott munka mindnyájára.
2.	2.
Ud lanac pêt krini žitu Hima daj sejt s'častu situ I još liter ričija Za himati za cindija.	Holdanként öt forint a béretek, Sokáig lehet abból megélnetek. Egy liter pálinka még rája, Legyen mit inni uzsonnára.

*) Egyúttal a délmagyarországi bolgár dialektus bemutatására! Jelesebb hazai bolgár költők a vingai *Klobučár s Karabencov* lilés s az ó-bessenyei *Petrov* Miklós. Az előbbi engem is megtisztelt egy bolgár anagrammával könyvem megjelentése után.

3.

Kat' smi nija tam utišti
 Leba smis naša izeli
 Dadatmu idno kumače
 Nit' se daržim sled kusače.
 Zanalismi sedem dene
 Prečarneli smi kača glavne.

3.

A mint mi odaértünk,
 Bizony, nem volt mit ennünk.
 Azon, a mit onnan kaptunk,
 Nagyon lustán kaszálgattunk.
 Csak két napig arattunk,
 Mégis megbarnult az arcunk.

Kivándorlók dala.

(Leírja a kivándorlás körülményeit s az új hazát.)

1.

Hájdát' brajće u varuša
 Des dubavimi pasuša
Harsa pasuš nište dade
 Isti *koca* da zatori.

1.

Hej barátaim! fel a városházra,
 Hogy kapjunk passzust az útatásra,
 Hej de *Harsa* passzust nem akar
 S be akarja Koczót záratni. [adni

2.

Jáse brajće preberêti
 Idin fiskalji si ugudêti
 Du *Vulkan* vija idêti
 J'azlibane s pugudêti.

2.

Barátim, most már szövetkezzetek
 S fogadjatok fel egy *ügyvédet*,*)
 Csak azért is *Vulkányra* menjetek
 Sok vasúti menetjegyet vegyetek.

3.

Drêjite si natvarêti
 U *Orsova* gji izvarêti
 I u damšaša nanénêti
 U *Bulgaria* gji izfarêti.

3.

Ruhátokat elvigyétek,
 S *Orsován* partra tegyétek,
 Aztán szálljatok fel gőzhajóra
 Mig el nem juttok *Bulgáriába*. **)

4.

Tam kulibi s' napravêti
 S'vaste plugve vija vrêti
 Zeme dosta da dubijti
 Samu nidêt' das' utejti.

4.

Ott kunyhókat építse ek,
 Szántásatok földeiteket,
 Kaptok ott földet eleget
 S többé vissza ne jőjjetek!

*) Így fog ki a bolgár a hatóságukon, kik az útleveél kiadását megtagadják
 **) A Dunán szívesen szállítja a gőzhajótársaság őket a bolgár kikötőkbe.

5.

Žalti butus as za ubuja
Bisnovs'ci dzory ništa čuja
 Pu célnata teja tropat
 Nenat vrata nit' daj lópat.

6.

Himat kravi i ulove
 Pa némat ni udvore
 Na rugós'ci tija jádât
 Kača ósce tija ližat.

5.

Felöltöm a sárga csizmát,
 Nem hallom a *bessenyei* haranghang-
 Lesz elég pázsit, min járhattok, [ját,
 De nem zárhatnak ajtót rátok.

6.

Lesz elég tehén, borjatok,
 De nem lesz fekvő ágyatok.
 Gyékényen kell pihennetek,
 Birkák módjára hevernetek.

Czifra nyomorúság.

(Gúnydal, melyben a bolgárság mai helyzetét a bevándorló ősökével hasonlítja össze.)

1.

Nášte dèdve kâtsû dušli
 Prósti hóra tija si bli
 Mloju nósce sa himali
 Próstu jáolenji sa jali.

2.

Se tista i trajanica
 Sate ud idna panica
 Seći s'dârvena lušica
 Bis noš i biz farkulica.

3.

Siju nos i farkulica
 I kusitrena lužica
 A tarpezata muj čakvena
 Pa na neja ništu nema.

4.

Pase darži čitoj bogat,
 Pa unamacana se s' kačamag
 Nisa gulelemdzie sate
 Samu detsa pukraj pate.

1.

Midón *őseink* bevándoroltak
 Nagyon együgyű emberek voltak,
 Mennél több volt a pénzük,
 Annál egyszerűbb az életük.

2.

Csak tarhonyalevest ettek*)
 És közös tálból szüresülgettek.
 Beérték a fakanállal,
 Nem kellett kés, villával.

3.

Most már van kés meg villa
 Mindenkinék fémkanala.
 Az asztal pirosra festett,
 De a tányérok üresek.

4.

Az mondja magát gazdagnak,
 Kinek élelme kacsamag (mamaliga)
 De azért a főutczán lakik,
 Előkelők módjára hivalkodik.

*) Tehát bolgár eredetű a szegedi tarhonyaleves, trajanica = tarhonya, tiszte = tészta.

5.

Či nisa it u sloga
Nemat mira ni guspoda
Pase nosat sas talire
Aj nemer segji ubirc.

6.

Na glavitej suva svila
Nimaret čij gulem dalgja
Na drejite himat fir zlat
Pa nivata muj u kučuvat.

7.

O lele lele mi Boži
Zase udbere koj moži
Kače bóže da zuvêjmi
U zemete bas na flejmi.

5.

Nincs egyetértés közöttünk,
Sem urunk, sem békességünk.
Tallérokkaal fölczifrázva járnak
S a végrehajtónakadósak maradnak.

6.

A fejükön selyemkendőt viselnek,
A nagy adóval azonban nem törőd-
Arany csipke lóg a ruhájukon [nek,
De vagyonuk elűszott immáron.

7.

Ó Istenem, jaj nekünk!
Most mitevők legyünk?
Megélni, ó Istenem, hogy fogunk,
Hisz' élve a földbe csak nem bújha-
[tunk!

Csinosabbak szerelmi dalaik, melyekből azonban szintén nem hiányzik a humor és gúnyolódás, kivált ha kikapi menyecskékről, szerelmes bácsikról és apósokról van szó. A szerelmes legény (hírgyén) p. o. így rajzolja meg *kedvese* képét: (A fordításokért bocsánatot kérek. Dr. Cz. G.)

Kedvesem.

1.

Zaj zemu ud vaz lujzatu
Jakoj nema u Banatu
Jakoj nema u sat Banat
Puse nosi sčarni granat.

2.

Tami namigu s' učite
Hurtuvami sas barvite
Muma mlada kuča ruža
Kuča dve ruži na ubraza.

1.

Künn a szőlők alatt lakik, elveszem
Mertegész *Bánságban* fárjaninccsen,
Nincs bizony egész Bánságban,
A ki járna fekete gránátban.

2.

Ni, hogy kacsint réám *bogár szemé*
S integet felém szemöldöke.
Mint hajnal, oly fiatal a lányka
S mint két rózsa az orczája.

3.

Ta se vidi sramežliva
Na ubrazaj du natriva
Tanći usni beli zabi
Pa na nosi znaj du stapi.

4.

Darži gori ta glavata
Čij hubanka u snagata
Pase nosi s' lajber čsarin
Kuga s' ubleče ij manen.

5.

Povraz dranći na gradite
Varvi muma na petite
Vasuklama du laktite
Paj remnuvat i muncite.

6.

Zase, udsvirna daja strésna
Kat se ubarna tasi lésna
Lele tebi lele ranu
Stél da meneš utre ranu.

3.

Hogy adja a szemérmestet!
Gyöngye arcza mily szépen fest.
Fehér foga, kicsi szája.
Lába, mintha taktust járna.

4.

Kicsi fejét büszkén hordja,
Feketeszínű a mellénye,
Karesún símul a mellére.

5.

Arany láncz díszíti nyakát,
Kényesen billegeti derekát,
Ingújja felgyűrönten
Szembe szökik igézően.

6.

Fütttyentek, hogy megjijeszem,
Felém fordul s' osszerezzen.
Jaj édesem, hej kedvesem,
Jösz-e holnap ismételten?

A kikapós menyecskeéről.

(Románecz.)

1.

Bela *bulka* biz lujar
Nikujneji guspudar
Mlada bulka premonata
Pa nimare ud horata.

2.

Momakaj ja uslubudeva
Či tu negu uludeva
Tasi pravi na ole
Na svikarvaj nirole.

1.

Fehér menyecske, kötőfék nélkül
Senki úr fölötte,
Fiatal az asszony, szépen kiczifrázva
Csöppet sem hederít a világ szájára.

2.

Szabad neki minden, férje ura mellett
Mert ő már azt rég megcsalta.
Miatta bármit tehet,
Tesz is: anyósa ellenére, mikor
[csak lehet.

3.

Bele-bel či se belejat
Flusur četa se lestojat
Křivi plitci na glavata
S rukacete trite prata.

4.

A menyecske:
„Gládej *momak* kuča kápka
Pase nosi s' čama 'sapka
Sapka ta muj na glávâtâ
Nos ce himu u rukâtâ.“

5.

Bulka navede glavâtâ
Pamu mrâdni sâs rukâtâ.
A legény:
„Pistumale valenika
Dcuja nušca seme vika.“

6.

Az após:
„Hajdâ nevêsta na niva“
— Ništa tátu as da dója.
A meny:
Stančitu pu pladne piče
Pa na mene miše nište.“

7.

„Ta za riče na *svikârâ*
Nekam' šâtâ tâlâ“
— Svikara sedí pa puši
Pa sas jat sam se gusi.

3.

Fehérlik a fehér szélű szoknyája,
Csillog rajta arany szemcsék sugára,
Kerek fejdísz van a fején,
Finom hímzés ingelején.

4.

„Nézz csak, milyen gyöngy e legény
Bolgár sapkával a fején.
Ezüst sapka van a fején
S kezében egy teli erszény.“

5.

Menyecske lehajtott fővel
Feléje int kis kezével,
„Drága selyemruhát veszek lelkem
Éjjel-nappal így hívogass engem.“

6.

„Gyere menyem a mezőre!“
— Nem megyek én ki a földre.
Igen süt a nap ott délben,
Nincsen hozzá való kedvem.

7.

„Elég szép kelengyét hoztam,
Épp azért, minek dolgozzam?“
Az após meg dúl-fúl szörnyen,
Pípál mohón — keservében.

Tartalma: A kikapós menyecskére az apósának is fáj a foga, de a meny nem csak az anyósára nem hallgat, de az apósa ajánlatát is visszautasítja, mert gazdag legény selyemruhát ígér neki. Az após mérgében rágja a pipa szárát.

A *krassovánok* semmiféle közösségben nincsenek a bolgárokkal. Nem is tudnak felőlük, ámbár az oláhok őket bogaroknak (Schwabben) csúfolják. A resiczai, oraviczai, bogsáni és lugosi vásárokon persze ritkán láthatnak bolgárokat, de ha velük találkoznak is,

nem ismernének rájuk. Pedig egyikben-másikban egyező a természetük. Például a vallási közömbösségben, babonában s érzékiségben. A Krassován nem szeret templomba járni, hanem sokat ad a babonára, varázslatokra, a jó és rossz lelkek kultuszára. A papban sem lát egyebet, mint titkos erővel bíró és a szellemekkel érintkező műveltebb, úri varázslót. A mikor betegségében magához hívja, azt várja tőle, hogy kiimádkozza belőle a rossz lelkek és varázslók által beléje varázsolt bajt. Egyebet nem. Magán ügyeiben saját varázslatához folyamodik. Ha p. o. vakondoktól akarja kukoriczását megszabadítani, meztelenre vetkőzik s a vakond-túrás fölé áll, elmorogja a varázsigéket s bort önt a lyukba, a boros-poharat pedig a túrás tetejére teszi és ott hagyja. A munkának ugyan nem fanatikus, hanem azért ügyes kertész, hasznavehető kapás, juhász, de a hol teheti, bizony ő is az asszonyra hárítja a dolog terhét. Az eszemiszom-ot és az asszonyt szertelenül szereti. Egyszerű napi kosztja mellett bámulatós rekordokat ér el az ételek és italok elpúsztatásában lakodalmak, keresztelők és pomának alkalmával. A részegeségben méltó társa felesége, ki ezért csöppet sem szégyenlős bájainak kínálgatásában. Mindamellett poetikus oldaláról is ösmerik a szerelmet, mit dalaik bizonyítanak. Nyelvpróbának közlök két szerelmi dalt:

I.

Do idi bratye vecser, na vecseru zlato.	Jőjj el fiam este vacsorára aranyom,
Ima mosi tri divoike lepe, zlato.	Van nekem 3 szép lányom, aranyom.
Nek mi uzmi kruppnu i bogatu zlato,	Vedd el a kövéret, gazdagot, aranyom,
Ona še se blagam podnositi zlato.	Az szerényen viselkedik, aranyom.
Jel mi uzmi gospodskoga roda zlato,	Vedd el az úri rendből valót, aranyom,
Ona še se rodam podnositi, zlato.	Az úrasan büszkélkedik, aranyom.
Jel mi uzmi širotu poleppu zlato,	Vagy vedd el az árva szépet, aranyom,
Ona še se o kol tebe viti zlato,	Az nyájasan forog körülöttem aranyom,
Kao ruža okol svog korenke zlato.	Miként rózsa töve körül, aranyom.
Kisa sáve ružav se populči zlato,	Esik az eső, nyitja rózsa szirmát aranyom,
Sunce sija rusa se rozvija zlato.	Süt a nap, kibontja a rózsát, aranyom,
Vetar duva miros on odnosi zlato.	Fuj a szél, elviszi illatát, aranyom.
De se seke, bele i rumene zlato,	A hol fehér piros rózsaák fakadnak aranyom
De se ljube momci i divojke zlato.	Legények és lányok ott csókolóznak, ara- nyom.

E költeményben érdekes a belső rím (uzmi, sija, duva, seke, ljube) s a slato refraines használata.

II.

Ljubi rano ljubi duso
Kago miluješ!
„Al kakohu ja žalostna
Drugog lyubiti.
Kad lepote veh persona
Drugog ne vidim“.

Szeress lelkem, szeress
A kit megszerettél.
Hogy' szeressek mást én bánatos?
Nem látok nála szebbet,
Hozzá hasonlatost.

Imam jednu komšitjicu,
U ja ju dobra znam.
Kad joj rečem dobar večer,
Dobra divojko
Ona mene lepše reče:
„Na zdrav junáče!“

Van énekem (kis) szomszédom,
Azt én jól ismerem;
Ha köszöntöm jó estével,
(Édes) jó hugom,
Szebben felel rá, mint én:
„Adjon Isten“ (szép) legény!

Ako očes vodu piti,
Dojt do jutro.
Jutro je sváka voda ladna studena
Aku očes cvitje ratje.
Doj ti na podne
Podne je sváko cvetje vito rošvito.

Hogy ha vizet akarsz inni,
Jőjj el reggel babám.
Minden kútnak vize frissebb
Reggel (jó korán).
Ha virágot akarsz szedni, jőjj el
[délbe babám,
Minden virág délben nyílik
A napnak délszakán.

Ako očes men ljubiti
Doj ti na večer
U večer sváka majka sunjoi
[dremljina
Pod oblukam sviratj svira juga
[služam
Predvráti mi kolo igra ja se ne
[vatam
Ljubi rano ljubi dušo koga miluješ.

Ha szeretni akarsz rózsám,
Este jőjj el (nem most).
Akkor szundit minden anya, min-
[den anya álmos.
Ablakom alatt muzsikálhatsz,
Járhatod a kólót ajtóm előtt,
Karodba nem fogózkodom.
(Vagyis: el *nem* árullak. Dr. Cz. G.)
Szeress lelkem, szeress! stb . . .

E nóták nyelve inkább szerb, mint a Földr. Közlemények XI. K. 169. és a Természettud. Füzetek VI. K. 116—121 l. közlött krassován dalok annak bizonyosága az, hogy a krassovánok bolgár családneveiket és nyelvüket lassan kicserélték a horvát-szerbvel. Agából lett Ageszko, Rojából Rojeszko, Krajából Krajeszko, az oláh Gerából Gekoj, Nyágulból Nyagoj, Bábából Babeu. Mundakovics

ravniki plébános 1853-ban Terebuga nevű 102 éves krassovánt provideált, ki még tudott bolgárul, s azt vallotta, hogy ősei Törökországból (1393-ban a törökök kezére került Bulgáriából) jöttek Szlatinára, onnan a Krassova mellékére. Mivel az elemi iskolákban sokáig szintén a horvát-szerb nyelvet tanították, feledésbe ment a családok ősi nyelve. Ma a legtöbb krassován beszél szerben kívül oláhul, sőt tótul, Királykegyén németül, a fiatalabbak magyarul is értenek. Egymás között szeretnek házasodni, azért nagy verekedések folynak, ha p. o. krassovai vagy királykegyei legények Lupákról, Ravnikról hoznak menyasszonyt. Minden nyelvtelhetségük mellett rá tartóak krassován eredetükre, és idegenekkel fölöttébb bizalmatlanok. De egymás között is nagy a bizalmatlanság. A Krassován fűhöz-fához fordul, míg magát valamire elhatározza, s végtére még sem követi a tanácsot. A sunyiság, bosszúvágy szintén csunya bűnük. Egy igen szigorú szolgabíró azzal álltak bosszút, hogy kiásták a kislányát sírjából s a temető árkába dobták. Jellemük különben sokban módosult. *Pesty Frigyes* a *Delejtű* című lap 1860. II. évfolyam 20. száma p. o. azt mondja róluk, hogy fával, mészszel, szilvával és szilvapálinkával kereskednek, és kalmárkodásban a zsidókon túltesznek, azért meg nem élhet közöttük zsidó; „mert fő boldogságuk a pénz!” Ma pedig a bolgárok kalmárságából alig van bennök egy csipetnyi; földmivelők, gyümölcsstermelők és mezei munkások lettek. Akkor irtóztak az iskolától, ma sem rajongnak érte, de azért akad köztük is tanító, pap, kereskedő, jegyző.

4. **A bolgár ház és berendezése.** Minthogy a nép jellemének megítélése alanyi természetű, a szigorúan tudományos módszer kevés hasznát veszi. Fontosabb a népek jellemzésénél a *tárgyi ethnographia*, mely a nép életének látható jeleire: az építkezésre, ornamentikára, a családi és községi élet eseményeire és szokásaira vonatkozik.

A bolgár magával hozta a délszlávok zadrugájával, vagyis a családias együttélés és szokásával a külön álló családi házak intézményét (Einzelnhöfe), minőket különösen a nyugati Balkán erdős határain máig nagy számmal találhatni; de Mária Terézia rendelete a betelepülő bolgároknál egyféle építkezést parancsolt. Azért ma typicus bolgár ház már nincs többé. Egyet láttam 21 évvel ezelőtt Vingán és Ó-Bessenyőn, azóta ott is az utcarendszer (Strassendorf) építkezése van divatban.

A bolgár ház helységei: *a*) főszoza (guléma szobicza); *b*) mögötte konyha; *c*) lakoszoba (tyiler); *d*) mögötte a kamra; *e*) istálló;

f) nyitott eresz alatti folyó (strája); *g*) udvartól elrekesztett folyosó (tornác); *h*) pincze; *k*) hombár; *l*) kert; *m*) udvar.

A bolgár ház (kašta) hosszával a telek szélén két ablakkal néz az utcára. Hosszában tornác nyúlik, hová az udvar felől való grádicson jutunk. A tornác eleje néhol, miként sváb házaknál szokásos, az útca felől el van rekesztve s ablakkal ellátva. Mellette van a deszkából léczből vagy vályogból készített kerítés a kis- és nagy kapúval. A kis kapú, miként magyar helyeken, czifrán kifaragott kapúfával van koronázva. A főszoba az utcára néz. Abban nem laknak, csupán vendégeket fogadnak vagy családi ünnepeken jönnek össze. Padozata letaposott agyag vagy deszkapalló. A két ablak mellett a két paradés ágy áll, az ablak között a szekrény, a szoba egyik sarkában a kályha, másikban az ajtó; a szoba közepén asztal, rajta virágbokrétás csupor, az ágyak mellett egy-két szék vagy fapad. A falakon szent képek lógnak a Szűz Mária képe körül szentelt bárka ágak s az Úrnap-i koszorú. A paradés szobának főrésze a két ágy, a csinos szalmazsákkal júhszörből szőtt lepedővel, dunyhákkal, duzzadó vánkossokkal párnákkal és díszes ágyszerítőkkel (csargulicza) és takarókkal (čidilnice). Mennél szebb a hímzés, kivarrás a takarókon, terítőkön — annál büszkébb rájuk az asszony. Én 8-féle csargulicza és 11-féle čidilnice hímzést és varrotast ismerek, miknek neveit és leírását az *Ethnographia* füzetben közöltem. A főszoba mögött van a nyílt tűzhelylyel bíró konyha (prus), mögötte a nappali- és alvószoba (tyiler), alatta a pincze-lejárat. Azután egysorban következik az istálló, szin és kert, melyre azonban a bolgár kevés gondot fordít. Néhány szilvafán és virágon kívül gaz- és fű veri föl talaját. A kert és ház előtt a tágas udvar a kacsák, lúdak, pulykák, csírkék és disznók ficzkándozó helye. A szomszéd kerítése mellett galambduczot és szénaboglyát látni. A bolgárok téglából vagy vályogból építenek, a krassovánok ellenben agyaggal kitapasztott faházakban laknak. Ó-Bessenyőn a kerítés patics fal, Vingán deszkafal. Ó-Bessenyőn zsúp a ház fedele, Vingán zsidely soha sem cseréptégla, mert a padláson kukoricájukat tartják, azt pedig a cserép meg nem védi a hidegtől, melegtől. Külön éléskamrájuk nincs, mert a legszükségesebb ennivalót a kamarában tyilerben, a szalonát, disznóhúst a pinczében, a lisztet a konyhában vagy a tornác elkerített fülkéjében tartják. Ugyanitt és a nappaliban kisebb szerszámokat őriznek, a nagyobb gazdasági eszközöknek a kocsiszinben a helyük. Estende és ünnepnap a bolgár az udvartól elkerített folyosón (trnác, stréja) pipálgat vagy kiül

a ház előtti padra. Házában mindenütt rend és takarosság tapasztalható, még a második szobája is eléggé tiszta, hol a családja lakik és hál, amit a krassován házról nem lehet mondani. (Ethnographia a XIV. 7. sz. 1903.)

A bolgár kert odahaza teljesen elhanyagolt. Néhány búsongó szilvafán kívül alig van benne más növény. Még zöldséges kertnek vagy szőlőnek sem használják, pedig igen szeretik a vörös ürmös bort. A hol lány van a háznál, ott és a ház körül virágokat látunk nyílni, mert hiába Herderrel szólva: „a poezis az emberi lélek vele született adománya“. Bármily prózai legyen a bolgár, a virágokat szereti. Kedvelt virágai: rózsza (trandafir), szegfű (klnafir), lustáng (katránjica), büdöske — kadanta, gerebcsin (kalazinka), bazsarózsa (bučur), bazsalikon (bazilei), árvácska (cipelec), lilavirág (liliegh), napraforgó (slunca majca), cinia (nemska kadonka!), rezeda (pipirèc).

5. **Bolgárok viselete.** A csinoság, takarosság iránti érzéküket és kézbeli ügyességüket a *ruházatban* mutatják meg a bolgárok. A mit fonni, megszőni, megvarrni, hímezni, fősteni és kivarni lehet, — az mind otthon készül, csak a kalapot, czipőt, csizmát, selymet s ékszert veszik a boltostól. A díszítésben, különösen a kék, zöld, sárga, vörös s fekete szín szerepel. Túlságos cziczoma nincs a bolgár ruhán, ebben különbözik az oláh viselet tarkaságától, izléses változatosságában pedig a sváb ruházatnak egyszerűségétől.

A *férfiak* ruházata nyáron galléros ing, kivarrott kézelővel, széles gatya, csizma, merőlegesen felhajtott karimájú kalap a szalagdíszel (sapka) és bokrétával, kék, zöld, vagy fekete színű selyem vagy posztóból készült melledző, mellény (lajber). Hajukat és bajszukat kurtára nyírják, szakállt még öreg emberek sem viselnek. Télen vitézkötéses halina vagy posztónadrág, testhez álló, térdig érő, birkabőrből készült újjas (kocsok) vagy ugyancsak báránybőrből csinált újjatlan ködmön (pepter), utazó sipkához hasonló fehér, kerek behasított karimájú báránysipka, kalpag, (a Balkánon csubara a neve) bunda a ruházatuk. Újabban a magyar ruha kezd náluk terjedni. (Ilyen p. o. a képünkön látható vingai legény nadrágja.)

A *nők* ruházatukban több eredetiséget tartottak meg s nem veszik át egykönnyen más nemzetiség ruháját. Különösen jellemzőes a női ruhák között a 27-féleképen kivarrott és kihimezett ing (riza) az újjak szélein, a vállukon, a nyak körül s a keblek fölötti díszítményekkel; azután a félszoknya vagy viganó (valenit) és a kötény, asszonyoknál a félhold alakú fejdísz (kapicza, kajucz),

Az ing kelméje júhszörből készül, a kivarrásra fekete, zöld vagy kék gyapjú-szállakat használnak. Azután kimossák az inget s a varrottas díszítés fehéren maradt közcit színes selyemmel varrják be — ezt nevezik klinsci-nek. Szoknyát nem visel a bolgár nő, hanem elül kötényt, hátul félviganót. Amannak neve karligatka vagy prestitie, emezé valenitj. A viganó vagyis az elül nyitott hátsó félszoknyának gyapjúszöveve fekete vagy piros pamut vagy selyem kivarrásokkal, alul széles fehér vagy színes szegélylyel. Legrégibb formája a finom zaveska viganó, melyet Bulgariából hoztak magukkal. A prestilcék vagy előszoknyák szintén saját szövésű sávozott gyapjúkelméből készülnek, piros, fekete varrásdíszítésekkel. A sávok és varrotasok szerint 8-félet ismerek. A prestiltjára jó a kötény (karligatka), melyet maguk finom gyapjú-szállból szőnek, aranyos vagy ezüstös paszománttal beszegnek, sarkaiba ezüst szíveket varrnak vagy pántlikás rózsákkal díszítenek. Az atlaszból készülnek pistumaltja a neve. Ilyennék átküldésével történik az eljegyzés. Ősrégi bolgár szokás. Derekán melledzöt (lajber) visel a bolgár asszony és leány; a melledző világoskék selyem vagy posztómellény bársonnyal, pityékkel felczifrázva. Fejkendőt (pistkirt) csak asszonyok viselnek hurkafele tekerésre csavart hajuk felett (plitje) oly módon, hogy a fehér vagy sárga pistyirnek hátul fejkötő alakja van. Ezt a formátlan haj- és fejdísz a krassován nők is viselik. A lányok hajadonfővel járnak. A hunyadmegyei Lunka falu oláh asszonyai hasonló csücskös fejkendőt viselnek, mely alatt kontyukat félhold formára tornyosítják. Mivel a págyesi és hunyadmegyei oláhok híven megtartották, ősi viseletüket és az Olton innen való Rumeniában hasonlót láttam, az a fejkendő arra mutat, hogy a mi bolgáraink Kis-Oláhországon át jöttek hozzánk. Vingán széles nagy varkocsba fonják a hajukat s annak szélébe piros, zöld vagy kék pántlikát kötnek. Ilyen pántlikákat tesznek vállukra is, ha a szokásos jelek után férjhez mehetnek. (V. ö. 308. l.) A serdületlen lánykák nem kötnek vállszalagokat. Az eljegyzett vingai lány pedig ezüst rózsákat dugdos füle mögé. Ó-Bessenyőn ez nem szokásos. Ó-Bessenyőn a lányok 6—10 fekete zsinetet fonnak be vaskocsukba oly módon, hogy a zsineg végébe feltűzött fehér-fekete gyöngyörök a vaskocs, széléin és végében beszegésnek látszik. Szokásos továbbá a povrász vagyis zsinórra felfűzött tallér-melldísz, a kumás zlati vagy arany nyakláncz, a lance, v. i. kisebb pénzdarabok melldísz, a gjardane, v. i. gyöngyfűzér, az oldalt lógó selyemkendő (svilena karpa). Bessen, ön sárgaszárú és sarkú vörös csizmát, Vingán sárga vagy fekete

csizmát viselnek az asszonyok, akár a csuvaszok, a lányok ezüstösen kihímzett piros czipőt. Alkalmasint itt ragadt lábakra a csattos, ezüstös topán viselete, mert ez szegedi viselet, ha csak Szögedébe a ráczok révén nem került a hímzett, ezüstösen kisallangozott czipő viseletének divatja?

Télen a vingai asszonyok kék vagy fekete posztó asztrakánnal prémezett mentét (zabun) viselnek vagy birkabőr kozsokot (ködmön) vetnek vállukra. Ezeken kívül Bessenyőn és máshol a hosszú, újjatlan fehér gyapjúmente (drêja bela dâlgja) és a rövidebb újjas zöld gyapjúkelméből (zabun ud zelena jaba) készült bekecs, valamint a fehér és fekete színű pamutból vagy posztóból való újjas (rukave) divatoznak. A plitcét idősebb asszonyok, a fátyolt (brandzuk) és a menyasszonyi koszorút egyéves menyecskék viselik. Lebetegedésük után leteszik.

A *krassován* férfiak nyári *viselete*: gatya vagy zsinóros csizmába dugható halina nadrág, öv, újjatlan oláhos fehér posztómente (zabun) kalap, télen kucsma, birkabőr kozsok vagy prémes és újjas hosszabb mente a Földr. Közl. 1883. 10. 1. közölt kép szerint. A nők viselete ugyane képen látható. Legjellemzőbb a barna abaposztóból készített kéz, melyet derekukra s végtagjaikra kötnek s baloldalt, miként a szlapon nők nyilva hagynak. Ez különben oláh ruhadarab. Az Olt inneni Rumeniában mindenütt láttam s bizonyára Oláhország más részein is el van terjedve (*Henke*: Rumänien 143. *Krausz*: Croatien und Slavonien 1899. 91. 1.) A *krassován* lányok hajadonfővel meztláb járnak, vásár- s ünnepnapon csizmában, sőt most már fehér harisnyában és czúgos czipőben is látni őket. Furcsa, mert csak a városok környékén lakó oláh és sváb lányok viselnek piros harisnyát és czúgos czipőt: a sváb lányok azonban még díszben sem vetik le csoszogó félczipőjüket. Az asszonyok megmaradtak a csizmaviseletnél s fejükön a félhold alakú frizurájuk (kápicza) fölülül feszesen megkötött, hátul kupájuk felett lazán lelógó fejkendőjüket. Némileg hasonlít ez a bosnyák asszonyok fejviseletéhez. (V. ö. Bosznia és Hercegovina az Osztr.-Magyar Monarchia cz. vállalat 315. 1.) — csakhogy ezeknek, valamint a dalmát és horvát nők kupája *lapos*.

6. **A bolgárok foglalkozása, étkezése.** Említettem, hogy e dolgozatban csupán a 21 év óta beállott változásokra és kiigazításokra terjeszkedem ki, azért a bolgárok és *krassovánok* foglalkozását rövidre fogom, az étkezésükre szolgáló 1882-ki adatokat azonban helyesbítenem kell.

A *fajbolgárok* főleg búzát és kukoriczát termelnek.*) Vingán a bortermelés, más bolgárhelyiségekben a dohánykertészkedés járja, azonban csodálatos módon nem a kertészkedés gyümölcsstermelés a bolgárok főfoglalkozása, mint azt a Temesvár, Győr, Budapest környékére megtelepült bolgár kertészekre (serviánus!!) gondolva hinni szeretnők — hanem mindig az, ami legtöbb hasznot hajt. Odahaza a bolgárok a leghanyagabb kertészek és gyümölcsstermelők; idegenben mesterek effélékben. Régebben híres baromtenyésztők voltak, kivált a bessenyiek, szép méneseik voltak a vingaiaknak, lukácsfalviaknak, ma a legelőik feltörése és parcellákra való osztása óta elhanyagolt a ló- és baromtenyésztés, inkább a disznóhizlalás járja, mert a kőbányai sertéspiaczon és Temesváron. Aradon bizonyosan elkelnek a hízók. A krassovánok azonban megmaradtak régi foglalkozásuk mellett. Kitűnő gyümölcsöt cseresznyét, szilvát, almát újabban szállót természetnek, sok szénát, uborkát, dinnyét termelnek és juhokat tartanak a Berzava és Karas közti feltéréségén. Igaz, hogy sem a fajok nemesítésére, sem a gyapjú finomítására nem adnak semmit, mert nagyrészt, miként kukoricza-termésüket, maguk használják fel a birkát s gyapját. A költő szerint:

„Az Isten megteremté a juhot,
Júhnak mezőt. Legeld, a hogy tudod“.

Újabban elszegődnek bányászoknak Szekul, Annina, Dognácska, Berzászka, Ebenthal, Stajerlak kőszénbányáiba. De nincs köszönet munkájukban. Nagyobb hasznát vennék *házi iparuknak*, p. o. fonó-szövő agyagiparuknak, ha a bessenyi bolgárok példáját követnék s cikkeiknek kelendőséget tudnának szerezni. Bessenyi takarókat, szőtteseket, varrottasakat még Bécsben is látni s egy idő óta divattá vált Délmagyarországon, honi házi iparcikkekkkel diszítani a szobákat. A megboldogult Schlauch nagyváradi püspök egyik szobája p. o. mind bolgár szőttesekkel, szőnyegekkel volt díszítve.

A bolgárok *étkezése* egyszerű, sőt silánynak mondható, minek oka egyrészt a bolgárok fukarságában keresendő; másrészt abban, hogy asszonyaik, miként az oláhok és rutének nem értenek a főzéshez s a legegyszerűbb ételek p. o. a rántásnak elkészítéséhez. Friss zöld főzelékeket p. o. borsót, répát, zöld babot nem esznek, a tészta komlóval kelesztik. Marhahúst ecetes tormával csak ünnepnap látni asztalukon, gyakrabban birkát, disznóhúst, mint szárnyast. (pilye). A

*) Az első tavaszi szivárvány színéből megtudjuk minő lesz a termés? Ha sok a zöld szín, sok búkk lesz, ha több a piros szín, jó vörös bor terem.

marhahúst először levesnek főzik ki, azután újból megpirítva sültnek (pičenka) tálalják fel. Eredeti, hogy ha tyúklevest főznek, egyetlenegy tyúkból főzik azt, ha mindjárt tizen ülnek az asztalhoz. Igen kedvelik a füstölt disznóhúst, kolbászt és — delicatessen-számba megy náluk a pulyka-pecsenye zeller salátával. A tésztaneműekből szeretik a túrós lepényt, almás, körtvés, komlós pitét, a pogácsát, tarhonyát (trijanica, vajon szláv étel-e? dr. Cz. G.), brinczás galuskát, fánkot (pitiče) komlós rétest (točina), a mamaligát (kačamag) tejjel, juhtúrós málét (krassovánoknál mandra a neve) és rozskenyeret. Hétköznap kétszer esznek. Reggel úgy 10 óra felé, mikor krumpli vagy rántott leves, savanyított paprika, szalonna kerül asztalra és este 6 óra tájban, a mikor szintén valamelyes levest, pörkölt káposztát (kolozsvári) füstölt disznóhúst vagy kolbászt nyers savanyúkáposztával, savanyú paprikát, uborkát és szalonnát kebleznek jól emésztő gyomrukba. Hétköznap nincs ebéd, csak vasárnap. Akkor tyúklevessel kezdik az ebédet, azután töltött káposzta és komlós rétes következik. Borra, sörre sajnálják a garast; de ha ingyen férnek hozzá vagy maguk termését ihatják, éppen nem idegenkednek tőle. Mégis inkább isszák az olcsó pálinkát. A sört gyógyyszernek tartják. Ó-Bessenyőn p. o. avval gyógyítják a gyomor- és bélbajokat, mi éppen nem kuruzslás, hiszen tudjuk, hogy pilseni sörrel és sonkával sok gyomorbeteg meggyógyult már. Általában azt mondhatni róluk, hogy mértékletesek, nem italosok, sem nem nagyétűek, mint p. o. a rusznyákok, tótok, kúnok stb. Pipának, bagónak sem oly nagy barátai, mint más nemzetiségek, de az asszonyt úgy szeretik, miként a rumének, olaszok és sajnos vagy örvendetes, hogy a délszlávok e tekintetben való tartózkodása vagy abstinentiája rövid ittlétük alatt az ellenkező végletbe csapott, különösen a krassovánoknál, kik között valóságos japáni állapotok uralkodnak. Bukarestben a szegény sorból való oláh bolgár lányt keres, ha hű és dolgos feleséget akar. Ez a hűség tetemesen meglazult már Dél-Magyarországon.

7. Lakodalmi szokások. a) *Bolgároknál.* A fiatalság a tánczhelyen, létania után künn a réten játék közben vagy a fonókban ismerkedik. Az egy útczabeli lányok kukoriczatorés után összeállnak és fonószobát bérelnek valamelyik csendesebb házban. Mindegyik lány ad egy-két szakajtó kukoriczát és néhány krajczárt a világitás, fűtés és muzsika költségeire. Ebbe a szedenkába, fonóba gyűlekeznek estende utolsó farsangig; tollat, kukoriczát fosztanak, fonnak, miközben folyik a tréfa, trécselés, találós és tündérmese, dal, néha még a tánc is. A kit a legény el akar jegyezni, azt a lányt haza kíséri

s útközben adja neki tudtára mindjárt vonzalmát; a lány sem sokat teketóriázik, ha kedvére való a legény és kendőt meg csókot ad a legénynek. Ez a nem hivatalos előzetes eljegyzés. A jegyesek ezentúl csak egy-két óráig maradnak a szedenkában, azután az istállóban várja a leány a legényét dupla vacsorára. Az istállózás néha két évig tart, mert a közsokás a házasság kötéséhez 18 betöltött évet követel, de a katonáskodás miatt bizony sokszor várakozni kell a jegyeseknek a hivatalos eljegyzésre és esküvőre. Megesik, hogy némelyik legény visszaél a leány bizalmával és más lány istállójában izleli meg a csóknak, ölelésnek édességét, — de ez ritka eset, már a rokonság bosszúja miatt való félelemből is. Miként a temesi és torontáli sváb legény a templomünnepen szemeli ki aráját és mindjárt este meg is győződik arról mindkét fél, hogy valjon egymáshoz illő házastársak lesznek-e? — így van a bolgároknál is. Ritka eset, hogy sváb vagy bolgár megcsalná és elhagyná kiszemelt menyasszonyát. A két nem közötti társas érintkezés különben — legalább látszatra — igen fagyos, közömbös, talán azért, mert a szülők gondja gyermekeik kiházasítása. Rendesen az apa adja tudtára fiának, kit szeretne menyének s ezt a dolgot először a leány apjával beszél meg (izgudni), csak azután mondja fiának, hogy szabad a vásár. A legények tehát előre megfontolják, melyik szedenkát látogassanak s melyik lányba fogózkodjanak? Vagyoni és rokonsági tekintetek döntők a házasságkötéseknél, nem a fiatalok vonzalma. Szerelmi házasságok ritkák fajbolgároknál és krassovánoknál egyaránt.

Mihelyt a legény tisztába van a lánynyal — megindíthatja kérőjét a lányos házba a törölközőbe és selyemkendőbe burkolt pénzzel, citrommal vagy almával. Az örömszülék hasonló küldeménynyel viszonozzák az ajándékot. Ha a lány szereti a legényt, piros selyemkendőt tesz a csomagba, különben csak muszájból megy hozzá. Így van Vingán és az innen elszármazott bolgároknál. Ó-Bessenyőn ellenkezőleg: a lány küldi násznagyával a piséirt, v. i. saját kezével szőtt törölközőt, selyemkendőt a legénynek, mihez szülei kalácsot, pénzt és virágos kulacsot mellékelnek s a legény szülői bírálják meg a küldeményekből, van-e elég hozománya és ügyessége a lánynak? Ez formális legénykérő is valószínűleg régi bolgár szokás, mert a bessenyieiek többet őriztek meg a régi szokásokból, mint a vingaiak. Ha a legény szülei nem nyúlnak az ajándékhoz vagy rendre kifogásolják az „útasok útlevelét“ — nem lesz a házasságból semmi, ellenkező esetben leültetik a kérőket s legközelebbi vasárnap megülik a *kézfogól* (fanatrakát), mikor a legény

szülei szemügyre veszik az „útlefél“ készítőjét leendő menyüket, ki az alkudozás alatt szégyenletében a padlásra bujt; onnan kerítik elő. A kiszemelt násznagy felköszönti azután a leendő arát, a lány pedig a násznagya kezét csókolja meg. Néhány nap múlva megtartják az igazi *eljegyzést* (gudes). A hűsféléket a legény szállítja a lány házához; borról, pálinkáról a lány szülei gondoskodnak. A vacsora 4 órára készen van, de csak esti 10 órakor ülnek asztalhoz. Addig meghívók mennek a rokonokhoz, szomszédokhoz, nevezetesen a kikérő násznagyhoz, kit kocsin hoznak a lányos házba. A vőlegény ezalatt valahol az istállóban beszélget néhány pajtásával, a leány pedig küszöbön fogadja a vendégeket, mindegyiknek kezét csókol, a miért neki 2—3 krajczár jár. Leendő apósa 1—2 koronát vet a tányérba. Tálalás után a nász behozza a levest, utána elmegy a menyasszony keresésére, ki valahol a tyilerben, vagy a kertben settenkedik. Míg távol van, a vendégsereg pálinkaivással készülődik a vacsora elköltéséhez. Végre behozza a szégyenkező lányt és kérdi a legény apjától: „Ezt a lányt szemelte-e ki fiának feleségül?“ Az igenlő válasza azt mondja a vendégeknek: „No ha ez az, akkor fizessétek meg neki a szégyenpénzt, hogy szemtől-szembe láthattatok!“ Megint ki-ki leteszi a köteles obulust a tányérba és csak azután hozzák be a többi ételt. Étkezés közben az örömszülőket egymás mellé ültetik. A lány anyját az apósa, apját az anyósa mellé. A lánynak a kamarába, a legénynek az istállóba viszik ki az ennivalót. Az ételsort a pulykapecsenye fejezi be, mire rázendítik a talp alá valót s kezdődik a táncz. Közben a kum, a násznagy vagy valami más tréfás vendég észrevétlenül kioson a guléma szobiczából, a hol a gudés-t lakják és sárosan tér vissza. Valamennyi neki esik és hamuval tisztogatják s borral, pálinkával locsolják, míglen a menyasszony megmossa az elázott vendéget. Éjfél felé távozik a vendégsereg, miután a lány mindegyiknek kezét csókolt, felkendőzte a vőfélyek botját s csinált virágból kötött bokrétot tűzött kalapja mellé. Az örömszülők azonban vesztig maradnak s megbeszéli még a hozományt, a lakodalom napját, az esküvőre hívandókat, a mindkét részről beszolgáltatandó ételeket, italokat, azután ők is eltávoznak, de a fiatal pár az istállóban marad magában és ezek az istállóbeli vizitelések naponkint ismétlődnek a lakodalom napjáig.

A *lakodalom* (svadba) napján először is a felbokrétazott vőfélyeket, a vőlegény és menyasszony fitestvéreit küldik a vendégek hívására. A násznagyért kocsi megy. A többi vendégekhez lóháton mennek

a hívogatók. A nász a muzsikusokat hozza, azután megáll a vendégszoba előtt. „Jó helyen járunk-e, — kérdi a nász — mulatni akarunk, nem vagyunk rablók, csak menyasszonyt lopunk!” — A vendégek erre kijelentik, ha jóban járnak, térjenek be. — „Hát ez a lány kicsoda itt az ajtó mellett?” — kérdi megint a násznagy. — „Ez ismeri kelmedet s tudja kend miért jött”, — hangzik a válasz — „majd ez világosítja föl a rokonokat”. Erre betérnek a vendégszobába valamennyien s a mátka megint kézcsókkal fogadja az érkezőket, a miért neki a szokásos váltságdíj jár. A míg a rokonság elkészül az esküvőre (svadba), a muzsikusok néhány nótát játszanak. Majd külön kocsira ültetik a menyasszonyt leánypajtásaival, külön az örömszüléket, nászokat, külön a vendégeket és muzsikusokat. A menet elején a zászlóvivő vőfélyek lóháton indulnak a templom felé. A vőlegény külön gyalog megy násznagya és vőfélyei kíséretében az esküvőre. A krassovánoknál fordítva: a legényt Ríséri templomba a muzsika s a lakodalmi nép. A jegyzőnél s a papnál a két nász, a vőlegény és a vőfélyek teszik meg a szükséges bejegyzéseket. A lány kívül marad a vendégeivel, kik közül egyik-másik rozoga pisztolyból ijeszti a madarakat. Az esküvőt délben tartják. Utána a templom küszöbéig kíséri a legény mátkáját, azután mindketten külön indulnak haza. A kocsisor alányos háznak tart, a vőlegény pedig tanúival haza megy és vacsorára várja aráját és vendégeit meg a hozományt czipelő szekeret. Amint a lakodalmi menet a lányos házhoz ér, vén asszony állja útját, búzát, kukoriczát szítál, meghinti vele a menyasszonyt, mondván: „Annyi gyermeked legyen, a hány szem esik reád!” Most leszállnak a kocsikról s betérnek a házba, a hol kész ebéd vár rájuk. A fogadás czeremóniája megint ismétlődik a küszöbön. A mikor jó kedvük magasra felcsapott, elkezdnek dalolni. A nász például a következő *bordalra* gyújt rá s éneklí a többiekkel:

1.

Siga nam se dobre pade
Nidet ranu si udvade
Gazdata neka se puka
S badane neka čuka.

2.

Da vidi toj gase svarši.
Da razbiva drugu barži
Makar krivu damu badi
Gvezdej treba damu qudi.

1.

Most van nekünk jó dolgunk,
Azért barátim — maradjunk.
Hadd bomoljon meg a gazda,
Kongjon ürességtől a hordaja.

2.

Mihelyt kiürül a hordója,
Azonnal mást verjen csapra.
Ha nem is volna az injjére,
Mégis kell, hogy csapra verje.

3.

Pesenj sinca da pejemi
 Vinu hima du pijemi
 Nide ranu tisi bega
 Durdí samni nide lega.

3.

Daloljatok barátim
 Van elég bor oda künn.
 Kedves pajtás itt benn maradj
 Ne fekiüdj le míg meg nem virrad.

4.

Utre ranu zase vidi
 Scí pušten das utidi
 Gricija da prijemi
 Izbogum za mu dademi.

4.

Holnap reggel majd megválík
 Ki a legény? Hogy' távozik?
 Addig is hát igyunk egyet.
 Búcsuzhatunk még eleget.

Ebéd után tánczolnak vacsoráig. Esti 9 óra tájban egyszerre hírül hozzák -- megjött a vőlegény. Mindenki a kumot faggatja, mutassa be már a házaspárt, mi sok tréfára ad alkalmat, mert menyasszonynak felöltöztetett nagybögőt, vén cigányt, kecskebakot stb. effélet mutatnak be házaspár helyett. Végre a kiadó nász elhozza a fiatal párt s odaszól a szülőknek: „Nézzétek meg jól utoljára lányatokat, mert ellopjuk.“ Az apa kezét nyújtja a lányának, mit ez tisztelettel megcsókol. Így csókol kezet a többi vendégeknek is, a mely alkalommal ki-ki a meghívottak közül ajándékot ad a menyasszonynak, pénzt, selyemkendőt, törülközőt, nyaklánczot, melldísz stb. Erre behozzák a vacsorát, folyik a tréfa és pálinka, hangzik a sok felköszöntő és a muzsika. Vacsora után a legény szülei saroglyás szekeren szállítják haza a hozományt — a fiatal házasok még maradnak egy félórára s kezdődik a *búcsúzás* megható jelenete. A leány először letérdel szülei előtt, kezet csókol nekik és könnyezve hallgatja búcsúzó szavukat! „Eddig Liza lelkem vagy Dóczám (Dorotya) a mi leányunk voltál, azt tettél, a mi neked tetszett, most másé leszel, azt kell tenned, a hogyan parancsolnak.“ Az apa most borral kocczint a lányával, ez pedig az anya elé térdel, ki utoljára édesdeden átöleli zokogó lányát, miközben leány-pajtásai rázendítik a búcsúztató dal szomorú négy strófáját:

Mikor a haját kibontják:

Ne mij mali za kusâtâ
 Stut maj mali za lesâtâ
 Za lesâtâ uj kuspletkâtâ
 Svidnu mij za mladinata.

Nem sajnálom szép hajamat,
 Jobban lányos hajfonatomat.
 Vége szalagos hajfonatomnak!
 Vége szép lánykoromnak!

Bájaréte pántlicite
 Káce gji násât mumite
 Dágj' uplâca das' uprásta
 Više ništâ hodâ mumâ.

Leveszik róla a vállszalagot :
 Siratom a mátkaságom szalagját,
 Mit lánytársaim még vállukon
 [hordnak.
 Siratom azokat, szívem majd meg-
 [szakad,
 Mert viselnem azokat többé nem
 [szabad.

Sigo mene mje rozyližtet
 Ud muminsru me rožolilet
 Ci košutâ méjh digât
 Iz kášti sas saka ubidvât.

Mikor fölkontyozzák :
 Most bontják ki a hajamat,
 Elragadják lányságomat,
 Hajamat kontyba csavarják
 S körüljáratják velem a vendég-
 [szobát

Svidun mij za básta majca
 Zá rudjáci sistrî brájtca
 Ud delijce ud tej mili
 Či vērâtâ táj me cili
 E szép költemény írója *Karabencov* vingai
 parasztköltő.

Mikor indulni készül :
 Fáj a szívem apámért s anyámért,
 Fáj a lelkem testvérem s bátyámért,
 Elválok kedveseimtől istenem,
 Mert az eskűm fogva tart már
 [engem.

A búcsúzásnak a kikérő nász vett véget: „Kurta a nap, hosszú az út, elég volt már koma, haza akarunk menni, vacsorázni!“ Mert úgy szokás a bolgároknál, hogy a menyasszonyi háznál elköltött vacsora után a vendégek a vőlegény házába mennek vacsorálni, ha mindjárt éjfél volna is. A legény háza előtt ismétlődik a búzával való meghintés szertartása, csak hogy most mind a kettőre, vőlegényre és menyasszonyra szórják a búzát. Az após borral telt pohárral fogadja menyét, földre önt belőle, ráköszönti, kocczint vele s boldogságot, szaporaságot kíván neki egyúttal engedelmes-ségre, a parancsok szigorú s hű teljesítésére szólítja fel menyét, mit a szegény menyecske, kivált urának katonáskodása alatt, hűségesen be is tart olykor insolens és az etikával csöppet sem törődő apó-sával szemben.

A bolgár család közösségben rendszeren a legidősebbik a ház feje: a starosta, ki menyei részéről (nevesta) a legnagyobb figye-lemben részesül. Este a menyé húzza le a csizmáját, szombat este meg is mossa a lábát, asztalnál ő szolgálja ki az egész házat és megcsinálja a svikarnak összes ruháit. Ha több meny van, a leg-fiatalabbik a szolgálattevő éjjel-nappal. Kárpótlásul meg van az

a kedvezménye, hogy ha özvegységre jut, elveti gondját gyermekeinek, mert azokat az apósa tartozik fölnevelni; a meny elviheti a hozományát, elhagyhatja az após házát, férjhez is mehet anélkül, hogy első férjétől való gyermekeivel tovább törődnek. Talán ezért az a sajtáságos apathicus vonás a bolgárnők arcán?

A lakodalmat furcsa szokás fejezi be: Vacsora előtt nagy kádra ültetik a menyasszonyt, miközben a nász egyre hajtogatja: „Ne bántsátok szegényt, mert *kormos* lesz tőle.“ A nászasszonyok pedig felelik: „Ah, hiszen rég fekete már.“ Sejtteni lehet e szavak értelmét, de kényes dolog azokat magyarázgatni. A leány-próba után a menyasszony *fekete szedret* osztogat az asszonyok és *karikagyűrűket* a gyerekek között. A vendégek erre a nagyszobába térnek be, hol a második vacsora betálatásáig tánczolnak. A vacsorát állva imádsággal kezdik. Utána a nász a menyasszonyra mutatva mondja: „Nézzétek, mit hoztam nektek a muzsikosokkal együtt!“ A nászasszony pedig kendővel letakart tányért hordoz köröskörül, mondván: „Fizessétek meg a lány szégyenkezését, hogy úgy mutatjuk be őt Nektek, mint valami tehenet,“ — mire a jelenlevők most talán már hatodízben szúrják ki a kijáró Wekerle-huszast. Ura házában most a fiatal asszony osztogatja ki vendégeinek szánt ajándékokat, kendőket, törülközőket, sapkát, szalagokat, gyűrűket stb. efféjét. Vacsora után pedig a vendégek adják át a menyasszonynak nászajándékukat, ha ezeket esetleg a lányos háznál át nem adták volna. Most megint furcsa szokás következik: A nász a lány apjának ingét ölti magára és ingerkedve kérdi a menyasszonyt: „Tetszik-e *Ő* neki így egy szál ingben?“ Persze a felelet az: „hogy az ura tetszik neki.“ Erre 3 legény felkapja a lányt és a mestergerendáig emelik. Ezek mind jelképes szokások. Ilyen a *gyertya eltalálásának* ceremóniája is. A vendégek távoztával a komák, az öröm- és keresztszülők s a többi tanú maradnak még egy ideig, idogálnak, dalolgatnak. Egyszerre felkel az esketési keresztapa: a kum, meggyújtja a szentelt gyertyákat, miket a fiatal pár esküvő alatt kezében tartott, azután ajtót nyit, behívja a házaspárt, koczcint vele s egy kicsi gyertyát bigygyeszt az ajtó sarkára. „Valjon el birom-e találni még *ezt* a gyertyát?“ — kérdi a beszszelt nász. „Próbálja meg nászuram, csak baja ne essék, — biztatják a fiatalok. A kum erre odahajítja poharát s ha eltalálta a gyertyácskát: jó jel, fia lesz a menyecskének; ha nem, úgy is jó, mert szégyen mindjárt az első évben megbabázni. Most a legény gáncsot vet az öreg lábának, mire a kum sántikálni kezd. „Lássá, — mondja a fiatal pár, — nem mondtuk hogy baja támad, e próbával?“ s borral

locsolgatják a kum sántító lábát. Mindez symbolicus alludálás a hamar elázó öreg tehetetlenségére s a fiatalok pezsgő, kitartó erejére! A kum próbája után haza megy a kum a keresztszüléssel s a többi rokonokkal. A fiatalok a kapuig kísérik ki a távozókat. A házban csak az asszony násznagya és nászasszonya marad, a kik a fiatalokat az istállóba kísérik. Ott van a násznyoszolájuk. Itt felszólítja a nászpár a mátkapárt, hogy a lány húzza le ura csizmáját, az meg a felesége topánját. „Feküdjetek le ketten s keljete fel hárman.“ Ez a végső intelem. A két nász még visszatér a nagy szobába s az örömszüléssel megbeszélnek az eshetőségeket, hátha rosszul választott a Mitra (Demeter) vagy a Gyoka (György) s elkezdenek ríni a mézes pálinka engesztelő hatása alatt, míg abba is bele nem unnak s valahova le nem dőlnek. Így végződik hajnalban a bolgár lakzi.

Egy hétre a lakodalom után *kárlátóba* (povratji) megy a nász és nászasszony a fiatal párhoz. A menyecske ott tartja őket ebédre napestig. Ezentúl nem látogatja meg többé a házasokat a nász, de ezeknek szabad őt bármikor meglátogatniok. (Term. tud. Füzetek. XXVII. K. 2. sz.)

A mint anyának érzi magát a menyecske, mi a házasság 2-ik évében szokott történni, azonnal tudósítják a keresztszüléket s a két nászt, meg a bábát. Szüléskor az asszonyt *földre* fektetik s a kisedet először szintén a földre teszik, csak azután mossák meg a szentelt fűvektől illatos langyos vízben. A kereszteléssel sietnek, nehogy samodívek és boszorkányok kicseréljék a gyermeket, vagy erőt vegyenek rajta, de egy álló hétig ki nem ejtik a kisedet nevét, nehogy a gonoszok megtudják. A keresztelés reggel történik, délután vagy csütörtökön soha. Utána ellakják a korozsmát, azaz elköltik a reggelit, a miért mindegyik látogató néhány fillért hagy az asztalon.

b) *Krassovánoknál*. A krassovánok lakodalmi szokásai eltérnek a bolgárokétól s a mennyire tudom, a délszláv népektől, de egyben-másban eltér e leírás a 20 év előtt publicált leírásomtól is. Náluk gügyüt küldenek a kiszemelt lány szüleihez, megtudakolándók, najlandók-e ez évben férjhez adni, mert hogy kihez adják, mellékes dolog a krassovánoknál. Kedvező esetben a legény anyja látogat el a lány szüleihez és az kéri meg Lilát (Erzsébet) vagy Zsivánát (Johanna) szüleitől, tehát nem a vőlegény apja vagy kumja. Ilyenkor mindenféléről beszélnek, csak a házasságkötéséről szóló témát kerülnek. A sok kertelésnek még az a vége, hogy az asszony bizonyosan megtudja szádékukat s ezt azonnal megmondja

fiának is, ki gyertyaköltségre 4 krajczárt hagy az asztalon, nehogy ingyen fogyasztot-ták legyen a világot. Nemsokára újból elküldik a gúgyút a lányos házba, tarka kendővel, almával és foglalóval. (A foglalót a leány visszalépése után vissza kell adni, különben be-
pörlik.) Az ajánlat megismétlésében újfent kitérőleg válaszolnak, kertelnek, szertartáskodnak, adják a közömböst, meg az aggódó szülőket, pedig csakúgy nevet lelkük örömeiben, hogy túladhatnak lányukon. — „Hát tudja kelmed, gyöngé még ez a csemete; ez idén nem adjuk férjhez; fiatal még az istenadta, várhat a szerencsére“ stb. A gúgyú azonban mindezekre rá sem hederít, hanem a földre ejt egy-két koronát és ezt néhány tudakozódása alkalmával többször cselekszi. Ha a pénzt vissza nem adják neki, azaz nem veszik észre a földre esett koronát, ez jó jel arra, hogy megegyezésre jutnak és tovább folyik az alku, míg végre jó hírt hoz haza a házasságközvetítő asszony, a legény nagynénje vagy keresztanyja. Erre mézes pálinkával állítanak be az örömszülék a lányos házba és váltig kínálgatják a lány szüleit a butykossal. A kulacs sokszor teszi meg körútját, míg üresen visszatér a legény apjához. És most kereken megmondják miért jöttek. — „Hát evégből jöttek kendtek, — kérdik a becsudálkozott házbeliek tettetett álmélgodással, — nem is tudtuk. Haszen mirajtunk nem múlik, de hát ismerik-e egymást a fiatalok?“ — Erre a tetemrehívásra azonnal a szobában terem az ablakuk alatt settenkedő legény s mintha a Szentlélek szállta volna meg mindkettőjüket, csupa véletlenségből megkerül a lány is, ki eddig valahol a ház körül szorgalmatoskodott és nem is sejtette, mi folyik ott benn a szobában? — „Akarsz-e Lila a Filka (Fülöp) vagy a Milya (Mihal), Nedelkó (Domokos) felesége lenni?“ — kérlik a szégyenkezőt. — „Ha ti úgy akarjátok — mondja tettetett hüledezéssel a lány — én nem ellenkezhetem“ s erre azonnal több ezüst forint gurul a földön. Az apa 5—6 drbot vet a padlóra s az atyafiság hasonlóan cselekszik. A nagy csörömpölésre a lánynak kiszemelt tanúja odaszól a lánynak: „Szedd össze lányom a foglalót, de jól fontold meg, mit tenni szándékozol. Tudsz-e majd új atyádnak, a Gyuregynak, új anyádnak, a Julának engedelmeskedni, hites uradnak szót fogadni? Elsőnek kelni, utolsónak lefekünni, gyereket ápolni és orsót pörgetni?“ — Ha a lány esetleg megbánta volna szándékát, vissza adhatja a foglalót, de ez ritka eset, mert szülőinek akarata ellenére nem igen mer az cselekedni, hacsak a plébános ki nem segíti a bajból, kinek szava *ilyen* esetekben szent és kötelező minden krassovánra nézve.

A pap üdvözlésénél homlokukra vagy szívére teszik a kezüket, akár a törökök.

Azután közösen elhatározzák, ki legyen a főnásznyag, melyik vasárnapon legyen az esküvő? Rendszeren a vőlegény nagybátyja vagy keresztapja, (kum) a vőlegény násza, a menyasszonyé, (staris vat) a lány valamelyik rokona; a legény testvérei a vőfélyek (djever), a zászló-tartó vagy második vőfély lehet más is a rokonságból. A lány a násznak sajátkezüleg szőtt üngöt ad ajándékba, a miért ez kitartja a lakzit és kifizeti a papnak járó esketési díjat; az anyós szintén gyapjú-inget kap, de az apósna csak vásznat ad a leendő meny; a többi rokonoknak kendőket, törülközőket, — vőlegényt azonban, úgyszólván, teljesen kiöltözteti. Esküvőre a mátkapár két inget vesz magára. Az esküvőt megelőző csütörtökön a vőlegény viszonzza az ajándékokat, sonkát, ürüczombot, kendőket, koszorút, övet és *almát* küld arájának, az anyja pedig fonatos kalácsot, melybe pénzt dugdos. Az almába néhol koszorút szúrnak és az esketéskor az oltárra helyezik. Az ajándékokat két asszony hozza, kiket alaposan megvendégelnek azokból az ételekből, mikkel a meghívott rokonság kedveskedett a menyasszonynak. Távozáskor az ételek felét magával viszi a két asszony, másik fele a lánynak marad. A muzsikával útczahosszat kísért két asszony minden szembejövőt megkínál az ételekből és a pálinkás butykosból. Szombaton megtöltik a vőfény virágos kulacsát citromos vagy édes pálinkával, megcsinálják a vőlegény házána a zászlót és elküldik a hívogatókat, hogy vasárnap a menyasszony, hétfőn és kedden a vőlegény házána tartandó lakzira ne terheltessenek megjelenni az érdekeltek. A krassovánoknál szintén három napig tart az ellakás, az esküvő napján és éjjelén a menyasszony, másnapon a leány nászána, a hol a menyasszonynak hálni kell s a többi napokon a vőlegény házána, hová a stari svat kíséri a leányt.

Esküvőre csak a vőlegényt kísérik a tanúk, a menyasszony nem vesz részt a lakodalmi menetben, hanem néhány barátnéjával titkon megy az esküvőre; szintén így suttyomban kerül haza s azonnal elrejtőzik a kamrában, honnan később a kum váltja ki. A stari svatot ezért megbírságozzák, miért nem őrizte jobban a menyasszonyt? Az asztalna a lány nem étkezhetik, hanem a kamrában eszi meg a rántottat vőlegényével. Kiváltás után pedig az ajtó küszöbén kell állania a lakzi végéig. A lányos házna a vőfély fogadja az esketés alatt a vendégeket, esküvő után pedig a menyasszony fogadja őket szentelt égő gyertyával kezében, majd sorban pálinkával kínálja vendégeit.

Ki-ki húz egyet az üvegből, vissza adja az italt a lánynak és pénzdarabot nyom a markába. Minden meghívott vendég ezenkívül ajándékot hoz a lánynak, ételeket, italt, ruhaneműt, pénzt, házi szerszámokat, bürgét, borjút stb. Az ajándékokat a vőlegény násznagya veszi át s feldicsérve mutatja be azokat a vendégeknek. A kum a lakodalom főembere, főintézője. Tudtán kívül semmi sem történhetik. Ő szerződteti a muzsikusokat, megállapítja az étkezés rendjét, felköszönti a házaspárt és a vendégeket. Segítségére van a horvát és szerb lakodalmakból ismeretes igricz vagy tréfás csausz, ki menkű nagy bottal verdesi a mestergerendát, valahányszor princzipális szólni akar és tréfás megjegyzésekkel mulattatja a vendégeket s travesztálva mutatja be újból a menyasszonynak hozott ajándékokat. Például: Itt hozok a Toma Ocziltól, az én szőrös lócslábu komámtól, egy aranyat tojó eleven sült tyukot. Az arany még benne van. De vigyázzatok mikor megeszitek, mert az arany fogatokhoz ragad.“ Vagy: „Itt a Magda kendője. 10 körmével, 5 fogával szőtte, lába között egyengette, saját termésű sáfránjával festette.“ Van aztán hahota. Azután vacsora és táncz következik, bizony éppen nem épületes kacsalódásokkal, tánczszók és kétértelmű tréfák hangoztatásával. A menyasszonyt azalatt a kamarában őrzik. Hétfőn folytatják a lakzit délután 4 óráig, a stari svat házánál, ahol a lány hál; a násznagy ezért tyukot és fonatos kalácsot kap a menyasszonytól s elviszi őt másnap a legény házába. Belépésekor oláh szokás szerint derék-övvel (kanicze keczane bresir) és kendőkkel körülcsavart virággal tele tűzdelt kalácsot (kolak) adnak a menyasszony kezébe, azután a szoba közepén székre ültetik s egy 2—3 éves csinos gyereket ültetnek ölébe, kinek nemző részét a Sever és stari svat jelenlétében meg kell érintenie. Azután leoldják róla az övet, melylyel a fiú hozzá volt kötve s felkontyozzák, azaz feje kupájára teszik az említett csücskös kajuczát. A kalácsot övestül a gyerek kapja ajándékbá. Eredeti, hogy ugyanezt a szokást a szilágyvármegyei ruméneknél (Zálnok) is láttam. Vacsora közben, úgy 11 óra tájban 5 asszony és 5 ember osztogatja ki a vendégeknek szánt ajándékokat, a miért mindegyik megtisztelt vendég néhány fillért tesz le a tányérra. Ugyanakkor az após talléros melldísz, az anyós teljes asszonyi öltözéket adnak át menyüknek. A rokonság szintén követi a példát s most sorba megtánczoltatják a menyasszonyt, ki később észrevétlenül megszökik, mert reggel meg kell mosnia a vendégeket. Ez az első asszonyi teendője. A patakhöz a csausz vezetési zászló alatt a menyasszonyt és muzikaszóval a vendégeket.

Most az a fő, hogy a csauszt a vízbe lódítsák, de ha ő az erősebbik, rendesen valamelyik cigány röpül a patak közepébe. A haza hozott vízből minden vendég iszik és megmosakszik. Azután külön-külön kíséri haza a házaspár muzsikaszóval a vendégeket, de csak azért, hogy bemutathassa az ajándékba kapott új ruhákat. A rokonok házánál mindig megállnak, mert onnan borral és pálinkával kínálják meg a menetet. Végre hazatér a házaspár s első dolga megnézni a hozományul bekötött tehenet, ökröt, mennél több van belőle, annál gazdagabb a menyasszony. Azután megint folytatják az evést, ivást, tánczot a rokonság körében, de már álmos fejjel, megrogygyant inakkal, csak az öregek győzik az italt, úgy szerda reggelig, a mikor már a raskóját szűrcsölgetik, nagyokat csuklanak, köpnek és pöfékelnek.

Az asszony hűségével keveset törődik a krassován, mert étkezésre egy krajczárt sem ad és semmi gondja reá, honnan és mikép szerzi be az asszony a kosztra, ruhára valót. A kakascere napirenden van. Bántó dolog mégis, hogy a kikapós asszonyok példája átragad 13—14 éves lányokra. Resiczán hetivásárok alkalmával egy-két koronáért kínálja az anya lánya szűzességét. In puncto sexto igen naivul okoskodnak, ki-ki a maga bőrét viszi a vásárra. Kinek, mi köze hozzá? A lány a ruháért, pántlikáért teszi meg, a menyecske meg evvel hálálkodik boldog-boldogtalannak, csak kis hasznot lásson tettéből. Mivel a magzatelhajtás, illetve a spermának maláji módon való kivetése szintoly ismeretes náluk, mint a bolgároknál: érthetővé válik e nép meddősége és szaporatlansága. 21 év előtt majd annyian voltak, mint ma és 21 év múlva megint felényire olvadnak, ha papjaik, jegyzőik, szolgabíráik, tanítóik meg nem változtatják gondolkozásmódjukat. Csakhogy ez bajosan fog sikerülni, közigazgatási, paedegógiai vagy katekizáló úton. A felvidéki rusznyákvagy tót halnak vére persze nem pezseg a krumplitól és czmártól (aludtejtől), — itt a délvídeken azonban más a klima, más a vér, mások a körülmények, a nemi szertelenkedés tehát érthető dolog. A taliánból, spanyolból soha sem lehet eszkimót vagy halvérű lapot csinálni! de viszont sarki népből sem kerülnek ki Don-Juanok. Jegyezzék meg jól ezt az ethnogr. igazságot a szörnyűködő moralisták! A vallásosságban túl nem teszen az olasz, a spanyol a krassovánon, de hát a szerelmeskedésben sem.

8. **Községi és családí élet.** A bolgárnak *külső* községi élete vajmi csöndes. Nagy kérdések nem zaklatják csekély lelkét, politika, tudomány nem érdeklik, minden vágya oda szögellik, hogy mentül

nagyobb jólétbe juthasson; egyszerű vágyait ezért kielégítik a családi és községi élet apró örömei: játékok, ünnepek, az ismeretlen Rossz ellen meg babonáival védekeznek.

Az eddig közlött ethnogr. adatokat kiegészíthetem a következő újabbakkal:

Mindkét *nagybőjlben* szigorúan bőjtölnek, száraz kenyéren, nyers uborkán, olajos káposztán, zsírtalan főtt babon, hagymán és kenyérpálinkán (komadara) kívül alig esznek mást. *Lucza* napján tilos a szövés (*Andree*: Ethnogr. Pasellelen I. 5.) Délben kalácsot sütnék s tollakat tűzdelnek beléje. A mely családtnak taluja legelőbb elhamvad, — az hal meg legelőbb. *Karácsony*-estén 9-féle ételt főznek és szalmát hintenek a földre és a felterített asztalra, azonkívül kukoriczát, búzát, árpát, hagymagerezeket tesznek a terítőre. Az estebédre kitett fonatos kalácsba krajczárt sütnék. A ki megtalálja, szerencsés lesz a jövő évben. A krajczárt éjféli mise alatt a perselybe kell vetnie. Kenyér helyett akkor prusurát esznek. Ez nagy kerek lepény, melyen templom, csillag, virág rajzolata van kiszurkálva. Az éjféli mise után Ó-Bessenyőn megreggeliznek, úgy fekszenek le; de hajnali misén megint az egész család jelen van. *Karácsony* napján Betlehemesek járnak. A betlehemet asztalra teszik s ezt éneklük:

Falám Issus, drágji hóra	Dicsérjük a J. Kr. kedves emberek,
Nus u kásli i u dóra.	Békesség a háznak és udvarnak.
Betlehêma vavrimi	Betlehemből jövünk,
Radost kâsti nosimi.	Békességet hozunk.

Erre megrázzák a cserépperzselyt és pénzt, kosarukba pedig a kerek kalácsból kapnak a házbeliectől.

Ujév hajnalán korán kelő 7—8 éves gyermekek járnak házról-házra és frissen vágott vesszővel suhintják meg a házbelieket (survaváka). A vesszőt előző estén metszik le egy *gyümölcsfáról*, meghintik szentelt vízzel és magfüstölik tömjénnel. Suhintás közben ezeket mondják:

Surva surva gudina	Jól teljék le nektek az új év,
S'tazi prâcia ud gradina	A kertből való e vesszőcskével,
Ud Boga dâvêna	Az Istentől adottal,
Ud Issusa blagusvêna	Jézustól megáldottal,
Na nušte i na vâste marvi	Legyenek a ti és a mi <i>marháink</i>
Ud gudini du gudini	Újévtől újévig
Se žuvi ij zdrâvi.	Életben s egészségben.

Emberekre így köszöntenek: Surva, surva gudina, veselâti gozpoidja ud gudini du gudini, se žuvi ij zdrâvi. = Vigan teljék az év, legyen *vidám feleséged*, újévtől újévig ilyen egészségben. A rokonok pisztolyt sütögetnek el egymás ablaka előtt, azután ismétlik a gratulációt a következő változattal: „Gulêm klàs na niva — Čarvéna jabalka u gradina, gulêm grat na lázi — Bêl kravaj na tarpêza stb. — Piros alma legyen a kertben, halász a mezőn, fehér kalács az asztalon“ stb. A misére szóló harang megkondításakor azonban vége a köszöntéseknek. A *napválógatás* babonájára érdemes megemlíteni, hogy a fajbolgárok a *csütörtököt* a krassovanok a mozlimék *péntekjét* ünneplik. Azokon a napokon megkezdett munka szerencsétlen kimenetelű. A szóttas elszakad, a vetemény kipusztul stb. Némelyik meg se mosakodik és meg se fésűlködik az ominosus napokon Husvétől Péter-Pál napjáig tilos csütörtöki napokon a mezei munka. Ezzel elhárítják a jégverést (grad svetac v. ö. *Andree*; Ethnogr. Parallelen I. 1. §.

Háromkirály napján az egyéves menyecskét, a kumot, nász-nagyot, marhát, házat, ólat az akkor délelőtt szentelt vízzel hintik meg. Meg is itatják a marhát a korpával kevert szentelt vízzel, sőt a gyerekeknek is kell egy kortyot lenyelnie belőle. A vízszente-lésnél a község kumot, a templom keresztapját szokta választani.

Január 7-én a *vén asszonyok* gratulálnak egymásnak, hogy megérték ezt a farsangot. Aznap nem pörölnek az urukkal. Február 2-án gyertyaszentelő *Boldogašszony* napján lefejtik a szentelt gyertyákról a piros fonalat, zsineget kötnek belőle s azt torokfájás ellen nyakukon viselik s a gyerekek inggalérjukba fonják a szálát. Vingán almáspitét visznek szentelni s a gyerekeket a szentelt vízbe mártott pitével etetik, hogy ne fájjon a torkuk. Ugyanakkor egészséges vörös bort inni és pattogatott kukoriczát majszolni. *Farsang* utolsó két napján, hétfőn és kedden a *csurka* vagy *turkajárás* van szokásban és lóháton sorra látogatják a fonókákat. A turkajárást oláhok karácsonykor cselekszik, bolgárok és krassovánoknál (Ravnikon) farsangkor. Akkor szekérre ülnek álarczban s közbe vesznek egy felcizcomázott babát, udvarolnak és pajkoskodnak vele. Bolgár, sváb vagy oláh szokás-e — nem tudom. Eredetibb a szedenkák látogatása. Az egy szedenkába járó legények felpántlikázva lóra ülnek s lóra ültetnek egy klarinétost is, kit arra a két napra felfogadnak 6—8 frton. Így lovagolnak egyik szedenkától a másikhoz, a hol az utcán várják őket a lányok. Itt egyet-kettőt fordúlnak, isznak, azután tovább mennek a szomszédútcza szedenka lányait meglátogatni.

Mindenütt bokrétát és pántlikát kapnak kalapjukra. Így járnak egész hétfőn éjjel-nappal a keddi éjfélig. Ó-Bessenyőn a legények leány s az asszonyok férfiruhába öltözködnek. Azonkívül kocsin szokás akkor meglátogatni a rokonokat és ismerősöket.

Hamvazó szerda előtti éjfélig minden családban játszanak, dalolnak, krajczárt hörpintetnek a tálból a gyerekekkel. Éjfélkor lecsöndesül minden. Kezdődik a bőjt komoly évadja. Mindegyik kibékül az éjjel a haragosával, ha még olyan nagy ellensége volt is. Reggel zászlókkal sietnek ki a mezőre, elégetnek egy csomó kukoriczaszárát (koleda égetés) és azt mondják: „Meghalt a farsang.“ Furcsa, hogy a rokonok egymást hamvazzák benn a templomban s odahaza. A *nagybőjiben* 40 napig csak savanyított paprikát, hagymát, babot, fekete retket, sózott kenyeret esznek. Még vasárnap sem kell nekik húsétel. *Balázs napján* a gyerekek ütögetik egymást nyirfavesszővel. *Tódor napján*, febr. 10-én bőrig nyírják le a *lovak* sörényét és farkát (tudorica). A krassovánok aznap hajtják ki legelőször a lovakat, ökröket a legelőre, mert ez egészséges az állatoknak. *Tamás* napja márcz. 7-én a szárnyas jószág napja. Akkor ültetik a kotlóst költeni. De sympatheticus varázslatból a krassován-asszony maga ül először a földre hintett szalmára. Este piszkafával piszkálják az elülő tyúkokat, kacsákat, hogy sokat tojjanak. A ki aznap legkorábban fölkél, szalmát vesz a kezébe s az állatok hangját utánozza. Aznap rontani is lehet hasonló sympaticus szerrel. A megrontandónak gatyamadzagját elviszik Valkányba vagy máshova a vrazsitelhez. Ez hasára köti és betegséget *küld* a megrontandóra. Addig meg nem gyógyul a megrontott, míg a varázsló vissza nem vonja a varázsigéket s le nem oldja hasáról a madzagot. Egészen délafrikai babona. (*Peschel*: Völkerkunde 278. 1. *R. Andree*: Ethnographische Parallelen 1884. II. 202. 1.) *Sympathicus* varázslaton alapszik a karssovánok esőcsinálása is. Száraz időben törvénytelen gyermek sírjáról keresztet lopnak s azt az eső beálltáig vízben áztatják. Aztán vissza viszik lopva. Vagy meztelenre vetkőzött és lombbal betakart gyermekek járnak házról-házra a *dodolát* énekelve. Ezeket leöntik s gyümölcsessel, máléval kiengesztelik. (Szerb szokás.) Lukácsfalván ólmot öntenek az esetben, ha valaki ijedségtől lett beteg. Ha p. o. kutyától ijedett meg és sikerül neki kutyát önteni ólomból: meggyógyul. Ha a tehenet megrontották, 3 csöppel kell tejéből a korpa közé keverni s azt a megrontó tehene elé vetni. Attól elveszti tejét. Ilyenkor a káros éjfélkor felkel, meztelenül forral föl tejet s a mint a tej színe fölforr, villájával szurkálja felszínét. Attól megjő a tej,

Az Úrnapján szedett virágok, különösen a bodzafa virága (Bulgáriából hozott szokás) és a bürök igen hatásos gyógyszerek. Teának használják főztjüket. (*Andree* Ethnogr. Parallelen II. 3—16. *Stoll* Suggestion i. d. Völkerkunde. 1903. 445. 1.)

A hazai bolgárok márczius hó első holdnegyedében ünneplik a tavaszi napfordulatot egészen úgy, miként *Kanitz* a dunai bolgároknál írta le. Brestyén az utcán raknak tüzet, Vingán, Besenyőn a keresztútakra hordott szemetet gyűjtják meg, azon ugrálnak keresztül, mondván :

„Baba Márta dnás na
Utro ti na mene.“

„Ma neked melegítünk Márczius asszony,
Holnap te melegísz nekünk!“

s azt mondják: melegítik a márcziust. Míg a lányok ugrándoznak, az asszonyok a tűz körül imádkoznak, hogy a májusi fagyok tönkre ne tegyék a termést. V. i. (*Krauss*: Brauch F. Südslaven 51. 288.) *Lázár* napján április 12. megint lányok járnak házról-házra (*Lazaricza*) és dalolva tojásokat gyűjtenek husvétra. *Lázár* napján is raknak tüzet *Lázár* a lábas jószág patronusának tiszteletére, hogy melegen tartsa a kotlókat és meleg napokat adjon a tojásból kikelt jószágoknak-

Szt.-Györgykor jó a malomkerekeiről lepergő vízzel megmosakodni. A krassovánoknál akkor van a *kosok* ünnepe. Fekete bakot hajítanak le a toronyból, hegycsúcsról. Akkor eresztik össze a kosokat a juhokkal. Nagy kerek kalácsot sütnek, melyet gyerek és kislány széjjel szakít; a kinek kezében marad a nagyobb darab, annak a neméből lesz több bárány. *Húsvétkor* sót, tormát, húsféléket és kerek kalácsot (*kravaj*), piros tojást szentelnek. A tojásokat négy czitkére osztva eszik meg, soha feltörve. Délután künn a réten lányok és legények összecattantják hegyével a húsvéti tojásokat, a kié össze nem törik, azé a tojás. Ez sváb szokás. (*Titschen*, tukaé.) *Pünkösdkor* és *Úrnapkor* feldíszítik a házak elejét virágos galyakkal, bodzával bazsarózsákkal, a templomot ágakkal és koszorúkkal. A krassovánok százával mennek ilyenkor a mehádiai fürdőbbe, de csak egy napra. Az úrnapján csinált koszorú megmenti a házat a tűzveszedelemtől. Az oláhok tudvalevőleg a *Szt.-Iván* napján kötött koszorúkat aggatnak az eresz alá, p. o. Temesváron. A *Szentivánéji* tűzugrás szokását sok helyen, p. o. a krassovánok elfelejtették. Lehet, hogy a katholizáló papság vagy a hatóság tiltotta el a Napisten ez ősz szláv ünneplését. A krassovánok *Szt.-Iván* napján

felmennek a Szemenik-hegy lapos tetejére*) kacsza ütésre (kacera zabiti) és bárányáldozatra (barana stinati.) A hófehér bárányt lefejezik, a gácsérnak leütik a fejét. Hogy ez a szlávok ősi áldozatnak emléke, hiszem, de azt nem, hogy a Szemenik-hegy a Zsemnyik-föld szelleme vagy Zembuch névtől származott, mint Pesty Frigyes véli *Dudik* után. (*Pesty: Krassómegeye története. II. K., 2. r., 203. 1.*) A név = éjszak-hideg hegyet jelent. A *háziszent* ünnepet a kath. bolgárság nem tartja; a krassovánok igen (Slavenje). Este meggyújtják a szentelt gyertyát a háziszent képe előtt, behozzák a vacsorát, mely sok birkahúsból, kalácsból és pálinkából áll. Azután a rokonság legöregebbikje felköszöntőt mond 1. Napra; 2. Holdra; 3. Csillagokra; 4. Földre, Esőre; 5. Istenre s így sorrendbe a házigazdára és a család minden egyes tagjára. Minden felköszöntés után a jelenlevők Ament mondanak és kihörpentik poharukat. Eredeti felfogás, hogy azonnal elcsapják a házi szentet és mást választanak, akár az indiánok, mihelyt kérésüket nem teljesíti.

Végül érdekes a krassovánok betegséget kitánczoló samán babonája és temetkezési szertartásaik. Ha valaki igen rosszul van, a *betegség kitánczoltatásának* szertartásához folyamodik. E végből magához hivatja a javasasszonyt. Ez 4 fiatalembert és egy muzsikust fogad fel. A gyógyításhoz szükséges 4 drb zsebkendő, mely a beteg tudtán kívül elvéttetett, egy tallér, egy pohár, fakanál, 9 cső kukoricza, 4 drb tojás, egy fekete tyúk (ezt a varázslat után a dudás kapja), 4 krajczár, fél kiló liszt, 3 viaszgyertya, 9 szem tömjén s egy rőf vászon. Ezt esti 9 órakor mind magával viszi a kuruzsló a hegy tetejére, előbb azonban valamit morog és 3-szor kerüli meg a tárgyakkal a beteget. 9 óra után (nem tudom már melyik csillag feljöttkor) rákezdi a dudás, hegedűs vagy furulyás a friss nótázást, mire kerge tánczra perdül a négy legény. A szipirtyó ezalatt tömjént kever a lisztbe s ezt varázsigék mondásával a világ négy tájéka felé szórja. A táncz a varázslattal felváltva éjfélíg tart. Ha ezalatt a beteg odahaza elalszik, beütött a varázslat, a táncz kikergette a bajt a betegből; a beteg felgyógyul, ellenkező esetben erősebb volt a *rontás* a kitánczoltatás erejénél. Többször meg kellett volna a tánczot ismételtetni. Egészen a természeti népek babonás okoskodása. Csak az a furcsa, hogy Európában a krassóvármegyei

---

*) A szemeníki Sastóban való mosakodást oláhoktól tanúlták. Ezek fürdenek meg a tóban s apró tárgyakat dobálnak a vízbe, a *vila* és hegyi szellemnek hordott áldozata gyanánt. Dr. Cz. G.

hegylaposokon, keresztény népnél tartotta fenn magát ez a samanimusz. (*Peschel*: Völkerkunde 275. *Bastian*: Seelenkult. *Jankó*: A samanismus Ethnogr. XIII.)

Ha a beteg meghal, tetőtől talpig új ruhába (na menimo) öltöztetik. Azonkívül vele egykorú lehetőleg csinos külsejű embert ajándékoznak meg ujruhákkal, hogy a megholt lelke túlvilágon szép legyen és csinos ruhában járjon. (Sic!) A koporsót négy deszkából rójja össze a rokonság s így fektetik bele a holtat s kendőkkel átkötött botot, tömjént, bort, hamut, néha pénzt és tyukganéjt tesznek melléje. Azután 15—20 férfirokon megássa a sirt és pálinkaivásban fojtja el keservét. Az első kortyot azonban a sirba kell önteniök. Otthon az özvegy vagy fogadott asszony kesereg éneklő hangon a koporsó mellett egész éjjel. A kesergés tartalma rythmicus és körülbelül következő:

Ó anyám, nem láttad-e apámat?
 Ó apám, nem találkoztál anyámmal?
 Nézzetek le az égből, özvegy lányatokra;
 Senkim nincs többé e világon,
 Senkije sincs e négy árvának hetedhétországban.
 Fájdalmam a földtől az égig ér
 S tőletek, elhalt szüleim, segedelmet, oltalmat kér.
 Ah lela, lela, lela.

Azután sorba elbúcsúztatja gyermekeit, a ház egyéb lakóit, még állatokat és élettelen tárgyakat is a halottól. Oly kesergésekkel viszik ki a tetemet a sirkertbe is. A sirt először körülszántják, azután háromszor bicskát szúrnak tövébe s evvel kört formálnak a sir körül, úgylátszik az Onebozsék eltávolítása végett, tömjént, bort, pálinkát hintenek egy parázszsral telt bögrébe és körül füstölik a sirhelyet, utána a kereszthez csapják a bögrét parazsastól. A keresztre törülközőt kötnek s így bocsátják le a holtat a sirba. Oda-haza azután pomanát tartanak, hogy vampir ne legyen belőle vagy hogy haza ne járjon a lelke. 40 nap múlva megismélik a pomanát. Később $\frac{1}{4}$, majd félévenként emlékeznek meg a holtról pomanával vagy a nélkül a halotti misében. A pomana sokba kerül, mert 60—70 gyászoló is veszi ki részét az özvegy fájdalomából, pálinkájából és a viasz-gyertyákkal teledugdosott kerek cipóból. A pomanát imádsággal kezdik. Az első falatot: „To ti na menim“ szavakkal megcsókolják s úgy kapják be. Az első kortyot a földre hintik e szavakkal: „Bog da ku ubrosly“, „Isten adj bűneinek bocsá-

natot!“ A pomana végén meg ez mondják: Bog da brimny, „Isten fogadd *áldozatunkat!*“ Ha gazdag ember vagy legény halt meg, temetése után való 6-ik héten egy csöbövizet öntenek le egy füves völgybe; de a szegény ember özvegye is két hétig hordat vizet a halottas házba, hogy a holtak lelke megtisztúlhasson. Csudálatos, hogy a léleknek a vízben való megtisztulásában a zsidók is hisznek. A halott mellé azonnal pohár vizet tesznek, mihelyt bebizonyosodott a halála. (*Wolf*: Die Juden 1886. 134. l.) A murony (vampir) gyanujában állott holtat a krassovánok kiássák, faczöveket vernek a szívébe, nehogy hazajáró lelke a haragosainak erejét és vérét szívja. A vrazsitovok = varázslóknak pedig a szívet tépik ki, porrá égetik és hamvát a levegőbe szórják, hogy hatalma ne legyen többé az élők felett.

A *fajbolgár* elhalálózásakor önkészítette, gyalulatlan koporsóba teszik a holtat. A koporsónak nincs feneké, néhány lécz van keresztbe szögezve és gyékénynyel van letakarva, de a holtat néha már haldoklásakor egészen új ruhába öltöztetik. Özvegye énekelve siratja a végső úton halottját, kit a rokonság és a szomszédok visznek a temetőbe. Ide majdnem naponkint ki jár a gyászoló család, szentelt vízzel behintik és tömjénnel körülfüstölik a sírt. Az elhalálózástól számított 3., 9. és 27. napon gyászmisét mondatnak lelke üdvéért és tort tartanak, 27 nap múlva okvetlen emlékkünnepet. Itt az ugorok hármasszáma érdekes. Pomána alkalmával először megmossák kezüket és olvasójukat a szentelt vízben, így térnek a halottas házba, hol az asztal körül állva először a halottért imádkoznak, azután esznek és pálinkáznak, minduntalan a holtra emelgetve (na menino) poharaikat. Majd krajczáros viaszgyertyával körültekert kerek czipókat osztogatnak a vendégek között. A férfiak erre saját férfigalottjaikért, az asszonyok a női halottakért imádkoznak. Végül erősen beszélnek vörös borból, mit *tulajdon* egészségükre nyelnek. A czipókat odahaza kell elkölteniök. (Besenyő, Sándoregyháza. V. ö. *Krauss* i. m. 398—545. l.)

Dr. Czirbusz Géza.

A csapadék eloszlásának egyik fontos földrajzi hatásáról.

A csapadék, más szóval az eső és a hó a Föld felszínén igen különféle mennyiségben szokta nedvességgel ellátni az egyes területeket. Némely helyen sok, más helyen igen kevés eső hull alá egy esztendő alatt. Sokszor egészen közel fekvő vidékeken igen nagy különbséget észlelünk az évenként aláhullott eső és hó mennyiségében. Így pl. amíg Fuzsinében Fiume felett 249 cm magas volna az a vízréteg, a mi az egy év alatt lehullott esőből halmozódna fel,*) addig Zágrábban már csak 90 cm volna ugyanez az egy év alatt felhalmozódott vízréteg.

A csapadék egyenetlen eloszlásának többféle oka van. A legtöbb eső esik az egyenlítő körül, míg innen éjszakra és délre folyton fogy az eső mennyisége s legkevesebb a 30° és 40° szélességek közt, úgy a déli, mint az éjszaki féltekén, majd aztán megint több esőt találunk a mérsékelt égöv éjszakai részeitől; de a sarkvidékeken megint nagyon kevés a csapadék, amely ott legnagyobb részt hó alakjában hull alá.

Csak hogy az eloszlás nem egészen ilyen rendszeres és szabályos. Megzavarja azt többféle tényező, amelyek közül csak egygyel akarok most itt foglalkozni s ez a hegyek hatása a csapadék eloszlására.

Az eső legnagyobb részét, majdnem kizárólag, a felszálló légáramlásoknak a következménye. Ha ugyanis a levegő felfelé emelkedik, akkor mindinkább kiterjed, mert felszabadul a többi levegőtömeg nyomása alól. Amíg ugyanis a tenger színében olyan nagy a

---

*) A csapadékot általában úgy mérhetjük, hogy függélyes falú, lapos fenekű edényt állítunk ki a szabad levegőre. Az edény alaprajzának alakja és területe lényegtelen, mert csak a benne felgyűlt esővíznek a magassága a jellemző. A milyen vastag vízréteg halmozódik fel az esőcseppekből ebben az edényben, épen olyan vastag vízréteg fedné a Föld színét is az illető helyen, eső után, ha az esővíz sem le nem folynék, sem pedig el nem párologna.

Az edény fenekén nyílást készíthetünk, a melyen át az esővíz összegyűlik az alatta levő, zártabb edénybe, hogy el ne párologjon. Eső után aztán megmérhetjük, hogy milyen magas volna a vízréteg a kített edényben. Az ilyen műszert esőmérőnek vagy ombrométernek nevezünk.

levegő nyomása, hogy valami 76 cm magasra hajtja fel a nehéz kénesőt a felül zárt teljesen üres csőben, addig 2000 m magasságban ugyanabban már csak 60 cm magasra szökik az fel.

A felfelé emelkedő levegőtömeg tehát mind kisebb és kisebb nyomás hatása alatt áll. Emiatt aztán mind jobban és jobban kiterjed. A gázok azonban kiterjeszkedés közben lehűlnek. A felfelé emelkedő levegőtömeg tehát a következő változásokat szenved: 1. A reá ható nyomás csökken; 2. ennek következtében mind nagyobb és nagyobb térre terjed ki, s végül 3. kiterjeszkedése közben fokozatosan lehül.

Ez az utóbbi változás érdekel bennünket most legjobban. A tapasztalat azt mutatja, hogy a levegő körülbelül épen minden 100 méternyi emelkedése után hűl le egy-egy Celsius fokkal, ha időközben más valami idegen hatás közbe nem avatkozott. Ez szerint 1000 méternyi emelkedés után 10^0 -kal 2000 m-nyi felszállás után pedig 20^0 -kal hűl le.

Ennek azonban fontos következménye van. A levegő ugyanis mindig igen sok nedvességet tartalmaz, láthatatlan gázalakban, a mit csakis akkor veszünk közvetlenül észre, ha ez a pára vagy gázalakú nedvesség belőle kicsapódik, köd, felhő, vagy eső, hó, stb. alakjában. Bizonyos térfogatú levegőbe ugyanis nem fér bele határtalan mennyiségű pára, hanem annál kevesebb, minél hidegebb a levegő. Ide írok néhány számot, hogy fogalmunk legyen a levegőbe beleférő pára mennyiségéről:

Ha a levegő hőmérséklete $+30^0$, akkor 1 m^3 -be belefér 30 gr nedvesség.

"	"	"	"	$+20^0$,	"	"	"	17	"	"
"	"	"	"	$+10^0$,	"	"	"	9	"	"
"	"	"	"	$\pm 0^0$,	"	"	"	5	"	"
"	"	"	"	-10^0 ,	"	"	"	2	"	"

Mi lesz már most, ha pl. 100 köbméter levegő (ennyi van valami kisebb teremben) elkezd felfelé szállni. Legyen ennek a 100 m^3 levegőnek a hőmérséklete 30^0 a tenger színében s legyen tele nedvességgel. Minden 100 m emelkedése után egy-egy fokkal le fog hűlni, tehát hőmérséklete 2000 m magasságban már csak 10^0 C lesz. Igen, de ha a tenger színében tele volt párával, akkor minden köbméterében 30 gr, az egészben tehát $3000\text{ gr} = 3\text{ kg}$ pára volt. Ennyi azonban most nem fér bele, mert ha hőmérséklete csak 10^0 , akkor köbméterenkint legfeljebb csak 9 gr, összesen $100 \times 9 = 900\text{ gr}$ párát képes magában elnyelve tartani. A többinek tehát ki kell a levegőből válni, ki kell csapódni s akkor megjelenik

mint köd, felhő vagy eső. 100 m^3 -ból tehát kiválnék $2\cdot 1\text{ kg}$ pára, ha valami idegen hatás nem avatkoznék a dologba. Van azonban ilyen is bőven. A legfontosabb mindennek előtt az, hogy a levegőből kiváló, kicsapódó pára nagyon sok meleget „szabadít fel”, vagyis a levegő abban az esetben, ha felemelkedése közben belőle pára csapódik ki, akkor nem hűl olyan gyorsan, mint párakicsapódás nélkül; azonban a felemelkedő levegő lehűlése így is elég tetemes, tehát a belőle kiváló csapadék szintén igen jelentékeny.

Nézzük már most, mi lesz azzal a levegővel, amely éppen ellenkezőleg, alászáll. Az ilyen levegőtömeg alászállása közben mindig nagyobb és nagyobb nyomás alá kerül, tehát mind jobban és jobban összenyomódik s ennek következtében felmelegszik. A felmelegedő levegő, ha időközben új pára nem kerül bele, akkor mind szárazabb és szárazabb lesz. Tegyük fel, hogy 2000 m magasságról száll alá valami levegőtömeg. Ha ez 2000 m magasságban 10^0 hőmérsékletű és még tele volt párával, akkor minden köbméterjében 9 gr pára volt. Alászállása közben 100 m -enként egy-egy fokkal felmelegszik: a tenger színében hőmérséklete tehát 20^0 -kal több, vagyis 30^0 C lesz. Így azonban beleférne már 30 gr minden köbméterbe, tehát a lesúlyedt levegő messze van a telitéstől, sőt nedvessége csak 30% -a annak, a mi lehetne. Az ilyen levegő igen száraz.

Bocsánatot kérek olvasóimtól, hogy ilyen részletesen kitértem erre a kérdésre, de okvetlenül szükségünk volt reá, hogy a hegyek hatását megérthessük. A levegőt ugyanis sok mindenféle tűnemény kényszerítheti felszállásra, de ezek közül csak a hegyek hatásával kell most foglalkoznunk. A hegyek ugyanis útjában állnak a levegő áramlásainak, de az áramlást, a szelet fel nem tartóztatják, ép úgy nem, mint ahogy a Dunát folyásában meg nem akadályozza az elsúlyedt kőszállító dereglye. A hegy azonban kényszeríti a levegőt felszállásra. Hogy a szél valamely hegyláncon átkelhessen, kénytelen annak szélfelőli oldalán felemelkedni, a másik oldalon pedig alászállni. A hegynek azon az oldalán azonban, a hol a levegő felemelkedni kénytelen, természetesen erős párakicsapódást fogunk találni, míg a másik oldalon a hegyről alászálló szél felmelegszik és mint száraz légáramlás jelentkezik.

Az olyan hegylánccok, amelyeknek mind a két oldalát tartós szelek szokták érni, azoknak a két lejtője között valami nagy különbséget az esőmennyiség tekintetében nem fogunk találni. Az olyan hegylánccokon azonban, amelyeknek egyik lejtőjét sokkal gyakrabban éri szél, mint a másikat, az olyan hegyeken a szél-

felőli lejtő sokkal csapadékosabb, sokkal nedvesebb, mint a másik.

Az Alpoknak úgy a déli, mint az éjszaki lejtője egyaránt kap a tengerek felől szelet, tehát mind a két lejtője esős, bár a déli lejtő valamivel több nedvességben részesül, mint az éjszaki. Ennek a magyarázatára most nem lehet kiterjeszkednünk, az nagyon messze elvezetne tárgyunktól. Az Appeninek két lejtője közt azonban a szél járásában lényeges különbséget tapasztalunk. Amíg a hegyláncz nyugati lejtőjét igen gyakran érik az itt uralkodó nyugati és déli szelek, addig az éjszakkeleti szél meglehetősen ritka lévén, az éjszakkeleti lejtő nem is kap elég szembe fúvó szelet. A délnyugati lejtő tehát esőben sokkal gazdagabb, mint az éjszakkeleti.

Az eső ilyen eloszlásának igen fontos következménye van. Azok a hegylejtők, amelyekre bőven hull az eső, sokkal jobban pusztúlnak a vízmosás vagy *erózió* következtében. Hatalmas források bukkanak elő a hegy lejtőjén, bővizű patakok ássák mind mélyebbre és mélyebbre völgyeiket s lassankint temérdek anyagot elhordanak a hegy lejtőjéről. A vízmosások, a zápormosta szakadékok a források felett mind jobban beharapódnak a hegy lejtőjébe s lassanként felhaladnak a hegy gerinczére s azt is kikezdi. A hegy gerinczének meredek sziklái alámossa, aláaknázza a folyton felfelé harapódzó vízmosás, míg végre a gerinczről aláomlik a szikla, bele a szakadékba. Nagy hódítást jelent ez! Amíg ugyanis a vízmosásban eddig csak az a víz gyűlt össze, a mely a hegygerinczen innen hullott alá, most már a vízmosás egy kis darab területet elhódított a hajdani gerincz túlsó oldaláról is. De a víz munkája nem szünetel, a vízmosás mind mélyebbre vágódik, a gerinczen mind nagyobb rést üt s annak túlsó oldaláról mind nagyobb területet hódít a saját vízvidékéhez, s az úgynevezett vízválasztó vonal, amely eddig egyenes vonalban választotta el a hegy két lejtőjének vizeit, most a gerincz pusztulásával annak szárazabbik oldalára hátrál s lassankint messze, a hajdani hegygerincz mögött találjuk meg.

Idők folyamán tehát a hegygerincz vízválasztója a hegylejtő szárazabbik oldalára vándorol át. Hatalmas példákat találunk erre a természetben. A legnagyobb szabású és a legegyszerűbbek egyike a vízválasztó vonalnak az a vándorlása, a mit Dél-Amerikában találunk az Andok mentén. A vízválasztónak nagymérvű vándorlása itt majdnem háborúra adott okot két állam között.

Az Andok rendszere a Karaibi-tengertől egész a Tűzöldig nyúlik végig a kontinens nyugati partjain. A hegy-rendszer vagy

hegylánczolat éjszaki része még a forró égöv alatt van, a passzát szelek zónájában. A hegyláncz déli vége a déli mérsékelt égöv hidegebb régióiba is lenyúlik.

Ahol a hegyláncz még a passzát szelek zónájában van, t. i. : Columbia, Ecuador, Peru és Bolivia területén, ott hatalmas ível öleli körül az Amazonasz óriási medenczéjét. A passzát szelek az egyenlítőnél éjszakra éjszak-keleti, tőle délre délkeleti irányú szelek. Az Andok lánczolatának ez a része tehát a keleti oldalán kap szelet, még pedig paradús, óceáni légáramlatot, míg a nyugati lejtő soha szemben fúvó szelet nem érez. Ennek a következménye az, hogy a hegyláncz keleti lejtője, a mely az Amazonasz medenczéjére dől, bőséges esőben részesedik, bár távol van a tengertől, míg a másik lejtő, ahonnan kilátás nyílik a Csendes-óceánra, csak nagyon, de nagyon kevés csapadékot kaphat. A keleti lejtőről ered a Föld legnagyobb szabású folyamrendszere, a nyugati lejtők lábánál kopár steppe terül el Guayaquiltól délre, a mely Aricán túl, tehát már Chile területén igazi sivatagba megy át. Ez az alsó Atacama-sivatag.

A csapadék ilyen eloszlása mellett természetes, hogy a jelenlegi vízvázalástó, az eredeti hegygerinczen túl, a Csendes-óceán felőli lejtőn van. Csakhogy az Andok itt nem egyetlenegy lánczból vannak, hanem több párhuzamos hegylánczból épült fel a hatalmas hegység, s ezek itt-ott valóságos magasföldre szorúlnak össze vagy pedig a lánczok közeit magasra felemelt táblás rétegek öltik ki. A vízvázalástó vonal Peru éjszaki részében egészen kinn van a Csendes-óceán felé, a legnyugatibb főlánczon.*)

Az Amazonasz vagy Maranyon forrásai 120 km távolságra vannak a Csendes-óceán partjaitól. Ezekhez a forrásokhoz egészen közel van az Amazonasz két másik hatalmas mellékfolyójának, a Huallaga és az Ucayali forrásvidéke is. Mind a három nagy folyó áttöri a Cord.-Central és a Cord.-Orientál lánczait s csak úgy tud kijutni az Amazonasz medenczéjének halmos vidékére. A hol a Maranyon épen kikanyarodik a Nyugati és a Középső láncz közt elnyúló hosszanti völgyből, azzal a könyökkel szemben van Dél-Amerika legnyugatibb foka, a Pta. Parinya, a Guayaquil-öböltől délre. A nyugat felé kinyúló tompa félsziget lapályát a Sechura

*) A partszegély meglehetősen széles és közvetlenül az óceán partján alacsony hegyláncz húzódik, amely egészen pusztai jellegű. Chilében ennek a parti láncznak külön neve is van, t. i. : Parti-Kordillera, de itt már igen magas, egyes csúcsai a 2000 m-t is felülmúlják.

sivatag foglalja el, amelynek területe mintegy 20,000 km², tehát fele akkora, mint Horvátország. Innen délre a hegyek egész közel jönnek a tenger partjához s a keskeny partszegély jóval kedvezőbb klímájú. Csak Limától délre kezdődnek ismét szárazabb steppék. (Pampa de Chundi, P. de Huayuri, P. de Tunga), majd Aricán túl még kedvezőtlenebb a klíma, s a partszegély a Pampa de Tamarugal silány pusztáin keresztül az Atacama sivatagba megy át.

Az Andok déli részein, Chile és Patagonia között megfordul a dolog. Itt a nyugati szelek kizárólag uralkodnak. A hegyek pacifikus lejtői tehát temérdek csapadékot kapnak, hatalmas jégárak indulnak le a völgyeken s a kontinens partjai mentén húzódó sziget-sorok valósággal hóba vannak temetkezve. A patagoniai lejtő azonban sokkal szárazabb, sőt maga Patagonia valóságos köves pusztaság. Nem csoda tehát, ha a vízvásztó egészen átvándorolt a patagoniai oldalra s ott van már a hegyek keleti lábánál a csúnya köves sivatag halmai között,

Majdnem háborúra vezetett ez a dolog Chile és Argentína között. A két állam úgy szerződött egymással a közös határ kijelölésére nézve az akkor még ismeretlen Andok lánczai között, hogy a határvonal „a legmagasabb csúcsokat összekötő vízvásztó vonal“ legyen. Kiszült aztán, hogy a legmagasabb csúcsokat összekötő vonal messze van a vízvásztótól! Melyik hát már most az igazi? A chileiek természetesen a vízvásztót kívánták határul, mert így az egész magas, de szép hegyvidék az ővék lett volna. Argentína viszont a legmagasabb csúcsokat összekötő vonalat kívánta, mint a szerződés szellemének legjobban megfelelő kikötést, mert így a hegységnek épen legszebb, tavakban bővelkedő részei Argentínához kerültek volna. — A chilei partoknak nedves, esős déli része éjszak felé mind kedvezőbb klímájú vidékbe megy át. Valdivia, Concepcion és Valparaiso között Európára emlékeztető, szépen kultivált, sűrűn lakott területet találunk. Éjszak felé azonban ismét rosszabb a klíma s Copiapón túl ismét az Atacama-sivatagra jutunk.

Találunk azonban egyebütt is példát a Föld színén. Így Éjszak-Amerikában a canadai Rocky-hegység a Csendes-óceán felé van lecsapolva, vagyis a vízvásztó ott vonul végig a legbelső hegláncon, Canada alföldjei felé. Sőt még a Columbia-folyó is a Csendes-óceánba viszi le a hasonló nevű plató minden vizét. A folyam vízvásztója az Union parkon megy át s így a hegyvidékből csak igen keveset juttat a Mississippivi rendszerének. Ezen a vidéken ugyanis megint a nyugati szelek zónájában, a mérsékelt

égőv éjszakai részében vagyunk, s a míg a tengerparton 2000 mm-nél is magasabb a csapadék, addig a Rocky-hegység másik lejtőjén 600 mm.-en alúl marad.

Afrikában az Atlasz-hegység éjszakai lejtőjére elég bőséges csapadék hull, különösen télen, míg a déli lejtő a Szaharához tartozik s teljesen száraz, valódi sivatag. A Kis-Atlasz és a Szaharai-Atlasz lánczai között elnyúló, lankásan homorú plató legnagyobb része ugyan lefolyástalan, de több folyó visszaharapódzott már egész a Szaharai-Atlasz gerinczéig. Ilyen a Sélif, a melynek forrásai a Dsebel Amur gerinczéhez közel, a Szaharai-Atlaszban vannak. A folyó eleinte a pusztá steppéken folyik végig a Sott el Gharbi sóstó mellett, aztán keresztül töri a Kis-Atlasz lánczait s annak egyik alacsony hosszanti völgyében, párhuzamosan folyik a parttal, majd a parti lánczokat is keresztül törve, bele folyik a Földközi-tengerbe. Hasonló folyása van a Muluja-folyónak is.

Ázsiából nem igen hozhatok fel példát, mert hogy ott a folyók mind a belső-ázsiai magasföldről lefolynak a tenger felé, az egészen természetes és az orographia alapján is magyarázható. Egyedül a Himaláját lehetne felhozni, mint a melyen a Ganges mellékfolyóinak vízvásztója, messze benn, Tibet felé található fel s ezek a mellékfolyók három-négy lánczon is keresztül törnek, hogy a Ganges alföldjére lejussanak. Még a Gaurizankárt hordó kolosszális hegyláncz is át van törve s a Szampo és a Ganges vízvásztója ezen, a Föld legmagasabb hegylánczán is túl van. Sőt a Szatleds az összes Himalájai lánczokat áttöri, 6—7000 m magas csúcsok között. Kétségtelen, hogy ennek oka a hegység két lejtője közt levő óriási klíma-különbség. A Himalája déli lejtőjére rengeteg mennyiségű csapadék hullik, míg az éjszakai lejtő pusztá, kopár, sőt itt-ott sivatagos.

Kitűnő példákat találunk azonban Európában. Ott van mindjárt az Ural. Ennek nyugati lejtője jóval csapadékosabb, mint a keleti. Az Ural, a Szakmara és a Bjelaja a hegyláncz Ázsiai oldalán erednek s aztán keresztül törnek a hegység lelapult déli nyúlványain s kijönnek a Kaspi medenczébe, illetőleg a Volga vízgyűjtő területére. De még az Ufa és a Csusszovaja forrásai is a hegység legkeletibb gerinczén található fel. A nyugati Alpok vízvásztója a keleti kristályos vonulaton van s az Isére, a Durance és ezeknek mellékfolyói áttörik a nyugati kristályos zónát. De a hegyláncz nyugati lejtője tetemesen sokkal esősebb is, mint a keleti lejtő, amely a Po síkságára tekint le. Nyugat felé csapolódott le a francia

centrális plató is. A Rhône völgyének vízvásztója a platónak legkeletibb percmén van, míg a plató többi részéről az összes vizek az Atlanti-óceánba folynak. Amíg a platón bőven hull az eső, addig a Cevennek délkeleti lejtője nagyon száraz. Langued'oc helyenként valóságos sivatag.

Spanyolország magas fennföldjéről a vizek mind az Atlanti-óceánba folynak, a Duero, a Tajo és a Guadiana medrében. De hisz amíg a Pireneusi-félsziget nyugati lejtői Európa legesősebb vidékei közé tartoznak, addig a keleti lejtő, különösen pl. az Ebro völgye valóságos sivatag. A keleti partszegélyen csakis öntözésekkel lehet fenntartani a kulturát (huerták).

Teménytelen hasonló példát lehet felhozni a csapadék egyenetlen eloszlásának ilyen hatásáról. De törvényünket igazolják azok a tények is, amelyek épen ellenkezőleg azt mutatják, hogy azokon a heglánczokon, amelyeknek mind a két oldalán egyforma mennyiségű csapadék hull, azoknak a vízvásztója pontosan összeesik a hegy gerinczével. A mérsékelt égöv alatt — ha visszaemlékezünk a fennebb mondottakra, — a kelet-nyugati irányú hegyek általában ilyen természetűek lesznek. Legkitünőbb példája ennek a Pireneusok láncza, amelynek mindkét oldalán egyforma a csapadék, s csakugyan, a vízvásztó teljesen összeesik a hegy orographiai gerinczével. Sőt épen ez az oka annak, hogy a Pireneusok hágói olyan nehezen járhatók, a gerincz közepes magassága aránylag olyan nagy. Ha a hegláncz egyik oldalán jelentékenyen több volna a csapadék, mint a másikon, akkor a vízvásztó vándorlásával a gerinczek sokkal gyorsabban alacsonyodnának, mély nyergelések szelnék át a heglánczot s a közlekedés rajta keresztül sokkal könnyebb volna.

Vannak azonban ezeken az egyszerűbb eseteken kívül olyanok is, ahol ennek a szigorú törvénynek hatásába más tényezők is beleavatkoznak. Ezek épen nagyon érdekes esetek, s néha igazán mélyre ható tanulmányra van szükségünk, hogy az így felmerült kérdéseket tisztázzuk. Vegyük fel például azt az esetet, hogy mészplatóval van dolgunk. A mészplató egyik lejtője legyen esős, a másik száraz. Kétségtelen, hogy az esős oldalon erősebb az erózió, mint a másikon. Igaz, de mészplatókon rendesen barlangokat szokott vájni a víz s dolinákban száll alá az eső a kőzetbe vájt üregek közé. Ha már most a kőzet rétegzése pl. épen a száraz oldal felé lejt, kérdés, hogy a barlangok kiépülése előtt nem a réteg lejtősége szerint indul-e meg a víz folyása s nem épen a száraz oldal felé kezdenek-e a barlangok kibővülni?

Ha pl. valamely plátónak magas pereme van az csős oldalon, kérdés, hogy a szárazabb oldalon lassabban előre haladó erózió nem jut-e előbb fel a plató tetejére, mint a magas peremet támadó gyorsabb erózió. Kétségtelen ez az eset Indiában a Dekan-plátón. Ennek nedvesebbik lejtője a nyugati, amely a Malabar partokhoz vezet le, de azért a Koromandel-partok felőli lejtő is kap elegendő nedvességet a téli monzun idején. A nyugati lejtőn azonban bástya gyanánt magasodik fel a nyugati Ghat-hegység s ezen át az erózió nem juthatott olyan gyorsan fel a platóra, mint nyugatról. A plátó most csakugyan a Godavári, a Krisna és a Kaveri a Bengáli-öböl felé csapolják le.

Ilyen körülmények teszik komplikálttá azt a kérdést is, hogy vajon az Erdélyi medenczéből induló Olt-folyó miképen talált utat a délerdélyi havasokon keresztül Románia alföldje felé. A vöröstoronyi szoros egészen idegenszerű völgy itt, keresztül a 2—3000 m magas lánczon át. Ha körültekintünk Erdély határain, látni fogjuk, hogy több helyen ismétlődik kisebb-nagyobb mértékben ugyanez a tünemény. A Tatros-folyó forrásai már a délkeleti Kárpátok belső oldalán vannak. A felcsiki síkságról a Tatros-folyó völgyébe vezető út alig emelkedik a síkság fölé 300 méterrel, Csik-Szépvíz táján, aztán az út befordul a Tatros-szoros völgyébe, amelyen végig a folyó keresztül tör a kárpáti homokkő tekintélyes magasságú gerinczein, az u. n. Gyimesi szorosban. A Tatrosnak több déli mellékfolyója, u. m.: a Cuca, Csobányos és az Úz patakok völgyei hasonló eredetűek. Igen jellemző a Bodza-patak vízrendszere. Ennek a pataknak forrásvizei úgy indulnak a Csukás éjszaki lejtőiről éjszak felé, mint a Tattrang és a Zaizon. Csakhogy amíg ez a két utóbbi egyesülten lejut a Bárczaságra s a Feketeügygyel egyesülve az Oltba folyik, addig a Bodza-patak Bodzaforduló helységénél sarkon fordul s szűk szurdokban tör át a havasokon s csak Buzeu romániai városnál ér ki a síkságra. Ha Bodzafordulónál megtartja eredeti irányát, úgy 10—15 km út után, miközben alig 2—300 m relativ magasságú halomvidéket szelne át, ki jutna azonnal a Feketeügy alföldjére. Így azonban valami 90—95 km hosszú utat tesz meg majdnem 2000 m magas havasok között, a szűk Bodzai szoroson keresztül.

A hátszegi medenczéből Hunyadmegyében, a Strigy-folyó mentén nagyon könnyen, alacsony völgyi vízvázalstón át jutunk a Magyar-Zsil forrásatakjainak vidékére Banicza körül. A M.-Zsil aztán keresztül töri a Retyezát kristályos tömegének éjszaki és déli

oldalához szorult, de itt már egyesült fillit-vonulatot, majd aztán a Petrozsényi medenczében egyesülve a Lupény felől jövő Oláh-Zsillel, rettenetes szurdokban, az úgynevezett Vulkán-szorosban törik keresztül a határszéli havasok 1500—2000 m magas lánczait. Így jutnak a román alföldre.

A Vörös-toronyi szoros és az Olt áttörése tehát nem egyedüli eset itt Erdély déli és délkeleti határán, hanem többszörösen ismétlődik.

Az lehetetlen, hogy az Erdélyi-medence valamikor úgy tele lett volna vízzel, hogy keresztülbukva a havasok alacsonyabb nyergein, lassanként átfűrészelte volna a lecsurgó víz a hegyek gerinceit. A medence először is sohasem volt ilyen nagyon tele, annak nyomának kellett volna maradnia. Másodszor, ha ilyen nagyon tele lett volna, majdnem egész Magyarország, sőt Közép-Európa legnagyobb része is víz alá került volna s akkor a víz másfelé sokkal könnyebben lefolyhatott volna. Erről azonban nem is kell beszélnünk, összeütközésben van az minden tapasztalattal s minden fizikai lehetőséggel.

Lehetne az áttörést valami geológiai hasadásnak, vetődésnek felfogni, ami talán annyiban némileg jogosult is, hogy az áttörések keletkezésére ilyen vetődésszerű adhatták meg az első útmutatást. Teljesen ennek tulajdonítani az áttöréseket azonban merész dolog volna s például a Bodzás áttörésének magyarázatához komolyan nem is használhatjuk.

Sokkal egyszerűbb magyarázatot nyújt erre nézve az a törvény, a mit az imént levezettünk. Nagyon jól tudjuk, hogy az Erdélyi-medenczét délkeleten határoló hegység külső lejtője sokkal csapadékosabb, mint a medence felőli lejtő. Ez az egyenlőtlenesség az Aldunától egész Bukovina határáig tart, a hol a Dorna-patak az utolsó, a mely a Borgói-hágó vidékén kis mértékben ugyanazt teszi, mint a Bodza délkeleten. A borgói havasoktól éjszakra már aztán a vízválasztó körülbelül a lagmagasabb gerinczen fut, de a csapadék is egyforma a hegylánczok külső és belső oldalán.

Igaz, hogy az Erdélyi-medence közepes magassága valami 500 m a tenger színe felett, míg a romániai alföld Bucuresci vidékén csak valami 80—90 m a t. sz. f. s így meg sem történhetett volna, hogy Romániából törjenek át patakok Erdélybe, még ha az erdélyi oldal volna is a csapadékosabb. Azonban az Erdélyt határoló hegységek nem állanak egyetlen-egy lánczból, hanem valóban széles, kcmplikált hegy vidék ez, különösen Háromszékvármegye

határán. *Ha az erdélyi lejtő volna a csapadékosabb, úgy a vízválasztót a legkülső gerinczeken találhnók fel*, most azonban — a mint tudjuk — a vízválasztó épen a legbelsőbb gerinczeken vonúl, sőt azok mögött letér a medenczék üledékes közetek közé is.

Ezeket az áttöréseket minden nehézség nélkül magyarázhatjuk így. Hogy vajjon ez a magyarázat illik-e az Al-Duna áttörésére, az mélyebb megfontolást igényel. A Krassó-Szörényi hegységben a tulajdonképeni vízválasztó nagyon komplikáltan húzódik. A magyar medencze felől a Néra és ennek mellékfolyója a Prigor, nagyon messze visszavágták völgyeiket a hegység szívébe, de viszont a Mehadicza völgye is lánczokat szel át, a míg a Cserna hosszanti völgyébe szakad.

Közlelről sincs szándékomban ilyen rövid előadás keretében, erről a nagy és még évek hosszú sorára nyúló, beható tanulmányt igénylő kérdésben véleményt mondani. Ez olyan könnyelmű eljárás volna, a mely a tudomány ítélőszéke előtt méltó elítéltetésben részesülne. Csak inkább példa gyanánt említem fel t. hallgatóim előtt az efféle megoldás lehetőségét, hogy lássuk, a természetvizsgáló sokszor milyen czifra kerülő úton, messze szanaszét ágazó tanulmányok összeegyeztetése alapján juthat egy-egy gondolathoz, magyarázathoz.

Nem képzelhető-e, hogy abban az időben, a mikor a magyar medencze még lefolyástalan volt, tehát a Duna még ezen a szurdokon nem vezette le az ország vizeit, vajjon nem ment-e egy patak völgye a mai Duna völgyén felfelé, Berzászka vidékéről a magyar medencze felé? A másik oldalon meg, az ott elterülő nagy mészkőhegyek belsejében, nem barlangok vezették-e le a hegység vizét Románia felé? Ezek a barlangok a romániai oldal nagyobb csapadéka következtében mindjobban harapództak visszafelé s a vízválasztót — talán a föld alatt, talán dolinákkal a föld felett is — hátra tolhatták a magyar medencze felé s utat nyitottak a medenczéből kifelé már akkor, a mikor a magyar medenczét még félig sós, félig édes vizű tavak borították?

Dr. Schafarzik Ferencz*) kimutatja, hogy a diluvium előtt volt patak itt, a mely Berzászka tájáról a magyar medencze felé folyt s Berzászka és Jucz között, mintegy 200 m magas vízválasztó emelkedhetett, amelyen túl Románia felé folyt le minden víz a hegységből. Már ekkor elkészülhetett a Kazán, amely azonban még

*) Földtani Közlöny. XXXIII. K., 334. lap. „Az alduai Vaskapu-hegység rövid vázlata.“

nem vitte a magyar medenczéből lefolyó vizeket a Fekete-tenger felé. Hogy már most ezen a gáton átbukott-e a víz, a mely esetben kétségtelenül nyomait kellene találnunk ilyen magas nivóban, épen az Al-Duna körül, valami egységes nagy víztükörnek, — vagy pedig az imént leírt hátráló erózió folytán csapolódott le a magyar medence sokkal alacsonyabb pliocén víztükre, az egyelőre vitás lehet, de csakis beható helyszíni észlelések fogják eldönteni. Annyi bizonyos, hogy az aldunai hajózási akadályok *nem állanak gát-képen* a Duna útjában, mert hisz épen Báziástól kezdve rohamosan megnő a folyó esése. Lanfranconi vetette fel azt a kecsesgató, de teljesen hamis ideát, hogy az aldunai akadályok eltávolításával megszüntethetnők az árvízveszedelmeket Magyarországon. Az Al-Duna épen lépcsőszerű, hirtelen esése a folyónak, a mi minden jobb hosszanti szelvényből kitűnik. Épen ez a szelvény nem mutatja semmi nyomát annak, hogy itt valaha gát volt, a melyet a folyó fűrészelt volna keresztül. Ilyen szelvény épen a hátráló erózió következtében szokott előállni.

Ismételen hangsúlyozom azonban, hogy mindez csak találgatás, a melynek nem szabad pozitív értéket tulajdonítani.

Dr. Cholnoky Jenő.

Tájképi szépségek hazánkban.*)

Semmi tájnak külön költészete nincs, mond Mezei Ernő, mint a Hegyaljának őszszel. A bájához napfény kell, a késő ősznek fukarúl osztott, de annál tisztább napfénye, mint a delelőjét meghaladott, édes asszonyi szépséghez a kedvező világítás, a meleg hangulat színe. A tájak összehasonlítása a legandalitóbb. Valami méla mosolygás, hallgatag derű ül az egész képen; fönn az élénkzöld a szőlőkön, lenn a vékony vizerektől és erdőtől átszegett sötétebb mezőkön. Minden egyes fa, a mint az aranyos napsugár a lombján keresztül ömlik, melegnek mutatja a zöld, sárga, barna leveleket; a szőlőtőkék ezerféle zöldje között nem hiányzik a szalmasárga, a rozsdabarna, a lila szín — olyan mint a perzsa szőnyeg.

---

*) Megelőző közlemények 1885. 296—304. lap, 1892. 356—366. lap.

A sztraczenai völgy helyente kiszélesedik, pázsit és ezer virággal hintett térré tágul, újra megszűkül és fenyű borította két oldala majd hogy össze nem ér. A sűrű széles fenyves pompás összhangban van a magas sziklaormokkal. Komoly, csöndes, mozdulatlan, mint a sziklaóriás; némán, robajtalanul sorakozik sudar sudar mellé, mint lándzsás csapat, nesztelen csöndjét csak madárcsevegés meg zúgó patak egyhangú moraja verí föl; a tövét puha moh-ágy takarja s üde zöldjével ezer hegyi virág képez festői tarka szőnyeg; a lég tiszta, átlátszó s a fenyves balzsam illatával van teli.

Egy tekintet odább s a fenyűfödte oldalt kopár, egyhangú szirthalmaz váltja föl, vad ormok daczosan merednek égnek, köröskörül szeg-zúgos szakgatott szirtgerinczek merészen kiülő éles csúcsokkal — majd óriás függönykép leereszkedő síma sziklafal, itt hegyes gúlaalak, amott szirtszobor, közbe összehányt kötörmelék, mely minden pillanatban leomlással fenyeget. A keskeny szikla-párkányba egy-egy széles fenyű fogódzik, kanyargó gyökere mint szürke kígyó bukkan ki itt-ott a moha-födte silány talajból, túságaival, hegyes csúcsával élesen metsződik az ég kékjébe. A szirt-erkélyekről kicsúszott mohtelep ágbogas gyökereivel s kúszó növény-takarójával festői rojtokban fityeg alá.

Minden kanyarulatnál új kép, csak a kristályvizű patak van ott mindenütt; teli van a hosszúvölgyszoros a sziréni hanggal, mit moraja, zúgása, susogása okoz. Most hirtelen meredek riasztja meg, össze-vissza hányt szikladarabokon rohan le, majd kétoldalt benyúló szirtfalak állják útját, annál nagyobb zajjal zuhog át rajtok, moszatos zöld falaiat mereven csapkodja, nyalja-falja, habjai ezer finom cseppé porlódnak rajta szét, szívárvány-színben játszanak a nap-sugárral, itt sugaras nyalábokban szökelnek szertesztét, majd átlátszó ivvó területen, mint üveglemez omlanak le; vad örvényben kavarg most hirtelen, majd csöndesül a moraja, hatalmas tombolását, habzó zuhogását méla, halk susogásra váltja, a hogy a símára nyalt szikla-táblán átlátszó zománczczá simúl; itt mozdulatlan, méltóságos mélységgé gyűlik meg s hallgatag tanúi, a zord szürke s komoly mozdulatlan fenyvesek néznek a tükrébe (Kárpátgyesületi Évkönyv 1878. 256—258.)

Köröskörű! beláthatatlan erdők, jeges völgyek, csúcsok, havas szakadéksor a Magas-Tátra. Szörnyű szépségek: egy megfagyott forradalom. Ott messze hatalmas hegycsoport, a fekvő Titán, a kinek épen tán műve ez az óriás dúlás s a ki miután bekövetkezett az óvilági istenek alkonya, ide feküdt meghalni. Vagy talán épen

haldokló vonaglásával hasította e sebeket. Ime ott szögellik magasba a holt óriás könyöke és térde, a két örökharcz csúcs ; amott pedig éjszakkéletre széles völgy sor kanyarodik fölfelé, benne az áruló Poprád, az egyetlen magyar folyó (hát a Dunajecz?), mely német vizekhez siet. Emerre a szelidebb, a legmagyarabb Táttra ér, a Hernád, mely az ódon Igló s az ős tornyú Kassa mellett Miskolcz felé a Tiszának kanyarog, — talán azért ízletesebb a hala is a többi felföldi folyókénál. Magához csalja Eperjes felől a Tarczát ; partjainkon virágos falvak, illatos rétek, hullámzó szántások és pöfékelő gyárok. Valóságos kis külön Magyarország. E környékbeli fenyvesek füstjétől lesz oly ízletes a híres kassai sonka ; a fék között nő a páratlan ízű rizike gomba s az édes borbogyó. (Pesti Napló 1894. 358.)

A Magas-Táttra egyik vízesését, a Szokol gugyorát Karoliny Mihály írja le. A zúgás, a sziklafalak összeszorulása jelezte, hogy közel van. A víz kanyargós, mozgó, kristályos lépcsőzetet alkot. A hullámok sugara, töbrök csobogása, sellők és tajtékzó vízesések zúgása, dörgése hangzik elé a sziklaréshől. A habok hol szinte tánczot lejtő örvényekkel, hol előre s oldalvást szökkenve, hol szeliden oda simúlva, majd pedig fejlődő erejéktől nem nyughatva, durva pajkossággal nekik dűlve és azután merész alábukkanással tova menekűlve száguldoznak le a rendűletlen sziklafalak lábai mellett. A sziklaóriások pedig rideg, merev ajakjaikkal jobbról-balról föléjük hajolva némán tekintenek alá a játszi tüneményre, el nem rejtve a jóságos mosolyt, mit e napsugarak ránczos ábrázatokra varázsolnak. (Kárpátgyesületi Évkönyv 1899. 7.)

Kralovántól csodás merészséggel, égnek meredő szirtoszlopok között kanyarog be a vasútvonal Árvavármegyébe, a görbe kis országba. Arra teremtette Isten ezt a bűbajos tájat, hogy nagyszabású nyaraló-telepek, üdülöhelyek, túrista-tanyák helye legyen. El nem homályosítják a Táttra szépségei az árvai hegyek-völgyek elragadó alakulásait. Kis Svájcz az. Vize, erdeje, szirtje, váromja, bőven van, a természet változatossága szép ott, mint a szép álmom. A ki leszáll a vasútról és vándorbottal indul el ott, azt látja, hogy tiúndérország az — több madarat lát benne az ember, mint adófizető polgárt.

Sárosvármegyéből tiszta időben csodaszép a Magas-Táttra havas ormait nézni ; úgy pirosnak azok a Nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán király homloka. (Petöfi.)

Beregben Zugóról fölhajtat a kocsitűt egyenest a hegynek,

hogy rajta átkapaszkodva Felső- és Alsó-Vereczkére jusson. A magasba kanyargó szerpentin-úton gyönyörűség kocsizni. Mind mélyebbre csúsznak a völgybe a falvak kék, fehér és faoldalal házikóikkal, furcsa fatornyáikkal s kibontakozik a Beszkidek gyönyörű néma hegyi tájképe. Balra az ungi havasok emelik az égnek ezüstfehér fejöket, szemben a hegynyergen túl sötétlő erdős hegyoldal: az már Galiczia. Szinte látni barna rügyektől lepett fáit. Az út mind meredekebbé válik. A hegyoldalt fedő lilaszín bükkerdőt (a rügyei festik olyanra) havasi rét váltja. Átviláglik az őserdő fehér talaja az ágbogon, a fehér földön hosszú fekete vonalok, a kidúlt, korhadó bükk-óriások lombtalan, leveletlen vázai.

Ugocsavármegye Hark hegyéről elbűvölő kilátás nyílik az alatt terülő síkra, az ezüst szalag módjára csillogva ide-oda kanyargó Tiszára, meg a félkörben vonuló karvai, verécei és tarnai hegyekre; szemközt Huszt vára gunnyaszt. Az ott való kilátás a kis törvényhatóság egyik nevezetessége, megtekintette Ferencz József császár-király 1852-ben. A Hark-hegy alatt terülő völgy közepén Nyalábvár romjai egészítik ki a szép képet.

Megtelik a Nap nyugtakor a Balaton fölött a levegő párákkal és puhán öleli a távol dombokat; minden körrajz határozatlanná válik, beleolvad a morajló víztömegbe, rejtelmes hangok kelnek a mély csöndben. Kél a Hold, óriási korongja vörösfényű, a távol dombon régi vár sötétlik. Havasi tó képe van a Balatonnak, mikor nyári köd szakadozik föl fölötte és ez Lepcsény felől igézetes szép.

A szelíd emelkedésű dombokat a Balaton mentén csupa szőlő koszorúzza, csak a meredek tükörcsös oldalon áll ki a kopár szikla, odább falu tarkállik. Virágos kertjében javában virít a sok színes virág, a káposztás kertek kékes-zöldjét kedvesen váltogatja a tarkabarka mák, meg a haragos zöld kukoricza. Oldalt, a szélesre nyitott völgyben csillogva kanyarog a kis Sió, malom kerekeken töredezve millió gyémánttá. A kékes távolban sötétzöld makkos erdők adnak eleven látteret a legszebb tengeri tájképnek, az ezüstvörös Balatonnak.

Aki a tihanyi kolostor visszhangos folyosóin végig jár, önkéntelen jut eszébe a gondolat, mi szép lehet az élet végnapjait ott tölteni el. Köröskörül mosolygó vidék, eleven zöld hegyoldalak, boldog apró falvak, a vidám Balaton röpködő csüillőivel, halászbárkáival, — azután a háborgó zivatar sötét fellelőgálásával, tűzostorával; a hánykólódó hab tetején menekvő halászcsonakok, —

télen a fényes jégtükör, a távol fehér vidéke és ott benn a kolostorban mindig ugyanaz a csönd, az a változatlan nyugalom hazája, melyre a külvilág semmi öröme, semmi fájdalma vissza nem hat. (Jókai.)

A tapolczai síkság, melyből Dunántúl a vulkáni eredetű hegyek egész raja emelkedik ki, a Hold panorámája. Ott van a Szent-György, Gulács, Tótihegy, Hólyagos, Hegyed, Haláp, Sümeg s a távolban a Somlyó és a Ság. Ez a csodás világ a Hold tájképi hasonmása, a Hold mappája. (Turisták Lapja. 1898. 307.)

Budapest tájképi szépségének erős tényezője, alkotó eleme a Gellérthegy és sajnálni való, hogy kopik, málik az erősen. 1902. október végén is megindult egész csomó sziklája. Hozzáfogott a fő- és székváros mérnökkara a repedt részek eltávolításához; mi, ha a jövőben gyakorta ismétlődni talál, nem marad a szép tájú magyar fővárosnak a Gellérthegy helyett egyebe, mint Gellértlomb.

Erdély a természeti szépségek labirintusa, így ír Dr. Herrmann Antal.

A Felső-Porumbáknál emelkedő Nagy-Czohárd tetőre eljöhét a festő tanulni remeklést a természettől, hogyan kell pár kopasz, égbemeredő felleg, egy minden inzellér tudományt megvető görbe vonallal, kevés üstös homálylyal s fogyatékos világítással elérni olyan hatást, mit elfelejteni nehezen lehet, utánfesteni sohasem.

Eljöhét a tudós, nyilik alkalmá a természeti őserőknek, a hegységeknek olyan alakulásait látni, a minőt egész Európában kevés helyt találhat. (Erdély. 1895. 26.)

A tordai hasadék s az Aranyos-völgy, Szolcsva és vidéke a Búvópatak, a mint az égre meredő sziklákba merül s hosszú sötét földalatti útjáról csak sokára kerül ismét napfényre, az aranypor szemcsék csillogó fölületén tova csörömpölő Aranyos-folyó olyan tájképet mutat, a mi megbúvóli a lelket s a szívet gyönyörbe ringatja el.

Sokszor tekinték alá — mond Székely Lajos — a bárczasági hegyóriások ormairól s lelkesült tekintetem nem győzött betelni az elem táruló festői képek élvezetével. Hálát adtam sorsomnak, hogy a fonséges természet ez éden kertjébe vezérelt. Emitt az égbolt azurján kóválygó fölhóraj szivárvány játéka, amott a végtelen messziségben elenyésző hegyvonulatok sejtelmes világa, majd ismét sugár irányban szétágazó hatalmas völgyeletek mosolygó zöldje távol vizeknek a Nap fényében megcsillanó fodra, a közeli láncczolatok mélabús fényű takarója, melyből a rég letűnt korszak

forrongásainak szülöttje, a lábaink alatt elterülő hegyóriás emeli égnek daczos fejét, — mind megannyi lebilincselő látvány, mely a maga összességében úgy, mint egyenkint, gyönyörre hangolja a lelket s imádatot ébreszt a természet csodálatot alkotó ereje iránt.

Biharfüred környékén a Tátra hatalmas sziklavilágát, rengeteg omlatagait, alakjainak roppant méreteit, égbe tolakodó csúcsait hiába keresnők; de meg van azért ott az elragadó tájszép. A nagy kiterjedésű meszes hegyek tárházai a természeti ritkaságoknak. Messzire fehérlő kopár sziklamezők, hol a mészke kimeredő rétegejei a távoból mintha hóval volnának borítva, a meszes szirtfalakon fantasztikus sziklaképletek, tölcseres horpadások a havasi gyöpsima bársony szőnyegével borítva, egy-egy merőlegesen emelkedő sziklafal oldalában barlang nyílása sötétlik; bújkáló, eltűnő patakok zúgnak, csörögnek, hatalmas erővel kitörő forrásokkal váltakozva, készen megszületve lépnek a sziklaodúból napvilágra. Földalatti menetek, több órányi hosszú cseppkő barlangok, hova a bemenő patakkal kell lebújni s a hegy tulsó oldalán előjönni. Csontbarlangok, az ősvilág kihalt népességeinek családi sirboltjai; vizesések gazdag választásban; szóval minden, mi egy hegységet természetbarát szemében széppé, érdekessé tehet. (Turisták Lapja. XI. 94.)

Majdnem Krassova vidékére rá illenek a szavak, melyeket Chernel István a norvég sziklasziget világa festésére használ. A tájék mind egyre zordonabb, vadabb, elragadóbb, bámulatosabb lesz. Minden fordulat újabb és újabb nagyszerűségeket tár föl s nyilvánulni látja a szem a természet ősi alkotó erejét a maga páratlan, utánozhatatlan fönségében. Erősebben dobog szivünk a leirhatatlan látvány benyomása alatt; nézünk, nézünk kimeredt szemekkel, semmi sem zavarja figyelmünket, le vagyunk bilincselve s nem szabadulhatunk a hatás elől:

És mintha nem, kik lábon járnak,
Hanem csupán szálló madárnak
Alkotva lenne itt e föld,
Mindig ziláltabb arcot ölt.

Itt tornyosul, ott meg sülyed,
Itt öble van, amott kidülled
Széthányt idomtalan idom,
A hány darab, meg annyi rom.
Vagy minth' az alkotó erő
Midőn hegyet gyúrt és rakott
Elszórta voln' az anyagot.

(Arany János.)

Erdős, bérczes szép hazámban látom, milyen szép a Föld, zengi másik költőnk.

De nem hiányzik a tájképi szép kimagasló eleme az Alföld egyhangú fölületén sem, csak más természetű az, inkább a légből van, mint a talajon.

Fölbukkan a pusztá végén a Hold vérvörös koronája, jó ideig úgy látszik, oda tapad a látóhatárhoz, szinte tojás formára nyúlik az erőlködésben, hogy elszakadjon a Földtől. Majd egyszerre könnyedén, szomorú bájával ott lebeg a síkság fölött. Sok ezer béka kezdi brekegni, kuruttyolni nászdalát, énekek rezgő bűgássá tömörül s mértföldnyire hallszik el az éjnek csöndében. (Herczeg Ferencz.)

Más az alföldi tájszép téli éjszakán, mikor a teli Hold mereven néz le a hóborította Földre; annyi a csillag, mint nyár derekán. Az ég sötétkék mezőségén nyoma sincs a felhőnek, párázatnak, a Hold sictó pályafutását nem is venni észre. Olyan a fényes, ércz-laphoz hasonló égi test, mintha rohanó útjában hirtelen elérte volna a dermedés, mintha odafagyott volna a mennybolthoz. A csöndes, fehér, derengő ragyogással ékes hideg éjszaka végtelen, mint maga az örökkévalóság. Nincs benne változás, mintha megállott volna egyszerre minden és arra a mi volt, nem következnek többet semmi sem. Mintha az idő is beleolvadt volna a semmibe, nem mozdul egy alom sem. (Bársony István.)

Mosolygó, káprázatos nyár elején a róna korlátlan világa, a szabad tér végtelene, a lélek és kedély megnyugvás igazi hona. Nyitott könyve tarka képein elméláz a szem, elring a szív, szenderbe merülnek csapongó álmai, hogy szelíd érzemenyen fakadt, biztató remény fénysugaraiba burkolózzanak. Egyszerű az illatárt lehelő mezők virága, a hullámzó nádas suttogó beszéde, mely az esti lágy fuvalom ringatására szólal meg s a leboruló ég milliárd csillagszemeivel tekint alá a nyugodt pusztára, melynek bársony nagy síkján messze pásztortűzek, mint a Szentjános bogara fénye tündöklenek, el-elhal a tilinkó édesbús szava, a délibábos róna fölött a kurrogó darvak röpülő vonala sivít végig. (Lakatos Károly.)

Reggel kelet felől a boltozatos kékség fesledező szegélyén kiül a rózsaszínű pir halvány bíbora, majd kiröpül az egek öléből a tűzkévék millió sugára az űr végtelenébe. Aranyló intenzív fény terjed, lassan-lassan lángba borítva az egész látóhatárt. A levegő mintha meggyuladt volna, folyó aranyként csillámlik s a napsugár vakítón török meg a Tisza vibráló hullámfodrain.

Szellő indul, szellő susog, száll a virág himpora s lehull a

gyémánt vízcsöpp a rengő virágkehelyről. Köröskörül az egész természetből egy nagy fohász látszik fölszállani a magasba halk neszszel, mint a lehelet, mely mindent életre támaszt maga körül. Lenn a Föld szívéből könnyű pára lebben, az élet teljes erejében nyilatkozik; fűznek lombja, nyárfák ezüst dísze megremeg, zsong a méh, röppen a lepke, bódítón illatoz a virág, harmataitól csillog a nádasok messzi futó szőnyege, ezüsttenger az egész. Az ákácok ferge játszísággal lobogtatják a lány fuvalomban apró leveleiket, a fák selymes pázsit alján a verőfénytől odarajzolva, az ágak körvonalainak szeszélyes árnyék alakjai inognak.

Az őszi fonnyadás tarkává teszi a leveles galyakat s az utolsó sárga rigó is elhallgat a nyárfasorban; a mezők fölött úszó lenge ezüstszalak, a csillámos őszi bikanyál kezd megülni alatt, halálpártát vonva a hervatag növényzet csupasz vázaira. Lassanként mindinkább elcsupaszodik a mező, a puszták világa; az elsárgult téreken csak itt-ott tűnik föl egy-egy leveletlen virágú kikerics (*Colchicum autumnate*), az elhalt viruló élet följáró kísértete. A törpe tölgy zörgősre száradt lombja vörös színt vált, a száraz fű, avar, nádas elfakulva zizeg, inog a színtelen levegőben.

A szemhatár zavaros kékjéből kiemelkedő csupasz facsoportokon kigyúlt aszkóros pir hamis csillogása is beleolvad az esti borulat feketeségébe. A leszálló éj csillagtalan kietlenségébe síró madárszózatok rebbennek szerteszét; elkésett aggódó vándorok ezek, a mint mennek idegen világok napsugaras tájai felé. Vannak még csöndes, szép derült napok is olykor, de a napsugár nem melegít már, elfogja az eget az őszi halványság, a színtelen dercngés, mely annyira különbözik a nyári ég arany pirban égő napsugaras színeitől, mint a 16 úrás világítás a 10 órástól.

Télen a metsző légáramlat megvadultan nyargal erdők fái fölött, síkokon keresztül; fölkap minden megmozdíthatót fáról, földről s viszi, ragadja magával. Száraz levélvázak röpködnek fönn, a fölriadt katáng nagy sietéssel hempereg tova, nagyokat ugorva a fékevesztett elem vad rohamai elől, a mely kíséri a puszták világát. De lassanként leverik az őszi esők minden izét, szálát a mezők porhatag növényvilágának, csak egy-egy ökörfarkkóró vagy szamár tüsök nyújtózik árván, tépett őszi szálak pókhálói csüggenek rajtok, — míg mindent eltakar a hó szemfödője.

Gyönyörű alföldi tájfestés Tompa „Ördögszekér“ című költeményeinek a bevezető 8 vers szaka. De szép a Dóka-rét is, mely a leghúsosabb magyarak hazájában, Hódmező-Vásárhelytől nyu-

gotra terül s a vízi madarak eldoradója Algyőig a Tisza birodalmában. Egyfelől a szőke folyó kapta ölébe, másoldalról a fűzek és nyárfás erdők bólingatják feléje lombjaikat. A vas-század vasparipája léniázta végig hegymagas töltéssel iszapos, ingoványos világát. Aljáról úgy látni a bordás, kékbe játszó, csillogó fényben úszó vas-hidat, mintha ezüstből volna verve minden porcikája. A mint hosszú testével beleszalad a lábatlan vasállat annak aczélbordái közé, fekete füstöt pöfögve, eregetve magából, mintha egyenest a poklokból szalajtották volna: világgá zavarja a legelő lábas jószágot, a halászó, bogarászó szárnyasok ezreit; ijedezve rebbennek föl azok a magasba fészkeikről a prüszkölő szörnnyeteg közeledtekor.

Szép a Tisza képe június derekán. Zöld árja, sárga habjai termőfölddé válnak, de a komoran gomolygó folyó virágpompába öltözik. Sáros, fénytelen szőkeségét befödi csillogó lepke szárnyakkal és megcsinálja évente pár napra ezt a fényűzést; megengedi, hogy a kérészek az ő virágai seregeitől omoljanak keblére. Röstelkedve, unalommal öleli át a rajzó szép apróságot, mely mint sűrűn szitáló hópihe hull az áradattal harsogó folyó tükrére és megfojtja, elnyeli ő valamennyit. Visszaölti újra prózai képét, virágzott hervadás nélkül, újra kezdi az alkudozást minden homokbuczkával, egyezkedik velök, mihelyt a vizek megcsappantak, kerülgeti, ölelgeti őket, s úgy teszi széppé az egyhangú alföldi tájat is kigyózó vonalaival.

Hanusz István.

Társasági ülés.

Felolvasó ülés 1903. november 16-án az Uránia tudományos színházban. A felolvasó ülés tárgya *Borchgrevink Carsten* norvég felfedező útnak előadása délsarki expedíciójáról. Az ülést nagyszámú és előkelő közönség körében *Erődi Béla*, kir. tanácsos nyitotta meg, a ki bemutatván a hírneves útnak rövid vonásokban, rámutatott Borchgrevink vállalatának tudományos jelentőségére és megkérte, hogy előadását tartsa meg.

Borchgrevink mindenekelőtt röviden vázolta azt az első expedícióját, a melyet 1894/95-ben bálnahajón tett a déli sarkvidékre. Bár a hajó felszerelése épen nem felelt meg a délsarki expedíció követelményeinek és élelmiszerral sem voltak bőven ellátva, mindazonáltal elég gyorsan haladtak előre és 71° 18' déli szélesség alatt 2000 kmre Ausztráliától szigetet fedeztek

föl, a mely kiválóan alkalmas arra, hogy délsarki expedícióknak állomáshelyéül szolgáljon. Most azonban az élelmiszerek gyors fogyása visszatérésre kényszerítette Borchgrevinket és társait. Borchgrevink második expedíciójának költségeit egy londoni könyvkiadó vállalta magára. Ennek költségén szerelték föl a példátlanul erős „Southern Cross“ nevű hajót, a mely harmincz emberrel, Borchgrevinken kívül két fizikussal és két természettudóssal nyolczvan szibériai kutyával, három esztendőre való eleséggel és szénnel 1898. júliusában indult meg Angliából. A hajó 1899. február derekán érkezett céljához, az Adarc-fokhoz. A hajó személyzete jobbára norvégiekből állott; de volt közte angol, svéd, sőt két lapp is. Adarc-foknál tizen Borchgrevink vezetése alatt a kutyákkal a szárazra szállottak, kihordták az eleséget s a tüzelőt, a hajó pedig téli pihenőre visszatért Új-Zeelandba. A tudomány herószjai, a kik a telet kutatásra akarták használni, a hajó személyzetétől úgy búcsúztak, hogy többé nem fogják látni egymást, bár a kapitány megígérte, hogy a nyár beálltával értük jő. A tiz ember irtózatos távolságban minden élettől, minden lehető emberi segedelemtől magára maradt az örökös hó és jég hazájában. Mintha csak álmot mesélt volna Borchgrevink, pedig nagyon is realiztikus képekkel magyarázta előadását, a midőn téli élményeit, a hihetetlenül fárasztó és veszedelmes expedíciókat mondta el. Rénszarvasa, medvéje nincs a déli sarkvidéknek, mint az éjszakinak, csak fókái és pinguinei. A pinguin egy a lúdhoz hasonló, röpködni nem tudó nagy madár, roppant sokaságban tenyészik az örök hó hazájában. Borchgrevink élesen megfigyelte életüket és igen mulatságos dolgokat mondott el a déli sark madaráról, a mely, minthogy nem igen van alkalma embert látni, nem is igen fél az embertől.

A *Southern Cross* az örökösnek tetsző tél után, a melyet a déli sarkvidék első tiz emberi lakója a kutatás mellett olvasgatással, vitatkozással, olykor pedig, a midőn a hóviharak ellen kellett védekezni, emberfeletti munkával töltött el, pontosan megjelent a megállapított helyen. A hajón tovább haladtak a déli szélesség *hetvennyolczadik* foka *harminczötödik* perczéig, s onnan néhány társával szánon Borchgrevink elvergődött a *hetvennyolczadik* fok *ötvenedik* perczéig. Arra a helyre, a hová ekkor jutott, előtte ember soha sem tette lábát. Onnan indultak vissza s csaknem a két évi távollét után kötöttek ki Új-Zeelandban.

Borchgrevink előadását, a melyet számtalan vetített kép tett élénkebbé, közönség éljenzéssel és tapssal fogadta.

Ezután *Erődi Béla* elnök megköszönve *Borchgrevinknek* élvezetes előadását és a közönségnek az érdeklődést, az ülést bezárta.

Előadás után *Borchgrevink Carsten* tiszteletére a Pannonia külön éttermében díszvacsora volt, melyen az ünnepelt vendégen és *Augard K.* asszonyon kívül jelen voltak a Földrajzi Társaság tagjai közül: Dr. *Erődi Béla* elnök, dr. *Havass Rezső* alelnök (nejével), *Gerster Béla* alelnök, dr. *Lóczy Lajos*, *Wodiáner Artur* (nejével), Dr. *Thüring Gusztáv*, *Kőrösi József*, *Hopp Ferencz*, *Hahóthy Sándor*, *Pompéry Elemér*, *Lasz Samu*, *Balogh Margit*, dr. *Ónodi Adolf* és *Vezényi Árpád*; az Urániát *Molnár Viktor* miniszteri tanácsos, a székesfővárost dr. *Bárczi István* tanácsnok (nejével) képviselte. Felköszöntőkben megemlékeztek az ünnepelt vendégről, a Földrajzi Társaságról, a székesfővárosról. Az ünnepelt a társaság elnökét és a társaságot élte.

L.

Rövid közlemények.

I. EXPEDITIÓK.

Borchgrevink Carsten*) Christianiában született 1864-ben. Elegáns megjelenésű, deli termetű, rokonszenves külsejű úriember; arcvonásaiban ritka energia ül, fölkunkorított bajusza is pompásan fest. A Dreza melletti Thatand hírneves akadémiáján három esztendeig az erdészetet tanulta és belemélyedt a természettudományok studiumába, majd Dél-Ausztráliába ment, a hol először Új-Dél-Wales-ben, később Queensland-ban mérnökösködött; utóbb pedig a természettudományok terén professzoroskodott. Égett attól a vágytól, hogy a déli sarkvidéken kutathasson, azért szegődött az „Antarctic“-ra, a melyen a tudós közmatróz 1895. január 18-án el is jutott Victoria-földjére, oda, a hol ötvennégy évvel ezelőtt Ross tűzte ki az angol lobogót, de ő az Adarc-foknál elsűl ki is kötött. Félév múlva visszatért Melbourne-be és onnan Angliába. Itt a különböző földrajzi társaságokban felette érdekes felolvasásokat tartott az antarktikus vidékekről és mindent megmozdított, hogy új délsarki útjának maecenást szerezzen. Meg is találta. Sir George Newnes londoni könyvkiadó nagy költséggel délsarki expedíciót szervezett, s annak vezetését Borchgrevinkre bízta. A „Southern Cross“ nevű hajójának Jansen volt a kapitánya, Coelbeck és Bernacchi a fizikusai, Evans és Hansen a másik két természettudósa. Tudós társain kívül huszonnyolcz matróz és nyolczvan éjszak-szibériai kutya került a „Southern Cross“-ra. Ez a kutató út azért vált oly nevezetessé, mert ez az expedíció volt az első, mely odalenn az ellensarki „kontinens“-en, Victoria-földjén át is telet és rendszeresen végzett sorozatos megfigyeléseivel nemcsak a szakkörök elismerésére szolgált reá, hanem szánútazásai közben oly déli szélességi körig ért, *ameddig halandó ember még el nem jutott*. Ha Nansent „Éjszak hőse“-ként emlegetjük, méltán nevezhetjük vendégünket- „Dél hőse“-nek.

Borchgrevink expedíciója 1898. júliusában hagyta el Angliát és december 19-én már Ausztráliából indult Victoria-földjére, ahol

*) László Samunak a Magyar Hírlapban közölt cikkéből.

Borchgrevink Carsten.

1899. február második felében az Adarc-foknál kikötve, berendezte a téli állomását, a „Southern Cross“-t pedig visszaküldte Ausztráliába. Kilencz társával négyezer kilométernyire az ausztráliai szárazföld déli csúcsától, távol a civilizációtól, magára maradt, és csak nem is remélhette, hogy hajóját a megállapított időben ismét köszönheti. „Camp Ridley“, Borchgrevink állomása, ott a zordon helyen, a rettenetes hóviharoktól sokat szenvedett. Oly viharok jártak ott, hogy a meteorológiai észlelő magas árbocra kötözve végezte megfigyeléseit, hogy a szélvész el ne sodorja. Mikor reájuk szakadt az irtózatos antarktikus tél, Borchgrevink szánon a Viktoria-föld belsejébe igyekezett, ám a föld rettenetes magassága miatt ez a terve abbamaradt, mert a partszegély 3700 méternyire emelkedik és glecser-óriások ötven foknyi szög alatt ereszkednek le a tengerre.

Ezeken a szánútakon a glecserek szakadékai között az egész expedíció sokszor farkasszemet nézett a halál torkával és kis híján múlt, hogy oda nem veszett. A mágnessarkot nem érte el Borchgrevink sem, de fekvését a déli szélesség 73 foka, 20 percze és a keleti hosszúság 146 foka alá helyezi. — Kerek egy év múlva, 1900. február végén megérkezett a várva várt „Southern Cross“; az állomás felszerelése csakhamar ott volt a hajó földézetén és az expedíció elindult a Déli sark felé! Mikor a déli szélesség 78 fokát és 34 perczét elérték, Borchgrevink Colbeck hadnagygyal és a finn Savioval a partra szállt és szánra kelve, dél felé tartott; így jutott el a 78 fok és 50 perczig, holott Ross ugyanezen foknak csak 15 perczét érte el. Útjában, miként beszámolójában maga is írja, sokat, nagyon sokat szenvedett; hisz augusztusban 47 foknyi hideget mutatott Celsius hőmérője. A természet terített asztról sem gondoskodott, mert rénszarvas vagy medve nem került a puskájuk elé, ezekben pedig az éjszaki sarkvidék bővelkedik.

Borchgrevink a washingtoni „National Geographical Society“ megbízásából ismét útra kel a — Déli-sark felé!

* **Nordenskjöld Ottó délsarkí expedíciója** egy ember híján meg van mentve. Buenos-Airesből azt jelentik, hogy november hó 31-dikére várják a Nordenskjöld-expedíció megérkezését. Az Uruguay parancsnokának jelentése szerint ez a hajó november hó 6-án a Seymour-szigethez érkezett és ott a svéd expedíció két tagjára talált, akik a menekülés reményében a többiektől elváltak. A hajó parancsnoka a szigeten partra szállott és a Snow-Hillig hatolt előre, a hol föltalálta Nordenskjöldöt az expedíció néhány tagjával

együtt. A többiek a Paulet-szigeten maradtak, a hol az expedíció legénysége áttelelt, miután hajójukat az Antarktik-ot az Erebus és Terror-öbölben a jég összezúzta. Az Antarktik az utazás kezdetétől fogva a jégviszonyok következtében számtalan nehézséggel küzdött. 1902. decemberben az expedíció a Lajos Fülöp-földön lévő Branshiels-hegyhez érkezett. Nordenskjöld itt az expedíció néhány tagjával elhagyta a hajót, hogy Snow-Hillbe vándoroljon. Időközben az Antarktik tovább ment az Erebus és Terror öbölbe, a hol elsüllyedt. Larzen kapitány és az expedíció többi tagja veszedelmes tengeri út után, mely tizenhat napig tartott, nyitott csónakokban elérték a Paulet-szigetet és végül Snow-Hillnél ismét találkoztak Nordenskjölddel. Nordenskjöld az Oszkár-király-földön tett szánúton elérte a déli szélesség 66 fokát és számos becses és tudományos megfigyelést tett. Borchgrevink Carsten a következőket írja Nordenskjöld Ottó expedíciójáról:

Nordenskjöld Ottó, aki a világhírű éjszaki sarki utazónak Nordenskjöld Adolfnak unokaöccse, 1901. őszén indult el Götteborgból déli útjára az Antarktik*) nevű hajóján. A hajó parancsnoka a híres Larzen norvég kapitány volt, aki már 1893-ban járt a déli sarkvidéken s akkor megkövesedett fadarabokat talált egy szigeten, a mi arra mutat, hogy valamikor olyan volt a klíma a déli sarkon, hogy növényi élet fejlődött. Azóta egyetlen expedíció sem akadt a növényi élet semmi nyomára. Nordenskjöld Ottó, aki geológus, azt tűzte ki főczéljául, hogy a növényi élet nyomait keresse. A hajó egy évre látta el magát élelemmel. Nordenskjöldnek az volt a terve, hogy oly messzire megy délre, a meddig csak a jég engedi, azután kiköt a déli sarki föld partján. A terv jó és helyes volt, föltéve, hogy Nordenskjöld megbízható hajóval rendelkezett. Az Antarktik azonban teljességgel nem volt az. Már 1894-ben is régi rozzant hajó volt, a melyet legfőlebb czethalfogásra lehetett használni.

Úgy látszik, hogy az Antarktik-nak ezúttal valami baja történt, mert Nordenskjöld néhány társával az Uruguay argentinai hadihajón tér vissza, ámbár az sincs kizárva, hogy az Uruguay útközben találkozott az Antarktik-kal és hogy Nordenskjöld embereit azért vette föl, hogy ezek előbb jussanak civilizált vidékre; ebben az esetben az Antarktik nyomon követné az Uruguay-t. Valószínű, hogy az Uruguay volt az első hajó, a mely az expedícióval találkozott és annak tagjait fölvette. Ha ez igaz, úgy remélhető, hogy az Antarktik

*) Lásd Földr. Közl. XXX. köt. 43. lap.

legénységével vissza fog térni. Ha az Antarktík-nak valami baja történt, úgy ez csak a 60. és a 71. fok között eshetett meg; az is lehetséges, hogy a hajó nyílt tengeren ütközött össze egy jéghegygel. Maga az a tény, hogy Nordenskjöld él, rendkívül érdekes; ő minden bizonynyal igen fontos tudományos közléseket fog tenni.

Svédországban nagyon aggódnak sorsa miatt. Mennyire örül majd anyja, a ki férjének halála után attól félt, hogy fiát is elvesztette. De az egész tudós világ is örömmel fog értesülni arról a hírről, hogy Nordenskjöld épen és egészségesen tér vissza. Az a vidék, a melyet átkutatott, teljességgel ismeretlen volt. Expedíciójának tagjai kétségtelenül nagyon sokat szenvedtek és valószínű, hogy legalább az utóbbi időben kizárólagosan fóká- és pingvinhússal táplálkoztak. A sarkkör körül a távolságok óriásiak, de határozottan lehet állítani, hogy Nordenskjöld és Larzen kapitány pontosan megjelölték azt a helyet, a hol találkozni akartak és Larzen bizonyára minden lehetőt megtett, hogy Nordenskjöldöt megtalálja. Föl kell tennünk, hogy a déli sarkkörön belül az idén oly súlyosak voltak a jégviszonyok, hogy az Antarktík az ő gyöngé gépével nem tudott a légyott helyén megjelenni. Az is lehetséges, hogy Nordenskjöld még az Antarktík megérkezése előtt hagyta el táborát. Kívánatos, de nem egészen bizonyos, hogy Nordenskjöld gyűjteményét, a melyet a déli sarkvidéken szerzett, biztonságba helyezte.

A derék emberek közül, a kiket Nordenskjöld magával vitt, az addig érkezett hírek szerint csak egy pusztult el. Nordenskjöld jó skandináv létére expedícióját csupa skandináv emberből állította össze. Nordenskjöldöt már a déli sarkvidékre menet baleset érte: elvesztette összes kutyáit. Rendkívül nehéz dolog ezeket az északi klimához szokott kutyákat az egyenlítőn keresztülvinni. A kutyák elpusztulása végzetessé válhatott az expedícióra, nemcsak a szállítás miatt, a mely most már lehetetlenné lett, hanem azért is, mert azon a vidéken sokszor rászorúlnak a kutyákra, hogy táplálékul szolgáljanak. Nordenskjöld minden bizonynyal minden lehetőt elkövetett, hogy célját elérje és csak a sajnálatos körülmények okozhatták, hogy idegen hajón kell visszatérnie, habár ez oly baj, a mely előtte minden kutatót ért, aki sarki vidékekre ment és már ebből is látható, mily óriás nehézséggel kell az efféle vállalkozásoknak küzdeniök.

A megmentett Nordenskjöld-expedícióról a következőket táviratozzák Londonból: A Reuter-ügynökség megszerezte annak a jelentésnek a tartalmát, a melyet az Uruguay argentinai hadihajó parancs-

noka küldött kormányának a svéd délsarki expedíció megmentéséről. E szerint Irizar kapitány azt mondja, hogy az Uruguay november 1-én elhagyta Usuvaia kikötőt (Patagónia) és egy heti viharos hajózás után elérte Seymour-szigetét. Ott rátalált az expedíció két tagjára, akik már nem reménylették, hogy ebben az évben megszabadítják őket s épen abban fáradoztak, hogy télire pinguin-húst szerezzenek. Elmondták, hogy az expedíció többi tagja jól érzi magát. A hadihajó Seymour-szigetén maradt, míg Irizar kapitány egy tisztjével Snow-Hillbe ment, a hol Nordenskjöldöt, Sobral hadnagyot és az expedíció többi tagját találta. Nemsokára odaérkezett az Antarktiki délsarki hajó kapitánya Larzen is a legénységével. Magát az expedíciós hajót a Paulet-sziget mellett összezúzta a jég. Az Uruguay aztán az egész expedícióval visszaindult s a múlt héten elérte Santa-Cruzt.

Peary éjszaksarki expedíciója. Ezen expedíciónak főczélja az éjszaksarknak elérése minden egyéb tudományos feladat mellőzésével. Az expedíció költségeit a „Peary Arctic Club“ vállalta magára. Peary 1904. júliusban szándékozik útra kelni, hogy ugyanazon év őszén még elérje Grantland éjszaki partját, (é. sz. 83°), a hol a telet tölti. Innen nyomúl 1905. februárjában az éjszaki sark felé, a melynek távolsága Grantlandtól 800 km. Peary számítása szerint ezen út oda és vissza körülbelül 100 nap alatt megtehető. Lényegileg tehát Peary ugyanazon tervet követi, mint legutóbbi éjszaksarki expedícióján (1898—1902.), a mikor azonban a jég okozta akadályokat leküzdenie nem sikerült. *L.*

Grönlandra a múlt nyáron Brummerstedt E. vezetett expedíciót, a mely Grönland ércztelepeinek kikutatását tűzte ki céljájúl. Az expedíció, a mely főleg Julianehaab, Holstenborg, Egedesminde és Disko kerületekben végzett kutatásokat, október 17-én tért vissza Koppenhágába, még pedig kitűnő eredménnyel, mert gazdag vörösréz- és kryolit-telepeket fedezett föl. *L.*

Angol délsarki expedíció. A „Discovery“ póthajója, a „Terra Nova“, augusztus 27-én indult útnak Mackay kapitány vezetése alatt. Az évszak előrehaladottsága miatt a „Terra Nova“ a Szezezi csatornán át indul Lyttletonba, a hol az első segítő-expedíció hajója, a „Morning“ csatlakozik hozzá. Azt remélik ugyan, hogy Skott kapitány a nyári évszak beálltával kiszabadítja a „Discovery“-t a jégzárból, mert elégséges ideje volt a szükséges előkészületek megtételére, — de ha ez mindemellett sem történék meg, úgy Skott kapitány az expedíció tagjaival és a hajó legénységével együtt elhagyja a „Discovery“-t és a póthajókon tér vissza Angliába. *L.*

A svéd délsarkí expedíció segítő expedíciója augusztus 23-án kelt útra a „Fridtjof“ hajón Gylden kapitány vezetése alatt. Ugyanakkor hagyta el Havre kikötőjét a „Français“ hajó Charcot délsarkí expedíciójával, amelynek egyik főczélja szintén Nordenskjöld fölkeresése. A svéd délsarkí expedíció megmentésére az argentiniai köztársaság is küldött expedíciót a déli sarkvidékre. Ezen expedíció hajója „Argentina“ nevet visel; vezetője Irizar J. tengerészeti attasé.

L.

Svéd tudományos expedíció indul 1904. áprilisában a Csendes-óceánra. Az expedíció célja a Csendes-óceán éjszaki részének és parti zónájának kikutatása hydrographiai, zoológiai és botanikai szempontból. Vezetője Kolthoff, upsalai tanár; a költségeket Broms konsul viseli. Az expedíció Porth-Arthurból indul ki s kútatásait a Sárga-tengerben kezdi meg és a Japán- és Okhoczki-tengereken át a Bering-szorosig terjeszti. A tengeri kutatásokkal párhuzamosan a szárazföldön, különösen Kamcsatkában és a szomszédos partvidékeken zoológiai és botanikai kutatásokat fognak végezni.

L.

Macmillan expedíciója, amelynek célja a kék Nilus hajózhatóságának megvizsgálása volt, szerencsétlen véget ért. A kutatók június 26-án indultak útnak 4 hajón a folyón lefelé, de még mielőtt a Nap lenyugodott, két hajó elsüllyedt a folyó sellőiben, kettő pedig annyira megsérült, hogy hajózásra alkalmatlanná lett. Még szerencse hogy daczára a krokodilusok és vízi lovak nagy számának, emberéletben nem esett kár. Az expedíció magasabb vizálláskor szándékozik a kutatást újból megkísérteni.

L.

A németalföldi expedíció, a mely Wichmann A. utrechti tanár vezetése mellett Új-Guinea kikutatását tűzte ki céljául (l. Földr. Közl. 1903. 272. lap), immár befejezte munkáját. Az expedíció a Tami-folyó felső folyását igyekezett elérni, hogy ezen folyó forrásvidékén átlépve a parti hegység vizválasztóját a sziget belsejébe hatoljon, de ezen igyekezete hajótörést szenvedett, mert az evezésben járatlan kulik a ladikokat az úszó fatörzsek és homokzátonyok közt oly ügyetlenül vezették, hogy az élelmiszerek átáztak és hasznavehetetlenné váltak, a mely körülmény az expedíciót a Humboldtbaiba visszatérésre kényszerítette. Az expedíció ezután a Tavarim, Borovai, Szigiau és Moaif tengerparti folyók mellékét kutatta ki, a hol számos széntelepre bukkant, a melyek azonban részint szegénységük, részint silányosságuk miatt kiaknázásra nem alkalmasak. Az expedíció most Új-Guinea éjszaki partját szegélyező szigeteket látogatta meg, majd arra törekedett, hogy Új-Guineát legkeskenyebb

részén (Geelvink-bai és Mc Cluer-öböl közt) átszelje. Az expedíció már egy napi út után átlépte az alacsony vízválasztót és az Urama folyón a Mc Cluer öböl-felé evezett, de a moszkítók, a melyek az evező kulikat éjjel-nappal kínozták, visszatérésre kényszerítették.

L.

* A német délsarkí expedíció visszatérése. *) A Gauss hajó, amely Drygalszki dr. tanár vezetésével a déli sarkvidéken járt, szerencsésen visszaérkezett Kielbe. A Gauss hajó 1901. augusztus 11-én hagyta el a kieli kikötőt s a múlt nyáron a délsarkí telet a jéghegyek és hómezők között töltötte. Huszonnyolcz hónapig volt útban s ebből az időből útasai a jégben befagyva, tíz hónapot a tengeren és négy hónapot eddig ismeretlen szigeten töltöttek el. Az expedíció tagjai nagyhírű tudósok voltak, a kik a déli sark keleti részét Wilkes-föld és Enderby-föld között kutatták át. A kutatás, a nagy hideg és a sötétség daczára is nagyon jól sikerült. A hajó is kitűnően megállotta helyét és a jéghegyek között épen maradt. Kiel városa lakomát rendezett az expedíció tagjainak tiszteletére. A lakoma alatt Drygalszki tanár egyet-mást elmondott az expedíció történetéből. A hajó egészen f. é. február 8-dikáig volt befagyva. Már-már azt hitték, hogy még az idei nyáron is a jég között maradnak, de ez szerencsére nem következett be. A mint a hajó szabaddá lett, rögtön elindultak éjszak felé. A jég nagyon megnehezítette a haladást, de két hónap alatt mégis elérkeztek a jég határáig, a 69. szélességi fokig. Június 9-én Simontownba érkeztek, október 29-én pedig az Azori szigeteken voltak. A hőmérséklet többször negyven fok volt a zérus alatt. Az expedíció tudományos eredményei felülmúlják a várakozást. A hajózás a déli sarkvidéken sokkal nagyobb akadályokba ütközik, mint az éjszaki sarkon. A déli sark vidéke szárazföld, a melyet 20 mértföldnyi széles jégmező vesz körül.

II. STATISZTIKA.

A Föld kábelhálózata 1903-ban. Az összes kábelek hossza 406.488 km. Ebből 248.147 km *Nagy-Britanniára* esik, melynek kábeleit közt az 5 atlanti és a nagy pacifikus kábel bír legnagyobb fontossággal. A pacifikus kábelt 1902. decz. 8-án adták át a forgalomnak; ezen kábel Vancouvert köti össze a Fidzi-szigeteken át Norfolk-szigetével és ezt Queenslanddal és Új-Seelanddal, úgy hogy

*) Lásd Földr. Közl. XXIX. kötet 275. és 387. 1. — XXX. köt. 43. 1. — XXXI. köt. 269. lap.

ezen óriási kábel tengeralatti összeköttetést létesít Kanada és Ausztrália közt. A Kelet-Ázsiába, Afrikába és Dél-Amerikába vezető kábelek kiinduló pontja Kap-Landsend Cornwallis grófságban. A 248.147 km kábelből 24.095 km állami, a többi 224.052 km magántársaságok birtoka és pedig 73.233 km az Eastern Telegraph Co., 44.443 km az Eastern Extension Australasia and China Telegr. Co. és 32.018 km a Nestern Telegr. Co. tulajdona.

Az *Éjszakamerikai Egyesült-Államok* kábelhálózata (71.611 km) kizárólag magántársaságok üzemében áll. Legnevezetesebb az a kábel, a melyet 1903. július 25-én nyitott meg a Commercial Pacific Cable Co. és a mely San-Franciscóból Honolulun át Guam szigetére s innen a Filippi szigetekre indul. Az Egyesült-Államok egyéb vonalai közül főleg a 6 nagy atlanti kábel érdemel említést.

Harmadik helyen áll *Franciaország*, amelynek kábelhálózata 38.665 kmt tesz, a miből 16.252 km állami. Legnagyobb jelentőségű a Compagnie française des câbles sousmarins két nagy vonala, a mely Brestet köti össze Éjszak-Amerikával. *Dánia* kábelhálózatának legnagyobb része (14.744 km) a koppenhágai Greath Northern Telegr. Co. birtokában van, míg az állami kábelvonalak hossza csak 535 km. A Great Northern Telegr. Co. kábeli Vladivosztkot kötik össze Shangaival, Hongkonggal és Nagaszakival. *Németország* 14.861 km hosszú kábelhálózattal rendelkezik. Legnevezetesebb a Borkum—New-York közti vonal, a mely az egyetlen közvetlen összeköttetés Európa és New-York közt.

A többi államok kábelvonalainak hosszát a következő kimutásban adjuk:

Japán	kábelh. össz. h.	3865 km;	ebből	3865 km.	áll. és	—	mag. k.
Spanyolorsz.	”	”	”	3290	”	”	”
Németalföld	”	”	”	2603	”	”	”
Olaszország	”	”	”	1967	”	”	”
Brazília	”	”	”	1424	”	74	1350
Svéd-Norv.	”	”	”	1399	”	”	—
Görögország	”	”	”	884	”	”	—
Oroszország	”	”	”	807	”	”	—
Törökország	”	”	”	677	”	”	—
Ausztria	”	”	”	414	”	”	—
Argentína	”	”	”	222	”	111	111
Portugália	”	”	”	217	”	”	—
Belgium	”	”	”	105	”	”	—
Siam	”	”	”	24	”	”	—
Svájc	”	”	”	19	”	”	—
Románia	”	”	”	7	”	”	—
Bulgária	”	”	”	1	”	”	—

A Föld nagy hajózási csatornáit közt elsőnek készült el a nagy szuezi csatorna, a melynek megnyitása korszakot alkot a világkereskedelem és a tengeri hajózás történetében. A csatorna 1859—1869. közt épült 480 millió korona költségen. Hossza 150 km, mélysége $9\frac{1}{2}$ m, szélessége a felszínén 126 m. 1870-ben csak 486 hajó használta a csatornát, míg 1900-ban 3450. A Kronstadt—Szt.-Pétervári csatornát 1877—1890. közt építették. Hossza 25 km, mélysége 6 m. Az építés 50 millió koronába került. A korinthusi csatornát 1893-ban adták át a forgalomnak. $6\frac{1}{2}$ km hosszú. 8 m mély és 22 m széles. 25 millió korona költségen épült. A manchesteri csatorna, a mely Manchestert köti össze Liverpoollal, 1894-ben nyílt meg, 53 km hosszú, 7·8 m mély és 36, illetve 52 m széles és 36 millió koronába került. A forgalom ezen csatornán 1895-ben 880.000 tonnát tett, míg 1900-ban $1\frac{1}{2}$ millió tonnára emelkedett. A Vilmos császár csatorna, a mely a Keleti-tengert köti össze az Éjszaki tengerrel, 1895-ben készült el 200 millió korona költségen. Hossza 98·65 km, mélysége 9 m, szélessége 22, illetve 64 m. Ezt a csatornát 1897-ben 19.960, 1900-ban 29.095 hajó használta és a forgalom ugyanezen időben 1·8 millió tonnáról 4·3 millió tonnára emelkedett. Nevezetesebb csatornák még a hollandi, a mely Amsterdamot köti össze a tengerrel, a kaledóniai, a mely az Atlanti-óceánt köti össze Skócia éjszaki részén át az Éjszaki-tengerrel (ennek hossza 400 km, mélysége 6 m, szélessége 15 m) és a Canal du Midi Franciaországban Toulouse és a Földközi-tenger közt 240 km hosszúsággal. Az északamerikai tavak közt három nagy csatorna közvetíti a forgalmat; ezek a Welland-csatorna (1883), a St.-Marys-csatorna (1885) és a Kanadai csatorna (1895.) Ezeknek forgalma 1900-ban megközelítette a 25 millió tonnát. L.

Az Északamerikai Egyesült-Államok vasútügyének fejlődése részint a vasútvonalak folytonos szaporodásából és a közlekedési eszközök állandó növekedéséből, részint a jövedelem fokozatos emelkedéséből tűnik ki. A legújabb adatok szerint 1901. december 31-én az összes vonalak hossza 320.000 kmt tett. A mozdonyok száma 39.800, a személyszállító kocsiké 36.000, a teherszállítóké 1.400.000 volt. A személyszállítás 1901-ben 16.125 millió dollár bevételt eredményezett, ami az 1900. évi bevétellel szemben körülbelül 111 millió dollár többletet jelent. A teherszállításból 1126 millió dollárt vettek be, tehát 73 millió dollárral többet, mint 1900-ban. A tiszta jövedelem kerekében 520 millió dollárt tett, vagyis 37 millió dollárral többet, mint 1900-ban. L.

III. VEGYESEK.

A transzszibériai vasút Szibéria gazdasági termékeinek kivitelére nincs nagy hatással, mert csak néhány gazdasági cikk, mint pl. a tea, nemes ércz és vaj képesek a magas vasúti viteldíjakat elviselni, míg a főtermények, mint a gabona, marha, hús és fa a nagy költségek miatt a kivittől elesnek. A nagy szibériai folyók, az Ob, a Jenisszei szétágazó mellékfolyóikkal alkalmasnak látszának ugyan arra, hogy Szibéria belsejéből a kivittet közvetítsék, de már Nordenskjöld, a ki 1875—78-ban Ázsia éjszaki partját beútaza, kimutatta, hogy a Kara-tenger és a nagy éjszakázsi folyók torkolatai kedvező körülmények közt ugyan alkalmasak a hajózásra, de rendes körülmények közt a kereskedelmi forgalom lebonyolítására nem használhatók. Hogy tehát a hajózásra nem alkalmas Kara-tengert elkerüljék, újabban a Pecsora-folyót szándékoznak felhasználni, a merre a közelmúltban már számos orosz és külföldi kereskedelmi hajó vette útját. Ez természetesen Szibériára nézve csak akkor lenne számottevő, ha a Pecsora alsó folyásától az Ural hegységen át országutakat vezetnének az Ob-folyóhoz. Mások (Gette orosz mérnök) vasutat terveznek az Obtól az Éjszaki-tenger partjáig Obdorszk és a Belszkov-öböl közt, a mely 5 hónapon át nyitva áll a hajók számára. A vasút jövedelme kétségtelenül megfelelne a megépítéséhez szükséges (28 millió rubel) összegnek, ha meggondoljuk, hogy daczára annak, hogy a szibériai mezőgazdaság még csak a kezdet kezdetén van, 1899-ben egyedül Tomszk kormányzóságban 35 millió pud (1 pud = 16,38 kg.) gabona várta kivittelét, a minek legnagyobb része mindenesetre (már a szállítás gyorsasága és olcsósága miatt is) a tervezett vasutat használta volna föl.

L.

Panamerikai vasutat tervez a „Panamerican Railroad Company“. A társaság 250 millió dollár alaptőkével rendelkezik és oly vasutat szándékozik építeni, amely Éjszak-Amerikát összekötné Dél-Amerikával. A vasút kiinduló pontja Port Nelson, a Hudson-öböl partján, míg végpontja Buenos Aires. A vasútvonal egész hossza 18,000 km. A fővonalból két mellékág indulna ki. Az egyik Peruból vagy Ecuadorból Rio-de-Janeiroba, a másik ugyancsak Peruból Valparaisoba vezetne.

L.

A nemzetközi seismológiai congressust 1903. júliusában tartották Strassburgban: a congressus legnevezetesebb eredménye a nemzetközi association szervezése, a melynek feladata a seismológia

minden ágának fejlesztése. Ehhez mindenképp az egész Földet behálózó megfigyelő állomásoknak teljes együttműködése szükséges. Az egyes állomások közös alapelvek szerint végzik megfigyeléseiket és kísérleteiket és az összes megfigyeléseket az e célra fölállítandó központi hivatal gyűjti össze és dolgozza fel. A központi hivatal székhelyéül Strassburgot választották, igazgatója pedig a strassburgi német központi földrengést jelző állomás mindenkori igazgatója leend. Az Association 1904. április elsejével kezdi meg működését egyelőre 12 évre terjedő fölhatalmazással. Az Association szervezése mellett a következő államok kiküldöttei szavaztak: Németország, Ausztria, Magyarország, Svájc, Németalföld, Belgium, Oroszország, Svédország, Nagy-Britannia, Portugália, Spanyolország, Olaszország, Bulgária, Románia, Japán, a Kongóállam, az éjszak-amerikai államok, Mexikó, Chile és Argentína. L.

A Sirva-tó, a mely már 20 év óta folytonosan apad, immár végleg törölhető a térképről. A tó vidékén működő misszionáriusok legközelebbi tudósításai szerint a tó egész vízterületéből csak egyes tócsák maradtak meg, a melyekből nagyobb patakok erednek. L.

India és Perzsia közt új közlekedési vonalat nyitottak a kereskedelem számára az angolok. A vasútépítés kizárólagos jogát ugyanis Perzsiában Oroszország szerződésileg biztosította magának; úgy, hogy Anglia új karavánútak megnyitásával kénytelen a forgalmat India és Perzsia közt fejleszteni, ha a perzsa külkereskedelmi forgalmak legalább egy részét kezében tartani és megakadályozni akarja azt, hogy Perzsia gazdaságilag teljesen Oroszországtól függjön. Az új karaván-út Quettából, Beludsisztán fővárosából vezet Nuskin át Afganisztán déli határa mentén Szeisztánba és innen Mesedbe, Korasszan fővárosába. Quettát vasút köti össze Kuracsival, az onnani öböl virágzó kikötőjével, úgy hogy az új forgalmi út elég gyors (28 órai) összeköttetésben van a világtengerrel. Az út Quettától Mesedig 60 napig tart. Hogy ezt megrövidítsék, Quetta és Nuski közt vasutat szándékoznak építeni, ami egy heti nyereséget jelentene. A forgalom emelése céljából Anglia az új úton a vámtételeket igen alacsonyra szabta, dacára annak, hogy az út megépítése és jókarban tartása óriás költségbe kerül, mert az új út nagyrészt steppeken vezet át, a hol a forgalom biztonsága és karavánok élelmezése számos állomás felállítását tette szükségessé. A költséges út megépítésére az a körülmény is bírhatta Angliát, hogy a tervezett Bagdadvasút Perzsiát szorosabb kapcsolatba fogja hozni Európával, amit

Anglia azzal akart megelőzni és ellensúlyozni, hogy Perzsiát közelebbi összeköttetésbe hozta Indiával. *L.*

Kanada új határát most állapította meg a határrendezésre kiküldött választott bíróság. Az 1825. február 28-án kelt angol-orosz szerződés szerint ugyanis, a melynek pontjait Alaska megvásárolása alkalmával 1867-ben az Egyesült-Államok is elfogadták, a határ az 56° és 60° északi szélesség közt a parti hegység gerinczét követi, a hol azonban a hegygerincz 10 mértföldnél távolabb van a parttól, ott a határ a parttól 10 mértföldnyire avval párhuzamos vonalon húzódik a Csendes-óceánban. A kanadaiak parti hegység alatt az Alexander-szigeteken húzódó hegylánczot értették, a mely az Eliás-hegységben lép ismét Amerika szárazföldjére. E szerint a szárazföld egész partja a hozzávezető fjordokkal együtt Kanadához tartoznék, míg az Egyesült-Államok felfogása szerint a határ e helyen a szerződés értelmében a parttól 10 mértföldnyi távolságban húzódik. A választott bíróság az egész vitás területet Revilla-Gigedo-szigettel és Tongaszfé-lszigettel együtt az Egyesült-Államoknak ítélte oda; csak két kis sziget (Wales és Pearse) került Kanada birtokába. *L.*

A VIII. nemzetközi földrajzi congressus — mint már jelentettük — 1904. szeptember hó 8-án ül össze Washingtonban, és üléseit szeptember 9, 10, 12, 13 és 14-én tartja meg. A congressus bizottsága a tartandó előadások és indítványok benyújtási határidejéül 1904. július 1-ső napját szabta meg; míg az előadásoknak a congressus napi jelentéseiben megjelenő kivonatát (ennek terjedelme 1000 szót meg nem haladhat) augusztus 1-ig kell beküldeni. Az egyes előadások, a melyek francia, angol, német, olasz vagy spanyol nyelven tarthatók, 20 percznyi időt vehetnek igénybe. Az előadások tárgya lehet: 1. physikai földrajz (morphologia, hydrologia, meteorologia stb.); 2. matematikai földrajz (geodézia, geophysika); 3. biológiai földrajz (állat- és növényföldrajz); 4. anthropogeographia és ethnologia; 5. leíró földrajz és fölfedezések; 6. kartographia, bibliographia, helynevek helyesírása); 7. kereskedelmi földrajz; 8. a földrajz története; 9. iskolai földrajz. *L.*

* **Vasút Mont-Blancra.** Fabre Saturnin, a francia közlekedési ministerium mérnöke, mint a *Reform* írja, tervet nyújtott be a Mont-Blancra vezető vasútról. A ministerium a tervet véleményezés végett dr. Wallotnak, a Mont-Blancra lévő csillagda vezetőjének és Deperretnek, a lioni egyetem geologia tanárának adta ki, oly kérdéssel, hogy valjon egyáltalában lehetséges-e a Mont-Blancra vasutat építeni? Véleményezésüket a múlt hóban terjesztették elő.

Beható vizsgálat és tanulmányozás után arra az eredményre jöttek, hogy a terv megvalósítható. A különféle traceok közül a pálya felvezetése a szavojai oldalról a legcsekélyebb nehézségekbe ütköznék s hossza 17·6 km lenne.

A vasutat villamos üzemű 1·0 m nyomtávolságú fogaskerekű vasútnak tervezték, melyhez a áramfejlesztéshez szükséges vízierőt az Arve hegyi patak szolgáltatná. A pálya Houches falunál 900 m tengerszín-magasságban kezdődnek s egészen 1235 m magasságig lassan emelkednek, azután helyenként az emelkedés 60‰-os is lenne.

Fabre úgy számított, hogy a legmeredekebb felszállások alagútban történjenek, hogy az útasok a kellemetlen, félelmetes érzéstől megkíméltesse. Az első állomás Gross-Becharon lenne 2500 m magasságban, innét nagyszerű kilátás nyílik a Chamonix-völgyre és a körülötte fekvő hegycsúcsokra.

A második állomás Aiguille du Gouter 3800 m magasságban lenne, a honnét pompás kilátás nyílik a Bionnassayi glecserekre és hegyszakadékokra, ez után következik egy Dome nevű megállóhely 4300 m magasságban, hol dr. Wallotnak csillagdája létezik. Ez Európának a legmagasabban fekvő lakott helye.

A végállomás a Petits Rochers Rougesen terveztetett, honnét a Mont-Blanc csúcsa csak 250 m magasságban fekszik, ide kisebb sodronykötélpályák vezetnének fel, hol Vallot szerint semmiféle épület sem állítandó fel, hogy e hely nagyszerű magányos jellegéből semmit se veszítsen.

Ezen kettős füzet tartalma:

Délmagyarországi bolgárok. <i>Dr. Czirbusz Gézáól</i>	277
A csapadék eloszlásának egyik fontos földrajzi hatásáról. <i>Dr. Cholnoky Jenőtől</i>	322
Tájképi szépségek hazánkban. <i>Hanusz Istvántól</i>	333
Társasági ülés	341
Rövid közlemények	343
<i>I. Expedíciók. — II. Statistika. — III. Vegyesek.</i>	

Rendes tagokúl megválasztattak:

1. **Csudáky Bertalan** főgymn. tanár. Budapest. Ajánlotta: dr. *Erödi Béla*.
2. **Dr. Darvai Mör** főgymnasiunai cz. igazgató. Budapest. Ajánlotta: dr. *Erödi Béla*.
3. **Jankovich Zoltán** székesfővárosi vegyész. Budapest. Ajánlotta: dr. *Havass Rezső*.
4. **Mihályi Sándor** posta-táviró segédtsízt. Budapest. Ajánlotta *Etelvári Alajos*.
5. **Sallay Istvánné** Budapesten. Ajánlotta: *Berecz Antal*.
6. **Schwarz Ernő** mérnök. Budapest. Ajánlotta: *Gerster Béla*.
7. **Szűcs Mihály** polg. isk. tanár. Tapolcza. Ajánlotta: *Rédl Gusztáv*.
8. **Dr. Tragor Ignác**z takarékpénztári igazgató. Vác. Ajánlotta: *Farkasfalvi Imre*.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL

a Magyar Földrajzi Társaság főtájkára.

XXXI. KÖTET. — X. FÜZET.

BUDAPEST, 1903.

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

REDIGÉ PAR **ANTOINE BERECZ** SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

TOME XXXI.

X. FASCICULE.

Le Bulletin de la Société Hongroise de Géographie paraît sous le titre „Földrajzi Közlemények“ en dix livraisons par an et en langue hongroise. A chaque année on ajoute à l'usage de l'étranger un „Abrégé“ qui in extenso ou sommairement fais connaître en traduction française, allemande, anglaise au italienne les principaux articles et les communications de l'édition hongroise.

A Magyar Tudományos Akadémia és geographiai irodalmunk Hunfalvy János felléptéig.

Felolvasatott az 1903. évi október hó 22-én tartott ülésen.

Akadémia, azaz a tudományok állandó s rendszeres művelésére hivatott társaság, természetes fejlődés útján oly nemzet kebelében keletkezhetik, hol bizonyos fokon álló társadalmi műveltség mellett, elég tudós erő áll már készen az említett cél szabatos kivitelére. Tudós társaságok keletkezése, ezek szerint, eléggé biztos mértéke valamely nemzet szellemi fejlettségének.

Egy magyar tudós társaság eszméje már korán mozgásba hozta a hazafias lelkeket, eredmény azonban nem egyhamar mutatkozott. ¹⁾ A hosszas vajúdnak *Széchenyi István gróf* és köre vetett véget 1825-ben. ²⁾ Az alapszabályoknak 1830. július 7-én történt királyi megerősítése és némi előmunkálatok után, 1831. február 14-én tartották meg az első nagygyűlést, mely az akadémiai működés kiinduló pontja. ³⁾

A rendszabályok szerint a *Magyar Tudós Társaság* a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kiműveltetésére igyekszik egyedül. A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni. ⁴⁾ Egyelőre nem az egyes

---

¹⁾ *Toldy Ferencz*: Az akadémiai eszme Bessenyei előtt. (Irodalmi arcképek. Budapest. 1873.)

²⁾ *Szász Károly*: Gr. Széchenyi István és az akadémia megalakulása. Budapest. 1880.

³⁾ A Magyar Tudós Társaság *Évkönyvei*. Első kötet. 1831—33-ról. Pesten. 1833. *Névkönyv* 1832-ről. — V. ö. *Vázlatok* a M. T. Akadémia félszázados történetéből. 1831—1881. Budapest. 1881.

⁴⁾ A M. T. Társaság *alaprajza és rendszabályai*. 1831.

tudományágak fejlesztése a cél, hanem irodalmunkban való meghonosítása mellett a nyelv bűvárlata. ¹⁾

A Társaság nyelvtudományi, philosophiai, történetírási matematikai, törvénytudományi és természettudományi hat osztályának tagjai, kevés kivétellel, egyúttal nyelvészek is, annyira, hogy a tudományok majd minden más ága épen e miatt szorult a legnagyobb mértékben háttérbe. 1850-ig az Akadémia hívatott és műkedvelő nyelvészek gyűlöhelye volt és „inkább nyelvművelő társulatnak tekinté magát... Tanácskoznak, ügyeket intéznek, czikkeket bírálják a folyóiratba; olykor egy értekezés valamely szakból, méhszorgalmú gyűjtése táj- és műszóknak, utóbbiak megrostálása vagy újra alkotása; szókötés, szótári előmunkálatok; a szépirodalmi munkásság ébresztése, az írói nyelv szabályozása... Egyszerű gépezet: de eredményei után minden hálánkat érdemli az önfeláldozó munkásság, melyet legjelesebbjeink, olykor nem is géniuszokhoz mért dolgokra, esztendőkön keresztül fordítottak.“ ²⁾

Geographusok hiánya hazánkban. Ha az Akadémia első tagjainak névsorát vizsgáljuk, *Tittel Pál kivételével nem találunk olyan tudóst, ³⁾ ki a legtágabb értelemben vett geographiával vagy rokontudományaival foglalkozott volna*, ha csak mellékesen is. ⁴⁾ Magának Tittel Pálnak működése már nem erre a korszakra esik. ⁵⁾ Tagsága jutalom volt a multért és remény, mit kora halálával meghíúsított, a jövőre. Nagyrészt latinul írt, ⁶⁾ érthető okból: ő csillagász volt s a képviselte tudomány igen kevés magyar embert érdekelt volna

¹⁾ V. ö. *Régi Magyar Nyelvmélekek*. II. köt. II. dar.: Bevezetés. — *Hunfalvy Jánost* még 1859-ben is azért választják a tagok sorába, hogy *a geographiai tudomány meghonosításán* munkálkodjék. (M. Ac. *Értesítő*. 1859. II. 812.)

²⁾ *Arany János* igen találó titkári jelentéséből. (A M. T. Akadémia *Évkönyvei*. XIII. k. V. dar. Pest. 1870. 7—8. l.)

³⁾ Noha „az akadémia megalakulásakor 1830-ban alig volt egy-két tudósunk, ki valóban megérdemelte e nevet.“ *Beöthy Zsolt*. (A magyar nemzeti irodalom tört. ismertetése. II. Budapest. 1891. 9. l.)

⁴⁾ V. ö. első akadémikusainknak, Tittel Pál társainak, a szép-próza körébe vágó következő dolgozatait. *Almás Batog Pál*: Baradlai útazás 1818-ban. (*Tud. Gyűjt.* 1820. I. 63.) *Bene Ferenc*: Dunai útazás Pestről Orsováig. (*Tud. Gyűjt.* 1833. IX. 3.) *Csató Pál*: Úti jegyzetek. (*Regélő*. 1835.)

⁵⁾ *Tittel Pál* (1784—1831) a csillagászat tanára a pesti egyetemen. (V. ö. *Szinnyei és dr. Szinnyei*: Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1742—1875. Budapest. 1878.)

⁶⁾ Csak egy névtelenül megjelent füzetét írta magyarul: Rövid tudósítás a budapesti toronyórák regulázása végett. Buda. 1830.

ezen időben. ¹⁾ Holott német s latin nyelven nem egy magyar előde szólalt meg sikerrel s hírrel a külföld tudósvilága előtt. ²⁾

A hazai geographiának nem is akadt ebben a korban jelentékeny magyar képviselője. Mert a ki dolgozott, annak műve is legtöbbszörre kiadatlanul hevert, mint még később is *Hoblik Mártoné*, kit pedig derék földrajzírónak ismert a köztudat. ³⁾ Olvasóközönség nem találkozott. Így legfeljebb az aprólékos dolgozatok láttak napvilágot egy-egy folyóiratban, többnyire a Tudományos Gyűjteményben: kevés igényű útleírások, népismertetések. Az, a mit *Havass Rezső* büszkeséggel említ könyvészeti művében, ⁴⁾ hogy 1848-ig körülbelül ötezer földrajzi s valamelyes tekintetben magyar vonatkozású mű jelent meg, alig zsugorodik össze a szorosabb értelemben vett geographia köréből néhány jó magyar könyvre és valamivel számosabb cikkekre. Régi földrajzíróink az új nemzedéknek kevés anyagot szolgáltatottak!

Az akadémiai jegyzőkönyvek kimerítő pontosságú tudósításáiban eleinte fürkésző szemmel kell összekeresgélni a geographiával kapcsolatba hozható gyér nyomokat. Fél századdal utóbb *az illetékes tollból eredő hivatalos jelentés is mindössze ennyit mond Akadémiánknak a hatvanas évek elejéig tartó földrajzi működéséről*: „A földiratnak a tudomány újabb fogalmai szerint való megállapítása irodalmunkban az Akadémiának köszönhető, a melynek megbízásából írta meg és bocsátá közre Hunfalvy János „A magyar birodalom term. viszonyainak leírását.“ (1863—5. Három kötet.) ⁵⁾

E néhány sor kevésbé vigasztal meg, mert nem találjuk a fejlődésfolytonosságot 1859-ig, Hunfalvy János felléptéig, nem a geographia bármily csekély szerepét hazai művelődésünk keretében.

¹⁾ A csillagászati törekvéseknek csak gyér nyomai lelhetők nemzeti irodalmunkban. *Apácai Cseri János*: Magyar Encycl. Utrecht. 1653. *Bertalanffy Pál*: Világ két rendbéli ismerete. N.-Szombat. 1757. *Sartori Bernát*: Magyar nyelven filozófia. Eger. 1772.

²⁾ *Szily Kálmán*: Magyar természettudósok száz évvel azelőtt. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. XVII. k. VI. dar. Budapest. 1888.

³⁾ A M. Tud. Társaság által kiadás végett elfogadott, de az anyagi viszonyok zűlétsége miatt meg nem jelent munkája: Szerém vármegye ismerete. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VIII. 14. és 91. l.)

⁴⁾ *Havass Rezső*: Magyar Földrajzi könyvtár. Budapest. 1893. (I—XXVII. es 1—532. l.)

⁵⁾ *Vázlatok* a M. T. Akadémia félszázados történetéből. 1831—1881. Budapest. 1881. 45. l.

Holott — mint a következő sorok kimutatják — a M. Tud. Akadémia, ha szűkebb körben is, de azért körülményeihez képest elég áttekintéssel gondoskodott ezen elhanyagolt, iskoláktól és tudós férfiaktól kevésbé kegyelt tudományáról is.

Tessedik Ferencz dícséretet nyer. A geographiára vonatkozó első akadémiai adat *Tessedik Ferencz*¹⁾ útleírásának dícsérettel való kiemelése az 1831. évre szóló nagy-jutalom odaitélésekor.²⁾ A munka³⁾ Tessedik Ferencznek dél-franciaországi útazását tartalmazza, melyet 1827-ben tett a következő irányban: Párisból Dijon, Lyon, Avignon, Nîmes, Arles, Marseille, Toulon, Montpellier és Bordeaux felé. Függetlenül adja még a párisi „saison“ ismertetését levélalakban. Bizonyos nehézkesség érezhető a könyv vontatott, darabos leírásában, mely mihamar unalmat okoz. Egyet-mást tanulhatunk belőle, mert az akkori francia állapotoknak olykor jellemző képét adja. Így Lyon szerinte: „... átaljában véve igen mocskos város, utszáji nagy részint setétek, s oly keskenyek, hogy egy kocsni nagy bajjal térhet ki a másik elől... A világítás rossz állapotja is távol volt engem azon gondolatra bírni, hogy Lyon Páris után első város Franciaországban.“⁴⁾ Utóbb írja: „A könyv-lajstrom nem igen vala alkalmas vizsgálódásim útba igazítására: mint a könyvtárnok mondá, nyolcz napra van néha magának is szüksége, míg egy munkát megtalál.“⁵⁾ Marseilleről felemlíti, hogy vidékén egy palaczk bor két sous, sőt egy sous is.⁶⁾

Az útazás-leírásokat érdeklődéssel olvasták ez időben vezető

¹⁾ *Tessedik Ferencz* (1800—1844) ak. I. tag, a párisi földleírás társaság tagja, kamarai hivatalnok. Írt történeti értekezéseket, verseket; 1827—28. évben pedig bejárta Nyugat-Európát. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VII. 1842—44. Buda-1846. 159. l.)

²⁾ E kétszáz aranyas nagyjutalmat csak 1845-től kezdve ítelték a bizonyos évkörben megjelent egyes szakok legkitűnőbb munkáinak. Így az *első jutalmazáskor*, 1832-ben, az előző évben kijött legkitűnőbb munkák gyanánt kitűzettek: *Nyíry István*: Tudományok összesége; *Tessedik* útazása Franciaországban; *Vörösmarty*: Csongor és Tünde; *P. Horvát Endre*: Árpád. Utóbbié lett a jutalom. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. I. Pest. 1833. 88. l.)

³⁾ *Tessedik Ferencz* útazása Franciaország déli részeiben. Pesten. 1831. (1—240. l. két kőmetszéssel és egy vignettel, melyeket Tessedik rajzolt a hely színén. A vignett: Pic Du Midi De Bigorre Baquèresbüi. A két kőmetszés: L'Alcastro és San Sebastian.)

⁴⁾ *Tessedik Ferencz* útazása Franciaország déli részeiben. Pest. 1831. 11. l.

⁵⁾ U. ott 17. l.

⁶⁾ U. ott 73. l.

köreink már azért is, hogy a külföld előrehaladt intézményeit minél jobban megismerhessék, a közfigyelmet pedig reájuk irányozzák. A M. Tud. Akadémia is, ha már a költségek hiánya miatt maga nem végeztethetett önálló utazásokat, ¹⁾ figyelemmel volt azok iránt, kik e tekintetben megelőzték.

B. Farkas Sándor megnyeri a nagyjutalmat. A fenkölt lelkű, nemes gondolkodású *Bölöni Farkas Sándor* ²⁾ részben az útleírások iránti általános figyelemnek köszönhető az 1834. évre neki ítelt kétszáz aranyas nagyjutalmat. ³⁾ Munkája amerikai nagy utazását tartalmazza, melyet 1832—33-ban tett gróf *Béldi Ferencz* társaságában. ⁴⁾ A hivatalos bírálókat szerint: Eddigelé ez a legjobb magyar nyelvű útleírás. Mint hiteles szemtanú tapasztalás után írja le Éjszak-Amerika társadalmát, az ottani viszonyokat, bő történelmi s természeti háttérrel. Tanulságos és gyönyörködtető munka. ⁵⁾

A két utazó, Nyugat-Európa beutazása után, Londonból indult útnak, honnan minden tizedik napon távozott New-York felé személyszállító hajó. Ezen menetdíj fejében 350 ezüstforintot fizettek előre s egyéenként. 1832. július 27-én keltek a tengerre és szeptember 3-án érték el a szabad Amerika partjait. B. Farkas Sándornak első-sorban az tűnt fel, hogy kilétüket nem kutatták, a vámháznál pedig az illető becsületére bízták portékája bevallását. „Ki legalább hallo-másból ismeri az európai országok nagyobb részének harminczadipolitikai és passusbeli rendszerét, gondolni fogja, miért lettek oly

¹⁾ Az *Évkönyvekben* és *Értesítőben* e miatt többször található panasz. Így az 1842. évre vonatkozólag: „Tudományos utazásokat, mint óhajtá, még most sem eszközölhetett a társaság, pénzereje elégtelensége miatt...” (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VI. 1840—42. Buda. 1845. 94. 1.)

²⁾ *B. Farkas Sándor* (1795—1842) ak. 1. tag verses és prózai próbálkozásai-val már jó korán magára irányította Kazinczy figyelmét. Erdély története megírásában korai halála gátlá. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VI. 1840—42. Buda. 1845. Itt életrajza *Schedel Ferencztől*.)

³⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. III. 1834—36. Buda. 1838. 53. 1. Mellette dicséretet nyertek: *Kovács Pál*: *Thalia*. II. Pest. 1834. és *Gróf Teleki Ferencz* versei. Buda. 1834. (U. ott.) Ezután már sűrűbben jelennek meg utazási művek. Köztük *Szemere Bertalané* 1840-re, *Horváth Mihály* nagy díjjal jutalmazott munkája mellett, dicséretet arat. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VI. 1840—42. Buda. 1845. V. ö. *Berzeviczy Albert*: *Magyar utazók Olaszországban*. Magy. Kvtár. 349. sz.)

⁴⁾ Utazás Éjszak-Amerikában *Bölöni Farkas Sándor* által. Második kiadás. Kolozsvártt. 1835.

⁵⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. III. 1834—36. Buda. 1838. 53. 1.

figyelmesek reám nézve ezen tárgyak.“¹⁾ Mondja az útaxó, ki szerint különben is: „Egy tündéres regének az ifjúxág képzelődéséveli olvasásához hasonlít mind az, mi az első napokban meg-lepi az útaxót Amerikában.“²⁾

Az őszinte s e mellett könnyed tollat írt könyvből eleget tanulhattak a két magyar haza fenntartói.³⁾ És ha volt lelkiismeretük, eléggé is gyötörhette őket, ha egybehasonlították Magyarországot az Egyesült-Államok úde állapotával. „A két magyar haza népessége, majd egyforma az egyesült státusokével, s a két magyar honban mindösszve újság és folyóírás, 10, azaz csak tíz tengleng, — és az egyesült státusban 1015 adatik ki.“ Ehhez hasonló szomorú adatok és egybevetések nem ritkák B. Farkas Sándor ismeretterjesztő könyvében, mely mai napig legkitűnőbb útleírásaink egyike.“

Fényes Elek dicséretet, majd jutalmat nyer több ízben. Nagy politikai földrajzának egyes köteteivel több ízben nyert dicséretet és jutalmat *Fényes Elek*. Először az 1836. évre szólólag említetik neve dicsérettel; majd 1837-re. Míg végre 1839-re a nagy-jutalmat is megnyeri.⁴⁾

Hunfalvy János előtt Fényes Elek a leíró földrajz vezérembere hazánkban s mint ilyen hálánkat nagyban kiérdemli. Nem mestere a stilusnak. A statistikus szárazságával, de egyúttal megbízhatóságával is ír. Mindenütt a számadatokon a súly, melyek, ha nélkülözik is az összehasonlító történeti alapot, a jelent a lehetőséghez képest pontosan tárják szemünk elé. Mint becsületes és eredményes,

¹⁾ B. Farkas Sándor: Útaxás Éjszak-Amerikában. Kolozsvár. 1835. 31. 1.

²⁾ U. ott 42. 1.

³⁾ *Jakab Elek* tudósítása szerint tanultak is: Bebizonyítva van, hogy kivált a kis Erdélyországban gróf Széchenyi művei után senkinek írói munkássága nem tett akkora hatást, a közszellemre oly nemesítő befolyást nem gyakorolt, mint Farkas Sándor Éjszakamerikai útaxása . . .“ (*Figyelő*. Új folyam. VI. 278. 1.)

⁴⁾ Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Kiadta *Fényes Elek*. I. Dunán túli kerület. Pest. 1836. II. Dunán inneni ker. U. o. 1837. III. Tiszán inneni ker. U. o. 1837. IV. Tiszán túli ker. U. o. 1839. V. A mai Horvátország és Fiume, a kiegészítő részek, a jász és künkerület. U. o. 1839. VI. A Határőrző Vidék s végre az I—VI. kötetekhez tartozó Névmutató. U. o. 1840. Ezek közül az I. k. 1837-ben, a II. és III. k. egyúttesen 1838-ban dicsérettel, a IV. és V. k. egyúttesen 1840-ben a nagy-jutalommal kitűntetve. Utóbbi alkalommal *Jósika Miklós*: A csehek Magyarországon cz. és *Szontagh Gusztáv*: Propylaeumok a magyar philosophiához cz. munkáit említette a jelölő bizottmány egyenrangú vetélytársaknak, de a többség *Fényes Eleknek* ítéle osztatlanul a jutalmat. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. V. 85. 1.)

a mellett vetélytárs nélkül álló munkára ma is sokszorosan hivatkozhatunk rá.¹⁾

A hat kötetes vállalat, különös tekintettel az egyes helységek statisztikai adataira,²⁾ Erdély kivételével leírja egész Magyarországot vármegyék szerint. Más szóval megye-monographiák gyűjteménye, hol minden egyes megye a következő pontok szerint taglaltatik: 1. Fekvése s határjai. 2. Nagysága s kiterjedése. 3. Természeti tulajdonságai. 4. Hegyek. 5. Folyóvizek, tavak, mocsárok. 6. Ásványos és orvosi vizek. 7. Termékek a növény-, állat- és ásványországból. 8. Lakhelyek és lakosok. 9. Szorgalom, mesterség, gyárak. 10. Kereskedés. 11. Királyi hivatalok. 12. Iskolák. 13. Katonaság. 14. Jobbágytelkek, posták. 15. Nemesség s uradalom. 16. Magistratus. 17. Politikai felosztása. Ez utóbbiban, mint a megye-leírás legfontosabb részében, a járások szerinti felosztás mellett betűrendben a falvak s városok.³⁾

Az egyes megyéknek most említett módon egybegyűjtött adatait foglalja egybe Magyarország Statistikája⁴⁾, mely 1843-ra szintén a nagy jutalmat nyerte, együtt Garay János Verseivel.⁵⁾ A három kötetes munka elseje rendszeres statisztikai kézikönyv, melynek adatai — az ország szellemi és anyagi nyomorúsága — megbecsülhetetlen

¹⁾ „A félszáz év előtti állapotról az adatokat . . . merítettük: a régi Magyarországra vonatkozólag *Fényes Elek* földrajzának . . . kötetéből.“ *Balogh Pál*. (A népfajok Magyarországon. Budapest. 1900. 5. 1.)

²⁾ Az egyes helységek leírása ilyenformán: „*Brezovicza*, tót falú, 650 kath. 5 zsidó lak. 33 $\frac{1}{8}$ sessio. Juh és tehéntartás. Lentermesztés. Hires sajt. F. U. az árvai uradalom.“ (II. 13. 1.) — „*Kereszt* (Szent) tót f. 70 kath., 132 evang. lak. Kath. parochia s templom. F. U. Almásy, Duholoczky, Lehoczky, Okolicsányi, Zmeskál.“ (U. o. 190. 1.)

³⁾ Később *Fényes Elek* Magyarország összes helységeit betűrendbe foglalta. E négy kötetes földrajzi lexikon vagy inkább helyrajzi adatokkal bővített helységnevtár: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falú és pusztá, betűrendben, körülményesen leíratik. I. Pest. 1851. Említésre méltó még: Magyarország leírása. I. II. Pest. 1847.

⁴⁾ Irta *Fényes Elek* hites ügyvéd s a magy. tud. társ. lev. tagja. I. Pest, 1842. (1—306. 1.) II. U. o. 1843. (1—199. 1.) III. U. o. 1843. (1—146. 1.) Ilyenmű előző kísérletek: *Válly András*: Magyarországnak leírása. Buda, 1796—99. I—III. k. *Magda Pál*: Magyarországnak . . . leírása. Pest, 1819. *Dóczy J.*: Magyarország tökéletes mutatókönyve. Béts, 1830.

⁵⁾ A bírálati jelentés szerint 1844-ben nehéz volt a legjobb munkát kiválasztani, olyan termése volt az előző évnök. Így is kénytelenek valának megosztani a jutalmat. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VII. 69. 1.)

művelődéstörténeti kútfejét képezik az 1848. előtti kornak.¹⁾ A II. és III. kötet népszerű alkotmánytan, közigazgatási és közjogisme.

Két pályadíj. Fényes Elek munkáinak hatása alatt tűzette ki a történettudományi osztály az 1844-iki nagygyűlés által a következő „helyirati” jutalomkérdést: „Készítessék bármely eddig külön le nem írt magyar birodalmi vármegye, vagy terjedelmesebb vidék, vagy nevezetesebb város történeti, földirati és statisztikai leírása, oklevelek s egyéb hivatalos kútírók szerint.” A beérkező hét pályairat közül az ötven arany jutalmat Záránd-vármegye leírása kapta, a választott tárgy jelentősége, helyes felosztása, rendszeres kidolgozása s a közlött történeti és statisztikai adatok érdekességénél fogva.²⁾ Írója Kozma Pál, Záránd-vármegye főispánja.³⁾

Az 1845. évi nagygyűléskor a történeti osztály részéről kitűzött ezen pályafeladatra: „Adassék Magyarország török hatalom alatt volt részének akkori földirati és polgári viszonyainak ismertetése térképpel”, egy pályairat érkezett, mely a bírálók szerint, adatokban ugyan elég gazdag, de szerkezet és előadás tekintetében gyenge. A feltétlenül kiadandó ötven arany jutalmat megnyeri ugyan a pályamű, de jelen alakjában nem itélik kinyomatásra méltónak.⁴⁾

Ez a két pályatétel eléggé mutatja a geographiai munkásság felszerkentését célzó törekvést, de egyúttal eredményében a gyenge alapokat is, melyeken a kor földrajzíróinak képzettsége nyugodott. Egyelőre tehát egy tudományágban sem vártak az irányító körök monumentális műveket, hanem e helyett azt a célt tűzték ki, hogy

¹⁾ *Fényes Elek*, főként az egyházak s vallások névtáraiból, melyek már előző hat kötetes munkájában is főforrásai valának, a mai Magyarországra nézve 12,880.406 lelket állapít meg. (1840.) Nyelvökre nézve: magyar 48 m., tót 17 m., német 13 m., oláh 22 m., horvát 09 m., szerb 13 m., orosz 04 m., vindus és bolgár 005 m. Külön számítja *Fényes Elek* az állandó katonaságot (75 ezer l.), a deák s felsőbb iskolák növendékeit (35 ezer l.) E szerint a végső összeg hazánk 1840. évi lakossága számára: 13 millió. A városok közül: Pest 64 e., Debreczen 50 e., Kecskemét 37 e., Pozsony 35 e., Szeged 33 e., Szabadka 31 e., Buda 31 e., Hódmező-Vásárhely (mezőváros) 30 e., Miskolcz 26 e., Csaba (falu) 22 e., Zombor 21 e., Fejérvár, Szentés 20 e., Várad 18 e., Ó-Buda 18 e., Arad, Temesvár, Győr 17 e., Kassa 11 e., Fiume 10 e. Azaz 10.000-ren felüli helysége husz volt Magyarországnak 1840-ben. 100.000-ren felül egy sem.

²⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VIII. 1845—47. Buda, 1860 76. l.

³⁾ *Kozma Pál* Záránd-vármegye földirati, statisztikai és történeti leírása. Kolozsvar, 1848.

⁴⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VIII. 77. l.

egyes kisebb méretű tanulmányokban fejlődjék írónk ereje. Ezt az eszmét volt hivatva szolgálni az Akadémia szemléje.¹⁾

A Tudománytár fordított cikkei. Az Akadémia egy tudományos közlöny létrehozatalát főfeladatai közé sorolta. 1831. február 17-én, vagyis az első összejövétel utáni harmad napon, már egy bizottságot küldött ki gróf Teleki József elnök, hogy a folyóirat szerkesztésére javaslatot készítsen.²⁾ A hat tagú bizottság egy negyedévenként megjelenő szemle tervrajzát nyújtotta be, melynek nyomán indult meg 1834-ben Toldy Ferencz szerkesztésében³⁾ a *Tudománytár*.⁴⁾

Ez a magas színvonalon álló akadémiai közlöny — egyúttal hivatalos értesítő a közönség számára — nagy hatással volt korára. Kutatóink itt adták közre akadémiai bizottság által felülbírált tanulmányaikat. Tizenegy évfolyamának 36 kötete (1834—44.) kincsbányája az akkori magyar tudományosságnak. A hazai tudományosság minden téren való emelésén kívül a külföldi hasonló mozgalmak figyelemmel kísérésében állott feladata, ismertette, sőt fordította az ott megjelent kiválóbb dolgozatokat. Ezek között földrajzi vonatkozású közlemények is akadnak. A szerkesztő szerint u. is: „Az eredetiség folyóírásban csak úgy jobb a kölcsönzésnél, ha, a mi adatik, nem csak eredeti, de jeles és pedig a kölcsönzöttnél jelesebb, életre valóbb, s a jelen körülményekhez szabott. Folyóírás jó, ha ébresztő . . .”⁵⁾

Sokat levon e fordított földrajzi cikkek értékéből a másodkézből való átvétel. Ismertetnek valamely jelesebb szakművet vagy

¹⁾ V. ö. *Bárczay Oszkár*: A Tudománytár ante actái (Irodalomtörténeti Közl. 1895. 206. l.)

²⁾ A M. T. Társ. *Evkönyvei*. I. 68. és 69. l.

³⁾ *Toldy Ferencz* két évig szerkesztette (1834—1835). Utána *Csató Pál* egy évig (1836). E két szerkesztő alatt megjelent 12 kötet képezi a *régibb folyamot*. A folytatólag megjelent *új folyam* Értekezések cz. köteteit *Luczenbacher János* (1837—1844. 16 köt.), a *Literaturát Almási Balogh Pál* (1837—1844. 8 köt.) szerkesztették.

⁴⁾ Az első kötet címlapja: *Tudománytár*. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. Szerkeszteti Schedel Ferencz, orv. dr. rendkív. kir. prof. a M. Tud. Társaság rendes tagja. Első kötet. Három kömetszettel. Budán, . . . 1831. — A borítékon a következő tudósítás: „Ezen folyóírásból évenként négy, legalább tizenöt ivnyi kötet jelenik meg . . . Ára egy illy évi folyamatnak közönséges papiroson 4 for., finom pap. 6 for. Egyes köteteké közönséges pap. 1 for. 20 kr., finomon 1 for. 50 kr. conv. p.”

⁵⁾ *Tud. t.* V. 265. l.

útazás-leírást, a nélkül, hogy olvasták volna az eredetijét. E helyett az említett munka bírálatát idegen folyóiratok közleményeiből veszik át.¹⁾ Nevezetesen a következőkből: ²⁾ Edinburgh Review, Book of science, Bulletin universel des sciences, Revue universelle, Francé litteraire, Oesterreich. militärisch. Zeitschrift, Götting. Blätter, Litter. und Krit. Blätter d. Börsenhalle és különösen jelentős számmal: Berghaus: Annalen der Erd-, Völker-Staatenkunde és Malteus Bibl. d. neuesten Weltkunde. A szerzők közül: Thiersch, Le Petit, Heller Fridrik és Schueller Gusztáv.³⁾

A fordítók sorában ott vannak: Tasner Antal, Petrovics Fridrik, Schedel Ferencz, Jakab István, Csató Pál, Garay János, Szenczy Imre, Kiss Károly, Széplaki Erneszt, Benczúr János, Bertha Sándor és V-i.

Terjedelmesebb átültetések: Lander fölfedezései Afrikában a Nigeren.⁴⁾ Az arabiai beduinok és wahabiak.⁵⁾ Celebes.⁶⁾ A szellemi és erkölcsi polgárisodás állapota az éjszakamerikai Egyesült Országokban.⁷⁾ A japáni birodalom.⁸⁾ Dumont D'Urville tengeri útazása.⁹⁾ Az európai éjszak, erkölcsi és társasági viszonyaival.¹⁰⁾ Görögország jelen állapota.¹¹⁾ Vándorlás Spanyolország nevezetesebb helyein.¹²⁾ Adatok az Éjszakamerikai Egyesült Statusok országismeretéhez.¹³⁾ Ross kapitány éjszaksarki fölfedezései.¹⁴⁾ China balgatagsága.¹⁵⁾ A hadi

¹⁾ Igy: A Föld theoriája Ampere szerint. A Revue universelle egy ismertetéséből (1833. II.) fordította *Schedel Ferencz* (*Tud. t. I. 182—198. 1.*) Vagy: Meteorológiai töredék a Book of science után németből *Benczur Jánostól*. (*Tud. t. Új f. VII. 156—160. és 236—248. 1.*)

²⁾ „... külföldi critical folyóirások szerint vagyunk kénytelenek dolgozni...” (A szerkeztető figyelmeztetése. *Tud. t. V. 265. 1.*)

³⁾ *Schueller Gusztáv* jénai egy. tanár német közlése után, „Skizzen von Ungarn“ cz. készülő művéből *Bugát Pál* fordított egy állítólagos geológiai darabot, mely azonban voltaképen csak ásványoknak s lelőhelyeiknek összefüggéstelen felsorolása, egy bányáátmetszettel. (*Tud. t. Új f. Ért. III. 1—33. 1.*)

⁴⁾ *Tud. t. I. 46—76. 1.*

⁵⁾ U. o. I. 147—161. 1.

⁶⁾ U. o. II. 31—53. 1.

⁷⁾ U. o. III. 135—145. 1.

⁸⁾ U. o. III. 146—160. 1.

⁹⁾ U. o. IV. 47—65. 1.

¹⁰⁾ U. o. V. 60—83. 1.

¹¹⁾ U. o. VII. 17—37. 1.

¹²⁾ U. o. VIII. 68—97. 1.

¹³⁾ U. o. XII. 20—98. 1.

¹⁴⁾ Új f. Ért. I. 24—58. 1.

¹⁵⁾ U. o. IV. 35—47. 1.

tervrajzok és térképek.¹⁾ A Föld theoriája Ampere szerint.²⁾ A világegyetem alkotása és matematikai mozgása.³⁾ Meteorológiai töredék.⁴⁾ Pótlékok Magyarország földtani (geológiai) ismeretéhez.⁵⁾

Kisebb áttünetések: A délsarki szárazföld.⁶⁾ Régi kereskedő utak a Dunától az Odera és Visztula torkolatig.⁷⁾ Laplace útazása a Föld körül 1830—32.⁸⁾ Pirch Ottó útazása Szerbiában.⁹⁾ Jerusalems a Libanon.¹⁰⁾ Statistikai ujságok.¹¹⁾

Mindezen fordítás üdvös hatása két pontban összegezhető legrövidebben: *a)* általános ismereteket és ezekre forrásokat nyújtottak, *b)* szakirodalmi módszert honosítottak meg. Egyéb elmélkedést felesleges hozzájuk fűzni.

A Tudománytár eredeti közleményei. Hasznosabb célú szolgáltak a honfitársaink tollából eredt tanulmányok.

Ezek közül *A Halley-üstökös eloszolhatóságáról*¹²⁾ szóló ve-télytárs nélkül magaslik ki. Írója, *Nyíry István*¹³⁾ professor, ak. r. tag, egyike a leggeniálisabb elméknek, melyeket hazánk felmutathat. A csak 18 lapra terjedő, hamarjában elkészített értekezés kitűnő terméke a fegyelmezett gondolkodásnak. Megírására a tudós szerzőt ifjabb Herschel azon kijelentése indítá, hogy a rég várt Halley-üstökös többé el nem érkezik. Pedig ezzel — írja ő — századokra visszamenő tudományos búvárkodás menne kárba, a mellett, hogy ez eloszlás lehetősége kérdés tárgya lehet. Ebből kiindulva osztja két részre értekezését. Az elsőben az eloszlást, kiváltképen az égi

¹⁾ U. o. VI. 29—42. és 71—86. l.

²⁾ *Tud. t.* I. 182—198. l.

³⁾ U. o. IV. 3—27. l.

⁴⁾ Új f. Ért. VII. 156—169. és 236—248. l.

⁵⁾ U. o. III. 1—33. l.

⁶⁾ *Tud. t.* I. 199—209. l.

⁷⁾ U. o. II. 213—217. l.

⁸⁾ U. o. III. 210—222. l.

⁹⁾ U. o. III. 222—224. l.

¹⁰⁾ U. o. III. 224—229. l.

¹¹⁾ U. o. VII. 217—238. l.

¹²⁾ U. o. VI. 250—268. l. Mivel „nagyobb érdeke egyrészt korán megjelenése által van feltételezve“ (szerk.), pótlékként van csatolva e kötethez, melynek nyomtatása végén érkezett.

¹³⁾ *Nyíry István* (1776—1838) „jót és igazat hevesen szomjazó, . . . geniális fogékonyságú lélek, . . . országos nevű bölcs.“ (*Ormos László*. Figyelő Új f. 1885. 345. l.)

testek kölcsönös zavarodását tárgyalja. A másodikban a Halley-üstökös elmaradásáról s eloszolhatóságáról ír.¹⁾

Ugyancsak ő ismerteti utóbb, nagy matematikai körülményességgel, a földrengéseket.²⁾

Mellette csillagászati tárgyú értekezéseket többen írtak. Így *Lugossy József*, Ideler Lajos berlini tanár és csillagász nyomán, *Az újabb csillagképpekről*,³⁾ melyet a műszavakra s népies csillagelnevezésekre vonatkozó jegyzetei tesznek tanulságossá. Szerzője megjegyzi e történeti alapon készült, szabatos rövidségű dolgozatról, hogy ez előleges kiegészítése készüléfében levő nagyobb munkájának, mely a csillagos ég történeteit adja, a csillagisme műnyelvével.

Népszerű alakban ír *Taubner Károly* a Föld nagyságáról⁴⁾ míg *Vállas Antal* a Nap-⁵⁾ és Holdfogyatkozásokról⁶⁾ elvont számításokat, magyarázat nélküli egyenlet-halmazt és csekélyebb értékű táblázatokat nyújt az olvasónak.

A kárpáti sóaknákról,⁷⁾ majd az időjárás tudományáról⁸⁾ közül néhány kisebb becsű jegyzetet *id. Dercsényi János*. A természetani földrajz néhány tételét fejtegeti vizenyős homályossággal *Vizer*

¹⁾ Minden testi dolog eloszlatásának oka az oszlató vagy elterjesztő erő. Ebből a principumból indul ki *Nyíry István* és eljut Halley üstököse visszatéréseinek hitére. Az üstökös visszatérése azután csakugyan bekövetkezett 1835. aug. 5-én. És épen ezen pontra vihetők vissza *Bessel* híres észleletei az üstökösök mibenléte felől. (Über die physische Beschaffenheit des Halleyschen Cometen.)

²⁾ *Tud. t.* VIII. 97—136. l. *A földrengések tudományos ismertetésének* végeredménye, hogy a vulkánok rendszerbe állítása főteendője minden további kutatásnak. „Itt végződik tehát a földrengések mathesisi kezdete. Itt kell kezdődni az azokról való természettudományi értekezéseknek“ (135. l.). A matematikai bevezetést ezen értekezés nyújtja.

³⁾ *Tud. t.* Új f. VII. 350—373. l. V. ö. *Kandra Kabos*: Az ősmagyar csillagos ég. (Irodalomtörténeti Közl. 1836.)

⁴⁾ *Tud. t.* Új f. Ért. XI. 147—162. l. *Miként találták ki Földünk nagyságát.*

⁵⁾ U. o. VIII. 93—108., 150—166. és 210—226. l.: *Napfogyatkozások.*

⁶⁾ U. o. XII. 230—248., 278—292. l.: *Holdfogyatkozások.* U. itt pótlások az előbbihez.

⁷⁾ *Tud. t.* VII. 238—246. l. *Sóaknák.* Az itt közölt könyvészet figyelemre méltó. *Dercsényi János* (1755—1837.) Zemplén vm. főorvosa hazai geológiánk vázlatos kidolgozását is ígérte, de csak a tokaji borokról írt.

⁸⁾ U. o. VII. 246—253. l.: *Európa levegői mérsékletéről és az időjárás tudományáról.*

*István.*¹⁾ Míg végre *Császár Ferencz* adriai útazását közli.²⁾ Helytörténelmi értekezésre nyújt példát *Waltherr László* összejegyzvén az ecsedi lápról szóló adatokat, melyek kiáltó bizonyágai a régi Magyarország minden képzeletet felülmúló közgazdasági állapotának.³⁾

Vázlatossága ellenére is jeles tanulmány *Köváry Lászlóé*, mely a Szilágyságnak, helyesebben Közép-Szolnok- és Kraszna-vármegegyéknek borús vonásokkal ecsetelt adatait veti papírra a negyvenes évekből.⁴⁾ A zoványi híres vasasfürdőről ezt írja: „Az egésznek fürdő alakot két kút ad, honnan csatornákon a vizet melegítő üst-höz vezetik . . . tisztátalan kádak és betegágyak . . . hol a szállás kényelmetlenségével az élelem gondja is gyötri a fürdővendégeket.“⁵⁾ Megdöbbenő az a kép is, mit az eloláhosodó köznéről, a dőzsölő, tudatlan nemességről, a kalmár hitű papságról vázol. „Általános caractervonása a népnek valami állatias durvaság.“

Érdekes néprajzi vonásokat jegyez fel *Hoblík Márton* a verőczei Magyar-Réthfalu, Haraszi, Sz. László és a szerémi Kórógy helvét hitvallású magyar falvaknak,⁶⁾ utóbb pedig a verőczei nem egyesült görög óhitűeknek s a ráczkatholikusoknak lakodalmi szokásairól.⁷⁾ Míg *Bolyai Farkas* a székelyek menyegzőjét írja le,⁸⁾ *Berkity György* a csepelszigeti bunyevácok viseletéről, lakodalmi szertartásairól szól.⁹⁾ Sajátságos tudósítás benne a következő: „Az anyaméh fogamzás, ha közöttük, az összekelés után két-három évnél előbb lenne meg, úgy szégyen, s rágalom tárgya az anya, mivel a közvélemény tisztátalan indulatának állítja a testi ösztönök

¹⁾ *Tud. t.* Új f. Ért. XVI. 117—130., 154—182., 195—221., 259—282. 1.: *A Kárpátokról.*

²⁾ U. o. V. 285—303., 342—362. 1.: *Útazás a quarnerói szigeteken.* V. ö. u. csak *Császár Ferencztől: Magyar tengerpartok.* (Társalkodó. II. 1833.) Továbbá: *Útazás Olaszországban.* Buda, 1844.

³⁾ *Tud. t.* IX. 134—183. 1.: *Porcsalma és az ecsedi tó.*

⁴⁾ *Tud. t.* Új f. Ért. VIII. 20—36. 1.: *Föld- és országtani vázlatok Szilágyról.*

⁵⁾ U. o. 22. 1.

⁶⁾ *Tud. t.* II. 217—220. 1.: *Parasztlakodalmi szokások Verőcze-vármegegye három s Szerém egy magyar falvában.*

⁷⁾ *Tud. t.* Új f. Ért. V. 233—251. 1.: *Lakodalmi szokások Verőcze-vármegegye felső vidékein.*

⁸⁾ *Tud. t.* II. 221—222. 1.: *Marosszéki lakodalmi szertartások.* A Teutamen híres szerzőjének ez az egyetlen munkája, melylyel az Akadémiát felkereste.

⁹⁾ *Tud. t.* Új f. Ért. 314—331. 1.: *Népszerűség.* A Csepelre vonatkozó kútfőket *Bognár József* ismertette már előbb, terjedősen és kritikátlanul ugyancsak a *Tud. t.*-ban. (XIV. 50—62., 110—130., 164—189., 216—242. 1.)

korai hasznalatát.“¹⁾ Ennek a tudósításnak a hitelességében szinte kételkedni lehetne, ha a tudósító máshelyütt is határozottan nem állítaná: „Nagy szégyennel gyaláztatnék meg az egész atyafiság, ha szerelmök az első két-három években gyümölcsöznek már!“ Milyen nyomorúságos gondolkodás! Nem érdektelen ezen csepeli bunyevácokat az előbb említett verőczei ráczokkal összehasonlítani; ott a szemérmertlenségig menő szerelmi játék, itt ez a torz-felfogás.

A művelődéstörténelem szempontjából is megérdemli figyelmünket a moldvai magyarokról szóló közlemény.

Döbrentei Gábor ak. r. tag 1841. júliusában üdülés végett Borszékre utazván, ott megismerkedett *Petrás Incze* moldvai magyar pappal, kitől feleletet kért 38 kérdésre a moldvai magyarok állapota felől. A válasz tökéletesen tájékoztat bennünket, jobban, mint *Gegő Eleké*, kinek útjáról, könyvéről²⁾ azt írja *Petrás Incze*, hogy sok tekintetben nem érdemel hitelt, mert még olyan helyen sem ír helyesen, hol élő tanukra hivatkozik, kik t. i. reá nem is emlékeznek. Az ott működő minorita-szerzetes mindenesetre hitelesebb e tekintetben, mint a jóhiszemű *Gegő*, kinek u. n. útazása inkább kirándulásnak nevezhető.

Petrás Incze tudósításaiból³⁾ kitetszik, hogy a csángókon már erőt vett a rumuny föld hatása, mivel tudatlanok és közönyösek. A bevándorló székelyektől elkülönítik magukat: „Örömestebb akarja látni a csángó legény szürke bajúszát, mint székely feleségét.“ Mondja *Petrás*. A történelmi érzéknek nyoma sincs; magyarországi véreikről alig tudnak valamit; az írás-olvasás ismeretlen közöttük; öltözet és külsőségek az oláhoké. Számos magyar nevű község tiszta oláh lakossággal. Olyanok is már, kik magyarnak vallják magukat, alig ejtenek egy-két szót magyarul. De azért még 40—50 ezer ember ősi nyelvén beszél. Legfőbb összekötő kapocs közöttük a katolikus vallás, melynek ápolására nyolcz magyar minorita ügyel fel. Vallásuk miatt kegyetlen üldözést szenvedtek az ó-hitüektől, kiknek tudatlan, vandál pópái hajmeresztő púsztitást vittek véghez közöttük. A csángók többnyire jobbagysorban élnek; népes községeik közül csak kettőben van iskola.

¹⁾ U. o. 316. l.

²⁾ *Gegő Elek*: A moldvai magyar telepekről. Pest, 1838.

³⁾ *Tud. t. Uj f. Ért.* XII. 7—34., 67—98., 147—163. l.

Ezen jeles tudósítás egyúttal be is fejezi a geographiai és rokonkörű közleményeknek sorát.¹⁾

Egy nevezetes vállalat. Akadémikusaink írásbeli munkáira vonatkozólag, a *Tudománytár* czikkein kívül alig áll néhány adat rendelkezésünkre. A M. Ac. *Értesítő* és az *Évkönyvek* hasábjain jelentek meg egyes felolvasások, melyek főleg a csillagászati földrajz tételeit taglalják.²⁾ A csillagászatot s vele a matematikát ugyanis kiváló kedvvel űzte a negyvenes évek néhány geniális magyar tudósa.

Eltekintve az egyes felolvasásoktól, melyekben főleg *Korponay János* és *Vállas Antal* szerepeltek,³⁾ egy nagyszabású vállalatról kell itt megemlékeznünk, mely az Akadémia csekélyebb részvétele mellett, *Nagy Károly*⁴⁾ r. tag nevéhez fűződik. Ő ugyanis jóbarátjának gróf *Batthyány Kázmér*nak anyagi támogatása mellett díszes kiállítású, művészi kivitelű, pontos föld- és égtékeket készítettett, melyekből *Batthyány* Magyarország és Erdély minden iskolájának, sőt nevezetesebb személyiségeinek is ajándékozott néhányat. A hozzá való készülékeket pedig a megmaradt globusokkal együtt az Akadémia kapta, azon kikötéssel, hogy juttassa azon intézeteknek, melyek véletlenül nem részesedtek az ajándékban.⁵⁾

¹⁾ Kisebbsméretű czikkek még: Emlékezet báró Tott Ferenczre: *B. Lakos Jánostól.* (*Tud. t.* X. 129—159. 1.) Rándulás Carinthiába, Glockner hegyéig: *Szenczy Imétől.* (U. o. XI. 206. 1.) A magyar birodalom népessége 1840-ben: *Fényes Elektől.* (*Tud. t.* Uj f. Ért. XI. 7—28. 1.) Frivaldszky Imre természettudományi expeditiójának ismertetése: *a szerkesztőtől.* (*Tud. t.* II. 222—224. 1.)

²⁾ V. ö. kir. egyetemi segédcsillagász és tanár *Monte-Degói Albert Ferencz*nek előadását 1847. márczius 8-án a Le Verrier által felfedezett új bolygóról. (M. Ac. *Értesítő.* VII.)

³⁾ *Korponay János* főként a hadi földleírásban. (Szervianak s a Dunának hadi földleírata. A M. T. Társ. *Évkönyvei.* VIII. 69. 1. M. Ac. *Értesítő.* VII. 101. 1.) *Vállas Antal* a matematikai földrajzban. Az utóbbi 1847. július 5-én értekezett az azon évi október 9-én beálló gyűrűs napfogyatkozásról. Közölte számításait a magyar földterületre vonatkozólag, hol a fogyatkozás láthatóvá lesz; majd felhívta a közfigyelmet *Nagy Károly* számításaira (*Annalen der K. K. Sternwarte in Wien.* VIII.), melynek főbb eredményei *Littrow* több munkáiba csaknem szószertint átvettek. (M. Ac. *Értesítő.* VII. 187. 1.)

⁴⁾ *Nagy Károly* (1797—1868) alapította óriási költséggel a hazai tudománytörténetben annyira emlékezetes bicskei csillagász-telepet, melyet az ötvenes évek abszolútusmusa forgácsolt szét. *Vállas Antal* (1809—1869.) társaságában készítette az Akadémia jeles astronomiai naplóit. (1837—1843.) Egy mólységes elme emlékezetét hagyta reánk.

⁵⁾ *Nagy Károlynak* ezen ügyben készült Emlékiratát az 1841. február 15-iki kis gyűlésen olvasta fel a titoknok. (M. Ac. *Értesítő.* I. 1840. 1. szám.)

Egy globus előállításának költsége 25 ezüst forintba került, az összes költség 10 ezer ezüst forintnál sokkal többbe. A mintagömböt Nagy Károly alkotta Jüttner cs. kir. ezredes utolsó két lábnyi tekéje után, a legkitűnőbb francia és angol földabroszok felhasználásával. A 316·5 mm átmérőjű éggömbön közel 1600 csillag volt látható; a három elsőnagyságú csillag mindnyája felvétellett, a negyednagyságúak közül is majd valamennyi, az ötödrangúak közül pedig a legnevezetesebbek. A kivitel tisztaságára nagy gondot fordítottak, a miért a csillagképek természetellenes ábrázolását elhagyták.¹⁾

Ezen hálás emlékezetre méltó vállalat élénk tanúbizonysága egyúttal annak, hogy a nemes áldozatkézség is csak akkor terem gyümölcsöt, ha termékeny talajra bukkan. Már pedig ezen idők kevésbé kedveztek a tudományoknak.

Gegő Elek moldvai útazása. Az Akadémia pártolásával történt útazások túlnyomólag ethnographiai s e mellett philologiai czélt szolgáltak. A hivatalos összeállítás erre nézve így nyilatkozik: „Az Akadémia az egyetemes földírat és népismetan mezején is mutathat fel eredményeket. Gegő Elek moldvai (1838.), Jerney János keleti útazása a magyarok ős helyeinek kikutatása végett (1844—5.), Reguly Antal (1839—46.), volgamelléki útazásai, melyek az Akadémia költségén vagy legalább segélyezésével történtek, szorosan véve nyelvészeti tanulmányok czéljából vitettek véghez; de a geographiai és ethnographiai tudományokat is jelentékenyen gyarapították.“²⁾

Nem említi a jelentés itt Kőrösi Csoma Sándor indiai s Frivalszky Imre balkáni útazásait, melyek inkább magukban állók valának. *Kőrösi Csoma Sándor* útja nem hatott gyümölcsözőleg geographiánkra: az őshaza felfedezésére indult s nyelvészeti tanulmányokban feneklett meg.³⁾ *Frivalszky Imre* útaztatásai, mert eleinte betanított küldöttei jártak lenn gyűjtő szerepben, főleg leíró termé-

¹⁾ A gömbökkel egyidejűleg jelent meg a segédkönyv: *Az égi- és földtekék használata. Előre bocsáttatik a világegyetem és a föld ismerete. Három tábla rajzzal. Bécsben. 1840.* A könyv kiadója *Nagy Károly* szerző gyanánt *Vallas Antalt* nevezi meg. Ilyen jó magyar nyelvű globus-magyarázat azóta sem jelent meg.

²⁾ *Vázlatok* a M. T. Akadémia félszázados történetéből. 1831—1881. Budapest. 1881. 45. l.

³⁾ Repertóriumot l. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és művei. Legjobb *Duka Tivadar* közismert életrajza, melyhez becses adalék található *Lóczy Lajos*: *A khinai birodalom cz. művében* (Bpest, 1886. 852. l.). L. még *Duka Tivadar*: *Kőrösi Csoma Sándor* (Budapesti Szemle. 1898. 96. köt.)

szettudományi szempontból végeztettek 1833. év elején a jelenlegi bolgár vidékeken. Az elhozott anyagot itthon dolgozta fel Frivalszky.¹⁾ Később az Akadémia ajánlatával, saját költségén, ő maga is megjárta európai Törökország említett részét; érintette Kis-Ázsiát, Sziciliát és Olaszországot. Mind ezen vidékeket egyedül a fauna, flóra és ásványország kedvéért.²⁾

1836. április 18-án jelenté az akadémiai kisgyűlésen *Gegő Elek* I. tag,³⁾ hogy székely szülőföldre utazik s onnan készülni meglátogatni az eddig csak bizonytalan hírekből ismert moldvai magyarokat. Ott nyelvi, statistikai, földleírasi és történeti adatokat szándéka gyűjteni. Elnöki megbízólevelet kér s útasításokat a sikeresebb működésre.⁴⁾

A nyert útasítások főbb pontjai: a nemzetiség, erkölcsök, szokások, statistikai állapotok, nyelv és műveltség vizsgálata, kézírások kutatása, oklevelek másolása. A Tátrában készült codex felvilágosító adataira való különös figyelmezés végett 100 frtnyi támogatást rendelt a Társaság, elszámolás mellett, megbízó- és ajánló-levél kíséretében.⁵⁾

Gegő Elek egy könyvben terjeszté az Akadémia elé útazásának eredményeit.⁶⁾ E munka utóbb az 1838-ra szóló nagyjutalom odaítélésekor dicséretet nyert,⁷⁾ kinyomatása pedig már megelőzőleg ívenként 4 arany tiszteletdíj mellett ment végbe.⁸⁾ Első felét az útazás leírása képezi; a másodikban a telepkek állapotáról nyerrünk rendszeres tudósítást; a toldalék a moldvai püspökségekről,

¹⁾ *Frivalszky Imre*: Balkányi természettudományi útazás. 1838. Külön folytatásokban is: *Évkönyvek* II. k.-tól kezdve.

²⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. VII.

³⁾ A csík-széki *Gegő Elek* (1805—44.), mint ferenczes hitszónok működött az ország több helyén. Tervében, hogy a moldvai magyarok közé vándoroljon, korai halála gátolta. Írt számos tört. értekezést s *Magyarország rövid földleírását Albach után*. Pest, 1834. — Élete kiemelkedő része a moldvai út, melynek több részletét, hitelesség szempontjából, megtámadta *Petrás Incze* s megbizhatatlannak nevezte. *Toldy* szerint: „Ő a mi etelközi Columbusunk.“ (Gyászbeszéd *Gegő* felett. M. Ac. *Értesítő*. IV. 198.)

⁴⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. III. 76. 1.

⁵⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. III. 77. 1.

⁶⁾ A moldvai magyar telepkekről. A M. T. Academia elébe terjesztve *P. Gegő Elek*, Sz. Ferencz szerzetesbeli magyar hitszónok s M. T. Társ. lev. tag által. Két toldalékkal s Moldvaország abroszával. Budán, 1838. 8 r., 1—116. 1.

⁷⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. V.

⁸⁾ A M. T. Társ. *Évkönyvei*. IV. 43.

bessarabiai s bukovinai magyarokról tájékoztat P. *Zöld* után; végül Gegőnek néhány érdekes levele Stourdza Mihály kormányzó herczeghez, valamint az utóbbi viszonzása.

Utazónk végtelen idealismussal szemléli a csángókat, erről tanúskodik szónokias érzelmességgel fellengző stylusban írt könyvének minden sora. Pedig ez a könyv még így sem nyújt lélekemelő dolgokat a nagy-magyarországiaknak. De Gegő panasza csak a magyar telepek magyarfaló olasz és polyák papjaira irányul, míg moldvai csángó véreit szeplőtelen érzelmű rokonoknak festi. Odatetőlegesen 45—55 ezernyi főre becsüli őket.¹⁾ Vallásváltoztatás egyúttal nyelvváltoztatás is; mindkettő könnyen megy az oláh pópák s a görög-keleti földesurak nyomása miatt. E két tényezővel szemben vajmi csekély ellenhatást képez a túlnyomólag idegen ajkú katolikus papok csekély száma, kik e mellett a magyar nyelvnek szint' oly ellenségei, holott a „katolikus“ Moldvában „magyart“ jelent. A katolikus vallásról áttérőt egy kád vízbe mártják háromszor, azután megátkoztatják vele vallását, rokonait, mire kész az áttérés. A jutalom többnyire egy új ing, gatyá és beiktatási áldomás.²⁾

Gegő Elek 1834. augusztus 9-én indult szülőföldjére, innen október 5-én kelt útra Moldvába, át a Gimes kapun, a Tatros mentén. Szolgája társaságában látogatta sorra a csángó falvakat Jászvárosig. Figyelte a nyelvet is, mely — szerinte — egy a székegyével. Nyelvemlékeknek nincs nyoma. „Figyelemreméltó népmondák és dalok itt is úgy nincsenek, mint az e szempontból szegény Erdélyben... A dalban még szegényebbek.“³⁾ Midőn több ifjat felszólított valamely népdal elmondására: „Énekeljen, ha kell, a kántoroczká“, volt a felelet. A dal hiányát keserves füttyülés és *iiú* kurjongatás pótolja.⁴⁾

Két hét alatt alapos tanulmányt írni valamely népszigetről, ez csak a mai kor tehetsége. Gegőnek már *Petrás Incze* szemére lobbantotta felületességét. Annyi igaz, hogy csakugyan sokban tévedett, de legalább nagyhangú hazugságok, ügyetlen hypothesisek koholása nélkül. Érdeme, hogy ottani rokonaink iránt figyelmet tudott ébreszteni.

¹⁾ U. így *Fényes Elek*, s ehhez Bukovina 7 helységében 8000 magyart. (Magyarország stat. Pest, 1842.)

²⁾ *Gegő Elek*: A moldvai magyar telepek. Buda, 1838. 59. 1.

³⁾ U. o. 81. 1.

⁴⁾ U. o. 76. 1.-től kezdve.

Jerney János keleti útazása. Húzómosabb ideig tartott, nagyobb figyelmet is ébresztett Jerney János ak. r. tag útazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1841-ben 3000 pengő forintos alapítványt tett azon czélból, hogy ezen összeg kamatai a magyar nemzet ázsiai maradékainak és történeti emlékeinek kinyomozására teendő útazásra fordíttassanak.¹⁾ Az elsőégi jogot fenntartván, maga kelt útra Etelköz és Lebédia felé 1844. tavaszán. Útirányának, kutatásainak szabad teret engedhetett, „nem lévén senkitől útasítással ellátva.“

Lángoló lelkesedéssel véghezvitt útjának eredménye egy sereg kalandos, szövevényes hypothesis volt. Nemzetünk hajdani tartózkodó helyeit kutatván, összejárta a Dnieper és Szereth mellékét, ásatott, emlékeket gyűjtött, álmodozott egy régen tovatúnt nemzeti nagyságról. Hazatért azután fényes eredményeket hirdetve. Hitte, hogy a magyar őstörténet a parthus birodalom rombadőltnél kezdődik és kortársaival is el akará hitetni, hogy azon dicső fajból valók, mely Rómával felvette a harczot. *Horvát István* iskolájának ő az utolsó tehetséges tanítványa, ki egy költő és próféta lelkesedésével, rendíthetlen hitével ír. Történelmi kutatásaiban a nyelvészet fejtegetései szerepelnek. Etymologizál merészen, meglepően, hihetetlenül.

Munkája²⁾ az akkori Ruménia állapotára nézve jeles forrás, különösen társadalmi viszonyaira. Közül egyes jellemző adatokat. Így kiemeli e fél-ázsiai föld városi lakóinak erős nemzeti érzületét. Valamelyes nyomorúságos oláh faluban a korcsma czímtábláján éktelenkedő feliratra — *L'ami dés voyageurs* — megjegyzi: „Ily francziát majmoló czégér sok helyütt nagyban mutatkozik a moldovánoknál, bár a belső cím- és műveltség hiány ne lenne satyrája a bombasticus dühnek.“³⁾

Nemzetünk hajdani ittlétének nyomait a helynevekben, kúnhalmokban s a csángókban találja.⁴⁾ Ezeknek falvait beútaza és barátságot kötött *Petrás Inczével*. Ruménia őslakói — szerinte — magyarok, kik itt Árpádtól kezdve uralkodó elemet képeztek. Árpád

¹⁾ M. Ac. *Értesítő*. I. 1841. 4. szám.

²⁾ *Jerney János*. Keleti útazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844. és 1845. Első és második kötet. Pesten, a szerző tulajdona. 1851. 4 r. 329. és 316. l. könyomatokkal s 1 térképpel.

³⁾ U. o. 21. l.

⁴⁾ Ezekről írja: „Hiányzik közöttük oly történeti emlék, mely akár a névre, akár hajdani állapotuk- és eredetükre fényesugárt bocsátna.“ *Múve*. I. 25. l.

kiköltözése után is tiszta magyar vér volt Etelköz, minthogy a lakosok tetemes része ma is az.¹⁾

Reguli Antal éjszaki útazása. Jerney János hallott hazulról biztató szót, vehetett észre lelkesedést, de talán nem észlelte hazafias hevében, hogy a nemzeti hajdan felderítését mástól várják. Legtöbben attól az ifjú utazótól, kit tudományszomja olyan tájakra vitt, melyeken európai tudós még soha nem járt.

*Reguly Antalt*²⁾ mély lelkesedés vitte az éjszak-urali tájakra, ez járatta be véle Oroszország ismeretlen vidékeit. Ifjúságát, életerejét a tudománynak áldozta. Midőn róla szólunk, nem szabad felednünk, hogy nemzetünk eredetének felkutatására nálánál többet és sikeresebben, egy utazónk sem tett. Viszont, ha mint utazót említjük, ki kell emelni egyebet. Mivel czélja, készültsége más irányú kutatásra ösztönzé, az a rengeteg anyag is, melyet egy élet árán gyűjtött, első sorban nyelvi tekintetből jöhet méltánylatba. A vidékeket sem írta le, a merre utazott; e helyett csak egy térképet hagyott hátra, noha ennek gazdag tartalma fölér egy útleírással. Ez: Az éjszaki Ural vidékeinek nép és földíratí térképe,³⁾ melyet útazásai befejeztével Sz.-Péterváron készített az orosz tudósok kérelmére, kik őt már előzőleg nagyban támogatták. A korabeli szakférfiak a leghizelgőbben nyilatkoznak e térképről, mely temérdek új adatot, ezek között nagyszámú folyó- és hegynévet közöl. Az ábrázolt földterület az É. sz. 58—70. a K. L. 72—89. foka között terjed el. Tizenhat nagy-negyedrét lapot tölt be magyarázó szövegekkel. A legapróbb részletekig kidolgozott mappa ez, melyen még a pásztorok, vadászok kunyhói is fel vannak tüntetve. *Toldy Ferencz* szerint e munka egy egész utazó társaságnak becsületére válnék.⁴⁾ „Azok, kik az Uraltáj eddigi földképein létezett és most mintegy ötszáz helység nevével kitöltött fehér foltot ismerik, nem kételkedhetnek többet, hogy Reguly ezen abrosza s a hozzá adott felvilá-

¹⁾ *Etelközi* útját tartalmazza az egész első kötet, míg a másodikban *lebediai* útjáról szól, valamint *parthiai* kutatásairól, mely — saját szavai szerint — csak szellemi utazás annak bemutatására, hogy csakugyan Magyarországra átültetett párthus nép vagyunk.

²⁾ M. Ac. *Értesítő*. I. 1841. 21. l. *Reguly* támogatására, ki a finn és orosz tudósok között a legjobb nevet vívta ki, volt professora *Maár Bonifác* figyelemzetésére küldött ki egy bizottságot az Akadémia s innen kezdődik vele meleg összeköttetése. (U. o.)

³⁾ Ethnographisch-geographische Karte des Nördlichen Ural-Gebietes, entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton von Reguly. St. Petersburg. 1846. (Bemutatva *Toldy* által az Akadémiának 1847. november 8-án.)

⁴⁾ *Reguly-Album*. Kiadta a Reguly-Társaság. Pesten. 1850. CXV. l.

gosítások által, Oroszország ethnographiájában és földíratában egy elég terjedelmes terra incognita fölfedezője.“ Irja egy szentpétervári újság.¹⁾ Reguly útazásának eredményei csak a hatvanas években láttak napvilágot. Hagyatéka, melyet *Hunfalvy Pál* bocsátott közre, amaz éjszakkéleti rokonnépeknek csaknem kizárólag szellemi és nyelvi kincseit tartalmazza.²⁾

Hunfalvy János új korszakot nyit. A szabadságharcz alatt kis körre szorítkozott az akadémiai munkásság. 1849-ben az év első négy havában, valamint egész második felében beszünt minden munkálkodás.³⁾ 1850. június 10-én volt az első, öszves kis gyűlés, melyet a zavaros idők után tartottak: „csendesén és ártatlanul.“ Noha a földrajzra nézve elhatározó lépés csak akkor történt, midőn *Hunfalvy Jánost* tagjai sorába vette fel az Akadémia és reá bízta Magyarország természeti viszonyainak megírását.⁴⁾

Hunfalvy 1859. június 6-án foglalta el székét a következő felolvasással: A földírat tárgya és feladata.⁵⁾ A kijelentés, melyet ez alkalommal tett, a múlt szempontjából is érdemes az említésre: „A M. T. Akadémia . . . tagjai sorába méltóztatott fölvenni, különösen a végett, hogy . . . a *geographiai tudomány meghonosításán* munkálkodjam.“⁶⁾

Ez jellemző a magyar földrajzírás akkori állapotára s arra, hogyan vélekedett egyik legképzettebb geographusunk tájékozódtságunkról e téren. Szokása a pályájuk kezdetén álló tudósoknak túlmenni, ha nem is az igazság, de legalább a hűség mesgyéjén; de ezt ne írjuk rovásukra szigorúan, mert hol a rombolás újhódást szűl, ott megbocsátható a tudomány kérlelhetetlen munkája. Ilyen elvekkal latolgassuk Hunfalvy nyilatkozatát: „A mi irodalmunkban nem ismerék munkát, mely *Büsching* ⁷⁾ modorán felül emelkednék, tehát a földíratra nézve egy századig maradtunk el a tudomány mostani állása mögött.“⁸⁾

¹⁾ M. Ac. *Értesítő*. VII. 198. 1.

²⁾ A vogul föld és nép. 1864. (A M. T. Társ. *Évkönyvei*. XII.)

³⁾ Némileg a geographia körébe vágó előadásokat tartottak 1848—1849-ben: *Nendwích Károly*: A Föld jövődjéről, A biharmegyei kőszeneokról; *Frommhold Károly*: Meteorologiai észleletek; *Kiss Ferencz*: Az általa 1832. nov. 13. Budán észlelt csillagfutásokról. (M. Ac. *Értesítő*. 1850. 1. sz. A term. t. oszt. munkássága.)

⁴⁾ Megjelent 1865-ig 3 kötetben.

⁵⁾ M. Ac. *Értesítő*. 1859. II. 812. 1. (A phil. törv. és *történettud.* osztályok ülésében.)

⁶⁾ U. o. 812. 1.

⁷⁾ *Büsching* (1724—73.) német geographus a földrajznak, mint önálló tudománynak, újraalapítója. A math. és fiz. földrajzot mellőzi. Az ő földírata: államok tophographiája és statistikája. Hunfalvy Ritter követője.

⁸⁾ U. o. 823. 1.

A támadó, ki rombolásával teremteni akart, mondhatta ezt, de mi láttunk erre vonatkozólag elég czáfoló jelenséget. A viszonyok kedvezőtlenek voltak, az alap nem volt lerakva. Vettük észre, hogy Hunfalvy felléptéig nem egységes eszme vezérlete alatt dolgozott az a kisszámú magyar geographus csapat, mely legelső tudós körünk vallott magáénak. Ennélfogva hatásuk csekély, jóllehet, eredményük váratlanabb és buzgalmuk hálánkat kiérdemlő vala. A róluk tudomást nem vevő álláspont ma már kárhozatos, sőt ildomtalan, holott az időrendi kapcsot, ha máshol nem, a tudományok történetében kell épen kutatnunk, hogy alaposan érthessünk és igazságosan bírálhassunk meg minden utólagos jelenséget.

Összefoglalás. Időrendbe állítva már most a fontosabb geographiai mozzanatok, a következő képét nyerjük három évtized munkásságának :

Év	Kiemelkedő geographiai mozzanat.
1831. febr. 14.	Az első akadémiai nagygyűlés.
1832.	Tessedik Ferencz dícséretet nyer.
1833-tól.	Frivalszky Imre vállalatai.
1834.	Gegő Elek moldovai útja.
1834.	Megindul a Tudománytár.
1835.	B. Farkas Sándor megnyeri a nagyjutalmat.
1835.	Nyíry István értekezése a Halley-üstökösről.
1837.	Fényes Elek dícséretet nyer.
1838.	Ugyan ő újabb dícséretet kap.
1839.	Gegő Elek könyvet megdícsérik.
1840.	Fényes Elek megnyeri a nagyjutalmat.
1840.	A glóbus-vállalat.
1841.	Reguly útjáról az első hír.
1841.	Szemere útleírása dícséretet nyer.
1842.	Petrás Incze a csángókról.
1844.	Helyirati jutalomkérdés.
1844.	Jerney János keleti útja.
1844.	Fényes Elek újra nagyjutalmat nyer.
1844.	A Tudománytár utolsó évfolyama.
1845.	Újabb földrajzi pályatétel.
1845.	Jerney János újabb útja a Dnieper felé.
1847.	Reguly térképe az Akadémia előtt.
1850.	A Reguly-Album.
1851.	Jerney könyve megjelenik.
1859.	Hunfalvy János székfoglalója.

Dr. Pintér Jenő.

A Nagy-Magyar-Alföld közepes magassága.

(Félelvastatott az 1902. november hó 13-án tartott ülésen.)

Magyarország területének zöme, legértékesebb része a Nagy-Alföld.

A Kárpátok koszorúja veszi körül Európának ezt a legmélyebbre süllyedt síkságát, amely a tágasabb értelemben vett nagy magyar medenczének egy részét teszi. A nagy magyar medencze ugyanis 4 részből áll, amelyek nyugatról kelet felé a következők: a *Grácsi-medencze*, a *Kis-Magyar-Alföld*, amelyet csupán a Magyar-Középhegység vonulata szakít külön a *Nagy-Magyar-Alföldtől* s végre az *Erdélyi-medencze*. Az egész terület a Föld kérgének beszakadása, süllyedése, a mely valószínűleg az Alpok és Kárpátok legutolsó fölgűrődése idejében, vagyis a miocenben történt.

A süllyedés folytán szabad tere nyílt a mediterrán-tenger hullámainak, s ezek elborították a süllyedt területet.

Majd a miocen idő végén megszakadt az összeköttetés a középtengerrel s azt a különálló vízmedenczét, a mely most csak a tágasabb értelemben vett magyar medencze területére szorítkozott, szarmata-tengernek nevezzük.

Hosszú idő folyamán a tenger lefolyt s csak egyes nagyobb tavakat hagyott hátra a fenék süllyedtebb részein.

A tenger hátrahagyta lerakódásait, amit azután a pliocenkor folyók is gyarapítottak hordalékaikkal. Egyúttal fölkeresték a medencze mélyedéseiben rejlő tavakat s kiváltották azoknak sós vizét lassankint édes vízzel. Az egykori tavak helyén ma csak mocsarakat és vizenyős lápokat találunk.

Lassan, lassan alakult meg a magyar puszta, a melyet a levegőbeli lerakódás egy neme, a lész vagy sárga föld is elborított. Majd a folyók is elvégezték síkságfeltöltő munkájokat, s mindennek eredményeképen áll a magyar puszta előttünk.

A Nagy-Magyar-Alföld fölépítését röviden így vázolhatjuk: a a neogénkorban alakult meg az altalaj a mediterrán szarmata tengerek és a pliocenkor tavak lerakódásaiból. A diluvium idejében feltölthették ezt a folyók és a levegő lerakódásai, a melyeket a jelenkori folyók tetéztek hordalékaikkal. A különféle hatások következtében változatos térszin állott elő, a mely nemcsak geologiailag,

hanem orographiailag is különböző részekből látszik összetéve lenni. Valóban, elég változatos az Alföld térszíne, hogy azt orographiailag is behatóan tanulmányozzuk.

A Nagy-Magyar-Alföld legnagyobb részének közepes magasságát kiszámította Vozáry Miksa úr, a kinek adatait a jelen dolgozatban felhasználtam. Az Alföld határának kijelölésekor is nagyrészt a Vozáry úr által megadott határokhoz ragaszkodtam, de az Alföld nyugati és déli határait kedves mesterem Dr. Lóczy Lajos úr utasításai szerint megbővíttem.

Az Alföld felosztásában a természeti viszonyokat s nem Vozáry úr felosztását követtem.

Az Alföld határai.

Mikor a sík határait kijelöltem, a következő szempontokat tartottam szem előtt.

Az Alföld fogalmához sík vidék van kötve. Olyan síkság azonban, a melyen semmi kiemelkedés nincsen s a mely egyenletesen síma, csakis nagyon kis területet foglal el s ritkán fordul elő. Bármilyen nagy kiterjedésű s alacsony síkságot nézünk a kontinenseken, mindenütt fogunk látni rajtuk egyenletlenségeket. Általánosan el van fogadva, hogy az olyan térszínt, a melyeken az egyenletlenségek viszonylagos magasságkülönbségei az 50 m-t meg nem haladják, síkságnak kell tekinteni. Olyan hely, a hol éles a határ az Alföld és a hegység között, a hol a síkságból hirtelen emelkedik ki a hegység, nagyon ritkán fordul elő. Meg van többnyire az átmenet, a dombvidék, a mely átvezet a rónaságból a hegységbe. Ez a halmos vidék még Alföld számba megy, ha hirtelen kiemelkedések nincsenek rajta, ha a vidék csak szelid hullámos képet nyújt, s különösen, ha anyagát a hegység törmeléke adja, a mely a patakok hordalékával kerül le.

Olyan eset is fordulhat elő, hogy valami régi tenger lerakódásai maradtak meg a medence peremén; a folyó-lerakodás utóbb feltöltötte a medencét, de a peremén ott maradtak a régi tengerparti egyenletlenségek. Az efféle halmos vidéket is, ha annak relativ magassága a síksághoz képest nem nagy, egész bátran a síksághoz számíthatjuk.

Ahárhol fúrják meg a Nagy-Alföld talaját nagy mélységig, mindenütt alluviális és diluviális kavicsból, iszapból, tehát folyó-hordalékból állónak tapasztaljuk az altalajt. A folyók hordalékaival feltöltött síkság, a mi Alföldünk.

A
NAGY-MAGYAR-ALFÖLD
HATÁRAI ÉS RÉSZEI
rajzolta
BALOGH MARGIT.

Selmagyarországal

Magyarországal

határa

A Nagy-Magyar

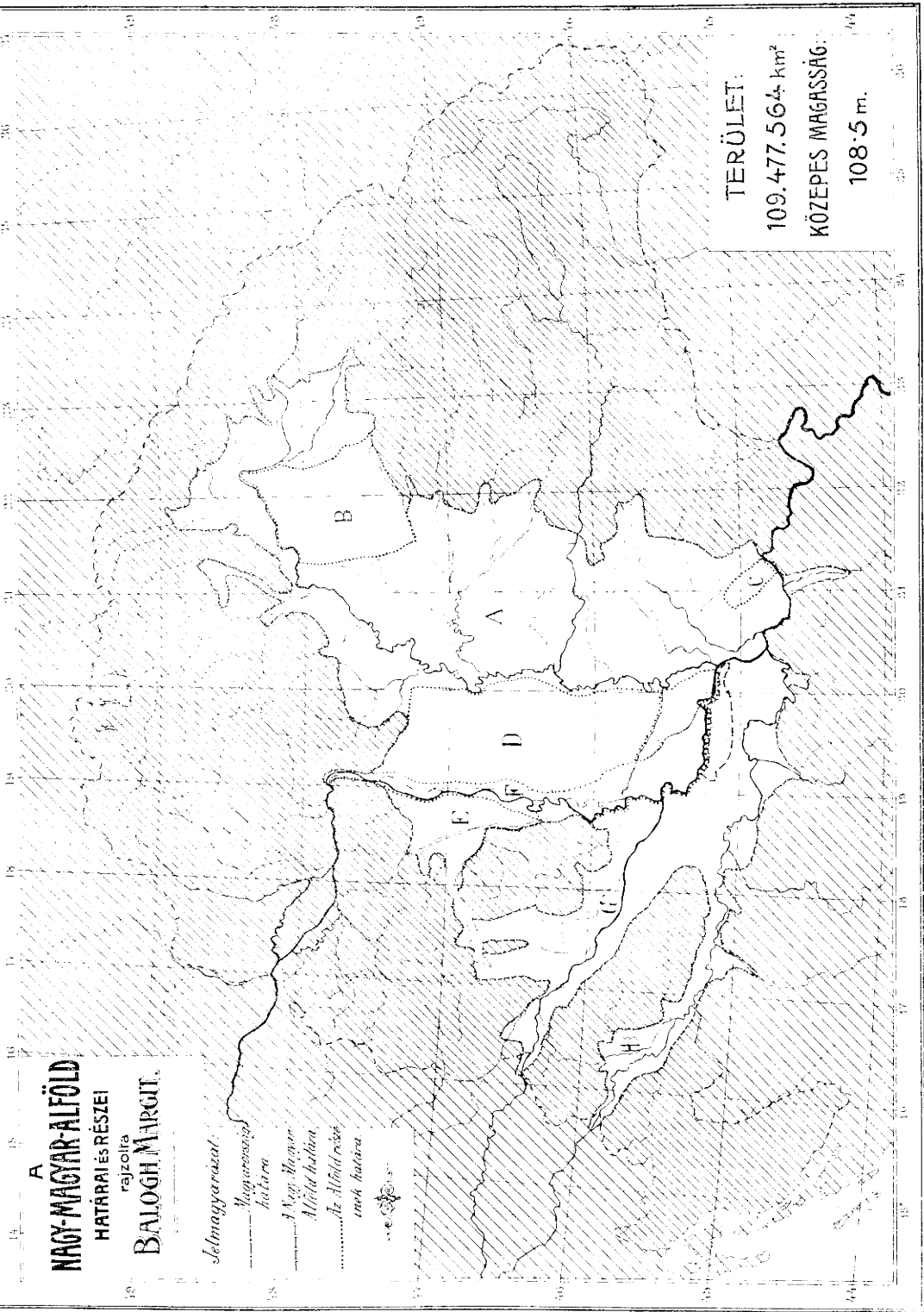
Alföld határa

Az Alföld részei

ének határa

TERÜLET:
109.477.564 km²
KÖZEPES MAGASSÁG:
108.5 m.

A hol pedig egy folyó kiszélesedett völgye csatlakozik a Duna vagy a Tisza völgyéhez, a mellékfolyó völgyét szintén az Alföld területéhez számítjuk, egészen addig, míg a völgy elkeskenyedik, s a folyó két partján levő hegység egymást eléggé megközelíti. Itt lezárhatjuk az Alföld határát, mivel, ha a hegyszoroson túl is látunk szélesebb sík területet, az már rendszeren külön medence számba megy. Ezeket a széles folyóvölgyeket azért kell az Alföldhöz számitanunk, mert legnagyobb részt nem az erozió készítményei, hanem tektonikus eredetük minden tekintetben valószínű.

A Duna és Tisza völgyéhez csatlakozik a Dráva és Száva völgye. Az utóbbi két folyó közé be vannak ékelődve a sziget-hegységek: Djel, Papuk, Szleme és a többi az Ivancsiczáig, a melylyel az Alpok ágai kezdődnek. A Száva jobb partján, Bosznia és Szerbia területén szintén egyes régi rögök között törtek út maguknak a Száva jobbparti mellékfolyói, melyeknek síkságai az Alföld öbleiként tűnnek elénk. Hasonló a kép a Nagy-Alföld keleti határán, a hol a Bihar-hegység és a krassó-szörényi hegységek, mint magyarországi sziget-hegységek között széles völgyeket nyitnak a Maros s Kőrös.

Az említett szempontokat figyelembe véve, az Alföld határa mindenütt a hegyek lábánál húzódik. Ez a határ elég szabálytalan vonal, számos beöblösődéssel, a melyek mint mellékvölgyek csatlakoznak az Alföldhöz. Hosszadahnas volna felsorolni a községeket, a melyek szorosan a határ mentén fekszenek. Csak nagyjában jelzem, merre megy a határvonal.

A keleti határ legdélibb pontja Báziasznál van, eltekintve a Nagy-Alföldnek a Morava-völgyi beöblösődésétől, a mely mint egy hosszú keskeny mélyedés ékelődik be a szerbiai hegyek közé. Innen megy éjszak felé a határ a bánági vagy krassó-szörényi sziget-hegység aljában, kisebb-nagyobb öblöket csatolva a Nagy-Alföldhöz. Ilyent látunk Lúgosnál, meg a Maros-völgy csatlakozásánál. A Maroson túl a Bihar-hegység választja el Nagy-Alföldünket az Erdélyi-medenczétől s az egyenes iránytól a Hármas-Kőrös völgye téríti el a határt. Bihar-Diószegtől éjszakkéleti irányt követ a határ Nagy-Bányáig az Érmelléki- és Bükk-hegység aljában húzódva. A Felső-Tisza medenczéjének határa zegzugos, többször változtatja irányát. Így Nagy-Bányától Husztig éjszak felé, majd Husztól Homonnáig éjszaknyugat felé halad. Az Ondava és Hernád közé ékelődik az Eperjes-Tokaji-Trachit-hegység s elkülöníti az Ondava-Toplya-Bodrog völgyét a Tarczal és Hernád völgyétől, a melyek, mint a Nagy-Alföld

részei csatlakoznak a Felső-Tisza völgyéhez. Így az éjszaki határ nagyon szabálytalan. A Bükköt, Mátrát és Cserhátot, a Magyar-Középhegységnek részeit, megkerülve a Duna völgyéhez jutottunk, a mely szintén egy öblöt csatol az Alföldhöz. A Duna völgye, valamint a Tiszáé is sokkal mélyebben fekszik, mint az Alföld többi része. A Duna-völgy két oldalán pedig hirtelen emelkedik ki egyfelől a Duna-Tisza közti hátság, másfelől a dunántúli halmos vidék, a mely a Szigethegyek aljáig hullámos lejtésével az Alföldhöz csatlakozik. Így a nyugoti határ is szabálytalan. Kis-Marosnál lépi át a határ a Dunát, követi egy darabon a Duna medrét, majd Batta alatt nyugatra fordul, érinti Martonvásárt, megkerüli a Velencei tavat és a Sárrétet. A határt innen a Balatonig húztam, a Sió meg a Sárvíz mentén folytattam. A Mecsek-hegység hirtelen emelkedik ki és beékelődik a Duna meg a Dráva völgyei közé. Itt csatlakozik a Nagy-Alföldhöz a Dráva völgye összes mellékvölgyeivel, a melyek a határt nagyon szabálytalanná, s zezugossá teszik. Ilyen beöblösödés Pécs vidéke, a honnan a Mecsek meg a Zengő-hegy nyúlványai alatt vonúl a határ. A Dráva vonalától éjszak felé a Pécsi-hegység és zalamegyei gerinczek közé nyúlik be egy hullámos vidék, melynek határát be lehet húzni egészen Kaposvárig s a somogyi magaslatok mellett a Balatonig. A Böhönye és Balaton-Újlak között elnyúló gerincz külön áll. Ez a hullámos vidék a Dráva völgyhöz csatlakozik s Alföld számba vehetjük, mivel rajta semmi hirtelen kiemelkedés nem rontja le a vidék hullámos jellegét. Ide csatlakozik még a Mura-völgye. A Kálnik, Biló és Papuk hegységek meredeken emelkednek ki a Dráva völgyéből s a határ itt elég egyenes vonalat követ éjszaknyug.—délkei. irányban. A Djel- és Papuk-hegység ellaposodásánál a Száva-völgye csatlakozik az Alföldhöz. A Szávának úgy éjszaki, mint déli mellékfolyói sík völgyekkel növelik az Alföld területét. Nem lehet itt figyelmen kívül hagyni a már Bosznia és Szerbia területére eső völgyeket sem, a melyek elég alacsonyak s feltöltött síkjukkal csak terjedelemben különböznek az alföld más völgyeitől.

A Nagy-Magyar-Alföld felosztása.

A határt nagyjában kijelölve, az Alföld felosztásáról szólok. A magassági viszonyokat szem előtt tartva, a Nagy-Alföldet a következő részekre oszthatjuk :

1. A tiszamenti síkság, vagy a tulajdonképeni Nagy-Alföld.

Nagyon egyenletes magasságú, csak a Nyírség és a Déliblát emelkednek ki belőle, mint különálló magaslatok. Ezeket a térképen külön tüntettem fel (B) és C).

II. A Duna-Tisza közti és dunántúli hátság részei:

D) Duna-Tisza közti hátság.

E) A Duna völgye.

F) A dunántúli hátság.

III. A Dráva-Száva völgye:

G) A Dráva-völgy és öblei.

H) A Száva-völgy és öblei.

A felosztást indokolja az Alföld egyes részeinek különböző természete. Így a tiszamenti síkságot külön kellett választani a Duna és a Tisza közé eső hátságtól, a melynek ismét teljesen megfelel a Duna jobbpartján Székesfehérvárig, meg a Balatonig húzódó hátság. A Duna, Tisza, Dráva és Száva árterei sokkal mélyebben fekszenek, mint az Alföldnek a hegyekhez közelebb eső vidékei, a melyeket a hegyekről közvetlenül lesodort törmelékek magasabbra emeltek.

I. A tiszamenti síkság.

A Nagy-Alföld keleti része ez, mely az Alföld előbb említett keleti határától, a Duna-Tisza közti hátsáig terjed.

A) *A Tisza völgye.* A tiszamenti síkságnak legnagyobb részét tulajdonképpen a Tisza völgye teszi, a mely a Tisza felső részénél veszi kezdetét s magába foglalja ezen vidék mellékfolyóinak völgyeit is. Ide vehetjük a Mátra meg a Bükk lábánál elterülő sík vidéket is, mivel ez már nem tartozik a Duna-Tisza közti hátsághoz. A Nyírség különálló magaslata után a Hortobágy, Berettyó, Kőrösök vidéke csatlakozik a Tisza völgyéhez, majd délebbre a Maros, még délebbre a Temes s Béga sík vidéke egészen a Déliblái homokpusztáig s az Aldunáig. Mai magassági viszonyait keletkezésének története magyarázza meg. A mediterrán időben vette kezdetét a mai Alföldet eredményező süllyedés. Az egész terület ekkor délről éjszak felé billent, úgy, hogy a mai Felső-Tisza környékén volt legerősebb a süllyedés. Bizonyítja azt a nagymennyiségű trachiterupzio, mely a Felső-Tisza s mellékfolyóinak völgyeit koszorúzza, miért is Dr. Czirbusz Géza „éjszakkéleti alluviális trachit-medenczének“ nevezi az Alföld e részét.*) A hol legerősebb volt a lefelé süllyedő terület nyomása,

*) Dr. Czirbusz Géza: „Magyarország a XX. évszáz. elején.“

a hasadások mentén, ott tódult ki a legtöbb vulkánikus anyag. A későbbi üledékek lerakódása alatt a süllyedés még mindig tartott ugyan, de a pontusi meg levantei rétegek felszíne kiegyenlítette az előbbi mélyedést. A diluviumban a folyóhordalékok töltötték fel, úgy hogy ma a Felső-Tisza, Latorcza, Ung, Laborcza és Ondava környéke Alföldünk legmagasabb részéhez tartozik.

Az említett folyók völgyei kisebb-nagyobb szélességgel nyúlnak be a hegyekbe. A Felső-Tisza mellékfolyóinak völgyeire jellemző, hogy lejtnek a folyó partjai felé, de egyúttal az egész terület délfelé alacsonyodik. A Hernád völgye ettől az általános jellegtől eltér, mivel csak a jobb partja lejtős, a bal partja meredek. A Hernád völgye a Kassai vagy Idoi síksághoz vezet, a melyet, minthogy megvan az Alfölddel az összeköttetése, szintén az Alföld területébe vonhatunk. Az Idoi-síkság az Alföld legmagasabb része. Vozáry Miksa adatai szerint területe 357·77 km, középmagassága 198·3 m. A Hernád keskeny völgyéhez a Sajó völgye csatlakozik s ide számítjuk még a Bükk- és Mátra-hegység aljában, ezek törmelékeiből felépült síksági részt, a melyet a Duna-Tisza közti homokhátsághoz már nem számíthatunk. A területre jellemző, hogy éjszaktól dél felé lejtősödik.

Visszatérve a Felső-Tisza vidékére, meg kell jegyeznünk, hogy e vidék éppen nem tartozik a teljesen sík területekhez, mert a folyók között kisebb-nagyobb halmok váltakoznak mélyebb területekkel, sőt egyes szigethegyek elég hirtelen emelkednek ki a környező alacsony halomvidékből. Ilyenek pl. a Szárca-tető (241 m) és Avashegy (243 m) a Bodrog mellett s még többet lehetne felsorolni. Ezeken a magasabb kiemelkedéseken kívül mocsaras vidék is tartítja a Tiszamenti síkság éjszakkéleti részét. Ilyenek a Szernye-mocsár, a Bodrogtőz mocsarai, meg az Ecsedi-láp.

Mocsaras vidék hullámos felszínű rónán keletkezhetik, melynek egyes területei mélyebbre süllyedtek, mint a többi. Ha a mélyedések talaja vízhatlan réteget is tartalmaz s a közeli folyó öntözi a környéket árvizeivel, akkor lassankint átnedvesedik a felszín meg a vízhatlan réteg közötti talaj és süppedékes, vizes terület áll előtűnk, a melynek egyes mélyebb részeit teljesen elborítja az állóvíz. A víz felett úsznak, lebegnek a különféle nádak és vizinövények, a melyeknek gyökerei az iszapos, sáros mocsárfenékbe kapaszkodnak. Ilyen ingatag, hepe-hupás az Ecsedi-láp talaja is, mely egykor Fcsed és Sárvár erősítője s a szegény legények buvóhelye volt.

A Nyírségtől eltekintve, a mely a tiszamenti síkság külön-

álló része, a Tisza síkságának nagyobbik részéhez térünk át, a mely a Bihar-hegység s a Krassó-Szörényi-hegységtől nyugatra, a Tisza jobb partján túl, a Duna-Tisza közti hátságig terjed. Nem számítva bele a Mátra és a Bükk alját, 41.752·9 km²-nyi területet foglal el a Tisza síksága, a mely nagyterület közepes magassága csak 96·63 m, tehát igen alacsony. A tulajdonképeni Alföld erre a területre szorítkozik, itt található kisebb, vagy 100 km²-nyi területeket, melyek majdnem olyan egyenletesek, mint a csendes víztükör. Ilyen helyek vannak a Hortobágyon, a Duna s Maros köze N.-Kikinda és Zsombolya egyöntetű vidékein. De ez csak kisebb területekre vonatkozik, a magasságok a Tisza síkságán is változatosak.

A Tisza, Maros- s Kőrös közötti alluvialis képződménytől északra a Nyírségig a Hortobágy melléke terül el, a mely meglehetősen alacsony, magasságai 100 m-en alul maradnak. A Tisza meg a Kőrös mellékét át meg át járja az árvíz. A Tisza árvize a folyó szabályozása előtt a Hortobágyon járt keresztül. Tavasszal meg ősszel a folyók áradása idején sok a visszamaradt tócsa. Egyes területek a Hajdúság felé terméketlenek a kibukkanó szik miatt. Ha a szikes területeken a szárazság ideje beköszönt, a „puszta” képét nyújtja a vidék, a melyen élet alig van.

A Hortobágy mellékétől délfelé a Hármas-Kőrös, a Tisza meg a Maros szabálytalan téglalaphoz hasonló területet zár körül, a mely keleti felében észak-nyugat felé, nyugati felében pedig dél-nyugat felé lejt. A Kőrösök, a Tisza meg a Maros környéke alluvialis képződmény, a mely diluvialis táblát fog körül. A diluvialis agyag mélyebb fekvésű, miért is tóságok keletkeztek rajta. Ezeket azonban lecsapolták, mint a Sebes-Kőrös mellékén a Kis-Sárrétet, meg a Berettyó-csatornával levezetett N.-Sárrétet. A három Kőrös előtti síkon maradtak még egyes nádas rétségek.

Még mélyebb része az Alföldnek délfelé a Maroson túl a Temes környéke. A síkság magassága itt nem haladja meg a 90 m-et. A terület magassági viszonyait megvilágítják a következő adatok: Szeged 88 m, Pancsova 78 m, Temesvár 91 m, Bázias 71 m, magasságuk a tenger színe felett, Orsova 51 m magasságával jelöli Délmagyarország legmélyebb pontját. A mélysík folyói közül a Temes mellett pliocen, meg pontusi rétegek találhatóak. A Béga a Duna árterében bifurkál: egyik ágát a Tiszába küldi, míg másik ága a Kulpin-tavon keresztül részben a Temest, részben a Dunát keresi föl. Itt csatlakozik a Tisza rónája a Duna, Dráva és Száva síkságához.

B) *A Nyírség.* A Tiszamenti-Alföldnek különálló része a Nyírség homoktérsege, a mely nem csak fölépítésénél, hanem nagyobb magasságánál fogva is különbözik az őt körülvevő alacsonyabb vidéktől. Határát éjszakra a Tisza völgye adja, míg keleten a Kraszna melléki Ecsedi-lápig és délen az Érmellékig és Berettyóig terjed. Nyugaton a Hortobágy mellékének alacsony területe a határ. $8958\cdot79 \text{ km}^2$ a területe, s közepes magassága $122\cdot7 \text{ m}$. A magasabb Nyírség minden oldalról éles átmenettel csatlakozik környékéhez. Egyes halmi a környező homokterületből $50-80 \text{ m}$ magasságra emelkednek ki. A halmokat a homokból a szél építette fel s a közöttük levő völgszerű mélyedésekben összegyűlik a víz. Az egész terület legmagasabb emelkedése délkeleti részén van s innen a Tisza felé lejt a vidék.

C) *A Deliblát.* Még egy homokos térségünk van az Alföld keleti részén: ez a Deliblát, mely a petrovoselői s károlyfalvi platók, az alibunári mocsár és a Grebenác-hegy közé esik. Nyugati határául a római sánczot vehetjük. Az Al-Duna síkjából 3 lépcsővel emelkedik ki. És pedig a Dunához közel eső része az első lépcső. Ez deflációs terület, a melyről a szél már elhorvta a homokot. Ennél magasabb a második lépcső: a teljesen sivatag jellegű futóhomok területe, a mely még mindig a szél játékának van kitéve. A délkeleti szél építette szabályos halmait, a dűnéket és a barkhánokat. Még magasabb ennél a 3-ik rész, a kötött homok területe, a melynek felszíne sajátságos képet nyújt. ÉNy.-DK. irányban hosszú keskeny emelkedések mélyebb barázdákkal váltakoznak rajta, a melyek a futóhomok dűnéinek tengelyére merőlegesek. Kezdték ugyanis befásítani a deliblái homokpusztát. A megkötött részek között mély barázdákat ásott a szél; innen e kötött homokterület felszíni formája. A homokpuszta orographiai viszonyaival bővebben foglalkoztam s a mérések és számítások eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. A deliblái homokpuszta deflációs része $76\cdot711 \text{ km}^2$ -nyi területet foglal el s közepes magassága 93 méter .

2. A futóhomok a Karas-folyó jobbpartján $51\cdot22 \text{ km}^2$ területű 129 m közepes magassággal, míg a Karas-folyó balpartjára eső futóhomokos terület $16\cdot946 \text{ km}^2$ magasságú, 112 m -es közepes magassággal.

3. A Deliblát kötött homokjának területe $252\cdot313 \text{ km}^2$, közepes magassága 155 m .

Ezek az adatok magára a homokpusztára vonatkoznak. A

relatív magasságot a környezet magassága befolyásolja, a melyet a következő adatok világítanak meg :

4. A petrovoselói plató egy része környezi nyugat és éjszak felől, s ennek 112 km² területére 122 m közepes magasság esik.

5. Az alibunári mocsár egy része éjszak felől határolja s 78·6 km² területén 72 m a közepes magasság.

6. Vége az ÉK. felől hozzásímúló Grebenác-z-hegy 24·6 km² területet foglal el, s közepes magassága 194 m a tenger színe felett.

II. A Duna-Tisza közti s a Dunántúli hátság.

D) *A Duna-Tisza közti hátság.* A Duna meg a Tisza ártere a közöttük elterülő vidékhez képest alacsonyabbak. A magas földhát éjszakai határát a Cserhát végső nyúlványaitól kezdve számíthatjuk, míg délen a Ferencz-csatornáig terjed.

Magassági viszonyai Czirbusz szerint a következők : „Egyes halmai eléri a 200—120 m abszolút és 10—30 m relatív magasságot, de annyira el vannak nyúlva, hogy alig tűnik föl magasságuk a felsíkon. Éjszakai szakaszának közepes magassága a Budapest-czeplédi vasútvonalig 150 m; tetőző pontja 228 m. Déli szakasza le a Ferencz-csatornáig átlag 100 m magas, tetőző pontja 154 m. A felsík keleti és nyugati ereszkedője 90—80 m a t. sz. f., de a felsíkon is vannak 100 m alatt levő mocsáros horpadások, tófenekek és homokba sikkadó erek laposai.¹⁾

A homokhátság területe egyúttal vízválasztóul szolgál. A homokbuczkák a Bugacz-pusztá felé valószínűs homokhegy-csoportokat alkotnak, a melyek ÉNy.-DK. irányban nyúlnak el. A homokbuczkák között tavak is találhatóak.

Felszínét tekintve, dr. Czirbusz Géza ügyesen 4 vidékre osztotta föl.²⁾ Megkülönbözteti először éjszakra a diluviális halomvidéket, mely diluv. kavicsból, löszből és agyagból áll, s a mely nélküli a futóhomokot. Ellenben jellemző a futóhomok a kis-kunsági homokfelsíkra s a zagyvamelléki homoktérsegre, a melyekhez még a lösz-takaróval borított „bácskai lösz-vidék“ csatlakozik. A homokbuczkákat a szél iparkodik mozgása irányával összhangba hozni. Az uralkodó szél itt éjszaknyugati, és így a kötött homokbuczkák iránya éjszaknyugat-délkeleti.

¹⁾ Dr. Czirbusz Géza : „Magyarország a XX. évszáz elején.“

²⁾ U. o.

E) *A Duna völgye.* A Duna völgye, mely a Kis-Magyar-Alföld közepén halad keresztül megszorúl a Magyar-Középhegységben, a melynek áttörése nagy munkát adott a Dunának. Kis-Marostól lefelé számíthatjuk már a Duna-völgy nagy-alföldi részét, a mely éjszakon keskeny árterének a jobb parton szűk határt szabnak a Pilis bércei, de Budapesttől délre már szabadon terjedhetett a Duna ártere. Kevés kanyarulatot alkotva, nagy szigeteket, milyen a Szt.-Endre s Csepel-sziget építve, hömpölyög medrében a Duna. A vidék a Csepelen túl meglehetősen egyhangú képet nyújt. A Mohácsi-sziget alatt csatlakozik aztán a Duna-völgy ahhoz a nagy ártérhez, melyet Magyarországnak négy legnagyobb folyója a Duna, Tisza, Dráva és Száva alkotott.

F) *Az Alföld dunántúli része.* A Duna ártere választja el a Duna-Tisza közti homokhátságot a dunántúli hátságtól, mely az előbbivel összehasonlítható.

Három súlyedő terület ötlük itt szemünkbe: a Velencei-tó, a Sárrét s a Balaton. Mind a háromnak magassága körülbelül 106 méter s ugyanazt a hosszanti irányt követik. A Sárrét és Balaton között régibb kristályos magok emelkednek, mint a Sár-hegy (228 m), Kő-hegy (228 m); Füle (232 m), ezek már nem tartoznak ide.

A Duna árterétől kivehető egy lépcsőzetes emelkedés, mely közvetlen a part közelében húzódik; ezentúl azonban lapos a vidék, nem olyan komplikált, mint a Tolnai emelkedések s a Mecsek-hegység. Ezen a területen a rétegek még vízszintesen fekszenek, s ha a felszín egyenlőtlen, azt a patakok bevágódásának kell tulajdonítani, melyek itt mind az éjszak-nyugat-délkeleti irányt követik, a mely a Dunántúl összes völgyeire jellemző.

Hasonlítsuk csak össze e vidéket azzal, mi a Dunának másik oldalán van s melyet mindenki feltétlenül az Alföld területéhez számít. A Duna-Tisza közét értem. Itt látjuk Bácskában a Jankováczi magaslatokat. Hasonlóképen kivehető a folyó árteréről egy lépcsőzetes emelkedés, melynek magasságai 150—163 m-re emelkednek. Ha mindenki Alföldnek tartja a Bácskát, akkor ez a vidék is az, mivel magassági viszonyaik körülbelül ugyanazok.

A Dunántúlra terjedő összes terület 3910·74 km². Az egész terület hullámos, melynek dombjai 140—150 m között váltakoznak. Nagyobb súlyedést csak a tavak s a Sárvíz csatornája mutatnak, a mely 112—198 m-es völgyben halad.

G) és H) *A Dráva és Száva völgye.* A Dráva és Száva völgyéhez csatlakoznak a mellékfolyóik által alkotott völgyek is. A

Dráva melléki síkság Fridauig (220 m) nyúlik be nyugatra. A síkság legmélyebb vonala maga a Dráva, mely több kanyarulatot alkot. A Mura Légrádnál (132 m) szakad a Drávába s innen már a Dráva ártere szélesedik. A Bánhegy és Villány magaslatai közötti sík vidék mintegy összeköti a Duna völgyét a Dráva völgyével, s a Bánhegy feletti hegység magában áll elszigetelve. Pécs vidéke az Alföld egyik beöblösödése.

A Pécsi-hegység és zalamegyei gerinczek közé egy halmos vidék nyúlik be egész a Balatonig. Ennek a halmos vidéknek az elnyúlása egybe esik a Dunántúl észak-nyugat-délkelet irányú hasadásaival. Jellemzők a hosszanti bemélyedések és kiemelkedések, a melyek az előbbi irányt követik. A Mura völgye Letenyétől Alsó-Lendváig szintén ide tartozik.

A Száva völgye meglehetősen széles s még az ország határain túl is terjed. A Száva szintén a síkság legmélyebb pontjain halad keresztül. Az Alföld beöblösödéseit látjuk a Száva mellékfolyói által kitöltött völgyekben. Ilyenek a Csesma völgye, a Kulpa, Vrbász, Ukrina, Boszna, Drina és Morava völgyei. A legnagyobb, legszélesebb völgy a Drina völgye s hozzá meglehetősen alacsony, alig 78—79 m-es síkság. A Morava völgye hosszan elnyúló, aránylag keskeny terület. A Fruska Gora, mint szigethegység, különválik az Alföldtől s a Dráva és Száva között hatalmas vízválasztó gyanánt emelkedik ki.

A Dráva-Száva völgye a legegyszerűbb lejtésű síkságok egyike. Területe 25643·51 km².

III. Az Alföld középmagassága.

A Nagy-Magyar-Alföld legéjszakibb pontja Őrmező felett 21° 50'24" keleti hosszúság (Greenwichtől) és 48° 53'29" éjszaki szélesség alatt; legdélibb pontja Morva mellett Lapovo (Szerbia), 21° 5'24" keleti hosszúság és 44° 25' éjszaki szélesség alatt; legkeletibb pontja Misztótfalu Szatmár-megyében 23° 29'27" keleti hosszúság 47° 39'38" éjszaki szélesség alatt; végre legnyugatibb pontja az ország határán Samobortól észak-éjszaknyugatra 15° 41'24" keleti hosszúság és 45° 52'35" éjszaki szélesség alatt van.

Alföldünk a maga különböző területeivel igazi Alföld. Egyes részeinek középmagasságát már ismerjük, végeredményül az egész Alföld területe 109,477.564 km², és középmagassága 108·5 m.

Röviden még azt a módszert kell megemlíteni, a mely szerint

számítottam az előbbi eredményeket. Alapúl szolgáltak az 1:75,000 méretű katonai térképlapok. Az első teendő volt a határjelölés, ezt követte az egyes lapokon levő alföld-részletek közepes magasságának megállapítása a beleírt magassági számok közepes értékéből. A terület fölmérése poláris planiméterrel történt. Mikor meg volt a magasság és terület az egyes lapokra nézve, akkor az egész Alföld közepes magassága a következő képlet szerint egyenlő

$$M = \frac{t_1 m_1 + t_2 m_2 + \dots + t_n m_n}{T}$$

hol t jelenti az egyes lapok területét, m a lapok középmagasságát és T az egész Alföld területét.

Az Alföld sajátságos részének, a Deliblát homokpusztának méréséhez s köbtartalmának számításához más módszert használtam, sőt más méretű térképet is, ugymint: 1:25,000 katonai térképet. Ezen 20—20 méteres közökben vannak felrajzolva a rétegvonalak. Kiszámítottam planiméter segítségével az egyes rétegvonalak által bezárt területeket. A köbtartalom számítás pedig két módszer szerint történt. A hol a két egymást követő rétegvonal által bezárt terület nem nagyon különbözött egymástól, ott a két rétegvonal-terület számtani közepese, szorozva a magassággal, szolgáltatta a köbtartalmat. Mikor pedig a fölmérendő tömeg, például a Grebenác-z-hegy felső része csonka-kúp idomhoz volt hasonló, úgy számítottam ki a köbtartalmát, mint a csonka kúpét.

Dr. Balogh Margit.

A földrajz a római nemzetközi történelmi congressuson.

(Felolvasatott a M. Földr. Társaság decz. 10-iki felolvasó ülésén.)

A római nemzetközi földrajzi congressust már a múlt évben kellett volna megtartani; de a rendezése körül felmerült némely véleményeltérések miatt a folyó év tavaszára április hó 1—9-dikére halasztották. A congressusban való részvételt a legszélesebb alapra helyezték, amennyiben a csekély tagsági díjat befizető tagjai lehettek s élvezték a nem jelentéktelen kedvezményeket, melyeket az olaszországi vasútak és hajózási vállalatok nyújtottak. A kapott szelvénykönyvekben foglalt igazolványok alapján a bejegy-

zett tagok 2 hónapon át Olaszország minden vidékén minden irányban korlátlanul utazhattak. Ilyen engedményeket ilyen bőkezűen azelőtt sohasem adtak a közlekedési vállalatok. Ezenkívül a congressisták tagsági jegyök felmutatása mellett ingyen látogathatták az állami múzeumokat és gyűjteményeket, nemcsak Rómában, hanem az egész országban is. Könnyen érthető tehát, hogy a közönség a kapott előnyöket bőven felhasználta olcsó hűsvéti utazásra. De a közel 2000-re rúgó congressista közül alig 400-an vettek részt az üléseken s ötvennél alig többen annak tulajdonképi munkájában.

Hazánkból is számosan voltak jelen a congressuson. Jelen volt *Fraknoi* Vilmos püspök. A tudományos akadémiát képviselte: *Óváry* Lipót, az országos levéltár aligazgatója, a Nemzeti Múzeumot: dr. *Schönherr* Gyula, a Történelmi Társaságot: dr. *Lánczy* Gyula egyetemi tanár és dr. *Darvai* Mór főreáliskolai igazgató, a M. Földrajzi Társaságot: dr. *Erődi* Béla, a társaság elnöke. Jelen volt továbbá: dr. *Vargha* Gyula, *Veress* Endre, dr. *Oberschall* Pál, dr. *Szántó* Emil és *Dénes* Adolf.

A congressus védnökségét *III. Vittorio Emmanuele* király vállalta el. Elnöke volt *Villari* Paszkvál senator, kit egy tizenkét tagból álló végrehajtó-bizottság támogatott munkájában. A főtitkári teendőket *Gorrini* Jakab végezte.

A congressus megnyitó ülése nagy fényvel ment végbe. Ünnepies jelleget adott ennek az ülésnek maga az a körülmény, hogy a Capitoliumon, Rómának e nagy történelmi múltú helyén, az Aula Capitolinában, a senatori palotában tartatott; fényét pedig emelte a királyi párnak a jelenléte. A Capitoliumhoz vezető utakat s magát a halmot katonai sorfal zárta el a hullámzó néptömegettől. Az útczák és terek zászló- és virágdíszben pompáztak. A Capitoliumon a királyi himnuszsal fogadták a királyi párt megérkezésekor. A senatori palota óriási nagy terme nem volt elég nagy a meghívott méltóságok és congressisták befogadására. A király és királyné kíséretükkel a nagy terem egy emelkedettebb részén foglaltak helyet; közelükben és körülöttük a ministerek és a többi állami méltóságok csoportosultak. *Colonna* herceg, Róma polgármestere nyitotta meg a szónokok sorát; hódolatát fejezte ki a királyi pár iránt és üdvözölte a congressistákat. Utánna beszélt *Nasi* Nunzio, közoktatásügyi minister, aki hatalmas beszéddel nyitotta meg a nemzetközi congressust. Üdvözölte a congressistákat Olaszország és a király nevében. Nyitó szép beszédében rámutatott a történelmi tudományok nagy fontosságára és Rómá-

nak, a világ anyjának nagy szerepére az emberiség történetében. A minister után *Villari* senator ismertette a történelmi congressus munkakörének sokoldalú irányát és feladatát. Végül a congressisták nevében *Fridericq*, belga tudós mondott köszönetet a szíves fogadtatásért és szerencsét kívánt a congressus munkásságára. A királyt, aki tudvalevőleg numismatikával foglalkozik, elmés ötlettel mint a congressisták collegáját üdvözölte.

A megnyitó ülés után a királyi pár és kíséretük az összes congressistáktól kísérvé átvonult a Capitolium szomszédos épületébe, a *conservátorok* palotájába, Michelangelónak ezen építészeti remekébe.

Itt a nagy palotának újabban létesített kerti udvarában nagy falba van illesztve Róma városának régi térképe, a *Forma Urbis*. A kis kert a palota azon nyolczszögű termének helyén áll, melyben az 1870-en innen Rómában talált szobrok voltak elhelyezve. A kertnek egyik nagy falába van beleillesztve az apró márvány-töredékekből összerakott régi térkép. Ez a nagybecsű műemlék Severus és Caracalla idejéből (a Kr. utáni 203. és 211. közötti időből) való s Róma városának a Kr. u. 74. évben történt fölmérése alapján készült térképnek másolata. A térkép márvány-töredékeit a St. Cosma és Damiano templomok mögött levő Templum Sacrae urbis helyén találták. *Lanciani* tanár ezt a márványtérképet bámulatos leleményességgel 30 nap alatt rakta össze. Az egész térkép meg van már rajzolva, de a megfelelő helyekre még csak 190 db volt akkor a falba illesztve; a többi 1900 darab elhelyezése még csak későbbi munkáját fogja képezni a nagy tudású archeologusnak. A kert másik falába emléktáblát illesztettek 1903. év április hónap 2-dikának emlékeül, mely napon Róma térképe a királyi pár jelenlétében ünnepélyesen felavattatott. Szép és emelkedett ünnepély volt ez a felavatás. A congressus tagjai, akik szerencsések voltunk, hogy meghívót kaptunk erre az alkalomra, ott állottunk a kerti udvarban, a rekonstruált márványtérkép előtt, melyet *Lanciani* tanár magyarázott meg hallgatóinak. A királyi pár pedig a palotának az udvarra nyíló ablakából nézte a térképet és hallgatta annak érdekes bemutatását. A déli nap ragyogó színpompával aranyozta be a szép képet.

A congressus az ünnepélyes megnyitás után megkezdette munkásságát és nyolcz napon délelőtt és délután tartott ülésekben élénk és becses tevékenységet fejtett ki. Nyolcz szakosztályra oszlott fel. Az I. szakosztályba tartozott: az ó-kori törté-

net, a classica philologia és összehasonlító nyelvészet; a II-ik-három alcsoportban: a középkori és újkori történelem, a történelem módszertana, az oklevéltan és bibliographia; a III-ikba az irodalmak története; a IV-ikbe a régészet, numismatika, a művészet története, a zenei és drámai művészet; az V-ikbe a jogtörténet és nemzetgazdászati; a VI-ikba a földrajz története és a történelem földrajza; a VII-ikbe a bölcsészet és vallás története; a VIII-ikba a mennyiségtani tudományok története.

Ebből a nagy működési körből minket a VI-ik szakosztály munkássága, a földrajz története és a történelem földrajza érdekelt legközelebről. A munkásság ebben a szakosztályban nem volt olyan nagy jelentőségű és nagykörű, mint szokott lenni a tisztán földrajzi congressusokon; mert itt a messze elágazó földrajzi tudománynak csak egyik ága, az, mely a történelemmel ölelkezik, jutott érvényre. De ebben a rendesen elhanyagolt ágában a földrajzi tudománynak élénk tevékenységet találunk a történelmi congressuson.

A mi csoportunk, melynek munkájában nekem is szerencsém volt részt vehetni, öt ülést tartott, mindig délután s mindig az Olasz Földrajzi Társaság helyiségében, míg a többi szakosztályok a Collegio Romanoban ülészetek.

Minden ülésen más-más állam valamely képviselőjét választották meg elnöknek, a ki vezette az ülés tárgyalásait. Az elnök mellé voltak beosztva az alelnökök, akik többnyire olaszok voltak, és a titkárok, ezek pedig mindnyájan olaszok voltak.

Az első ülés elnökéül megválasztott: *Günther* Zsigmond, müncheni tanár, a második ülésre engem ért a megiszteltetés, hogy egyhangú felkiáltással megválasztottak; a harmadik ülés elnöke volt: *Vidal de la Blache Pál*, a párisi École Normale supérieure tanára; a negyedik napon elnökölt: *Lambrosz* Spiridion tanár Athénből; az ötödiken *Gallois* Lucian tanár Párisból.

A szakosztály munkásságát röviden a következőkben összegezem.

Az első ülésen megindult a tárgyalás *Olaszországról szerkesztendő és kiadandó nagy történelmi atlaszról*. *Dalla Vedova*, az Olasz Földrajzi Társaság elnöke tette meg erre nézve az indítványt. Mielőtt azonban e tárgyban az eszmecsere megindult volna, az ezzel rokon kérdések tárgyalását hozták napirendre. Ennek során *Vidal de la Blache* érdekesen fejtegette, hogy Franciaország némi vidékeinek nevei bár nincsenek hivatalosan felvéve a térképekbe, mégis történeti értékkel bírnak s azért jogosan felveendők

a történelmi térképekbe. Ezzel kapcsolatban *Gallois Lucian* a *Pays de France* területnek eredetét fejtegette, *Romano* tanár pedig előadta Szicília közigazgatási változásait a római kortól a XIX-ik századig. Ezen előzetes értekezések után felvették az indítvány tárgyalásának fonalát és élénk eszmecsere fejlődött ki, melyben résztvettek az Olaszország különböző vidékeiről megjelent tudósok és készséggel ajánlották fel közreműködésüket a nagy atlasz munkájában. A második ülésen még nagyobb élénkséggel folytatódott ezen indítvány tárgyalása. Legnagyobb hévvel tárgyalták a nagy mű szerkesztésének mikéntjét. Meglehetősen nagy eltérés volt arra nézve, hogy miképpen gyűjtsék össze az anyagot és hogy kik rendezzék és vigyék a munkában a főszerepet. Nekem jutott a szerencse, hogy ezen nagyfontosságú kérdésben tartott hosszú és élénk eszmecsere után én mondhattam ki a szakosztály határozatát abban az értelemben, hogy a történelmi congressus VI-ik szakosztálya elfogadja Dalla Vedovának Olaszországról szerkesztendő és kiadandó nagy történelmi atlasz tárgyában tett indítványát. Ezzel kapcsolatban elhatározottam, hogy az Olasz Földrajzi Társaság a vidéki történelmi és tudományos társaságok közreműködésével megindítja az *olasz földrajzi szótár* szerkesztésére vonatkozó előmunkálatokat, mint a mely mű első és szükségképi alapját képezi Olaszország nagy történelmi atlaszának.

A harmadik, negyedik és ötödik ülés tárgyalásaiból kiemelem a következő előadásokat. *Pellati* jelentést tett Olaszország geológiai térképeiről. A legrégebb időktől napjainkig a tudományos alapon készült kiadványok száma 420-ra megy. Ebből az 1800-ik év előtti időből csak 5 térkép van, 1830-ig megjelent 15, 1830-tól 1865-ig napvilágot látott 90 és 1865-től 1902-ig kiadtak 320 geológiai térképet. Olaszország, mely politikai viszonyai miatt utolsónak lépett e térre, most nagy munkásságot fejt ki a földrajzi tudományok ezen fontos ágában. *Baratta* tanár Olaszország földrendési térképéről értekezett. *Hassert Kurt* kölni cartographus előadást tartott Montenegro cartographiájának fejlődéséről, melynek kapcsán gazdag gyűjteményt mutatott be ezen térképekből. *Romano* tanár Szicília földrajzának némely forrásairól értekezett; *Mori* tanár pedig előadást tartott azon földmérési és helyszínrajzi munkálatokról és térképekről, melyeket Olaszországban a XVIII. század közepétől kezdve napjainkig folytattak. *Palazzo Lajos*, a központi meteorológiai és geodinamikai intézet igazgatója bemutatta Olaszország delejességi cartographiájáról készített történelmi-könyvészeti tanulmányát. *Lambrosz* tanár

Athenből német nyelven ismertette Pergamoni Attalosz Filometort mint földrajzíró. Ugyancsak ő bemutatta a középkori Görögország toponomastikájáról szóló tanulmányát s fejtegette szükségét annak, hogy a bizanti kortól a török uralomig terjedő kor hasonló irányban tanulmányoztassék. *Jablanovszki* tanár bemutatta Lengyelországnak néhány történelmi térképét, megmagyarázta a rendszert, melyet ezen ország történelmi atlaszának szerkesztésénél követnek. *Magnocavallo* tanár indítványa alapján kifejezést ad a szakosztály abbéli óhajának, hogy a velencei hazai történelmi bizottság pártfogása alatt megindítsák az idősebb M. Sanudo *Liber secretorum fidelium Crucis* című művének kritikai kiadását az összes megfelelő térképekkel együtt. Végül *Moretti* kapitánynak a tengerészeti iránytű feltalálásáról szóló felolvasása alapján élénk eszmecsere indul meg a fölött, hogy kit illet meg ezen iránytű feltalálásának dicsősége. Porena tanár nézete szerint az amalfibeliak a XIV. század elején a hajózási iránytűn olyan természetű javítást eszközöltek, hogy bátran őket lehet ezen műszer feltalálóinak tartani; a feltaláló neve azonban kétséges. Günther osztja Porena véleményét a feltalálás helyét és értékét illetőleg, de nem hiszi, hogy létezett volna Gioja Flavio, akinek tulajdonítják az iránytű feltalálását.

A földrajzi szakosztályon kívül eső más természetű alosztályok munkásságának ismertetése messze esik feladatomtól. De nem tehetem, hogy röviden legalább össze ne foglaljam honfitársaimnak a congressuson kifejtett tevékenységet, habár az nem esik is a földrajzi tudomány körébe.

A VIII-ik szakosztályban *Darvai* Móricz olaszul felolvasta Bolyai János nagy matematikusunk életrajzát. Részletesen előadja mindazt, a mit e nagy matematikus életéről eddigelé tudunk; foglalkozik genialitásával, különczködéseivel és megható tragikumával, melyet lélektani okokra igyekszik visszavezetni. Méltatja végre Bolyai János szerepét a matematika történetében, mint a geometria egészen új rendszerének megteremtőjét. Az értekezés végül arra utal, hogy Magyarország oly matematikust, ki Bolyai Jánoshoz méltó, ő utána sem produkált, de matematikai irodalmunk is felendült s egész sora az ifjú íróknak eredményesen működik a tudomány e terén. A második szakosztályban *a magyar imperialismusról a középkorban* cím alatt annak kimutatásával foglalkozik ugyancsak *Darvai*, hogy az *imperialismus*, a hatalmasabb nemzetek törekvése gyengébb nemzeteket magoknak alávetni, mikép lép fel az Árpád és vegyes házi királyok korában és teszi Magyarországot világtörténelmi

tényezővé. Megkülönbözteti a magyar imperialismus két nemét, a *dinastikus* és a *nemzetit*. Az első többnyire nyugat felé tereli a nemzet expansiv erejét s nem gyarapíthatja, semmi esetre sem állandósíthatja a nemzet hatalmát. A nemzeti imperialismus ezzel szemben nagy keleti birodalom alapítására irányul s az adott viszonyok természetes folyománya, míg a dinastikus érdek öletszerűen működik. Az értekezés figyelmeztet továbbá arra a különbségre, hogy a dinastikus imperialismus önző, igazságtalan, elnyomó, míg a nemzeti imperialismus a magyar koronára támaszkodó népek önkényes beleegyezésén alapszik. Legjobban illusztrálja ez állítást a magyar fenhatóság története Boszniában; ezt az értekezés részletesen ismerteti oklevelek alapján, melyeket történetíróink eddig nem méltattak eléggé figyelmükre. Végre kimutatja az értekezés, hogy a dinastikus imperialismus felülkerekedése — Mátyás alatt is — helytelen politikát eredményez, a keleti érdekek elhanyagolására vezet, Bosznia török kézre jutását okozva s ezzel közvetlenül előkészíti a mohácsi vést és a török hódítást Magyarországon. A lelkes előadást a hallgatók élénk érdeklődéssel kísérték és tetszéssel fogadták.

Lánczy Gyula a II-ik szakosztályban francziául olvasott fel a II. Szilveszter pápa neve alatti bulláról, (mely szerint Szent István Magyarországot állítólag pápai hűbér királyság gyanánt vette volna s a mely továbbá a korona küldéséről szól.) Az értekező áttekintést nyújtva e kérdésnek a külföldi irodalomban való legújabb, jórészt téves állásáról, feltűntetéséről, helyesbítette e téves nézeteket, összegezte a mondott bulla érvénytelenségére vonatkozólag megállapított eredményeket és előadta a bullának, mint irodalmi hamisításnak keletkezésére, szerzőségére és értékesítésére vonatkozó saját vizsgálatait. Lánczy előadásait nagy érdeklődéssel hallgatták és élénken megélték.

Óváry Lipót, kit a congressus osztályelnöki tisztséggel is kitüntetett, két előadást tartott. Az egyikben bemutatta az általa alakított magyar diplomatikai levéltárnak, úgy a tudományos követelményeknek, mint a megőrzés biztosságának szempontjából egészen új rendszerét: másik előadása a „Magyarország és Italia közti történelmi vonatkozások“-at tárgyalta a középkortól napjainkig. Ezen előadása a Magy. Tud. Akadémiának — részben általa gyűjtött okmánytárain alapulván, Óváry csinos füzetben olaszra fordított címekkel bemutatta a M. Tud. Akadémia történelmi tárgyú kiadványait, azon óhaját fejezván ki, vajha a tudományos congressu-

sokon az egyes akadémiák a kongresszus tárgyát képező tudomány-ágra vonatkozó kiadványaikat szintén ismertetnék.

Óváry történelmi előadása, mely közvetlenül a congressus után a „*Rivista d'Italia*“ majusi füzetében hő kivonatban megjelent, s mely egész történelmünkön végig menve feltűnteti a Magyarország és Itália közt oly gyakori érintkezéseket az Árpád-, Anjou-, s Mátyáskorban, valamint a XVI.—XVII. századbeli nemzetiségi küzdelmekben, egész terjedelmében fog megjelenni a congressus aktái közt. Nagy lelkesedést keltett előadásának befejező része, melyben az együtt érző két nemzet múlt századi szabadságharczairól, a magyarországi olasz légió s az olaszországi magyar légión vitézségéről s végül a mesés korú Garibaldi-epopeiáról szólt, boldognak érezvén magát, hogy ez utóbbi harcokban, Nápoly és Szicília felszabadításában neki is szerencséje volt részt vehetni. „A vérrel megpecsételt olasz-magyar barátságot, végzé szavait Ó. nem fogja többé megbonthatni semmi, de fennmarad örökké, századokon át, bearanyozva az ideál ragyogó napjától. Ez az én hitem és ez az én óhajom a két nagylelkű nemzet számára, melyek legyőzhetetlen előőrsei a népek szabadságának és dicsőségének útján. „*Questa fratellanza*“ mondá olaszul, „*durerà perenne nei secoli, irradiata dal fulgido sole dell'ideale. Questa é la mia fede, e questo é il mio augurio per le due nazioni generose, avanguardia invincibile sul cammino della libertà e della gloria dei popoli.*“

Óváry előadását lelkes tapssal fogadta a jobbjára olaszokból álló hallgatóság. A congressisták felállottak helyükről és siettek kezét szorítani a lelkes előadóval, aki, mint egyszerű katona harcolt az olasz szabadságért.

Bőven volt gondoskodva arról is, hogy a congressus munkásságában elfáradt congressisták élvezetekben, látványosságokban találhassanak szórakozást, üdülést. A Teatro Argentínában tiszteletükre olyan ének- és zenehangversenyt adtak, a minőben Olaszországon kívül másutt alig van alkalmunk gyönyörködhetni. Hallottuk a legbájosabb, elbűvölő éneket 400 énekestől, kiknek sorában láttunk nőket, férfiakat, leány és fiúgyermeket, kiknek hangjai édes melodiába olvadtak össze. Palestrina, Cherubini, Averio és Pitoni csodás szerzeményeit szólaltatták meg előttünk e mesteri karok. A nagy hét szomorú hangulatához épen oda illően voltak megválasztva az előadott darabok: *Christus factus, In Paradisum, Quando corpus, Amen, Alleluja, Christus resurrexit, Cum Sancto Spiritu.* A Colosseumnak bengáli fényvel tervezett kivilágítása ápril

2-ikáról a rossz idő miatt elmaradt ugyan, de bő kárpótlást kaptunk helyette másféle élvezetekben. Nagyszerű és a maga nemében páratlan volt a *Nasi* közoktatásügyi minster fogadó ünnepe a Palatinuson. A régi Rómának legrégebbi halma, a Roma quadrata, mely a város megalapításának történetét hívja vissza emlékünkhöz, a tavaszi nap ragyogó fényében tündökölt. Lábunk alatt terült el a Forum Romanum, a hajdani Róma dicsőségének színhelye, ma a világ legérdekesebb romhalmaza. Köröskörül a szemhatáron impozáns fenségben bontakozott ki az új Róma, mint a modern civilizációnak, tudománynak triumfatora. Nagyszerű fogadóestélyt rendezett Róma sindacója, Colonna herceg is tiszteletünkre. Meghívott esti 11 órakor a Capitolium palotáiba. A villanyfényvel világított capitoliumi múzeumban, az antik világ remek szobrai között fogadott minket a polgármester s éjfélkor megnyíltak a senatori palota nagy termének ajtai s gazdag buffet emlékeztette a vendégeket arra, hogy a művészet remekeiben gyönyörködő halandónak a terített asztal gyönyereit sem kell megvetnie.

Mi magyarok *Fraknoi* Vilmos püspök vendégszerető házához is hivatalosak voltunk s a szeretetreméltó főpap kedves körében pár óráig egészen úgy éreztük magunkat, mintha nem is idegen földön, hanem édes otthonunkban lettünk volna.

Meghívott minket és az osztrák congressistákat fényes estélyre *Pasetti* báró nagykövetünk is.

A hivatalos képviselők közül négyen ápril 5-ikén a királyi ebédre is kaptunk meghívót s jól esett nekünk, midőn a fényes és gazdag ebéd után tartott cercle alkalmával *Óváry* Lipót társunkat hosszas beszélgetéssel tűntette ki Olaszország királya.

A római történelmi congressus kedves emlékként fog élni mindnyájunk lelkében, akik szerencsések voltunk azon jelen lehetni.

Dr. Erődi Béla.

Társasági ülések.

Választmányi ülés 1903. évi szeptember hó 17-én a társaság saját üléstermében. Dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos elnöklése mellett jelen vannak: *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Berecz Antal* főtitkár, *Bartos József*, *Demkő Kálmán*, *Hahóthy Sándor*, *Schneider János* vál. tagok és *Littke Aurél* titkár.

Elnök az ülést megnyitván, az 1903. évi február 12-én tartott rendkívüli közgyűlés és a múlt választmányi ülés jegyzőkönyveit azoknak felolvasása után — a választmány hitelesíti.

Ezután dr. *Havass Rezső* kir. tanácsos, alelnök jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi Minister úr Ó Nagyméltóságának személyesen nyújtotta át dr. *Lóczy Lajos* vál. tag kíséretében a Társaság fölterjesztését a földrajzi helyesírás szabályainak megváltoztatása érdekében. Ezen alkalommal a Minister úr Ó Nagyméltósága oda nyilatkozott, hogy a Társaság fölterjesztését fontolóra veszi, a tankönyvekben érvényre emeli, a helyesírás szabályaira vonatkozó rendeletet pedig pótrendelelettel szabályozza. — Tudomásul szolgál.

Dr. *Havass Rezső* alelnök jelenti, hogy a dr. *Lóczy Lajos* vál. tag által a nemzetközi geológiai congressus tagjai számára rendezett kiránduláson résztvett és ott a kirándulók a „Magyar Földrajzi Társaság“ nevében üdvözölte. — Tudomásul szolgál.

Főtitkár jelenti, hogy a Washingtonban tartandó nemzetközi földrajzi congressusra meghívó érkezett. — Tudomásul szolgál.

Főtitkár jelenti, hogy az upsalai egyetemi könyvtár köszönetet mond a Balaton-bizottság kiadványaiért. — A választmány a köszönő levelet átadja *Lóczy Lajos*nak, a Balaton-bizottság elnökének.

Főtitkár jelenti, hogy a Weni Anthropologiai Társaság csereviszonyba óhajt lépni a Magyar Földrajzi Társasággal. — A választmány az anthropologiai társaság ajánlatát elfogadja.

Elnök előterjesztést tesz a felolvasó ülések dolgában.

Elnök jelenti, hogy az Uránia tudományos színházban legközelebb dr. *Havass Rezső* alelnöknek Dalmáciát ismertető műve kerül előadásra, a melyet az érdeklődők szíves figyelmébe ajánl. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy dr. *Siegmond Günther* egyetemi tanár néhány dolgozatát megküldte a Társaság könyvtára számára, a mit — a választmány köszönettel tudomásul vesz.

Főtitkár jelenti, hogy Dékányi Kálmán r. tag „*Bél Mátyás földrajza*“ című művének kiadási költségeihez a Társaságtól segílyt kér, főtitkár azonban értesítette Dékányit, hogy a társaságtól ilyen irányú segílyre nem számíthat. — Tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy Molnár Vincze kassai tanár a Tátráról készített domborművét óhajtana a Társaság egyik felolvasó ülésén bemutatni. — A választmány a titkárt bizza meg, hogy Molnár Vinczével ez ügyben érintkezésbe lépjen.

Elnök bemutatja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister rendeletét, a melyben a Balaton-bizottság munkálatai számára az 1903-ik évre újabb 6000 koronát utalványozott ki. — Tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy a „Weltall und Menschheit“ című mű magyarra fordítása ügyében külön bizottsági ülést tartott, de a magyar tudósok körében az ügy kivételére hajlandóság nem mutatkozott. — Tudomásul szolgál.

Elnök jelentést tesz Stein Aurélnak az Uránia tudományos színházban tartott előadásáról.

Dr. Havass Rezső alelnök, mint a könyvtár-bizottság elnöke, előterjeszti a könyvtár-bizottság legutóbbi ülésének határozatait, -- a melyeket a választmány tudomásul vesz és fölkéri dr. Thirring Gusztáv választmányi tagot, hogy a könyvtár czédula-katalógusának elkészítéséről részletes tervezetet és költségvetést készítsen és azt a legközelebbi választmányi ülésen terjessze be.

Dr. Havass Rezső alelnök jelenti, hogy a külföld iskolakönyveiben előforduló és Magyarországra vonatkozó tévedések kiküszöbölése végett a „Magyar Földrajzi Társaság“ intézkedését látja szükségesnek. Dr. Lóczy Lajos vál. taggal együttesen Magyarország rövid foglalatú földrajzának megszerkesztését javasolja, a mely földrajzi könyvet azután a kormány támogatásával német, angol, francia olasz és orosz nyelven adjanak ki és küldjék el az összes külföldi földrajzi társaságoknak, hogy az így a legszélesebb körben elterjedjen. — A választmány az előterjesztést tudomásul veszi s fölkéri dr. Havass Rezső alelnököt, hogy a szóban forgó külföldi iskola-könyveket szerezzze be.

Elnök jelenti, hogy a Balkán félszigetnek állami subventióval készülő iskolai fali térképének készítője, Kogutowicz Manó r. tag, a Társaság véleményét kéri a térkép helyneveinek helyesírására nézve. Kogutowicz ugyanis a helyneveket délszláv átírással szándékozik a térképre írni. — A választmány Kogutowicz ezen szándékával szemben határozott állást foglal és utal a berni nemzetközi földrajzi congressus azon határozatára, a mely szerint a nem latin betűkkel író nemzetek országainak helyneveit lehetőleg kiejtésük szerint írjuk le, ne pedig idegen átírással; — a latin betűkkel író nemzetek országainak helyneveit pedig az illető országok hivatalos névség-névtára szerint kell írni. A berni nemzetközi földrajzi congressus ezen határozata bármely térkép elkészítésénél minden kétséget kizáró és egyedül helyes utasítást ad.

Ezzel az ülés véget ért.

Felolvasó ülés 1903. október hó 22 én a Tud. Akadémia üléstermében. Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos.

Az ülés tárgyai voltak:

1. *Cholnoky Jenő* dr. lev. tag előadása az esőzés eloszlásának egy fontos geophysikai hatásáról.

2. *Pintér Jenő* dr. vendég értekezése „A Magyar Tudományos Akadémia és geographiai irodalmunk Hunfalvy János felléptéig.“

Felolvasó ülés 1903. november hó 16-án az Uránia tudományos színházban. (Lásd f. é. VIII, IX. füzetben, 341. lapon.)

Választmányi ülés 1903. évi november hó 26-án a társaság saját üléstermében. Dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos elnöklése mellett jelen vannak: *Gerster Béla* és dr. *Havass Rezső* alelnökök, *Bartos József*, *György Aladár*, dr. *Kőrösi Albin*, dr. *Lóczy Lajos*, *Pompéry Elemér*, *Schneider János*, dr. *Thirring Gusztáv*, *Wodianer Arthur* vál. tagok és *Littke Aurél* titkár. Elmaradását kimentette *Berecz Antal* főtitkár.

Elnök az ülést megnyitván, örömmel jelenti, hogy dr. *Berzeviczy Albertet*, Társaságunk vál. tagját Ő Felsőge vallás- és közoktatásügyi m. kir.

ministerré kinevezte. Ezen alkalomból elnök a Magyar Földrajzi Társaság küldöttsége élén üdvözölte a ministert, a ki szívesen fogadta a Társaság tiszteletnyilvánítását és megígérte támogatását. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Ezután :

Dr. *Havass Rezső* alelnök jelenti, hogy a mult vál. ülés határozata értelmében a külföldi földrajzi iskolakönyvek beszerzése végett érintkezésbe lépett *Havass Gyula* ny. tanfelügyelővel, a „Magyar Pestalozzi“ szerkesztőjével, a ki küldött is könyveket. Egyszersmind arra kéri a választmányt, hogy ezen ügygyel elnöki jelentésében foglalkozhassék bővebben. — Tudomásul szolgál.

Elnök jelentést tesz *Borchgrevink Carsten* előadásáról. — Tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy a Balkánfélsziget iskolai fali térképén a helynevek helyesírása ügyében a vallás- és közoktatásügyi ministerhez intézett második fölterjesztésében is főntartotta a Társaság választmányának határozatával is megegyező előbbi véleményét, a mely szerint magyar térképen csak magyar helyesírással írhatók a nem latin betűkkel író országok helynevei. Erre a Minister *Kogulovicz Manónak*, a térkép készítőjének kérésére külön bizottságot küldött ki a közoktatásügyi tanács kebeléből az ügy elintézésére. Elnök a bizottság ülésén is állást foglalt a Társaság választmányának határozata értelmében, a bizottság azonban — tekintettel arra a nagy költségre, a mibe a helynevek megváltoztatása kerülné, — megengedhetőnek tartotta a térkép kiadását jelen alakjában. A bizottság ezen véleményét a közoktatásügyi tanács össziülése is magáévá tette, bár azon kikötéssel, hogy a térkép kiadásának engedélye csak öt esztendőre terjedjen, ezen idő leteltével pedig a térképek a forgalomból kivonandók, és másodizben a térkép csak a közoktatásügyi tanács bizottsága által megállapítandó helyesírással adható ki. A térkép azóta megjelent oly változtatással mégis, hogy a török helyneveket magyar helyesírással írták át. — Tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy a napokban jelent meg a Magyar Földrajzi Társaság könyvtáranak III. kötete, a mely a Valdivia expeditió eredményeit tartalmazza dr. *Szilády Zoltán* főiskolai tanár átdolgozásában a „Mély tengerek világa“ czímen. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy a washingtoni nemzetközi földrajzi congressus bizottsága meghívót küldött a congressusra. — Ezt a választmány tudomásul veszi és elnököt kéri meg, hogy a Magyar Földrajzi Társaságot a congressuson képviselje és erre nézve a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Ministernek megfelelő előterjesztést tegyen.

Elnök bemutatja a Múzeumok és Könyvtárak országos szövetségének meghívóját a deczember 6-án tartandó közgyűlésre, — a mit a választmány köszönettel tudomásul vesz és dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos, elnököt és dr. *Havass Rezső* kir. tanácsos, alelnököt bizza meg, hogy a közgyűlésen a Társaság képviselőjében megjelenjenek.

Elnök jelenti, hogy *Guido Cora*, római egyetemi tanár ajánlkozott, hogy előadást tart a Magyar Földrajzi Társaság kebelében Montegróról, azon föltétellel, hogy útiköltségét a Társaság megtéríti. — A választmány kívánatosnak tartja az előadás megtartását, de azt a tavaszra halasztja, a midőn annak közelebbi részletei megállapítandók lesznek.

Titkár jelentést tesz *Pekár Károly* (ny. m. á. v. felügyelő) és *Révy Géza* (a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat igazgatója) r. tagok haláláról. — Szomorú tudomásul szolgál.

Dr. *Thirring Gusztáv* vál. tag fölolvassa a választmány megbízásából a könyvtár kezeléséről és rendezéséről készített szabályzatot és azt elfogadásra ajánlja. — A szabályzatot a választmány egész terjedelmében magáévé teszi, kinyomatja és az összes tagoknak megküldi. Egyszersmind elhatározza a választmány, hogy az összes könyvek-, folyóiratok- és térképekről czédula-katalógust készíttet, és ezen munka keresztülvitelével a titkárt mint a Társaság könyvtárnokát bizza meg, a ki ezért megfelelő tiszteletdíjban részesül, a mely czélra a választmány a jövő évi költségvetésben egyelőre 300 (háromszáz) koronát előirányoz, dr. *Thirring Gusztáv* vál. tagnak pedig a szabályzat elkészítéseért meleg köszönetet mond.

Titkár jelenti, hogy a térképek annyira megszaporodtak, hogy azok elhelyezhetése új térkép-szekrény beszerzését teszi szükségessé. — Ezt a választmány helyeslőleg tudomásul veszi, a szekrény beszerzésével titkárt bizza meg, a kinek erre nézve 100 (egyszáz) koronáig terjedő meghatalmazást ad.

Elnök jelenti, hogy *Wodianer Arthur* kir. tanácsos, vál. tag ismét számos, értékes könyvvel ajándékozta meg a Társaság könyvtárát, — a mit a választmány köszönettel örvendetes tudomásul vesz.

Ezzel az ülés véget ért.

Felolvasó ülés 1903. december hó 10-én a Tud. Akadémiában.
Elnök: dr. *Erődi Béla* kir. tanácsos.

Az ülés tárgyai voltak:

1. Dr. *Erődi Béla* elnök jelentése: „A földrajz a római nemzetközi történelmi congressuson“.

2. Dr. *Czirbusz Géza* lev. tag értekezése: „A délmagyarországi bolgárokról“. Fölolvasta a titkár.

Rövid közlemények.

I. EXPEDITIÓK.

Sverdrup éjszaksarki expedíciójának *) geologiai eredményeiről Schei P. tesz jelentést a Geographical Journalban. A nagyértékű közleményből a következőket említjük: North-Lincoln-Landon sajátos szerkezetű granitot találtak; ezt a kambri korszakban ellepte a tenger, a mely részben letarolta. Itt-ott hatalmas (kambri korú) homokkövekkel találkozunk, — úgy látszik azonban, hogy a kambri korú tenger hullámai régi mészkőszirtekkel érintkeztek, mert a homokkőrétegek 100 mt is meghaladó mészkonglomeráttal változnak. A szilurkorszakban is tenger borította ezt a területet; a

*) Sverdrup expedíciója 4 évig (1898.—1902) végzett kutatásokat a Parry-szigeteken.

középszilurban nagy mennyiségű mész rakódott le, a mely a Jones-Sundban 600 m vastagságot is elér. Tenger volt itt a devonkorszak kezdetén is; ennek képződményei fekete pala és mész. A devonkorszak kezdetétől a karbon végéig mitsem tudunk e terület történetéről, a karbonkor végén azonban ismét tenger borította, amint azt a kövületekben gazdag mészkövek (beágyazott tűzkövekkel) bizonyítják. Most ismét nagyobb hézag következik, mert a legközelebbi kövületek a triaszkorból származó lamellibranchiáták.

Heiberg-Land északi partján a karbonkorban vulkánok működtek, amelyek vulkáni hamuval váltakozó lávarétegekkel borították be a régebbi lerakódásokat. Ezen vulkáni képződmények fölé ugyancsak karbonkorú tengeri üledékek települtek. A triaszornak vége felé a terület képét nagyszabású vetődések változtatták meg, a melyek nyomában vulkáni tömegek tódultak a felszínre, különösen az Eureka-Sund környékén. A lesüllyedt területeket miocénkorú lerakódások töltik ki, a melyek rendkívül gazdag flóráról tanúskodnak. A legfiatalabb tengeri lerakódásokat homok és agyag alkotja tengeri állatoknak kövült maradványai, a melyek Ellesmere-Land körül 200 m magasságban található. Ugyanezen magasságban úgy itt, mint a Graham-szigeten világosan láthatók a régi partvonalak.

North-Lincoln egész belsejét jelenleg összefüggő jégtakaró borítja, a melyből egyes glecserek nyúlnak a tengerbe és csak az előrenyúló földnyelvek mentek a jégtől, különösen Hayes-Sund és Jones-Sund környékén. Általában azt tapasztaljuk, hogy a glecserek keletről nyugat felé mindinkább visszahúzódnak a parttól, míg végre teljesen eltűnnek. King-Oscar-Land magasabb részeit ugyan elborítja a jég, de ezen jégtakaró oly vékony, hogy jégnyelvek nem nyúlnak belőle a part felé, úgy, hogy itt épen úgy mint Grinell- és Heiberg-Land nagyobb részén tulajdonképeni glecserekkel nem találkozunk. Csak Heiberg-Land délkeleti sarkán találkozunk igazi glecserekkel, a melyek azonban nem érik el a tengert. Schei kutatásai azt is beigazolták, hogy ezt a területet azelőtt sem borították glecserek, mert sem morénákat sem egyéb glecsernyomokat nem talált a nyáron jégtől mentes területeken. L.

Angol éjszaksarki expedíciót szervez Drake kapitány, a ki 1904. decemberében szándékozik útnak indulni Londonból. Drake hajóját 6 évre szóló felszereléssel látja el és mindazon műszerekkel, a melyek alapos tudományos kutatásokhoz szükségesek. A hajó Londonból Vladivosztokba indul és innen Alaszkába a Barrow-fokhoz, a melyet 1905. júliusában szándékozik elérni. Innen Patrick-

szigetére megy és itt tölti a telet, a következő nyáron pedig kísérletet tesz, hogy elérje a 86° éjsz. szélességet, a honnan 2 emberrel és az összes kutyákkal a sarkot igyekszik elérni, 100 nap alatt azonban ismét vissza akar térni a hajóhoz. L

Toll báró éjszaksarki expedíciója valószínűleg szerencsétlen véget ért. Kolcsak hadnagy ugyanis, a ki Toll báró megmentésére expedíciót vezetett, január 15-ki kelettel a következőket táviratozza Jakuczkból: „Expedíciómmal május 5-én indultam útnak és május hó 23-án összes felszereléssel Kotelny szigetére érkeztem. Innen július 18-án indultam Bennett szigetére, a hol augusztus 4-én partra szállottam. Miután megleltük a Toll bárótól hátrahagyott iratokat, ismét visszatértünk Kotelnyre, a hol augusztus 27-én megérkeztünk. Toll irataiból az tűnik ki, hogy Toll 1902. július 21-től október 26-ig Bennett szigetén tartózkodott és október 25-én társaival együtt déli irányban útra kelt. A sziget partjainak átkutatása nyomra nem vezetett. Expedícióm, valamint Brusznev mérnöké is december hó 7-én szerencsésen a Jena torkolatához érkezett“. L.

Amundsen Roald expedíciója, a melynek célja az éjszaki mágnessark helyének megállapítása, eredeti tervét — úgy látszik — kénytelen volt megváltoztatni. Előre megállapított terv szerint ugyanis egy norvég bálnahajó a mult ősszel az expedíció hátramaradt tudományos felszerelésével és egy természettudóssal a Smith-Sund-ba hajózott. Itt kellett volna átadnia a műszereket Amundsen expedíciójának, a melyhez a természettudós is csatlakozott volna. Most arról értesülünk, hogy a Smith-Sund előre megállapított találkozó helyén sem Amundsennek, sem hajójának, a „Gjøa“-nak még a nyomára sem akadtak. Hír szerint az időjárás és jég e télen igen kedvezőtlen viszonyokat teremtettek* azon vidékeken, úgy, hogy az expedíció sorsa aggodalomra adhat okot, bár az sem lehetetlen, hogy Amundsent késői elútazása akadályozta meg abban, hogy idejében érkezék a találkozó helyre. L.

Az éjszaki mágnessark helyének pontos megállapítását tervezi egy norvég expedíció. A mérések főállomáshelyeül valószínűleg North-Somerset szigete fog szolgálni, a hol az összes mágneses elemekre (declinatio, inclinatio, intenzitás) kiterjedő méréseket fognak végezni. Ezen mérések ellenőrzéséül pedig a mágnessark körül 200 km sugarú körön számos megfigyelést végeznek. A sark közvetlen közelében ugyanis a megfigyelések bizonytalanok és tévedésekre vezetnek. Az expedíció tudományos szempontból rendkívüli fontossággal bír. L.

Angol délsarkí expedíció. A „Discovery“ póthajója a „Terra Nova“ és a „Morning“, a mely Lyttletonban csatlakozott hozzá, decz. 5-én indult útnak Mackay kapitány vezetése alatt Hobartból (Tasmania) Victoria-Land felé. Az angol délsarkí expedíció eredményeiről csak Shakleton hadnagy vázlatos tudósításaiból értesülünk, a melyek szerint az expedíció elérte a $82^{\circ} 17'$ d. szélességet. L.

A skót délsarkí expedíció Bruce vezetése alatt immár hazatérőben van. Az expedíció szép tudományos eredményekkel érkezett a Falkland szigetekhez, a honnan mindenekelőtt Buenos-Aires-be, innen pedig hazájába tér vissza. Bruce tudvalevőleg 1902. év őszén indult útnak a „Scotia“ hajón Skóciából és 1903. január elején érkezett a Falkland szigetekhez, a honnan január végén folytatta útját dél felé. Feladata a Dél-Amerikától délkeletre eső antarktikus vidék kikutatása volt, főleg oceanographiai szempontból. L.

Charcot délsarkí expedíciója, a mely egyik feladatául tűzte ki Nordenskjöld megmentését, még idejében értesült az argentiniai segítő expedíció sikeréről. Charcot most egyenesen Graham-Land felé vette útját, a mely eredetileg is végcélját képezte. De Gerlache belga sarkí utazó, valamint Bonnier és Pérez, az expedíció tudósai, a kik szintén részt akartak venni Charcot expedícióján, fölmerült nézeteltérések miatt ezen szándékuktól elállottak és Európába visszatértek. Alig remélhetünk immár Charcot expedíciójától nevezetesebb tudományos eredményeket. L.

A Khinai Turkesztánba vezetett japán expedícióról, a mely $1\frac{1}{4}$ évvel ezelőtt indult el kutató útjára, most érkeznek behatóbb tudósítások. Ezek szerint az expedíció, a melynek vezetője Otani, tagjai Hori (geographus) és több fiatal tudós, 1902. augusztus 16-án indult el Angliából és a legrövidebb úton Osba, a transzkaspi vasút végpontjára utazott, a hová szeptember 8-án érkezett meg. Innen a Terek-hágón át jutottak Kasgarba, Khinai Turkesztán fővárosába, a mely út 13 napig tartott és nagy fáradsággal volt egybekötve, mert az expedíciónak majdnem mindegyik tagja sokat szenvedett a hegyi betegségtől. Kasgarból az expedíció Taskurgánba ment s itt két részre oszlott. Otani délre indult az indiai hegyláncok felé, míg Hori mindenekelőtt Jarkandba (ezt az utat jakokon tették meg az 5060 m magas Kandahar-hágón át 19 nap alatt) és onnan Khotanba ment. Ezen városokban az expedíció tagjai főleg a bennszülöttek nyelvét tanulmányozták. 1903. január 2-án indultak el Khotanból és a Khotan-folyót követve, 23 nap alatt Akszuba érkeztek. Innen visszatértek Kasgarba, majd márczius 5-én ismét elindultak

Akszu felé s innen Kulsába. Kulsában a kutató utazók 3 hónapig tartózkodtak és egész vidékét átkutatták. Hori szerint Kulsá vidéke khinai Turkesztán legérdekesebb része azon vallási és történeti emlékek folytán, a melyek itt oly nagy számban találhatók. Kulsától 2 napi járó földre 7 buddha szentély romjaira s számos egyéb régiségre bukkantak. Az expedíció további sorsáról még nincsenek biztos értesülések; az eredeti terv szerint az útirány Urumcsi városon (a Tien-San éjszaki lejtőjén) és Khinán át Hankauba vezetne. L.

Bolíviában jelenleg két expedíció végez természettudományi kutatásokat. A *német* expedíciót a badeni kormány támogatásával Steinmann tanár vezeti Hook dr. és Bistram báró társaságában és főcélja geológiai kutatások és topographiai fölvételek. Ezen expedíció Buenos Airesből indul Jujuy-ba (Argentína) és innen Tarijan, Tupizan, Cintin, Potosin, Sucren, Cochobamban, Oruron és La Pazon át Corocoroba. A *francia* expedíció vezetője Créqui-Montfort gróf és célja Autofagasta, Callama, az Atacama sivatag, San-Pedro, Pulacayo-Huanchaca, Oruro, La Paz és a Poopo-tó. Dr. Nerven-Lemaire, az expedíció antropologusa beható kutatás tárgyává tette a Poopo-tót, azt 3 m hosszú vitorlás csónakon bejárta és különböző limnológiai vizsgálatokat végzett. L

II. VEGYES.

— **A Magyar Földrajzi Társaság tisztelgése Berzeviczy Albert Vallás- és Közoktatásügyi Ministernél.** Berzeviczy Albert valóságos belső titkos tanácsosnak, a Magyar Földrajzi Társaság választmányi tagjának vallás- és közoktatásügyi ministerré történt kinevezését társaságunk örömmel vette, mert Berzeviczy Albert, mint társaságunk rendes tagja, élénk érdeklődést tanúsított működésünk iránt; nem csak szorgalmas látogatója volt mindig felolvasó- és választmányi üléseinknek, hanem maga is tartott két ízben felolvasást társaságunkban, egyszer Olaszországnak egyik érdekes vidékéről, másodszer pedig a múlt századbeli olaszországi magyar utazókról. Társaságunk küldöttsége november hó 12-én tisztelgett Ő Nagyméltóságánál és fejezte ki neki a társaság nevében szerencsekívánatait. Részt vett a küldöttségben dr. *Erődi* Béla elnök vezetése mellett dr. *Havass* Rezső alelnök, dr. *Lóczy* Lajos tiszt. tag, *Thirring* Gusztáv, *Wodianer* Arthur és *Hahóthy* Sándor választmányi tagok, dr. *Cherven* Flóris és *Littke* Aurél titkár. Az elnök a következő beszéddel üdvözölte a ministert:

„Nagyméltóságú Minister Úr! Kegyelmes Urunk! A Magyar

Földrajzi Társaság nevében őszinte tisztelettel és igaz örömmel üdvözljük Nagyméltóságodat ministerré való kinevezése alkalmából.

Örömmel és büszkeséggel töltötte el lelkünket e kinevezés ; mert Nagyméltóságodban nem csak a ministert, a legmagasabb, a legdíszesebb állásba jutott államférfiút, hanem társaságunknak egyik legbuzgóbb, legmunkásabb tagját is tiszteljük és becsüljük. Nagyméltóságod a tanügy terén való sokoldalú elfoglaltsága mellett ideális lelkének vonzalmával a földrajzi tudomány és a szépművészetek irodalmi művelésére is fordította fényes tehetségét és ideje java részét. Ebbeli munkásságában felkereste Itáliát, azt a földet, melyet Isten igazi jó kedvében a természet csodás szépségeivel megáldott s ahol az emberi lángelme és művészi kéz a szépművészetek remek kincseit összehalmozta, a hová milliók és milliók zárandokolnak, hogy fáradt testüknek pihenést, üdülést keressenek, s ahol a szépért szomjazó lelkek a legtisztább, legnemesebb élvezetet találják. Excellenciád több tanulmány-útazást tett e classicus földön s onnan kincsekkel megrakodva tért vissza, melyeket nem tartott meg csupán magának, mindnyájunk birtokába bocsátotta azokat *Itália* című szép és örökbecsű művében, mely Nagyméltóságodnak a szépért való rajongó szeretetének megnyilatkozása és gazdag tudásának kincses-háza. Excellenciád ebből az aranybányából nekünk is juttatott. Meghívásunkra megtisztelte társaságunk felolvasó asztalát, s tanulságos és érdekes felolvasásaival oktatott és gyönyörködtetett minket. A társaság érdekeit egyébként is szíven viselte és támogatta. Hálátlanok volnánk, ha ezt el nem ismernők s ha ezért Excellenciádnak köszönetet nem mondanánk. Midőn ezt hálás szívvel megköszönjük, annak a reményünknek adunk kifejezést, hogy Excellenciád a jövőben sem vonja meg tőlünk tapasztalt jóakarátát. Midőn társaságunkat és magunkat Nagyméltóságod kegyes jóindulatába ajánljuk, Isten áldását kívánjuk Nagyméltóságodra és a tudomány s a nemzeti cultura terén kifejtendő munkásságára. " Ő Nagyméltósága nagyon szívesen megköszönve a társaság szerencsekívánatát, kijelentette, hogy mindig kiváló érdeklődéssel és szeretettel viseltetett a földrajzi tudomány iránt, a mit a maga munkásságával is kimutatott. Mindig figyelemmel és jóakarattal kísérte a Magyar Földrajzi Társaságot, mely a földrajzi tudomány ápolásában és a nemzetközi földrajzi körökkel való érintkezésben oly nagy sikereket tud felmutatni. Igérte, hogy a társaságot, mint minister is, jóakarátú támogatásban fogja részesíteni.

(Vége a XXXI-dik kötetnek.)

Évdíjt fizettek 1903-ra:

Almásy Ede Almásy Gyögy Andrássy Géza gróf Antalfy Andor 5 Apponyi Sándor gróf Ágoston Gábor Dr. Baán Endre Bajai áll. tanítóképezde Balás Árpád 10 Balogh Margit Dr. Bangha Aurél Barna Leander Bartos József Basch Gyula 15 Dr. Batizfalvy Sámuel Batthyány Tivadar gróf Bártfai áll. gymnasium Dr. Bátky Zsigmond Belóczy Sándor 20 Beluleszko Sándor Bende Imre Bernáth Andor Dr. Berzevizey Albert Beregszászi áll. gymn. 25 Besztercei polg. fiuisk. Besztercebányai kir. kath. főgymnasium Dr. Békefi Remig Békési ev. ref. gymn. Békés-Csabai ág. ev. Rudolf-gymnasium 30 Bischitzky Károly Bisicz Andor Bisicz Vilmos Bíró Kálmán Bodola Lajos 35 Dr. Bolemann István Brandner Arnold Brassói áll. felső keres- kedelmi iskola Brassói áll. főreáliskola Brassói román. kath. főgymnasium 40 Budai tanító-egylet Budapesti M. kir. Háromszögélő hivatal Budapesti vasuti- és hajózási klub könyvt. Budapesti külső VII. ker. állami főgymnasium Budapesti Nemz. Kasz.	45 Budapesti áll. el. és polg. isk. tanítóképezde Budapesti „Erzsébet- nőiskola“ Budapesti áll. gyakorló gymnasium Budapesti I. ker. állami főgymnasium Budapesti m. kir. Fe- rencz József nevelő- intézet 50 Budapesti II. ker. kir. főreáliskola Budapesti II. ker. kir. kath. főgymnasium Budapesti magyar kir. egyetemi könyvtár Budapesti tud. egyetem földrajzi intézete Budapesti kereskedő ifjak társulata 55 Budapesti IV. ker. fő- reáliskola Budapesti IV. ker. közs. felsőbb leányiskola Budapesti kegyesrendi főgymnasium Budapesti V. ker. áll. főgymn. Budapesti V. ker. áll. főreáliskola 60 Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola Budapesti VI. ker. m. kir. állami főgymn. Budapesti VIII. ker. áll. főgymnasim Budapesti posta- és távirda-tanfolyam igazgatósága Budapesti VII. ker. áll. főgymn. 65 Budapesti ev. ref. fő- gymn. ifjúsági ön- képzőköre Budapesti m. kir. állam- nyomda Budapesti m. kir. me- teorológiai observa- torium Charusz László	Chernel István 70 Chmel Gusztáv Cottely Géza Császár Ferencz Czárán Gyula Dach János 75 Debreczeni Ján. Mikl. Debreczeni kereske- delmi akadémia Dr. Demkó Kálmán Dr. Delmár Emil Dessewffy Aristid 80 Dessewffy Aurél Deutsch Sándor Dévai áll. főreáliskola Dévai főreáliskolai ön- képzőkör Dréhr János 85 Egenhoffer Teréz Egri állami felsőbb leányiskola Eisenkolb Aurél Eötvös József-kollégium Eperjesi kir. főgymn. 90 Esztergomi Szt.-Bene- dekreudi főgymn. Eszterházy Gyula gróf Etelvári Alajos Dr. Eulenberg Salamon Faragó Vilmos 95 Fejérváry Géza báró Feleki Béla Fest Aladár Félegyháza városi kath. főgymnasium Fialovszky Lajos 100 Findura Imre Fiumei állami felsőbb leányiskola Fiumei kir. állami fő- gymnasium Fiumei m. kir. Tenge- részeti Akadémia Fiumei állami polgári fiuiskola 105 Forcher Adolf Dr. Fodor Géza Fodor István Forinyák Gyula Dr. Fraenkel Sándor 110 Fritz Armin

	Füzy Rezső		Kerner Pál		Malcomes Béla báró
	Galilei szabadk. páh.	170	Kerntler Ferencz		Dr. Mandel Pál
	Dr. Gáspár Ferencz		Kertész József	225	Maros-vásárhelyi kasz.-
	Gáspár János		Ketscher István		egyesület
115	Glatz Nándor		Keszthelyi kath. főgymn.		Maros-vásárhelyi colleg.
	Dr. Grauer Vilmos		Késmárki áll. polg. és		könyvtára
	Grósz Emil		felső keresk. iskola		Marx János
	Goldmann Mihály	175	Király Emma		Mayer József
	Gonda Béla		Kismartoni áll. polg. isk.		Dr. Mágócsy-Dietz Sánd.
120	Gorove János		Dr. Kiss József	230	Menczer Árpád
	Graenzenstein Béla		Kis-szebeni kegyes-tan.		Dr. Mezei Mór
	Gregersen György		rendi gym.		Mező-túri ev. ref. fő-
	Gschwindt György		Knote Manfred		gymnasium
	Győri áll. főreáliskola	180	Kis-várdai polg. fiuisk.		Mező-túri állami felsőbb
125	Győri kath. főgymn.		Kiszely Károly		leányiskola
	Gyóry Ella		Klein Ede		Mihálovich Béla
	Dr. Gyurkovich Gyula		Dr. Kléh László	235	Miskolczi ref. főgymn.
	Haág Ödön		Kolozsvári m. kir. erdő-		könyvtár
	Hajós József		igazg. könyvtári alap		Misura Mihály
130	Halász Gyula	185	Kolozsvári ev. ref. coll.		Mokos Gyula
	Hamzus Gellért		Kolozsvári állami fels.		Molnár Akos
	Harmos Béla		leányiskola		Morelli Gusztáv
	Hatvany Deutsch Kár.		Komáromi Szt.-Benedek-	240	Mozgay Károly
	Dr. Hegedűs János		rendiek tárhaza és		Móry Károly
135	Dr. Heinrich Alajos		gymn. könyvtára		Mössmer József
	Dr. Heinrich Gusztáv		Komjáthy Béla		Nagy-károlyi kegyes-
	Hemmen Ferencz	190	Komlósy Arthúr		rendi főgymnasium
	Herczeg Ferencz		Kossitzky János		Nagy Lajos
	Herz Henrik		Kosztits Szilárd	245	Nagy Sándor
140	Hódmezővásárhelyi ev.		Kovács István, Mádi		Nagyváradai prémontrei
	ref. gym. könyvtára		Kozma Gyula		tanártestület
	Dr. Holló József		Könczöi József		Nagyváradai közs. isk.
	Horánszky Lajos	195	Dr. Kőrösi Albin		könyvtár
	Horváth Kristóf		Krausz Alajos		Dr. Navratil Imre
	Horváth Zoltán		Krausz Károly		Nádor Vincze
145	Hradeczky Béla		Dr. Krenner József	250	Nemeshegyi Béla
	Dr. Huber Alfréd		Krécsy Béla		Neuschloss Marcell
	Hubert József	200	Laczkó Dezső		Nyiregyháza ág. ev.
	Dr. Hugonnai Vilma		Laczkó Manó		főgymnasium
	grófnő		Laky Dániel		Obersohn Miksa
	Dr. Hűvös József		Latinovics Géza		Odor Emilia
150	Dr. Illosvay Lajos		Laukó Albert	255	Dr. Onody Adolf
	Inkey Béla	205	Láng Gusztáv		Ótvös Imre
	Dr. Istvánffi Gyula		Lász Samu		Pannonhalmi főapátság
	Jablonszky János		László Gábor		Pálffy János gróf
	Dr. Jankovich Béla		Dr. László Mihály		Pápai ev. ref. főisk.
155	Dr. Jankovich János		László Imre	260	Pásztói áll. polgári isk.
	Jasniger Jakab	210	Lippach Sándor		Pekár Károly
	Jasztrabszky Kálmán		Losonczy áll. főgymn.		Dr. Peregriny János
	Jákó János		Lőcsei kir. főgymn.		Dr. Perger Ferencz
	Jászberényi áll. főgymn.		Lőcsei állami főreálisk.		Perényi Lajos
160	Jelentsik Vincze		Ludovika-Akadémia	265	Perner Gyula
	Kaas Ivor br.	215	Lukács József		Pesty Gizella
	Kalmár Jakab		Lukács Károly		Dr. Pethő Richárd
	Kalmár Sándor		Lux Ede		Pécsi m. kir. honv. had-
	Kammer Ernő		Magyar Földhitel-Int.		apród isk. tisztikara
165	Kapuvári áll. polg. isk.		Magyar Gábor		Pfeifer István
	Karczagi ev. ref. gym.	220	Majthényi Rudolf	270	Dr. Pikler Gyula
	Dr. Károly György Hugó		Makói gymnasium		Dr. Piufszich Frigyes
	Kelemen M. István		Malatinszky Györgyné		Piukovits Ödön

	Podolini kegyes tanító- rendi gymnasium	Dr. Serli Sándor	Székely-udvarhelyi róm kath. főgymnasium
	Plenczner Lajos	Siegmeth Károly	Szilády Zoltán
275	Pomyéry Elemér	Simon Dezső	Szineil János
	Popovics V. István	Dr. Simonyi Jenő	345 Szombathelyi püsp. el. isk. tanító-testülete
	Pozsonyi kir kath. fő- gymnasium	315 Soltész Vilmos	Dr. Tauscher Béla
	Pozsonyi áll. tanítókép.	Soproni felső keresk isk. ifj. önképző köre	Teesz János
280	Dr. Procopius Béla	Soproni ág. ev. lyceum	Teleki Pál gróf
	Prónai Dezső báró	Soproni Szt.-Benedek- rendi főgymnasium	Teleki Sándorné grófnő
	Prónai Szilv. Gáb. báró	Sretvizser Lajos	350 Teleki Sándor gróf
	Pscherer Károly	320 Dr. Steinmeyer János	Terlanday Emil
	Pucher József	Stoll Jenő lovag	Dr. Ternér Adolf
	Özv. Pulszky Ferenczné	Strasser Sándor	Thék Endre
285	Püspöky György	Strasser Alfréd	Tiszay Kálmán
	Ranolder-intézet	Sümegei főreáliskola	355 Tóth Ágostonné özv.
	Raschka János	325 Sümegei városi elemi isk. tantestülete	Tóth Sándor
	Reisenleitner Antal	Sváiczter Gábor	Török Péter
	Révay Leo	Dr. Szabó Márton	Ungv. róm. kath. főgym.
290	Révy Géza Viktor	Szakolczai kir. kath. főgymnasium	360 Vadona János
	Dr. Roheim Ödön	Szalay Péter	Vas Gusztáv
	Rohn József	330 Szarvasi ág. ev. főgymn.	Váczi kegyes tanító- rendi főgymnasium
	Sárosy-Schleiminger B.	Szatmári kir. kath. fő- gymnasium	Vámosy Mihály
	Sátoralja-ujhelyi kegyes- rendi főgymnasium	Szatmári róm. kath. polg. isk. tanítóképezde	Veszprémi főgymnas.
295	Dr. Schafarzik Ferencz	Dr. Szántó Károly	365 Vezényi Árpád
	Schneider János	Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium	Viczian Antal ifj.
	Dr. Scholcz Ágost	335 Szegedi áll. fels. leány- iskola	Vitális István
	Schossberger Nándor br.	Szegfy István	Dr. Vojnits István báró
	Schönbauer János	Szegszárdi áll. főgymn.	Wachtel Károly
300	Schöne Lajos	Szentirmai Vilmos	Weisz Berthold
	Dr. Schönherr Gyula	Szent István Társulat	Weninger László
	Schultz Manó	340 Székely-kereszturi áll. tanítóképezde	Dr. Wolfner Pál
	Schrumpf Zsigmond	Székely Mikó Collegium	Zichy János gróf
305	Schwarz Ernő		Zichy József gr.
	Schwarz Izidor		375 Zichy Tivadar gróf
	Dr. Schwarzer Ottó		Zilahi ref. collegium
	Sebestyén Gyula		tanári kara
	Dr. Seitz Ottó		Zombori áll. főgymn.
310	Seiwerth Ferencz		
	Dr. Semayer Vilibald		

Ezen füzet tartalma:

A Magyar Tudományos Akadémia és geographiai irodalmunk	
Hunfalvy János felléptéig. <i>Dr. Pintér Jcnótól</i>	357
A Nagy-Magyar-Alföld közepes magassága. <i>Dr. Balogh Margittól</i> ..	375
A földrajz a római nemzetközi történelmi congressuson.	
<i>Dr. Erődi Bélától</i>	391
Társasági ülések	400
Rövid közlemények	403
I. Expedíciók. — II. Vegyesek.	

Megjelent:
A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

SZERKESZTI:

Dr. LÓCZY LAJOS.

- I. kötet Azsia sivatagjain keresztül. Irta: *Hedin Sven*. Átdolgozta: *dr. Thirring Gusztáv*. Díszkötésben 7 korona.
- II. kötet A mennyei birodalom története. Írta: *Lóczy Lajos dr.* Díszkötésben 7 korona.
- III. kötet Mélytengerek világa. Irta: *Chun Károly*. Átdolgozta: *dr. Szilády Zoltán*. Díszkötésben 7 korona 50 fillér.
- Társ. tagok 20% kedvezményt kapnak. *Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai)* kiadása.

A BALATON

tudományos tanulmányozásának eredményei.

Kiadja :

a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága.

Ezen nagy műből eddig a következő részletek jelentek meg :

1. *A Balaton limnológiája.* Irta Cholnoky Jenő. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)

2. *A Balaton állatvilága,* többek közreműködésével dr. Entz Gézától. (Bolti ára 9 kor. Tagok számára 2 kor. 40 fill.)

3. *A Balaton mosszat flórája.* Irta dr. Istvánffy Gyula. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)

4. *A Balaton vizének chemiai viszonyai.* Irta Ilosvay Lajos (Bolti ára 1 kor. 20 fill. Tagok számára 80 fill.)

5. *A Balaton környékének csapadékviszonyai.* Irta Bogdánfy Ödön. (Bolti ára 3 kor. 60 fill. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)

6. *A Balaton környékének éghajlati viszonyai.* Irta dr. Sáringer János. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 2 kor.)

7. *A Balaton vizének hőmérsékleti viszonyai.* Irta dr. Sáringer János. (Bolti ára 2 kor. Tagok számára 80 fill.)

8. *A Balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása.* Irta dr. Boleman István. (Bolti ára 4 kor. Tagok számára 1 kor. 50 fill.)

9. *A Balaton környékének edényes növényei.* Irta dr. Borbás Vincze. (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 4 kor.)

10. *A Balaton-melléki lakosság néprajza.* Irta : dr. Jankó János (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 5 kor.)

11. *A balatoni koramoszatok.* Irta : dr. Pantocsek József. (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 5 kor.)

12. *A Balaton tónak és környékének* részletes térképe. Tervezte: dr. Lóczy Lajos. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 2 kor. 50 fill.)

13. *A Balaton planktonjának ismeretéhez.* Irta ifj. dr. Entz Géza. (Bolti ára 3 kor. Tagok számára 1 kor. 50 fill.)

 Megrendeléseket a Földrajzi Közlemények szerkesztősége fogad el (VI., Podmaniczky-utca 75) vagy a Balaton-bizottság elnöke, dr. Lóczy Lajos egyetemi tanár (Egyetemi földrajzi intézet IV. ker. Szerb-utca 10.)

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector :

Fülöp, Szász-Coburg-Góthai herceg.

A Társaság tiszti kara :

1902—1904-re.

ELNÖK :

Dr. ERŐDI BÉLA, kir. tanácsos, székes-
fővárosi kir. főigazgató.

ALELNÖKÖK :

GERSTER BÉLA, mérnök.

Dr. HAVASS REZSŐ kir. tanácsos.

FŐTITKÁR :

BERECZ ANTAL, felsőbb leányiskola-
igazgató, ministeri biztos.

TITKÁR :

LITIKE AURÉL, egyetemi gyakornok

VÁLASZTMÁNYI TAGOK :

A Budapesten lakó tiszt. elnökök, tiszt. és levelező tagok, továbbá

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tanár.
Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. t. m. kir. minist.
Bíró Kálmán, honv. huszár ezredes.
Dr. Brózik Károly, főreáliskolai tanár.
Cholnoky Jenő, egyet. adjunctus.
Dr. Demkó Kálmán, főgymn. igazgató.
Farkasfalvy Imre, az orsz. stat. hiv. tisztv.
György Aladár, az orsz. stat. hiv. beletagja.
Hahóthy Sándor, felsőbb leányisk. igazgató.
Hopp Ferencz, kereskedő.
Kőrösi Albin, főgymn. tanár.

Dr. Lóczy Lajos, kir. egyetemi tanár.
Marx János, minist. tan., m. á. v. igazgató.
Pompéry Elemér, szabadalmi bíró.
Revy Ferencz, áll. felsőbb leányisk. igazgató.
Dr. Schaфарzik Ferencz, m. kir. főgeológus.
Schneider János, főreálisk. tanár.
Dr. Staub Móricz, kir. tan., főgymn. tanár.
Szalay Péter, minist. tanácsos.
Dr. Thirring Gusztáv, a f. v. stat. hivat. igazg.
Wodianer Arthur, kir. tan. könyvkiadó.

A **Közleményekben** megjelenő czikkek tartalmaért a Társaság felelősséget nem vállal.

Kéziratok, reclamatiók, évdíjak és előfizetési pénzek a főtítkárhoz (Budapest, VI. ker. Podmaniczky-útca 75. sz.) küldendők.

A Társaság könyv- és térképtára a Társ. hivatalos helyiségében (VI., Hunyady-tér 13—14. sz. földszint) van elhelyezve. A nagy szünetidőket és ünnepeket kivéve ezen hivatal nyitva van minden hétfőn és pénteken d. u. 5—7-ig.

A Földrajzi Közlemények előfizetési ára 10 kor. — Könyvkereskedők 10% kedvezményben részesülnek.

Közleményeinkhez **csinos keménytáblákat** szállít 1 koronáért **Hirhager Károly** könyvkötő. Budapest, Nádor-útca.

Munkatársainkat s a felolvasókat kérjük, hogy a papirosnak csak egyik oldalára írjanak, s ott is elég széles margót hagyjanak; továbbá **hogy czikkükhöz vagy felolvasásukhoz az Abrégé számára az egész czikknek körülbelül $\frac{1}{5}$ -öd részére szorított kivonatát is mellékeljék: ellenkező esetben ezen kivonat a czikkért járó írói díj rovására fog elkészítettetni.** Nem eredeti közlemények (ideértendők a rövid közlemények is) tekintetbe csak úgy vehetők, ha a kéziratban azon forrás is meg van jelölve, melyből a közlemény merítettet. **Kéziratot nem küldünk vissza.**

A BALATON

tudományos tanulmányozásának eredményei.

Kiadja:

a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága.

Ezen nagy műből eddig a következő részletek jelentek meg:

1. *A Balaton limnológiája.* Irta Cholnoky Jenő. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)
2. *A Balaton állatvilága,* többek közreműködésével dr. Entz Gézától. (Bolti ára 9 kor. Tagok számára 2 kor. 40 fill.)
3. *A Balaton mossaft-ftórája.* Irta dr. Istvánffy Gyula. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)
4. *A Balaton vizének chemiai viszonyai.* Irta Ilosvay Lajos (Bolti ára 1 kor. 20 fill. Tagok számára 80 fill.)
5. *A Balaton környékének csapadékvizonyai.* Irta Bogdánfy Ödön. (Bolti ára 3 kor. 60 fill. Tagok számára 1 kor. 20 fill.)
6. *A Balaton környékének éghajlati viszonyai.* Irta dr. Sáringer János. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 2 kor.)
7. *A Balaton vizének hőmérsékleti viszonyai.* Irta dr. Sáringer János. (Bolti ára 2 kor. Tagok számára 80 fill.)
8. *A Balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása.* Irta dr. Boleman István. (Bolti ára 4 kor. Tagok számára 1 kor. 50 fill.)
9. *A Balaton környékének edényes növényei.* Irta dr. Borbás Vincze. (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 4 kor.)
10. *A Balaton-melléki lakosság néprajza.* Irta: dr. Jankó János (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 5 kor.)
11. *A balatoni koramoszatok.* Irta: dr. Pantocsek József. (Bolti ára 10 kor. Tagok számára 5 kor.)
12. *A Balaton tónak és környékének részletes térképe.* Tervezte: dr. Lóczy Lajos. (Bolti ára 5 kor. Tagok számára 2 kor. 50 fill.)

➡ *Megrendeléseket a Földrajzi Közlemények szerkesztősége fogad el (VI., Podmaniczky-utca 75) vagy a Balaton-bizottság elnöke, dr. Lóczy Lajos egyetemi tanár (Egyetemi földrajzi intézet IV. ker. Szerb-utca 10.)*

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

Protector :

Fülöp, Szász-Coburg-Góthai herceg.

A Társaság tiszti kara :

1902—1904-re.

ELNÖK :

Dr. ERÓDI BÉLA, kir. tanácsos, székes-
fővárosi kir. főigazgató.

ALELNÖKÖK :

GERSTER BÉLA, mérnök.

Dr. HAVASS REZŐ, kir. tanácsos.

FŐTITKÁR :

BERECZ ANTAL, felsőbb leányiskolai
igazgató, ministeri biztos.

TITKÁR :

LITTKÉ AURÉL, egyetemi gyakornok

VÁLASZTMÁNYI TAGOK :

A Budapesten lakó tisztt. elnökök, tisztt. és levelező tagok, továbbá

Bartos József, kegyesrendi főgymn. tanár.
Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. i. m. kir. minist.
Bíró Kálmán, honv.-huszár ezredes.
Dr. Brózik Károly, főreáliskolai tanár.
Cholnoky Jenő, egyet. adjunctus.
Dr. Demkó Kálmán, főgymn. igazgató.
Farkasfalvy Imre, az orsz. statist. hiv. tisztt.
György Aladár, az orsz. stat. hiv. beltagja.
Hahóthy Sándor, felsőbb leányisk. igazgató.
Hopp Ferencz, kereskedő.
Kőrösi Albin, főgymn. tanár.

Dr. Lóczy Lajos, kir. egyetemi tanár.
Marx János, minist. tan., m. á. v. igazgató.
Pompéry Elemér, szabadalmi bíró.
Rényi Ferencz, áll. felsőbb leányisk. igazgató.
Dr. Schafarzik Ferencz, m. kir. főgeológus.
Schneider János, főreálisk. tanár.
Dr. Staub Móricz, kir. tan., főgymn. tanár.
Szalay Péter, minist. tanácsos.
Dr. Thirring Gusztáv, a f. v. stat. hivat. igazg.
Wodianer Arthur, kir. tan. könyvkiadó.

Megjelent :

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

SZERKESZTI :

Dr. LÓCZY LAJOS.

- I. kötet Azsia sivatagjain keresztül. Irta : *Hedin Sven*. Átdolgozta : dr. *Thirring Gusztáv*. Diszkötésben 7 korona.
- II. kötet A mennyei birodalom története. Írta : *Lóczy Lajos dr.* Diszkötésben 7 korona.
- III. kötet Mélytengerek világa. Irta : *Chun Károly*. Átdolgozta : dr. *Szilády Zoltán*. Diszkötésben 7 korona 50 fillér.

Társ. tagok 20% kedvezményt kapnak. *Lampel Róbert* (Wodianer F. és fiai) kiadása.

Nyomatott Fritz Ármin könyvnyomdájában, Budapest, József-körút 9.